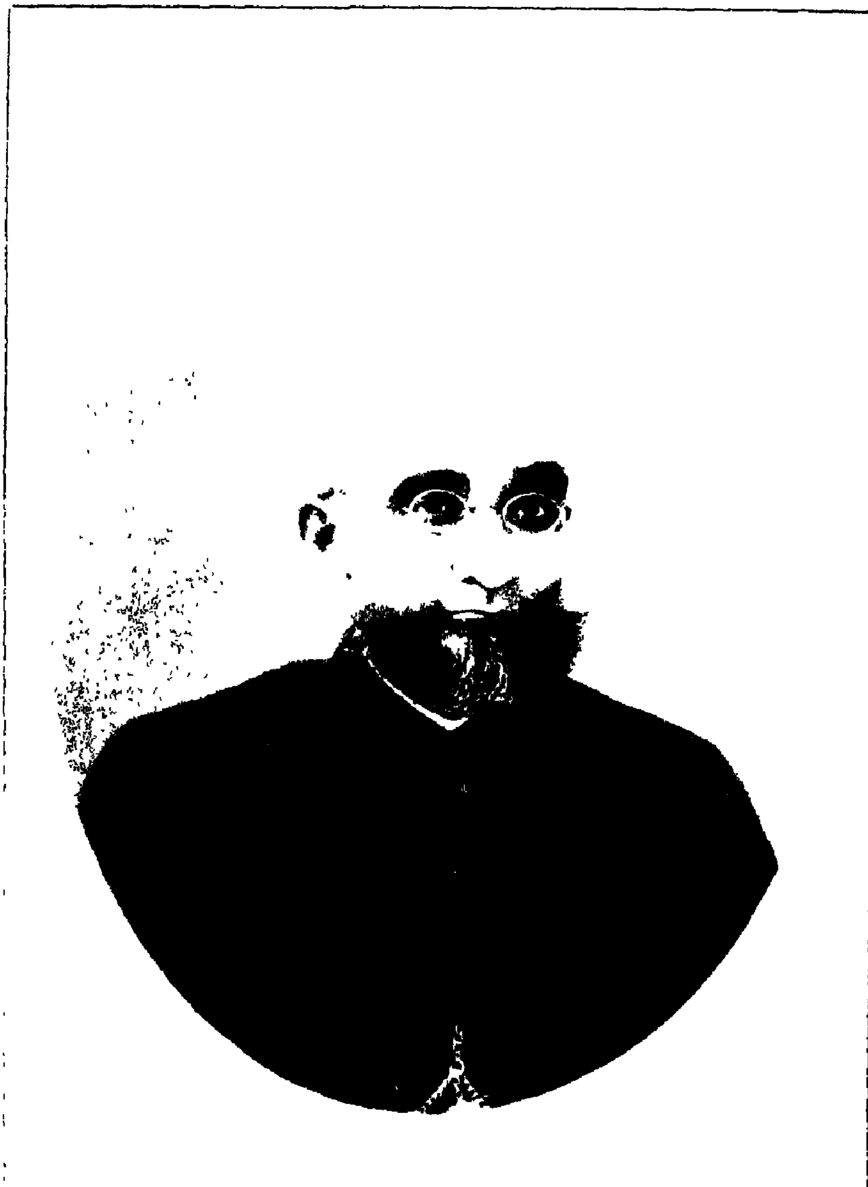
نواب عزیز جنگ بہادر مولف

اعزاز و شکریہ اعزاز

مین ہز اکسلنسی لارڈ منٹو بالقابہم گورنر جنرل ہند دام اقبالہم کی قدردانی اور علمی سرپرستی کا دل سے شکرگزار ہون جنھون نے اس کتاب کو قبولیت کی نگاہ سے ملاحظہ فرمایا اور باجلاس کونسل مؤلف کتاب کی دل افزائی اور امداد کے لئے مناسب احکام صادر فرمائے جنکی بدولت آج اس جلد کے شائع کرنے اور آیندہ کام جاری رکھنے کے لئے میری ہمت دوبالا ہوئی - مین اس کتاب اور اپنے آپ کو بڑا خوش قسمت خیال کرتا ہون کہ جس طرح زمانۂ سلف مین ایسے مہتم بالشان کام شہنشاہان وقت کی سرپرستی سے انجام پائے ہین اوسی طرح میری اس تالیف کے لئے نائب السلطنۃ قیصر ہند دام اقبالہم کی سرپرستی اور امداد اسبات کی امید دلاتی ہے کہ اگر حیات مستعار وفا کرے تو مین اس کام کو پورا کرونگا - انشاء اللہ المستعان -

خاکسار

احمد عبد العزیز نائطی (خان بہادر عزیز جنگ شمس العلما مؤلف)

آصف اللغات

جامع الفاظ مفردہ و مرکبہ اصطلاحی و استعمال و امثال فارسی زبان و مقولہ ہائے
عجم ملتزم باسناد متقدمین و متاخرین مسلمۃ الاستناد و برائے ہر یک
لفظ ترجمہ با محاورۂ زبان اردو و مع اسناد کلام نازان ہند

جلد اول

مولفہ نواب عزیز جنگ بہادر اول تعلقدار وظیفہ یاب سرکار آصفیہ

الف ممدودہ

سنہ ۱۳۲۳ ہجری

عزیز المطابع حیدرآباد دکن

آصف اللغات

جامع الفاظ مفرده و مرکبہ اصطلاحی و استعمال و امثال فارسی زبان و مقولہ ہائے عجم

ملتزم باسناد متقدمین و متاخرین مسلمۃ الاستناد و برائے ہر یک لفظ

ترجمہ با محاورۂ زبان اردو معہ اسناد و کلام زباندانان ہند

جلد اول

مولفہ نواب عزیز جنگ بہادر اول تعلقدار وظیفہ یاب و رکن مجلس صفائی و طبابت

الف ممدودہ

سنہ ۱۳۲۵ ہجری

عزیز المطابع حیدرآباد دکن

بسم اللہ الرحمن الرحیم

آنانکہ بحمدِ تو کشا وند زبان را — از قلتِ الفاظ بہ بستند دہان را
ہرگز بہ تلفظ نتوان حرف کشیدن — حیف است کہ معناے حقیقت طلبیدن

قاصر ہے زبان حمدِ الٰہی کے بیان میں — الفاظ کی قلت ہے مولّف کی زباں میں
جب لفظ کے پانے میں مرا ذہن غبی ہے — معناے حقیقت کی طلب بے ادبی ہے

نعت

اے کنزِ حقیقت دُرِ قاموس معانی — وے منتخبِ فضل و صراح ہمہ دانی
برہانِ تو شد حامی اثباتِ رسالت — ذات تو چراغِ شبستانِ ہدایت
فرہنگ تو گنجینۂ اسرار رب آمد — نعتِ تو ضیا بخش لسان العرب آمد

صلوا علیہ و علے آلہ الکرام و اصحابہ العظام۔ اجمعین۔

اما بعد بر سخنورانِ ارجمند و دانشورانِ تحقیق پسند مخفی مباد کہ دریں روزہا کتب لغات زبان فارسی و اُردو کہ بحلیۂ اشاعت آراستہ اند اکثرے از آنہا بحذف زوائد مفروضہ پیراستہ خال

خال ازانند کہ فی الجملہ کسوتِ جامعیت را در برکشیدہ اند باقی حال ہر گلے را رنگ و بوے دیگراست
مولف گوید کہ اگرچہ اکثرے را ازین کتب من وجہ در معرض اعتراض آوردن آسان است
ولیکن انصاف بالاے طاعت است۔ نتیجہ جانکاہی و عرق ریزی ہاے ہمین بزرگان است
کہ الآن در فنِ لغت ذخیرہ ہاے کافی پیش پا فتادہ و حوصلہ کہ برین گونہ کارہا مستقبلان را
پیدا شود۔ و و لولہ کہ جاگزین خاطرِ مولف است حصہ ازان بر اتکا و امداد ہمین کارہاے شان است
وبس جزاہم اللہ فی الدارین خیراً کثیراً۔

فہرستے کہ باعتبارِ ردیف اسماے کتب پیش میکشم کیفیت و کمیّت ہر یکے را شامل است تا
ناظرین با تمکین را ملاحظہ اش مذاقے در بابہ الامتیاز تالیف محقر پیدا کند۔ بو کہ عرض حقیقت
بہ خردہ گیری محمول نہ شود کہ ہیچگاہ مقصودم بدان سو سر نمی کشد خطاے بزرگان گرفتن خطاست۔

(۱) **ارمغان آصفی**۔ مولوی محمد عبد الغنی خان غنیؔ تخلص مولف این کتاب است این
کتاب را مفید الشعرا توان گفت کہ فرزانہ مولف اکثر الفاظ بہار عجم را بلزوم صلہ و مصادر استعمال
بطرزے بیان کردہ است کہ ہر یک لفظ را سلسلہ حروف ہجاے مصادر بآئین بہین ہدیہ ناظرین
می کند و بسیارے از اسناد متاخرین وراے بہار عجم۔ ازین شیرازہ بدست می آید۔ اما تحقیق
مولفش وابستۂ بہار است۔ بقول مولفش در سنہ ہزار و دو صد و نود ہجری اتفاق بیاضش
افتاد و سنہ ہزار و سہ صد و بست و دو در مطبع قادری آگرہ انطباعش صورت گرفت۔ کتابے
است خیلے مفید و بقیمت معتدل بدست می آید۔

(۲) **ارمغان احباب**۔ شیرازہ مختصریست از تالیف لطیف منشی محمد قادر علی صفی پوری کہ

درسنہ ہزار و سہ صد و شش ہجری بہ تحقیق تانیث و تذکیر استعمال زبان اُردو نوشتہ است و بمطبع شاہ جہانی بہوپال چاپ شدہ حالا کمیاب است۔

(۳) **افسر اللغات**۔ این لغتے است مختصر جامع لغات عربی و فارسی و ترکی۔ راجہ راجیسر راو مولف اوست کہ درسنہ ہزار و سہ صد و بست و چار ہجری تالیفش کردہ از سند و حوالہ کار نگرفتہ تعریف ہر یک لفظ را در اُردو زبان بیان میفرماید در نظام المطابع حیدرآباد حلۂ طبع در برگرفتہ است و از مولف بقیمت معتدل گیر می آید۔

(۴) **امیر اللغات**۔ این لغتے است جامع و مانع در زبان اُردو۔ مخصوص از برائے لغات و محاورات و استعمالات این زبان کہ نتیجۂ جانکاہی مولانا منشی امیر احمد مینائیست کہ ہمدرین روزہا دار فانی را گذاشت۔ گویند کہ مسودہ اش مکمل است ولیکن دو تا جلدش کہ چاپ شدہ است۔ ... سورہ راست و بس۔ ع۔ روے گل سیر ندیدیم و بہار آخر شد۔ خدایش بیامرزد کہ خوب کارے کردہ است۔ حصۂ مطبوعہ از مطبع مفید عام آگرہ بدست می آید کہ خیلے خوش خط و بر کاغذ کلان قد شش صد و چہل و دو صفحہ دارد۔ بعضے گویند کہ قیمتش بسیار گران است چرا نباشد کہ گران بہاست و آبش نیاوردہ۔

(۵) **بحر الجواہر فی لغۃ الطب**۔ از تالیف محمد بن یوسف الطبیب الہروی کہ زبان عربی و فارسی را شامل است الفاظ عربی را بزبان عربی تعریف می کند و فارسی را در فارسی زبان۔ کتابے است مختصر ولیکن بسیار معتبر اگرچہ در کلکتہ چاپ شدہ است ولیکن کمیاب است۔

(۶) **بحر عجم**۔ این بحریست زخار و دریاے ناپیدا کنار کہ استادی مولانا محمد حسین قادری مغفور راقم تخلص المخاطب بہ افضل الشعرا شیرین سخن خان میر مجلس مشاعرۂ اعظم دربار کرناٹک تالیفش فرمودہ

ع۔ عجوبہ ایست کہ دریا مگر بکوزہ دراست بہ مصادر مفردہ و اصطلاحات مرکبہ زبان فارسی را در فارسی زبان بآئینے رقم کردہ کہ دیدنی دارد۔ مولف محترمش الفاظ مفردہ را درخور این شیرازہ نہ پنداشت کہ طرزے خاص مقصود داشت و در بعض اصطلاحات از نظائر کلام متقدمین ہم سند آوردہ است و در بیان استعمالات کہ حدے و نہایتے ندارد۔ پے بردہ۔ طرز بیانش خیلے دلپسند و تحقیقش را پایہ ایست بلند۔ جویندگان دریابند کہ این ہندنژاد باکمال۔ زباندانان عجم را دست بردل گذارد۔ این ذخیرۂ بے بہا در سنہ ہزار و دو صد و ہفتاد و ہفت ہجری بدارالسلطنت کرناٹک حلیۂ انطباع پوشیدہ الآن نایاب است۔

(۷) برہان جامع۔ زبان فارسی را لغتے است جامع و اسم بامسمیٰ۔ مفردات و مرکبات را شامل۔ مولوی محمد کریم تبریزی مصنف اوست۔ قدرے قلیل از کلام متقدمین ہم سند گرفتہ اختصار بیانش با اختصار الفاظ یکرنگی دارد۔ زبانش فارسی است و در سنہ ہزار و دو صد و شصت ہجری بدارالسلطنت تبریز چاپ شدہ کمیاب است۔

(۸) برہان قاطع۔ مستند لغتے است در زبان فارسی کہ از مولف محترمش مولانا محمد حسین تبریزی یادگار است الفاظ مفردہ و مرکبہ را جامع۔ از اسناد و تمثیلات کنارہ کردہ است زبان دری دارد و اعتبار بسند دیگران نمی کند جامعیت مفرداتش برمرکبات فائق۔ در عرض مطلب بسلاست کار می گیرد۔ در اکثر مطابع ہند چاپ شدہ ارزان بدست می آید۔

(۹) بہار عجم۔ نتیجۂ محنت شاقۂ لالہ ٹیک چند بہار است مفردات چند و مرکبات بسیار را شامل در اکثر الفاظ از نظائر متعددہ متقدمین و متاخرین سند گرفتہ کہ اکثر آن مرکبات تازہ را نشان می دہد

طرفہ ترتیبے دارد کہ اصطلاحات بسیار در شیرازۂ این کتاب مضمر باشند و بیان اکثر استعمالات بیرون از بیان و در خفاے نظائر پنہان است۔ اکثر تمثیلات برخلاف اصطلاح بینہ بنظر آمدہ۔ من وجہٍ جامعیتش پیداست کہ بسیارے از کلام اساتذہ در یک شیرازہ جمع فرمودہ است مؤلف حقیر در اکثر الفاظ مرکبہ از تحقیقش بحث کردہ۔ بیانش در فارسی است و از مطبع نولکشور لکھنو بقیمت ارزان بہم میرسد۔

(۱۰) **تحقیق الاصطلاحات**۔ مختصریست مفید و خیلے دلچسپ۔ میر امیر حیدر حسینی واسطی بلگرامی در سنہ یازدہ صد ہشتاد و پنج مفردات و مرکبات فارسی را خال خال جمع فرمودہ بعض الفاظش فرو گذاشت ہاے لغات قدیمہ و جدیدہ را مخصوص است۔ بسیار خوب کارے کردہ است حیف است کہ چاپ نشد حالا نایاب است۔

(۱۱) **جامع اللغات**۔ از تالیفات منشی غلام سرور لاہوریست در ہر یک ردیف اول مفردات و مرکبات فارسی را بہ زبان اُردو ذکر میکند و پس ازان الفاظ زبان اُردو را مینویسد۔ در اکثر الفاظ فارسی از اشعار اساتذہ ہم نظیر میدہد۔ حصہ فارسی بہتر و مبسوط تر از حصۂ اُردو دارد۔ در مطبع منشی نولکشور بقیمت ارزان میسر می آید۔

(۱۲) **جواہر المصادر**۔ مختصر تالیفے است از مولوی محمد مہدی واصف کہ مرد باکمال بود۔ مصادر مفردہ فارسی را در یک شیرازہ جمع کردہ است اگرچہ در اکثر مطابع مدراس طبع شدہ ولیکن کم یاب است۔

(۱۳) **چراغ ہدایت**۔ مختصر رسالہ ایست در زبان فارسی۔ اصطلاحات را مخصوص۔ مؤلفش مولوی سراج الدین علی است کہ با خان آرزو شہرت دارد۔ سراج اللغات از تالیفات اوست۔ و این مختصر مفید دفتر دوم آنست خال خال از مفردات ہم درین کتاب ذکر کردہ در دیباچہ کتاب

می فرماید کہ لغات واصطلاحات شعراے متاخرین کہ داخل ہیچ کتاب مثل فرہنگ جہانگیری و سروری وبرہان قاطع وغیرہ نیست درین کتاب نوشتہ شدہ واین تخصیص وانتخاب اختصارش را منزلتے می بخشد عجب است کہ بعض از اصطلاحات و لغات این نسخہ منتخب و رکتب متذکرہ عنوان یافتہ مشہور الانسان مرکب من الخطاء والنسیان۔ دراکثر بلاد ہند چاپ شدہ بقیمت مناسب ممکن الحصول۔

(۱۴) خزینۃ الامثال۔ مختصر رسالہ ایست از سید محسن علی مغفور خلف الرشید مولانا سید حسین شاہ حقیقت تخلّص کہ اکثر امثال فارسی وعربی واُردو را شامل۔ و درین فن خاص از مغتنمات است اگرچہ ہر یک مَثَل را تعریف خاص بیان نفرمودہ است ولیکن ذخیرۂ خاص را دریک شیرازہ جمع کردن ہم خالی از افادت نیست بقیمت ارزان از مطبع نولکشور بدست می آید۔

(۱۵) دری کشا۔ اگرچہ بسیار مختصر است ولیکن خیلے مفید ومعتبر مولوی نجف علی خان جھجری درسنہ ہزار و دو صد وہشتاد ہجری تالیفش فرمودہ اگرچہ در اکمل المطابع دہلی طبع شدہ ولیکن بسیار کم یاب است۔

(۱۶) زبدۃ اللغات المعروف بہ لغات سروری۔ مولفۂ مفتی غلام سرور لاہوری۔ این لغتہا از زبان فارسی وعربی را کہ سخنوران را بکار آید۔ ترتیبش طرز نوی گرفتہ تبلاش قوافی ذخیرہ ایست جامع بیانش مختصر است وسندے از کلام اساتذہ نمی جوید معنی ہر یک لفظ را بزبان اُردو می نگارد۔ و بضبط اعراب لفظی وحوالۂ لغات ماضیہ سرے ندارد۔ اکثر مرکبات را گذاشتہ و در مفردات ہم اختصار مقصود داشتہ۔ از مطبع نولکشور ارزان بدست می آید۔

(۱۷) سراج اللغات۔ نتیجۂ جگر کاوی خان آرزوست کہ الفاظ مفردہ زبان فارسی اشامل است

نسخہ مطبوعہ اش بنظر مولف نیامد بسیار کمیاب است گویند کہ در زمانہ نوابی کرناٹک چاپ شد حالا درکتب خانہ شمس العلما قاضی عبید اللہ نایطی واقع رای پیٹہ مدراس و ہم بکتب خانہ نواب سرور الملک بہادر واقع حیدرآباد نسخہ قلمی یافتہ میشود۔

(۱۸) **شمس اللغات**۔ کتابے است متوسط۔ محتوی بر لغات عربیہ و فارسیہ و ترکیہ کہ جماعتے از علمای ہند بسرپرستی مستر جوزف بسنہ دوازدہ صد و بست تالیفش فرمودہ الفاظ مفردہ و مرکبہ را شامل است و بمقابلۂ دیگر لغات زبان فارسی مثل برہان قاطع و بحر عجم وغیرہ حصہ فارسیش منزلتے ندارد کہ بسیارے از مفردات و مرکبات درین کتاب یافتہ نمیشود۔ در بعض الفاظ از کلام اساتذہ سند ہم می گیرد۔ از مطابع بمبئی بقیمت ارزان بہم میرسد۔

(۱۹) **غیاث اللغات**۔ مولفہٗ مولوی محمد غیاث الدین رامپوری بازبان فارسی خصوصیتے ندارد۔ اکثر مرکبات فارسی را ترک کردہ و سندے کہ از اسماے لغات میدہد قابل غور است در ممالک ہند مقبولیتے خاص پیدا کردہ است۔ کثیر الاشاعت و بقیمت نازل بدست می آید۔

(۲۰) **فرہنگ آصفیہ**۔ لغتے است مبسوط در زبان اُردو را لخصوص۔ مولوی سید احمد دہلوی مولف اوست۔ اکثر الفاظ زبان عربی و فارسی کہ در اُردو مستعمل است اندرین مجموعہ یافتہ می شود۔ استعمالات و محاورات اُردو را کم ذکر می کند و از کلام زباندانان اُردو خال خال سند گیرد۔ ہمین یک لغت است کہ حالا در ہندوستان زبان اُردو را جامع و مانع است باستثناے ردیف الف ممدودہ و مقصورہ کہ تالیف امیر از ین ہم گوے سبقت ربودہ۔ طبع اولینش تازگی دارد و بقیمت مناسب ارزبازار۔

(۲۱) **فرہنگ انجمن آرائے ناصری** - از تالیف رضا قلیخان ہدایت وخیلے گران قیمت است مفرداتش از حیطۂ برہان بیرون نیست ومرکباتش مختصر از اکثر کتب اول الذکر. سندے کہ از کلام خود وبعض متقدمین می گیرد ہمرنگ بہار عجم. کنایات واستعارات را در آخر کتاب جا دادہ ودر حصۂ اولین کہ مخصوص از مفردات نیست. بعض مرکبات را ہم ذکر کردہ. اہتمام طبعش باعتبار خوش قلمی وکاغذ بہتر از ہمہ لغات اول وآخر الذکر۔

(۲۲) **فرہنگ اندراج** - مولفۂ محمد بادشاہ. شاد تخلص جامع الفاظ مفردہ ومرکبۂ زبان عربی فارسی. ترکی. یونانی. ہندی. رومی وسنسکرت. از ہمہ لغات موجودہ کثیر الحجم ودر اکثر الفاظ پابند سند استعمال است. نقل عبارت را بر تحقیق ترجیح می دہد ودر انتخاب سند تعمقے بکار نمی برد. از مطبع منشی نولکشور لکھنؤ بقیمت معتدل بدست می آید۔

(۲۳) **فرہنگ جہانگیری** - مولفۂ جمال الدین حسین انجو الملقب بعضد الدولہ در سنہ ہزار وہفدہ ہجری بعہد نورالدین جہانگیر شائع شدہ مفردات ومرکبات زبان فارسی را شامل مصادر مرکبہ بسیار کم می نویسد. در اکثر الفاظ از کلام متاخرین سند گیرد. تعدد معانی یک لفظ را انحصارے می کند کہ از بیان دیگر لغات باقی نمی ماند. باین حال ذخیرۂ کار آمد است واز مطبع منشی نولکشور ازان بدست می آید۔

(۲۴) **فرہنگ رشیدی** - این کتابیست جامع اکثر الفاظ مفردہ ومرکبۂ زبان فارسی کہ نتیجۂ خون گرمی مولوی رشید الدین مغفور است از کلام اساتذہ تمثیل ہم می دہد. طرز بیانش اگرچہ مختصر است ولیکن مفید در ایشیاٹک سوسائٹی کلکتہ در سنہ ہزار وہشت صد وہفت ودو عیسوی چھاپ شدہ

حالا کمیاب است۔

(۲۵) **فرہنگ فرخی**۔ نخبۂ یادگار شاہ محی الدین نایطی پتو رلقب کہ در سرکار ونگول گذشتہ است اکثر مفردات وبعض مرکبات زبان فارسی وعربی را بسبیل اختصار می نویسد وسندے از کلام اساتذہ نمی آرد۔ سال تالیفش از دیباچہ کتاب سنہ ہزار و دو صد و چہل و پنج ہجری یافتہ میشود نوبت بطبعش نرسیدہ۔ نایاب است۔

(۲۶) **کشف اللغات والاصطلاحات**۔ از مولوی عبد الرحیم ابن احمد سور است کتابے است جامع لغات واصطلاحات فارسی وعربی۔ ہریکے را در زبان فارسی ترک سند بسلاست می نگارد۔ وطرز بیانش اعتبارے بدل نشاند۔ کثیر الاشاعت ومطبوع عام وارزانی است۔

(۲۷) **گلشن فیض**۔ مختصر تالیفے است از برائے لغات اردو۔ مولانا سید ضامن علی جلال در سنہ ہزار و دو صد و نود ہجری بزبان اردو تالیفش کردہ۔ ترجمہ فارسی وعربی را ہم مقابل ہر یک لفظ مینویسد مگر التزام ندارد۔ در اکثر مقامات از کلام زباندانان ہند سند می گیرد۔ باوجود طبع کمیاب است۔

(۲۸) **لغات فیروزی**۔ لغتے است جامع الفاظ مفردہ ومرکبۂ زبان فارسی وعربی وترکی ویونانی وہندی وسریانی وانگریزی وپرتگالی وفرانسیسی وعبرانی وغیرہ۔ مولوی محمد فیروز الدین مولف اوست کہ در اردو زبان نوشتہ۔ خوب کارے کردہ است کہ دریا را بکوزہ آوردہ۔ از تمثیل وسند واعراب لفظی کنارہ می کند۔ بقیمت نازل از مطبع مفید عام آگرہ بدست می آید۔

(۲۹) **لغات کشوری** - مختصر مفید ولغات فارسی وعربی وترکی ویونانی را جامع۔ مفردات ومرکباتے چند راہم درزبان اُردو ذکر می کند۔ طرز ترتیبش فہرستے را ماند۔ بغایت اجمال۔ مولوی سید تصدق حسین رضوی بیادگار منشی نولکشور تالیفش کردہ وہمدران مطبع بقیمت ارزان بفروش میرود۔

(۳۰) **لغت دری وپہلوی** - از علی یوسف شروانی است کہ درسنہ ہزار ویجدہ ہجری تالیفش فرمودہ۔ از دری وپہلوی خصوصیت دارد وازاشعار اکابر قدما سند ہم می آرد۔ بسیار خوب ذخیرہ ایست کہ نادرالوجود است حیف است کہ چاپ نشد۔ ونایاب۔

(۳۱) **مجمع الفرس سروری** - لغتے است نہایت معتبر از حاجی محمد قاسم کاشانی کہ سروری تخلص داشت۔ مفردات ومرکبات راجامع۔ طرز بیانش خیلے دلپذیر دراکثر الفاظ ازکلام قدما سند می گیرد۔ استعارات وکنایات را در آخر کتاب می نویسد۔ نسخہ مطبوعہ اش بنظر مولف نرسیدہ قلمی نسخہ اش نادرالوجود است۔

(۳۲) **محاورات ہند** - ازخجستہ یادگار مولوی سبحان بخش دہلویست کہ درزبان اُردو بسلک رقم کشیدہ است ومحاورات اُردو را مخصوص وخال خال ازامثال فارسی ہم ذکرمیکند کہ درمحاورۂ اُردو استعمال آنست۔ اگرچہ مختصر است ولیکن خیلے مفید۔ ازمطبع مجتبائی دہلی ارزان بدست می آید۔

(۳۳) **محیط اعظم** - لغتے است جامع ومانع۔ مخصوص بہ فن طب۔ ناظم جہان محمد اعظم خان رامپوری مولف اوست درسنہ ہزار وسہ صد وسیزدہ ہجری بآئین بہین بمطبع نظامی چاپ شدہ ارزان بدست می آید۔

(۳۴) **مخزن المحاورات** - این کتابے است جامع محاورات زبان اُردو - منشی چرنجی لال
دہلوی مؤلف اوست - در سنہ ہزار و ہشت صد و نود و ہشت عیسوی بمقام دہلی چاپ گردیدہ -
ارزِ بازار است - داغ دہلوی کہ از مشاہیر متاخرین بود خیلے پسندش میکرد - والحق مختصر مفید است -

(۳۵) **مصطلحات الشعرا** - از تصنیفات وارستہ کہ ہمین قدر از دیباچہ اش می کشاید کتابے
است مختصر و مفید - در تعریف مصطلحات فارسی پابند سند است و خال خال مفردات را ہم ذکر
می کند - ترتیب الفاظش مسلسل نیست کہ اکثر پیشینیان اعتنا باین نمی فرمودند - وارستہ
بہ تحقیق لغاتہا نداق خاص دارد - تالیفش اگرچہ مختصر است ولیکن خیلے معتبر - تواتر طبعش
قیمتش را بہ ارزانی رساندہ -

(۳۶) **موید الفضلا** - کہنہ تالیفے است در فن لغت و بسیارے از اہل لغت سندش میگیرند
لغات عربیہ و فارسیہ و ترکیہ را شامل است - مؤلف فاضل (مولوی محمد لاد) در تعریف الفاظ
خیلے مختصر نگار و از سند استعمال سروکارے ندارد - از مطبع منشی نولکشور لکھنؤ آسان و ارزان بدست
می آید و کثرت اغلاط طبعش اسم بامسمی میکند کہ غیر از فضلا دیگر کسے نتواند کہ از صورت حالش بہرہ گیرد -

(۳۷) **نصیر اللغات** - مولوی محمد نصیر الدین احمد خان مالوی غیاث اللغات را بہ ترجمہ
اُردو آراستہ ہندیان کم فارسی دان را بسیار مفید است از مطبع منشی نولکشور ارزان بدست می آید -

(۳۸) **نفائس اللغات** - زبان اُردو را لغتے است کہ نظیر ندارد - در فارسی زبان مقابل
ہر یک لفظ اُردو - ترجمۂ زبان فارسی و عربی را لزوماً نشان دہد و از کلام شعرائے عجم سند ہم
پیش میکند - مولوی اوحد الدین بلگرامی بغایت تدقیق و تحقیق تالیفش کردہ - اگرچہ باعتبار

تعداد الفاظ بسیار مختصر است ولیکن پیش دانشوران باعلم وکمال خیلے معتبر۔ دراکثر بلاد ہند اشاعت دارد وازان بہم میرسد۔

(۳۹) **نوادرالمصادر**۔ مختصر رسالہ مخصوص ازمصادر زبان فارسی است کہ از تالیف لالہ ٹیک چند بہار است بذیل ہریک مصدر بعض الفاظ مفردہ ومرکبہ را بتعریف اشتقاق ذکر می کند واز کلام شعرا ہم سند گیرد۔ اگرچہ مطبوع است ولیکن کمیاب۔

(۴۰) **ہفت قلزم**۔ نتیجۂ جانکاہی مولوی قبول محمد ہندیست۔ فارسی زبان را مخصوص تعریف الفاظ بزبان فارسی میکند ودر اعراب ملفوظی آنہا یہ احتیاط بکار می برد کہ نصف بیانش بحصۂ اعراب درآمدہ۔ اجمال بیان راپسندیدہ واز کلام قدما نظیرے وسندے نچیدہ۔ پایۂ اعتبارش را تعریف لفظ اولینش کافی است۔ کثیرالحجم وقلیل القیمت است۔

(۱) ہمین چہل کتابست کہ بندہ ازان امدادے درین تالیف گرفتہ ام وترتیبے کہ درین کتاب ملحوظ داشتہ ام باعتبار حروف تہجیست کہ ہریک لفظ را از اوّل حرف تا حرف آخرینش سلسلۂ ترتیب لازم کردہ ام۔

(۲) الفاظے راکہ درین کتاب بیان کردہ ام بر دو قسم است (۱) مفردہ (۲) مرکبہ۔ مفردہ ہم بر دو نوع است (۱) مصادر۔ (۲) غیر مصادر۔ امّا مرکبہ نیز دو قسم دارد (۱) مصادر مرکبہ۔ (۲) غیر مصادر مرکبہ۔ واین ہر دو قسم مرکبہ را باعتبار معنی چار قسم است (۱) اصطلاح کہ اتفاق نمودن قومے برائے معین داشتن معنی لفظ ورائے معنی لغوی آن لفظ باشد۔ چون آب آتش نمودن بمعنی حلم وغضب داشتن وآب برندہ بمعنی آب گوارا کہ طعام رازود ہضم کند۔ (۲) استعمال

کہ در معنی لغوی آن فرقے نیاید و در محاورہ مخصوص باشد۔ چنانکہ آب خوردن بمعنی نوشیدن آب۔ اگرچہ خوردن و نوشیدن و آشامیدن مرادف یکدیگر است ولیکن فارسیان لفظ آب را بیشتر با مصدر خوردن میگویند و این استعمال است وعلی ہذا القیاس۔ آرزو وارندہ را آرزومند گفتن ستعمال است کہ باوجود اتحاد معنی با لفظے خاص مخصوص شد۔ (۳) مثل۔ یعنی قصۂ و حکایتے کہ برائے ایضاح مطالب آرند چون۔ آب آمد تیمم برخاست۔ (۴) مقولۂ عجم کہ اگرچہ اشتقاق آن از مصادر مرکبہ باشد ولیکن با الفاظ معین مخصوص است چنانکہ آب در جگر ندارد۔ و آب در جوے تست۔

پس این ہمہ اقسام الفاظ را باعتبار ترتیب بجاے خودش بیان کردہ ام۔ و حتی الامکن سندے از کلام متقدمین و متاخرین مُسلّمۃ الاستناد پیش کشیدہ ام۔

(۳) الفاظے کہ معانی متعددہ دارند۔ ہر یک معنی آنرا بہ نشان سلسلہ آن بیان کردہ ام۔ و بر سند اشعار ہم نشان سلسلہ قائم است تا تعلق سند با معانی متعلقہ ظاہر شود۔ دیگر اہل لغت این طریقہ را اختیار نکردہ اند کہ خالی از دقت نبود۔

(۴) نظائر و اسناد پیش کشیدہ را با لفظ مبحوث عنہ اتحاد لفظی درین کتاب ملحوظ است و چرا نباشد کہ دلیل غیر مطابق اثبات دعوے را نشاید۔ اکثرے از اہل لغت این امر و گذاشتہ اند مثلاً صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری در سند مصدر مرکب "آسمان از ریسمان ندانستن" کلام نظامی را نظیر دہد کہ گفتہ است ؎ ملک از مستی آن ساعت چنان بود ٭ کہ در چشمش آسمانش ریسمان بود ٭ و ظاہر است کہ این تمثیل در سند این مصدر مرکب بکار نمی خورد۔ کہ مطابقت لفظی ندارد۔

(۵) الفاظے کہ مشتمل بر معنی اصطلاحی و معنی لغوی بودہ اند و استعمال آن بہر دو معنی آید اکثر اہل لغت معنی دوم را بیان نکردہ اند۔ و مولف التزام آن درین کتاب دارد۔ چون آہن سرد کوفتن کہ معنی اصطلاحی این کار بیفائدہ کردن است ولیکن استعمال این در معنی لغوی ہم بنظر آمدہ۔

(۶) بسیارے از اہل لغت مصادر مرکبہ را در الفاظ مرکبہ شامل کردہ اند مثلاً صاحب بہار عجم گوید کہ "آہن کہنہ را بہ حلوا دہند" اصطلاحے است و ظاہر است کہ این اصطلاح را بترکیب مضارع مخصوص کردہ و این تخصیص تعمیم استعمال را مانع میشود و بتحقیق مولف این کتاب این مصدر مرکبہ اصطلاحی است یعنی "آہن کہنہ را بحلوا دادن" محاورہ فارسیان است و ازین تعمیم محاورہ۔ استعمال آن در ہر یک زمانہ و ہر یک صیغہ جائز باشد۔

(۷) در معانی الفاظ اختلافے کہ فیما بین صاحبان لغت واقع است طرفہ مذاقے دارد بعضے از اہل لغت اینگونہ اختلاف را ذکر می کنند و اکثرے بر یک معنی قناعت کردہ معنی مختلف فیہ را ترک کردہ اند بندہ درین کتاب از اختلاف فیمابینی بحثے کافی کردہ ام و بالآخر نتیجہ از تحقیق خود برآوردہ ام۔

(۸) از برائے ہر یک لفظ زبان فارسی پس از آنکہ بیانش در زبان فارسی نوشتہ ام بہ تبدیل زبان ترجمہ اش را در محاورۂ اُردو ہم عرضہ میدہم و سندے از کلام زباندانان ہند ہم ما امکن پیدا کردہ ام تا اہل ہند را بتحقیق زبان فارسی سہولتے بدست آید و فارسی دانان بیرون از ہند را از محاورۂ اُردو خبر شود۔

(۹) الفاظ اُردو را کہ بذیل ترجمۂ فارسی در آمدہ بر ختم این کتاب فہرستے جداگانہ بترتیب حروف

باشد تا اہل ہند را بلحاظ الفاظ اُردو محاورۂ فارسی ملاحظہ کردن آسان شود۔

(۱۰) ناظرین تحقیق پسند از ملاحظۂ این کتاب دریابند کہ این تالیف محقر بر جامعیت الفاظ چہل تا کتب مندرجۂ عنوان قناعت نمی کند بل بسیارے ار معانی تازۂ اکثر الفاظ ہدیۂ ناظرین میشود کہ از استعمال متقدمین سند آن بدست رسیدہ و بسیارے از الفاظ جدیدہ کہ بیرون از چہل کتاب مذکورات از انتخاب دواوین و قصاید شعرا سلف درین شیرازہ بسلک بیان کشیدہ شدہ و باشد کہ بسیارے از الفاظ زبان فارسی ازین ذخیرہ ہم بیرون باشد کہ انحصار زبانے بسیار مشکل ست۔ بالجملہ الفاظ جدیدہ راہمین یک اشارہ کافی پنداشتہ ام کہ حوالۂ تالیفے از تالیفات ماسبق با او نباشد۔ ونشان سلسلہ بر حاشیہ این کتاب شمار الفاظ مجددہ را بنماید۔ من اللہ التوفیق و بیدہ ازمۃ التحقیق۔

(۱۱) این ذخیرۂ عمر قریری و نتیجۂ جانکاہی را (آصف اللغات) نام نہادہ ام کہ اشارہ بخطاب و تخلص آقاے نعمت است

ازمن مسکین درین مشکین سواد گر خطاے رفتہ است آہو مگیر

شکریۂ ولی نعمت و دعاے دولتش

سرآمد متاخرین و یادگار متقدمین۔ سخنور نکتہ دان۔ آصف دوران قدر قدرت۔ قوی شوکت گردون منزلت۔ اعلیحضرت تاجدار گردون پناہ۔ نظام الدولہ نظام الملک آصفجاہ۔ فرمانروائے باہوش وہنگ نواب میر محبوب علیخان بہادر فتح جنگ۔ جی۔سی۔ایس۔آئی۔جی۔سی۔ بی۔ بندگانعالی متعالی مدظلہ العالی والی ریاست فرخندہ بنیاد حیدرآباد دکن صانہ اللہ عن الشرور

بالعقل دام اللہ اقبالہم وضاعف اجلالہم را حلقہ بگوشم وباداے شکر نعماتش چرا نکوشم کہ نمک پروردہ
این دربار و وظیفہ خوار حسن خدمت این سرکار ابد قرارم و این تالیف مختصر بیادگار جشن چہل سالہ عمر مبارک است و

نمبر سلسلہ	نام لغت	اختصار نمبر	نمبر سلسلہ	نام لغت	اختصار نمبر
۱	۲	۳	۱	۲	۳
۱	ارمغان آصفی۔	آصفی	۱۴	خزینۃ الامثال	خزینہ
۲	ارمغان احباب	ارمغان	۱۵	دری کشا	دری
۳	افسر اللغات	افسر	۱۶	زبدۃ اللغات	زبدہ
۴	امیر اللغات۔	امیر	۱۷	سراج اللغات	سراج
۵	بحر الجواہر	جواہر	۱۸	شمس اللغات	شمس
۶	بحر عجم	بحر	۱۹	غیاث اللغات	غیاث
۷	برہان جامع	جامع	۲۰	فرہنگ آصفیہ	آصفیہ
۸	برہان قاطع	برہان	۲۱	فرہنگ انجمن آرائے ناصری	ناصری
۹	بہار عجم	بہار	۲۲	فرہنگ انند راج	انند
۱۰	تحقیق الاصطلاحات	تحقیق	۲۳	فرہنگ جہانگیری	جہانگیری
۱۱	جامع اللغات	مع	۲۴	فرہنگ رشیدی	رشیدی
۱۲	جواہر المصادر	مصادر	۲۵	فرہنگ فرخی	فرخی
۱۳	چراغ ہدایت	چراغ	۲۶	کشف اللغات	کشف

۲۷	گلشن جعفری	جعفری	۳۴	مخزن المحاورات	مخزن
۲۸	لغات فیروزی	فیروزی	۳۵	مصطلحات الشعرا	وارستہ
۲۹	لغات کشوری	کشوری	۳۶	موید الفضلا۔	موید
۳۰	لغت دردری وپہلوی	پہلوی	۳۷	نصیر اللغات	نصیر
۳۱	مجمع الفرس سروری	سروری	۳۸	نفائس اللغات	نفائس
۳۲	محاورات ہند	محاورات	۳۹	نوادر المصادر	نوادر
۳۳	محیط اعظم	محیط	۴۰	ہفت قلزم	قلزم

الف ممدودہ با بائے عربی

سلسلۂ اوّل

آ امر از مصدر آمدن (برہان) (سلمان ساوجی. رباعی) اے آنکہ تو طالب خدائی بخود آ ٭ از خود بطلب کز تو جدا نیست خدا ٭ اوّل بخود آ چون بخود آئی بخدا ٭ کاقرار نمائی بخدائی خدا ٭ (اردو) آ۔ آنا کا امر (ناسخ ؎) آ مجھ سے ہو ہمکنار قاصد ٭ کرلون مین تجھکو پیار قاصد ٭ تعظیماً آئیے بھی کہا جاتا ہے۔ (ذوق ع) آئیے اے بندہ پرور آئیے۔ بقول امیر آ۔ مین تحقیر ہے لیکن جب کبھی محبت اور پیار سے بلایا جاتا ہے تو۔ آ۔ ہی کا استعمال ہوتا ہے۔ اگر مخاطب کی خاطر ملحوظ ہو تو صیغہ جمع سے بلاتے ہین یعنی آو۔ (نسیم ؎) دیکھا تو کہا خضر ملے آو ٭ منہ کھولو عدم کی راہ بتلاو ٭ کبھی واو پر ہمزہ بڑھا کر آؤ بھی کہتے ہین (اسیر ؎) کرکے یہ پکاری آؤ آؤ ٭ گھر آپ کا ہے قدم بڑھاؤ ٭

آب بقول صاحب برہان قاطع بسکون باے ابجد۔
(۱) یکے از جملۂ چار عنصر است کہ آب وآتش و باد و خاک باشد (میر معزی ؎) بشب و روز کنون بادہ کشد مالا مال ؛ آنکہ در شام وسحر آب کشیدے قدرے ؛ (اُردو) پانی۔ (مذکر) آب بھی اُردو مین مذکر مستعمل ہے (ناسخ ؎) خاک پر جو لوٹتے ہین اُنکو کم رتبہ نہ جان ؛ کی ہے ہر شے کی خدانے زندگانی آب سے ؛۔
(۲) آب بمعنی رونق (حکیم سوزنی ؎) اے ہمہ کارِ تو برونق وآب ؛ وے ہمہ رائے تو درست وصواب ؛ (اُردو) رونق (عربی) اُردو مین مستعمل ہے (مونث) (غالب ؎) اُنکے دیکھے سے جو آجاتی ہے مُنہ پر رونق ؛ وہ سمجھتے ہین کہ بیمار کا حال اچھا ہے ؛۔ لفظ آب بھی چمک دمک کے معنون مین مستعمل ہے (مونث) (وزیر ؎ اُٹھی جو موج دمِ خندہ آب دندان سے ؛ بنی ہے چادرِ گُل اُس رُخِ مُنور پر ؛۔
(۳) آب بمعنی عزت۔ آبرو۔ (مولوی معنوی مثنوی) چون بصحراے سلیمانی رسید ؛ خاک آن رہ جُملہ زرِ پختہ دید ؛ برسرزر تا چہل فرسنگ راند ؛ تاکہ زر را درنظر آبے نماند ؛ (اُردو) عزت (عربی) آبرو (فارسی) اُردو مین یہ دونون لفظ مستعمل ہین۔ (مونث) (عارف ؎) سو بار جسے عشق مین ذلت نہین ہوتی ؛ اربابِ وفا مین اُسے عزت نہین ہوتی ؛ (غالب ؎) آبرو کیا خاک اُس گل کی جو گلشن مین نہین ؛ ہے گریبان ننگ پیراہن جو دامن مین نہین ؛۔
(۴) آب بمعنی رسم ورواج۔ طرز وروش۔ قاعدہ وقانون (خسرو ؎) زغزنین تالب

دریا درین باب ؛ ہمہ آسلام بینی بریکے آب ؛ (اُردو) یہی الفاظ اُردو مین مستعمل ہین۔ رسم (عربی) مونث) رواج (عربی) مذکر) طرز (عربی) مذکر و مونث)۔ روش (فارسی۔ مونث) قاعدہ (عربی۔ مذکر) قانون (عربی۔ مذکر) (ناسخ سہ) ہے معطل اب زبانِ خامہ اوراپنی زبان ؛ رسم کی موقوف اُسنے نامہ وپیغام کی ؛ (اختر سہ) حکمرانی ہے حُسن کی اے عشق ؛ سکۂ داغ کا رواج نہین ؛ (داغ سہ) نہین ملتا کسی مضمون سے ہمارا مضمون ؛ طرز اپنا ہے جدا سب سے جدا لکھتے ہین ؛ (امیر سہ) زلف کے مانند کنگھی نے تری بیداد کی ؛ طرز ہے شاگرد مین بھی ٹھیک ٹھیک اُستاد کی ؛ (نسیم دہلوی سہ) مآل کارِ جہان فانی کبھی نہین ایک قاعدے پر ؛ جو چار دن ہے وفور راحت تو بعد اُسکے غم والم ہے ؛ (امیر سہ کسی کو حکم خدا ورسوٗل یاد نہین ؛ زبان خلق پہ قانون ہے فرنگی کا ؛۔

(۵) آب بمعنی قدرت (سلمان ساوجی سہ) اے چو دریا خشک لب لب تشنگان رحمتیم ؛ آبروے دہ بما کاب ہمہ عالم تراست ؛ (اُردو) قدرت (عربی) اُردو مین مستعمل ہے۔ مونث (نصیر سہ) عالم ہے نصیر ایسا اپنے بُتِ کافر کا ؛ اللہ کی قدرت ہے اللہ کی قدرت ہے ؛۔

(۶) آب بمعنی لطافت۔ طراوت (عبدالرزاق صفاہانی سہ) نماند قوتِ آذر زصولتِ آذر ؛ برفت آب ریاحین زصدمت آبان ؛ (اُردو) لطافت۔ طراوت (عربی) اُردو مین مستعمل ہے (مونث) (غالب سہ) لطافت بے کثافت جلوہ پیدا کر نہین سکتی ؛ چمن زنگار ہے آئینۂ بادِ بہاری کا ؛ (عارف سہ) سر سے پا تک ہو گیا ہون خشک مثلِ غر

ہو کے مین ۔ اشک سے آنکھون مین باقی کچھ طراوت ہو تو ہو۔

(۷) آب بمعنی رحمت ۔ فیض ۔ عطا ۔ (اُردو) رحمت (عربی ۔ مونث) فیض (عربی مذکر) عطا (عربی ۔ مونث) اُردو مین مستعمل ہے ۔ (ذوق ؒ) نام منظور ہے تو فیض کے اسباب بنا ۔ پُل بنا چاہ بنا مسجد و تالاب بنا ۔ (آتش ؒ) عفو ہو جائین گے ہرچند کہ لاکھون ہین گناہ ۔ یہ عطا ہے تری رحمت کے قرین تھوڑی سی ۔

(۸) آب بمعنی دولت (انوری ؒ) گر براے او نباشد تو نخواہی صدر و قدر ۔ ور براے تو نباشد او نخواہد جاہ و آب ۔ (اُردو) دولت (عربی ۔ مونث) (رند ؒ) مُہر آب کو یلون پہ ہونے لگی ۔ دولت حسن جب لُٹا بیٹھے ۔

(۹) آب بمعنی ترقی جاہ و عزت (اُردو) مرتبہ اور عزّت کی ترقی ۔

(۱۰) آب بمعنی قدر و قیمت و منزلت (کمال اصفہانی ؒ) در حضرت تو گرچہ برآن آب نیستم ۔ بیگانہ چون شوم کہ دلم آشناے تست ۔ (اُردو) قدر و قیمت (عربی مونث) رتبہ (عربی ۔ مذکر) (نصیر ؒ) قدر اُس کی چشم اہل نظر مین زیادہ ہے ۔ جو آپ کو نصیر سمجھتا ہے سب سے کم ۔ (آصفیہ ؒ) اُن کے ہاتھون بکے ہین جا کر مفت ۔ اپنی قیمت کو دیکھتے ہین ہم ۔ (شرف ؒ) ذکر میرا مجھسے بہتر ہے کہ اُس محفل مین ہے ۔ رُتبہ کینے کا مرے دیکھو کہ اُنکے دل مین ہے ۔

(۱۱) آب بمعنی دوش ۔ (اردو) کندہا ۔ مذکر ۔ (غالب ؒ) پینس مین گزرتے ہین جو کوچے سے ہمارے ۔ کندہا بھی کہارونکو بدلنے نہین دیتے ۔

(۱۲) آب یکے از نام ہاے سیماب (اُردو) سیماب (فارسی - مذکر) اردو مین مستعمل ہے (ظفر ؎) دلین سے ہے سیماب انکو بھیجدون نامہ کی جا ٭ حال دل اسے نامہ لائق نہین تحریر کے ٭۔

(۱۳) آب کنایہ از عرق ندامت (تاثیر ؎) شکّر کہ برد دل زجہانے بجلادت ٭ آب ار نشود پیش لبت از سہ ِ خامیت ٭ (اُردو) آب آب (ناسخ ؎) نرگس مست یار کے آگے ٭ ہوئی غیرت سے آب آب شراب ٭۔

(۱۴) آب بمعنی تاب و درخشندگی و صفا چون آب گوہر و آب لولو (صائب ؎) باد در لعل لب یار نماید خود را ٭ آب در گوہر شہوار نماید خود را ٭ (اُردو) چمک دمک مونث - لفظ آب بھی ان معنون مین مونث مستعمل ہے - (رشک ؎) آب و تاب ایسی ہے تم مین کہ نہین دوسرے مین ٭ آتشِ لعل ہو آبِ دریکتائی ہو ٭۔

(۱۵) کنایہ از تیزیِ شمشیر (صائب ؎) مکن بے بہرہ یارب از قبولِ دل بیانم را ٭ بزہرِ چشمِ خوبان آب دہ تیغِ زبانم را ٭ (اُردو) آب - مونث (ذوق ؎) یکیہی جائیو اے دل شکایت تشنہ کامی کی ٭ رہے آب اُس کی جب تک تیغ مین خنجر مین پیکان مین ٭۔

(۱۶) آب بزبان رومی نام ماہ یازدہم از سال ایشان و آن بودن آفتاب است در برج اسد (اسفرنگی ؎) بسوزد بشب خرمنِ ماہ را ٭ سمومِ نہیبِ تو در ماہ آب ٭ (اُردو) رومیونکے سال کا گیارہوان مہینہ جو بقول صاحب غیاث اللغات تھوڑے سے

ق کے ساتھ ماہ بھادون سے مطابق ہوتا ہے۔

۱) آب بمعنی ہموارہ براہ زوندہ (بیدل ؎) محمل ما عاشقان بر دوش لغزش
تہ اند* صد قدم زاید اگر پیدا کند لنگ است آب* (اُردو) رات دن چلنے والا
ین کا گز - مذکر (آصفیہ)

۱۸) آب بمعنی نفس کامل وعقل کل واورا نفس ملہمہ گویند وبقول صاحب فرہنگ اندراج
ورح -(اُردو) نفس ملہمہ (مذکر) وہ نفس جسکے ذریعہ سے الہام ہو - اور دل
ن مختلف ارادے پیدا ہون (آصفیہ) جان - مونث

۱۹) آب بمعنی شراب خالص (فرح اللہ شوستری ؎) مغان کہ دانۂ انگور آب می سازند
ارہ می شکنند آفتاب می سازند* (اردو) آب - شراب ناب (مونث)
ناسخ ؎) آب حیات بنگئی ناسخ شراب ناب * جو اُس نے جام آب سے
پنے لگائے ہونٹھ*

۲۰) بقول صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری آب بمعنی مطلق رود وجیحون (انوری ؎)
وا دنظم مرا گر بود براب گذر * کنند فخر رشیدی وصابر وعمق * (اردو) ندی
مونث) (آصفیہ) ندی کنارے مورا بولے * مین جانون پیا مورا بولے -

۲۱) آب بمعنی نطفہ ومنی (سلمان ساوجی ؎) تعالی خالقے کز قطرۂ آب * چنین
مورت توانداآفریدن - (اُردو) مَنی (عربی - مونث) - نُطفہ (عربی - مذکر) (سودا ؎)
سیخ تولد کی رہی آٹھ پہر فکر * گر رحم مین بیگم کے سُنے نُطفۂ خان ہے * -

(۲۲) بقول صاحب فرہنگ اندراج آب کلمہ نسبت است چون سرداب کہ بمعنی تہ خانہ باشد (اُردو) نسبت کا کلمہ جیسے سرداب جسکو تہ خانہ بھی کہتے ہین۔ اور اُردو مین سردابہ بھی مستعمل ہے (مذکر) (دیکھو فرہنگ آصفیہ کا لفظ تہ خانہ)

آب آبستن (اصطلاح) بلا اضافت ثالث بقول صاحب شمس اللغات (۱) اشک عاشقان (۲) مے سرخ (۳) خون (اردو) (۱) عاشقون کے آنسو۔ مذکر (۲) شراب سرخ مونث (۳) خون۔ مذکر۔

آب آبستنی (اصطلاح) بلا اضافت ثالث بقول صاحب ناصری کنایہ از دو چیز است (۱) آب منی کہ زن بآن آبستن شود (۲) باران یا آبے کہ سبب رویانیدن نباتات زمین شود۔ (اردو) (۱) نطفہ مذکر (تمثیل دیکھو آب کا ذیلی نمبر ۱۲) (۲) مینہ مذکر۔ بارش۔ مونث۔ یا وہ پانی جو نباتات کو اُگاتا ہے۔

آب آبستنی دہر (مقولہ) بلا اضافت ثالث۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ

بقول صاحب بحر عجم۔ زمین را حامل نامیہ گردانند۔ (اردو) یہ مقولۂ عجم ہے جس کا مرادی ترجمہ یہ ہے کہ پانی زمین سے نباتات کو اُگاتا ہے۔

آب آتش بودن (مصدر اصطلاحی)۔ بلا اضافت بقول بہار۔ حلم و غضب داشتن و حرارت و برودت در مزاج (اُردو) آگ پانی کا سنجوگ ہونا۔ بقول امیر جہان اجتماع ضدین یا دو مخالف چیزون کا میل ملاپ ہوتا ہے تو وہان کہتے ہین کہ آگ پانی کا سنجوگ ہے۔ حلم و غضب رکھنا۔ حرارت و برودت کا مزاج مین جمع ہونا۔

آبِ آتش رنگ (اصطلاح) باضافت ثالث۔

(۲) اشک خونین وبقول بہار رود وارستہ صرف معنی اول راست۔ صاحبان برہان و ناصری گویند کہ کنایہ از مے لعل فام و اشک خونین باشد (صائب ؎) زخاک افسردہ تر از بادسر گردان ترم صائب ٭ علاج دردمن از آب آتش رنگ می آید ٭۔ (اُردو) (۱) آب آتش رنگ۔ بمعنی شراب سُرخ اُردو مین مستعمل ہے (مُذکر) (مومن ؎) ساقیا دے چک آب آتش رنگ ٭ گرم و سرد زمانہ سے ہون تنگ ٭ (۲) اشک خونین بھی اُردو مین بولا جاتا ہے۔ بعض شعرا نے اشک خون آلو دبھی باندھا ہے (ذوق ؎) ذوق اس پاسے نگارین کا جو ہے وصف نگار ٭ اشک خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا ٭ (امیر ؎) عجب کیا ہے جو نکلین اشکِ خون آلو د ماتم مین ٭ کہ گلگون دانہ تسبیح ہوتے ہین محرّم مین ٭۔

آبِ آتش رنگ دادن (استعمال) باضافت ثالث شراب سُرخ دادن چنانکہ سلمان ساوجی گوید (ع) آب آتش رنگ دہ ساقی کہ می بخشد صفا ٭ (اُردو) آب آتش رنگ دنیا (دیکھو اصطلاح ماضیہ مین من کلام

آبِ آتش زاے (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سُرخ (۲) اشک گلگون (اُردو) بقول امیر (۱) آب سُرخ بمعنی شراب سُرخ اردو مین مستعمل ہے (۲) اشک گلگون بھی اردو مین کہا جاتا ہے (ناسخ ؎) بھر لیے انگارے مین سے نے عشق کے اعجاز سے ٭ واغہاے اشک گلگون ہیں مرے دامن مین نہین ٭۔

آبِ آتش زدہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) اشک چشم غمزدگان وبقول صاحب برہان قاطع مطلق اشک صاحبان بہار عجم و ناصری گویند کہ کنایہ

از اشک گرم است و بقول صاحب ہفت قلزم
اشک چشم عاشقان و غمزدگان۔ (حکیم خاقانی
ع) آب آتش زدہ کز دیدہ رود سوے دہانم
تنگنائے نفس از موج شرر بر بندیم (اردو)۔
اشک مذکر۔ غمزدون اور عاشقون کے آنسو۔
مذکر۔ (آتش ع) اُس ماہ کی فرقت مین تارے
نکل آئے ٭ تارونسے ہوا اشک ہمارے نکل آئے
اشک گرم بھی اُردو مین مستعمل ہے (مذکر) (ناسخ
ع) ایک اشک گرم ناسخ گر خزانے مین گرے
طعنہ زن فوارہ ہو منقار موسیقار پر ٭

آب آتش زدہ از دیدہ رفتن

(مصدر اصطلاحی) اشک گرم از دیدہ برآمدن
وجاری شدن۔ سند این در اصطلاح ماضیہ
گذشت (اُردو) آنکھون سے گرم آنسو بہنا۔

آب آتش سا (اصطلاح) باضافت ثالث

بقول صاحب ناصری مرادف آب آتش نگ

آب آتش شدن (مصدر اصطلاحی) بلااضافت

بقول صاحبان بحر عجم و ناصری آشوب
امن موءلف گوید کہ ادعاے بحر و ناصری بطا
تمثیل باشد۔ نزول بعد عروج را ہم توان گفت
وچون آب بسیار گرم شود فارسیان گویند کہ
آب آتش شد (ظہوری ع) آبم شدہ آتش
از تف داغ ٭ خاکم برہ سراغ باد است
(صائب ع) اگر باید کہ آب آتش شود اول
ہوا گردد ٭ بہار این مصدر را ذکر نمی کند
آب آتش شد اکتفا می فرماید بمعنی آشوب
و غوغا برخاست بعد امنیت و سندے بر
تخصیص زمانی پیش نمیکند (اُردو) امن اُٹھ جانا
آشوب اُٹھنا۔ (میر ع) اُس غصیلے کی سحر
انکھین دیکھ ٭ اُٹھے آشوب خانقاہ سے
بیچ (۲) پانی بہت گرم ہو جانا پانی آگ
ہو جانا بھی کہہ سکتے ہین اسلئے کہ اُردو مین
آگ ہو جانے سے نہایت گرم ہو جانا مراد ہے
(ناسخ ع) سوز غم سے ہوگیا ہے آگ سب

میرا بدن ٭ پھینکدی قاتل نے ایسی ہوگئی
تلوار گرم ٭ ۔

(۲) **آب آتش فرونشاند** (مقولۂ عجم)
بلا اضافت ثالث ۔ از آب غصہ و فساد فرو
نشیند چنانکہ ظہوری گوید (سـ٥) آب مرگ
آتشم فرونشاند ٭ رفت خاکم اگر بباد
چہ غم ٭ (اُردو) پانی لگی ہوئی آگ کو بجھاتا ہے یعنی
غصہ اور فساد کو مٹاتا ہے ۔

آب آتش گشتن (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت
ثالث بقول صاحب ناصری مرادف آب
آتش شدن (ناصری ع) آب آتش گشت و
جار و بم بسوخت ٭ ۔

آبِ آتش لباس (اصطلاح) باضافت
ثالث بقول صاحب فرہنگ انند راج
مرادف آب آتش رنگ (اردو) بقول
امیر یہی لفظ اُردو مین شراب کے لیے مستعمل ہے

(۳) **آب آتش مزاج** (اصطلاح) باضافت ثالث
کنایہ از مے سُرخ ۔ (اُردو) بقول امیر
اُردو مین آب آتش مزاج شراب کے لیے
کہا جاتا ہے ۔

آبِ آتش ناک (اصطلاح) باضافت
ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سُرخ
(۲) اشک خونین و بقول وارستہ و بہار کنایہ
از معنی اول (صائب سلـ٥) دست ولب
در چشمۂ آتش بشو چون آفتاب ٭ بعد ازان
خود را بقلب آب آتش ناک زن ٭ ازین
تمثیل می کشاید کہ (بقلب آب آتش ناک زدن)
کنایہ از شراب خوردن است (اُردو)
اُردو مین شراب کو آب آتشناک کہتے ہین
(دیکھو آب امیر اللغات)

آب آتش نماے (اصطلاح) باضافت
ثالث بقول صاحبان بحر عجم و برہان (۱) شراب لعل
(۲) اشک خونین ۔ (رضا قلیخان ہدایت سـ٥)
آب آتش نماے خرمن سوزہ ٭ مخزن آتش

بحرِ ہنم مفروز ؛ (اُردو) بقول امیر شراب کے لیے آب آتش نما کہا جاتا ہے (مُذکّر) دیکھو آب (امیر اللغات)

آبِ آتشین (اصطلاح) باضافت ثالث بقول وارستہ (۱) کنایہ از شراب تند و بقول صاحب شمس (۲) شراب ارغوانی (۳) اشک غمزدگان (۴) خون (مرزا جلال ا ل) ازعشق مرتبۂ حُسن دلنشین پیدا است ؛ زشیشہ جوہر این آب آتشین پیدا است ؛ صاحب ناصری گوید کہ کنایہ از اشک گرم و جوہر شراب است کہ از اعرق گویند و سند از کلام خود می دہد (ھ) تا آب آتشین آن آتش چون آب ہمزانو ؛ شگفتہ آب آتش رنگ و آتش آب رنگستی ؛ مولف گوید کہ از سند اول الذکر پیدا است کہ آب آتشین شراب است نہ جوہر شراب (اُردو) (۱) آب آتشین (مُذکّر) شراب کے معنون مین مستعمل ہے (آتش ھ) کیا شکرانۂ آب بقا بکر اُسے ہمنے ؛ جو اس ظلمت سرا مین لب تک آب آتشین آیا ؛ (۲) شراب ارغوانی بھی اردو مین کہا جاتا ہے (مونث) (ناسخ ھ) نظر آتا ہے شیشہ سربریدہ ہجر ساقی مین ؛ شراب ارغوانی کم نہین ہے خون جاری سے ؛ (۳) اشک غمزدگان غمزدون کے آنسو (مُذکّر) (۴) خون (فارسی مُذکّر) اردو مین مستعمل ہے ۔

آبِ آذر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحبان بحر عجم و شمس مرادف آب احمر (اُردو) آب آذر نما ۔ اور آب سُرخ (فارسی ۔ مُذکّر) اردو مین مستعمل (دیکھو امیر اللغات مین لفظ آب کے صفات)

آب آذر آسا (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم مرادف آب آتش نما ۔ صاحب برہان این را بہمین معنی بحذف

ت سوم آب آذر سامی نویسد صاحب
ہنگ اندراج بمعنی شراب سرخ واشک غم
ندوہ - (خاقانی قطعہ) گر بادہ می نگیم برین
رجانا ۞ من خون خورم نہ بادہ من غم کشم
ساغر ۞ زان آب آذر آساز انسان ہے
اسم ۞ کز آب سگ گزیدہ - شیر سیہ
آذر ۞ (اردو) بقول امیر شراب کے لیے
ب آذرگون کہا جاتا ہے (دیکھو لفظ آب
ے صفات (امیر اللغات)

ب آسیا (اصطلاح) باضافت ثالث
ول بہار (۱) آبے کہ آسیا بزور آن بگردد
اطاہر غنی ؎) کسے کز چرخ لطفے دید
رسے ورتقا دارد ۞ چو آن خوشہ کہ
رسبزی ز آب آسیا دارد ۞ (خاقانی ؎)
ن آب آسیا سر من درنشیب باد ۞ گر پیش
س وہان شود م آسیاے نان ۞ بقول صاحب
س اللغات (۲) بلا اضافت آن ۔ سیا کہ
بزور آب گردد (اردو) بقول صاحب جامع اللغات
(۱) وہ پانی جس پر پنچکی چلتی ہو - (۲) پن چکی
مونث (آصفیہ)

آب آمد تیمم برخاست این مثل است
صاحب خزینۃ الامثال ذکر این می کند و بجا
گوید کہ ہرگاہ صاحب [illegible] وصاحب معاملہ
متوجہ کار سے شد پس بگماشتہ ونائب او
احتیاج نماند - (اردو) یہی مثل اردو مین
بعینہٖ مستعمل ہے - امیر فرماتے ہین کہ اصل
آیا تو فرع کی کیا حاجت رہی اعلے آیا تو ادنے
کی کیا ضرورت رہی اور کبھی مذاق مین بغیر
لحاظ اصلیت کے بھی بولتے ہین -

آب آورد (اصطلاح) بلا اضافت مرادف
آب آوردہ (جامی ؎) تنم از سیل اشک
آورد سویت ۞ خس وخاشاک آب آورد
من بین ۞

آب آوردن چشم (مصدر اصطلاحی) نزول

ماسے بد کہ از امراض معروفۂ چشم است (بحر عجم) (صائب ے) چشم پل از انتظار شاہ آب آوردہ بود ❖ شد منوّر ہمچو چشم پیر کنعان در زمان (اردو) آنکھ مین پانی اترنا (منیر ے) چشم جوہر چوند ہیا نی نور دندان دیکھ کر ❖ پانی اترا آنکھ مین آئینہ اندھا ہوگیا ❖ موتیا بند ہونا (معروف ے) موتیا بند اپنی جب سے ہوگیا اک آنکھ مین ❖ جون صدف روتے ہین روز و شب گہر اک آنکھ سے ❖

آب آوردن چیزے (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب فرہنگ انند راج (۱) مرادف آب رسیدن بچیزے و آب رسیدن بچیزے بمعنی سیراب و تازہ شدن و رونق گرفتن آن چیز باشد مولّف گوید کہ این معنی در آنوقت درست باشد کہ چیز را فاعل گیریم (۲) اگر چیز مفعول واقع شود۔ یعنی چیزے را آب آوردن درینحالت کنایہ از مفت بدست آمدن آن چیز باشد چون کسے خواہد کہ جنس گران قیمت را بہ بہاے نازل خرید کند فروشندہ گوید کہ این را آب نیاوردہ است یعنی مفتم بدست نیامد صاحب بحر عجم و وارستہ ہمین معنی را بذیل آوردن آب چیزے را می نویسند (مخلص کاشی ے) چون درین بحر پر آشوب نظر باز کنم ❖ چشم من آب نیاوردہ بمانند حباب ❖ (اردو) (۱) کسی چیز کا رونق پانا۔ ترو تازہ ہونا (۲) کسی چیز کا مفت ہاتھ آنا (غالب ے) مین نے مانا کہ کچھ نہین غالب ❖ مفت ہاتھ آئے تو بُرا کیا ہے

آب آوردن در چیزے (استعمال) بقول بہار آب در ظرفے آوردن۔ (اردو) کسی ظرف مین پانی لانا۔

آب آوردن متاع (مصدر اصطلاحی) باضافت نون۔ بقول بہار کنایہ از قیمت سہل و رائیگان یافتن و کالا آب کردن نیز۔ کالا آب کردن بقولش قیمت زیادہ از

ارزش گفتن. مولف گوید کہ آب آوردن متاع مرادف معنی دوم آب آوردن چیزے است کہ گذشت و این اصطلاح را غیر از بہار دیگر کسے نہ نوشتہ در اسے مولف تخصیص این از متاع درست نباشد

آب آوردہ (استعمال) بلا اضافت بقول بہار کہ بدیل آوردن آب چیزے رامی توبید چیزیست کہ برسر آب آمدہ یعنی آبش آوردہ مولف گوید کہ این مشتق است از مصدر آب آوردن چیزے ۔ سندش بضمن ہمان مصدر گذشت۔ (اردو) پانی کی بہا لائی ہوئی چیز

آبِ آہن (اصطلاح) باضافت ثالث بقول بہار آبے کہ جوہر آہن است (ابوطالب کلیم ؎) آب آہن ہمہ از دیدۂ زنجیر چکید ٭ بسکہ چون سلسلہ در بند تو شیون کردم ٭ (اردو) یہی اصطلاح اردو مین مستعمل ہے (مذکر) بقول امیر وہ آبداری جو بجھاؤ سے لوہے پر آجاتی ہے (آتش ؎) نعرہ زن گنج شہیدان مین ہون بلبل کیطرح ٭ آب آہن نے کیا ہے یہ گلستان پیدا ٭

آبِ آہن تاب (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم آبیکہ آہن را تاب دادہ بار بار دران غوطہ دہند تا فرو نشیند بر گردد۔ (ملا ذکی ندیم ؎) شود زگریۂ ظالم تسلی مظلوم ٭ بزخمدار رگوار است آب آہن تاب ٭ (غنی ع) کہ ہمچون آب آہن تاب خون من بجوش آمد ٭ (اردو) یہی اصطلاح اردو مین مستعمل ہے (مذکر) بقول امیر وہ پانی جسے اصلاح کے لیے لوہا گرم کرکے بجھاتے ہین ۔ اطبا کی تحریر اور تقریر مین آب آہن تاب زیادہ مستعمل ہے

آبِ آئینہ و آبِ آئینہ (اصطلاح) باضافت ثالث جلائے آئینہ باشد و صفائے آن چنانکہ بیدل گوید (؎) طلسم حیرتیم در نفس

قرارم نیست ؛ باآب آینۂ دل سرشتہ اند مرا ؛
(صائب ؎) آب آینہ زعکس رخ من نیلی
شد ؛ اینقدر سیلی ایام نخوردہ است کسے ؛ (اردو)
یہی اصطلاح اردو مین مستعمل ہے۔ (مؤنث)
بقول امیر آینہ کی جلا او رصفائی (امیر ؎)
مرگئے دیکھکے قاتل ترے رخسار کی آب ؛
آب آینہ ہین ہوگئی تلوار کی آب ؛

آبِ احمر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ و بقول
صاحب شمس اللغات (۲) مے انگور (۳)
مے خرما و بقول صاحب فرہنگ انندراج
(۴) بحر احمر (اردو) امیر نے آب احمر کا
استعمال زبان اردو مین بمعنی شراب فرمایا ہے
(دیکھو لفظ آب کے صفات۔ امیر اللغات)
(۲) انگور کی شراب شراب انگوری مؤنث (۳)
خرمے کی شراب مؤنث (۴) بحر احمر (عربی)
مذکر)

آبِ ارغوانی (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ
(۲) اشک خونین۔ بقول صاحب فرہنگ
انندراج معنی دوم را سرشک غم (اردو)
بقول امیر آب ارغوان۔ آب ارغوان رنگ
آب ارغوان فام۔ آب ارغوان گون
بترکیب فارسی (مذکر) شراب کے لیئے
اردو مین مستعمل ہے (دیکھو امیر اللغات
بضمن لفظ آب۔ صفات آب بمعنی شراب)
(۲) اشک خونین (مذکر) (ذوق ؎) ذوق
اس پاے نگارین کا جو ہے وصف نگارش
اشک خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا ؛

(۲) **آب از آتش بر آوردن** (مصدر
اصطلاحی) امر غیر ممکن بظہور آوردن چنانکہ
والہ ہروی گوید (؎) ز آتش آب بر آوردہ
عشق و آتش از آب ؛ ز دل بدیدہ نیاوردہ
ایم نم بعبث ؛ (اردو) آسمان پھاڑ کے

تھگلی لگانا۔ یعنی دشوار کام کرنا۔ غیر ممکن کام کرنا۔ محال کام کرنا۔ (امیر اللغات)
(رند ؎) کیا آسمان پھاڑ کے تھگلی لگائیگی ❊ صاحب اُنکی چلی ہے بہت گات آپ کی ❊
آسمان سے تارے اُتار لانا بھی کہا جاتا ہے
(نسیم ؎) وہ بولی جو تو کہے زبان سے ❊ تارے تو اُتارون آسمان سے ❊

آب از آتش برکشیدن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم مرادف آب از آتش برآوردن است (میر معزی ؎) من چو خواہم کرد فریاد آب ز آتش برکشم ❊ او چو خواہد خورد تشویر آتش افروزد ز آب ❊۔

آب از آتش برون آوردن

(مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب از آتش برآوردن (مُلّا وحشی ؎) بدی ہمی گیرد با وبیرنگ سازیہاے ما ❊ گر بافسون آب از آتش برون آوردہ ایم ❊

آب از آہن جدا کردن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار مرادف آب از آتش برآوردن (صائب ؎) آب از آہن توان کردن بآسانی جدا ❊ از دلِ خون گرم ما پیکان کشیدن مشکل است ❊ (اُردو) لوہے کے چنے چبانا یعنی نہایت سخت اور کٹھن کام کرنا۔ (آصفیہ) (آتش ؎) یاس وحرمان نہو لوہے کے چنے بھی تو چباون ❊ نعمت عشق کے قابل لب و دندان مانگون ❊۔

آب از آہن کشیدن (مصدر اصطلاحی)

مرادف آب از آہن جدا کردن (بحر عجم) (صائب ؎) منشین فسردہ کز پے سامانِ اشک و آہ ❊ آتش ز سنگ و آب از آہن کشیدہ اند ❊۔

آب از آئینہ خوردن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار زندگانی کردن بآب آئینہ نہ بہ آب حیات۔ مؤلف گوید کہ کنایہ از زندگانی

جاوید یافتن است چنانکہ صائب گوید (ص)
داغ است داغ خضر کہ در عہد او چرا * نام
سکندر آب از آئینہ می خورد * (اردو) زندگی
جاوید پانا۔ قیامت تک زندہ رہنا۔

آب از بالا بستن (مصدر اصطلاحی) بقول

صاحب بحر عجم سرچشمہ بند کردن تا آب جاری
نہ شود (طغرا ص) تیغش کہ بجا سرے ندارد *
آبے است کہ بستہ شد ز بالا * (اردو) سوت
بند کرنا۔ پانی کو اوپر سے روکنا۔

آب از پس خوردن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار کنایہ از گان دادن (خاقانی ص)
پیش بزرگان ما آب کسے روشن است *
کاب ز پس می خورد بر صفت آسیا * صاحب
لغت سروری کہ از اہل زبان است ہمین
شعر را در سند آب روشن آوردہ و آب روشن را
کنایہ از رونق و رواج نوشتہ پس بمعنی مصرع
ثانی قابل غور است اگر آب از پس خوردن را
برا دعاے بہار گرفتہ شود ہجو بزرگان باشد
از اہل لغت دیگر کسے این مصدر اصطلاحی را
نہ نوشتہ است و معلوم میشود کہ بہار بسند ہمین یک
شعر مصدر اصطلاحی پیدا کردہ است و معنی شعر متقاضی
آن۔ بتحقیق مولف آب از پس خوردن در
غیاب نیک نام بودن ہم باشد گویند کہ ستایش کسے
پیش او کردن اعتبارے ندارد ہر کہ از پس او یعنی
در قفاے او نامش بہ نیکی برند ہمان مستحق بزرگی است
(اردو) بقول بہار مفعول بنا۔ گانڈ مرانا (آصفیہ)
و بقول مولف غیبت میں نیک نام رہنا۔ پیچھے
بھلائی سے یاد کیا جانا۔ بعد از مرگ نیکنام رہنا۔
جیسا کہ چکی کی نیک نامی اوسکی غیبت میں ہے
یعنی چکی کی تعریف اوسکے روبرو اسلئے نہین
ہوتی کہ اوسکا فعل ظالمانہ ہے یعنی ہر چیز کو
وہ پیس ڈالتی ہے۔ لیکن جب دسترخوان
پر روٹی موجود ہوتی ہے تو اوسوقت چکی
کے اعمال قابل ستایش قرار پاتے ہین یعنے

اسی کا مصداق ہے کہ روٹی نصیب ہوئی۔ وہ دانے کو پیکر آتا نہ کرتی تو ہمکو روٹی کہان سے نصیب ہوتی۔

آب از پنبہ ریختن (مصدر اصطلاحی)

بحالت نزع یا بیہوشی آب در گلو ریختن از کلام غنی استعمال این بنظر آمدہ (س) بسکہ بر لب جانش از رنج خمارے رسید ٭ در گلوے شیشہ آب از پنبہ میریزیم ما ٭ (اردو) پانی چوانا (آ۔صف)

آب از پے ریختن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار در ایران رسم است کہ قفاے کسے کہ بسفر می رود چند برگ سبز بر آینہ گذاشتہ آب بران می ریزند و این را شگون زود رسیدن و بسلامت آمدن می شمارند۔ سند بہار از کلام ملا طغرا است (س) کوے تو منزل گہ است در سفر آشنا ٭ بر رخ آئینہ آب از پئے بیگانہ ریز ٭ **مولف** گوید کہ این سند آب بر آئینہ ریختن باشد کہ اصطلاحے است خاص و بہار ہمین سند را براے آن ہم می آرد و الفاظ از پے اندرین شعر داخل اصطلاح نیست چنانکہ او میشمارد۔ سند دیگر کہ بہار از کلام طالب کاشی گیرد متعلق از اصطلاح آب در پے ریختن است کہ می آید الحاصل آب از پے ریختن بنظرم نیامدہ عجب است کہ وارستہ ہم بضمن آب بر آئینہ زدن ذکر این می کند و غور بر سند خود نمی فرماید (اُردو) ایران مین رسم ہے کہ جب کوئی سفر کو جاتا ہے تو اسکی روانگی کے وقت سبز پتے آئینہ پر رکھکر اُن پر پانی چھڑکتے ہین اور اوسکو بسلامت روی و باز آئی کا مصداق خیال کرتے ہین یہ رسم ہند مین جاری نہین ہے بلکہ اوسکی جگہ امام ضامن کو سونپنے کی رسم ہے بعض ممالک ہند مین امام ضامن کے نام سے ایک پیسہ یا روپیہ یا اشرفی مسافر کے بازو پر باندھنے کا رواج ہے جسکو وہ سفر سے واپس ہونے پر

فقرا کو بطور خیرات دیا کرتا ہے۔ (ذوق ؎)
کہتی تھی رو کے اک بُت خوشخو ٭ مین نے سونپا
امام ضامن کو ٭۔

آب از جگر بخشیدن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم عطا کردن و چیزے بمردم
دادن۔ صاحب فرہنگ انندراج گوید کہ
کنایہ از بخشش کردن بطوع و رغبت (اُردو)
عطا کرنا۔ دینا بخشش کرنا۔ (آصفیہ)۔

آب از جگر گرفتن (مصدر اصطلاحی) گریہ
وزاری کردن چنانکہ آقا رضی دانش گوید (؎)
شبہاے ہجر بے او داد از سحر گرفتم ٭ آتش
زدل کشودم آب از جگر گرفتم ٭ (اُردو)
رونا۔ گریہ وزاری کرنا۔ (جرأت ؎) ترستے
آستانِ یار پر ہین جبہہ سائی کو ٭ کہان تک
روئین ہم طالع کی اپنے نارسائی کو ٭۔

آب از چشم باز افتادن (مصدر اصطلاحی)
جوش زدن اشک از چشم چنانکہ سلمان ساوجی
گوید (؎) برلب جوے علی تا آب دلجوے
فرات ٭ بستہ شد زانروز باز افتادہ آب از
چشمہاست ٭ (اُردو) اشکون کا امنڈنا۔
(داغ ؎) اشک اُمڈے برس پڑین آنکھین ٭
دیکھنے کو ترس گئین آنکھین ٭

آب از چشم برون گردیدن
آب از چشم برون گشتن (مصادر اصطلاحی)
جاری شدن اشک و برآمدن اشک از
چشم چنانکہ بیدل گوید (؎) ہر کجا برویت از
چشم برون می گردد آب ٭ گر ہمہ در پردہ
خارست خون می گردد آب ٭ (اُردو) آنسو
بہنا۔ آنسو روان ہونا۔ آنکھ سے آنسو ٹپک پڑنا
(بحر ؎) تری یاد مین مُنہ پہ آنسو روان
ہین ٭ تجھے سجدہ کرنے کو ہر دم وضو ہے ٭
(سرور ؎) اسکی نظر پڑی جو مرے حال
زار پر ٭ بے اختیار آنکھ سے آنسو ٹپک
پڑے ٭۔

آب از چشم ریختن (مصدر اصطلاحی)

(۱) کنایہ از گریہ کردن (۲) بکثرت خندہ آب از چشم برآمدن چنانکہ سلمان ساوجی گوید (سلہ) دوش حرف از ساقی و نقل و مے و ساغر گذشت * ریخت چندان آب از چشم کہ آب از سر گذشت * آہی (سلہ) کجا در ماتم از دیدہ اشکِ تند خو ریزد * اگر از خندۂ بسیار آب از چشم او ریزد * (اردو) (۱) آنکھ سے ٹپ ٹپ آنسو گرنا (داغ سلہ) قطرہ افشان ابر نیسان کب میری تربت پہ ہے * ٹپ ٹپ آنسو گر رہے ہین آسمان کی آنکھ سے (۲) اشک شادی سے چشم کو تر کرنا (مومن سہ) آبرو رہ گئی مرنے کی کہ روتے تو ہین وہ * اشک شادی ہی سے گو چشم کو تر کرتے ہین *۔

آب از چشم کسے گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم ترسانیدن (اردو) ڈرانا۔ آنکھین نکال کے ڈرانا۔ آنکھین نکالنا (ناسخ سہ) چھپتا ہون جا کے کنج لحد مین شب فراق * تارے مجھے ڈراتے ہین آنکھین نکالکر * (ولہ سہ) دیکھا آنکھون کو مین نے کس دن * مجھ پر نہ عبث نکال آنکھین *۔

آب از چشم کشادن (مصدر اصطلاحی)

(۱) برآوردن ماء بد از چشم (۲) در گریہ آوردن و آب از چشم جاری کردن چنانکہ حکیم ازرقی در تعریف لشکریان گوید (سلہ) بزخم تیر بستانید نور از دیدۂ روشن * بنوک تیر بکشایند آب از چشم نابینا * (صائب سلہ) ز آہ ما نشود نرم دل کواکب را * کہ دود آب ز چشم شرار نکشاید (اردو) (۱) موتیابن اچھا کرنا (۲) رُلانا۔ آنکھون سے پانی گرانا۔ فی البدیہہ نظم طباطبائی (سہ) تیرا یہ احسان نہ بھولونگا کبھی اسے ضبط اشک * موتیابن آنکھ مین تھا

تونے اچھا کر دیا ۔

آب از چیزے بردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انندراج کنایہ از خوار و بے اعتبار کردن آن (اردو) آب مٹا دینا ۔ بقول امیر آب و تاب اور رونق کھو دینا (بحر) مثال موتیوں کی آب اوسکے دانتوں نے ۔ اڑا دیا لب رنگین نے رنگ لالونکا ۔ آبرو لینا بھی کہا جاتا ہے (ولہ) جو آب آینہ کی جاسے ہم مکدر ہوں ۔ وہ کون ہیں جو کسیکی ہیں آبرو لیتے ہیں

آب از چیزے بستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم باز داشتن آب (اردو) پانی روکنا یا پانی بند کرنا ۔

آب از چیزے چکیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم کمال لطافت و تازگی آن (نظامی) بحر غنغبش کا ب ازدمی چکید ۔ با آتش بر آب معلق کہ دید ۔ (اردو) طراوت ٹپکنا ۔ تازگی ظاہر ہونا ۔

آب از چیزے خوردن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب خوردن از چیزے ۔

آب از چیزے گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) مرادف آب از چیزے بستن (محسن تاثیر) رخ ز عشاق گرفتار گرفتن ستم است ۔ آب از تشنۂ دیدار گرفتن ستم است ۔ (۲) تحقیق مولف بمعنی میراب شدن ہم آمدہ (ابو طالب کلیم) در باغ دہر جز بر پژمردگی نماند ۔ گوئی نہال بخت من آب از تبر گرفت ۔ (اردو) (۱) پانی بند کرنا ۔ پانی روکنا (۲) سیراب ہونا

آب از دریا می بخشد این مثلے است کہ فارسیان می زنند بقول بہار از مال دیگرے بے اجازت او بخشش می کند (اردو) حلوائی کی دکان اور دادا جی کی فاتحہ ۔ پرائے بر وسے آزاد کرتا ہے ۔ غیر کے مال پر شیخی

یا فیاضی کرتا ہے - صاحب فرہنگ آصفیہ
نے اسکے مصدر اصطلاحی کا ذکر کیا ہے -

آب از دست تشنہ نمی چکد (مقولہ عجم) بقول صاحب
فرہنگ انند راج کنایہ از کمال خست و
فرومایگی و نہایت بخل و امساک (اُردو)
کنجوس اور مکھی چوس ہے (نصیر ؎) لیا
اس خال لب کا جون ہی بوسہ شیخ صاحب نے
تو رندون نے کہا حضرت بھی مکھی چوس ہین
گویا ؛ اہل دکن کہتے ہین کہ وہ ایسا بخیل
ہے کہ اوسکے ہاتھ سے پانی بھی نہین ملتا

آب از دہان رفتن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم آب حسرت بدہان آمدن
(طغرا ؎) قدح را در مقام لب چشیدن سے ؛
زیاد بوسہ ات آب از دہان رفت ؛
(بیدل ؎) ہر کجا حرف شراب ارغوانی
می رود ؛ از دہان خضر آب زندگانی
می رود ؛ (اُردو) منھ مین پانی بھر آنا
(داغ ؎) خشک ہوتی ہے زبان زاہد کی
استغفار سے ؛ منھ مین بھر آتا ہے پانی دہن
تر دیکھ کر ؛ منھ مین آب آجانا (ظفر ؎) دیکھ
دست ستم مین تیرے تیغ آبدار میرے ہر زخم
جگر کے منھ مین آب آجائیگا ؛ رال ٹپکنے پڑنا

آب از دہن گل چکیدن (مصدر اصطلاحی)
باضافت دہن - بقول صاحب بحر عجم (۱)
سخن کردن محبوب (۲) شبنم از گل ریختن (اُردو)
محبوب کا باتین کرنا (۲) پھول سے شبنم ٹپکنا -

آب از دیدہ آمدن (مصدر اصطلاحی) آب
از دیدہ جاری شدن یعنی گریستن چنانکہ وہب
اصفہانی گوید (؎) درین زمانہ کہ کشتی بخشک
بستہ محیط ؛ غنیمت است کہ از دیدہ آب مے
آید ؛ (اُردو) آنکھ سے آنسو ٹپک پڑنا (مسرور ؎)
اُسکی نظر پڑی جو میرے حال زار پر ؛ بے اختیار
آنکھ سے آنسو ٹپک پڑے ؛

آب از دیدہ باریدن (مصدر اصطلاحی)

بسیار گریستن چنانکہ خسرو گوید (ع) چشم نرگس
اینک آب مروارید می بینم ۔ زبس کز دیدہ آب
از عشق گل بسیار می بارد ۔ (اُردو) آنسو
برسنا۔ برسانا۔ زار زار رونا (داغ ع) روتا
ہے تجھ بغیر دل نزار زار زار ۔ او کھینچتا ہے
آہ شرر بار بار بار ۔ آنکھ سے طوفان بپا
ہونا۔ بقول امیر بہت رونے کے لیے کہا
جاتا ہے (وزیر ع) آنکھوں سے طوفان
بپا ہوگیا ۔ دیکھتے ہی دیکھتے کیا ہوگیا ۔

آب از دیدہ بردن (مصدر اصطلاحی)
بمعنی آب برآوردن وصاف و پاک کردن
دیدہ چنانکہ میرزا محمد اشرف گوید (ع)
گر برم آب سیاہ از دیدہ می گردد سپید ۔
کے توان کردن بلاے تیرہ روزان را
علاج ۔ (اُردو) آنکھوں سے پانی پونچھنا
دیدہ کو صاف و پاک کرنا ۔

آب از دیدہ پاشیدن (مصدر اصطلاحی)
مرادف معنائے اول۔ آب از چشم ریختن و از دیدہ
آب پاشی کردن است چنانکہ جامی گوید (ع)
تا نشانم گرد راہش ہر طرف تا بدعنان پیش پیش
خیل اوپاشیم زابر دیدہ آب ۔ (اُردو) آنکھوں
سے پانی چھڑکنا ۔

آب از دیدہ پاک کردن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم اشک چیدن (سعدی ع)
برحمت بکن آبش از دیدہ پاک ۔ زشفقت
بیفشانش از چہرہ خاک (اُردو) آنسو پونچھنا
(اسیر ع) دامن کو موتیوں سے وہ بھرلیگا
روز حشر ۔ پونچھیگا آستین سے جو آنسو یتیم کے
آنسو پاک کرنا بھی محاورہ ہے (اختر ع)
صورت جان لیا بغل میں اُسے ۔ چہرہ سے آنسو
اُسکے پاک کئے ۔

آب از دیدہ رفتن (مصدر اصطلاحی)
بفتح رائے مہملہ بیرون شدن آب از دیدہ
چنانکہ جامی گوید (ع) آن رخ نازک چو آب

دیدہ رفت اما ہنوز ٭ نقش خالش چون سیاہی
ماندہ در چشم نست ٭ (اُردو) آنکھ سے پانی
روان ہونا۔ آنکھ سے پانی بہنا۔ آنکھ سے
پانی جانا۔

(۲) **آب از دیدہ طلبیدن** (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از گریہ کردن چنانکہ بیدل گوید (سہ)
بر فع کلفت ہر آفت است تدبیرے ٭ گر
آتشے بدل افتد ز دیدہ آب طلب ٭ (اُردو)
رونا آنکھ سے آنسو نکالنا۔

(۳) **آب از دیدہ فرو ریختن** (مصدر اصطلاحی)
بمعنی گریستن است چنانکہ فردوسی گوید (سہ)
فرو ریخت از دیدگان آب زرد ٭ بآب و دیدہ
ہمین چارہ کرد ٭ (اُردو) آنسو بہانا (ویری)
ہون وہ غم دیدہ ہنسے کوئی تو مین رونے لگون
کچھ بہانہ چاہیے آنسو بہانے کے لیے ٭

(۴) **آب از دیدہ کشادن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب از چشم کشادن چنانکہ صائب گوید
(سہ) آب از دیدۂ خورشید کشاید صائب ٭
در دل آئینہ عذارے کہ نہانست ترا ٭

آب از سرِ جوے عشوہ بستن (مصدر
اصطلاحی) بقول صاحب سروری کنایہ از
ترک فریب کردن (انوری سہ) از سر جوے
عشوہ آب بہ بند ٭ پیش ازین گرد پاے حوض
مگرد ٭ (اُردو) فریب سے باز آنا۔

آب از سر گذشتن (مصدر اصطلاحی) (۱)
غرق شدن (۲) بقول بہار کنایہ از کمال نزول
حوادث و آفات (سلمان ساوجی گوید سہ)
دوش حرف از ساقی و نقل و مے و ساغر
گذشت ٭ ریخت چندان آب از چشم کہ آب
از سر گذشت ٭ (ولہ سہ) غرقۂ دریاے
بے پایان ہجران را اگر ٭ دستگیری می کنی
دریاب کاب از سر گذشت ٭ (اُردو)
(۱) ڈوب جانا۔ آب سر سے بلند ہونا۔ (۲) حفیظ
ع (رسم الفت ہی آلہی ڈوب جائے

(آتش سـہ) اُر لاتا شام وسحر کس طرح نہ طالع
پست ٭ بلند سر سے سرے آبدیدہ ہوتا تھا ٭
(۲) سر سے پانی گذر جانا۔ (عارف سـہ)
رو رو ہی کے مرجاؤ نگا مین دیدۂ تر سے ٭
اک روز گذر جاے گا پانی مرے سر سے ٭

آب از عرق ریختن (مصدر اصطلاحی)
سعی بلیغ کردن در کارے چنانکہ بیدل گوید
(سـہ) سعی آبے از عرق می ریزم اما سود
نیست ٭ چون نفس در سوختن با آتش
ما مبہم است ٭ (اُردو) عرق ریزی کرنا
(آصفیہ)

آب از غربال بخشش می کند (مثل) صاحب
خزینۃ الامثال ذکر این نی کند و این مراد
مثلے است کہ بعد ازین می آید۔

آب از غربال می بخشد (مثل) بقول بہار
نفعے از پہلوے او بکسی می رسد۔ صاحب فرہنگ
انندراج ہمین معنی را در نفی می نویسد و ہمین
درست است (اُردو) خالی مٹھی بھر بھر دیتا ہے
یہ دکن کا محاورہ ہے دلّی مین۔ سوگز وار سے
ایک گز نہ پھاڑے کہتے ہین (آصفیہ)

آب از قلم خوردن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار بحالت بیماری ہاے داخل
دہن آب از نے بگلو رسانیدن (محسن تاثیر سـہ)
نرگس از چشم تو دم زد بر دہانش زد صبا ٭ رنج
دندان دارد اکنون می خورد آب از قلم ٭ (اُردو)
ٹونٹی دار ظرف سے پانی پینا مُنھ کی بیماریون
مین ٹونٹی دار ظرف سے پانی پیا جاتا ہے
تاکہ پانی مقام مرض پر سے نہ گزر سکے اور
سیدھا حلق مین اُتر جاے۔

آب از کسے گرفتن (مصدر اصطلاحی)
(۱) بقول صاحب بحر عجم ترسانیدنش بہ
تحقیق مولّف (۲) بمعنی حاصل کردن
آب (۳) باز داشتن از آب ہم (علی
خراسانی سـہ) ہر کس کہ سوز عشق ز افغان

من گرفت ٭ آتش بجاے آب زچشمان
من گرفت ٭ درد وادی فراق تو ہر کس کہ
او فتاد ٭ آب بقا ز دیدۂ گریان من گرفت
(وحید قزوینی ؎) رخ ز عشاق طلبگار گرفتن
ستم است ٭ آب از تشنۂ دیدار گرفتن ستم
است ٭ (اردو) ڈرانا (آصفیہ) (۲) کسی
سے پانی لینا (۳) پانی روکنا ۔

آب از کون خوردن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار مرادف آب از پس خوردن
(محمد سعید اشرف ؎) ز اختلاط بوالہوس
رعنائیش گردد زیاد ٭ چون نہان آن
سرو قامت آب از کون می خورد ٭

آب از گردن گذشتن (مصدر اصطلاحی)
آنقدر آب خوردن کہ معدہ را پر کردہ تا حلق
درآید (۲) کنایہ از تیغ خوردن ہم باشد
چنانکہ جامی گوید (؎) ز گردن آب گذشتہ
و تشنہ می میرد ٭ بلے چنین بود آری کہ علت
استسقا ست ٭ (اردو) پانی منھ تک آنا
تلوار کا زخم کھانا ٭

آب از گلو بریدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار فرو ماندن از آب (محمد قلی سلیم
؎) ہمین بریدن آب از گلو قناعت نیست
گلو بریدہ درین بحر ہیچو ماہی باش ٭ (اردو)
پانی پی نہ سکنا ۔

آب از لب بستن (مصدر اصطلاحی) بند
کردن آب و مزا ختم شدن از ان چنانکہ محتشم
کاشی گوید (؎) گر از خمار دہم جان عجب
مدار اے دل ٭ کہ ساقی از لب من آب
زندگانی بست ٭ (اردو) پانی روکنا۔ پانی
بند کرنا ۔

آب از مژہ آمدن (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از اشک جاری شدن چنانکہ ظہوری گوید
(؎) ز مانہ چشمۂ از بیستون نکردہ روان ٭
کہ آبش از مژۂ کوہکن نمی آید ٭ (اردو)

آنسو آنا (ناسخ ؎) کس کے دانتون کی
چمک کا دھیان ہے جو رات دن ؛ متصل
آتے ہین آنسو سبحۂ بلور سے ؛ (امیر اللغات)

آب از منزل برون ریختن (استعمال)
بقول بہار خانہ از آب خالی کردن (کلیم ؎)
شب کلیم از دیدہ می بارد سرشک ؛ روز
از منزل برون می ریزد آب ؛ (اُردو)
گھر سے پانی نکالنا۔

آب از یک پیمانہ نوشیدن (مصدر اصطلاحی)
حکم مساوات داشتن است چنانکہ صائب گوید
(؎) خمار و خواب و بیماری و شوخی نسیہ و
مستی ؛ زیک پیمانہ می نوشند آب از چشم
شہلایش ؛ صاحب فرہنگ انند راج ہین
اصطلاح را آب از پیمانہ خوردن نوشتہ واز
ہمین تمثیل سند گرفتہ محتاج غور است و در
بعض نسخ مصرع ثانی باختلاف جزئی یافتہ شد
(ع) زیک پیمانہ می نوشند ے از چشم شہلایش
اندرین صورت این مصرع سند باشد براے
ے از یک پیمانہ نوشیدن (اُردو) دیکھو آب
از یک چشمہ خوردن۔

آب از یک چشمہ خوردن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار کنایہ از حکم مساوات داشتن در
کارے (محسن تاثیر ؎) کرم و نسیہ و بخل
آب زیک چشمہ خورند ؛ یک در بستہ ندیدیم
کہ دیوار نبود ؛ (اُردو) ایک گھاٹ پر پانی
پینا۔ ایک ترکش کے تیر ہونا (ظفر ؎) چشم
کے دنبالہ سے کہتے ہین مژگان ونگاہ ؛
قتل کو عاشق کے تم دونون ہو اک
ترکش کے تیر ؛

آب استادہ (استعمال) بقول صاحب
بحر عجم آب ساکن کہ ضدِ آب روان است
ونزد اطبا در منافع وخوبی مرتبۂ این بعد آب
نہرہاے جاریست کذا فی المحیط الاعظم (مرزا
معز فطرت ؎) شد عاجز از رفاقت ما رہنمون ما

استادہ آب تیغ بود انست خون ما۔ صاحب فرہنگ انندراج آب ستادن بمعنی ساکن شدن آب نوشتہ (اُردو) ٹھہرا پانی۔ بند پانی۔ امیر نے آب بستہ کا ذکر فرمایا ہے دیکھو لفظ آب۔

آب عقیاسہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج کہ بدیں آبروے می نویسد مرادف آبرو باشد۔

(۲) **آب فتادن در چیزے** (مصدر اصطلاحی) روشن شدن و رونق پذیرفتن آن چیز باشد چنانکہ ابوطالب کلیم گوید (ص) چون آفتاب سرزدہ آید بجا تہا۔ مانند فرش در ہمہ منزل فتادہ آب۔ (اُردو) چمکنا۔ رونق دار ہونا کسی چیز کا۔ جرأت ص گرد سے آئینہ پاتا ہے جلا دیکھو تو تم۔ حسن یہ آپکا مجھ خاک بسر سے چمکا۔

(۲) **آب فزودن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آبرو افزودن و رونق دوبالا کردن چنانکہ کلیم ہمدانی گوید (ص) اے گوشۂ عزلت زتو آب قمر افزود۔ نشناسم اگر قدر ترا در بدر افتم۔

آب افسردہ (اصطلاح) بفتح الف ثانی مقصورہ و اضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) پیالہ بلور (۲) آلات قتل مثل شمشیر خنجر وغیرہ و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۳) شیشہ (۴) برف (اُردو) (۱) بلور کا پیالہ (مذکر) (۲) آلات قتل۔ آلات حرب (عربی کے ساتھ فارسی) (مذکر) (۳) شیشہ فارسی۔ مذکر (۴) برف (فارسی) مونث (آصفیہ) (امیر ص) ہمارے دور پہ ساقی نے دست بستہ کہا۔ کہ اب تو کچھ نہیں باقی جناب شیشہ میں۔ تک رنگ کے برف مین ساقی صراحی مے لا۔ جگر کی آگ بجھے جس سے جلد وہ شے لا۔

(۲) **آب افشاندن بر چیزے** (استعمال) گرد و غبار نشاندن و تر و تازہ کردن چیزے چنانکہ شفاے اصفہانی گوید (ص) آب بگلہاے شو قم گریہ خونین فشاند۔ روغنے بر آتش شو قم بجاے آب زد۔ (اُردو) پانی چھڑکنا۔ تر و تازہ کرنا۔

آب افگندن بر چیزے (مصدر اصطلاحی) بقول بہار (۱) آب دادن و سیراب کردن آن و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۲) دریغ داشتن مخصوص بصلۂ ز حیاتی

گیلانی سہ) برگ روید از محبّت خوشہ بند د از وفا ٭ جاے آب رخون ما بر تاک انگور افگنند ٭ مولّف گوید که آب فگندن از مصرع ثانی پیدا نیست ۔ ہر دو صاحبان لغت که سند از ہمین یک شعر آوردہ اند مقصود شان جز این نباشد که اگر بجاے افگندن آب خون ما بفگنند نتیجہ ظاہر شود که در مصرع اول گذشت ۔ صاحب فرہنگ نندراج که این را مخصوص بصلۂ از کردہ ہست قابل غور است بیچارہ در مصرع ثانی لفظ آب را از خواندہ است (اردو) سیراب کرنا (۲) دریغ کرنا (رنگین سہ) وہ جو آوے میرے گھر مین تو مجھے جاوے لوٹ ٭ جاؤن گھر اُسکے تو وہ مجھ سے کرے آب دریغ

آب فکندن در چیزے (مصدر اصطلاحی) جلا دادن و رونق بخشیدن دران چنانکه ۔ نظامی گوید (سہ) اگر سایہ بر آفتاب افگند ٭ دران چشمۂ آتش آب افگند ٭ (اردو) جلا دینا ۔ رونق بخشنا ۔ آب دینا (ظفر سہ) دانۂ اشک کو دی عشق نے میرے وہ آب ٭ جو اُسے دیکھتا ہے صاف گہر پاتا ہے ٭۔

آب نارہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ و بقول صاحب فرہنگ نندراج (۲) کنایہ از اشک خونین ۔ نظامی سہ) از آن نار رونق تا بوقت بہار ٭ سگہی نار خواہد گہے آب نار ٭ (اردو) دیکھو آب آتش رنگ ۔

آب نبار (اصطلاح) بلا اضافت ثالث بفتح رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) حوض (۲) تالاب بکلاسنے که براے ذخیرۂ آب در قلعہ سازند و آن تالاب باران پر شود (اشرف سہ) بسکہ می گریم العشق آتشین حسامم گشتہ آتش خانہ ہا از اشکم آب انبار ہا ٭ (اردو) حوض (عربی مذکر) (۲) تالاب ۔ (فارسی مذکر) (آتش سہ) صیاد نے تسلّی بلبل کیوا سطے ٭ کنج قفس مین حوض بھرا ہے گلاب کا ٭ (سند تالاب کیلیے دیکھو لفظ آب کا نمبر

آب نداختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم بیرون دادن آب (اشرف سہ) اشکم بدل حزین نمی گردد بند ٭ این حوض شکستہ آب می اندازد ٭ (اردو) پانی بہادینا ۔

آب ندام (اصطلاح) بے اضافت بقول صاحب

بحر عجم (۱) آدم سفید پوست (۲) تر و تازہ اندام (۳) صاف اندام و باضافت (۴) روشنی و تازگی اندام (انوری ؎) مجتے از مخدرات درو ❊ ہمہ آتش لبان و آب اندام ❊ (اُردو) (۱) گورا چٹا (مذکر) (۲) تنومند (فاسی مذکر) موٹا تازہ (مذکر) (۳) بیلغ بدن (مذکر) (۴) جسم کی تازگی اور فربہی تنومندی (مونث) (رنگین ؎) گورے چٹرے پہ نہین موقوف خوبی حسن کی ❊ چاہتے اُسکو نہین ہم جسمین رعنائی نہو ❊

آب اندر دہن گردیدن (مصادر اصطلاحی)
آب اندر دہن گشتن مرادف آب بدہان گردیدن باشد (کلیم رباعی) با آنکہ پیالہ گیراین بزم منم ❊ ممتاز بلطف ساقی از انجمنم ❊ گیر دہر کس زدست ساقی جامے ❊ گرد دز پیالہ آب اندر دہنم ❊

آب اندر سر آمدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب در سر آمدن یعنی سر وقت کسے رسیدن چنانکہ صائب گوید (؎) ناگہان آمد چو آب زندگانی بر سرم ❊ زندہ ام امروز کہ آب اندر سر آمدہ مرا ❊ بعضے این شعر را مال خسرو گویند (اُردو) وقت پر پہنچنا بر وقت پہنچنا (ظفر ؎) نہ پہنچا کوئی اپنے پاس پہنچا جب کہ وقت اپنا ❊ اجل کو آفرین ہے وقت پہ پہنچی تو یہ پہنچی ❊ -

آب اندر شیشہ (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم رنگیست نیم سبز نباتی - خان آرزو ہم ذکر این می کند (اُردو) ہلکا دھانی رنگ -

آبِ انفعال (اصطلاح) باضافت بقول بہار عرق انفعال - (مرزا جلال اسیر ؎) بہ گلشنے کہ در آمد بجلوہ نخل قدش ❊ چو ابر از سر او آب انفعال گذشت ❊ (اُردو) آب خجلت - آب ندامت (فارسی - مذکر) (امیر اللغات) (قلق ؎) کٹ گیا دل مین فرط غیرت سے ❊ تر ہوا جسم آب خجلت سے ❊ -

آبِ انگور (اصطلاح) باضافت - بقول صاحب بحر عجم شراب انگوری - (اُردو) آب انگور (فارسی

مذکر) انگوری شراب (مونث) (آتش ؎) نشہ ئے مین کُھلی دشمنیِ دوست مجھے ؛ آب انگور نے کی آتش نہان پیدا ؛

آبِ او برد (مقولۂ عجم) باضافت ثالث بقول صاحب جامع اللغات آور اسبے آبرو کرد و آبروے او ریخت ۔ **مؤلف** ۔ گوید کہ آب کسے بُردن مصدر اصطلاحی است و این مشتق از ہمان (صفدر ؎) برنگ و بوے خود گل بود نازان ؛ مگر حسن عذارت آب او برد (اُردو) عزت لے لی ۔ بے آبرو کر دیا ۔ آبرو اُتاری (رشک ؎) ہجر مین برسات جب آئی تو مین نے لاکھ بار ؛ آبروے ابر اتاری چشم دریا بار سے ؛

آبِ او بریز (مقولۂ عجم) باضافت ثالث بقول صاحب ہفت ۔ رونق و جاہ او ببر و شرمندہ و سیہ رو و بے نور کُن ۔ **مؤلف** گوید کہ آب کسے ریختن مصدر اصطلاحی است و این مشتق از ہمان است ؛

آب او را برد (مقولہ) باضافت ثالث مرادف آب او برد ۔

آبِ ایّام (اصطلاح) باضافت ۔ بقول صاحبان ہفت قلزم و بحر عجم (۱) آفتاب (۲) ماہتاب (اُردو) آفتاب اور ماہتاب (فارسی ۔ مذکر) اُردو مین مستعمل ہے (میر ؎) اک روز بے نقاب ہوا تھا وہ صبح کو ؛ اب تک ہے آفتاب جہانتاب پر زوال ؛ (صبا ؎) یہ وہ فلک ہے کہ جسکے سبب سے عالم مین ؛ نہ ایک چال پہ دور دوز ماہتاب رہا ؛ ۔

آبِ ایستادہ (استعمال) باضافت ثالث

آبِ ایستدہ بقول صاحب بحر عجم مرادف آب استادہ ۔ و آب ایستدہ مخفف آن (صائب ؎) آئینہ کہ بچہرۂ شبنم فشان رسد ؛ چون آب ایستادہ بآب روان رسد ؛

آب بآب رساندن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم متصل دادن آب (اُردو) پے در پے پانی دینا ۔ لگاتار پانی دینا

بلا فصل پانی دینا

آبِ باختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ جہانگیری پیشاب کردن (استاد رودکی ؎) زقلب آنچنان سوے دشمن بتاخت * کہ از ہیبتش شیر نر آب باخت * (اُردو) موت لینا یعنے پیشاب خطا ہونا۔

آبِ باد رنگ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب شمس اللغات مخفّف ومرادف آب بادہ رنگ۔

آبِ بادہ رنگ (اصطلاح) باضافت بقول صاحبان برہان وبحر عجم (۱) اشک خونین وبقول صاحب فرہنگ انند راج (۲) کنایہ از خون (اُردو) اشک خونین (فارسی مذکّر) (۲) خون (فارسی۔ مذکر) (ذوق ؎) ذوق اس پاسے نگارین کا جو ہے وصف نگار * اشکِ خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا * (رند ؎) یاد کرکے لبِ پان خوردہ کی تیرے سُرخی * خون دل آج پیا ہے کئی چُلو بھر کر *

آب باران (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم۔ موقوف (۱) نام سیرگاہے است از مضافات کابل و باضافت (۲) ماء المطر وبقول صاحب محیط اعظم آبیکہ لطافت خفّت۔ صفا۔ سرعتِ نفوذ۔ انحدار۔ دارد آب باران است (ناصری ؎) اگرچہ جاے خوش کابل آب باران است * بہشت روے زمین خواجہ سہ یاران است * (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) کابُل کی ایک سیرگاہ کا نام (۲) مینھ کا پانی مذکر۔

آب باری از مژگان کردن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از گریستن چنانکہ ظہوری گوید (؎) عمرہا از خوے مژگان آب باری کردہ ام * زگلبن نخلِ تمنا نو برے می بایدم * (اُردو)

روتا۔ آنکھوں سے اشک برسنا۔ برسانا (داغ)
آنکھوں سے برستے ہیں دُر اشک تمنا * سینہ
ہے میرا مخزن آلام جدائی *۔

آب باریدن (استعمال) بلا اضافت۔ بقول
بہار باریدن باران باشد (ملا طاہر غنی ؎)
بسکہ بارد بر سر خصم تو آب زندگی * شد زرہ
بر پیکر او عاقبت چون آبشار * (اردو)
پانی برسنا۔ مینھ برسنا۔ بارش ہونا۔ پانی پڑنا
مینھ پڑنا۔ (آصفیہ ؎) آج گلشن میں کیا مزا ہوگا
مینھ برستا ہے گل کھلا ہوگا *۔

آبِ باریک (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم (۱) آب کم (۲) مجازاً بر
اندک مایہ توکل و قناعت نیز اطلاق کنند صاحب
فرہنگ آنندراج گوید کہ بکاف تازی آب کم و عمق
(سلیم ؎) ہر قدم ضیغم براہ وصل می گردد زیادہ * آب
باریکم کہ می آید بجوے تازہ * (دانش ؎)
ابر نیسان مایہ دار از آب باریک من است *
ہمتم دانش زدریا بے نیاز افتادہ است * (اردو)
(۱) کم پانی تھوڑا پانی۔ (۲) تھوڑے پہ قناعت

آب باز (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب
بحر عجم شناور (طغرا ؎) طفل اشک از بحر
چشم خود بجو دگیرد فرار * آب بازان تلاش
دست و پا تا معبر است * (اردو) تیراک
پیراک (مذکر۔ آصفیہ)

آب بازی (اصطلاح) بلا اضافت بقول
صاحب بحر عجم شناوری۔ (اردو) بقول
صاحب لغات کشوری۔ پانی میں تیرنا۔

آب بالاے سنگ (اصطلاح) بلا اضافت
بقول صاحب بحر عجم رنگیست سفید مائل بہ
سیاہی (اردو) سیاہی مائل سفید رنگ (مذکر)

(۴۲) **آب بباد دادن** (مصدر اصطلاحی) آبرو
بر باد کردن چنانکہ ظہوری گوید (؎) داد
بباد آب خویش گوہر تاجش * شہ کہ زخاک
رہت کلاہ ندارد * (اردو) آبرو بگاڑنا۔ آبرو

خاک مین ملانا (رشک سے) نظر سے گرا دینا ٭ عزت و آبرو ضائع کرنا ۔
نشان سے گر جائے ٭ آبرو و خاک مین
ملا سے شراب ٭ ۔

آب بپاے چیزے بستن (مصدر اصطلاحی)
بقول وارستہ آب دادن و سیراب کردنش
(قدسی سے) آن نہالے کہ بود آب گہر لائق او
بست دہقان اجل آب بپا از تبرش ٭ (اردو) سینچنا ۔ سیراب کرنا ۔

آب بپاے کسے ریختن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار کنایہ از نوکری و خدمتگاری
کردن (مخلص کاشی سے) باغبان انیجا بنی
ریزد بپاے تاک آب ٭ دخترے دارد
کہ عقل و ہوش از سر نی برند ٭ (باقر کاشی
رباعی) در حمّامش بطبیب خاطر دیدم ٭ صد
لطف نہان از نگہش فہمیدم ٭ چون طاس
زدیدہ ریختم آب بپاش ٭ چون فوطہ بگرد
کمرش گردیدم ٭ (اردو) نوکری کرنا خدمتگاری کرنا

آب بہیر ویز پیمودن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم ارتکاب امر بیہودہ و بے
فائدہ کردن (جمال الدین عبد الرزاق سے)
عمر کان و قف مدح شان کردم ٭ آب پیمودہ
ام بہیر ویزن ٭ (اردو) اوقات ضائع کرنا
لغو حرکت کرنا (منیر سے) منیرا و قات ضائع
کی عبث غزلون کے کہنے مین ٭ ارے نادان
مداح شہ لولاک ہونا تھا ٭ ۔

آب بپوست افگندن (مصدر اصطلاحی)
نزد اکثرے بالیدن مطلقاً و ماخذ آن
بالیدن دلو و مشک پر آب و بعضے گویند
کہ چون میوہ بہ پختگی رسد آب از جوہر میوہ
بپوست آید و پوست از خشکی بہ تری گراید
انتہا اطلاق آن بر میوہ دانند و الاوّل ہو
الاقوی طفلے کہ بالغ شود رندان گویند کہ
آب بپوست افگند ۔ (بحر عجم) (محمد قلی سلیم سے)
آب ہر گہ بپوست افگندہ ٭ شدہ زمزم ن

دلو شرمندہ ٭ (ظہوری - رباعی) این انبہ
حلاوت آب در پوست فگند ٭ خشک است
ز تازہ مغزیش لذت قند ٭ در دفع گزند
تلخکامے عرضے ٭ از ریشۂ او بباز و ذائقہ
بند ٭ (اُردو) شگفتہ ہونا - پھولنا - رس پڑنا
بقول صاحب آصفیہ منی پڑنا - بلوغ کو پہنچنا

آب بپوست انداختن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بپوست فگندن
(اشرف ؎) میوہ شیرین تر شود چون آب
انداز د بپوست ٭ ریزند جوش حلاوت آن
لب تبخالہ دار ٭ -

آب بجو از کوفتن (مصدر اصطلاحی) بقول
بہار مرادف آب بپرویز پیمودن -

آب بجو بستن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم آب در جو آوردن (اُردو)
ندی مین پانی لانا - (دیکھو پانی بھرنا (آصفیہ

آب بجوے تست (مقولہ عجم) بخت
و دولت و حل و عقد امور خلائق بدست
تست مرادف آب در جوے تست -
چنانکہ میر معزی گوید (؎) بجوے تو ہمہ
آب روانست ٭ سبز دگر من ہوا جوے
تو باشم (اُردو) آپ کے گھر گنگا بہتی ہے
آپ بامراد ہین -

(۳۸) **آب بجوے داشتن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب در جوے داشتن چنانکہ
ظہوری گوید (؎) خوش تازہ شد آن
نہال دلجوے ٭ آب مژہ ام بجوے دارد

آب بچشم آمدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار (۱) آمدن آب بچشم باشد - و
بقول صاحب فرہنگ انندراج (۲) حرص
و طمع نمودن بچیزے (صائب ؎) تراز
گریۂ ارباب درد رنجے نیست ٭ مگر بچشم
تو از زور خندہ آب آید ٭ مؤلف گوید کہ
آب بچشم آمدن عام است بہ رنج و خوشی

ہر دو (اُردو) (۱) عام معنون مین آنکھ مین
آنسو ڈبڈبانا۔ آنکھ مین آنسو ڈبڈبا آنا۔ آنکھین
بھر آنا۔ آنکھین ڈبڈبانا۔ (قلق ؔلہ) ہونٹ
دانتون سے تلے دبائے ہوئے ٭ آنسو آنکھون
مین ڈبڈبائے ہوئے ٭ (ولہ ؔ) مطلب
دل زبان پر لائے ٭ آنسو آنکھون مین
ڈبڈبا آئے ٭ (داغ ؔ) چوٹ دل کی
دہین اُبھر آئی ٭ جب ہنسی آئی آنکھ بھر آئی ٭
(میر ؔ) نظر اے ابر اب ست آمبا دا ٭
آنکھین میری بھی آنکھین ڈبڈبائین ٭
خاص معنون مین آشک شادی سے چشم
ترکرنا (مومن ؔ) آبرو رہ گئی مرنے کی
کہ روتے تو ہین وہ ٭ اشک شادی ہی
سے گوچشم کو تر کرتے ہین (۲) حرص کرنا
لالچ کرنا ۔

آب بچشم آوردن (مصدر اصطلاحی)
آب بدیدہ شدن و رقت کردن چنانکہ سلمان
ساوجی در مرثیہ گوید (ؔ) خواہشت آب ست
و ماہی آوریم اینک بچشم ٭ خاکسار آنکس کہ
باد ریا و آتش ماجراست ٭ (اُردو) آبدیدہ
ہونا۔ آنکھ مین آنسو بھر لانا (مصحفی ؔ) کون
اُٹھ گیا ہے پاس سے میرے یہ مصحفی ٭ روتا
ہون زار زار پڑا آبدیدہ ہون ٭ (مومن ؔ)
پھر تو اشک آنکھونمین وہ بھر لائے ٭ یہ سخن
رو کے زبان پر لائے ٭ (قلق ؔ) کبھی
آنکھون مین آنسو بھر لانا ٭ کبھی تیوری چڑھا کے
دھمکانا ٭

آب بچشم گردیدن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم (۱) آب حسرت بچشم آمدن و
بقول صاحب فرہنگ انندراج (۲) حرص و
طمع نمودن بچیزے (غنی ؔلہ) بسے مشکل بود دل
کندن از خوبان پس از الفت ٭ ہنوز آب
از غم یوسف بچشم چاہ می گردد ٭ (صائب ؔ)
ہمیشہ آب بچشم پیالہ می گردد ٭ جبین پیر خرابات

۔ نورانیست ٭ (۳) بہ تحقیق مؤلف استعمال
، بمعنی حقیقی ہم باشد یعنے آمدن آب در چشم
نکہ صائب گوید (ع) زخط نشد دل سخت تو
ربان ورنہ ٭ بچشم آینہ زین دود آب می
۔ د ٭ (ولہ ع) زخیرہ چشمی من آفتاب می
۔ د ٭ کنون ز ذرّہ بچشم من آب می گردد ٭
۔ ع) آب می گردد بچشم از خندۂ سیبے
یار ٭ (اردو) (۱) دیکھو آب بچشم آمدن
) حرص کرنا ۔ لالچ کرنا (۳) آنکھ مین پانی آ

آب بچہرہ ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول
حب فرہنگ انندراج کنایہ از بیدار کردن
، (صائب ع) زہوش برد چمن را چنان
رۂ تو ٭ کہ شبنم آب مکرّر بچہرۂ گل ریخت (اردو)
و آب بچہرہ ریختن ۔

آب بچیزے بستن (مصدر اصطلاحی) بقول
سب بحر عجم مرادف آب دادن بہ چیزے
رت ع) بوے جان می شنوم از چمن
زخم مگرہ آب حیوان بدم خنجر قاتل بستند ٭
(سلیم طہرانی ع) ما گلزار معانی آب گو بستہ ایم

آب بچیزے دادن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم (۱) سیراب کردن آبچیز (۲)
آبگیری کردن چون آب بہ تیغ دادن (مولف)
(۳) انزال کردن (طالب کلیم ع) دہر کہ ست
ندہد مفت کہ امید گلاب ٭ تا نیامد بمیان آب
بگلزار ندادٗ ٭ (اردو) (۱) سیراب کرنا ۔ آب دینا
(۲) آب دینا یعنے تیز کرنا (۳) منزل ہونا
(آصفیہ) (ذوق ع) دے گر چمن کو گریہ مستانہ
میرا آب ٭ بیضون سے بلبلون کے ہو پیدا
بط شراب ٭ (ظفر ع) اگر دیتا ہے اپنی تیغ
کو دان آب وہ قاتل ٭ تو جانا زِ محبت جان
سے یان ہاتھ دھوتے ہین ٭

آب بچیزے داشتن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحبان بحر عجم و فرہنگ انندراج مرادف
آب بہ چیزے دادن کہ گذشت ہ دیگران

ہ سند (۲) دیکھو آب دادن بچیزے

ذکر این نہ کردہ اند و سند استعمال
ہم بنظر نیامد۔

آب بچیزے رفتن (استعمال) چنانکہ آب
بباغ یا بہ کشت یا بہ درخت رفتن کہ سیراب
کردن آب است آنرا۔ چنانکہ ظہوری گوید (ف)
آبے کہ رود بباغ آنروسے * از چشمۂ ماہ
آفتاب است (اردو) پانی پہنچنا۔

آب بچیزے گرفتن (استعمال) گرفتن
آب در چیزے باشد بدہان یا با بخور چنانکہ
مرزا طاہر وحید گوید (ف) نامش چو بر زبان
گزرانم بسان ابر * شیرین شود اگر بدہان
گیرم آب تلخ * (اردو) پانی منہ میں یا
کسی ظرف میں لینا۔

آب بخاک آمیختن (استعمال) سرشتن
خاک (فیضی ف) بس آب بخاک غم در آمیخت
کین باد در آتشم در آمیخت * (اردو)
مٹی گوندھنا۔ سانتا۔

آب بدست کسے ریختن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم خدمت کسی کردن و
نوکر و ملازم شخصے بودن (صائب ف)
مرا نگین وسے در پیچ و تاب تشنگی دارد *
کہ آب زندگی زلفش بدست شانہ می
ریزد * (اردو) نوکری کرنا۔ نوکر رہنا۔
(آصفیہ) (غالب ف) غالب وظیفہ خوار ہو
دو شاہ کو دعا * وہ دن گئے کہ کہتے تھے
نوکر نہیں ہوں میں *۔

آب بدست کسے کردن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بدست
کسے ریختن *۔

آب بدل مشود (مقولہ عجم) بلا اضافت
و بفتح بائے موحدہ و کسر دال مہملہ بقول
صاحب شمس سردی کہ در دل می افتد
یعنے دل سرد می شود (اردو) دل بجھتا ہے
اسکا مصدر دل بجھنا یعنے طبیعت افسردہ ہونا

دل بُجھ مردہ ہونا (آصفیہ امیرؔ) شام سے کچھ بجھا سا رہتا ہے * دل ہوا ہے چراغ مفلس کا *۔

آب بدہان آمدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار کنایہ از کمال رغبت وشوق چون آدمی بعض طعم ترش را می بیند آبش در دہان می آید (اُردو) رال ٹپک پڑنا۔ رال ٹپکے پڑنا۔ جی بھر بھر آنا۔ جی للچانا۔ (آصفیہ) مُنھ مین پانی بھر آنا (مومنؔ) مُنھ مین کیا اس خمِ صہبا کے بھر آیا پانی * تیرے لب سے جو لبِ ساغر سرشار ملا *

آب بدہان آمدہ (مقولہ) بقول صاحب بحرِ عجم بکمال شائق ومشتاق چیزِ مرغوب مؤلف گوید کہ این مشتق است از اصطلاح ماضیہ (اُردو) للچایا ہوا۔ فی البدیہہ نظم طباطبائیؔ ساقیا خالی نہ جائے ابر یہ آیا ہوا * آج تو کچھ میکشون کا جی ہے للچایا ہوا *

آب بدہان آوردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار متعدی آب بدہان آمدن۔ (کمال خجندؔ) پارسا از لب ساغر بدہان آرد آب * دیگران را زمے ونقل چہ پا توبہ دہد (اُردو) مُنھ مین پانی بھر بھر لانا۔ (جرأت قطعہ) ہے آئینہ بد نظر پر یرو * خوش اس سے نہین نظر ملانی * رُخ دیکھ ترا یہ صاف دیدہ * بھر بھر لاتا ہے مُنھ مین پانی *

آب بدہان گردیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحرِ عجم (۱) مرادف آب از دہان رفتن وبقول صاحب فرہنگ اندراج (۲) حرص وطمع نمودن بچیزے (اشرفؔ) از خرامیدن شیرین تو با مدّعیان * دیدہ را آب زحسرت بدہان می گردد * (اُردو) مُنھ مین پانی بھر آنا (معروفؔ) بھر آیا مُنھ مین آئینے کے پانی * سحر دیکھا جو مین سرکار کا مُنھ *۔

آب بدہان گرفتن (استعمال) (۱) گرفتن آب بدہان و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۲) تجرع نمودن (۳) نوشیدن آب بتوقف گوید کہ معنی سوم در استعمال عجم بنظر نیامدہ (طاہر وحید سلہ) نامش چو بر زبان گذرانم بسان ابر * شیرین شود اگر بدہان گیرم آب تلخ * (اردو) (۱) منھ میں پانی لینا (۲) کُلّی کرنا۔ (۳) پانی پینا

آب بدہن کشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب عجم مضمضہ کردن (ابوطالب کلیم سلہ) عاقبت نام ہر سر در قدح باؤنہاد * بسکہ عادت بدہن آب کشیدن دارد * (اردو) کُلّی کرنا (بحر سلہ) اُسکے دانتون کا یہ عالم ہے کہ کُلّی کی کبھی * موتیون نے آب یہ پائی کہ دریا بڑھ گیا *۔

آب بدیدہ (استعمال) بلا اضافت صفت کسے کہ چشم او نمناک باشد چنانکہ صائب گوید (سلہ) بدیدہ آب اگر آفتاب می گردد * دل از نظارۂ روے تو آب می گردد (اردو) آبدیدہ بغیر اضافت ثالث۔ بقول امیر وہ شخص جسکی آنکھ ڈبڈبائی ہوئی ہو۔ (بحر سلہ) یہ ضعف ہے کہ آہ بلب نارسیدہ ہے * یہ رشک ہے کہ آینہ بھی آبدیدہ ہے *۔

آب برآتش ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار و ناصری (۱) کنایہ از تسکین دادن (۲) غضبے و نشاندن و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۳) فرونشاندن آتش نیز و این استعمال است (ابوطالب کلیم سلہ) برائے سوختن آمادہ ام چنانکہ کسے * اگر برآتش من آب ریخت روغن شد * (سعدی سلہ) ساقی سیمتن چہ پسی خیز * آب شادی برآتش غم ریز * (اردو) آگ بجھانا تینون معنوں مین کہا جاتا ہے۔ (۱) تسکین دینا (۲) غصہ فرو کرنا (۳) آگ بجھانا۔ (مومن رباعی[1])

آتش دل زار مین لگائی اُسنے ÷ برسون
جان حزین جلائی اُسنے ÷ پھینکا مجھ پر کل
اختلاطًا پانی ÷ بھڑکی ہوئی آگ کیا بجھائی
اُسنے ÷ (فقرہ امیر(۲)) یہ آگ تحقین بجھاؤ گے
توبجھے گی۔ دونون کے مزاج جھلے ہین''
(قلق ؎) دوڑو لوگو بجھاؤ آگ لگی ÷ جلد
پانی منگاؤ آگ لگی ÷

آب بر آتش زدن (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بر آتش ریختن (بحر عجم) (نغانی
؎) آبے بر آتش دل ماہیچکس نزد ÷
چندان کہ پیش محرم و بیگانہ سوختیم ÷ (اسلح الدین
راجی ؎) سرو ساز و آتش دو نرخ بجوشش
آنکہ او آبے بر آتش می زند ÷ صاحب
فرہنگ انجمن آراے ناصری گویدکہ زین
اصطلاح کنایہ از شراب خوردن ہم باشد (دو)
دیکھو آب بر آتش ریختن ترجمہ معنی آخر
شراب پینا۔

آب بر آتش می بافد این مثلے است (۳)
کہ فارسیان بر موقع تہمت می زنند چنانکہ بیدل
گوید (؎) کباب شد عدم ما زتہمت ہستی ÷
بر آتشے کہ نداریم آب می بافد ÷ (اُردو) اتہام
کرتا ہے۔ اتہام لگاتا ہے تہمت جوڑتا ہے۔
(داغ ؎) کہان وہ زہرہ جبین داغ پاکباز
کہان ÷ فرشتہ پہ بھی یہ لوگ اتہام کرتے ہین ÷
(فقرہ امیر) مجھ پر عبث اتہام لگاتے ہوین
نے تو تمہارا نام بھی نہین لیا،،۔

آب بر آذر انداختن (مصدر اصطلاحی (د)
تسکین و دلاسا دادن چنانکہ حزین گوید ؎
بر لاسایم زغنچہ تر ÷ مگر آبے بر آذر
اندازی ÷ (اُردو) آگ بجھانا دیکھو آب
بر آتش ریختن۔

آب بر آئینہ ریختن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم مرادف آب از پیے
ریختن (محسن تاثیر ؎) رفتی و گریہ بحال

دل بریان کردم ٭ آب بر آینہ ریزند قفاے
سفری ٭۔

آب برآینہ زدن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم مرادف آب از پے ریختن (نظام
دست غیب سے) دیدہ را ترکنم از اشک عج
رفتنی زبرم ٭ در قفاے سفری آب برآینہ
زنند ٭ (اُردو) صاحب امیر اللغات فرماتے
ہین کہ بعض مسلمان عورتون مین بھی یہ رسم تھی
کہ جب کوئی عزیز سفر کو جانے لگتا تو اُسکی پیٹھ کو
آئینہ دکھاتی تھین اور یہ ٹوٹکا تھا کہ سافر خیریت
سے پھر گھر آئے اسکو آئینہ دکھانا کہتے ہہے۔

آب بر بنیاد بستن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم در صدد خرابی خانہ بودن (تاثیر
سے) آب می بندی زسے تا چند بر بنیاد تن ٭
بر سر خود میکنی این خانہ را ویران چرا ٭ (اُردو)
مکان کی بنیاد مین پانی بھرنا یعنی مکان گرانیکے
درپے ہونا ٭۔

آب بر پلے چیزے بستن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم آب دادن و سیراب
کردنش (اُردو) سیراب کرنا۔ سینچنا۔ (آصفیہ)

آب بر پاے کسے ریختن (مصادر اصطلاحی)
آب بر پاے کسے کردن بقول صاحب
بحر عجم مرادف آب بدست کسے ریختن (ع
سے) از سر انکار یک لحظہ نظر بالا نکرد ٭ سالہا
ہر چند آب از دیدہ بر پا ریختم ٭۔

آب بر جا خشک ماندن (مصدر اصطلاحی)
منجمد شدن آب چنانکہ صائب گوید (سے) ز
حیرت آب چون آئینہ بر جا خشک می ماند
بہر گلشن کہ گرد جلوہ گر سرو خرامانش ٭ (اُردو)
پانی جم جانا۔

آب بر چہرہ ریختن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم بیدار و ہوشیار
ساختن (اردو) جگانا بیدار کرنا۔ ہوشیار کرنا

آب بر چیزے بستن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم مرادف آب برپاے چیزے بستن (ظهوری ؎) نمی دانم چه آبست این که برکشتِ جگر بستم ٭ کزان جز خوشه هاے داغ اخگر نمی خیزد ٭ ۔

آب بر چیزے گذشتن (استعمال) سیراب و تر شدن آنچیز باشد چنانکه جامی گوید (؎ در چمن چون بهواے قد او گریه کنم ٭ آب چشمم همه بر سرو و صنوبر گذرد (اُردو) پانی گذرنا تر ہونا۔ سیراب ہونا۔

آب بر چیزے نشستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم قرار دادن آب براے سیرابی آن و بتحقیق ۔ مؤلف ۔ قرار گرفتن آب و سیراب کردن چیزے را (مخلص کاشی ؎) نے همین از جوے شمشیرت گلویم ترشده ٭ آب پیکانِ تو هرگز بر دلم ننشسته است (اُردو) پانی ٹھہرنا ۔ سیراب کرنا۔

آب بُرخ باز آوردن (مصدر اصطلاحی) بقول بهار کنایه از رونق رفته باز آوردن۔ (حافظ ؎) گریه آبے برُخ سوختگان باز آورد ٭ ناله فریاد رس عاشق مسکین آمد ٭ (اُردو) گئی ہوئی رونق پھر لانا (فی البدیہہ داغ) (ع) گئی رونق کو پھر لائی بہار تازہ گلشن میں ٭ ۔

(۱) آب برُخ ریختن
(۲) آب برُخ زدن (مصادر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آب بر چهره ریختن (کلیم ؎) بعد عمرے که بخواب من بیدل آمد ٭ گریه آبے برخم ریخت که بیدار شدم ٭ (وله ؎) آبے ز آبله برُخ پاے خفته زن ٭ باید ز پیش رفت حریفان خبر گرفت ٭ ۔

آب برخسار زدن (مصدر اصطلاحی) مرادف ماضیه (صائب) خواب نازگل گران تر شد زنجبتِ بلبلان ٭ هر قدر شبنم برخسارِ گلستان آب زد ٭

آب بردار (اصطلاح) بقول صاحب عجم

سینے کہ صدق و کذبش غیر معلوم باشد (اُردو)
مشتبہ بات ۔

(۴) **آب برداشتن** (استعمال و اصطلاح) (۱) حاصل
کردن آب (۲) ہمراہ گرفتن آب چنانکہ
ظہوری گوید (ملہ) ز اشک نا امیدی گرچہ
دریا کردہ ام صحرا ٭ ازان ابرے کہ بر میدارد
آب امید می بارد ٭ (صائب ملہ) از برگ سفر
شوق کعبہ غافل کردہ مگر چو آبلہ در راہ آب
بردارم ٭ (صائب کلہ) دلا رہے چو بیابان
مرگ ریش است ٭ بگو بہ آبلۂ پا کہ آب بردارد ٭
چون کسے بسفر می رود و در راہ بہم رسیدن آب
دشوار می نماید مسافران آب ہمراہ می گیرند و
فارسیان گویند کہ آب بردارید یعنے آب
با خود گیرید و این مقولہ عجم از ہمین مصدر مشتق
است چنانکہ سندش در کلام آخرین صائب
گذشت ۔ (اُردو) (۱) پانی حاصل کرنا ۔
(۲) پانی سے چلنا ۔ پانی ساتھ لینا ۔

(۵) **آب برداشتن آبلہ** (اصطلاح) تازہ شدن
آن یعنی از تعب پیادہ روی آبلہ در پا افتد
و پس ازان از آب پر میشود و خیلے زحمت می
بخشد ۔ سندش از اسناد اصطلاح ماضیہ مع بہ
بدست می آید (اُردو) آبلہ بھرنا (داغ ۵)
اگر آبلہ سے بھرا ہوا تو ہر ایک داغ جلا ہوا ٭
جسے ہم نے سینہ میں دی جگہ نہ وہ دل سے خوش
نہ جگر سے خوش ٭ ۔

آب برداشتن از چیزے (مصدر اصطلاحی)
بہار ذکر این می کند و بحوالہ اصطلاح نظر واشتن
بہ چیزے می فرماید کہ کنایہ از تماشا کردن چیزے
است و بہ تحقیق ۔ مؤلف ۔ مقصودش از ہستفادہ
باشد چنانکہ صائب گوید (۵) خوشا چشمے کہ
بر روے عرق ناکے نظر دارد ٭ خوشا ابرے
کہ آب از چشمۂ خورشید بردارد (ظہوری ۵)
عجب کہ خضر ز شرم فنا نگردد آب ٭ سبو آب
ز سرچشمۂ بقا برداشت ٭ در راے مؤلف

اگر آب برداشتن را با چشمہ یا جوے یا چاہ مخصوص کردہ شود چنانکہ در کلام ظہوری واقع است معنی حقیقی آن گرفتن آب است ۔ گاہے از آن معنی استفاضہ ہم میتوان گرفت و معنی تماشا کردن را حاجت صلہ نیست چنانکہ خود مؤلف از کلام خود استعمالش را نشان می دہد (ص) آب و جار و بے من از مژگان کشم در راہ شوق گر بود چشمے کہ او از دور برسید ارد آب ﴿ (اُردو) دیکھنا نظارہ کرنا مستفید ہونا مستفیض ہونا (صابر ص) کون کرسکتا ہے گھر بیٹھے نظارہ حسن کا ﴿ ہے نظر بازوں میں یہ ہم سے بہتر آئینہ ﴿ (آصفیہ) (حضور آصف) چشم مشتاق کو بس دیکھکے آنکھیں نہ نکال ﴿ یہ تو کرتی ہے ترے رخ کے نظارے پیا سے ﴿ (۲) ندی یا کنوین یا حوض یا تالاب سے پانی لینا

(٩) **آب برداشتنِ جراحت** (مصدر اصطلاحی) تازہ شدن زخم چنانکہ محمد علی بیگ جویا گوید (ص) اگر در گریہ خودداری کنم چشم خطر دارد ﴿ ز ضبط اشک ترسم این جراحت آب بر دارد ﴿ (اُردو) زخم ہرا ہوجانا ۔ پانی مجرانا (آصفیہ ۔ نکہت ص) جراحت خوردہ کس کی تیغ دزدیدہ نگہ کا ہے ﴿ جو ضبط اشک سے زخم جگر پانی چراتا ہے ﴿

آب برداشتنِ زخم (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم ۔ مرادف ماضیہ (طاہر ص) ز بار منت احسان دریا ابر نیسانی ﴿ کند افغان چو مجروحے کہ زخمش آب بردارد ﴿

آب بر دستِ کسے ریختن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بدست کسے ریختن چنانکہ صائب گوید (ص) روزگاریست کہ در دیر مغان می ریزد ﴿ آب بر دست سبو گریہ مستانہ ما ﴿ (بہار عجم)

آب بر دست کسے کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بدست کسے ریختن (طغرا ص) چون نمد پوش شدی خدمت

قیصر نکنی ٭ آب چون آینہ بر دست سکندر نکنی ٭ (بہار)

آب بردن از چیزے (مصدر اصطلاحی) (۴۵)

(۱) آب گرفتن از چیزے - چاہ باشد یا حوض یا چشمہ - گویند کہ فلان کس آب از حوض برد (۲) بے آبرو کردن آن را (خسرو نشر) خوبیکہ کوثر آب از و بردہ بلکہ آن حوض آب از کوثر بردہ ” (واصف بخاری ۵) چشم بگریہ آمد و از ابر آب برد ٭ لعلت بخندہ آمد و قدر گہر شکست ٭ (اردو) (۱) کنوین یا ندی یا حوض سے پانی لیجانا (۲) کسی چیز کو بے رونق کر دینا (دیکھو آب از چیزے بردن)

آب بردنِ چیزے (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم (۱) نہایت اشکال و استعجاب و استغراب آن - مولف - تا مبالغہ اتفاق ندارد اشکال و استعجاب و استغراب محض از استعمال زبانداناں عجم پیداست (۲) بہار این را مرادف یخ بسیار آب شدن گوید - و آن بقولش مثلے است کنایہ از کار بمشقت و تعب بسیار صورت گرفتن (عبد الغفور یزدی ۵) از گریہ کارخانہ دل کے شود تمام ٭ تعمیر این خرابہ بے آب می برد ٭ (سید حسین خالص ۵) پامال خلق گشتن اندک آبے می برد ٭ گر نداری طاقت این کار را زپل قرض کن ٭ (اردو) تعجب خیز ہونا حیرت انگیز ہونا (۲) بہت دشواری کے ساتھ کام ہونا صاحب لغات کشوری نے آب بردن کا ترجمہ بے رونق کرنا لکھا ہے - مولف کی راے مین وہ اصطلاح ماضیہ سے متعلق ہے

(۴۶) آب بردن چیزے را (مصدر اصطلاحی)

غرق کردن آب آنرا و معدوم شدن آن چنانکہ ظہوری گوید (۵) زود پندارم کہ خواہد معذرت را آب بردہ کردہ طوفان

شرمساری گریہ می آید مرا ﴿ (اُردو) ڈبونا خاک مین ملانا۔ (جرات سہ) سمجھ کے دیکھا تو بیجا تھا سب گلہ دلکا ﴿ کہ چشم نم نے ڈبویا معاملہ دلکا ﴿ (غالب سہ) کی ہم نفسوں نے اثر گریہ مین تقریر ﴿ اچھے رہے آپ اُس سے مگر مجھکو ڈبو آئے ﴿۔

آب بردنِ زخم (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب برداشتن زخم (سعید اشرف سہ) ہمچو زخم کہنہ کز آب بردن واشود ﴿ غنچۂ نشگفتہ شد از موجۂ نہار گل ﴿

آب بردنِ ماجرا (مصدر اصطلاحی) بقول بہار کنایہ از عرض وطول عظیم داشتن ماجرا وصعوبت وسختی داشتن آن است خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ کنایت از نہایت اشکال واستعجاب واستغراب حالتے باشد صاحب فرہنگ اندراج رابا ہر دو اتفاق مہر سہ از کلام محسن تاثیر سند گیرند وھو ہذا (سہ) غیر از براے یار مئے ناب می برد ﴿ این ماجرا ببین چہ قدر آب می برد ﴿ مؤلف گوید کہ ادّعاے ہر سہ آب درمیان دارد کہ ماجرا را ازین اصطلاح تعلق نیست وتخصیص ماجرا را تعمیم اصطلاح (آب بردن چیزے) باطل می کند۔ (اردو) دیکھو آب بردن چیزے۔

آب بر دیدہ زدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم بیدار وہوشیار ساختن (حافظ سہ) بخت خواب آلود ما بیدار خواہد شد مگر ﴿ زانکہ زد بر دیدہ آبے روے رخشان شما ﴿ (اردو) دیکھو آب بہ چہرہ ریختن۔

آب بر رُخ آئینہ ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آب برآئینہ زدن (طغرا سہ) کوے تو منزل گہست ورسفر آشنا ﴿ بر رُخ آئینہ آب از پے بیگانہ ریز ﴿۔

آب بر رُخ افشاندن (مصدر اصطلاحی) (۱۴۷)
مرادف آب بر دیدہ زدن باشد چنانکہ صاحب گوید

(ص) می کند اشک ندامت خواب غفلت را علاج ❊ گریہ کردن بر رخ مدہوش آب افشاندن است ❊

آب بر رخ باز آوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم رونق رفتہ باز آوردن کہ مرادف آب بر رخ باز آوردن باشد۔

آب بر رخ ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انندراج مرادف آب بر دیدہ زدن۔

آب بر رخ زدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بر دیدہ زدن۔ (بابا فغانی ص) پیش خورشید رخت گل رفتہ بود از حال خویش ❊ بر رخش ابر بہاران از ترحّم آب زد ❊۔

(۵۵) **آب بر رخسارہ زدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بر رخ و دیدہ زدن چنانکہ ظہوری گوید (ص) گر بمغز فتنہ گاہے دہر خوابے سر دہد ❊ آب بر رخسارہ از خون دماغ خود زنندش

آب بر رخ کار آوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحبان بہار و فرہنگ انندراج کنایہ از رونق رفتہ باز آوردن کہ مرادف آب بر رخ باز آوردن باشد۔ **مولف**۔ گوید کہ این مرادف آب بروے کار آوردن است یعنی رونق وخوبی در کار پیدا کردن۔ سند بہار۔ سند او عالے مولف خاک را (محمد علی افسر ص) بیستون را می کند گلگون ز خونِ کوہکن ❊ عشق اگر خواہد کہ کہ آبے بر رخ کار آورد ❊۔

آب بر رو بستن (مصدر اصطلاحی) بقول وارستہ (۱) آب دادن و سیراب کردن (۲) باز داشتن آب ہم (اردو) (۱) سینچنا۔ سیراب کرنا (۲) پانی روکنا۔ پانی بند کرنا۔

(۵۶) **آب بر رو زدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بر دیدہ زدن چنانکہ خواجہ آصفی گوید (ص) گریہ شست امشب ز چشم کحل خواب عافیت ❊ آب بر رو طفل را در عین خواب خوش زدم ❊

آب بر روے آب دویدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار (۱) رونق بر رونق و بقول صاحب
فرہنگ اندراج (۲) پیاپے آب دادن ۔ سخنے
کہ بہار از کلام صائب پیش می کند قابل غور است
ع سپے شکستن دل قطرۂ بزن چو حباب ۔ کہ ہمچو
موج توانی بروے آب دوید ۔ از کلیات
صائب مصرع ثانی باختلاف جزئی بدست
می آید ۔ ع کہ ہمچو موج توانی بروے آب
دوید ۔ در بعض نسخ بجاے لفظ موج سبوے
نوشتہ ۔ و شارح علیہ الرحمہ بر حاشیہ بہار عجم
می نویسد کہ بہار سندے کہ از دیوان نوشتہ
است سند بر روے آب دویدن است
نہ سند آب بر روے آب دویدن فتامل ۔
مولف ۔ گویا کہ بہار این اصطلاح را از ہمین
شعر بدست آوردہ و کاتب دیوانے کہ پیش نظر
داشت لفظ توانی را تو آب نوشتہ باشد ۔
اندرینصورت اگر از معنی کار نہ گیریم الفاظ کتابت
ہمین اصطلاح را پیدا می کند بہ تحقیق **مولف** ۔
آب بر روے آب دویدن مصدر اصطلاحی است
و زباندانان عجم تصدیق آن می کنند ۔ و سندے
دیگر از جامع اللغات بدست می آید آتامی کشتم
کہ مال کیست (ع) جواز نامہ براین بشارت
رسید ۔ یکے آب بر روے آبش دوید ۔ (اردو)
رونق دوبالا ہونا (۲) پے در پے پانی دینا ۔
پے در پے سینچنا ۔ لگاتار پانی دینا ۔

آب بروے چیزے بستن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بر رو بستن
(ظہوری ع) در چمن از نظر او تبسمش ۔ آب
بر روے ارغوان بستیم (ولہ ع) ظہوری بستہ
بر روے دعا آب اثر آرے ۔ بسر سبزی
بشارت باد کشت مدعاے را ۔

آب بروے زدن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم مرادف آب بر دیدہ زدن ۔
(صائب ع) صبح بیداری ندارد در پے این

خواب گران ٭ ز نہ طوفان بار بار بر روے
بختم آب زد ٭ ۔

آب بر روے کار آمدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار کنایہ از رونق رفتہ باز آمدن و بتحقیق
مولف ۔ درست شدن کار چنانکہ در مبحث آب
بر روے کار آمدن می آید ۔

(٦٥) **آب بر روے کار آوردن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بر روے کار آوردن (مع ٥)
ہر کہ زین خاک جان سلامت برد ٭ آب
بر روے کار خویش آورد ٭

آب بر روے کسے بستن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار باز داشتن آب (شفیع اثر ٥)
آب بر روے امام خویش بستند آن سیاہ ٭
پس بآب تیغ شستند از جدنیش گرد
راہ ٭ (اُردو) پانی روکنا ۔ پانی بند کرنا

(٦٦) **آب بر سر راہ ریختن** (مصدر اصطلاحی)
آب پاشیدن ۔ باشد چنانکہ جامی گوید ٥
مہ بزاے ابر دیدہ آب حسرت بر سر راہش ٭
کہ دور او لے ستم آمیش آسیب چنین گاہا ٭ (اُردو)
آبپاشی کرنا ۔

آب بر کسے بستن بقول بہار (١) باز
داشتن آب (فغانی ٥) بعمر رفتہ راضی باش
ملک حیا و دان کم خواہ ٭ کہ آب زندگانی بر
سکندر زین گنہ بستند ٭ و بتحقیق **مولف**
(٢) مرادف آب بر چیزے بستن ہم ۔ چنانکہ ظہوری
گوید (٥) کسے گشتہ از نخل جان بہرہ یاب ٭
کہ از جوے مہرت بر و بستہ آب ٭ (اُردو)
(١) پانی روکنا ۔ پانی بند کرنا ۔ صاحب فرہنگ
آصفیہ پانی باندھنے کی تعریف مین فرماتے
ہین کہ پانی روکنا زراعت کیواسطے بند
پانی کو بند کرنا ہے ۔

(٦٧) **آب بر گرفتن** (استعمال) حاصل کردن
آب ۔ چنانکہ خسرو گوید (نثر) کہ بے گفت او
آب بے از آب گنگ نتواند گرفت ۔ (ظہوری ٥)

ن گرد ید خضر انا العطش گویان تست ؛
اہ تفتہ جانی آبحیوان برگرفت ؛ (اُردو)
اصل کرنا۔

برلب بستن (مصدر اصطلاحی) مراد
ے اول آب برکسے بستن۔ چنانکہ سلمان
ن گوید (ے) برلب جوئے علی تا آب
ے فرات ؛ بستہ شد زا روز با ز اقفا د
زچشمہاست ؛۔

برلب چکانیدن (مصدر اصطلاحی)
ن صاحب بہار۔ بحالت نزع وبیہوشی قطرہ
بدہان چکانیدن (آملی خراسانی ے) کسے
ہم آبے چکاندنیست جز دیدہ ؛ زجنت
آنہم بصد خون جگر حاصل (اُردو) دیکھو
از پنبہ ریختن۔

برلب رسانیدن (مصدر اصطلاحی)
ب کردن چنانکہ محتشم کاشی گوید (ے)
اکز تمنا عاقبت می سوختی ؛ آب از بازیچہ

برلب رسانیدن چہ بود ؛ (اُردو) سیراب کرنا۔

آب برلب ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آب برلب چکانیدن (علی خراسانی ے) آنقدر ہا نا امیدم کز تف سوز جگر ؛ گر بسوزم کس نریزد آب برلب ہائے من ؛ در بعض نسخ مصرع ثانی با ختلاف جزئی یافتہ شدہ ع گر بریزد آب برلب ہائے من می سوزم ؛

آب برلب نہادن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انندراج نوشیدن آب است (اُردو) پانی پینا۔

آب بُرّندہ (اصطلاح) باضافت ثالث و ضم بائے عربی وبہ تشدید رائے مہملہ و بلا تشدید ہم بقول صاحب بحر عجم (۱) آب گوارا کہ طعام را زود ہضم کند (۲) بقول بہار آبے کہ کنار ساحل و امثال آنرا ببرد (اشرف مازندرانی ے) از ان دل آرزو رِ خم بمدم دارد ؛ کہ آب تیغ برّ ندہ است گرچہ دم دارد ؛

(طالب آملی ـــه) حریص کردمرا تیغ او بخوردن آبش
برندہ بود و لے آب اشتہا دارد ٭ (محسن تاثیرؔ ـــه)
تا دید یار اشکم از من طمع بریدہ ٭ آب برندہ تر
زین ہرگز کسے ندیدہ ٭ (اردو) (۱) ہاضم پانی
خوشگوار پانی (۲) وہ پانی جو ساحل کے کناروں کو
کاٹے (فقرہ : میرا) کیا ہاضم پانی ہے پانی کیا
ہیا گویا چورن کھا لیا،، (تسلیم ـــه) سے نہیں
اے نگار پانی ہے ٭ پی تو کیا خوشگوار پانی ہے ٭

(۴۲) **آب بروے آوردن** (مصدر اصطلاحی) رونق
و تازگی بخشیدن و سرسبز کردن چنانکہ حکیم ہمدانی
گوید (ـــه) ابر آب دگر بروے دنیا آورد ٭
باید بمیان ساغر و مینا آورد ٭ (اردو) رونق
و تازگی بخشنا۔ سرسبز کرنا۔

(۴۳) **آب بروے زدن** (مصدر اصطلاحی۔)
مرادف آب برچہرہ ریختن چنانکہ کلیم گوید (ـــه)
دفت کہ بے سوز دلت آبے برویش می زنند ٭
ساعتے پیراہن فانوس را ہم ترکنید ٭ (غنی ـــه)
گر برود لحظۂ نرگس مستش بخواب ٭ عشوہ برویش
زند از عرق فتنہ آب ٭ ۔

آب بروے کار آمدن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم درست شدن کار و بقول
بہار کنایہ از رونق رفتہ باز آمدن ۔ بہ تحقیق
مؤلف ۔ اد عاے صاحب بحر عجم مستند است
چنانکہ خواجہ جمال الدین سلمان گوید (ـــه)
آبے بروے کار من آمد ز دیدہ باز ٭ دین
نیز اگرچہ باز نیامد بکار ما ٭ (اردو) کام بن آنا
کام بنّا ۔

آب بروے کار آوردن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم (۱) رونق و خوبی در کار
پیدا کردن و عزت و امتیاز حاصل کردن (۲)
و بقول بہار کنایہ از رونق رفتہ باز آوردن
(مخلص کاشی ـــه) تا آورد ز حمد تو آبے بروے
کار ٭ دارد زبان سبزہ لب جویبار ہا ٭
(ظہوری ـــه) وصل آبے بروے کار آورد

سوخت ہجران در آتش تپ ما ۞ (صائب ۹)
مگرمی آورد آبے بروے کار ما ورنہ ۞ آب
زندگانی آسیاے ماہی گردد ۞ (اُردو) کام کو
رونق دینا۔ کام مین خوبی پیدا کرنا۔ عزت پانا
بقول صاحب لغات کشوری رونق اور نفع
کام مین پیدا کرنا (۲) گئی ہوئی رونق کو پھر لانا
(فی البدیہہ داغ ع) گئی رونق کو پھر لائی
بہار تازہ گلشن مین ۞

آب بر ریسمان بستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) تلاش امر محال کردن (۲) تغلب کردن (اُردو) ہوا مٹھی مین بند کرنا۔ (۳) خیانت کرنا تصرف بیجا کرنا تغلب کرنا معروف سلہ) قید سے دہر کے آزاد ہین وارستہ مزاج ۞ کر سکے کون بھلا بند ہوا مٹھی مین ۞۔

آب بر ریسمان می بندد (مثل) بقول جناب خزینۃ الامثال مثلے است کہ فارسیان می زنند و مقصود ش از مصدر ماضیہ ظاہر کہ مشتق از ہمان است (اردو) ہوا کو مٹھی مین بند کرتا ہے۔ امر محال کی کوشش کرتا ہے۔ صفت اوقات ضائع کرتا ہے۔

آب برین (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم بر وزن پاک ترین۔ کنار جوے آب را گویند کہ زیرش مجوف باشد و ہردم آب در انجا رخنہ کند بقول صاحب برہان کنار مجوف جوے کہ پیوستہ از وے آب تراوش کند یا رخنہ کردہ بیرون رود۔ (اُردو) ندی کا وہ کنارہ جو سطح زمین سے بلند ہو اور جسکو پانی نے کاٹا ہو بس مین سے پانی رسا کرے یا اوسمین رخنہ پیدا کرے

آب بزیر کسے آمدن (مصدر اصطلاحی) بقول وارستہ (۱) فریب خوردن و ازجا شدن لازم از فریب دادن و از جا ربودن و بقول بہار (۲) کنایہ از سراسیمہ شدن (باقر کاشی ۵) کے مے نشینم آنجا کاید بزیر آبم ۞۔

جائے روم کہ آنجا بالائے باد باشد (اردو) دھوکا کھانا - فریب مین آنا (۲) پریشان ہونا (غالب ؎) لاگ ہو تو اُسکو ہم سمجھین لگاؤ ۔ جب نہ ہو کچھ بھی تو دھوکا کھائین ہم ۔

آب بزیر کسے سر دادن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم - مرادف ماضیہ (سلیم ؎) درین چمن نہ چنان خفتہ ام کہ از غفلت ۔ چو سبزہ سرد ہد آب این چنین بزیر مرا ۔

آب بزیر کسے ہشتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف ماضیہ صاحب بحر عجم فرماید کہ آب بزیر ہشتن حیلہ نمودن و فریب دادن باشد ۔ (نظامی ؎) بجائے نخسپد عقاب دلیر ۔ کہ آبے توان ہشتن اورا بزیر ۔ در بعض نسخ مصرع ثانی باختلاف لفظی بنظر آمدہ ع کجا توان ہشتن اورا بزیر ۔ (اُردو) فریب دینا - ٹالا بالا بتانا - ٹالا بالا دینا (آصفیہ) (شائق ؎) کبھی تو وصل کا وعدہ وفا ہو ۔ کہان تک گئے جاناٹا سے با سے - بقول صاحب فرہنگ آصفیہ ٹالا بالا دینے سے فریب دینا مراد ہے -

آب بستن درجوے (مصدر اصطلاحی -) بقول خان آرزو آب درجوے آوردن کہ مرادف آب بجو بستن است -

آب بستن درجوئبار (مصدر اصطلاحی) بقول بہار آب دادن و سیراب کردن مولف گوید کہ آب دادن مرادف سیراب کردن است و آب درجوئبار بستن مرادف آب بستن درجوے و آب بجو بستن بمعنی آب درجوے آوردن باشد و این کنایہ از رونق دادن است نہ آب دادن زیرا کہ آب دادن مرادف رونق دادن نیست (صائب ؎) اگر نہ روے تو آئینہ را دہد پرداز ۔ دگر کہ آب درین جوئبار می بندد ۔

آب بستن درجیزے (مصدر اصطلاحی) بقول بہار آب دادن و سیراب کردن آن صاحب فرہنگ اندراج را با بہار اتفاق و سکے

کہ بہا رپیش می کند ہمان است کہ در اصطلاح ماضیہ گذشت ؛ مولف گوید کہ آب بجزے بستن اصطلاحے است کہ گذشت و آب بستن را بصلۂ دربہ سند کلام صائب (متذکرہ اصطلاح ماضیہ) اصطلاح عام نتوان شمرد کہ سندش کو مخصوص از اصطلاح خاص است (اُردو) دیکھو آب بجزے بستن۔

آب بستہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شیشہ (۲) آبگینہ (۳) بلور (۴) تیغ (۵) ژالہ (۶) شمشیر در غلاف و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۷) ساغر بلورین و پیالہ شراب و بقول بہار (۸) تیغ و خنجر و امثال آن (خواجہ عمید لویکی ۵ھ) آتش تر آب بستہ فگن ؛ یکرہ از باد خاک غم بنشان ؛ (اُردو) (۱) بوتل مُذکر (۲) آئینہ۔ مُذکر (۳) بلور مُذکر (۴) تیغ۔ مُونث (۵) ژالہ۔ اولہ مُذکر۔ (۶) میان مین رکھی ہوئی تلوار۔ مُونث۔ (۷) بلوری ساغر۔ شراب کا پیالہ۔ مُذکر۔ (۸) تیغ و خنجر وغیرہ۔ (اسیر ۵ھ) شوخ چشمی آبنہ کی کب گوارا ہے اسے ؛ چن دیئے جسنے سکندر سیکڑون دیوار مین ؛ (سرور ۵ھ) بہاتا مین نہین اس خوف سے اشک ؛ پڑین او سے نہ کشت آرزو مین ؛ (امانت ۵ھ) سائل علی سے ہین مے کوثر کے اے فلک ؛ ساغر ہمارے ہاتھ مین دے آفتاب کا ؛۔

آب بسنگ سودن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بہ پرویزن پیمودن۔

(۷۸) **آب بغربال برآمدن** (مصدر اصطلاحی) بصلۂ از ۔ امر مشکل ترو ناممکن بوقوع آمدن چنانکہ صائب گوید (ــہ) کامے کہ برآید ز خسیسان نظر تنگ ؛ آبے است کہ از چاہ بغربال برآید ؛ (اُردو) ناممکن اور مشکل کا وقوع مین آنا۔

آب بغربال پیمودن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم۔ مرادف آب بپرویز
پیمودن (میر معزی سے) کان چارہ چو جنبیدن
کوہ است بسوزن ٭ وان حیلہ چو پیمودن
آبست بغربال ٭۔

آبِ بقا (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب فرہنگ انندراج و بہار مرادف آب
حیات (کلیم سے) آب حیوان نیست چون
خاک قناعت سازگار ٭ از خضر پرسیدہ ام
آب بقا۔ ادیدہ است ٭ (اُردو) بقول
امیر آب بقا اُردو مین مستعمل ہے اس سے
وہ پانی مراد ہے جسکا اثر مشہور ہے یعنی اسکے
پینے سے قیامت تک موت نہین آتی اور
مردہ اُسکے اثر سے جی اُٹھتا ہے۔ (ناسخ سے)
خضر کی طرح کرون کیا طلب آب بقا ٭ بادہ ہوش
سے ہون مثل سکندر بے ہوش ٭۔

آب بَقُم (اصطلاح، بلا اضافت۔ بقول صاحب
فرہنگ انندراج کنایہ از اشک خونین (اُردو)
اشک خونین۔ مذکر۔ (ذوق سے) ذوق اُس
پائے نگارین کا جو ہے وصف نگار ٭ اشک
خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا ٭۔

آب بَقُم شُدن (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت
بضم قاف بقول صاحب بحر عجم سُرخ شدن
آب (اُردو) پانی لال ہونا۔

(۷۵) **آب بلب چکانیدن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب برلب چکانیدن چنانکہ ظہوری گوید
(سے) تشنۂ تر میشو و آبم نچکانید بلب ٭ اے خوشا
تشنہ کہ در چشمۂ حیوان افتد ٭۔

(۷۶) **آب بلب رساندن** (استعمال) مرادف
آب برلب رسانیدن چنانکہ صائب گوید (سے)
ہزار کاسۂ خونم بلب حوالت کرد ٭ چو تیغ تا
بمن ایام یکدم آب رساند ٭۔

آب بلکد سودن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم مرادف آب بپرویز پیمودن۔
(انوری سے) سیم گر مایہ تداری بزنخ باد مسنج ٭

نان یک روزہ نداری بلکہ آب سا ے۔

آب بِن (اصطلاح) بکسر ثالث وضم بائے عربی بقول صاحب بہار چیزیست مانند صمغ و آنرا درتیغ درخت گردگان کہنہ شدہ دمجوف گردیدہ یا بندو لبسر یائی سا۔ اوران خوانند۔ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک رقیق گوند جو جوز ہندی کے پرانے درخت کی جوف مین پایا جاتا ہے۔

آب بے افسار خوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مطلق العنان و خودسر معاش کردن۔ (ابدیعی سمرقندی ؎) ہمیشہ تا فرس لگام ابلق چرخ * خورد زچشمۂ خورشید آب بے افسار (اردو) خودسری سے بسر کرنا۔ شتر بے مہار رہنا۔ مطلق العنان رہنا۔

آب بے لجام خوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ میرزا طاہر وحید (؎) بعاشق بو دزندگانی حرام * دل اد خورد آب اگر بے لجام *۔

آب بے لجام خوردہ (اصطلاح) بقول صاحب سروری کنایہ از مخلّے بالطبع بودن **مولف**۔ گوید کہ این از مصدر ماضیہ مفعول است عجب است کہ محقق کاشانی انرا بمعنا مصدری ذکر می کند (اردو) مطلق العنان شخص۔ شتر بے مہار (سرور ؎) گہہ سیر لیلی محمل سوار جائے * مجنون بھی ساتھ جون شتر بے مہار جائے *۔

آب بے لجام دادن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مطلق العنان و خودسر معاش کردن و معاش کردن فرمودن۔ **مولف**۔ گوید کہ کنایہ از خودسر پیدا کردن است یعنی قضا و قدر در آفرینش او را خودسر آفریدہ عجب است کہ صاحب انند این را مترادف آب بے افسار خوردن نوشتہ (ظہوری۔ رباعی) رخش تو کہ برق و باد نامش دادند * باسختی

؎ جوز ہندی ناریل۔ ہے گردگان کا ترجمہ اخروٹ۔ مولف

نرمی گامش دادند؛ چون اہل ارادت بگفت
دادہ عنانِ ؛ ہرچند کہ آب بے لگامش
دادند ؛ (اُردو) محاورہ مین بے لگام
سے سرکش اور شریر گھوڑا مراد ہے پس
اس موقع پر کہا جا سکتا ہے کہ قضا و قدر نے
اس گھوڑے کو بے لگام پیدا کیا ہے یا فلان
شخص کو خودسر پیدا کیا ہے ۔

آب بے لجام رساندن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار مرادف آب بے لجام دادن و
بقول صاحب انند مرادف آب بے لجام
خوردن ہم ۔ مؤلف ۔ گوید کہ آب بے لجام
رساندن کنایہ از بے دریغ و بافراط آب
دادن و سیراب کردن است (فغانی ؎)
روان زدن بقدح ریزے کہ مخمورم چکشت
تشنۂ ما آب بے لجام رسان ۔ (اُردو) بے
دریغ پانی دینا ۔ بافراط آب رسانی کرنا ۔

آب بے لگام خوردن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب شمس اللغات مرادف آب
بے لجام خوردن است ۔

آب بینی (استعمال) باضافت ثالث
بقول بہار آبے کہ از راہ بینی برآید (اُردو)
بقول صاحب جامع اللغات ناک کا فضلہ

آب پاشان (اصطلاح) صاحب بحر عجم فرماید
وقتے کہ در فارس امساک باران شد و بعد از
مدتے باران بارید فارسیان از روز رابعہ گرفتند
ازان باز روز مذکور جشن کنند و گلاب بر یکدیگر
بپاشند و آن روز باین نام موسوم شد (ظہیر نشاپوری ؎)
آب پاشان است در کوے پریرویان یزد ؛
تا تماشاے پاے در گل چشم بر روزن مکن ؛ (اُردو)
عجمیونکی ایک خاص عید کا نام ۔

آب پاشیدن بر چیزے (استعمال) بقول
بہار کنایہ از گرد و غبار فرو نشاندن باشد تحقیق
مؤلف (۲) ۔ آب پاشیدن بمعنی مطلق آبیاری
کردن ہم باشد چنانکہ از سند اصطلاح آیندہ می کشاید

(ظہوری ؎) بنازم بآن قصر عالیجناب * کہ بر درگہش خضر پاشیدہ آب (اُردو) پانی چھڑکنا - آب پاشی کرنا - گرد بٹھلانا - چھڑکاؤ کرنا (رند ؎) آب پاشی کرتی ہین پریان گذرتی ہو جدہر * جھاڑتی ہین حور بالونسے تمہاری راہ کو *

(اسیر ؎) غم دور کرے شراب پاشی * بٹھلا دے یہ گرد آب پاشی (ہند) (۲) آبیاری کرنا (امیر)

آب پاشیدن برزمین شور (مصدر اصطلاحی) (۴۰) کار بے فائدہ کردن است چنانکہ صائب گوید (؎) قدر شعرت راچہ می دانند ناقص طینتان * آب حیوان برزمینِ شور پاشیدن چرا * (اُردو) اوقات ضائع کرنا - بے فائدہ کام کرنا - اوقات کھونا - (امیر اللغات) -

آبِ پختہ (اصطلاح) باضافت بقول صاحب انند - (۱) آبِ گرم (۲) شوربائے گوشت (اُردو) (۱) گرم پانی - (۲) آب گوشت - بلا اضافت ثالث (امیر) شوربا یخنی - (آصفیہ)

آب پذُرفت (اصطلاح) بلا اضافت بکسر بائے فارسی وسکون ذال معجمہ وضمّ رائے مہملہ وسکون باقی بقول صاحب شمس میوۂ فاسد شدہ - (اردو) سڑا ہوا میوہ

آب پذیرفت (اصطلاح) بلا اضافت - بقول صاحب شمس مرادف آبخست -

آبِ پشت (اصطلاح) باضافت ثالث وبضم بائے فارسی بقول بہار نطفۂ مرد (خاقانی ؎) از فرج آنکہ ہست ہیبت تو نسل برد * چشم ترا آب پشت خون شود اندر زہار * (مع ؎) چو آتش مشو زشت خوے ودرشت * کہ زاوّل بدی قطرۂ آب پشت * (اُردو) منی - نطفہ - (دیکھو لفظ آب کے اکیسوین معنی)

آبِ بشیر (اصطلاح) باضافت بقول صاحب محیط اعظم آبِ شیر است کہ حدّت وکیفیت مرققہ مسہّلہ اکتساب نمودہ وقوت آن جلائے غسالہ است بعربی ماء الجبن (اُردو) اُردو مین بھی

ما ر اُچھن کہا جاتا ہے (مذکر) و بقول صاحب فرہنگ آصفیہ وہ پانی جو دودہ کو پھاڑ کر سفیدی جدا کرنے کے بعد رہجاتا ہے۔

آب پیچیدن (مصدر اصطلاحی) بہا نہ کردن می کند و منِیش را حوالہ بر دست و پا پیچیدن می دہد کہ بر جاسے خود نشانے ندارد دیگران ازین اصطلاح سکوت ورزیدہ اند بتحقیق مؤلف از آب پیچیدن گرداب مراد است کہ در آب می پیچد از کلام ملّا طاہر غنی تصدیق این می شود اگرچہ او آب پیچیدن را استعمال نکردہ (ص) ہرتہی کاسہ درین بحر بود سرگردان * حاصل این معنی پیچیدہ ز گرداب شود۔ (اردو) پانی کا چکر کھانا۔ اس کا لفظی ترجمہ ہے گرداب کو اردو مین بھنور کہتے ہین صاحب فرہنگ آصفیہ فرماتے ہین کہ بھنور پڑنا۔ پانی کا چکر کھانا یا گرداب پڑنا تینون کی ایک معنی ہین۔

(۳۲) **آب پیچیدن بر آتش** (مصدر اصطلاحی) کارنا ممکن و عجیب و غریب کردن چنانکہ نازکی ہمدانی گوید (ص) آب می پیچد بر آتش اشک آتش زاے من * شعلہ در زنجیر دارد موجۂ دریاے من * (اردو) ناممکن اور عجیب و غریب کام کرنا۔

آب پیکان (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار و صاحب انند۔ تیزی پیکان باشد (خسرو ص) چگونہ آب پیکانش بمغز دشمن آمیزد * چگونہ سازوار آید مزاج آب با روغن * (اردو) آب پیکان۔ پیکان کی آب۔ (ناسخ ص) ہون وہ باغیرت کہ قاتل آب پیکان گر پیونہ * تر کرون اپنے لہو سے ہونٹھ مین سوفار کے *

آب پیکر (اصطلاح) بلا اضافت بقول بہار و صاحب فرہنگ انند مرادف آب اندام بہار گوید کہ اطلاق این بر غیر از ستارگان یافتہ نہ شدہ۔ و صاحب فرہنگ انند بذیل آب اندام بر خلاف بہار بحثے می کند۔

آب پیکران (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم ستارگان (خاقانی ؎) صبح است کمان کش اختران را ٭ آتش زدہ آب پیکران را ٭ (اردو) تارے (جرأت ؎) شکوہ تارے نہین چھٹکتے ہین ٭ آبلے ہین کہ یہ جھلکتے ہین ٭ ۔

آبتابہ (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب انند- آفتابہ یعنی ظرفیکہ آب گرم دران کردہ براعضا زنند یا ظرفے خاص کہ آب دران کنند اعم ازینکہ گرم بود یا سرد (اردو) آفتابہ۔ مذکر بقول امیر ایک وضع کا لوٹا ہے جسکے پیچھے گرفت کے واسطے دستی لگی ہوتی ہے اور منہ پر سرپوش ہوتا ہے اُس سے اکثر منہ۔ ہاتھ دھوتے ہین (ناسخ ؎) ماہ کامل تیرے منہ دھونیکی ہے سیلابچی ٭ آفتاب اے ماہ تابان آفتابہ ہوگیا ٭ ۔

آب تاختن کسے (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم پیشاب و شاش کردن (حکیم رودکی ؎) ز قلب آنچنان سوے دشمن بتاخت ٭ کہ از ہیبتش شیر نر آب تاخت ٭ صاحب فرہنگ جہانگیری بند ہمین شعر ادعاے آب باختن می کند (اُردو) دیکھو آب باختن

آب تاریک (اصطلاح) باضافت ثالث کنایہ از آب مخفی باشد چنانکہ از کلام بیدل می کشاید در بعض نسخ در ہمین سند کہ می آید آب باریک نوشتہ است (؎) اعتبارات جہان بر بے نسق افتادہ است ٭ آب تاریکے بذوق تشنگان دارد عقیق ٭ مخفی مباد کہ نسق بفتحتین بمعنی روشن و دستور و ترتیب دادن است پس برعایت معنوی نشان می دہد کہ مصنف مغفور در مصرع ثانی۔ آب تاریک را استعمال کردہ است نہ آب باریک و اختلاف نسخ از غلطی کتابت باشد۔ (اُردو) مخفی پانی چھپا ہوا پانی ۔

آب تاک (استعمال) باضافت ثالث

بقول صاحب بحر عجم شراب انگوری (علی خراسانی ع) فشردہ ریشۂ طوبیٰ بکوے مارضوان ہ کہ صبان سوِ خلد آب تاک بردہ (اُردو) بقول امیر انگوری شراب۔ انگور کی شراب (آتش ع) پھر خوشے اُتریں پھر کھچے انگور کی شراب ہ پھر شاخِ تاک پیچ سر دار بست کھاے ہ۔

آبِ تبرستان (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحبان شمس و فرہنگ انند چشمہ ایست روان بر کوہے از تبرستان۔ گویند کہ اگر بانگ بران زنند آب بازالیستد دبارہ دیگر روان گردد (اُردو) ایک خاص چشمہ کا نام جو تبرستان کے ایک پہاڑ پر واقع ہے۔

آبِ تبریہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب ناصری چشمہ ایست کہ ہفت سال روان و ہفت سال خشک باشد و بقول صاحب فرہنگ انند مرادف آب تبرستان (اُردو) ایک خاص چشمہ کا نام۔

آب ترازو (اصطلاح) بے اضافت بقول صاحب بحر عجم نام علمے مخصوص معماران و بنّایان کہ بدان آب از جاے بجاے توان برد۔ (خان آرزو ع) بیہودہ بحر شعر تمام آرزوے ما خوش درس علم آب ترازو گرفتہ است (اُردو) علم مساحت کی ایک وہ شاخ جس سے مسطّحات کی کیفیت دریافت ہوتی ہے۔

آب ترہ (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب شمس کہ بذیل آب خیز می نویسد مرادف آبخیز است

آبِ تلخ (اصطلاح) باضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب (۲) اشک عاشق مہجور صاحب برہان معنی اول را با شراب انگوری خاص می کند و بقول بہار (۱) مطلق شراب (۲) شراب تند (۳) اشک شور و تلخ (۴) آب شور۔ صاحب فرہنگ انند گوید کہ مراد از اشک تلخ۔ اشک عاشقان مہجور است و بقول صاحب محیط اعظم آب تلخ را بعربی

مار الم گویند (ظہوری ۱۰۲۵ھ) واعظ فسانہا سے
تو شیرین نمی شود ٭ تا تر نمیشود لب خشکت بآب
تلخ ٭ (صائب ۱۰۸۰ھ) گرفت درعوض آب تلخ
گوہر ناب ٭ چہ منّت است برابر بہار دریا
را ٭ (اُردو) (۱) شراب کے لئے آب تلخ
مذکر (۲) شراب تیز۔ شراب تند۔ شراب دو آتشہ
(مونث) (آصفیہ) (۳) اشک عاشقان مہجور
(مذکر) (۴) تلخ پانی آب شور (مذکر) (آتش ۱۲۶۳ھ)
اپنے کہنے سے اک آبِ تلخ تم پیتے نہین ٭
آگ مین ہم کو دیتے ہین آپ اگر ہان کیجئے ٭
(نسیم ۱۲۶۳ھ) قطرۂ باران مین گرمی کس لئے ٭
اشک چشم عاشق مہجور ہے ٭ (فقرہ امیر ۱۳۱۸ھ) کس
قدر تلخ پانی کہ پیا نہین جاتا۔ (مصحفی ۱۲۴۰ھ) آبِ
شور اشک کا آنکھین بھی مری لے دوڑین ٭
انکی نتھ کے جو کبھی ہو گئے گوہر میلے ٭۔

آب تن (اصطلاح) بلا اضافت۔ بفتح تار
فوقانی مرادف آب اندام است صاحب
فرہنگ انند بذیل آب اندام ذکر این می کند
(نظیری ۱۰۲۱ھ) تیر مژگان و کمان ابرو همن بر
سنگ دل ٭ باز سیرت کبک رفتار آب
تن آتش زبان ٭۔

آبِ تُنُک (اصطلاح) باضافت ثالث
وضمّ تا ر قرشت و نون بقول صاحب بحر عجم (۱)
آب کم و عمق (تاثیر ۱۱۲۹ھ) باندک مایۂ از علم
نتوان رہ بحق بردن ٭ چو آب افتد تنک بے
دست و پا ساز دشنا وررا ٭ بتحقیق مؤلف
(۲) آب تنک و تنک آب مرادف تنک ظرف
و تنک حوصلہ (صائب ۱۰۸۰ھ) ہر آبِ تنک کے
ہمتِ من آشنا گردد ٭ من دبحرے کہ از یک
موجش این نہ آسیا گردد ٭ (سعدی گوید ۶۹۱ھ)
دریاے فراوان نشود تیرہ بسیل ٭ عارف
کہ برنجد تنک آبست ہنوز ٭ (اردو) (۱)
اُتار و پانی۔ پایاب۔ کم گہرا۔ (آصفیہ) (۲)
تنک ظرف (فارسی) اُردو مین مستعمل ہے بمعنی

اوچھا۔ کم حوصلہ۔ پست ہمت (آصفیہ)۔

(۶۰) **آبِ تُنک افتادن** (استعمال) بلا اضافت
ثالث۔ پایاب شدن و عمیق نبودن آب چنانکہ
در سند اصطلاح ماضیہ گذشت (اُردو) پانی
گہرا نہ رہنا۔ عمیق نہ رہنا۔ پانی کم ہوجانا۔

آبِ تہ دار (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب فرہنگ انند بحوالۂ مظہر العجائب
بحرِ عمیق۔ (اردو) گہرا دریا۔ دریائے عمیق مذکر

آبِ تیر (استعمال) باضافت ثالث بقول
بہار کنایہ از تیزی و دم تیر (وحید ؏) ملامت
چو درشتی بدل کند تاثیر ❊ کہ آب تیر چو سوزن
برون رود ز حریر ❊ (اُردو) آبِ تیر۔ آب
پیکان (رشک ؏) تشنۂ آبِ حسام نگہ قاتل ہوں پہلے
آب تیغ و تبر و تیر سے کیا ہوتا ہے ❊۔

(۶۱) **آبِ تیرہ** (اصطلاح) باضافت ثالث مرادف
معنی دوم آب سیاہ باشد (جامی ؏) زراہ
دل رسد اشک جگر گون دیدۂ ما را ❊ بلے
این خانہ را می آید آب تیرہ از پیشان ❊

آبِ تیز در خانہ در آید بہ از آنکہ دولت تیز برود (مثل)
بقول صاحب خزینۃ الامثال مثلے است کہ
فارسیان می زنند مقصود اینست کہ غرق شدن
دولت سرا بہ از انست کہ دولت از خانہ
بیرون رود (اُردو) اسی موقع پر دکن مین
کہتے ہین کہ گھر ڈوبے پر دولت نہ ڈوبے

آبِ تیشہ (استعمال) باضافت ثالث کنایہ (۶۴)
از تیزی و دم تیشہ از قبیل آب تیر و تیغ (امانت
؏) شرم می آید ز تردستان مرا ہرچند ساخت ❊
آتش یاقوت را خاموش آب تیشہ ام ❊ (اُردو)
ٹانکی کی آب۔ تیشے یا بسولے کی آب۔

آبِ تیغ (استعمال) باضافت ثالث بقول
بہار کنایہ از تیزی و دم تیغ است (صائب
؏) بخونِ دل میسر نیست از دل آرزو
شستن ❊ بآب تیغ نتوان محو کرد از تیغ
جوہر را ❊ (اُردو) آبِ تیغ (فارسی) اُردو مین

مستعمل ہے۔ (ناسخ ؎) جب سے کیا ہے
قتل دُرِ گوش یار نے ٭ ہم آب تیغ کہتے ہیں
موتی کی آب کو ٭۔

آبِ جامد (استعمال) باضافت ثالث
بقول صاحب فرہنگ انندراج کہ بمعنی آب
استادہ گویند مرادف آب استادہ۔

آبِ جامہ (اصطلاح) بلا اضافت بقول
صاحب بحر عجم جام آبخوری (حکیم سنائی ؎)
زمزم لعلت آبجامۂ اوست ٭ کعبۂ اہل فضل
خامۂ اوست ٭ (اُردو) آبخورہ (مذکر) (بحر ؎)
مین اُسکا تشنۂ دیدار ہون جسکا یہ عالم ہے
لہو پیتا ہے بھر بھر کے دلونکے آبخورے مین ٭

آبِ جاویدان (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بقا (ناظر ؎)
سر بسر مضمون رنگین نعمت الوان ماست ٭ معنی
تر و حقیقت آب جاویدان ماست ٭

آبِ جُستن از آتش (مصدر اصطلاحی) (ع)
بلا اضافت ثالث امر غیر ممکن خواستن چنانکہ
وحشی بافقی گوید (؎) ز آتش آب می جویم
ببین فکر محال من ٭ وفا داری طمع می دارم
از طبع جفا جوئیت ٭ (اُردو) ناممکن بات کی
توقع کرنا۔ ظالم سے رحم کی توقع کرنا۔ بیوفا
سے وفا کی امید کرنا۔

آبِ جگر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم (۱) خون (۲) گریۂ غمزدگان کہ
مراد از اشک غمزدگان باشد۔ و بقول بہار
کنایہ از (۳) خوناب (۴) رطوبت جگر (۵)
اسباب معاش و تحقیق مؤلف۔ (۶) شراب
ہم (نظامی ؎) سنان کش سیکے نیزۂ سی
ارش ٭ بآب جگر یافتہ پرورش ٭ (ولہ ؎)
بیا ساقی آن بادۂ چون گلاب ٭ برافشان
بمن تا در آیم بخواب ٭ گلابے کہ آب جگر
ہا بدوست ٭ دواے ہمہ دردسرہا بدوست ٭
(صائب ؎) تسکین ندہد خوردن سے سوز

درون را ٭ آتش بود این آب جگر تشنۂ
خون را ٭ (اُردو) (۱) لہو مذکّر (۲) غمزدونکے
آنسو (مذکّر) (۳) اشک خونین (مذکّر) (۴) جگرکی
رطوبت (مونث) (۵) اسباب معاش (مذکّر)
(۶) شراب (مونث) (غالب سلہ) رگون مین
دوڑتے پھرنے کے ہم نہین قائل ٭ جب
آنکھ ہی سے نہ ٹپکا تو پھر لہو کیا ہے ٭ (ذوق
سلہ) ذوق اُس پاسے نگارین کا جو ہے وصف
نگار ٭ اشک خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا
(نصیر سلہ) ساقی بتا شراب کو آتش کہون کہ
آب ٭ حیران ہون آفتاب کو آتش کہون
کہ آب ٭ ۔

آبِ جگر خون (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب شمس گریۂ غمناکان ۔ مُولّف
گوید کہ مراد از اشک غمناکان باشد (اُردو)
غمزدون کے آنسو ۔ مذکّر

آبِ جُنبش پذیر (اصطلاح) باضافت لبقول

صاحب انند مراد ف آب روان باشد۔

(۸۷) **آبِ جو** (استعمال و اصطلاح) باضافت ثالث
(۱) آب جوئبار و بلا اضافت (۲) کنایہ از
مال و دولت (۳) جوینده آب کہ تشنہ باشد
(سعدی سلہ) شد غلامے کہ آب جو آرد ٭
آب جو آمد و غلام ببرد ٭ (سنجری سلہ) ز آبجو
نبود آبروے ما سنجر ٭ فناے مال اگر شد
بقاے ہمت باد ٭ (خسرو سلہ) جوے آبے
بآب جیے داد ٭ تشنۂ کوزہ راسبوے داد (اُردو)
آبجو اردو مین بلا اضافت ندی یا نالہ کے معنون
مین مستعمل ہے اور اضافت کے ساتھ ندی
یا نہر کا پانی (۲) دولت (مونث) مال (مذکّر)
(۳) تشنہ ۔ پیاسا (مذکّر) (ناسخ سلہ) کیا پانی پانی
ترے قد نے ایسا ٭ کہ سر و لب آبجو آب
جو ہے ٭ (رند سلہ) مہراب کو پلون پہ ہونے
لگی ٭ دولتِ حسن جب لٹا بیٹھے ٭ (آتش سلہ)
افسوس ہے انسان نہو علم کا جویا ٭ وہ مال

یہ صرف سے جو کم نہین ہوتا۔

آب چشم (اصطلاح) باضافت ثالث بقول بہار کنایہ از اشک (سلمان ساوجی ؎) زآب چشم زائران روضہ اش طوبیٰ لہم ٭ شاخ طوبیٰ را بجنّت قوت نشونماست ٭ (اُردو) آب چشم۔ آنسو (مذکر) (سودا ؎) ہوے ہین غرق ہم جس طرح آب چشم مین اپنے ٭ بھلا لے ابریون دریا مین تو تو ڈوب دیکھین ہم ٭

(۶۵) **آب چشم از سر گذشتن** (مصدر اصطلاحی۔) از بسیار گریستن مراد است چنانکہ سلمان گوید (؎) آب چشم از سر گذشتست باز گو یدکو بکو ٭ آنکہ آب از سر گذشتش گو ز باران غم مخور ٭ (اُردو) آنکھ سے طوفان بپا ہوتا بقول امیر بہت رونا (وزیر ؎) آنکھ سے طوفان بپا ہوگیا ٭ دیکھتے ہی دیکھتے کیا ہوگیا ٭۔

(۶۶) **آب چشم از کسے گرفتن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ مرادف آب از چشم کسے گرفتن۔ صاحب انند این را آب چشم گرفتن می نویسد و از کلام شفیع اثر سند ہم می آرد ؎ مردم گزیدہ گر رمد از خلق دور نیست ٭ چشم تو آب چشم ز آہو گرفتہ است ٭۔ مؤلّف۔ گوید کہ (آب چشم گرفتن) بنظرم نیامدہ۔

آب چشم تا ماہی رفتن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از بسیار گریستن است چنانکہ جامی گوید (؎) آب چشم تا ماہی رفت و آہم تا ماہ ٭ ہست بر درد دل من ماہ تا ماہی گواہ ٭ (اُردو) آنکھون سے دریا بہانا (معروف ؎) بخار اس دل کا سینے مین نہ رکھتے گر سحاب آسا ٭ تو کیون رو رو کے ہم دریا بہاتے اپنی آنکھون سے ٭۔ (۶۷)

آب چشم کسے را گرفتن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث و سادس بقول صاحب بحر عجم مرادف آب از چشم کسے گرفتن مخلص کاشی ؎) ز بیم خویت از ہر دیدہ صد سیلاب

خون آید ❖ کسے ہرگز چنین نہ گرفتہ آب چشم

دم را ❖ —

(۷۶) **آبِ چشمِ کسے ریختن** (استعمال) باضافت ثالث و سادس بگریہ آوردش چنانکہ سعدی گوید (سہ) نریزد خدا آبروے کسے ❖ کہ ریزد گناہ آب چشمش بسے ❖ (اُردو) رُلانا

(۷۷) **آبِ چشمۂ حیوان** (اصطلاح) باضافت ثالث مرادف آب بقا و آبحیاتست (سعدی ع) کہ آب چشمۂ حیوان درون تاریکی است ❖

آب چشی (اصطلاح) بلا اضافت بفتح جیم عربی بقول صاحب انند - غذاے کہ اول بطفل شششماہہ دہند (اُردو) کھیر چٹائی (آصفیہ)

آب چشیدن (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب انند (۱) آب خوردن (۲) ذائقہ دریافتن (مولوی معنوی سلہ) آب دریارا اگر نتوان کشید ❖ ہم بقدر تشنگی باید چشید ❖ (صائب سلہ) مردان اگر نفس بفراغت کشیدہ اند ❖ در زیر تیغ آب شہادت چشیدہ اند ❖ — در راے مؤلف - آب شہادت چشیدن اصطلاح خاص است واز آب چشیدن معنی چشیدن گرفتن قابل غور است - (اُردو) پانی پینا (۲) چکھنا - چاشنی دیکھنا - ذائقہ دیکھنا -

آب چکیدن از چیزے (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت بقول بہار کنایہ از کمال لطافت وتازگی آن چیز باشد - (خاقانی سہ) ہرکجا درخجندیان صدریست ❖ ز آتش فکر آب می چکدش ❖ (جامی سہ) در وصف رخت زنظم جامی ❖ ازبسکہ تر است می چکد آب ❖ (اُردو) لطافت ٹپکنا - تازگی برسنا -

آب چیزے بردن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بقول بہار کنایہ از خوار کردن و بے اعتبار گردانیدنش - (حافظ سہ) ہرچند بُردی آبم روا ز در ت نتابم ❖ جور از حبیب خوشتر

کز مدعی رعایت * مؤلف گوید کہ این
سند آب کسے بردن است پس آب چیزے
بردن بے رونق کردن آنچیز باشد نہ خوار
بے اعتبار کردنش چنانکہ سعدی گوید (س)
بہ بست کرم آب دریا ببرد * برفعت محل ثریا
ببرد * (اردو) آب مٹانا۔ بے رونق
کرنا (بحر س) مٹائی موتیوں کی آب اسکے
دانتوں نے * اڑا دیا لب رنگین نے رنگ
لالون کا * ۔

آب چو از سر گذشت چہ یک نیزہ چہ یک دست (مثل) بقول صاحب خزینۃ الامثال۔ مثلے
است کہ فارسیان در وقتے می زنند کہ کسے
در صعوبت عظیم مبتلا شود و ہمہ ان حال آفتے
تازہ رو دہد (اردو) یہی فارسی مثل اردو
مین بھی مستعمل ہے بقول امیر جب پانی سر سے
گذر گیا تو چاہے ہاتھ بھر اونچا ہو۔ چاہے
بانس بھر۔ سب برابر ہے یعنی جب مصیبت
یا بدنامی حد سے بڑھ گئی تو اب اسکا اتنا ہی
رہنا یا اس سے بھی بڑھ جانا دونون برابر ہے

آب چیزے ریختن (مصدر اصطلاحی) باضافت
ثالث بے رونق کردن چیزے است چنانکہ
غنی گوید (س) اگرچہ آب تیشہ فرہاد ریختم *
چشمے کہ شد سپید کم از جوئے شیر نیست * (اردو)
کسی چیز کو بے رونق کرنا۔

آب چین (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحبان
برہان و بحر عجم (۱) پارچہ کہ بدن مردہ بعد غسل
بدان خشک کنند و بقول صاحب فرہنگ
آنندراج (۲) این را در حمام و غسلخانہ ہم
بکار می برند (فردوسی س) بہ پیمان کہ چیزے
نخواہی ز من * ندارم بجز آبچین کفن *
سامانی گفتہ کہ قطیفہ کہ پس از تمام بدن بدان
خشک کنند خصوصیت بمردہ ندارد (ناصری) صاحب
جہانگیری اگرچہ با صاحب بحر اتفاق دارد
ولیکن سندش قابل غور است (حکیم اسدی س)

بپوشم بآئین بجامہ عجم ٭ کفن ز انچین دہ زکافورہم ٭
مؤلف- گوید کہ از ہر دو سند بالا ہم تخصیص آنچنان
باغسل مردہ متحقق نیست و قول ناصری موید
آنست (اردو) حمام کی چادر (مونث)
بقول صاحب جامع اللغات وہ کپڑا جس سے
بعد غسل کے بدن خشک کیا جاتا ہے-

آب حرام (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحرعجم (۱) دولت دنیا (۲) شراب
(۳) منی (۴) عشق مجازی- **مؤلف**- گوید
کہ از کلام اساتذہ می کشاید کہ آب حرام نطفہ حرام
است نہ منی و آب بمعنی منی متحقق است پس
صفت حرام بے اثر نباشد- (مسیح کاشی ؒ)
مفتی بجرم مے کشیم میکند ہلاک ٭ خون حلال مینا
کہ بآب حرام رفت ٭ (فوقانی یزدی ؒ)
زچشم مردمش آب حیا رفتست بے شبہت ٭
ہر آنکو مادرش آب حرامش در شکم دارد (صائب ؒ)
ہر کہ از آب حرام رشوت آبستن نشد ٭ تیغ
اگر باشد طرف مردانہ می گوید سخن ٭ (اردو)
دنیوی دولت (مونث) (۲) آب حرام شراب
کے لئے کہا جاتا ہے (مذکر) (۳) نطفہ
(مذکر) (۴) عشق مجازی (بحر ؒ) کیوں مال
مستیاں ہیں تمھیں اسے تو نگرو ٭ آب
زرو گہرت کہ آب حرام ہے- (تمثیل نمبر ۳-
کے لئے دیکھو لفظ آب کا نمبر ۲- نطفہ حرام
بھی اردو میں مستعمل ہے- لیکن اس سے
ولد الزنا مراد ہے اور اسی کو اردو میں
نطفہ بے تحقیق بھی کہتے ہیں- (آصفیہ) آب
حرام کو ان معنوں میں جن کو مؤلف نے نمبر ۳
پر بیان کیا ہے- دلی والے ڈھینڈا اور
اہل دکن حرام کا پیٹ کہتے ہیں- اردو میں
پیٹ کا لفظ حمل کے لئے مستعمل ہے (دیکھو آصفیہ)

آب حرام در شکم داشتن (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث- از نطفہ حرام حاملہ بودن
سند ایں اصطلاح ماضیہ گذشت (اردو) حرام کا حمل رہنا

(۱۷)

آبِ حُسام (استعمال) باضافت ثالث وضمّ حا حطی بقول صاحب فرہنگ آنندیزی شمشیر۔ (سلمان ساوجی ؎) گذشتہ روز و شب آب حُسامت برسرِ دشمن ؛ نشستہ سال و مہہ خدنگت دردل اعدا ؛ (اردو) آب شمشیر (وزیر ؎) ٹہراے جوشش گریہ کہ گلا گھٹ جاے ؛ آب شمشیر نکلجاے نہ اُچھو ہوکر ؛ ۔

(۲۷) **آبِ حُسام برسر گذشتن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث ۔کنایہ از قتل وکشتہ شدن سندش دراصطلاح ماضیہ گذشت۔ (اُردو) قتل ہونا۔ آب شمشیر یا آب تیغ سر سے گزرنا بھی کہ سکتے ہین۔ آب تیغ اور آب شمشیر اُردو مین مستعمل ہے (دیکھو اصطلاح ماضیہ) اور پانی سر سے گزر جانا بھی محاورہ مین داخل ہے دیکھو (آب از سر گذشتن) ۔(فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎) ہو وار کرنا ہے سفّاک کو تو کر گزرے ؛ آب تیغ میرے سر سے ہاتھ بھر گزرے

آبِ حسرت (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ آنندراج کنایہ از آرزو وتمنّا۔ **مُولّف**۔ گوید کہ حسرت بمعنی افسوس وپشیمانی است۔ پس آبے کہ از افسوس وپشیمانی در دیدہ یا بحلق یا بدہن درآید آب حسرت است وتمنّا بمعنی آرزو کردن وآرزو بمعنی خواہش پس آب حسرت کنایہ از آرزو وتمنّا نباشد۔ سندش بذیل مصادر اصطلاحی۔ آب درحلق گرہ گشتن وآب دردیدہ گذاشتن وآب دردہن گردیدن وآب دردیدہ گردیدن وآب ریختن برسرچیزے وآب فرو بردن می آید واستعمال آب حسرت درمصادر مختلفہ از ہمان مصادر پیدا ست۔ (اردو) (۱) آب حسرت اُردو مین مستعمل ہے (مذکّر) فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎) دیکھین عیسے جو یہ لب شیرین ؛ آب حسرت دہن مین بھر آئے ؛ ۔

آبِ حمات (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب محیط اعظم آب چشمۂ گرم باشد که بورقی
و زاجی و شبّی و کبریتی و نوشادری است بعربی
آنرا مار الحمات گویند که مائل بگرمی و خشکی است
و محلّل قوی و قابض (اُردو) معدنی پانی
یعنی اُس چشمه کا پانی جو بعض دھاتوں یا
معدنی اشیا کے قریب واقع ہونیکی وجہ سے گرم ہو

آبِ حیا (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم مرادف آب انفعال باشد
و بقول بہار عرق شرم ـ سندش در آب حرام
گذشت (اُردو) آب ندامت آب خجلت ـ اُردو
مین مستعمل ہے جو آب انفعال کا مترادف ہے
(آتش ؎) جلّاد کی نہ پہنچی تلوار تا بگردن ❊
آب ندامت آیا سو بار تا بگردن ❊

آبِ حیات (اصطلاح) باضافت ثالث
و فتح حاے حطی (۱) مرادف آب بقا ـ صاحب
برہان گوید که چشمه ایست در ظلمات ہرکه از ان
چشمه آب خورد ہرگز نمیرد از ینجاست که آبش را
آب حیات گفته اند (۲) باصطلاح شعرا کنایه از
سخن و کلام صاف و پاک (۳) دہان معشوق
(۴) تکلّم معشوق (۵) باعتقاد سالکان اشاره
بعشق و محبت است که ہرکه از ان بہ چشد معدوم
و فانی نگردد (ارسلان ؎) بود یا سے چشمۂ آب
حیات و عکس ماہ نو ❊ لب خندان یار و رسته دندان
اندرو پیدا ❊ (اُردو) (۱) آب حیات اردو
مین مستعمل ہے (مُذکّر) (ذوق ؎) ذکر دنیا نفس
مردہ کو ہوا آب حیات ❊ مر کے یہ سیماب پھر
زندہ دوبارہ ہوگیا ❊ (۲) شستہ کلام ـ
بے عیب کلام (مُذکّر) (۳) دہان معشوق (مذکر)
(۴) معشوق کی باتین (مونّث) (۵) عشق (مذکر)
محبّت ـ مؤنّث ـ

آبِ حیات از دہانِ گل چکید (مقوله)
بقول صاحب جامع اللغات مقولۂ عجم است (۱) زبر آب
کلام محبوب (۲) شبنم که بر ورق گل پاشد (اُردو)

منھ سے پھول جھڑے۔ (وزیر ؎) یہ کس کے
منھ سے جھڑے پھول بات کرنے میں؛ چمن کے
غنچے سب اشتباہ کرتے ہیں؛ صاحب فرہنگ
آصفیہ نے اسکے مصدر کا ذکر فرمایا ہے منھ سے
پھول جھڑنا یا پھول سے جھڑنا۔ رنگین سخن شیرین
کلام ہونا (ظفر ؎) باتین کرتا ہے جو ہنس ہنس
کے مرا غنچہ دہن؛ پھول سے جھڑتے ہین
ہر بات مین گویا منھ سے؛ (۲) پھول کی
پنکھڑیون پر پڑی ہوئی شبنم۔

آبِ حیوان (اصطلاح) باضافت ثالث
و فتح حائے حُطّی بقول صاحب بحر عجم مرادف
آب بقا (سلمان ؎) این منم با خضر بعد از مدت
سالہا دو راز؛ درسعادت رحمت تو آب حیوان
یافتہ؛ (اُردو ؎) آب حیوان۔ اردو مین مستعمل ہے
(ذکر ؎) نہین تیرے قدم کو قید کچھ اسکے علٰے
وادئے کی؛ سکندر تشنہ رہ جائے پیے خضر
آب حیوان کو؛ ۔(اسیر اللغات)

آبِ حیوان گوار | **آبِ حیوان گہر** (اصطلاح) باضافت
ثالث بقول بہار آبے
کہ گوارائی آب حیات دارد از عالم شراب
خوشگوار پس در اوّل تشبیہ بود از جہت گوارائی
آب در دوم از جہت شرف نفس وے بجیات
(نظامی ؎) بیا ساقی آن آب حیوان گوار؛
بدولت سرائے سکندر بیار؛ کہ تا دولتش
بو یہ بر سر دہد؛ بمیراث خوار سکندر دہد؛ شگفتہ
نشد کاب حیوان گہر؛ کند ماہی مردہ را جانور؛
مؤلف گوید کہ نظامی در کلام خود آب حیوان گوار و
گہر نوشتہ کہ بر ادّعائے بہار گوارائی آب حیات
داشتن را تسلیم کردہ شود۔ نظامی آبے را
خواہد کہ حیوان گوار و حیوان گہر باشد و حیوان
بمعنی آب حیات نیامدہ بقول صاحب منتہی الارب
حیَوان آبے است در جنّت و بقولش حیوان
معنی زندگی را ہم شامل پس آب حیوان گوار
و حیوان گہر آبے باشد کہ گوارائی حیَوان دارد

وحیوان نژاد است کہ کنایہ از شراب است
مجرد آب ہم بمعنی شراب آمدہ ع ببین تفاوت
رہ از کجاست تا بکجا۔ (اُردو) شراب (مونث)

آبِ خاطر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحرعجم (۱) رونق۔ روشنی خاطر۔ ضیا
فکرت۔ صفاے فکرت (۲) فکرِ صائب (اردو)
(۱) روشنی طبیعت کی۔ صفائی فکر کی (۲) فکرِ صائب
(دیکھو آصفیہ لفظ صائب)

آبِ خاکستر (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب محیط ترجمہٗ ماء الرماد است و
آن آبے است کہ چند مرتبہ خاکستر دران اندازند
وجوش دہند و صاف نمایند۔ گرم وخشک و
باصل چیزے کہ آن خاکستر است راجع۔ جالی
و مُجفّف و محرّق و معفّن و قاطع بہر ک
است (اُردو) راکھ مین جوش دیا ہوا پانی

آبِ خانہ (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب
بحرعجم مستراح یعنی پاےخانہ و بقول بہار قدم جا
ایرانیان این را ضروری خوانند سلیم در ہجو
گوید ع رود در آبے کہ شست بر لب جو
ہر حبابے شد آبخانہ او ﴿ (اردو)۔ پاخانہ
جاے ضرور (مذکر) (آصفیہ)

آبِ خجالت (اصطلاح) باضافت ثالث
آبِ خجلت و بفتح خاے منقوطہ بقول صاحب
بحرعجم مرادف آب انفعال و بقول بہار عرق
شرم (صائب) چند از آب خجالت تازہ رو باشد
کسے ﴿ گل بخون خود دران چاک گریبان
تشنہ است (طغرا) در کلاہ سلطنت پشمے
ندیدم چون حباب ﴿ از سرش گر در آبِ خجلت
افتد بہتر است ﴿ (اُردو) آب خجالت اور
آبِ خجلت دونون الفاظ اردو مین مستعمل
ہین (مُذکّر) (صبا) وہ موتیون کو لاتے
ہین اپنے دانتون سے وہ غریق آب خجالت
نہ جوہری ہو جاے ﴿ (بحر) مین سیہ رو
اپنے خالق سے جو قسمت مانگتا ﴿ اپنا منہ دیکھو نکو

پہلے آب خجلت مانگتا ۔

آب خرابات (اصطلاح) باضافت ثالث و بفتح رابع بقول صاحب بحر عجم شراب (حافظ) خرقہ زہد مرا آب خرابات ببرد ۔ خانۂ عقل مرا آتش خمخانہ بسوخت ۔ (اُردو) شراب ۔ (مذکّر)

آب خزان (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم باران خزان باشد (اُردو) موسم خزان کی بارش (مؤنث)

آب خشک (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شیشہ (۲) آبگینہ (۳) پیالۂ بلور (۴) بقول بہار کنایہ از تیغ و خنجر و مانند آن (۵) بقول صاحب انند برف و یخ (۶) بہ تحقیق ۔ مولف ۔ آب جواہر (شانی تکلو) نو برچرخ کہن چیست بجز جام مے ۔ بہ حاملہ از آب خشک ۔ آتش تر دیشکم ۔ (محی الدین بلیقانی) از بلے دفع یا جوج ہوا از آب خشک ۔ خاکپاشان بین کہ سد بر آتش تر بستہ اند ۔ (فغانی) ساقیا تر دماغ کن ما را ۔ آتش تر در آب خشک انداز ۔ (ہمایون) چو در آتش لالہ افتاد خشک ۔ دم از آتشِ تر زد و آب خشک ۔ (صائب) تشنگان را ز دہن تسکین آب خشک خود ۔ زمرد از عقیق سنگدل کمتر مباش ۔ (اُردو) (۱) شیشہ ۔ مذکّر (۲) آئینہ ۔ مذکّر (۳) پیالۂ بلور ۔ مذکّر (۴) تیغ ۔ مؤنث ۔ خنجر ۔ مذکّر (۵) برف و یخ ۔ مؤنث (۶) جواہر کی آب ۔ آب جواہر ۔ مؤنث

(۴۸) **آب خشک گردیدن** (استعمال) بلااضافت منجمد شدن آب و معدوم شدن آن چنانکہ صائب گوید سرد ہا گردند آب و آبہا گردند خشک ۔ در گلستانے کہ آن سرو روان پیدا شود ۔ (اُردو) پانی جم جانا ۔ پانی خشک ہو جانا ۔ پانی سوکھ جانا ۔

آبِ خضر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحرِ عجم (۱) آبِ حیوان۔ (۲) علم لدنّی من اللہ تعالیٰ وبقول صاحب شمس (۳) حیاتِ ابدی نیز (حافظ ۵) فرقست زآبِ خضر کہ ظلمات جائے اوست ٭ تا آبِ ما کہ منبعش اللہ اکبر است (کمال سپاہانی ۵) در کلک تو سرّ غیب مضمر ٭ در نقطۂ تو آبِ خضر مُدغم ٭ (ارسلان ۵) بر دہانت تہمت ہستی نشانے بیش نیست ٭ آبِ خضر از لعل جان بخشت نشانے بیش نیست ٭ (اردو) (۱) آبِ خضر (مذکّر) (۲) علم لدنّی (مذکّر) بقول صاحب آصفیہ وہ علم جو کسی کو خدا تعالیٰ کے پاس سے بغیر از محنت و استاد حاصل ہوا (۳) عمر جاودانی (ناسخ ۵) منھ سے گر لگے پینا آبِ خضر ہو پینا ٭ پیکے ایک دم جینا عمرِ جاودانی ہے۔

آبِ خفتہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحرِ عجم مرادف آبِ بستہ وبقول بہار و صاحب فرہنگ انند (۱) کنایہ از قطرۂ ہم وبقول صاحب ناصری۔ مرادف آبِ مردہ کہ حرکت نکند و روان نباشد (اردو) دیکھو آبِ بستہ و آبِ مردہ (۱) موتی (مذکّر) (اسیر ۵) لگائیں افسروں میں اپنے سلطان پر کمان پائیں ٭ کسی کے ہاتھ کب لگتا ہے موتی میرے آنسو کا ٭۔

آبِ خمار (استعمال) باضافت ثالث و ضمِ خائے نقطہ دار بقول بہار آبے کہ در خمار خورند یعنی در بقیۂ مستی کہ از خوردن شراب در سر ماندہ باشد (صائب ۵) خضر گر راہ بسر چشمۂ حیوان بردہ است ٭ مست ہم در دل شب آبِ خمارے دارد ٭ (اردو) وہ پانی جو حالت خمار مین پیا جائے اردو مین آبِ خمار کہہ سکتے ہین لفظ آب اور لفظ خمار دونون اردو مین مستعمل ہین۔

(۲۷) **آبِ خمار داشتن** (استعمال) باضافت ثالث
موجود داشتن و حاصل بودن آب خمار است
سند این در اصطلاح ماضیه گذشت (اردو)
آب خمار رکھنا۔

آبِ خمار شکن (استعمال) باضافت ثالث
بقول صاحب فرہنگ انندراج آب مسکر
کننده بخوردن۔ مؤلف۔ گوید که کنایه از
شراب باشد۔ یا آب یا عرق مرکب که خمار را
مسرور کند (اردو) وه پانی یا عرق یا شراب
جسکے پینے سے خمار باقی نرہے۔

آبِ خنجر (استعمال) باضافت ثالث
بقول بہار کنایه از تیزی خنجر (فطرت مشہدی ؎)
زخم جانم از شکر خندی نمی بندد دہان خنجر
نازترا آب تبسم داده اند۰۰ (مع ؎) در
تبسم کرده نمانش گہر را شرمسار۰ در نظر
تیر نگاہش آب از خنجر بہ برو۰ (اردو) آب
خنجر۔ خنجر کی آب (ضامن ؎) کہو یہ
حوروں سے جائین باہر جو بھر کے لائی ہین
آب کوثر۰ نہین ہون پیاسا کہ آب
خنجر ابھی ابھی تو پلا چکے ہین۰۰۔

آبخواره (اصطلاح) بلااضافت ثالث
بقول صاحب ناصری سبوے و ظرف
سفالینۂ آبخوری (قاسم الانوار تبریزی ؎)
ہمه آبخاره بینی که زما کنند مستی۰۰ اگر آبخاره
سازند از خاک ما سبوئے۰۰ (اردو) آبخورا
(مذکر) بقول امیر مٹی اور جست وغیرہ کا
برتن جسمین پانی پیتے ہین۔ (ناسخ ؎)
پیکے پانی اُسکے جھوٹے آبخورے مین ہون
مست۰ ساقیا فرقت مین مین مشتاق
ساغر کا نہین۰۰۔

(۲۵) **آب خواستن** (استعمال) خواہش آب
کردن و آب طلب کردن چنانکه سلمان
ساوجی گوید (؎) بروزگار تو ابر محیط
آبے خواست۰ کف تو گفت بہ لفظے چو لولو

× سند آب خنجر مطابقت لفظی ندارد۔

خوش آب ٭ (اُردو) پانی مانگنا۔ پانی بچانا

آب خور (اصطلاح و استعمال) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) نصیب و قسمت (۲) مشربۂ آبخوری (۳) سرچشمہ و کنار دریا و امثال آن (۴) بقول صاحب سروری اسم فاعل از آب خوردن و بقول مؤلف ۔ صیغۂ امر ہم (حکیم قطران ۱۵) ترسم کہ برآید زجہان آبخور من ٭ کز شہر بر آورد جہان آبخور تو ٭ (حکیم خاقانی ۵۲) در غمت اے زود سیر خون جگر می خورم ٭ تشنۂ بحر من کہ دید آبخورش آتشین ٭ (طغی ۵۴) درین آبخور کس نشد آب خور ٭ کہ آخر بجاکش نشد دیدہ پر ٭ (اردو) (۱) آب خور (مُذکر) (۲) آبخورا (مُذکر) (۳) پن گھٹ گھاٹ (مُذکر) (۴) پانی پی۔ پانی پینے والا پانی پینے کے مصدر سے صیغۂ امر اور اسم حال (بحر ۱۵) آب و خور تھا جو وہ چوٹی مرے آگے نہ کھلی ٭ بجھگیا آج مین اژدر کا نوالا ہوکر ٭ (ولہ ۵۲) مین اُسکا تشنۂ دیدار ہون جبکا یہ عالم ہے ٭ لہو پیتا ہے بھر بھر کے دلونکے آبخورون مین ۔ (مثل ۳) باگھ بکری ایک گھاٹ پر پانی پیتے ہین ۔

آب خورِ آتشین (اصطلاح) بہ اضافت سادس بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب خوار (۲) خونخوار (۳) چشم غم زدگان (اردو) (۱) شراب خوار (مُذکر) خونخوار (مُذکر) (صفت (۳) غمزدونکی آنکھ جس سے اشک گرم نکلتے ہین

آب خورد (اصطلاح و استعمال) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم مرادف آبخور۔ خاقانی ۵۰) جان شد اینجا چہ خاک بیز در تن ٭ کاب خوردش ازینجہان بر خاست ٭ خسرو ۱۵) آبخورد آورد غم را سوے من ٭ کاب چشم شد بہر کوے کہ ہست ٭ (ترکی ہدائی ۵۰) تا توانی شکر نعمت کن فراموشی مکن ٭ آبخوردا

عزن برہم مپاو اگم شد ۔ (۲) **مؤلف** گوید کہ فعل ماضی از آب خوردن ہم (اردو) دیکھو آب خور (۲) پانی پیا ۔

آب خورد کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب جہانگیری کہ بضمن آبخورد گوید (۱) وقف نمودن و مقام کردن باشد (نظامی ۵) شہ عالم آہنج گیتی نورد ۔ دران خاک یک کرد آبخورد ۔ صاحب فرہنگ انندراج بذیل آبخورد می فرماید کہ آب خورد کردن مصدر آبخور و آبشخور است ۔ **مؤلف** گوید کہ نہ چنین باشد زیرا کہ مصدر آبخور و آبخورد× آبخوردن است و مصدر اصطلاحی برائے آبخورد بمعنائے اصطلاحی ۔ آبخورد کردن (۲) بتحقیق **مؤلف** ۔ آبخورد کردن بمعنی زندگانی کردن ہم (نقرہ مہر نیمروز) حضرت ادریس علیہ السلام ششصد و شصت و ہشت سال آبخورد کرد (اردو) (۱) قیام کرنا ۔ مقام کرنا ۔ ٹھہرنا (۲) زندہ رہنا ۔ زندگانی بسر کرنا (آصفیہ)

آب خوردن (مصدر اصطلاحی و استعمال) بقول صاحب بحر عجم (۱) اندک توقف کردن و **مؤلف** گوید کہ (۲) نوشیدن آب ہم ۔ (نظامی ۵۲) چو پُر خون شد آن طشت زنگی چہ کرد ۔ بخوردش چو آبلے و آبے نخورد ۔ بہار این مصدر را در نفی قرار دادہ است و گوید کہ آب نخوردن کنایہ از کمال سرعت و اگر خیال کنند کہ از خوردن آب غُصہ فرو می نشیند پس نخوردن آب کنایہ از فرو نخوردن غُصہ خواہد بود ۔ انتہی ۔ **مؤلف** گوید کہ برادعاے بہار این مصدر را در نفی قرار دادن درست نیست زیرا کہ آب خوردن بمعنی اندک توقف کردن آمدہ و ماخذ این عادت است کہ چون مسافران بر سر آب رسند و آب خورند وقفہ شان بسیار کم صورت گیرد کہ محض آب خوردن را کفایت کنند

× بمعنائے حقیقی

ازہمین رسم و عادت فارسیان این مصدر
اصطلاحی را پیدا کرده اند و کمال سرعت
از نفی این خود بخود پیدا ست (۳) و معنی دیگر که ذکر
آن بہار ہم می کند ہم از عادت مخلوق داخل
محاوره شد شک نیست که آب خشم را فرو می نشانند
و ہمین معنی در کلام - نظامی که مذکور شد چسپان
تر است یعنی زنگی آن طشت پر از خون را
بخورد و غصه اش فرو نشد بہار از کلام عبدالرحمن
استعنا ہم سند گیرد و ہو ہذا (ع) گوشهٔ ابرو
بسے دیدم دلم آبے نخورد • تعمق پسندان
این سند را از آب خوردن دل متعلق میکنند اردو
(۱) تھوڑا سا توقف کرنا - ٹھہرنا دکن مین
کہا جاتا ہے کہ کیا جلدی پڑی ہے ذرا توقف تو
کیجئے - پانی تو پی لیجئے - (۲) پانی پینا (۳)
آگ بجھنا - غصّہ فرو ہونا - (بحر ؎) بجھی
نہ آگ لگائی ہوئی رقیبوں کی • بہا ہے بحر نے
دریا مین بار ہا تعویذ •

آب خوردن از چیزے (مصدر اصطلاحی و استعمال) بہار بذیل (آب خوردن) ذکر این
می کند و می فرماید که وراے معنی حقیقی
کنایه از پرورش یافتن ہم و بتحقیق مؤلف معنی
دوم سیراب شدن و تمتع یافتن باشد (ملا
قاسم مشہدی ؎) ہر کس که دلش تشنه لب
بزم حضور است • از چشمهٔ کوثر نخورد آب
که دور است • (ظہوری ؎) آب خواہد
خورد غیر از وصل یار • چشم تر خوش گریه را
درہم کشید (و له ؎) نہالے که بار آورد
چاک دل • خورد آب از خون شریان ما •
(صائب ؎) خار و گل آب از بہارستان
وحدت میخورند • من ز غفلت در تمیز زشت و
بدا فتاده ام • محاوره جویان دریابند که
معنی پرورش یافتن یا سیراب شدن و تمتع
یافتن مخصوص است بصلهٔ ازو آب خوردن
بغیر صله چیز دیگر است که گذشت مخفی مباد

که بہار معنی پرورش یافتن از کلام صائب پیدا
کردہ است ولیکن در کلام ظہوری نیز چسپید و معنی
بیان کردۂ مولف ہم اسنا در اشامل معانی
بعیان در غلط نیفتند که استناد بہار از کلام عبدالرسول
استغنا (که در اصطلاح ماضیہ گذشت) درین مقام
ہم علی محلہ نیست چنانکه او می کند۔ (اردو)
(۱) پانی پینا۔ چشمہ یا حوض وغیرہ سے (۲)
سیراب ہونا۔ متمتع ہونا۔ کسی چیز سے۔

(۷۷) **آب خوردن چشم** (مصدر اصطلاحی۔)
باضافت نون۔ جلا گرفتن۔ و روشن شدن
چشم باشد چنانکه صائب گوید (ے) از گوہر
ما اگرچہ خورد چشم جہان آب ÷ از گریتیمی است
ہمان پیرہن ما ÷ (اردو) آنکھین روشن
ہونا (ناسخ ے) روشن آنکھین راہ جانان
مین ہوئین ÷ میل جو ہے سرمہ کا وہ میل ہے

(۷۸) **آب خوردن چیزے** (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون۔ باران دیدہ و باران زدہ
شدن آن چیز باشد که مقابل آفتاب خوردن
است چنانکه امیناے فراہی گوید (رباعی)
در راہ طلب زلف تو تابے نخوردہ ÷ از چشمہ
چاہ ذقن آبے نخوردہ ÷ بے گریہ و سوز دل
بود طاعت ما ÷ این دانه که آب آفتاب
نخورد ÷ (اردو) نم دیدہ یا نم رسیدہ یا نم خوردہ ہونا

آب خوردن دل (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون بقول صاحب بحر عجم آرام و تسکین
یافتن و بقول بہار کنایہ از قوت گرفتن و خوش
شدن آن (صائب ے) صائب دلش از
صحبت گلشن نخورد آب ÷ شبنم که بجز رشتۂ جان
نگران ست ÷ (عبدالرسول استغنا ے) اگرچہ
ابروے دیدم دلم آبے نخورد ÷ تشنۂ دیدار
تیغ آبدار کیستم ÷ (کلیم ہمدانی ے) دل آب
ز آہن نفس خورد ÷ دیگر ز بہشت دانه چین
نیست ÷ در راے **مولف**۔ از آب
خوردن دل سیراب شدن تسکین یافتن دل

مراد است (اُردو) دل کا سیراب ہونا تسکین پانا

(۴۷) **آب خوردنِ نگاہ** (مصدر اصطلاحی) باضافت نون سیراب شدن نگاہ است چنانکہ ظہوری گوید (ص) دہ گلہاے ترب خار خشک افتد اگر چشمہ کہ خورد است آب از روے عرفا کے نگاہ من چہ عجب است کہ صاحبان لغت آب خوردن دل را اصطلاحی خاص قرار دادہ اند و آب خوردن نگاہ را گذاشتہ اند و ممکن است کہ در کلام اساتذہ آب خوردن جگر ہم بنظر آید۔ مولف۔ گوید کہ اگر آب خوردن چیزے را۔ اصطلاح عام قرار دادہ شود آب خوردن دل و نگاہ و جگر وغیرہ ہمہ را شامل شود اندرین صورت دو اصطلاح عام باشد (۱) آب خوردن کسے (۲) آب خوردن چیزے۔ پس آب نخوردن زنگی کہ ورا اصطلاح (آب خوردن) گذشت متعلق از نمبر (۱) شود و آب خوردن دل و نگاہ و دانہ وغیرہ ذالک متعلق از نمبر (۲) باشد۔ بدینوجہ کہ صاحبان لغت آب خوردن دل را اصطلاح خاص قرار دادہ اند۔ مؤلف ناچیز ہم درین موقع آب خوردن نگاہ را اصطلاح خاص قرار داد (اُردو)۔ نگاہ کا سیراب ہونا۔

آب خوردہ (اصطلاح) بلا اضافت ثاث بقول صاحب بحر عجم عموماً ہر چیز آب خوردہ وخصوصاً ظرفے کہ چند گاہ آب دران بودہ باشد۔ بہار گوید کہ (۱) آب خوردہ۔ چیزے را گویند کہ باو آب رسیدہ باشد و بدان سبب از آب و تاب اصلی برگردیدہ باشد و (۲) سبوے آب خوردہ و ظرف آب خوردہ و سفالے کہ نخست باب ترکنند تا چیزے کہ در وانداز ند منجذب نشود۔ مولف۔ گوید کہ اگرچہ این اسم مفعول از مصدر آب خوردن است کہ گذشت لیکن در محاورۂ عجم استعمال این بطور خاص واقع شدہ

(۱) گویند کہ میوۂ آب خوردہ بد طعم شود اثرے
کسے نداد بمینا نہ راہ زاہد خشک ٭ خم آب خوردہ
چو شد قابل شراب شود ٭ (اُردو) (۱)
آب رسیدہ (۲) ترکیا ہوا برتن۔

آبِ خورشید (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم۔ آب زندگی۔ صاحب
شمس گوید کہ این مجاز است از قبیل وارادہ
مسبب زیرا کہ نزد حکما حیات حیوانات وآفتاب
تجلی روح است و یا ظہور نفس (اُردو)
دیکھو آب زندگی۔

(ب) **آبِ خوش خوردن** (مصدر اصطلاحی)
بلا اضافت بقول صاحبان شمس اللغات و
ہفت قلزم و فرہنگ اندکنایہ از آسودن
و راحت یافتن و برخورداری گرفتن
باشد۔ (اُردو) راحت پانا۔ آرام پانا۔
تمتع حاصل کرنا (ناسخ ؎) آرام خوش قلع و نسب
کوئی پاسے ہے محال ٭ جز سرو بیٹھتے ہین

سب اشجار کے تلے ٭

آبِ خونابہ سرشت (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ
اند کنایہ از نہر فرات (۲) شراب (۳) آبے
کہ رنگش سرخی زند (اُردو) (۱) فرات مذکر
(۲) شراب۔ مؤنث (۳) سرخی مائل پانی۔
(مذکر) بقول صاحب آصفیہ لال پانی شراب
سرخ اور اُس چشمہ کو کہا جاتا ہے جس کا پانی
شعاع آفتاب یا زمین کی مٹی سرخ ہونے یا
سُرخ کیڑون کے سبب سے لال نظر آئے
اسطرح کے اکثر چشمے پہاڑون پر موجود ہین

آبِ خونین (اصطلاح) باضافت ثالث (ج)
اشک خونین چنانکہ سلمان ساوجی گوید ؎
جوہر آب فرات از خون پاکان لعل گشت ٭
وین زمان آن آب خونین ہمچنان در
چشم ہا ست ٭ (اُردو) اشک خونین مذکر
(دیکھو آب آتش رنگ کا نمبر ۲)

آب خیر کردن (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت
بقول صاحب بحر عجم۔ صرف کردن آب در
راہ خدا و بقول بہار۔ وقف کردن آب (طغرا
سہ) چو گل چیند آئینہ از شوخ دیدہ بشکرانہ
آن کند آب خیر ‌‌٭ (اردو) سبیل پلانا۔
سبیل رکھنا۔ سبیل لگانا۔ (ناسخ سہ) بہر کے
مشکین آبلون کی اب پلا دیجے سبیل ٭
پڑ گئے ہین پیاس سے کانٹے زبان خار مین
(خورشید سہ) ملکِ عدم کو اب کوئی پیاسا
نہ جائیگا ٭ قاتل نے آب تیغ کی رکھی سبیل ہے

آب خیز (اصطلاح) بلا اضافت۔ بقول
صاحب بحر عجم (۱) زمینے باشد کہ ہر جا کہ آنرا
بکنند آب بیرون آید (۲) طغیان آب۔
(۳) موجۂ آب (۴) ناودان۔ بقول
صاحب ناصری این راخیز آب ہم گویند
(اوحدی سہ) اندرین آب خیز نوح توئی ٭
واندرین دامگہ فتوح توئی ٭ (اردو) (۱) وہ
زمین جسکو ذرا سا کھودنے سے پانی اُبلنے
لگے۔ (۲) پانی کی طغیانی (مؤنث) (۳)
سیلاب (مذکر) (۴) بقول صاحب جامع اللغات
بدررو۔ پرنالہ جسکے راستے کسی چھت کا
پانی گرتا ہے۔ (ناسخ سہ) میرے اشکونکا
فلک تک موج زن سیلاب تھا ٭ ہالۂ مہ کی
جگہ شب حلقۂ گرداب تھا ٭

آب داخل کردن شیر را (مصدر اصطلاحی)
بقول خان آرزو مرادف آب در شیر داخل
کردن (سہ) عشق مارا از فریبش آگہی بود
آرزو ٭ چشم فرہاد آب داخل کرد جوے شیر را

آب دادن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم (۱) آبیاری کردن و پروردن
(اشرف مازندرانی سہ) رسیدہ سبزۂ خطش
کنون نزدیک خشکیدن ٭ بجنبید اے ہوس
ناکان کہ وقتِ آب دادن شد ٭ (۲) مجازاً
بمعنی انزال کردن (بہار) (زلالی سہ)

زانگیز خرام آن پریزاد ۔ در و دیوار خلوت
آب میداد ۔ (زلالی ؔ) ز غلط سرین سمن
ریزوے ۔ زمین آب ادے زانگیزے (اردو)
آبیاری کرنا۔ آب دینا (۲) منزل ہونا ۔
(اسیر ؔ) سوکھ جائیگی اپنی کشت امید ۔
نہ کریگی جو آبیاری آنکھ ۔ (میر حسن ؔ)
عبادت سے اس کشت کو آب دو ۔ کہ
دان جاکے خرمن بھی تیار ہو ۔ ۔

آب دادن بہ چیزے (مصدر اصطلاحی)
بہار ذکر این می کند و گوید کہ (معروف) مولف
گوید کہ آب دادن بہ چیزے عام است برا
اسلحہ وغیر آن ۔ پس (۱) **آب دادن بہ تیغ
و خنجر** و امثال آن بمعنی آبگیری کردن
آن است چنانکہ والہ ہروی گوید (ؔ)
ز زہر چشم چرا آب نی دہی جانا ۔ بہ تیغ ناز
چو آب چہ ذقن باشد (۲) **آب دادن بہ
نہال یا باغ**۔ و مثلہ سیراب کردن و آبیاری

کردن آنست (کلیم ؔ) دہر کامستانہ وہا
مفت کہ امید گلاب ۔ تا نیاید بمیان آب
بگلزار داد ۔ (۳) **آب دادن بہ چشم**۔ و روے
وغیرہ ۔ یعنی جلا بخشیدن و رونق دادن
باشد۔ پس این مصدر عام را ذکر کردن
و از فرق استعمالش کنارہ کشیدن ستم است
براصطلاح جوہریان بقول صاحب بحر عجم (۴)
آب دادن بچیزے بمعنی انزال کردن است
اما سندش کہ از کلام زلالی درز آب دادن
گذشت مخالف او عاست ۔ (اردو) (۱)
آب دینا تلوار یا خنجر یا اور کسی ہتھیار کو۔ بقول
امیر سان پر لگا کر یا پتھر چڑھا کر تیز کرنا (غالب ؔ)
کرے ہے قتل لگاوٹ میں تیرا رو دینا ۔
تری طرح کوئی تیغ نگہ کو آب تو دے ۔ ۔
(ظفر ؔ) اگر دیتا ہے اپنی تیغ کو وان آب
وہ قاتل ۔ تو جان باز محبت جان سے
یان ہاتھ دھوتے ہین (۲) سینچنا سیراب کرنا

آب دینا۔ درخت یا باغ وغیرہ کے لئے کہا جاتا ہے۔ (ذوق سہ) دے گر چمن کو گریۂ مستانہ میرا آب ٭ بیضون سے بلبلوں کے ہو پیدا بط شراب ٭ (جرأت سہ) جیسے سپنے ہین صنم پھولون کے بالے تم نے ٭ ابر تر موتیے کو آب گہر دیتے ہین۔ ٭ (میر حسن سہ) عبادت سے اس کشت کو آب دو ٭ کہ وان جا کے خرمن بھی تیار لو ٭ (۳) آب دینا۔ جلا دینا۔ چمکانا موتی یا لعل یا اور کسی جواہر کے لیے۔ (ظفر سہ) دانۂ اشک کو دی عشق نے میرے وہ آب ٭ جو اسے دیکھتا ہے صاف گہر پاتا ہے ٭

آب دادن بہ کسے (استعمال) مرادف آب دادن کسے راست کہ می آید۔

(۶۱) **آب دادن چشم** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از اکتساب فیض و دیدار کردن شئے مرغوب و تماشا کردن است۔ بہار این را (چشم آب دادن) نوشتہ وجہے نباشد کہ چشم آب دادن را (آب دادن چشم) نگیریم بیانگ ظہوری گوید (سہ) آب خواہد داد چشمے در تماشایش حباب ٭ این چنین باران اگر از چشم احباب آورم ٭۔ مخفی مباد کہ۔ آب دادن چشم) بذیل (آب دادن چیزے) ہم می آید ولیکن تخصیص معنی تقاضاے آن می کند کہ این را اصطلاح خاص قرار دادہ شود (اُردو) نظارہ کرنا (صابر سہ) کون کر سکتا ہے گھر بیٹھے نظارہ حسن کا ٭ ہے نظر بازون مین یہ ہم سب سے بہتر آینہ ٭ (آصفیہ)

(۶۲) **آب دادن چیزے** (مصدر اصطلاحی) باضافت لون مرادف آب دادن بہ چیزے است یعنی (۱) آب دادن تیغ۔ و شمشیر و امثال آن (ظہوری سہ) از تلخی نگاہ چہ شیرین شد است زخم ٭ بر ندہ تیغ غمزہ بزہر آب دادہ اند

(۲) آب دادن نہال- یا باغ وشلہ (۴۲) آب دادن چشم - و روے وغیر ذلک بہار ذکر این نمی کند بلکہ آب دادن تیغ وخنجر - بمعنی آبگیری کردن می نویسد در راے مؤلف تخصیصش از تیغ وخنجر درست نیست وسندے کہ از کلام معز فطرت آوردہ است لفظاً غیر مطابق -

آب دادن چیزے را (مصدر اصطلاحی) مرادف آب دادن بچیزے است (۱) آب دادن تیغ وخنجر و امثال آنرا (صائب ش) مکن بے بہرہ یارب از قبول دل بیانم را ٭ بزہر چشم خوبان آب دہ تیغ زبانم را ٭ (میر معز فطرت ش) زخمم جانم از شکر خندی نمی بندد دہان ٭ خنجر ناز ترا آب تبسم دادہ اند ٭ (ظہوری ش) بزہر چشم داد است آب نشترہاے مژگان را ٭ نشاندست لذت ہاے نیش غمزہ در نوشم ٭ (۲) آب دادن نہال یا باغ را و مثلہ (نظامی گنجوی ع) نبات روح را آب از جگر داد ٭ (۳) آب دادن چشم و دیدہ وغیر ذلک را (صائب ش) چشم خود را دادہ بود از آب حیوان خضر آب ٭ تا غرور آیینہ سا از روست اسکندر گرفت ٭ (بیدل ش) گل بر رخت کشود نقاب کشیدہ را ٭ آیینہ آب دادہ روے تو دیدہ را ٭ (ظہوری ش) ز زہر چشم قہرش دادہ آبے نوک مژگان را ٭ ظہوری چون نباشد محو لذت نیش نوش آمد بجنی مبادا کہ ضمیر غائب کہ بشین معجمہ باید معنی متعلق از ہمین اصطلاح است چنانکہ میر معز فطرت گوید (ش) دو شمشیر ندر یک قبضہ ابروے سیہ تابش ٭ کہ ہر دم می دہد آن تند خو از زہر چشم آبش ٭ -

آب دادن کسے را (استعمال) بمعنی سیراب کردن آنست چنانکہ غنی گوید (ش)

تا زبان چون قلم از کام نیامد بیرون ٭ یکدم
این چرخ سیہ کار نداد آب مرا ٭ (ارسلان
در حمد گوید ے) از سحاب بے تشنہ لب را
آب داد ٭ ہم صدف را گوہر نایاب
داد ٭ (ظہوری ے) تشنگان وعدۂ امروز
را ٭ آب از سرچشمۂ فردا مدہ ٭ ہم بر قیاس
اصطلاح ماضیہ با ضمیر غائب (اہلی شیرازی
ے) ہر کہ سرمست تو شد جام شرابش ندہند
بخدا گر ہمہ خضر است کہ آبش ندہند (صائب
ے) گل اندامے کہ میدادم بخون دیدہ
آبش را ٭ چسان بینم کہ گیرد دیگرے آخر
گلابش را ٭

آبدار (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱)
آنکہ آب از بہر مردم نگاہ دارد (عرفی
مجلست را زہرہ قوال و مگس رانت زحل ٭
آبدارت ابر نیسان و خواصت آفتاب ٭ اردو
آبدار (مذکر) (میر حسن ے) خضر اُسکی سرکار کا

آبدار ٭ زرہ ساز داؤد سے وان ہزار ٭
(ذوق ے) مہر دارون مین ترے ایک
ہے تا چیز عقیق ٭ آبدارون مین ترے
ایک سے ادنیٰ گوہر ٭ (۲) آبدار - نام
گیا ہے کہ شبیہ باشد بہ لیف خرما (اردو)
ایک قسم کی گھانس کا نام جو برگ خرما سے
مشابہ ہوتی ہے - (۳) آبدار - ہر چیز با طراوت
و پر آب از میوہ و نباتات و جواہر و اسلحہ و
شعر و سخن وغیرہ چون - انگور آبدار - و لولوئے آبدار
و شمشیر آبدار - و شعر آبدار وغیرہ (جامی ے)
پیکان آبدار کہ آید ز دست دوست ٭ بر عاشقان
سوختہ باران رحمت است ٭ (غنی ے) اشعار
آبدارم تا شد محیط عالم ٭ انداختند در آب
یاران سفینہ ہا را ٭ (طالب کلیم ے) صحرا
کنون خوش است کہ از فیض گریہ ام ٭ روئید
سبزہ چون مژۂ آبدار من ٭ (ظہوری ے) کہ
دیدا ینچنین کشت غم تازہ کرد ٭ کرم کردہ حق

گریۂ آبدارے ۔ (صائب ؒ) زخم گل آب
از نوائے آبدارم می کشد ۔ شور بلبل خجلت
از جوش بہارم می کشد ۔ (اُردو) آبدار لطیف
نفیس ۔ طراوت دار ۔ چمکیلا ۔ دھاروالا
تیز ہتھیار ۔ (آتش ؒ) کمال شہرۂ حسن
حبیب سُنتا ہون ۔ ڈھلا ہوا کوئی مضمون
آبدار نہو ۔ (ناسخ ؒ) آبدار اشعار سے
تیغ زبان ہے آبدار ۔ گوہر مضمون ولا جو
ہین اس تلوار کے ۔ (انیس ؒ) بتّیس
دُر ودیعت محبوب کردگار ۔ براق و ذرفشان
وضیادار و آبدار ۔ (ناسخ ؒ) چمن مین یاد
جو آیا وہ گلعذار مجھے ۔ تو شاخ گل ہوئی
شمشیر آبدار مجھے (۴) آبدار ۔ بقول صاحب
ناصری کنایہ از مردم صاحب جمعیت و سامان
(حکیم سنائی ؒ) ثقبۃ الملک ظاہر آنکہ چو آبش
ایزدش آبدار خواہد کرد ۔ (مصرع ناصری)
ایزدت آبدار خواہد کرد ۔ (اُردو) مالدار شخص
دولت مند (۵) آبدار بقول صاحب ناصری
کنایہ از تیغ و خنجر (فردوسی ؒ) چو باو ندید
آنچہ جائے درنگ ۔ ہمان آبدارے کہ
بودش بجنگ ۔ بزد بر سر و تارک آن
نامدار ۔ تو گشتی تنش سر نیاورد ہ بار (اُردو)
ہتھیار ۔ جیسے خنجر وغیرہ ۔

آب دار خانہ (استعمال) بقول صاحب
فرہنگ اندراج جائے کہ آب دران
نگہدارند (اُردو) بقول امیر وہ مکان جسمین
امرا کے پانی پینے کا سامان رہتا ہے ۔
مُولف ۔ کی رائے مین یہ لفظ عام ہے
امرا سے اسکو کچھ تخصیص نہین ہے (سودا
ؒ) لغرض مطبخ اُس گھرانے کا ۔ رشک
ہے آبدار خانے کا ۔

آب دارو (اصطلاح) بے اضافت
بقول صاحب محیط اعظم مومیائی است و
رازی دوائے دیگر را باین اسم خواندہ (اُردو)

موميائی (مؤنث)

(۵۹) **آبداری** (استعمال) (۱) رونق و صفا چنانکہ صائب گوید (س) سخن چو بال و پر طوطیان شود سر سبز ٭ ز آبداری لعل لب شکر شکنش (اردو) آبداری (مؤنث) (منیر س) کمخواب کا تھان بھی ہے بھاری ٭ زربفت کی جسمیں آبداری

آب داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار و صاحب فرہنگ انندراج ـ سیراب و تازہ داشتن (سلمان ساوجی س) ہمہ روز تخم طرب کاشتند ٭ ز آب رش آب میداشتند ٭ مؤلف ـ گوید کہ آب داشتن سیراب کردن است نہ سیراب داشتن ـ (اردو) سینچنا ـ آب دینا ـ سیراب کرنا ـ سیراب رکھنا ـ ترو تازہ رکھنا ـ

آب داشتن بچیزے (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بچیزے دادن کہ سیراب کردن و انزال کردن است

آب داشتن چیزے (مصدر اصطلاحی ـ) با ضافت نون بقول صاحب تحقیق اصطلاحات قریب داشتن چنانکہ از کلام خالص اصفہانی سند آید (س) ہر کہ گوید کہ سے زیان دارد تجنش آب درمیان دارد ٭ مؤلف گوید کہ صاحب تحقیق بہ حقیقت سند پے نبردہ کہ (آب درمیان داشتن) است آب داشتن چیزے اصطلاحے است عام (۱) اگر اضافت آن بہ اسلحہ کنند چنانکہ آب داشتن تیغ و شمشیر و خنجر و امثال آن ـ مراد از تیز بودن و تیزی داشتن شمشیر و امثال آنست چنانکہ بیدل گوید (س) فقر صاحب جوہر آثار کمال عبرت است ٭ تیغ در ہر جا تنک شد بیشتری دارد آب ٭ (ظہوری س) ندارد غالبا آب مروت تیغ بیدادش ٭ ظہوری بر کشی تا کے بحسرت گردن خود را ٭ (۲) اگر اضافت بسوے جو اہر و شے آبدار کنند

چنانکہ آب داشتن گوہر وعقیق وآہن
وشلہ مقصود از جلا وصفا داشتن آن باشد
(۳) اگر اضافت بچیزہاے دیگر کردہ شود
رونق وآبرو داشتن آن چیز است چنانکہ
آہی گوید (ع) ندارد روے گل پیش تو
آبے ؛ بپایت ریخت گوئی آبروے بلبل
ع) گر درین بحر اعتبارے از ہنر [illegible]
قطرۂ بے قدر ما بیش از گہری دارد آب ؛
(ولہ ع) فیض خاموشی بیاد لب کشودن ہا نشد
اے زخود غافل تو بین در غنچہ دارد آب گل ؛
(۴) در بعض مواقع آب داشتن چیزے
بمعنی فریب داشتن ہم آمدہ چنانکہ از صنا
تحقیق الاصطلاحات گذشت وسندش از
کلام سلیم بدست آمد (ع) زنہار کہ از
دکان ایام ؛ آتش نخری کہ آب دارد ؛
(۵) آب داشتن بمعناے حقیقی اوست
چون اضافت بسوے چشمہ یا چاہ وحوض وغیرہ
کنند۔ وحید قزوینی گوید (ع) دیدم آن
چشمۂ ہستی کہ جہانش خوانند ؛ انقدر آب
کز دست توان شست نداشت ؛ ظہوری
ع) نہا بتف جگر برون رفت ؛ دین طرف
کہ گریہ وار دآبے (اُردو) (۱) آب رکھنا
بقول امیر بارونق وآبدار ہونا (رشک ع)
[illegible]ت ظلم مین یکسان ہین ستمگر کم وبیش ؛
آب رکھتی ہے بسان دم شمشیر چھری ؛
(۲) آب رکھنا خوب صاف اور چمکیلا ہونا
(امیر اللغات) (غافل ع) رکھتے ہین آب
ایسی موتی سے دانت تیرے ؛ مٹی مین
ملگیا ہے جنکی چمک سے ہیرا ؛ (۳)
رونق وآبرو رکھنا۔ بقول امیر آبرو رکھنا
ذی مرتبہ اور ذی عزت ہونا۔ (۴) کسی
چیز کا فریب وآمیزش رکھنا۔ عیب رکھنا
نقص رکھنا۔ اردو مین اس کا استعمال بہر
ایک موقع کے لئے خاص ہے۔

(۵) پانی رکھنا۔ (آصفیہ) یہ حوض اس قدر پانی نہین رکھتا جس مین نہا سکین ۔ (مولف)

آب داشتنِ متاع (مصدر اصطلاحی)

باضافت نون بقول صاحب بحر عجم (۱) غش داشتن آن تا دیگرے را توان فریفت ولبقول بہار (۲) متاعے کہ قیمتش زیاد از ارزش کردہ باشند (محمد سعید اشرف سہ) بر کسے نیست فیض گردون را ٭ آب دارد متاع دولابی ٭ مولف گوید کہ صاحبان بحر عجم و بہار عجم (آب داشتن چیزے) را نہ نوشتہ اند ازینجاست کہ این مصدر اصطلاحی را بلباس خاص گرفتہ اند۔ حقیقت آنست کہ این مصدر خاص در (آب داشتن چیزے) داخل است و اختلافے کہ در معناے صاحب بحر و بہار واقع است تصفیہ آن از سند پیش کردہ بہار بحق صاحب بحر عجم میشود اردو متاع کا کھوٹ رکھنا۔ متاع کھوٹی ہونا متاع جعلی ہونا۔ مال کھوٹا ہونا۔ مال کھرا نہ ہونا۔

آب داشتنِ مجلس (مصدر اصطلاحی)

باضافت نون۔ رونق داشتن مجلس۔ بہار این مصدر اصطلاحی را در نفی ذکر می کند یعنی (آب نداشتن مجلس) را کنایہ از رونق و وصف نداشتن آن می گوید سندے کہ از خواجۂ شیراز بہم رسیدہ در منفی است و آن مستلزم آن نیست کہ این مصدر را در منفی ذکر کردہ شود (سہ) مخمور جام عشقم ساقی بدہ شرابے ٭ پر کن قدح کہ بے مے مجلس ندارد آبے ٭ در راے مولف این مصدر خاص ہم از معناے (۳) (آب داشتن چیزے) متعلق است (اردو) مجلس کا رونق رکھنا۔ مجلس مین رونق ہونا۔ مجلس رونق دار ہونا۔ نفی میت مجلس بے رونق ہونا۔

آبِ داغ (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم باضافت ثالث (۱) آبیکہ بسیار گرم باشد و آنرا جوش دادہ باشند (۲) یا آنکہ سنگے یا آہنے گرم کردہ دران انداختہ باشند (۳) و بدون اضافت داغے کہ از آب افتد (وحید ؔ) ہمچو آب داغ از آمیزش ماسوختست * ہر کہ بعد از آشنائی با تو مارا دیدہ است * (صائب ؔ) از سیاہی تازہ گرود آبداغ زندگی * شد خمار چشم لیلی بیش از آہو مرا * (اُردو) (۱) کھولتا ہوا پانی (۲) تاو دیا ہوا پانی (۳) پانی کا دھبّا - پانی کا داغ

آبدان (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) زمین پستے کہ آب باران دران جمع شود (۲) ظرف آب (۳) آبگیر کہ تازی آن غدیر است (۴) مخفّف آبادان (۵) شانہ آدمی و حیوانات (طالب آملی ؔ) از مے ناخوردہ از دست نسیم * موج بدمستی کند در آبدان * (صائب ؔ) آب باران خور صدف گرد ار گاہ تشنگی * ماہی آسا ہیچ آب از آبدان کس مخور * (سعدی ؔ) فتد تشنہ در آبدان عمیق * کہ داند کہ سیراب گردد غریق * (اُردو) وہ نشیبی مقام جہاں بارش کا پانی جمع ہو - (مذکّر) (۲) پانی کا ظرف (مذکّر) (۳) تالاب (مذکّر) (۴) آبادان کا مخفّف اُردو میں آبادان مستعمل ہے - دیکھو (آبادان) (۵) شانہ (مذکّر) -

آب داندکہ آبادی کجاست (مثل) بقول صاحب خزینۃ الامثال این مثلے است کہ فارسیان زنند مقصود این است کہ آب را با آبادی تعلق است و آبادی بے آب باقی نماند کسے کہ از حقیقت چیزے آگاہ و تعلق بدان داشتہ باشد در موقع اظہار تعلق و آگاہی او این مثل می زنند اُردو دائی سے پیٹ چھپ نہیں سکتا - کوتوال کا

پیادہ و شہر کا بھیدی۔ مردار کی حالت گیدڑ جانے۔ یہ تینون مثل دکن مین مستعمل ہین صاحب محاورات ہند نے (دالی سے پیٹ چھپانا)۔ لکھا ہے جو اول الذکر مثل کا مصدر ہے

آب در آب ریختن (مصدر اصطلاحی۔) متعلق است از اصطلاح عام کہ آب در چیزے یا بچیزے ریختن و کردن باشد۔ آب در آب ریختن آبرو را کم کردن است۔ چون آب در شیر ریختن و آب در بادہ کردن کہ خاصیت شیر و بادہ را کم میکند و این کلیہ باشد کہ در ہر چیز کہ آب داخل کنند اثر آن کم میشود و مجازاً بمعنی و سعلے بکار بردن ہم و این مخصوص است از معاصر خاص کہ می آید (بیدل ؎) بتاراج جنون دادم چہ ہستی و چہ فرہنگش در آبش ریختم آبے کہ آہم می کند ننگش (اُردو) آبرو گھٹانا۔ آبرو کم کرنا۔ محاورہ اردو مین آبرو پر پانی پھیر دینا بھی کہا جاتا ہے جس سے عزت و آبرو مٹانا مراد ہے (ناسخ ؎) دیکھ گھٹا کو نہ مرے دیدۂ تر سے نسبت ٭ آبرو میری نہ ہم چشمون مین اے یار گھٹا ٭ (فقرہ امیر اللغات) کسی کا کیا قصور تمہارے چال چلن نے تمہاری آبرو کم کر دی"۔

(۵۶) **آب در آتش افگندن** (مصدر اصطلاحی) سرد کردن آتش است ز باندانان حال تصدیق این محاورہ می کنند و سندش از کلام نظامی سن و چہ توان گرفت کہ گفتہ است (؎) اگر سایہ بر آفتاب افگند ٭ در آن چشمۂ آتش آب افگند ٭ ظاہر است کہ از چشمۂ آتش آفتاب مراد است۔ شاعر گوید کہ اگر ممدوح ما سایہ بر آفتاب افگند آب و تابش باقی نماند و آتش او سرد شود۔ اگر ہمین شعر در سند آب در چیزے افگندن) آوردہ شود در آنحال کنایہ از رونق دادن باشد کہ می آید۔ (اُردو) آگ بجھانا۔ آگ ٹھنڈی کرنا۔ (کیف ؎)

آتش عشق کو رو رو کے کیا ہے ٹھنڈا ٭
اب پری بھی جو جلے تو بلا جلتی ہے ٭۔

(۹۸) **آب درآتش زدن** (استعمال) سرد کردن آتش است وکنایہ از تسکین دادن ہم چنانکہ نورالدین ظہوری گوید (ﮯ) آبے زند ز یاد ظہوری درآتشش ٭ سرمست ترشود چو شرابش نمی دہند ٭ (اردو) آگ بجھانا۔ دونوں معنوں میں (امیر اللغات)

(۹۹) **آب درآتش کردن** (استعمال) مرادف ماضیہ چنانکہ ظہوری گوید (ﮯ) چندانکہ بادمی بردم خاک مے شود ٭ درآتش آنقدر کہ توان آب می کنم ٭۔

آب در بادہ کردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار (۱) کنایہ از دسغلے بکار بردن مولف۔ گوید کہ این اصطلاح خاص ہم متعلق است از اصطلاح عام (آب در چیزے کردن و ریختن) کہ می آید در ردیف مولف (۲) آب در بادہ کردن کنایہ باشد از کم کردن نشّہ آن (والہ ہروی ﮯ) از گریہ ام ز ماسے مشیش زفتنہ ماندہ ٭ بدست راتلافیست در بادہ آب کردن ٭ (اردو) (۱) دغا دینا۔ دغا کرنا۔ دھوکا دینا (۲) شراب مین پانی ملا دینا۔ نشہ کو کم کرنا۔

آب درپوست افگندن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بپوست افگندن است کہ گذشت (ظہوری رباعی) این انبہ حلاوت آب درپوست فگند ٭ خشک است ز تازہ مغزیش لذت قند ٭ در دفع گزند تلخکامی حرزے ٭ از ریشۂ او بباز وے ذائقہ بند ٭

آب درپے کسے ریختن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب ازپے ریختن است (یحیی کاشی رباعی) آنانکہ بدامان حیات آویزند ٭ ہر دم سفریست چند ازان بگریزند ٭ اشکے کہ بریزند

عزیزان در مرگ * آبے است کہ در پے
ساغر ریزند *۔

آب در پیمانہ کردن (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از دور شراب کردن و شراب نوشیدن
است چنانکہ غنی گوید (س) دائم از مستی
غنی در رقص چون دولاب باش * گر نباشد
می توان کرد آب در پیمانہ ہا * (۲) بعض از
زباندانان عجم گویند کہ از (آب در پیمانہ کردن)
گریستن مراد است درینصورت مقصود شاعر
این باشد کہ اگر مستی و رقص نباشد آب در
پیمانہا کن یعنی گریہ وزاری کن (اردو) شراب
پینا (۲) رونا ۔

آب در جامۂ کسے ریختن (مصدر اصطلاحی)
صاحب فرہنگ انندراج بحوالہ بہار گوید کہ
کنایہ از سراسیمہ و مضطرب گردانیدن باشد و
بہار ذکر این نمی کند بلکہ بہ ہمین معنی (آب در
زیر جامہ خواب کسے ریختن) می نویسد کہ می آید
قائل سندے پیش نہ کردہ است و از نظر
مولف ہم نگذشت (اردو) پریشان کرنا۔

آب در جگر (اصطلاح) بقول صاحب
شمس اللغات کنایہ از تونگری چنانکہ سلمان
ساوجی گوید (س) با آنکہ آب در جگرم نیست
ہر شبے * باشد خیال روے تو ام میہمان
چشم * (۲) و در معنی حقیقی ہم استعمال این
بنظر آمد (ظہوری س) برائے گریہ دیگر در
جگر آبے نمی بینم * اگر بس نیست باید فکر دیگر
گریۂ ما را * (۳) بیمارے کہ در استسقاے
زقّی مبتلا باشد (بیدل س) ز وصل گلرخان
نتوان کنار عافیت جستن * کہ در آغوش
گل چون در جگر آب ست شبنم را * (اردو)
(۱) تونگری دولتمندی (مونث) (۲) خون جگر
(دیکھو آصفیہ مین خون جگر پینا) (۳) استسقاے
زقّی (آصفیہ) (مذکر)

آب در جگر بودن (مصدر اصطلاحی ۔)

لازم آب در جگر داشتن باشد چنانکہ آقاہی
نیشاپوری گوید (سه) از اسودگیست گر بود ت
پیرہن درست ٭ از خامی است گر بود ت
آب در جگر ٭ (اردو) تونگر ہونا۔ مالدار ہونا۔

آب در جگر دارد (مقولہ) بقول صاحب
برہان جامع۔ مست است و تونگر مؤلف
گوید کہ این مشتق است از (آب در جگر داشتن)
کہ می آید (اردو) مدہوش ہے مست ہے۔
مالدار ہے۔ تونگر ہے۔

آب در جگر داشتن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار تونگر گشتن و استطاعت و مایہ
داشتن (۲) بقول صاحب بحر عجم مست شدن
ہم (صائب سه) روزیِ خونین دلان
از غیب صائب می رسد ٭ لعل اگر در سنگ
باشد در جگر می دارد آب ٭ (اردو) مال
رکھنا۔ مالدار ہونا۔

آب در جگر ندارد (مقولہ) مشتق از اصطلاح
ماضیہ و منفی (آب در جگر دارد) صاحب
بحر عجم ذکر این می کند فارسیان چون کسی را
مفلس بینند گویند کہ آب در جگر ندارد (ظہوری
سه) آلودگان کہ آب ندارند در جگر ٭ دریا
بآب دیدہ نشست و شو کنند (اردو) مفلس ہے

آب در جگر نگذاشتن (استعمال) بقول بہار
کنایہ از کمال نکبت و افلاس است مؤلف
گوید کہ معنی مصدری را انیقدر را جمال نشاید آب
در جگر نگذاشتن۔ تونگر نداشتن۔ و محتاج کردن
(صائب سه) نگذاشت آب در جگرم آہ آتشین ٭
در برگ گل ز تندی آتش گلاب ریخت ٭
مقصود مصرع اوّل انیست کہ آہ آتشین مرا
نگذاشت کہ تونگر و مستطیع باشم۔ استطاعت
مرا برد و مرا مفلس کرد۔ (اردو) مالدار دولتمند
تونگر نہ رہنے دینا۔ دیکھو (رہنے دینا) آصفیہ۔
(فی البدیہہ نظم طباطبائی سه) ہمت نے مالدار
نہ رہنے دیا مجھے ٭ سمجھو کہ ہاتھ آگئی دولت گئی تھی

آب در جگر نماندن (استعمال) بقول بہار مرادف ماضیہ مؤلف گوید کہ لازم و متعدی ہر دو یکسان نباشد۔ این لازم است ومصدر ماضیہ متعدی۔ کنایہ است از مفلس بودن و تونگری باقی نماندن چنانکہ بافغانی گوید (ع) نماند در جگرم آب و این سیہ چشمان پنہون ازین دہ ویران خراج می طلبند ۰ (اُردو) محتاج اور مفلس ہوجانا۔ دولت باقی نہ رہنا۔

آب در جنس کردن (مصدر اصطلاحی) (۱) بقول بہار قیمت زیادہ از ارزش گفتن (ملا رونقی ہمدانی ع) بگریہ گفتمش اے گل دلم بہیچ بخر ۰ بخندہ گفت کہ در جنس خویش آب کنم ۰ (۲) مؤلف گوید کہ آب داشتن متاع کہ گذشت متقاضی آنست کہ (آب در جنس کردن) کنایہ باشد از نقصان رساندن و کم قیمت کردن جنس نہ قیمت زیادہ از ارزش گفتن و این مرادف (کالا آب کردن است) وبہار بمعنی کالا آب کردن را ہم۔ قیمت زیادہ از ارزش گفتن نوشتہ و مؤلف را با آن ہم اتفاق نیست و سندے کہ (برائے کالا آب کردن) بدست آمدہ تائید رائے مؤلف می کند و ہو ہذا (ناظم گیلانی ع) بہالم است جگر گوشہ ہائے اشک مرا ۰ کہ گفتہ بود کہ کالائے خویش آب کنم ۰ یعنی از ماست کہ بر ماست (اُردو) (۱) مال سے زیادہ مول کہنا۔ مالیت سے زیادہ دام کہنا۔ (۲) اردو میں آبرسیدہ شے سے وہ شے مراد ہے جو بھیگ کر خراب ہو جائے (امیر اللغات) اس کا مصدری استعمال۔ کسی چیز کو بگاڑ دینا۔ نقصان پہنچانا۔ ضائع کرنا۔

آب درجو (اصطلاح) بقول صاحب **آب در جوے** بحر عجم دولت و فرمان دہی (۲) و بمعنی کامیاب نیز (امیر خسرو ع) اے دیدہ بسوز من بخشائے ۰ کا مروز

ترا است آب درجو ہ(اردو) مالداری۔
حکومت۔کامیابی۔(مونث)

آب درجوے آمدن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب برہان کنایہ از آمدن دولت
رفتہ باشد(۲) وبقول صاحب بحر عجم آمدن
دولت است۔مخفی مبادکہ(آب رفتہ بجو
آمدن) و(آب رفتہ بجو باز آمدن) بسند صاحبان
لغت، وکلام متقدمین کنایہ باشد از آمدن
دولت رفتہ بعد از فقر وظاہر است کہ در
اول الفاظ(آب رفتہ) وارد وم الفاظ(باز آمدن)
برین معنی مرادے دلالت می کند پس۔
(آب درجو آمدن) راکہ صاحب برہان
مرادف ہر دو مصادر مابعد الذکر قرار داد
است قابل تسلیم نیست۔مولف۔را با
صاحب بحر عجم اتفاق کلی است (اردو)
(۱) گئی ہوئی دولت ہاتھ آنا۔سند کےلئے
دیکھو آب در جگر نگذاشتن۔(۲) دولت آنا
دولت ملنا۔نصیب جاگنا۔نصیب پھرنا
اقبال یاور ہونا(آصفیہ)(آتش ﮧ)
ایک شب بلبل بے تاب کے جاگے
نہ نصیب ؛ پہلوے گل مین کبھی خار نے
سونے نہ دیا ؛ (منتھی ﮧ) ہین اپنے ہی
زلف ورخ پہ مائل خیال انکو ہو گیا کسی کا
بس اندنون سرچڑھا ہے شانہ نصیبا گا
ہے آرسی کا (مومن ﮧ) اُسنے نامہ
لکھا نصیب پھرے ؛ نامہ بر کیا پھرا نصیب
پھرے ؛ نصیب لڑنا اور نصیبا جاگنا
نصیبا چمکنا بھی کہتے ہین (آصفیہ) اقبال
بلند ہونا۔اقبال چمکنا بھی کہا جاتا ہے۔
(امیر اللغات)(ظفر ﮧ) نے مال سے نے
زر سے نہ تدبیر سے چمکے ؛ چمکے اگر اقبال
تو تقدیر سے چمکے ؛

آب درجو یار بودن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب فرہنگ انندراج۔صاحب

دولت و اقبال بودن ۔ سندش مطابق
نیست ولیکن از کلام حزین اصفہانی استعمال
این یافتہ میشود (ص) جان حزین سکین از
فقر زندگے یافت ٭ آب حیات باشد در جویبار
درویش ٭ مؤلف ۔ گوید کہ اگرچہ درین سند استعمال
ہمین مصدر شدہ است ولیکن معنی حقیقی
دارد نہ معنی اصطلاحی وغیر از صاحب انند دیگر
کسے ذکر این مصدر نکردہ (اُردو) صاحب
اقبال ہونا ۔ دولتمند ہونا ۔

آب در جویبار کردن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب فرہنگ انندراج صاحب
دولت و اقبال کردن ۔ سندے کہ از کلام
صائب پیش می فرماید آب در جویبار گردیدن
راست ۔ (اردو) دولتمند بنانا ۔ مرتبہ عطا کرنا

آب در جویبار گردیدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار مرادف آب در جویبار بودن ۔
(صائب ص) حلالش باد ہر آبے کہ مے نوشد
درین گلشن ٭ چو تاک آنکس کہ گردد آب مے
در جویبار او ٭ مؤلف ۔ گوید کہ درین سند
مقصود از (آب در جویبار گردیدن) استغنا
از سیرابی است یعنی محتاج سیرابی نبودن چنانکہ تاک
فطرۃً گردش آب در شاخ وبن وارد ۔ کنایۃً
استغنا از دولت و مال ہم توان گرفت ۔

(۱۰۲) **آب در جوے باز در آمدن** (مصدر
اصطلاحی) مرادف آب بجوے آمدن چنانکہ
خسرو گوید (ص) آنکہ کشتی بخشک می راندم ٭
باز در جوے من در آمد آب ٭ ۔

آب در جوے بودن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب ہفت قلزم مرادف آب در جویبار گردیدن
بہار ۔ سندے کہ پیش می کند ازین مصدر اصطلاحی
غیر متعلق کہ در (آب بجوے تست) گذشت ۔

آب در جوے تست (مقولہ) بقول
صاحب برہان جامع ۔ بخت و دولت وحکم
بدست تست (اُردو) دیکھو آب بجوے تست

آب درجوے داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب ناصری صاحب دولت و اقبال و بخت و جوانی و جمال باشد۔ مولف گوید کہ مرادف آب درجو بیار داشتن است

آب درجوے کسے راندن (مصدر اصطلاحی) بہار این را (آب درجوے راندن) گوید و بقولش مرادف آب درجو بیار کردن است مولف گوید کہ (آب درجوے کسے راندن) مرادف (آب را درجوے کسے راندن است) وکنایہ از تخصیص کارے بکسے است چنانکہ مولوی معنوی فرمودہ (ﺷﻌ) راند حق این آب را درجوے تو۔ آفرین بر دست و بر بازوے تو۔ یعنی حق تعالی شانہ این کار را براے تو خاص کردہ و این ناموری را بتو مخصوص گذاشتہ و آفرین مصرع ثانی موید ہمین معناست (اردو) کوئی بات کسی کے حصہ مین ہونا جیسا کہ اردو کا محاورہ ہے کہ ماشاء اللہ یہ شعر آپ ہی کے حصہ مین تھا یا یہ فتح آپ ہی کے حصہ مین تھی۔

آب درجوے نماندن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم۔ رفتن دولت و زوال اقبال باشد (جامی ﺷﻌ) چونکہ چشم زخیال رخت آبادان بود۔ تا تو رفتی زنظر آب درین جوے نماند۔ (اردو) اقبال جاتا رہنا۔ اقبال باقی نہ رہنا۔ اقبال سدھارنا۔ (منظر ﺷﻌ) دلربا موڑ گیا منھ یہ دل آزار آیا۔ اُدھر اقبال سدھارا اِدھر ادبار آیا۔

آب درجوے نماندہ (مقولہ) بقول صاحبان شمس اللغات و برہان۔ دولت باقی نماندہ اگرچہ این مشتق از مصدر ماضیہ باشد ولیکن مقولہ عجم است۔ چون کار بفلاکت رسد استعمال این می کنند (اردو) ادبار چھا گیا۔ ادبار آ گیا۔ (سند کے لئے دیکھو اصطلاح ماضیہ)

آب در چشم نبودن (مصدر اصطلاحی)۔ مرادف آب در دیدہ نبودن کہ کنایہ از بے شرمی

وبے حیا بودن است چنانکہ صاحب صری
بذیل (آب در دیدہ نبودن) گوید (قطعہ)
حکیمان جہان گویند یک رگ ٭ زکون چشم
باشد تا بدیدہ ٭ ہر آنکس را کہ نبود آب در
چشم ٭ یقین میدان کہ آن رگ شد بریدہ ٭ (اردو)
آنکھ میں پانی نہ ہونا۔ آنکھ میں حیا نہ ہونا (آغا حجو
ص) کہتے ہیں رندوں کو یہ منع شراب ٭
زاہدوں کی آنکھ میں پانی نہیں ٭ (امیر ص)
نہ محبت ہے دلوں میں نہ حیا آنکھوں میں ٭
یہ صنم تونے بنائے ہیں خدایا کیسے ٭۔

آب در چشم ندارد (مقولہ) بقول صاحب
بحر عجم۔ بے حیاست (اردو) آنکھ کا پانی
مرگیا ہے۔ بے شرم و بد لحاظ ہے (اسیر ص)
مجھکو دیکھا تو بوسے تو نہ موا ٭ مرگیا تیری
آنکھ کا پانی ٭۔

(۱۰۵) **آب در چشم نماندن** (مصدر اصطلاحی) بے
نور و بے رونق شدن چشم است چنانکہ نظیری
نیشاپوری گوید (ص) از سیہ چشمان ہندے
آب در چشمت نماند ٭ آب ریزان میشود در یزد
چشمہ آبد ٭ (اردو) آنکھ کا بے نور اور بے
رونق ہونا۔

آب در چشمۂ آتش افگندن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم بے رونق و بے صفا
گردانیدن و بقول بہار (۲) کنایہ از سرد کردن
آن چشمہ را۔ مؤلف۔ گوید کہ چشمۂ آتش کنایہ
از آفتاب است صاحب بحر عجم بجاے خود
ذکر این می فرماید وظاہر است کہ رونق چشمۂ آتش
آب باشد پس آب در چشمۂ آتش افگندن آفتاب
را رونق دادن است چنانکہ نظامی گوید (ص)
اگر سایہ بر آفتاب افگند ٭ دران چشمۂ آتش
آب افگند ٭ یعنی آفتاب را رونق می دہد
پس راے مؤلف در عکس راے صاحب
بحر عجم است یعنی (آب در چشمۂ آتش۔
افگندن) کنایہ از رونق دادن آن است

واین در مصدر اصطلاح عام (آب در چیزے افگندن) داخل باشد (۲) اگر از چشمہ قطع نظر کردہ (آب در آتش افگندن) را مصدر اصطلاحی قرار دادہ شود معنی آن سرد کردن آتش است وہمین معنی درین کتاب مصدرے خاص بجاے خود قائم وسندش از ہمین شعر گرفتہ شدہ۔ ولیکن این درست نیست کہ درین مصدر اصطلاحی لفظ چشمہ را داخل کنیم وازسرد کردن آن چشمہ کنایہ گیریم۔ چنانکہ بہار می گیرد۔ (اُردو) (۱) بے رونق کرنا رونق مٹانا (۲) چشمہ آتش کو سرد کرنا۔ مُولّف کی راے کے مطابق (۱) آفتاب کی رونق بڑھانا (۲) آگ بجھانا۔

(۲۰۱) **آب در چیزے افگندن** (مصدر اصطلاحی)

صاحبان لغت ازین مصدر عام کنارہ گرفتہ از مصادر خاص بحث کردہ اند استعمال آب در چیزے افگندن وریختن وکردن بر سہ نوع است (۱) آب در ظرف آب افگندن معنی حقیقی راست چنانکہ در حوض یا صراحی افگندن۔ (۲) آب در چیزے بدینضرورت افگندن کہ مقدار آن چیز زیادہ شود یا رقیق شود واثر آن چیز کم گردد چون آب افگندن در شیر یا در بادہ یا در شربت وغیر ذلک کہ نتیجہ آن در بعض مواقع تا بدغل وناراستی میرسد۔ (۳) آب در چیزے افگندن۔ رونق دادن آن چیز است چنانکہ آب در چشمہ آتش افگندن (اردو) (۱) پانی بھرنا بقول صاحب فرہنگ آصفیہ کسی چیز مین پانی ڈالنا (۲) پانی ملانا (۳) رونق بڑھانا۔ رونق دینا

آب در چیزے بودن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار کنایہ از مغشوش وغیر خالص بودن چیزے بسبب۔ دغلے۔ مُولّف گوید کہ این لازم اصطلاح ماضیہ باشد وبر سہ نوع استعمال حاوی کہ در متعدی این گذشت

عجب است کہ بہار این را از یک معنی مخصوص می کند۔

آب در چیزے ریختن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب در چیزے افگندن است

آب در چیزے کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم دغل و ناراستی بکار بردن (۲) و بقول صاحب سروری کنایہ از گریان فروختن ہم مؤلف گوید کہ مرادف آب در چیزے افگندن است کہ ادعاے صاحب بحر دران داخل است۔ وصاحب سروری کہ معنی تازہ پیدا کردہ است تعمیم را نشاید و عجب نیست کہ از اصطلاح خاص (آب در جنس کردن) و (آب در کالا کردن) این معنی را پیدا کردہ۔ مؤلف با او اتفاق ندارد و او از سند ساکت۔

آب در حلق شکستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم گرہ شدن آب در حلق و بقول بہار کنایہ از بند شدن آب در گلو یعنے آب در مجراے نفس رود و نفس تنگی کند (مرزا طاہر وحید ؎) بدیدہ گریہ من شد گرہ ز حسرت یار * بدان طریق کہ در حلق تشنہ آب شکست * (اُردو) اُچّھو ہونا۔ گلے مین پھندا پڑنا۔ بقول آصفیہ سانس لینے کی نلی مین پانی یا کسی اور چیز کا اٹکجانا۔ جس سے ایک قسم کی کھانسی سی اُٹھے (صبا ؎) بادہ نوشی مین جو زلف یار کا ذکر آگیا * حلق مین ایسا پڑا پھندا ہوا اچھو مجھے * بقول امیر اُچّھو لگنا بھی کہتے ہین (فقرہ امیر) دوا پیتے وقت ایسا اُچّھو لگا کہ مین بے چین ہوگیا،، دلّی مین بقول امیر اُچّھو آنا بھی کہا جاتا ہے۔ (نکہت ؎) سخت جانی سے نہ دم لب پہ جفا جو آیا * پیتے ہی آب دم تیغ کو اُچّھو آیا *

آب در حلق گرہ شدن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار مرادف ماضیہ۔ سندش متعلق
از اصطلاح آیندہ ۔

[illegible] **آب در حلق گرہ گشتن** (مصدر اصطلاحی)
بہ تحقیق **مؤلف** مرادف آب در حلق گرہ
شدن و شکستن چنانکہ ظہوری گوید (ب)
در حلق خضر گشتہ گرہ آب حسرتے ٭ دانستہ
است مردنم از آرزوے کیست ٭

آب در حلق نشستن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم مرادف آب در حلق
شکستن۔ بہار ہم ذکر این میکند (کلیم شفائی
ب) در بزم عیش جام طرب نوش کا خوش
در حلق بہ سگال تو چون استخوان نشست ٭

[illegible] **آب در دفتر پیدا شدن** (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از آب رسیدن دفتر و ضائع شدن آن
چنانکہ ناصر علی گوید (ب) علی شعرم با یران می
برد شہرت از ان ترسم ٭ کہ صائب خون بگرید
آب در دفتر شود پیدا ٭ (اردو) دفتر کا آب رسیدہ ہونا

آب در دل شدن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم سرور و انتعاش در دل پیدا شدن
مؤلف حقیر گوید (ب) لب آتش فشان
از منع فریادم زند آبے ٭ بجاے سوز ما را
آب شد ضبط فغان در دل ٭ مخفی مباد کہ کلام
ہندیان سند استعمال نباشد ولیکن طرز
استعمال را نشان دہد کہ خالی از فائدہ
نیست (اردو) خوش دل ہونا۔ دل میں
سرور پیدا ہونا ۔

آب در دہان آمدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار مرادف آب بدہان آمدن باشد
(قاضی نوری اصفہانی ب) مریض عشق تو از
اجل چنان نو شد ٭ کہ از تصور آن آب در
دہان آید ٭ ۔

آب در دہان گردیدن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بدہان
گردیدن است (فغانی ب) چنان پیالہ

دردی کشان لبالب شد * کہ خاک راز
ہوس آب در دہان گردید *

(۵۰) **آب در دہان گشتن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بدہان گردیدن باشد چنانکہ
غنی گوید (ص) دیدنا سر گشتگی ہائے مراد
بحر عشق * آب می گردد ز خواہش در دہان
گرداب را * (باقر کاشی ص) ترا از تاب
مے ہرگہ بگرد لب زبان گردد * مرا از لذت
آن آب حسرت در دہان گردد *۔

(۵۱) **آب در دہن آمدن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بدہان آمدن باشد چنانکہ در
کلام اوحدی یافتہ شد (ص) چہ آب در
دہن آید نبات را زلب او * اگر بکام رسد
ذوق آن دہان چو قندش *۔

(۵۲) **آب در دہن گردیدن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بدہان گردیدن چنانکہ صائب
گوید (ص) وران گلشن کہ آید در سخن لعل
گہر بارش * زشبنم آب حسرت غنچہ ہا را در
دہن گردد *

آب در دیدہ داشتن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم حیا کردن۔ صاحب
فرہنگ انجمن آرائے ناصری ہمین مصدر
اصطلاحی را در منفی (آب در دیدہ نداشتن)
نوشتہ کہ کنایہ از بے شرم و بے حیا شدن
است (اردو) آنکھ جھکانا۔ حیا کرنا۔ شرمانا
(بحر ص) ہم ہین خاموش اِدھر آنکھ جھکائے
وہ اُدھر * یار سے سابقہ پہلا ہے ملاقات
نئی * آنکھ مین شرم ہونا بھی کہتے ہین
(مثل) آنکھ مین شرم ہو تو جہاز سے بھاری
ہے۔ (امیر اللغات) (میر ص) ہو شرم آنکھ مین
تو بھاری جہاز سے ہے * مت کرکے شوخ
چشمی آشوب سا اُٹھاؤ *

(۵۳) **آب در دیدہ سوختن** (مصدر اصطلاحی)
خشک شدن اشک و بند شدن آن چنانکہ

محتشم کاشی گوید (ص) خواستم پیش رُخش
چهره بشویم بسرشک * آب در دیده ام از
گرمی آن طلعت سوخت * (اردو) آنسو
پی جانا - بقول امیر ایسا ضبط کرنا که آنسو آنکھ
مین خشک ہو جاوین - آنسو سوکھ جانا -
آنسو خشک ہو جانا بھی کہتے ہین - (قلق ص)
آنسو آنکھوں مین گاہ بھر لانا * خوف سے آ
گاہ پی جانا * (میر حسن ص) زمین مین سمایا
تحیر سے آب * گئے سوکھ آنسو کنوین کے
شتاب *

(۱۱۴) **آب در دیده گردانیدن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بچشم گردانیدن است چنانکه قدرتی
آملی گوید (ص) چون ز درد کوهکن در بیستون
گردید سحاب * صورت شیرین بگرداند روان
در دیده آب * مخفی مباد که در مصرع ثانی
روان بمعنی فی الحال است -

آب در دیده گردیدن (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بچشم گردیدن باشد چنانکه غنی گوید
(ص) کامیاب از جام وصلت غیر و من از
رشک داغ * آب می گردد مرا در دیده
در دهان * و هم برین قیاس است
آب اندر دیده گردیدن چنانکه صائب گوید
(ص) خیال روے تو تا در کدامین سینه
می گردد * که آب حسرت اندر دیده آیینه
می گردد * -

(۱۱۵) **آب در دیده گذاشتن** (مصدر اصطلاحی)
پیدا کردن قضا و قدر با چشم پر آب - فاتح
در دیده پیدا کردن (شیخ شیراز ص) بگذاشتند
مارا در دیده آب حسرت * گریان چو در
قیامت چشم گناه گاران * (اردو)
قضا و قدر کا - آبدیده پیدا کرنا -

(۱۱۷) **آب در دیده گشتن** (مصدر اصطلاحی) مرادف
آب دیده گردیدن چنانکه علوی مؤ گوید (ص)
از مهر تو آتش بدل خام است * در فرقت تو

آب گشته در دیده طاس ٭

آب در دیده ندارد (مقوله) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب در چشم ندارد۔ بہار ہم ذکر این می کند۔

آب در زیر جامۂ کسے ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انندراج مضطر و سراسیمہ کردن۔ **مؤلف** گوید کہ سراسیمہ کردن کسے را۔ صاحب انند این مصدر اصطلاحی را بحوالہ بہار می نویسد و در بہار عجم (آب در زیر جامہ خواب کسے ریختن) است **مؤلف** را سندے بدست نیامد و صاحب انند سندے کہ پیش کردہ (آب بزیر کسے سر دادن) راست کہ گذشت۔ (اُردو) پریشان کرنا۔ بے قرار کرنا۔

آب در زیر جامۂ خواب کسے ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف ماضیہ

آب در سبد کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم ارتکاب امر بیہودہ و بے فائدہ نمودن (ظہوری ؎) آور د نہال بیخودی بار٭ صبر آمد و آب در سبد کرد ٭ این مرادف (آب بپرویزن پیمودن) است

آب در سراب خوردن (مصدر اصطلاحی) (۱۱۱)
ضبط تشنگی کردن و آب نخوردن چنانکہ ظہوری گوید (؎) از ظہوری است تشنگی سیراب٭ کہ چو من در سراب آب خورد ٭ (اُردو) پیاس مارنا۔ بقول آصفیہ تشنگی کی برداشت کرنا۔

آب در سر آمدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار بسر وقت کسے رسیدن کہ مرادف آب اندر سر آمدن باشد سندے کہ بہار پیش میکند (آب اندر سر آمدن) راست کہ گذشت۔

آب در سر دارد (مقولہ) بقول صاحب بحر عجم ضعیف وگداز انست (۲) **مؤلف** گوید کہ آب در سر مرضے است و مبتلاے آن ہمین مقولہ صادق می آید کہ بیمار این مرض خیلے ناتوان می باشد و عجب نیست کہ ماخذ این

ہمان مرض باشد (اُردو) ضعف دماغ رکھتا ہے
(۲) سر مین پانی آگیا ہے

آب در شراب کردن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار مرادف آب در بادہ کردن (ابوطالب کلیم ؎) یا ہمہ در پاکشی مستی نمی دانم کہ چیست * آبرو از بس بسنہ تو آیم در شراب ناب کردہ مؤلف گوید کہ (آب در شراب کردن) متعلق است از مصدر عام (آب در چیزے کردن) کہ گذشت

آب در شکر دارد (مقولہ) بقول صاحب بحر عجم گداز و ناتوان۔ مؤلف گوید کہ این مشتق باشد از مصدر اصطلاحی کہ می آید۔ (اردو) گھل گیا ہے۔ مضمحل ہو گیا ہے (مصحفی ؎) غم مین تیرے راحت و آرام سے جاتے رہے ہیں * گھل گئے ایسے کہ ہم ہر کام سے جاتے رہے *

آب در شکر داشتن (مصدر اصطلاحی)
صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری گوید کہ می گدازد و شکر در آب دارد۔ کنایہ از گداختن است۔ مؤلف این کتاب عرض می کند کہ (می گدازد و شکر در آب دارد) معنی مصدری نیست (بیدل ؎) شرم بے دردی پری در طبع مینا پرورد * تا تہی از نالہ شد نے در شکر می دارد آب * (اردو) گھلنا۔ ناتوان ہو جانا۔ سند کے لیے دیکھو مقولہ ماضیہ۔

آب در شیر داخل کردن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم فریب دادن کسے را (اردو) فریب دینا۔

آب در شیر داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب ناصری کنایہ از اظہار موافقت نمودن و در دل منافق بودن (اردو) منھ پر کچھ اور پیٹھ پیچھے کچھ رہنا۔ منھ پر اور پیٹھ پیچھے اور ہونا۔ منھ کا میٹھا پیٹ کا کھوٹا ہونا (نصیر ؎) منھ پر تو اور ہین وہ اور پیٹھ پیچھے ہین اور * مشتاق دید ہووے کون آینہ رخان کا *

آب در شیر ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آب در شیر داخل کردن و مؤلف گوید کہ از (آب در چیزے ریختن متعلق) ابوطالب کلیم گوید (ع) از و آموخت دل آئین تر و نغا که می ریزد ز شبنم آب در شیر ❊

آب در شیر کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب در شیر داخل کردن صائب (ع) خیرہ چشمی چہ برین داشت در گوش ترا کاب در شیر کند صبح بناگوش ترا ❊

آب در شیشہ کردن (مصدر اصطلاحی۔) بقول خان آرزو رنگیست نیم سبز نباتی مرادف آب اندر شیشہ۔ در بعض نسخہ ہاے مطبوعہ چراغ ہدایت بعوض این (آب اندر شیشہ) نوشتہ و مؤلف گوید کہ آخر الذکر صحیح باشد۔

آب در غربال (اصطلاح) غربال بفتح اول ست۔ صاحب بہار عجم در تعریف این اصطلاح بر کلام شیخ شیراز قناعت می کند (ع) قرار بر کف آزادگان نگیرد مال ❊ نہ صبر در دل عاشق نہ آب در غربال ❊ مولف گوید کہ (۱) کار بے نتیجہ و بے فائدہ را (آب در غربال) توان گفت ولیکن شیخ شیراز استعمال این در معنی اصطلاحی نکردہ است۔ ... شرمندہ ومنفعل را ہم کہ قطرہ ہاے عرق انفعال از رو ریزد۔ سندش در (آب در غربال کردن) می آید (اردو) (۱) بے فائدہ اور بے نتیجہ کام۔ (۲) آب آب شرمندہ منفعل۔

آب در غربال ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم کار بے فایدہ کردن است یعنی مرادف آب بپرویزن پیمودن۔

آب در غربال کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بہ پرویزن پیمودن (محمد علی رایج ع) تا نہ چون برزہ وزرہ آتشین او نقاب ❊ شرم خوبان را ببرقع آب در غربال کرد ❊ مؤلف۔ گوید کہ

(آب بیرون ریز بیهوده) بقولش - ارتکاب امر
بیهوده و بیفائده کردن است اگر (آب در غربال
کردن) را بهمین معنی مخصوص کرده شود چنانکہ
صاحب بحر عجم می کند معنی شعر لطف خیز نباشد
بعضے گویند که درین شعر استعمال (آب در
غربال کردن) بمعنائے حقیقی باشد - یعنے
شاعر برقع را غربال قرار داده است که
قطره ہائے آب خجالت از برقع بیرون
چکید و فاعل آن شرم است - در راے
مؤلف - این شعر سند آب در غربال
کردن نباشد بلکہ سند (آب در غربال) است
که گذشت اندرین صورت جسم خوبان را غربال
قرار داده شود و از قطره ہائے عرق شرم
که در برقع از بدن شان فرو ریخت - خوبان
آب در غربال توان گفت و ہر که خوبان را
درین حالت آورد - شرم است - خلاصہ شرم
بے پردگی خوبان را منفعل کرد پس آب
در غربال کردن - عرق ریز کردن - یعنی
منفعل کردن ہم میتوان گرفت (اردو) آب
آب کرنا - یعنی خفیف اور شرمندہ کرنا (جر ۵)
کیا ہے موتیوں کو آب آب دانتوں نے
کرے گا سیم کو سیماب سیمتن کا رنگ ؎

آب در غربال نگاه داشتن (مصدر
اصطلاحی) بقول صاحب ناصری کنایہ از کار
محال و ممتنع و بے فائده بسیار عجب است که
او برینمعنی از ہمان کلام شیخ شیراز سند گیرد که در
(آب در غربال) گذشت - مؤلف - گوید که
معنی حقیقی الفاظ این اصطلاح تقاضائے آن
می کند که کنایہ از کار ممتنع و ناممکن کردن است
یعنی مرادف (آب از آتش برآوردن)

آب در کالا کردن (مصدر اصطلاحی -)
بقول صاحب بحر عجم چیز زبون را خوب نمودن
از راه فریب تا بنرخ گران فروخت شود
و بقول بہار (۲) قیمت زیاد از ارزش گفتن

سلیم ؎) راستی را کردہ ام سرمایۂ بازار خود
ا رآتش می کند آبے کہ در کالا کنم ٭ در ر آ
مُولّف - سند مؤید معنی اول است (اُردو)
ری چیز کو اچھی ظاہر کرنا۔

آب در گرہ زدن (مصدر اصطلاحی)

(۱) بقول صاحب بحر عجم کار ممتنع را ممکن ساختن
(۲) وبقول صاحب فرہنگ انندراج کنایہ
از امر لغو کردن (۳) بہار این را قریب معنی آب
بر لیمان بستن گوید کہ بقولش تلاش امر محال کردن
است - (صائب ؎) تا بکے پوشیدہ از ہم صحبتان
ساغر زدن ٭ در گرہ تا چند آب خویش چون
گوہر زدن ٭ مُولّف گوید کہ کنایہ از ارتکاب
امر بیہودہ و بے فائدہ باشد و نتیجہ - تلاش امر
محال کردن ہم - سند صائب - معنی اوّل
را مؤید نیست ٭

آب در گریہ کردن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم و بہار کنایہ از گریۂ ساختہ
کردن یعنی بہ تصنع گریستن (ظہوری ؎) شوق بعلے
نگر و محتسبے ٭ آب در گریہ می کنند بران ٭ مُولّف
گوید کہ (گریہ کردن) استعمالے است کہ صاحب
بہار عجم معنیش اشک ریختن نوشتہ و از کلام صائب
سند ہم آوردہ کہ مراد وست و لیکن - مُولّف
را از انحصار این معنی اتفاق نیست چرا کہ گریستن
بمعنی فریب دادن و حیلہ نمودن و چاپلوسی
کردن ہم آمدہ - کذا فی بحر العجم - و صاحب بہان
گوید کہ گریس بمعنی مکر و حیلہ و فریب چاپلوس
باشد پس بخیال مُولّف - گریہ کردن ہم
با اشک ریختن مخصوص نباشد بلکہ بر ہمہ معانی
گریستن شامل باشد کہ مادّہ گریستن و گریہ کردن
یکے است و (آب در گریہ کردن) کنایہ باشد
از تہمت کردن و ہمین معنی مقصود شاعر است ہی
او اسکند (اُردو) دیکھو آب بر آتش می بافتن
تہمت کرنا اور غلط مشہور کرنا اور غلط شکایت
کرنا۔ تینون قریب قریب ایک ہین - اُردو مین

رونا۔ شکایت کرنے کے لئے بھی کہا جاتا ہے
ساختگی اور بناوٹ کے معنی فارسی مین لفظ
آب کی شرکت سے پیدا ہوتے ہین کچھ عجب
نہین کہ ہمارے محاورہ اردو کے مطابق
اگر یہ ساختہ کردن کہا ہو۔ لیکن یہ معنی اسی
حالت مین صحیح ہو سکتے ہین جب کہ گریہ کرن
کے معنی فارسی مین بھی مثل اردو کے شکایت
کرنے کے ہوان۔

(۴۹) **آبِ درگل** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از آباد و
خوش وطراوت در سرشت و نہاد دارندہ انعام
ے) امید گنج گہر آب درگلم دارد * ز نرگستانہ
محبت اگر خراب شدم * (اردو)۔ آباد۔
خوش۔ تر و تازہ۔

آب درگلو شکستن (مصدر اصطلاحی۔)
بقول صاحب بحر عجم گرہ شدن آب در
گلو یعنی مرادف آب در حلق شکستن صاحب
فرہنگ انندراج بذیل (آب شکستن درگلو)
سندے از کلام شاد پیش می کند شاد (ے)
یکبارہ نبارد ابر و باران بحیات * تا سلسلہ
آب درگلو طفل نبات * **مؤلف**۔ گوید کہ
ازین سند استعمال ظاہر است کہ اگر در آخر
مصرع ثانی لفظ (را) محذوف نگیریم اصطلاح
(آب درگلو شکستن کسے) پیدا می شود۔

(۵۱) **آبِ درمیان** (اصطلاح) باضافت لیس تا
بوسے کہ درمیان دو کس یا دو چیز حائل
باشد چنانکہ شیخ شیراز گوید (ے) وقتے در
آبے درمیان دستے و پائے می زدم *
اکنون ہمان پنداشتم دریاے ناپایاب
را * (اردو) وہ دریا جو بیچ مین حائل ہے

(۵۲) **آب درمیان بودن** (مصدر اصطلاحی)
حائل بودن دریا درمیان دو کس یا دو
چیز چنانکہ خسرو گوید (ے) ہزار بار بکوے تو
بگذرم روزے * اگر ز اشک خودم آب
درمیان نبود * (اردو) ندی یا دریا کا حائل ہونا

آب درمیان داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مغشوش بودن آب و تحقیق مؤلف متعدی از مصدر گذشتہ یعنی حائل داشتن جوئے درمیان ۔ بسیار عجب است کہ بہار ۔ ادعائے خود را از کلام خالص سند گیرد کہ متعلق بمصدر (آب درمیان داشتن چیزے) است کہ می آید خلاصہ اینست کہ ۔ ادعائے بہار آب درمیان دارد (اردو) دریا یا ندی کا حائل رکھنا محاورۂ اردو مین نہین کہا جاتا بلکہ لازمی معنون ہی مین مطلب ادا کیا جاتا ہے ۔

آب درمیان داشتن چیزے (مصدر اصطلاحی) ۔ بقول صاحب بحر عجم کنایہ از غش آلود بودنش صاحب بحر عجم ہمان سند بہار را کہ در اصطلاح ماضیہ ذکر شد سند این می گرداند وہو ہذا (ص) ہر کہ گوید کہ بے زبان سخنش آب درمیان دارد ٭ (اردو) غلط ہونا ۔ جھوٹ ہونا ۔ بے اصل ہونا ۔ بے بنیاد ہونا ۔ راستی نہ رکھنا ۔

آب درمینا کردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آب در بادہ کردن (کلیم ص)

اشک میریزم بخون ہر گاہ شوق از حد گذشت ٭
چون شود بدمست مہمان آب درمینا کنم ٭

آب در نالہ آمدن (مصدر اصطلاحی) (۱) بلند شدن صدائے آب چونکہ در دریا یا جوئے یا نالہ سنگ ہا واقع شود بہ دو افتادن آب آوازے پیدا شود چنانکہ بیدل گوید (ص)

ہم نوائے کو کہ از ما واکشد درد دلے ٭
آب ہم در نالہ می آید بذوق کہسار ٭ (۲)

بمعنائے حقیقی آمدن آب در نالہ (اردو) پانی کی آواز بلند ہونا ۔ (۲) نالہ مین پانی آنا

آب در نظر داشتن (مصدر اصطلاحی) در مشاہدہ بشکل آب نظر آمدن چنانکہ سراب (بیدل ص) انفعال از ہستی ما بر ندارد مرگ ہم ٭ خاک اگر گردیم آبے در نظر داریم ما

٭ (اُردو) پانی کا دھوکا ہونا۔ سراب نظر آنا

(۱۲۳) **آب درنظر زدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب برچہرہ ریختن چنانکہ بیدل گوید (س) از بسکہ زد خیال توام آب درنظر٭ مژگان شکستہ ام زرگ خواب درنظر٭

(۱۲۴) **آب درون ہاون کوفتن** (مصدر اصطلاحی) مرادف (آب بپرویزن پیمودن) باشد چنانکہ مولوی معنوی می فرماید (س) درون ہاون شہوت چہ آب می کوبند٭ چو آب ونان بنماید زلاف پیمائی٭

(۱۲۵) **آب درہاون سائیدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف ماضیہ (رضاقلی ہدایت۔ صاحب ناصری) (س) زنہار مبند باد درچنبر٭ بیہودہ سائے آب درہاون٭ (خسرو س) بے علم وین ہمین چہ طمع داری٭ درہاون آب خیرہ چرا سائی٭

آب درہاون سودن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بپرویزن پیمودن۔ (قدسی س) شکایت فلک آبگون چہ سود دہد٭ نسودہ ہیچ خردمند آب درہاون٭

آب درہاون کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ

آب درہاون کوفتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف ماضیہ (حکیم سنائی س) یگانہ عالمی باللہ چہ گویم بیش ازین زیراہ ہمان آلبست اگر کوبی ہزاران بار درہاون٭

آب دریا بکیل مشت می پیمایید (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکراین میکند فارسیان چون کسے را درامر لغو مرتکب بینند این مثل میزنند (اردو) اوقات ضائع کرتا ہے ہوا مٹھی مین بند کرتا ہے (دیکھو آب بپرویزن پیمودن)۔

آب دریغ داشتن (استعمال) بقول

صاحب فرہنگ انندراج۔ کنایہ از باز داشتن آب و صاحب بحر عجم دریغ داشتن را مضایقہ نمودن نوشتہ (اردو) پانی دریغ کرنا

آب دزد (اصطلاح) بلا اضافت ثالث و ضم دال مہملہ بقول صاحبان بحر عجم و بہار عجم (۱) جائے کہ آب دران نہان جاری باشد از عالم کاریز کہ ازان آب بخانہا و باغیچہ ہائے غیرہم میرسد (طغراسہ) شود گر آب دزدش بستہ یکدم * نماید چشمۂ آئینہ بے نم * (اردو) زمین دوز نہر۔ نہر مخفی (مؤنث) (۲) ظرفے است تنگ سر کہ در اسفل آن روزنہائے تنگ باشد چون آب دران کنند و سرش بند سازند آب از منافذش بر نیاید و چون دہانش بکشایند آب ریختن گیرد (فصاحت خان راضی سہ) چو آب دزد ہر آنکس بزور غیر کرد جہد * زبان درازی او پر زباد از دہن ست (اردو) نیچورا (مذکر) (۳) مغاکے کہ آب دران بسیار عمیق باشد و بآہستگی بگذرد (ظہوری سہ) فرورفتہ دریا بحلقوم وے * کہ دید آب دزدے چو حلقوم وے * (اردو) عمیق گڑھا جسکا پانی بآہستگی جذب ہو جاے۔ (۴) جائے کہ آب دران فرو رود و گم شود و این در ایران زمین اکثر در توے خانہا باشد (طغراسہ) بود چشمہ سار مہ و آفتاب * کمین آب دزد محیط سراب * بہار ہم ہمین سند را پیش می کند کہ مطابق مینماید * (اردو) نیچوا زمین (۵) ابر (اردو) بادل۔ ابر (مذکر)

آب دزدیدنِ زخم (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بقول صاحب بحر عجم تازہ شدن زخم (صائب سہ) آشکارا سینہ بر تیغ شہادت می زند * زخم عاشق آب دزدیدن نمی داند کہ چیست * (اردو) زخم کا پانی چرانا (کھتری سہ) جراحت خوردہ کسکی تیغ دزدیدہ نگہ کا ہے جو ضبط اشک سے زخم جگر پانی چراتا ہے *

آبدست (اصطلاح) بقول صاحب بہار عجم (۱) باضافت۔ آبے کہ بدان دست ور شُستہ باشند۔ بکثرت استعمال اضافت ساقط شد (طالب آملی ؎) چو آب دست او گوہر فشاند ✤ شود شستے عرق دریا زگوہر ✤ (معزی ؎) آبدستت ہمہ بر روسے کشیدے چو گلاب ✤ خاکپایت ہمہ در زلف دمیدے چو عبیر ✤ (اردو) ہاتھ منھ کا دھونا۔ (مذکّر)

(۲) بے اضافت بقول بہار آبے کہ ازان وضو کنند و مجازاً بمعنی وضو۔ صاحب بحر عجم ہم معنی آخرین را ذکر کند۔ و بقول صاحب برہان وضو ساختن۔ (مولوی معنوی ؎) خیال یار شد قبلہ نمازم ✤ ز اشک رشک او شد آبدستم (کمال خجندی ؎) نماز عید خواہم کرد ہان ساقی بیار آبے ✤ براے آبدست ما بابریق قدح شویان۔ (اُردو) وضو کا پانی۔ وضو (مذکّر) وضو کرنا۔

(۳) بے اضافت بقول بہار و صاحب برہان مجازاً بمعنی استنجا کردن۔ **مُولّف گوید** کہ آبدست بمعنی استنجا ہم باشد۔ اگر گوئیم کہ "او سلیقۂ آبدست ندارد" درین مقولہ معنی صاحب برہان درست می شود و اگر گفتہ شود کہ "او آبدست می کند یا می گیرد" معنی آخر الذکر مقصود باشد (اردو) طہارت (مونث)۔ آبدست کرنا طہارت کرنا (فقرہ امیر) "اُنکو تو ابھی آبدست کا بھی سلیقہ نہین ہے"۔ بقول امیر ہندی مین آبدست اس پانی کو بھی کہتے ہین جس سے قضاے حاجت کے بعد طہارت کی گئی ہو۔ (رشک ؎) کیفیّت اور اور تیرے میکدے مین ہے ✤ آب عنب کو جانتے ہین آبدست مست ✤ بقول امیر اس جگہ پر آبدست کا پانی زیادہ مستعمل ہے اور صرف آبدست۔ کم۔ آبدست کرنا اور آبدست لینا بھی اردو مین کہا جاتا ہے (دیکھو امیر اللغات)

(۴) باضافت ثالث بقول صاحبان بحر عجم و
بہار خوبی و لطافت و قوّت دست (کمال خجند
ے) کہ نسبت آن نقش عارض آفرین بادہ
کہ آب دست از وے آشکار است ۔
مؤلف ۔ گوید کہ ہمین معنی بے اضافت ہم آمدہ
چنانکہ نظامی گوید (ے) چنان درکار بودش
آبدستے ۔ کہ بر آب از لطافت نقش بستے ۔ صاحب
برہان گوید کہ بے اضافت بمعنی کاریگرے کہ دست
او در کارہا باطراوت و چالاک باشد (اُردو)
ہاتھ کی صفائی ۔ وہ کاریگر جس کا ہاتھ صاف
اور منجا ہوا ہو ۔ مشّاق اور چالاک کاریگر بھی
کہتے ہین ۔
(۵) بے اضافت بقول صاحبان برہان و بحر عجم
زاہد ۔ پاک دامن و بقول صاحب دہی و بہار
زہد پاک (اُردو) زاہد پاک دامن ۔ خالص
یا سچّی پرہیزگاری ۔
آبدست از کسے گرفتن (مصدر اصطلاحی)
کسے را آمادہ کردن برین کہ او از دست خود
سامان وضو مہیّا کند و آبے کہ از دست
می چکد بگیرد و بخورد پس آبدست از کسے گرفتن
بمعنائے دیگرے را براعتراف بزرگی خود
آمادہ کردنست ۔ در ایران رسم کہنہ ایست کہ
چون صوفیان بدربار شاہ در آیند شاہ از
سر تعظیم و خلوص آفتابہ بدست خود می گیرد
تا صوفی را از وضو فارغ می کند و پس ازان
قطرہ ہائے آب کہ از دست صوفی چکد شاہ
بدست گیرد و برچشم و روے خود مالد و چیزے
ازان بخورد و این طرز عمل علامت کمال
تعظیم صوفی است فارسیان برین موقع گویند
کہ فلان صوفی آبدست از شاہ گرفتہ یعنی کار
آبدست از شاہ گرفتہ محسن تاثیر ذکر این میکند
(ے) بجز تیغت نباشد چارۂ رنجوری عشقت
چو آن صوفی کز اخلاص آبدست از شاہ می
گیرد ۔ بہار بسند ہمین یک شعر مصدر (آب

دست کسے گرفتن) پیدا کردہ است و گوید کہ ثالث
از کمال اعتقاد و بزرگی آن شخص بود۔ فتامل (اردو)
کسی سے اپنے ہاتھ پاؤن دھلوانا یعنی خدمت
لینا۔ تعظیم و بزرگی کرانا۔

آبدستان (اصطلاح) بدون اضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم (۱) آفتابہ و ابریق (۲)
بقول صاحب جہانگیری آفتابچی کہ آفتابہ دار
باشد (حکیم خاقانی ؎) آسمان آورد زرین
آبدستان آفتاب ٭ پشت خم پیش سران
چون آبدستان آمدہ ٭ (اُردو) (۱) آفتابہ
(۲) آفتابہ لیکر کھڑا رہنے والا۔ ہاتھ منھ
دُہلانے والا۔ خدمتی۔

آبدستان دار (اصطلاح) بدون اضافت
ثالث بقول صاحب بحر عجم آفتابچی و آفتابہ
دار (اُردو) دیکھو نمبر (۲) اصطلاح گذشتہ۔

آبدست بر روے کشیدن (مصدر اصطلاحی) (۱۲۶)
کمال بزرگی کردن۔ ذکر این بضمن (آبدست
از کسے گرفتن) گذشت (میر معزی ؎) آبدست
ہمہ بر روے کشیدے چو گلاب ٭ خاکپایت ہمہ
ور زلف و میدے چو عبیر ٭ (اُردو) کمال
بزرگی کرنا۔ کسی بزرگ کے ہاتھون کا دہوون
لیکر مُنھ پر مل لینا۔

(۱۲۷) **آبدست بودن** (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت
ثالث قوت و قدرت بودن کسے را
بر صناعی سندش در (آبدست) بر نمبر چہارم
گذشت (اُردو) ہاتھ منجا ہوا ہونا۔

آبدست دان (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب بحر عجم مرادف معناے اول
آبدستان۔

آب دست شو (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم کہ بدیل آبدست میفرماید
غُسالۂ دست و پا۔

(۱۲۸) **آب دست کسے** (استعمال) باضافت ثالث
آبے کہ از دست کسے حاصل شود چنانکہ۔

کمال خجند گوید (ع) علاج درد دل ما زانست
اے ساقی ۔ کز آب دست تو بوے گلاب
می آید ۔

آبدست کسے گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم کمال بزرگی کسے کردن است۔
صاحب فرہنگ انندراج ہم ذکر این می کند
و سندش ہمان است کہ در (آبدست از کسے
گرفتن) گذشت۔ قائل۔ (اردو)۔ کسی کی
کمال بُزرگی کرنا۔

آب دست کن (اصطلاح) باضافت
ثالث و کاف تازی مفتوح بقول صاحب
بحر عجم آبیکہ بکاوش از زمین برارند و آن در
اراضی ریگستان معمول است (تشنیع اثر در
ہجو حمام گوید (ع) بناخن طاس آبی از تہ گل
چو آب دست کن باید بر آورد ۔ (اردو)
وہ پانی جو ریگستان میں ہاتھوں سے ریت
ہٹا کر حاصل کیا جاتا ہے ۔ اکثر دریاؤں کے
کناروں پر بھی یہی عمل کیا جاتا ہے ۔ جہاں
کہیں پانی کی سوت سطح زمین سے متصل ہوتی ہے
اور ریت کی وجہ سے زمین بالکل نرم اور بھربھری
ہوتی ہے وہاں کسی آلہ چوبی یا آہنی کے
استعمال کی ضرورت نہیں واقع ہوتی صرف
ہاتھوں ہی سے کام نکل آتا ہے ۔

آبدستہ (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ
انندراج کہ بذیل آبدستان ذکر کردہ مرادف
آبدستان باشد ۔

آبدسدان (اصطلاح) بفتح دال مہملہ بقول
صاحب جہانگیری کہ بذیل آبدستان نوشتہ
مرادف آبدسدان باشد ۔

آب دل (اصطلاح) باضافت ثالث
و کسر دال مہملہ بقول صاحب فرہنگ انند
(۱) سوز دل (۲) محبت (۳) روش ۔ بہار
گوید کہ (۴) مرادف آب چشم است (اردو)
(۱) سوز دل مذکر (۲) محبت و اُلفت (مونث)

(۳) روش (مؤنث) چال چلن (مذکر) (۴)
اشک (مذکر) (آتش ؔ) فغان و آہ سے سے
سوز دل عیان ہوتا ہے دلیل آگ کے ہونیکی
ہے دھوان ہوتا ہے (ظفرؔ) محبت چاہیے
با ہم ہمین بھی تمھین بھی ہو ہ خوشی ہو اس مین
یا ہو غم ہمین بھی ہو تمھین بھی ہو ہ (آتش ؔ)
الفت جو زلف سے ہے دل دا غدار کو ہ ڈالا
کو یہ عشق نہو گا سحاب کا ہ (آتش ؔ) اس
ماہ کی فرقت مین جو تارے نکل آئے ہ تارو نسے
سوا اشک ہمارے نکل آئے ہ

آبِ دماغ (استعمال) باضافت ثالث
وکسر دال مہملہ بقول صاحب بحر عجم مرادف آب
بینی باشد (اشرف ؔ) بر سر ہم بسکہ بند و
شمع سان آب دماغ ہ ہر کرا بینی چو فیل آلنون
بود خرطوم دار ہ

آبِ دمِ تیغ (اصطلاح) باضافت ثالث
وخامس بقول بہار کنایہ از تیزی دم تیغ آبست
(ابو طالب کلیم ؔ) آب دم تیغت چو بنجا طر گذر انم
خمیازہ کند باز لب زخم کہن را ہ (سنجر کاشی ؔ)
این چہ آتش بود کز آب دم تیغ تو خاست ہ
کز مزار کشتگان یک کرہ بالا آتش است (اردو)
دم تیغ کی آب - اور آب دم شمشیر بھی کہا جاتا ہے
(فی البدیہ نظم طباطبائی ؔ) اُسنے جب دیکھا
لگا کر دانت پر تلوار کو ہ آب گوہر لگگئی آب
دم شمشیر مین ہ -

آب دم دار (اصطلاح) باضافت ثالث و
فتح دال اول بقول صاحب بحر عجم آبیکہ
ہوا بآن نرسیدہ باشد و بقول بہار آفتاب
ہم بران نتابد کہ دیر ہضم باشد صاحب فرہنگ
انندراج این را آب نفاخ گوید و بقولش
(۲) آب خوش نیز مؤلف - گوید کہ استعمال
این معنی در نظر نیامدہ و صاحب انندکہ
حوالہ بہار عجم دہد بجاے خود نیست (مرزا سعید
اشرف ؔ) ازان دل آرزدِ زخم و مبلم دار دہ

کہ آب تیغ برّنداست گرچہ دم دارد ۰ (اردو)
وہ پانی جو سایہ مین ہوا اور جس پر ہوا کا گذر ہو۔
امیر نے آب دیر ہضم کا ذکر بضمن لفظ آب
فرمایا ہے۔

آبدان (اصطلاح) بفتح دال مہملہ بقول
صاحب فرہنگ انندراج بحوالہ فرہنگِ
فرنگ مخفف آبادان۔

آب وندان (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحبان بہار عجم و شمس اللغات و فرہنگ
انندراج (۱) احمق و گول و باصطلاح قمار
بازان حریف زبون و نادان (انوری ؎)
آبدندان حریف آوردی ۰ رایگان از تو کے
تواند جست۔ (ولہ ؎) حاسدت با تو اگر نرد
عداوت بازد ۰ آبدندان تر از کس نتوان
یافت بہ بازد ۰ (اردو) احمق۔ نادان (کیف ؎)
ایکدم آپ مین آئین تو بڑے احمق ہین شیخ
کس پرستان مین رہا کرتے ہین دیوانۂ عشق

(۲) ضعیف و ناتوان و مغلوب (سلمان
ساوجی ؎) دست زر بخشت ازان کان
در دہان انداخت خاک ۰ بحر پر دل را
حریف آبدندان یافتہ است (طالب آملی
؎) نہ ہے بنیزہ کمانِ تو رزم شانہ سپہر ۰ نہے
بہ پیش زبانِ تو آبدندان تیغ ۰ (اردو)
ضعیف۔ ناتوان۔ مغلوب (آصفیہ ؎)
چال سے ہے مجھ ناتوان کی مرغ بسمل کی تڑپ
ہر قدم پر ہے گمان یان رہ گیا وان رہ گیا
(۳) نوعے از حلوا و مجازاً بمعنی شیرینی ہم۔
(وصال شیرازی ؎) مرا پیری جوان بخت است ا
ومن طفل زباندانش ۰ شکستہ زان ہمی گیرم
کہ نغز آید ز طفلانش ۰ درست این نقل من
نقلیست کش اشکستہ بہ باشد ۰ بلے این آبدندان است
وباشد باب دندانش (تاثیر ؎) شکر با لعل
او تنگی کشیدہ ۰ متاع آبدندان آب
دیدہ (اردو) حلوے کی ایک قسم (حلوا بندکر)

۔ شیرینی اور مٹھائی (مؤنث) (۴) نوعے
از انار و امرود و مطلق میوۂ لطیف کہ متصادم
دندان نشود (شفائی سہ) چون چقندر نوعے
مسکین نمی بیند بخواب ٭ سخت از وے آرزوے
آبدندان مضحک است ٭ (میر درجو سہ)
دردلش ذوق میوہ چندان است ٭ کز حریفان
آبدندان است ٭ (اُردو) انار اور امرود
کی ایک قسم اور مطلق میوہ ۔ گلا ہوا میوہ (مذکر)
(۵) مضبوط ۔ (ظہوری سہ) آبدندان حریف ما
شدہ است ٭ طالعم خوش رقابتے دارد (مولانا روم)
قوی ۔ زور آور ۔ زوردار ۔
(۶) موافق (خاقانی سہ) تو خود را از سر غزت
قفاے خاکپاشان زن ٭ ہوارا از بن دندان
حریفِ آبدندان شو ٭ (اردو) موافق ۔
(۷) شجر و گیاہ (اُردو) درخت ۔ جھاڑ (مذکر)
گھاس (مؤنث) ۔ (اسیر سہ) وہ کون ہے جسے
نعم البدل نہین ملتا ٭ درخت مین نہ رہے
گل تو میوہ دار ہوا ٭ (ولہ سہ) اے دل ہوا
ہو گیا مرضِ اہل دید کی ٭ بوٹی قبا کی گھاس
نہین ہے خوید کی ٭
(۸) آبِ دندان باضافت ثالث ۔ برق و
و تیزی و صفائی دندان (حکیم نزاری قہستانی
سہ) بیا و بوسہ بدہ زان دہان خندانت ٭
کہ دردلم زدہ آتش بآب دندانت ٭ (اُردو)
دانتونکی صفائی ۔ تیزی (مونث) ۔ آبِ
دندان بھی اردو مین کہا جاتا ہے (ذوق سہ)
صفاے آب دندان دیکھ کر کٹ کٹ گئے
موتی ٭ نئے جوہر دکھائے آپ نے تیغ
تبسّم سے ٭ ۔
(۹) آبدندان بلا اضافت نوعے از نان ۔
(مخلص کاشی سہ) با شتہا خورش ناگوار
آسان است ٭ قسم بذائقہ حرص آبدندان
است ٭ (اردو) روٹی کی ایک قسم (مؤنث)
(۱۰) چیز مفت رایگان (اُردو) مفت کا مال (مذکر)

(۱۱) گناہ (اُردو) گناہ (مُذکّر)

(۱۲) سِحر (اُردو) جادو (مُذکّر) (آصفیہ ؎)

سوتے ہین فتنۂ خوابیدہ کی صورت معشوق ❊

جاگتے ہین یہ جگائے ہوے جادو کیطرح ❊

(۴۲) **آبدندان شدنِ کسے** (استعمال) قوی شدن دندان کسے است سندش از کلام ظهوری در آب دندان نمبر(۵) گذشت (اُردو) قوی ہونا کسی کا

آبِ دندان شکن (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم آب لبیار سرد یحیی کاشی ؎) گرت ہست درسردی آن سخن ❊ بیاشام این آبِ دندان شکن ❊ (اُردو) نہایت سرد پانی (مُذکّر) —

(۴۴) **آبدندان گشتن** (مصدر اصطلاحی) بے اضافت خندیدن بوضعے کہ دندان بنماید و این علامت احمقی است (بابا فغانی ؎) تا بکے خندیدن و دل گرمی افزودن چو شمع ❊ آبدندان گشتن و آتش زبان بودن چو شمع ❊ (اُردو) دانت نکالنا - بیہودہ طرح سے ہنسنا - (امیر سوز ؎) سُن سوز عبث دیکھ کے حیران ہوگا - جو رونکا جمال ❊ دل زلف مین الجھیگا پریشان ہوگا - مت لے یہ وبال ❊ یہ چال بری ہے تجھسے نبھنے کی نہین - آمان کہا ❊ ہنستا ہے کیا بہت پشیمان ہوگا - مت دانت نکال ❊

(۴۳) **آب دویدن بہ دل** (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت کنایہ از تقویت دادن آن و بہار محض آب دویدن را ذکر می کند و از تعریف آن ساکت سندے کہ از کلام ملا شانی تکلو آورد آب بدل دویدن را است و بر ہمین قیاس آب بجگر دویدن و بجان دویدن ہم (۲) محض آب دویدن معنی حقیقی را باشد یعنی روان شدن آب بہ تیزی اگرچہ استعمال این در کلام متقدمین بنظر نیامدہ ولیکن از متاخرین تصدیق این معنی میشود - (ملا شانی تکلو ؎) ے خیال تو مخمور وصل را بجگر چنان

دو کہ بدل آب ناشتا بہ ودہ (اردو) دل کو
قوت دینا۔ قوت بخشنا۔

آبِ دہان (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم و بہار خیو کہ از دہان بیفگنند (کمال خجند ۵) انچہ ضائع شود بازلبت ٭ برخ آب دہان و دشنام است ٭ (اردو) آب دہن لعاب دہن۔ (مذکر) (وزیر ۵) تربت یہ مری آب دہن یار نے پھینکا ٭ بھولا نہیں مرگ وہ مجھ تشنہ دہن کو ٭

آبِ دہان خوردن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انند بحوالہ شرح قران السعدین کنایہ از تحمل کردن باشد صاحب غیاث ہم ذکر این می کند (اردو) غصہ پینا۔ (ظفر ۵) ہم تو پی جاتے لہو دشمن کا پر کچھ سوچکر ٭ ولیکن اپنے غصہ اپنا اسے سٹکر پی گئے ٭

آبِ دہان فروبردن (مصدر اصطلاحی)
آبِ دہان فروخوردن باضافت ثالث بتحقیق مولف. مترادف آب دہان خوردن باشد صاحب بحر عجم بذیل (آبِ دہان) می فرماید کہ استعمال آبِ دہان بالفظ فروخوردن فروبردن است بہار العجم (آب دہان) گوید کہ ہر دو محاورہ ضعیف باشد (خسرو ۵) صفت تیغ کہ باحسن بپاشش گوید ٭ کہ زہر تو فرو چند خورم آب دہان ٭

آبِ دہان فگندن بر چیزے (استعمال)
آبِ دہن فگندن بر چیزے باضافت ثالث بمعنی تف زدن بر چیزے است چنانکہ کاتبی نیشاپوری گوید (۵) آب دہن فگندن بر خاک ابرفتن ٭ آرسے نبات مصری ریزند تو تیار ا ٭ (اردو) کسی چیز پر تھوکنا)

آبِ دہ دست (اصطلاح) باضافت ہائے ہوز بقول صاحب بحر عجم (۱) اشارہ بجناب سرور کائنات علیہ الصلوٰۃ والسلام خصوصاً (۲) بزرگ مجلس عموماً (اردو) (۱) پیمبر برحق علیہ السلام (۲) ہر ایک مجلس کا وہ شخص جو واجب التعظیم

اور بزرگ ہو۔

آب دہن (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ آنندراج۔(۱) مرادف آب دہان (۲) کنایہ از آرزوے دلی (اُردو) (۲) دل کی آرزو (بحرے) دم نہ نکلا کسی کے زانو پر ٭ رہ گئی دل کی آرزو دل میں ٭

آبدید جام (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب بحرعجم (۱) شراب (۲) جرعۂ شراب۔ صاحب آنند ہمین اصطلاح را آبدیدہ جام می نویسد و از فرہنگ فرنگ سندگیرد (اردو) (۱) شراب (مونث) (۲) شراب کا گھونٹ (مذکر) (مخبرے) خوش ہو کے پی شراب محبت کے گھونٹ ہیں ٭ اے دل کلام یار کے شربت کے گھونٹ ہیں ٭۔

(۱۴۷) **آب دیدن چیزے** (مصدر اصطلاحی) باضافت نون صاحبان لغت بر آب دیدن زخم) قناعت فرمودہ اند مؤلف گوید کہ (آب دیدن چیزے، بر دو معنی باشد۔ (۱) تازہ و سرسبز شدن آنچیز (۲) ضائع شدن و نقصان کشیدن آن۔ پس آب دیدن خاک و آب دیدن زخم کہ می آید متعلق از معنی اول است و آب دیدن شمشیر و آب دیدن متاع و جنس متعلق از نمبر۲ (اردو) (۱) تازہ ہونا۔ ہرا ہونا۔ سرسبز ہونا۔ (داغ ے) شجر خشک تو ہر سال ہرے ہوتے ہیں ٭ جا کر اے عمر جوانی تو نہیں آتی ہے۔ (۲) آبرسیدہ ہونا۔ بقول امیر پانی سے بھیگ کر خراب ہونا (فقرہ امیر بذیل لفظ آبرسیدہ) کیا اچھی کتاب تھی مگر آب رسیدہ ہو کر خراب ہو گئی“

(۱۴۸) **آب دیدن جنس** (مصدر اصطلاحی) باضافت نون ضائع شدن و نقصان کشیدن آن جنس آبدیدہ از ہمین مصدر اصطلاحی است

چنانکہ سالک قزوینی گوید (ف) متاع لخت
دل از چشم اعتبار افتادہ ۔ دگر کہ می خرد این
جنس آب دیدۂ ما ۔ (اردو) دیکھو آب دیدن
چیزے کا نمبر (۲)

آب دیدنِ خاک (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون تازہ و سرسبز شدن آن
چنانکہ بیدل گوید (ف) خاک ما چون گشت
دنہا آب نادیدن ہنوز ۔ عشق میدانی کہ بے
دیت چہ با ما کردنیست ۔ (اردو) دیکھو
آب دیدن چیزے کا پہلا نمبر ۔

آب دیدنِ زخم (مصدر اصطلاحی) باضافت
نون بقول صاحب بحر عجم تازہ شدن زخم
چو طالب کلیم (ف) آب دریا را بوسہ تیغ
اوت مند ۔ بسکہ سیراب است شمشیر تو زخم
دید ۔ (اردو) زخم کا ہرا ہو جانا ۔ زخم کا
ہونا (بحر ف) پھر کسی کان کے سبزے سے
آنکھ اپنی ۔ پھر ہرا ہو گیا زخم جگر اچھا ہو کر
(ناسخ ف) پھر بہار آئی چمن میں زخم دل آئے
ہوئے ۔ پھر ہرے داغ جنون آتش کے
پر کاسے ہوئے ۔

(۱۴۶)

آب دیدنِ شمشیر (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون ضائع شدن و نقصان کشیدن
شمشیر باشد و ہم برین قیاس است آب دیدن
خنجر و پیکان و امثال آن (بیدل ف) شمشیر
آب دیدۂ زنگ ملائمتم ۔ باشد درشت
گوئی مردم زبان ما ۔ (اردو) تلوار کا زنگ
آلود یا زنگ خوردہ ہونا ۔

آبِ دیدہ (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول بہار (۱) اشک (ارسلان ف) دلم
گر دیدہ خون بے لعل سے گونش دم گریہ ۔ عجب
نبود کہ آب دیدہ خون آمیز می آید (۲) و بہ تحقیق
مؤلف ۔ نور دیدہ ہم یعنے بینائی سندش در
آب دیدہ رفتن می آید صاحب بحر عجم و بہار این
اصطلاح را بدون اضافت ثالث مثل غائۂ

وآب رسیدہ۔ گویداگر زخم آب دیدہ را از مصدر (آب دیدن زخم) گیرم یا خاک آب دیدہ را از مصدر (آب دیدن خاک) تخصیص معناے بہار و صاحب بحر عجم باقی نمی ماند ور راے **مؤلّف**۔ لفظ آبدیدہ را کہ اسم مفعول (آب دیدن) است مخصوص بتاع آبدیدہ کردن درست نباشد واین ہردو صاحبان لغت از ہمان شعر سالک قزوینی سند گیرند کہ در (آب دیدن) جنس گذشت. قائلؔ

(۱۴۸) **آبِ دیدہ از آسمان گذشتن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ کنایہ از بسیار گریستن وغرق گریہ شدن چنانکہ قدسی مشہدی گوید (ــہ) باآنکہ آب دیدہ ام از آسمان گذشت * بختم نہ شست دیدہ زخواب گران ملہ (اردو) آنکھون سے دریا بہانا یعنی بہت رونا معروف ــہ) بخار اس دل کا سینے مین نہ رکھتے گر سحاب آسا * تو کیون درد کے ہم دریا بہاتے اپنی آنکھونسے *۔

آبدیدہ جام (اصطلاح) بدون اضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ اندراج مرادف آبدیجام کہ گذشت

(۱۴۹) **آبِ دیدہ رفتن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث نابینا شدن چنانکہ جامی گوید (ــہ) چہ آب در جگرم باشد اینچنین کہ مرا * ہم آب دیدہ زہجرش ہم آبرو رفتست * (اردو) آنکھونکی بینائی جاتی رہنا۔

(۱۵۰) **آب را از بالا بستن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب از بالا بستن است (شجاع الدین اصفہانی رباعی) آزادہ روان کمر بصحرا بستند * ہمرہ طلبان بار بفرد ابستند * اے سبزۂ طرف جو سر از خاک برآر * زان پیش کہ آب را زبالا بستند *

(۱۵۱) **آب را بآب رساندن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بآب رساندن است چنانکہ

نظامِ دستِ غیب گوید (ع) بآن رسید که خاک از میان کنارہ کند* زبسکہ چشم ترم آب را بآب رساند*

(۱۸۱) **آب را باریسمان بستن** (مصدرِ اصطلاحی) مرادف آب بریسمان بستن است چنانکہ مخلص کاشی گوید (ع) بطول فکر نتوان جمع کردن مال دنیا را* چرا بیہودہ باید آب را باریسمان بستن*

(۱۸۲) **آب را بجو از کوفتن** (مصدرِ اصطلاحی) مرادف آب بجو از کوفتن چنانکہ میر خسرو گوید (ع) عدو کہ آب شدش خود مکوب چند بیش* کہ پیش ازان نتوان کوفت آب را بجو از*

(۱۸۳) **آب را بجوے بستن** (مصدرِ اصطلاحی) مرادف آب بجو بستن چنانکہ کلیم گوید (ع) آب دریا را بجوے تیغ بیدادت مبند* بسکہ سیراب است شمشیر تو زخمم آبدید*

آب را بر ریسمان بستن (مصدرِ اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انندراج تردد و تلاش بجد تمام نمودن و کنایہ از امرِ لغو کردن و بقول بہار فکر کردن در امرے بتزویر و خوشامد تمام و سرانجام دادن - **مولف** - گوید کہ مرادف آب بریسمان بستن است -

(۱۸۵) **آب را بر زمین زدن** (مصدرِ اصطلاحی) کنایہ از بے آبرو کردن باشد چنانکہ غنی گوید (ع) صدائے گریۂ ابرِ بہاری کرد معلومم* کہ آب بحر را زد بر زمین چشم گہربارم* (اُردو) آبرو خاک مین ملا دینا (ظفر (ع) ملائی خاک مین سب آبرو آئینہ کی تم نے* اور اسپر بھی تمہارے روبرو یہ بے حیا آیا*

(۱۸۶) **آب را بُریدن** (مصدرِ اصطلاحی) قطع کردن روانی آب چنانکہ خزین اصفہانی گوید (ع) بریدہ آب سرچشمہ را آسمان* ز گردش فنا و آسیاے دہان* (اُردو) روانی آب کو روکدینا - قطع کردینا -

(۱۴۶) **آب رابسنگ سودن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بسنگ سودن است (امیر خسرو ؎) بگداختم چو آب وبسوزی دل مراہ کس آب رابسنگ نساید مسائے آب ؂

(۱۴۷) **آب را درجوے کسے راندن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب درجوے کسے راندن است (مولوی معنوی ؎) راندحق این آب را درجوے تو ؂ آفرین بردست وبر بازوے تو ؂

آب راہ (استعمال) بقول صاحب شمس وبرہان قلب اضافت راہِ آب مرادف آب راہہ ۔ (سیف الدین اسفرنگی ؎) خاک خورکولیس ازین روح طبیعی تا من ؂ آب راہش زگذرگاہ جگر بر بندم ؂ و باضافت ثالث مرادف آب سفر باشد سندش درآب راہ زدن) می آید ۔

(۱۴۹) **آبِ راہ زدن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بمعنی آب درسفر خوردن چنانکہ جامی گوید (؎) بے غبارے بحرم کعبہ روے پی بردہ ؂ کاب راہ حرم ازآبلۂ پازدہ است ؂ مخفی مباد کہ زدن بمعنی خوردن ونوشیدن ہم آمدہ چون ساغر زدن کذا فی بحرالعجم ۔ (اردو) سفرمین پانی پینا۔

آب راہہ (اصطلاح) بروزن چارماہہ بقول صاحبان بحرعجم وبرہان وسروری (۱) رہگذر آب (۲) سیلاب (اردو) (۱) پانی کا رہگذر (مذکر) (۲) سیلاب (مذکر) (ناسخ ؎) میرے اشکونکا فلک پر موج زن سیلاب تھا ؂ ہالہ مہ کی جگہ شب حلقہ گرداب تھا ؂

(۱۵۰) **آب ربودن از چیزے** (مصدر اصطلاحی) بے آب وبے رونق کردن آن چنانکہ علوی مؤگوید (؎) رنجہ مشو گر سپہر زگلت آبے ربود ؂ مصلحتے چرخ را بود ازین ربتکار (اردو) کسی چیز کو بے رونق کرنا ۔

(۱۵۱) **آبِ رحمت** (اصطلاح) باضافت ثالث آب باران است چنانکہ جامی فرماید (؎)

سحاب مکرمت و آب رحمتی جانان ہوئے
چہ سود کہ برکشت زار ما نچکی ؛ (اردو)
آب رحمت بقول امیر اردو مین استعارہ ہے
رحمت سے۔ باران رحمت بارش کے
لئے مستعمل ہے۔

آب رُخ (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم بدون اضافت (۱) مرادف آبرو
باشد کہ می آید و بقول صاحب فرہنگ
آنندراج باضافت (۲) خوبی روے
و صفائی چہرہ (۳) مجازاً جاہ و اعتبار کیک
اضافت (ظہوری ؎) آب رُخ زہد و ورع
باخاک کوآمیختم ؛ در مجلس مستان کنون
جام بہاران برکنم ؛ (اردو) آب رخ اردو
مین مستعمل ہے یعنے چہرہ کی چمک۔ رنگ
روشنی (مومن ؎) وہان آب رُخ اور یان
آتش دل ؛ جدھر دیکھو ادھر ہے جلوہ گرآگ

(۱۵۱) **آب رخِ حیا دزدیدن** (مصدر اصطلاحی
باضافت ثالث وخامس بیحیا شدن و حیا وشرم
نداشتن چنانکہ ظہوری گوید (؎) حرام بادگل
عارضان نگاہ نہان ؛ بران گروہ کہ آب
رُخ حیا دُزدند ؛ (اردو) آنکھ مین پانی نہ ہونا
بے شرم ہونا (آغا ہجو صاحب ؎) کرتے
ہین رندون کو یہ منع شراب ؛ زاہدونکی
آنکھ مین پانی نہین ؛

(۱۵۲) **آب رِخ فروختن** (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث مرادف آبرو فروختن باشد
کہ می آید (صائب ؎) نبرد آب گہر تلخی منت
زمذاق ؛ چون صدف آب رخ خویش
بہ نیسان مفروش ؛

(۱۵۳) **آب رخِ کسے و چیزے را بردن**
(مصدر اصطلاحی باضافت ثالث و خامس
بے آبرو کردن باشد چنانکہ علی قلی بیگ
خراسانی گوید (؎) بیم واعظ نبرد آب رُخ
مستان ؛ در میخانہ بہ بستند ازین گفت و شنود ؛

(انوری سے) نسیم باد را عجاز زنده کردن
خاک ببرد آب رخ معجزات عیسیٰ (اردو) آبرو لینا ـ بے عزت اور ذلیل کرنا (بحر سے) جو آب آئینہ کی جائے ہم مکدر ہوں ؛ وہ کون ہیں جو کسی کی ہیں آبرو لیتے ؛۔

(۱۵۵) **آب رخ کسے ریختن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث وخامس بے آبرو شدن وکردن چنانکہ غنی گوید (سے) تا آب رخ محتسب شہر نریزد ؛ ما کشتی مے را نتوانیم روان کرد ؛ (اردو) آبرو ریزی ہونا ـ آبرو ریزی کرنا ـ آبرو لینا (امیر اللغات) (زند سے) ہو نہ راز عشق افشا آبرو ریزی نہو ؛ پھوٹ بہنا تو اگر اسے چشم گریان چھوڑ دے ؛ ـ (فقرہ امیر) کسی کی آبرو ریزی کرنے سے کیا فائدہ ،،

(۱۵۶) **آب رخ کسے شکستن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث وخامس مرادف آب رخ کسے ریختن است چنانکہ علی خراسانی گوید (سے) بروکہ آب رخ عاشقان شکست از تو ؛ زکوئے دوست دلا چند شرمسارئی ـ

آب رز (اصطلاح) باضافت ثالث
آب رزان بقول صاحب بحر عجم شراب انگوری (میر معزی قطعہ) دو گوہر است بدینوقت شرط مجلس ما ؛ فتیلہ معدن این وتنور مسکن آن ؛ یکے چو آب رز اندر میان جام قدح یکے چو برگ گل اندر میان آتشدان ؛ (صائب) می شود آب رزان چون برگ تاک شود ؛ صرفہ در آب رز آنست کہ درخاک شود ؛ (اردو) آب انگور (مذکر) شراب انگوری (مونث)

(۱۶۰) **آب رسانیدن بہ رخ** (مصدر اصطلاحی) آبرو حاصل کردن چنانکہ نظیری گوید (سے) آب بے رخ از آبلہ گفتم برسانم ؛ وادی برہم ریخت لقف آبلہ چین را ؛ (اردو) سرخروئی حاصل کرنا آبرو پیدا کرنا ـ (صبا سے) آبرو کی جو صفات فقر سے پیدا ؛ صورت وصل علی ذات خدا سے پیدا ؛

(۱۵۸) **آب رسیدنِ بچیزے** (مصدر اصطلاحی) بتحقیق مولف۔ (۱) سیراب شدن وتازه شدن آن چنانکه ابوطالب کلیم گوید (ع)

شانه از زلف تو خوش کام روا شد ستم است ٭ که وگر آب درین باغ به شمشاد رسد

(۲) نقصان رسیدن بچیزے چون آب به متاع رسیدن و آب بکتاب رسیدن که متاع آبرسیده از آب وتاب اصلی بری گردد (اُردو) (۱) سیراب ہونا۔ تر وتازه ہونا۔ (۲) آبرسیده ہونا۔

(۱۵۹) **آب رسیدنِ زخم** (مصدر اصطلاحی۔) باضافت نون۔ مرادف آب دیدن زخم است چنانکه غنی گوید (ع)

بیا که در شب ہجر تو چشم گریانم ٭ چو زخم آب رسیده بہم نمی آید ٭۔

آب رسیده (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انندراج وبہار جنسے را گویند که بسبب افتادن داغ از آب تاب اصلی برگردیده باشد۔ قیمتش نازل شده باشد (۲) نیز زخمے که آب زنے دیده باشد۔ **مُولّف**۔ گوید که آب رسیده اسم مفعول است از مصدر (آب رسیدن بچیزے) وبہر دو معنی آن شامل لفظ آبرسیده صفت چیزے واقع شود در سرسبزی وتازگی یا به نقصان آن پس (آبرسیده) را با جنس ضائع شده مخصوص کردن درست نباشد و زخم آب دز دیده را۔ زخم آبرسیده مترادف است۔ از مجرد لفظ آبرسیده زخم آب وزدیده ہرگز مراد نیست۔ سند این در ہر دو مصادر گذشته گذشت (اُردو) آبرسیده چیز دیکھو آب دیدن چیزے۔

آب رُفت (اصطلاح) بدون اضافت ثالث ولضم راے مہمله بقول صاحب بحر عجم سنگے را گویند که آب ازرا تراشیده ومدور ساخته باشد (اردو) وه گول پتھر جو ندیون مین پائے جاتے ہین۔

آب رفتن از چشم (استعمال)، بفتح را مهمله روان شدن اشک از چشم باشد چنانکه صائب گوید (ش) آب حسرت می رود هر سو ز چشم جوے جوے ٭ بسکه میخواهم نگار رفته جوے خویش را ٭ (اُردو) آنکھوں سے آنسو بہنا (سودا ش) سمندر کر دیا نام اس کا ناحق سب نے کہہ کہہ کر ٭ ہوے تھے جمع کچھ آنسو مِری آنکھوں سے بہ بہ کر ٭ (امیر اللغات)

آب رفتن از چیزے و از کسے (استعمال) بفتح را مهمله - صاحب بحر عجم (آب رفتن) را ذکر می کند و می فرماید که بے عزّت و خفیف شدن است - مُولّف - گوید که (۱) (آب رفتن از چیزے) - بے آب و بے رونق شدن آنچیز است (۲) (آب رفتن از کسے) بے عزّت و خفیف شدن آن (اردو) (۱) کسی چیز کا بے رونق ہونا (۲) کسی شخص کا بے عزّت اور بے آبرو ہونا - آبرو جانا (بحر ش) آبرو جاتی رہے گی آپ کی ٭ بحر اب اس سے کنارہ خوب ہے ٭ -

آب رفتن بر کشت زار (استعمال) گذشتن آب بران و سیراب کردن آن چنانکه نظیری نیشاپوری گوید (ش) زان بحر موج زن چه کم آید اگر شبے ٭ بر کشت زار سوخته آب بقا رود ٭ (اردو) کھیت کو پانی پہنچنا -

آبِ رفته بجو آمدن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بقول صاحب ناصری آمدن دولت و نعمت رفته بعد از فقر - سندش از کلام ظهوری بدست آمد (ش) شاید آب رفته ام دیگر بجو آید بگو ٭ حرف سرو جویباری گریه می آید مرا ٭ (اردو) گئی ہوئی دولت کا ہاتھ آنا -

آبِ رفته بجو آوردن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث کنایه از دولت رفته را باز حاصل کردن چنانکه جامی گوید (ش) آورد آب رفته بجو باغ حسن را ٭ سرو بلند قامت

طوبیٰ خرام ما ❊ (اردو) گئی ہوئی دولت کو حاصل کرنا۔

آبِ رفتہ بجو باز آمدن (مصدر اصطلاحی) (۱۱۶۴)
باضافت ثالث۔ مرادف آبِ رفتہ بجو آمدن چنانکہ سعدی گوید (س) تشنہ ترسم کہ منقطع گردد ❊ ورنہ باز آید آبِ رفتہ بجوے (صائب س) باز آید آبِ رفتہٴ ہستی بجوے ما ❊ روزے کہ خاک تربت ما زآب تر کنند ❊۔

آبِ رفتہ بجو بیار باز بخشیدن (مصدر اصطلاحی) (۱۱۶۵)
مرادف آبِ رفتہ بجو آوردن است چنانکہ حزین گوید (س) تا ہست سے بشیشہ غم از عمر رفتہ نیست ❊ این آبِ رفتہ باز باین جویبار بخش ❊۔

آبِ رفتہ بجوے دیدن (مصدر اصطلاحی) (۱۱۶۶)
باضافت ثالث مرادف آبِ رفتہ بجو آمدن چنانکہ ظہوری گوید (س) خویش را حاجت رواخواہی مراد از شوق جوے ❊ گریہ آب رفتہ دید آخر بجوے خویشتن ❊

آبِ رفتہ در جوے آمدن (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث مرادف آبِ رفتہ بجو آمدن

(۱۱۶۷) **آبِ رفتہ در جوے آوردن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ مرادف آبِ رفتہ بجو آوردن چنانکہ فیضی گوید (س) آورد گلم بتازگی روے ❊ کاوردیم آبِ رفتہ در جوے ❊۔

(۱۱۶۸) **آبِ رفتہ در چیزے آمدن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ مرادف آبِ رفتہ بجو آمدن چنانکہ شیخ العارفین مے فرماید (س) کدوے خشک زاہد راد ماغ از بوے مے تر شد ❊ بحمد اللہ کہ آبِ رفتہ ما را دراياغ آمد ❊ ایاغ بالفتح پیالہٴ شراب خوری است واین لفظ ترکیست کذا فی البرہان۔ مؤلف گوید کہ ازین سند پیداست کہ آبِ رفتہ را با جوے تخصیص نیست (آبِ رفتہ در جام یا حوض یا تالاب یا مراحی

یا شیشہ و شلہ (آمدن یا آوردن) ہیتوان گفت

آبِ رکنا د باد (اصطلاح) باضافت ثالث وضمّ رابع بقول صاحب فرہنگ انند۔ چشمہ الیست در رکنا باد کہ در شیراز واقع است (حافظ ؎) بدہ ساقی مے باقی کہ در جنت نخواہی یافت ٭ کنار آب رکنا باد و گلگشت مصلّا را ٭ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات رکن آباد ایک گانوٗن ہے نواح شیراز مین اُسکے پاس ایک چشمہ جاری ہے جسکو آب رکنا باد کہتے ہین۔

آبِ رُکنی (اصطلاح) باضافت ثالث وضم رابع بقول صاحب ہفت قلزم مخفف ومترادف ماضیہ (حافظ ؎) شیراز و آبِ رکنی و آن باد خوش نسیم ٭ عیبش مکن کہ خال رُخ ہفت کشور است ٭۔

آبِ رنگ (اصطلاح) بدون اضافت ثالث بفتح راے مہملہ بقول صاحب بحرعجم تری و تازگی۔ (اُردو) آب و رنگ مذکر (آتش ؎) مُرغ چمن کے نالون سے ہے یہ صدا بلند ٭ قابل ہے دیکے یہ طلسم آب و رنگ کا ٭

آبِ رنگین (اصطلاح) باضافت ثالث بفتح راے مہملہ۔ بقول صاحب بحرعجم (۱) شراب سُرخ (۲) اشک پرخون (اردو) دیکھو آب آتش رنگ۔

آبِ رو (اصطلاح) بدون اضافت بضم راے مہملہ۔ بقول صاحب بحرعجم (۱) شخصے کہ پیش بزرگان قدرے واعتبارے داشتہ باشد (۲) باضافت ثالث۔ تری و تازگی و روشنائی و بقول صاحب فرہنگ انندراج بہ اضافت ہم بمعنی اول۔ بہار گوید کہ آب و دراصل باضافت ومعنی ترکیبے آن خوبی کے وصفائی چہرہ۔ وبمعنی جاہ واعتبار مجاز است و در عرف بفک اضافت و بہ تحقیق مولف

آب رو باضافت و بدون اضافت۔(۳)
بمعنی اشک ہم۔(صائب ؒ) ز انقلاب
چرخ می لرزم بآب روے خویش ٭ جام
لبریزم بدست رعشہ دار افتادہ ام ٭ (ولہ ؒ)
نمی افتم چو اسکندر بدنبال خضر صائب ٭ من آن
تشنہ ام کہ آب روے باشد آب حیوانم ٭ (جامی
ؒ) آب رو را کہ دران کو مژہ ام ریخت بخاک ٭
آبروے دل از خاک درش می دارم ٭ (اردو)
آبرو (مونث) بقول امیر بمعنی حرمت۔ قدر و منزلت
(داغ ؒ) حسرت جس آبرو کی سلیمان کو
رہی ٭ یثرب مین ہے وہ مرتبہ مور ضعیف کا ٭
آبرو بمعنی ناموس و عصمت۔ (جان صاحب ؒ)
آبرو لینے کا یہ رہتا ہے طالب رات دن ٭
نکٹا خواجہ سرا بیری مرا مطلوب ہے ٭
آبرو بمعنی امارت و وجاہت (صبا ؒ)
چاہیئے عقبیٰ کی عزت کا خیال ٭ منمویہ آبرو
اچھی نہین ٭

آبرو بمعنی حیثیت عرفی (فقرہ امیر) ہتک عزت
کی نالش مین آبرو کا اندازہ کرکے سرکار جرمانہ
کرتی ہے۔
آبرو بمعنی ساکھ۔ اعتبار (فقرہ امیر) روپیہ کہان
مگر لالہ جی کی آبرو بنی ہوئی ہے۔
آبرو بمعنی بی بی۔ زوجہ (فقرہ امیر) یہ تمہاری
آبرو ہے اسکا بہت خیال کرو۔
آبرو بمعنی شرم۔ لاج (داغ ؒ) الٰہی اشک
ندامت کی آبرو رکھنا ٭ یہ بیکسی مین بُرے
وقت پر ضرور آیا ٭ (۲) چہرے کی رونق
(مونث) (۳) اشک۔ آنسو (مذکر)

آب رُوا | (اصطلاح) بدون اضافت
ثالث بضم رائے مہملہ بقول صاحب فرہنگ جہانگیری
سنبل باشد و در بعضے لغات (۲) نیلوفر (اردو)
بالچھڑ۔ سنبل (مذکر) (۲) نیلوفر (مذکر) (وزیر
ؒ) سنبل گلشن مین کہہ رہا ہے ٭ یکتا ہے وہ
زلف گو دوتا ہے ٭ (ظفر ؒ) خال مشکین

آتشین رُخسار پہ پیدا ہوا ؛ چشمۂ خورشید
مین بھی نیلو فر پیدا ہوا ؛ -

(۲۲۶) **آبرو افزودن** (استعمال) قدر و مرتبت
زیاد شدن و کردن لازم و متعدی ہردو
چنانکہ ابن جلال عراقی گوید (ـــہ) اے
در جہان حسن تو خورشید خاک کوے ؛ مہرا
ز خاک کوے تو افزوده آبروے ؛ (اُردو)
آبرو بڑھنا۔ آبرو بڑھانا۔ (بحر ـــہ) بڑھی ہے
گریۂ عاشق سے آبروے فراق ؛ فلک ہے
اپنی نظر مین حباب جوے فراق ؛ (اسیر ـــہ)
فروغ پیر مغان ہے ہماری محنت سے ؛
گھٹا کے خون بڑھائی ہے آبروے شراب ؛

آبِ رَوان (اصطلاح) باضافت ثالث
بفتح راے مہملہ بقول بہار آب جاری (غنی
ـــہ) داغم کہ دل صاف مکدر زجہان رفت ؛
چون آب روان آمد و چون آب روان رفت ؛
(جامی ـــہ) موسم عید و بہار است و شاہ
نوجوان ؛ سایۂ ابر و کنار سبزہ و آب روان ؛
(صائب ـــہ) ترا بیوسف مصر اشتباہ نتوان
کرد ؛ قیاس آب روان را بچاہ نتوان
کرد ؛ (اردو) بہتا پانی - آب جاری - آب
روان (ناسخ ـــہ) دلیل اس پہ ہے کیا جو
حکم کرتا ہے نجاست کا ؛ کہ سے گردش
مین زاہد کم نہین ہے آب جاری سے ؛
(ولہ ـــہ) پڑ گیا عکس جو چلنے سے رہا آب
روان ؛ تیری صورت سے فقط آینہ ہی
دنگ نہین ؛ -

آبِ رَوان از استادن سبز گردد
(مقولہ عجم) باضافت ثالث۔ مقولہ ایست
چون کسے از کاہلی و سستی در اشغال
خود تفرقہ اندازد فارسیان گویند کہ "آب
روان از استادن سبز شود"، یعنی متعفن و ناقابل
استعمال می شود۔ مقصود آنست کہ اشغال
جاریہ را موقوف مکن کہ نقصانے رسد

صائب ہمین مقولہ را در کلام خود آوردہ ست (ع) ز استادن آب روان سبز گردد * مجو چون خضر ہستی جاودانہ * (اردو) چلتی کا نام گاڑی ہے ہین تو ہین آئینہ

(۱۶۰) **آبرو اندوختن** (استعمال) آبرو پیدا کردن و آبرو حاصل کردن است چنانکہ صیدی طہرانی گوید (ع) آبروئے کہ بصد خون دل اندوختہ بامید کرم نسیہ بدربان مفروش * (اُردو) آبرو پیدا کرنا (صبا ع) آبرو کی جو صفات فقر اسے پیدا * صورت وصل ہوئی ذات خدا سے پیدا *۔

(۱۶۱) **آبرو باختن** (استعمال) بے آبرو شدن و آبرو از دست دادن است چنانکہ صائب گوید (ع) در بر دریا دلان خاموش نشین چون حباب * آبروئے خویش می بازی نفس گرمی کشی * (اردو) آبرو کھونا (بحر ع) آبرو کھوئی ہے محو رُخ زیبا ہو کر * بیٹریاں پہنی ہین اس زلف پہ شیدا ہو کر *

آبرو بایستن (استعمال) خواہان آبرو در کار بودن آبرو ست چنانکہ ظہوری گوید (ع) آبرو از سجدۂ خاک درسے می باید قطرہ ام از تشنہ جانی کوثرے می بایدم * (اردو) آبرو درکار ہونا۔

آبرو بباد دادن (استعمال) ضائع کردن آبرو ست چنانکہ ظہوری گوید (ع) آبرو طلب بباد دہد * بعرق ریزی حیا سوگند * (اردو) آبرو خاک مین ملانا۔ (رشک ع) نظرے کے سے گر گر جائے * آبرو خاک مین ملائے گئے آبرو برباد کرنا بھی کہا جاتا ہے۔ (فی البدیہہ نظم طباطبائی ع) پھوٹ کر کہتا ہے دریا من خجل آبرو اے چشم تر برباد کی *

آبرو بباد رفتن (استعمال) ضائع شدن آبرو ست چنانکہ ظہوری گوید (ع) آبرو می رود بباد مباد * آتش بادہ و حیا سوزی * (اردو) آبرو خاک مین ملنا۔ (اسیر ع) پیکان تیر یار سے

کرتا ہے ہمسری ✦ ڈرتا ہون خاک مین شطے
آبروے دل ✦ آبرو برباد ہونا بھی کہا جاتا
ہے (فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎) نہین ہو سکتا ہے
ضبط اشک واہ اے ناصح ✦ بلا سے آبرو
برباد ہو جاے تو ہو جاے ✦

(۹) **آبرو برباد دادن** (استعمال) مرادف آبرو
بباد دادن است (حافظ ؎) خون دل در
جام دیدم از سرشک ✦ آبرو برباد دادم
از شراب ✦..

(۱۰) **ابرو برباد رفتن** (استعمال) مرادف
آبرو بباد رفتن است (ظہوری ؎) رود
برباد ترسم آبروے اعتبار من ✦ چہ محتاجم
بد نشاے اثرہا در دعا پیچم ✦

آبرو برداشتن (مصدر اصطلاحی) آبرو
بلند کردن و مرادف آبرو دادن است
کہ می آید چنانکہ بیدل گوید (؎) اگر مہر
قناعت باز کردہ پر تو احسان ✦ چو شبنم

آبروے ما کہ برداردورین دریا ✦ (اُردو) آبرو
بڑھانا (اسیر ؎) فروغ پیر مغان سے ہماری
محنت سے ✦ گھٹا کے خون بڑھائی ہے
آبروے شراب ✦

(۱۱) **آبرو بردن** (استعمال) بے آبرو کردن
است چنانکہ سعدی گوید (؎) بشب گر
بنبردے برشحنہ سوزد ✦ گناہ آبرویش نبردے
بروز ✦ (اُردو) آبرو لینا (جانصاحب ؎)
لی مفت چنی لعل نے موتی کی آبرو ✦ پہنچی
خبر یہ لائی ہے گوہر ہمارے پاس ✦۔

(۱۲) **آبرو برگرفتن** (استعمال) یافتن ابروست
چنانکہ ظہوری گوید (؎) آبرو از خاک پایت
آبحیوان برگرفت ✦ رنگ و بوے کز تو
بود افزون گلستان برگرفت ✦ (اُردو) آبرو
پانا۔ بقول امیر شرف اور عزت حاصل ہونا
مرتبہ بڑھنا (رشک ؎) سر تو جدا ہوا تھا
مگر پائی آبرو ✦ یہ مرتبہ جدا اتری تلوار سے ملا

ﮦ و بو دن (استعمال) حاصل بودنِ آبرو
بود آبروست چنانکہ بیدل گوید (ـــہ) گر آبرو
داز حادثات کاہش نیست ؛ زیان نمیرسد اٰب
زسود نہا ؛ (اُردو) ابرو بنی ہونا۔ بقول
برعزت سلامت رہنا۔ آبرو سلامت رہنا
برو منزلت قائم رہنا۔

بروحاصل کردن (استعمال) آبرو پیدا کردن
ست چنانکہ سلمان ساوجی گوید (ـــہ) آبروے
رد و عالم آنزمان حاصل کنی ؛ کز سر اخلاص
دی خاکپاسے بوالحسن ؛ (اُردو) آبرو پیدا
نا۔ بقول امیر ناموری اور شرف حاصل کرنا
مباسـہ) آبرو کی جو صفات فقرا سے پیدا ؛
ورت وصل ہوئی ذات خدا سے پیدا ؛

بروخرج کردن (مصدر اصطلاحی) ضائع کردن
۔ باختن آبرو دست ۔ (ظہوری ـــہ)
ارخاک لیسی دہ ظہوری ؛ نخواہم کرد آب
ودگر خرج ؛ (اُردو) آبرو کھونا۔ بقول امیر عزت
ضائع کرنا۔ (بحر ـــہ) آبرو کھوئی ہے محوِ رخ زیبا
ہو کر ؛ بیڑیاں پہنی ہیں اُس زلف پہ شیدا ہو کر ؛

آبرو خریدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب
بحر عجم چیزے براے حفظ آبرو دادن و خود را
از شکنجۂ آبرو ریختن رہانیدن (مخلص کاشی ـــہ)
فروختم بغبار رہ تو ملک جہان را ؛ باین متاع
قلیل آبروے خویش خریدم ؛ (اردو) آبرو
مول لینا کہا جاتا ہے۔ (فی البدیہہ نظم طباطبائی
ـــہ) بات میزان خرد میں تول لے ؛ جان کو
بیچ آبرو کو مول لے ؛

آبرو د (اصطلاح) بدون اضافت بروزن
یاد بود بقول صاحب جہان (۱) سنبل و نیلوفر مرادف
آب رود کہ گذشت۔ مؤلف۔ گوید کہ (۲)
باضافت۔ آب جوے باشد کہ بقول صاحب
برہان رود۔ در فارسی جوے را گویند (اُردو)
(۱) سنبل۔ نیلوفر۔ (مذکر) (۲) ندی کا پانی (مذکر)

آبرو دادن (استعمال) عزت بخشیدن است (۱۳)

چنانکہ شاپور طہرانی گوید (ﮯ) شاپور خون
ز دیدہ روانست و خوشدلم ٭ زین آبروکہ
دیدۂ ترمید ہد مرا ٭ (اردو) آبرو دینا۔ آبرو
بخشنا (ناسخ ﮯ) وہی ہے خالق نے ازل سے
آبرو تلوار کو ٭ کیون نہ آنکھون پر جگہ ہو ابرو
خمدار کو ٭ (غالب ﮯ) تم نے مجھکو جو آبرو بخشی ٭
ہوئی میری وہ گرمی بازار ٭۔

آبرو داشتن (استعمال) باتوقیر و باآبرو
بودن است چنانکہ سبزواری گوید (ﮯ)
بناکام شاہے برفت از درت ٭ کہ پیش تو ہیچ
آبروئے نداشت ٭ (اردو) آبرو رکھنا۔ (فقرہ)
امیر حضور ہم اگرچہ غریب ہین مگر آبرو رکھتے ہین ٭

آبرو رفتن (استعمال) بے آبرو شدن و
باقی نماندن آبروست چنانکہ جامی گوید (ﮯ)
بہ آب درجگرم باشد اینچنین کہ مرا ٭ ہم آبدیدہ
بہجرش ہم آبرو رفتست ٭ (ظہوری ﮯ)
و داز گریہ ہاسے خام آب روئے بیتابی ٭
نباشد گر جگر را جوششے از داغ پنہانی ٭ (اُردو)
آبرو جانا (غالب ﮯ) ہر بوالہوس نے حسن
پرستی شعار کی ٭ اب آبروئے شیوۂ اہل نظر گئی ٭

آبرو روان گردیدن (استعمال) مرادف (۱۸۶)
ماضیہ چنانکہ بیدل گوید (ﮯ) بے رواجہاسے
اشکم احتیاجم داغ کرد ٭ آبرو چندانکہ می ریزم
نمی گردد روان ٭۔

آبرو ریختن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب (۱۸۷)
کسے ریختن باشد (غنی ﮯ) پرکن ز آب دیدۂ
گریان سبوسے خویش ٭ یعنی مریز بر لب جو آبروئے
خویش ٭ (ابو سلیک گرگانی ﮯ) خون خود را
گر بریزی بر زمین ٭ بہ کہ آب روسے ریزی بر
کنار ٭ (آہی ﮯ) ندارد روسے گل پیش
تو آبے ٭ بباید ریخت گوئی آبرو را ٭
در اصطلاح ماضیہ ہم سند این از کلام بیدل
پیداست۔

آبرو سنجیدن (مصدر اصطلاحی) موازنۂ آبرو (۱۸۸)

کردن چنانکہ بیدل گوید (ص) باکدامی ذرہ سنجم آبروے اعتبار ٭ آن قدر ہیچم کہ از خود شرمسارم کردہ اند ٭ (اردو) آبرو کا جانا -

آبرو شدن (مصدر اصطلاحی) رفتن آبرو (۱۳۹)
و بے آبرو شدن است چنانکہ حزین اصفہانی گوید (ص) بوداول درین میخانہ قدرے خرقہ پوشانرا ٭ شراب آلودہ دلقم آبروے پارسائی شد ٭ (اردو) آبرو جانا - جاتی رہنا (غالب ص) ہر بوالہوس نے حسن پرستی شعار کی ٭ اب آبروے شیوۂ اہل نظر گئی ٭ (ہجر ص) آبرو جاتی رہیگی آپکی ٭ ہجر اب اس سے کنارہ خوب ہے ۔

آبرو شکستن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار کہ بذیل آبرو می نویسد مرادف آبرو بردن است

آبِ روشن (اصطلاح) باضافت ثالث لفظ صاحب بحر عجم رونق و رواج - سندش در (آب از پس غلدون) گذشت (اردو) رونق (مونث) رواج (مذکر)

(۱۴۰) **آبِ روشن جستن** (استعمال) باضافت ثالث امید رونق و آبرو داشتن وطلب آن کردن چنانکہ صایب گوید (ص) چہ آب روشن ازین چرخ نیلگون جویم ٭ کہ رنج بجوان شفق آفتاب می شوید ٭ (اردو) آبرو چاہنا - عزت اور اور مرتبے کی خواہش کرنا (آتش ص) پیش منعم نہین کم مایہ کی عزت ہوتی ٭ آبرو چاہے تو دریا سے کنوان دور رہے ۔

(۱۴۱) **آبرو طلبیدن** (استعمال) خواہش آبرو کردن و آبرو خواستن چنانکہ صائب گوید (ص) از روشنان خرچ سخاوت طمع مدار ٭ کز شبنم آبرو طلبد آفتاب خشک ٭ (بیدل ص) آبرو می طلبی ترک طمع کن بیدل ٭ کاین دو تمثال بیک خانہ نشستست بہم ٭ اردو آبرو چاہنا - (دیکھو اصطلاح ماضیہ)

(۱۴۲) **آبرو فروختن** (مصدر اصطلاحی) آبرو را بمعاوضہ از دست دادن است چنانکہ صیدی طہرانی گوید

(س) آبروے کہ بصد خون دل اندوختہ با امید
کرم نسیہ بدربان مفروش (اُردو) آبرو بیچنا۔
(بحر س) دینے والے کا کب احسان گدا لیتے
ہین ٭ آبرو بیچکے ٹکڑا فقرا لیتے ہین ٭۔

(۱۹۲) **آبرو فرو ریختن** | (مصدر اصطلاحی) مرادف
(آب رخ ریختن) باشد چنانکہ ارسلان گوید (س)
زلعل جانفزا ایش ارسلان ہرگہ سخن گوید ٭
زخجلت آبروے چشمۂ حیوان فرو ریزد ٭۔

(۱۹۳) **آبرو کردن** | (مصدر اصطلاحی) لحاظ و احترام
کردن (بیدل س) خاک گردیدیم امّا آبروے سنگ
نکرد ٭ ہمچو دل بر آب گردیدن جگر داریم ما ٭ (نظیری
نیشاپوری س) تصدیع کم کشند گل و بادہ تا بکے ٭
درکار بید ماغی ما آبرو کنند ٭ (ظہوری س)
طراوتہائے عمر خضر ہست از جرعۂ جامت ٭
سکندر کو کہ خاک رہگذارت آبرو کردے ٭ (اردو)
لحاظ کرنا۔ احترام کرنا۔

(۱۹۵) **آبرو گرد کردن** | (مصدر اصطلاحی) کنایہ از
جمع کردن و حاصل کردن رونق و آبروست
چنانکہ صائب گوید (س) از قناعت گرد اگر
می کرد آب روے خویش ٭ زود می شد
سیر چشم از گوہر غلطان صدف ٭ (اردو) آبرو
سمیٹنا۔ (فی البدیہہ نظم طباطبائی س) آتی ہے
جب نسیم تو کہتی ہے موج بحر ٭ یون آبرو سمیٹ
اگر ہون ہزار ہا تھ ٭

آبرو ماندن | (استعمال) در مبحث آبرو
نماندن بیاید۔

(۱۹۴) **آبرو ونگاہ داشتن** | (استعمال) آبرو
محفوظ داشتن است چنانکہ جامی گوید (س)
میدہم گفتم بہاے خاک کویت آبرو ٭ گفت
رو جامی نگہدار آبروے خویش را ٭ (اُردو)
آبرو بچانا (بحر س) ہوسے بے آبرو ہم آپکے
آگے گھڑی بھر مین ٭ بچائی کیونکر آئینے
نے اپنی آبرو برسون ٭۔

(۱۹۶) **آبرو ونگذاشتن** | (استعمال) بے آبرو کردن

و آبرو ریختن است اگرچہ این منفی آبرو وگذاشتن
است ولیکن استعمال این در مثبت بنظر مولف
نیامدہ (شانی مشہدی ؎) خاکسترم بسر کہ
چہ بے آبرو شدم ✤ نگذاشت گریہ پیش کسان
آبرو مرا ✤ (اردو) آبرو لینا۔ بے عزت اور
ذلیل کرنا (بحر ؎) جو آب آئینہ کی جائے
ہم مکدّر ہون ✤ وہ کون ہین جو کسی کی ہین
آبرو لیتے ✤۔

(۱۹۸) **آبرو نماندن** (استعمال) بے آبرو شدن
است لازم استعمال ماضیہ۔ ومنفی آبرو ماندن
اگرچہ آبرو ماندن بمعنائے حقیقی است ولیکن
استعمالش در مثبت بنظر نیامدہ قاسمی گونابادی
گوید (؎) نماند آبروئے درین انجمن ✤
درو شستہ ام دست دل از سخن ✤ (اردو)
آبرو مٹجانا۔ بے آبرو ہونا (قلق ؎) گھر
سے باہر اگر نکالا قدم ✤ آبرو ساری
ست گئی اسدم ✤۔ اردو مین آبرو رہجانا
کہا جاتا ہے جو آبرو ماندن کا ترجمہ ہے
(بحر ؎) بلا سے جان نکل جائے آبرو رہجائے
کھُلے کسی پہ نہ پردہ شکستہ حالونکا ✤۔

(۱۹۹) **آبرو ہوس کردن** (استعمال) بقول صاحب
نفائس ہوس بمعنی آرزوئے نفس است پس آبرو
ہوس کردن خواہش آبرو کردن نفس باشد
(ظہوری ؎) کسے از عشق آب رو ہوس
کرد ✤ کہ خاکش بفرق ملتمس کرد ✤ (اردو)
آبرو کی ہوس کرنا۔

(۲۰۰) **آبرو یافتن** (استعمال) مرادف آبرو حاصل
کردن (ظہوری ؎) یافت ظہوری ز غمش
آبرو ✤ بر سر صد عیش و طرب خاک باد ✤

آب رہ (اصطلاح) بدون اضافت ثالث
بقول صاحب شمس اللغات شراب
انگوری (اردو) انگوری شراب (منوش)

آب ریخت (مقولہ) بدون اضافت ثالث
(۱) بقول صاحب بحر عجم شرمندہ گردیدن

مقولۂ عجم است یعنی چون کسے نادم شد گویند
کہ آب ریخت ولبقول صاحب برہان جامع
(۲) بے عزت وخفیف ساخت۔ مولف
گوید کہ این مشتق از مصدر اصطلاحی آب
ریختن است کہ بیاید (اردو) (۱) آب آب
ہوا۔ پانی پانی ہوا۔ (ناسخ ؎) نرگس مست
یار کے آگے ؛ ہوئی غیرت سے آب
آب شراب ؛ (ولہ ؎) وہ پانی پانی ہوا شرم سے
تو محفل مین ؛ بہا کے اشک ہوا کیا ہی
انفعال مجھے (۲) آبرو لی۔ ذلیل کیا۔

آب ریختن (مصدر اصطلاحی) (۱) بقول
بہار معروف کہ از افشاندن آب مراد باشد
(۲) ولبقول صاحب فرہنگ انندگرد خفیف
فرونشاندن۔ صاحب بحر عجم گوید کہ (۳) آب
ریختن بے عزت وخفیف ساختن۔ مولف
گوید کہ معنائے آخر الذکر متعلق از (آب کسے
ریختن۔ یا آب چیزے ریختن) است وبہ تحقیق
موءلف۔ (۴) آب ریختن عرق آلود ومنفعل
شدن ہم۔ (ظہوری ؎) در گرفتست آتش
ستان ؛ ساقی از روغن آب می ریزد ؛۔
(ولہ ؎) برگل نم دیدہ آبے ریختن آسان
تراست ؛ سوز عشق خویش بر دلہائے شیدا
عرض کن (بیدل ؎) مزن اسے بے خبر
لاف محبت ؛ مبادا آب ریزد از حیا
دل ؛ (اردو) (۱) و (۲) پانی چھڑکنا (۳)
آبرو لینا (دیکھو آب رخ کسے ریختن) (۴)
آب آب ہونا۔ پانی پانی ہونا۔ (دیکھو مفقود ضمیمہ)

آبریز (اصطلاح) بدون اضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم (۱) ادب خانہ ومستراح (۲)
دلو آب کشی (۳) ظرفے کہ وقت غسل بدان
آب برسر ریزند (۴) گودا بیکہ از برائے
آبہائے مستعمل ہیچو آب حمام ومطبخ وغیرہ کنند
باشند ولبقول صاحب سروری (۵) متوضا
یعنی حوض وغیرہ کہ دران وضو کنند (مولوی

معنوی ل۵) اے بدیدہ لونہاے چرب خیز ۔ فضلہ آنرا ببین در آبریز ۔ (حکیم سنائی ۲ل۵) دوستی را بریز چرخ مبر ۔ زانکہ او گہ تہی بود گہ پُر ۔ (حکیم زجاجی ۲۵) کمربستہ یکسر براے گریز ۔ نہ مطبخ بدانجا نہ بُد آبریز ۔ (حکیم سوزنی ۵۶۵) شعر تو باید بآبریز در انداخت ۔ گر بود از مشک بر نبشتہ با بریز ۔ (اردو) (۱) پاخانہ (مذکر) (۲) ڈول (مذکر) (۳) وہ ظرف جس سے غسل کے وقت پانی سر پر ڈالیں (۴) چوبچہ جس مین حمام یا باورچیخانہ کا پانی جمع ہوتا ہے (مذکر) (۵) حوض وغیرہ جس مین وضو کرین (مذکر)

آبریزان (اصطلاح) بدون اضافت ثالث بقول صاحب برہان روز سیزدہم ماہ تیر باشد گویند کہ در زمان یکے از ملوک عجم چند سال باران نبارید در این روز حکما و بزرگان و خواص و عوام در جاے جمعیت نمودہ دعا کردند ہمان لحظہ باران شد بدان سبب مردم شادی و نشاط کردہ آب بریکدیگر ریختند ازان باز این رسم بر جاست (نظیری نیشاپوری س۵) از سیہ چشمان ہندی آب در چشمت نماند ۔ آبریزان می شود در ریزد چشمے آبدہ ۔ (اردو) عجمیونکی ایک خاص عید کا نام جو ۱۳ ماہ تیر کو منائی جاتی ہے ۔

آب ریزگان (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ ۔

آب زدن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) گرد فرو نشاندن (۲) تسکین دادن (۳) اطفاے آتش کردن و بقول صاحب فرہنگ اندراج (۴) فرو نشاندن آتش خشم (۵) رام ساختن مؤلف ۔ گوید کہ اگر این مصدر عام را بہ صلہ ہاے مختلفہ و تخصیص مفعولش بیان نکردہ شود تحقیق پسندان را خوش نہ نماید و اصطلاح جویان را افادتے نہ بخشد ۔ مخفی مباد کہ استعمال

این مصدر اصطلاحی بصلہ ہائے متعددہ یافتہ
میشود مثلاً۔(آب زدن بہ چیزے) و (آب
زدن برچیزے) و (آب زدن چیزے را) و
(آب زدن درچیزے) بہ تحقیق۔ **مولف**
از برائے این مصدر اختلاف صلہ ہا فرقے
درمعنی پیدا نکند ولیکن اختلاف مفعول معنی
برمعنی است چنانکہ آب زدن براہ معنی
اول است و آب زدن بدل مخصوص بمعنی
دوم و آب زدن بر آتش مثال معنی سوم
باشد۔ اما معنی چہارم متعلق است از معنی
سوم مثلاً (آب بر آتش خشم زدن) کنایہ
از غصہ فرونشاندن و اطفائے آتش غضب
است۔ عجب است کہ صاحب فرہنگ
اندراج اینمعنی را معنی تازہ قرار میدہد
وہم چنین است معنی چہارم ہم کہ محض ادعائے
صاحب فرہنگ اندراج است و دیگران
از اینمعنی سکوت ورزیدہ اند۔ **مولف**
این کتاب راہم سندش بدست نیامد و بہار
از (آب زدن) ساکت است و (آب زدن
برچیزے) را کنایہ از گرد و غبار فرونشاندن
گیرد قابل غور است کہ تخصیص صلہ بر و تعمیم
لفظ چیزے معاملہ را برہم می کند در رائے
مولف۔ آب زدن کنایہ از فرونشاندن باشد
و ہمین است قول صاحب برہان و (آب
زدن بظرف مکانی) خواہ بصلۂ بر باشد
یا بہ یا در یا را کنایہ از گرد و غبار فرونشاندن
است چنانکہ بالا گذشت پس (آب زدن
برچیزے) را بدین معنی مخصوص کردن درست
نباشد۔ خلاصہ اینست کہ معانی متعددۂ آب
زدن پیدا می شود از مفعول و قرینۂ آن
چنانکہ بذیل می آید۔ (اردو) (۱) آبپاشی کرنا
(۲) تسکین دینا (۳) آگ بجھانا (۴) آگ
بجھانا (۵) مطیع کرنا۔ آصفیہ) (اسیر ۵۵)
غم دور کرے شراب پاشی ؛ جھلا دے

یہ گرد آب پاشی ٭ (کیف ۵۵۲) ایک دنیا مین
نہ ایسا کوئی صحرا پایا ٭ آگ دلکی جو بجھاوے
کہین دن بھر روکے ٭ (قلق ۵۴۳) دوڑو
لوگو بجھاؤ آگ لگی ٭ جلد پانی منگاؤ آگ لگی ٭
فقرہ امیر ۴) دونون مزاج کے جھلّے ہین یہ
آگ تمہین بجھاؤگے تو بجھیگی،، (امیر اللغات)

(۲۰۲) **آب زدن آتش را** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بر آتش زدن - باشد کہ گذشت
چنانکہ بیدل گوید (ـہ) بتدبیر دگر نتوان
ز داغ کلفت آسودن ٭ مگر آبے زند
خاکستر ما آتش مارا ٭ مخفی مبادکہ (آب زدن
بہ آتش) و آب زدن بر آتش) و (آب زدن
در آتش) معنیٔ فرقے ندارد - اگرچہ سند استعمال
آن بصلہ ہائے باد بر و در الاّن دستیاب نشد -

(۲۰۳) **آب زدن براہ** (مصدر اصطلاحی) تخصیص
مفعول درین اصطلاح بر طریق تمثیل است
و این عام باشد از برائے ظرف مکان یعنی

آب زدن بہ خانہ و درِ خانہ و میدان
و امثال آن در معنی اصطلاحی فرقے پیدا
نمی کند کہ کنایہ از گرد فرونشاندن باشد ۔
(ظہوری گوید ـہ) براہ گریہ آبے می زند
چشم ٭ نفس فراش جولانگاہ آہ است ٭
(بیدل ـہ) آب زد بیدل بر آتش عمرہا
چشم ترم ٭ آن ستمگر یک نگہ انعام نتوانست
کرد ٭ (اردو) آبپاشی کرنا - چھڑکاؤ کرنا -
راستے یا مکان یا میدان وغیرہ مین - (دیکھو
آب زدن کے پہلے معنی) (شاہ نصیر ـہ)
یہ کسکے واسطے کرتی ہے چشم تر چھڑکاو ٭
کہ آئینے کا ہمین چاہتا ہے گھر چھڑکاو ٭

آب زدن بر چیزے (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار کنایہ از گرد و غبار فرونشاندن
و دور ساے مؤلف - چنانکہ در مصدر
(آب زدن) گذشت تعمیم چیز ہر گز درست
نیست و اینقدر درست باشد کہ بجائے

(آب زدن بر چیزے) (آب زدن بر ظرف مکانی) گفته شود - بہار سندے که پیش میکند همان ست که در (آب زدن براه) گذشت و اسناد دیگرش هم علی غیر محله - اگر آب زدن بر چیزے را بمعنی مخصوص کرده شود (آب برخ زدن) و (آب برخسار زدن) و (آب بر روے زدن) وغیر ذلک که گذشت داخل این اصطلاح می شود و آن بلحاظ معنی درست نباشد -

آب زدن در را (مصدر اصطلاحی) کنایه از گرد فرو نشاندن در خانه باشد یا در باغ و امثال آن و گاہے صله را - محذوف هم باشد چنانکه حافظ گوید (ـه) خرّم آن روز که با دیدۂ گریان بروم ؛ تا زنم آب - در میکده یکبار دگر ؛ (اردو) آبپاشی کرنا چھڑکاو کرنا - دروازے مین -

آب زدن راه را (مصدر اصطلاحی) مرادف (آب زدن براه) است چنانکه ظهوری گوید (ـه) باستقبال وصل از خویش می خواهم برون آیم ؛ که شادی می زند از گریه راهِ خنده را آبے ؛ بحث کامل این مصدر اصطلاحی در (آب زدن براه) گذشت

آب زدن کباب را (استعمال) افشاندن و پاشیدن آب بر کباب باشد (شاپور طهرانی ـه) دلم بر آتش غم خام سوز گشت امشب ؛ کجاست گریه که آبے زند کباب مرا ؛ (اردو) کباب پر چھینٹا دینا - (آصفیه دیکھو چھینٹا دینا)

آب زده (اصطلاح) بے اضافت بقول صاحبان بهار عجم و فرهنگ انندراج جنسے را گویند که بسبب افتادن داغ آب قیمتش نازل باشد (نادم گیلانی ـه) تو پاکدامنی آئینه گل ز عنبس حسن تو نیست ؛ که نیست لاله و گل داغدار و آب زده ؛ بهار گوید که تواند که زینجا بمعنی آب پاشیده شده باشد چنانچه سر گلهاے

پژمردہ می باشند۔ برائے طراوت وتازگی
انہا وخیال ضعیف است کہ بمعنی لوث وآلودہ
باآب باشد ومقابلہ پاکدامنی ہمین را می خواہد
(انتہی) **مولف**۔ گوید کہ آب زدہ راآبِ عکس
آب زدہ گرفتن درست نباشد ودرکلام
نادم گیلانی استعمال (گل آب زدہ) می باشد
پس آب زدہ صفت چیزے است کہ نقصان
آب باو رسیدہ باشد اعم ازینکہ داغدار
شود یا متغیر۔ مقصود انیست کہ اثر آب آنرا از
آب وتاب اصلی برگرداندہ واین۔ (مرادف
آب رسیدہ) ومفعول (آب زدن) درینصورت
آب زدن متاع مرادف آب رسیدن متاع
باشد کہ گذشت۔

آبِ زر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم (۱) طلاے حل کردۂ نقاشان
(۲) مے زعفرانی وبقول صاحب ناصری
(۳) آب زعفران ہم بہار گوید کہ آبے کہ درو
نقرہ حل کردہ باشند آنہم آب زر است۔
(سنجر کاشی سلہ) از آب زر بخنجر شیرویہ نقش
بود؛ کین رانسب بہ تیشۂ فرہاد می رسد؛
(نظامی ہ) بآب زر این نکتہ باید نوشت؛
شتربان درود انچہ خربندہ کشت؛ (سلمان ساوجی
سلہ) ہمہ روز تخم طرب کاشتند؛ بآب زرش
آب میداشتند؛ (علی خراسانی سلہ) درمجلس
غارت زدگان طرب وعیش؛ ساقی زخرابات
مغان آب زر آرد؛ (اردو) (۱) بقول امیر
آب زر سے وہ پانی مراد ہے جسمین سونا یا چاندی
حل ہو (آتش ہ) لکھتا جو نامۂ شوق اس
سیمبر کو آتش؛ تحریر اسکو خامہ بے آب زر
نہ کرتا؛ (۲) زعفرانی شراب (مونث) (۳)۔
زعفران کا پانی۔ (مذکر)

آبِ زرتاب (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم از قبیل آب آہن تاب
است یعنی آبیکہ زرراتاب دادہ دران

غوطہ دہند تا گرم شود پس سرد کردہ بہ بیمار
خورانند (اُردو) وہ پانی جسے اصلاح کے لیے
سونا گرم کرکے بجھاتے ہین - اگرچہ لوہے بجھے
ہوے پانی کو اردو مین آب آہن تاب کہتے
ہین لیکن آب زرتاب مستعمل نہین ہے - سونے
سے بجھاہوا پانی کہہ سکتے ہین -

آبِ زرد (اصطلاح) باضافت ثالث کنا (۲۰۴)
از اشک خونین باشد چنانکہ صائب گوید کہ
بدیل آب از دیدہ فروریختن گذشت (اُردو)
اشک رنگین (اسیر ع) تفوق ہے گل شاداب پ
ہر اشک رنگین کو ؛ گریبان داغ رہتا ہے
مرا دامان گلچین کو ؛ -

آبِ زرد از دیدہ ریختن (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج
کنایہ از اشک خونین ریختن باشد چہ صفرا
کف خون است (فردوسی ع) فروریخت از
دیدگان آب زرد ؛ بہ آب دو دیدہ ہمین چارہ
کرد ؛ **مؤلف** - گوید کہ از آب زرد اشک
خونین مراد است چنانکہ گذشت و (آب ز
دیدہ فروریختن) ہم مصدر اصطلاحی است
کہ گذشت پس آب زرد از دیدہ ریختن
اصطلاحے خاص نباشد چرا کہ اشک یا آب
دیدہ و امثال آن با ہر قدر مصادر کہ مستعمل
است - آب زرد ہم با مصادر مذکورہ مستعمل
باشد - مخفی مباد کہ در کلام فردوسی استعمال
(آب زرد از دیدہ فروریختن) است (اُردو)
آنکھون سے خون بہانا - (فی البدیہہ نظم طباطبائی
ع) روتے روتے نہین رہتے جب اشک ؛
خون آنکھونسے بہاتا ہون مین ؛ -

آبِ زرہ بر زرہ (اصطلاح) باضافت
ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج کہ
بحوالہ مظہر العجائب می نویسد آب موج زن (اُردو)
لہراتا پانی - موج زن سمندر

آبِ زلال (استعمال) باضافت ثالث

وضمّ زاے منقوطه۔ بقول صاحب برہان لفظ زلال بروزن جُوال کرمے راگویند که درمیان برف بهم میرسد واو پرندۂ باشد پراز آب صاف و آنرا آب زلال خوانند وآن کرم اندک حیاتی وحرکت مذبوحی ہست وزلال لفظ عربی است بمعنی صاف۔ استعمال آب زلال درکلام اساتذه یافته میشود (جامی ۵) تشنگان را بوے آب تفقدّمی کن ؂ اکینه منزل بلب آب زلالست ترا ؂ (حافظ ۵) درسینه دلش زنازکی بتوان دید ؂ مانندسنگ ریزه درآب زلال ؂ (اُردو) آب زلال۔ (مُذکّر) (بحر ۵) اسے بحر آب وتاب ہے کیا تیری بات مین ؂ ہر شعر موج چشمۂ آب زلال ہے ؂ ۔

آب زمزم (استعمال) باضافت ثالث آب چاہے معروف که درمکّه معظمه واقع است (جامی ۵) باآب زمزم اگر شست خرقه زاہد شہر ؂ چه سود ازان چو ندارد طہارت ذیلی ؂ (اُردو) آب زمزم (مُذکّر) بقول اہیر مکّه معظّمه مین ایک کنوان ہے اُسکا پانی۔ (کیف ۵) کیسکے بوسهٔ لب سے مجھے تو رغبت ہے ؂ مین آب کوثر وزمزم کی چاه کیا کرتا ؂ ۔

آبزن (اصطلاح) باباے موقوف بقول صاحبان برہان وبحر عجم (۱) کنایه از آرام وتسکین دہنده۔ یعنی شخصے که مردم رابزبان خوش تسلّی کند (۲) امر به معنی اوّل یعنی تسلّی کن وتسکین بده (۳) حوض کوچک (۴) ظرفے باشد از مس وامثال آن بقدر قامت آدمی یا کمتر ازان باسرپوشے سوراخ دار که اطبا ربیماران را درآن خوابانند یا بنشانند وسر بیماررا ازان سوراخ بیرون آرند وآب گرم بادویه جوشانیده دران کنند (اردو) (۱) آرام اور تسکین دینے والا

(۲) تسلّی ولاسا دینے کا صیغہ امر یعنے تسلّی دے ولاسا دے۔ (۳) چھوٹا سا حوض (مُذکّر) (۴) بقول امیرؔ وہ ظرف جسمین دواؤن کا جوش کیا ہوا پانی اس انداز سے بھر کر کہ مریض کی گردن تک رہے مریض کو بٹھاتے ہین اسی کا مصدر آبزن کرنا اور اُسکا لازم آبزن ہونا اردو مین مستعمل ہے ۔

آبزن دادن (استعمال) بیمار را در آبزن خواباندن ونشاندن است زباندانان حال ہم تصدیق این می کنند (فی البدیہہ مرزا مہدیخان کوکب ؀) نماید تا زرنج جلدش آزاد ؛ پزشک کاردانش آبزن دادہ (اردو) آبزن کرنا (امیر اللغات)

آب زندرود (استعمال) بقول صاحب فرہنگ انندراج کہ بحوالہ فرہنگ فرنگ می فرماید نام دریائے است در اصفہان کہ از غرب جانب شرق جاریست گویند کہ نہرہاے مختلف دریکجا مجتمع شدہ دریاے بزرگ گردیدہ۔ زندہ بمعنی بزرگ وکلان است و زند مخفّف زندہ پس آب زندرود رودے است کہ آب او زندہ است صاحب برہان بذیل لفظ زندہ ذکر این میکند ومی فرماید کہ (زندہ رود) نام دریاے است در صفاہان۔ مُولّف۔ گوید کہ آب بمعنی دریا گذشت۔ (زندہ رود) را (زندہ آب) گفتن ہم درست بنا شد کہ علم است عجب است کہ صاحب انند (زندہ رود) را (آب زند رود) نوشتہ (اُردو) اصفہان کے ایک بڑے دریا کا نام زندہ رود ہے۔

آب زندگانی (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج (۱) مرادف آب حیات (۲) کنایہ از طراوت ورونق جوانی وتحقیق **مُولّف** (۳) مجازاً بمعنی شراب ہم (ارسلان ؀) ورزمین لطف اندازہ نظر باشد

خضر یابد ز ذوق آب زندگانی از سراب ٭
(محتشم ۵۵) گرازنگار رہم جان عجب مدار
اے دل ٭ کہ ساقی از لب من آب زندگانی
بست ٭ (اردو) (۱) آب زندگانی (مذکر)
(وزیر ۵۵) بوسۂ لب دلکو دیگا اک حسین سبزہ
رنگ ٭ خضر آب زندگانی سے بھریگا جام
روح (۲) ترنگ و رونق جوانی (مونث)
(۳) شراب (مونث)۔

آبِ زندگی (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول بہار (۱) مرادف آب زندگانی (۲)
و بہ تحقیق **مؤلف**۔ کنایہ از معشوق ہم (ارسلان
۵۵) ہست گویا در دم تیغ تو آب زندگی ٭
ورنہ از بہر چہ جان بخشد دم بسمل مرا ٭ (صائب ۵۵)
مستانہ جلوہ ہاے تو اے آب زندگی ٭ گردش
دیا و حلقۂ گرداب می برد ٭ (اردو) بقول امیر
(۱) آب زندگی (مذکر) (بحر ۵۵) کیا عجب چھلکے
ضعیفوں کا جو آب زندگی ٭ کاسۂ سر میں ہے
عالم ساغر مخمور کا ٭ (۲) معشوق۔

آب زنده رود (استعمال) بدون اضافت
ثالث بقول صاحب فرہنگ اندراج مرادف
(آب زنده رود) باشد۔

آبِ زه (اصطلاح) باضافت ثالث وکسر
رابع بقول صاحبان بحر عجم و سروری آبیکہ از
کنار تالاب و رودخانہ و امثال آن تراوش
کند۔ (اردو) ندی یا تالاب وغیرہ کے کنارہ
سے رستا ہوا پانی (مذکر)

آبِ زہره (اصطلاح) باضافت ثالث وفتح
رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب (۲)
تابش (۳) شفق بعد از صبح و بقول صاحب
فرہنگ اندراج مطلق شفق (اردو) (۱) شراب
(مونث) (۲) تابش (مونث) (۳) شفق (مونث)
(ذوق ۵۵) ہے آج جو یوں خوشنما نور
سحر رنگ شفق ٭ پرتو ہے کس خورشید کا
نور سحر رنگ شفق ٭۔

آب زیرکاہ (اصطلاح) باضافت ثالث وسادس بقول صاحب بحر عجم کسے کہ بظاہر خوب و در باطن فتنہ انگیز باشد و خوبی و نیکی وقابلیت وکمال مخفی وبقول بہار مطلق چیز پنہان ومخفی ہم ۔ **مؤلف** ۔ گوید کہ از استعمال زباندانان عجم می کشاید کہ آب زیرکاہ (۱) آبے است کہ زیرکاہ پنہان باشد واین خیلے خطرناک است چراکہ در بادی النظر وجود ومقدارش معلوم نمیشود و راہ روان بے خبر را غرق کند اکثرے از شعرائے عجم در معنی حقیقی استعمال این کردہ اند ومجازاً بمعانی مکر ومکار ونیکی ونیک ۔ صائب در معنی حقیقی گوید (رح) کردہ مارا عاقبت ہمواری دشمن خراب ؛ سیل کار آب زیرکاہ نتوانست کرد ؛ (ولہ) آب زیرکاہ را باشد خطر از بحر بیش ؛ صائب از ہمواری اہل زمان غافل مباش ؛ خلاصہ انیست کہ آب زیرکاہ بمعنائے حقیقی (۱) آب پنہان است نہ چیز پنہان و مجازاً (۲) مکر وحیل را ہم توان گفت کہ در ظاہر دوست می نماید و در باطن فتنہ انگیزی کند (۳) خوبی ونیکی وقابلیت وکمال مخفی کہ بظاہر معلوم نہ شود و این عکس معنی دوم است (۴) کسے کہ در باطن با صفات حسنہ موصوف باشد و بظاہر ننماید صاحب برہان ہم معنی سوم را ذکر میکند صائب (رح) با خس وخاشاک صائب موجۂ دریا نگرد ؛ انچہ با ما سادہ لوحان آب زیرکاہ کردہ ؛ (سالک یزدی رح) می دہم بر باد آب زیرکاہ خویشتن ؛ زعفرانی کہربا را کاہ خرمن می کنم ؛ خاقانی (رح) باجہان آب زیرکاہ مباش ؛ تات بے آب تر زکہ نکند ؛ (اردو) (۱) آب زیرکاہ (مذکر) وہ پانی جو سبزہ کے نیچے چھپا ہوا ہو (۲) آب زیرکاہ مکر اور وہ شخص جو دل میں فریبی ہو (۳) نیکی (۴) وہ جو باطن میں نیک بخت ہو اسکو زباندانان

اُردو والے آب زیر کاہ نہین کہا ہے آتش
(ص ۵۱) فریب کو دل اہل صفا مین راہ نہین ٭
وہ دشت ہے یہ جہان آب زیر کاہ نہین ٭
(بحر ص ۵۲) آب زیر کاہ ہے صیاد اے مرغان
باغ ٭ چاہیئے سبزے سے بھی خوف وخطر برسات
مین ٭ (مومن ص ۵۲) تھا آبؔ جو زیر کاہ پنہان ٭
غم عین سرور مین ہوا وان ٭

آب زیر کاہ انداختن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم مکاری وحیالی کردن
وبقول صاحب فرہنگ اندراج حیلہ وشیطنت
درپردہ داشتن (قدسی - رباعی) چرخ
آب ہمیشہ زیر کاہ اندازد ٭ یک کار بصد حیلہ
براہ اندازد ٭ مہراست کہ عیب چرخ را
پوشیدہ ٭ رسواست چو گل ز سر کلاہ
اندازد ٭ (اردو) مکاری کرنا - حیلہ بازی کرنا

(۲۰۹) **آب زیر کاہ داشتن** (مصدر اصطلاحی)
(۱) مرادف ماضیہ چنانکہ بیدل گوید (ص)
زطرز مشرب عشاق سیر بے نوائی کن ٭ شکست
رنگ کس آبے ندارد زیر کاہ آنجا -

(۲۱۰) **آب ساختن** (مصدر اصطلاحی) (۱) موافق
شدن آب وہوا است چنانکہ دانش گوید
(ص) گل بدست گلفروشان رنگ بیماران
گرفت ٭ آب غربت نازپرورد گلستان را
نساخت ٭ (۲) مرادف آب کردن باشد
چنانکہ صائب گوید (ص) گر تاثیر در افغان
سنگین دل نمی باشد ٭ کجا دل آب سازد
نالہ کز آسیا خیزد ٭ (۳) شراب ساختن - کہ
آب بمعنی شراب ہم آمدہ (غنی ص) مغان
کہ دانۂ انگور آب می سازد ٭ ستارہ می شکنند
آفتاب می سازند ٭ (اردو) (۱) پانی موافق
آنا - آب وہوا موافق ہونا - آب وہوا
کی سازگاری بھی کہتے ہین (کیف ص)
خانۂ غیر کا اے حور لقا قصد نکر ٭ ناموافق
ہے بہت آب وہواے دوزخ ٭ (۲)

۴ - مکر

نرم کرنا آب کر دینا۔ بقول امیر گھلا دینا۔ پانی کر دینا (آتش ؎) عتاب یار سے رنگ رخ مریخ اُڑتا ہے ❊ نگاہ خشمگین کرتی ہے زہرہ آب رستم کا ❊ (۳) شراب بنانا۔

آب ساختنِ آیینہ (مصدر اصطلاحی۔) باضافت نون جلا دادن آیینہ باشد چنانکہ صائب گوید (؎) از دم آتش فشان آیینۂ تاریک خود ❊ گر نسازی آب بارے پیش آہنگر گذار ❊ (اردو) آیینہ کو آب دینا کہہ سکتے ہین اسلئے کہ آب آیینہ جلا اور صفائی آیینہ کے لیے اردو مین مستعمل ہے۔ (دیکھو آب آیینہ)

آب ساختنِ چیزے (استعمال) اوّل

آب ساختنِ چیزے را باضافت نون (۱) گداختن و آب کردن چیزے است سندے کہ در (آب ساختن) از کلام صائب گذشت سند این ہم باشد کہ آب ساختن دل و دل را آب ساختن نوشتہ مخفی مباد کہ درینجا مصدر اصطلاحی از لفظ چیزے تعمیمے کہ واقع است مقصود ازان چیزہاے سخت است و بس۔ چون آب ساختن دل و جگر و آہن و سنگ و امثال آن (اردو) آب کر دینا دیکھو (آب ساختن)

آب ساختنِ خون (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بسیار مشقت کشیدن و گریستن ہم چنانکہ ظہوری گوید (؎) نفسہا دستہ می بندم شکیب از سینہ می گیرم ❊ ز غم خون آب می سازم ز دل آرام می شویم ❊ (اردو) لہو پانی کرنا۔ بقول صاحب آصفیہ کثرت اشکباری سے خون کو خونابہ بنا دینا (آتش ؎) شوق وصلت مین ہے شغل اشک افشانی مجھے ❊ ہجر مین کرنا پڑا آخر لہو پانی مجھے ❊ (ولہ ؎) ... صال یار کا شوق ❊ فراق اپنا لہو کرتا ہے پانی مؤلف کی راے مین (لہو پانی کرنا)

بسیار مشقت کشیدن و گریستن کا کامل ترجمہ ہے

آب سادہ (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب مؤید الفضلا کنایہ از شراب
زبون۔ کم کیف۔ (اردو) بگڑی ہوئی اور
کم نشہ شراب۔ ہلکی شراب۔

آب سازگار آمدن (مصدر اصطلاحی) (۱۷۷)
مرادف معناے اوّل آب ساختن است
چنانکہ مرزا ملک مشرقی گوید (ع) دل ہاے
مارا آب غربت سازگار آمد ؛ قفس شد
آشیان از مہربانیہاے صیّادم ؛

آب ساکن (استعمال) باضافت ثالث
بقول بہار مرادف آب استادہ کہ گذشت

آبسال (اصطلاح) بدون اضافت ثالث
بقول صاحب فرہنگ جہانگیری۔ باغ
سندش در آبسالان بیاید (اردو) باغ (مذکر)

آبسالان (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب ناصری جمع آبسال باشد
(فخر گرگانی ع) ہمان شیپور بر صدراہ نالان
بسان بلبل اندر آبسالان ؛ (اردو) باغات (مذکر)

آب سایے (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب شمس اللغات مرادف آب برف باشد

آب سبحہ (استعمال) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم رواج و رونق تسبیح (اردو)
تسبیح کی آب و تاب (مؤنث)

(۱۷۸) **آب سبز** (استعمال) بہ اضافت
ثالث آبے کہ جاری نباشد و از رنگ
اصلی برگردیدہ باشد در کلام بیدل استعمال
این با مصدر گردیدن بنظر آمدہ (ع)
زنگ می بندد دلت چندان بعزلت
خو مکن ؛ آب ہم می گردد از آسودن بسیار
سبز ؛ (اردو) متغیر اور بگڑا ہوا پانی۔ صاحب
امیر اللغات نے بضمن صفات لفظ آب بدمزہ
اور بودار پانی کا ذکر کیا ہے۔

آب سبک (استعمال) باضافت ثالث

بقول صاحب بحر عجم آب گوارا و گوارندہ و ہاضم دارد۔ بقول صاحب جامع اللغات کم وزن اور ہاضم پانی امیر نے بضمن صفات لفظ آب ہاضم پانی کا ذکر کیا ہے۔ ہلکا پانی اور سُبک پانی بھی کہہ سکتے ہین ۔

آبِ سبیل (اصطلاح) باضافت ثالث بقول بہار و صاحب فرہنگ انندراج آب وقف کہ بے عوض ازان انتفاع کنند (بابا فغانی ہ) ہر جا کہ برکشید زرودے دلیل تیغ ٭ برروے خصم ریخت جو آب سبیل تیغ ٭ (اردو) آبِ سبیل (مذکر) بقول امیر وہ پانی جو پیاسون کے پلانے کو سڑک رکھتے ہین اور ثواب کے لیے مفت پلاتے ہین (ذوق ہ) سلسبیل آکے اگر خلد سے ہو آب سبیل ٭ کہے مے نوش کہ مجھی ہے کہین اس سے پیاس ٭ ۔

آبِ سبیل کردن (استعمال) بدون اضافت ثالث بقول بہار وقف کردن آب است کہ مرادف آب خیر کردن ٭ شعر (صائب ہ) بر لعل او عقیق کند آب خود سبیل ٭ بر سیب او سہیل کند خون خود حلال ٭ ۔

آبِ سرخ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم شراب (نظامی ہ) من و آب سرخ و سر سبز شاہ ٭ جہان گو فرو شو بآب سیاہ ٭ (اردو) امیر نے بضمن لفظ آب آب سرخ کا ذکر فرمایا ہے بمعنی شراب (مذکر)

آبِ سفر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم آبیکہ درانثاے سفر خورند مؤلف گوید کہ آب سفر آبے گفتہ اندکہ درمنازل بے آب مسافران باخود محفوظ کنند۔ خلاصہ۔ آبے کہ مسافران درانثاے سفر باخود دارند۔ آب سفر است ۔ (سالک یزدی ہ) گل کند در دشت و در عمان گہر سازد مرا ٭ قطرۂ بارانم و آب سفر سازد مرا ٭ (اردو)

وہ پانی جو سفر مین ساتھ رکھا جاتا ہے ۔

آب سپید (اصطلاح) باضافت ثالث
آب سفید بقول صاحب شمس اللغات (۱) علتے کہ در چشم پدید آید مرادف آب گوہر **مولف**۔ گوید کہ آب سفید و سپید آب ہردو یک است۔ سپید آب بقول بہار (۲) نام رنگیست و بقول صاحب بحر عجم سفید آب (۳) سرب سوختہ باشد۔ (۴) **مولف** گوید کہ خطاطان شعبدہ پسند مقطعات را از شیرہ کشنیز بر کاغذ سپید می طرازند کہ ہمہ حروف آن پنہان باشد و چون آن را گرمی آتش دہند حروف فش رنگ گیرد و پیدا شود این قسم مداد را فارسیان آب سپید و سفید آب ہم گویند مگر از آب سفید یا سفید آب ہمان وقت مداد مراد گیرند کہ ذکر کتابت ہم بمیان آید چنانکہ غنی گوید (ے) چون نامہ کہ مردم بسپید آب نویسندہ در کاغذ این چشم سفیدم رقمے نیست ؛ (اردو) (۱) موتیا بند (۲) ایک رنگ کا نام (۳) رانگ بھسم سیسے کی بنک (محیط بضمن لفظ آبار) (۴) سپید روشنائی ۔ جو شیرہ پیاز یا اور کسی مرکب سے بنائی جائے جسکے حروف کاغذ پر اسوقت ظاہر ہوتے ہین جب کہ آگ پر سینکا جائے

آبِ سکندر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج مرادف آب حیات باشد (سعدی ے) بخشید حیات تن اگر آب سکندر ؛ دل زندگی چشمہ حیوان تو دارد ؛ ۔

آبِ سنان (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار کنایہ از تیزی و دم سنان (خسرو ے) شود ز آب سنانت غرق طوفان بلا عالم ؛ زنیزہ گرنہ دہ جاجاے بر آب سنان باشد (خان آرزو ے) ز شوخی نیست خالی آرزو آن سرو باتمکین ؛ کہ چون آب سنان استادہ است و در گذر باشد ؛ (اردو)

آب سنان (مؤنث)

آب سنج (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب ناصری مرادف آبزن۔

آب سِنِد (استعمال) باضافت ثالث وکسر رابع وسکون نون بقول صاحب جامع اللغات دریاے سند (اردو) دریاے اٹک۔ (مذکر)

(۱) **آب سوار** (اصطلاح) بدون اضافت

(۲) **آب سواران** اوّل بقول صاحب بحر عجم حباب و بقول صاحب برہان شیشہ مانندے باشد کہ بیشتر بوقت باریدن باران در روے آب بہم رسد و دوم جمع آن (اردو) بلبلا حباب (مذکر)۔ بلبلے۔ جمع (ظفر ۵) یہ اشک آنکھون مین اب تھم رہے رہے نہ رہے ٭ حباب بحر مین کوئی دم رہے رہے نہ رہے ٭

آب سیاہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) مرضے است کہ چشم بدان نابینا شود و مخفف آن آب سیہ باشد (۲) شراب کہنہ (۳) گِل و لاے (۴) آب عظیم و عمیق و آب طوفان نوح (۵) نکبت و خواری و حوادث زمانی (۶) علتے است کہ در سم اسپ پیدا شود (۷) مدادکہ بآن کتابت کنند (مرزا محمد سعید اشرف ۵) گر بہم آب سیاہ از دیدہ میگرد و سپید ٭ کے توان کردن بلاے تیرہ روزان را علاج ٭ (خسرو ۲) آب سیہ خوردہ چنان گشت مست ٭ کش چو نگیرند بیفتد ز دست ٭ (الٰہی ہمدانی ۵۳) دیدم ز بسکہ روز سیاہ و گریستم ٭ آب سیاہ تا سر زانو گرفتہ است ٭ (شرف الدین علی یزدی ظفرنامہ) (۴) برلب آب سیاہے کہ درمیان فاصلہ بود فرود آمدند " (ابن جلال عراقی ۵) جہان اگر ہمہ آب سیہ گرفت چہ باک ٭ چو رزاریم بیکے نان و آبک انگور ٭ (اشرف ۵) کند در رہ نوشتن ہا چو اصرار ٭ سمش آب سیہ آرد

قلم و ارؔ (کمال اسمٰعیل ؒ) سپے کردہ سر بریدہ
بآب سیاہ رفت ؏ چون خامہ ہرکہ باتو نبود دست
یک زبان ؏ (اردو) (۱) موتیا بند۔ (مذکر
دیکھو آب آوردن چشم (۲) پرانی شراب
شراب کہنہ (مونث) (۳) کیچڑ (مونث) (اختر
ؒ) یہ تیرا مے کدہ خم خانۂ عالم بنا ساقیؔ
ارے خمار کیچڑ بھی یہان تلچھٹ کی بھرتی ہے
(۴) گھرا پانی۔ (مذکر) طوفان نوح کا پانی۔
(مذکر) (۵) نکبت وخواری (مونث) (آصفیہ
(۶) سُم مین اُتر آیا ہوا پانی (مونث)۔ رس
(مذکر) (مع) (۷) روشنائی (مونث) (آصفیہ)

آبِ سیاہ آوردنِ چشم (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث بقول بہار۔ عبارت از
مبتلا شدن چشم بعلت نزول الماء۔ (قدسیؒ)
سواد شعر مرا خامہ چون برد بہ بیاض ؏
زرشک آورد آب سیاہ چشم حسود ؏ (اُردو)
آنکھ مین پانی اتر آنا۔ موتیا بند ہو جانا۔
(آب آوردن چشم) ملاحظہ ہو۔

(۲۱۵) **آبِ سیاہ آوردنِ دیدہ** (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث و نون مرادف ماضیہ (مرزا
زماماے مشہور شیرازی ؒ) دیدۂ تن پروران
آب سیاہ آوردہ است ؏ ورنہ شمشیر شہادت
موجۂ آب لقاست ؏

(۲۱۶) **آبِ سیاہ آوردنِ سُم** (استعمال) باضافت
ثالث و نون فرو د آمدن آب در سُم ستوران
(مرزا اشرف ؒ) کند درہ نوشتن ہا چو اطراف
سمش آب سیاہ آرد قلم وار ؏ (اردو) سُم مین
پانی اُتر آنا۔ دکن مین رس اُترنا کہتے ہین۔

(۲۱۷) **آبِ سیاہ از چشمۂ خورشید برآمدن** (مصدر
اصطلاحی) باضافت ثالث نکبت وخواری
بسر رسیدن و زوال پذیر شدن چیزے
(فصیحی یزدی ؒ) زہر لیست خط دوست
کہ چون وقت سر آید ؏ آب سیہ از چشمۂ خورشید
برآید ؏ (اردو) بد اقبالی۔ بدبختی آجانا۔ نکبت

دخواری مین مبتلا ہونا۔ ہر چیز کا زوال

(۲۱۹) **آبِ سیاہ از دیدہ بردن** (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث۔ دیدہ را از مار بد صاف
کردن۔ یعنی آب سیاہ از دیدہ برآوردن
سند این در معنائے اول آب سیاہ گذشت (اردو)
موتیا بند۔ اچھا کرنا (دیکھو آب از چشم
کشادن۔)

آبِ سیاہ از زمین برآمدن (مصدر
اصطلاحی) باضافت ثالث۔ بقول صاحب
ناصری کنایہ از حادثہ بزرگ و امر خطرناک
واقع شدن چنانکہ زلزلہ شدید (نظامی ؎
آب سیہ از زمین برآمد ؛ مرگ از در آہنین
درآمد ؛ بارید بباغ ماتگرگے ؛ در گلبن
ما نماند برگے ؛ (اردو) خطرناک حادثہ کا
واقع ہونا۔

آبِ سیاہ بچشم درآمدن (استعمال) باضافت
ثالث بقول صاحب بہار مرادف۔ (آب آوردن
چشم) است (کمال اسمٰعیل ؎) زسہم خدنگت
بروز سپیدہ درآید بچشم خور آب سیاہ ؛ ۔

آبِ سیاہ برآوردنِ چشم (استعمال) باضافت
ثالث و نون بقول صاحب فرہنگ انند و
بہار مرادف ماضیہ

آبِ سیاہ بردنِ چشم را (استعمال) باضافت
ثالث و نون بقول صاحب فرہنگ انند مرادف
ماضیہ (دانش ؎) بنی نہم زجنون رو بدشت
و پندارم ؛ کہ بے تو آب سیہ بردہ چشم آہوانہ

(۲۲۰) **آبِ سیاہ خوردن** (استعمال) باضافت
ثالث (۱) شراب خوردن (سند این در آب
سیاہ بر نمبر ۲۔ گذشت) (اردو) (۱) شراب پینا۔

(۲۲۱) **آبِ سیاہ گرفتن** (استعمال) باضافت ثالث
(۱) مبتلائے حوادث و آفات شدن (۲) بگل
فرو ماندن سند اول از کلام ابن جلال در
مبحث آب سیاہ بر نمبر (۵) گذشت و سند
ثانی از کلام میر الٰہی ہمدانی ایضاً بر نمبر ۱۳ (اردو)

(۱) مبتلاے حوادث ہونا - آفت مین
گرفتار رہونا (۲) کیچڑ مین پھنسنا -

آب سیر (اصطلاح) بدون اضافت و
بفتح رابع بقول صاحب بحر عجم چارپاے
خوش رفتار (اردو) بقول صاحب جامع اللغات
تیز رفتار گھوڑا و بقول صاحب آصفیہ سبک رفتار
نازک خرام -

آبشار (اصطلاح) بدون اضافت بقول
صاحب بحر عجم چادر آب کہ از بالا بپائین
ریزد (طغرا رباعی) امشب بچمن ساغر دے
می باید ٭ آن تازہ گل خجستہ پے می باید ٭
وارولب آبشار قانون سرود ٭ فوارۂ نغمہ
جوش نے می باید ٭ (اردو) آبشار (مونث)
بقول امیر مرکب ہے آب اور شار سے -
شار کے معنی اونچی بنیاد - کھلی ہوئی راہ کے
ہین (ناسخ ؎) عریانی مین ہے چادر آب
اپنے جسم پر ٭ سیکھے ہین طرز رونے کی ہم
آبشار سے ٭ -

(۲۲۲) **آبِ شاہواری برداشتن** (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث حاصل کردن آب و تاب
در یتیم است شاہوار بقول صاحب برہان بمعنی
در یتیم آمدہ صاحبان لغت در مصدر آب برداشتن
این معنی را بہ تعمیم ذکر نکردہ اند بنا برعلیہ مؤلف
ہم این را بتخصیص شاہوار عرض میکند مخفی مباد کہ
تخصیص لفظ شاہوار باعتبار سند است وجہے
نباشد کہ آب دریا آب گوہر برداشتن نگفتہ
شود (ظہوری ؎) قیمتے می خواستم خود را
چہ حاصل بر نداشت ٭ اشک آب شاہواری
گریہ می آید مرا ٭ (اردو) جواہر کی سی آب
حاصل کرنا -

آتش بگلو فرونمی رود (مقولۂ عجم) بقول
بہار کنایہ از نہایت بخل و امساک است فارسیان
این را براے ممسک و بخیل استعمال می
کنند (اردو) بخل سے اس کا حلق بند ہے

اس پر نعمت حرام ہے۔

آبِ شبنم (استعمال) باضافت ثالث شبنم باشد چنانکہ غنی گوید (ﮯ) در جہان نتوان نشان از سیر چشمی یافتن ٭ چشمۂ خورشید ہم محتاج آب شبنم است ٭ (اردو) شبنم (مونث) (رند ﮯ) روے رنگین عرق فشان ہے ٭ شبنم گل سے ٹپک رہی ہے ٭

آبِشخور (اصطلاح) باخاے نقطہ دار و واو معدولہ بروزن دانشور بقول صاحب برہان (۱) نصیب و قسمت (۲) سرچشمہ و کنار دجلہ و رودخانہ و تالاب و استخر و امثال آن کہ مردمان و جانوران ازانجا آب خورند (۳) ظرف آبخوری (۴) توقف نمودن و مقام کردن و بقول صاحب بحر عجم مرادف آبخور و محل اقامت **مولف**۔ گوید کہ مقصود صناعت برہان از معنی چہارم محل اقامت باشد۔ حافظ گوید (ﮯ) ما برفتیم و تو دانی و دل غم خور ما ٭ بخت بد تا بکجا می برد آبشخور ما ٭ (کمال اسمعیل ﮯ) ہر کجا باز سر رایت تو سایہ فگند ٭ کبک و شاہین بہم آیند سوے آبشخور ٭ (حکیم اسدی ﮯ) بتوان زمین زاوی از مادرت ٭ ہمانجا بُد آرام و آبشخورت ٭ (اردو) (۱) آب و خور (مذکر) آب خورش (مونث) (۲) پن گھٹ۔ گھاٹ (مذکر) (۳) آبخورا (مذکر) (۴) محل اقامت (مذکر) (دیکھو آب خور)

آبشخورد بکسر با عربی بقول صاحب فرہنگ ناصری مرادف اصطلاح آبخور و آبخورد و آبشخور۔ صاحب فرہنگ اتند ہم ذکر این میکند

آب شدن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) گداختن (۲) شرمندہ شدن (۳) برطرف شدن عزت و رونق و رواج و رفتن عزت و آبرو (صائب ﮯ) درین ریاض چو شبنم اگرچہ آب شدم ٭ خوشم کہ محو تماشاے آفتاب شدم ٭

سروش) عدو که آب شود خود مکوب چندین پیش
بیش ازین نتوان کوفت آب را بجوازه.
لف. گوید که درین مصدر باعتبار فاعل
انی مختلفه پیدا می شود که می آید مخفی مباد
گداختن بمعنی نرم شدن هم آمده و این
نی از نمبر (۱) تعلق دارد و در معنی (۲)
ق آلوده شدن هم مقصود باشد که نتیجهٔ
عال است- (اردو) بقول امیر (۱) آب
ا یعنی پانی ہونا پگھل جانا (۲) آب ہونا
نی شرمندہ ہونا (۳) آب ہونا بمعنی ضائع
برباد ہونا (آتش ؒ) تاثیر دار لوگ ہیں
مدکے نقیر ؛ سنگ صنم ہو آب جو ہم ذکر
رین ؛ (مومن ؒ) دیکھو اس لب کی
ہرافشانی ہو گیا آب ابر نیسانی ؛ (ولہ ؒ)
ا بگڑی دعا ہاے سحر کی ؛ ہوئی آب آبرو
ان ترکی ؛ -

شدنِ آرزو (مصدر اصطلاحی) باضافت
نون کنایه از باقی نماندن آرزو یعنی حاصل شدن
وبرآمدن آرزو باشد چنانکه صائب گوید (ع)
تا چهرهٔ تو در عرق شرم غوطه زد ؛ هر آرزو که در
دل من بود آب شد ؛ (اُردو) بقول امیر
آرزو برآنا - مراد پوری ہونا- (اسیر ؒ) بر
آئیں آرزوئیں سب یہ اب ہے آرزو اتنی ؛
خدا وند انہو تا زیست کوئی آرزو ہماری ؛ -

آب شدنِ چیزے (استعمال) باضافت (۲۰۵)
نون گداختن آن و بے رونق شدن هم (تاثیر
ع) شکر که برد دل زجهانے بحلاوت ؛ آب ار
نشود پیش رخش از سر خامی است ؛ مخفی مباد
که تعمیم لفظ چیزے بر همهٔ اشیا منحصر بر همین معنی
نباشد چنانکه آب شدن شمع و آب شدن
طاقت- که اگرچه در آب شدن چیزے
داخل است ولیکن در معنی فرقے نازک دارد
همین سبب است که مؤلف- آنرا مصدری
خاص قرار داده (اُردو) دیکھو آب شدن

آب شدنِ دل (مصدر اصطلاحی) باضافت نون (۱) کنایہ از نرم شدن دل مثل آب اینجا کہ نرم دل را در عربی رقیق القلب گویند ـ (محتشم ؎) خاموش محتشم کہ دلِ سنگ آب شد ؛ بنیاد صبر و خانۂ طاقت خراب شد ؛ (۲) فارسیان آب شدن دل را بمعنی عرق آلود شدن دل ہم گرفتہ اند کہ نتیجۂ انفعال است چنانکہ بیدل گوید (؎) دلم ز خجلت بے ظرفی آب شد بیدل ؞ بیا د بادہ تریہا برین سفال گذشت ؛ (اردو) (۱) دل نرم ہونا (۲) دل آب آب ہونا ـ اردو مین آب آب ہونا بمعنی عرق آلود اور منفعل ہونا آیا ہے اور یہ دل ہی سے مخصوص نہین ہے بلکہ ہر منفعل کے لیے کہا جا سکتا ہے ـ (دیکھو امیر اللغات) (۲۲۳)

آب شدنِ زَہرہ (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بقول صاحب بحر عجم بے طاقت شدن و کمال ہیبناک گشتن (اردو) زہرہ آب ہونا بقول صاحب آصفیہ حوصلہ پست ہونا ـ دہشت مانند رعب طاری ہونا (غالب ؎) گھر سے بازار مین نکلتے ہوے ؛ زہرہ ہوتا ہے آب انسان کا ؛ ـ

(۲۲۶) **آب شدِ شمع** (مصدر اصطلاحی) باضافت نون گداختن شمع باشد چنانکہ بیدل گوید (؎) شب خیال پر تو حسن تو زد برانجمن ؛ شمع چندان آب شد کز دیدۂ پروانہ ریخت ؛ (اردو) شمع کا پگھل جانا ـ

(۲۲۵) **آب شدنِ طاقت** (مصدر اصطلاحی) باضافت نون ـ زائل شدن طاقت است چنانکہ بیدل گوید (؎) سختی دہر ز دست دل ما زنہار مپرس ؛ آب شد طاقت سنگ از جگر شیشۂ ما ؛ (اردو) قوت کا زائل ہو جانا ـ طاقت طاق ہونا ـ (نصیر ؎) گر دکھا دون تجھے محراب خم ابروے یار ؛ زاہد گوشہ نشین طاق

تری طاقت ہو۔

(۳۱۹) **آب شدنِ کسے** (مصدر اصطلاحی) (۱) اگر از دہشت است بے طاقت وبیمناک شدن آنکس (۲) اگر از انفعال است عرق آلود شدنش (ظہوری ؎) نمیشوند زبس دہشت آب ہای ترسم ؛ از ان کسان کہ ترا در خیال می گیرند ؛ (عالی شیرازی ؎) بحیرتم کہ فلاطون زشرم آب نشد ؛ بخم نشست فلاطون شد وشراب نشد ؛ (اُردو) (۱) سہم جانا (۲) آب آب ہونا یعنی عرق آلود ہونا دیکھو سند آب شدن۔

(۳۲۰) **آبِ شراب** (استعمال) مرادف آبِ مے باشد کہ شراب است (سلمان ساوجی ؎) تو بر تشنہ لب تیرہ روز رانگر ؛ کہ آب می طلبد باوجود آب شراب ؛

آبِ شرم (اصطلاح) بقول بہار مرادف آب انفعال باشد (مجید ہمگر ؎) فلک جناب از رشک خاک درگہ تو ؛ در آب شرم شو دغرق روضہ مینو ؛

آبش روشن است (مقولہ عجم) بقول صاحب بحر عجم۔ عزت وآبرو دارد (ملا جلال الدین احمد افضل ؎) بر در مخلوق بودن عمر ضائع کردن است ؛ خاک آن در شو کہ آب بندگانش روشن است ؛ (اردو) اسکی ساکھ بنی ہوئی ہے۔ اسکی ہوا بندھی ہوئی ہے۔ (حضور آصف ؎) ہزاروں حسن کی شہرت سے ہوگئے برباد ؛ بندھی ہوئی ہے زمانے میں کیا ہوا انکی ؛

آبشستن گاہ (استعمال) بدون اضافت بقول صاحب ناصری طہارت خانہ یعنی محل بیرون باشد۔ (اُردو) پیشاب خانہ

(۳۲۱) **آبِ شفق گون** (اصطلاح) باضافت ثالث کنایہ از شراب سرخ باشد چنانکہ جامی گوید (؎) شد مہ عید از شفق چون جام در رہا امساک ؛ یعنی از آب شفق گون جام زر خالی مدار ؛ (اردو)

آب سرخ۔ (مذکر)۔ (امیر اللغات بضمن لفظ آب)

آبِ شقائق (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) خون (اُردو) (۱) شراب سرخ (مؤنث) (۲) خون (مذکر) بقول صاحب جامع اللغات آب شقائق سے لالہ کا پانی اور سرخ شراب مراد ہے۔

آب شکستن از چیزے (مصدر اصطلاحی) بیرونق شدن وکردن آن چنانکہ فیضی گوید (ﷺ) در باغ شکستہ از سمن آب ✽ چون کرد خسوف روے مہتاب ✽ (اُردو) کسی چیز کا بے رونق ہونا یا کسی چیز کو بے رونق کرنا۔

آبِ شمشیر (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار مرادف آب تیغ است (اردو) آب شمشیر۔ (مونث) (وزیر ﷺ) ٹھہرلے جوشش گریہ کہ گلا کٹ جائیے ✽ آب شمشیر نکل جاسے نہ اُچھو ہو کر ✽۔

آبِ شنگرفی (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب رشیدی مرادف آب عنوانی باشد۔

آبِ شہادت چشیدن (مصدر اصطلاحی) شہید شدن چنانکہ صائب گوید (ﷺ) مردان اگر نفس بفراغت کشیدہ اند ✽ در زیر تیغ آب شہادت چشیدہ اند ✽ (اُردو) شہید ہونا۔ (ناسخ ﷺ) دکھلا گیا کبھی نہ وہ چشم سیاہ کو ✽ آنکھیں مری شہید ہوئیں انتظار میں ✽۔

آب شناس (اصطلاح) بدون اضافت

آب شناسان و بکسر شین معجمہ بقول صاحب بحر عجم آب شناس (۱) حقیقت شناس و قاعدہ دان و صاحب مہارت در علوم (۲) کسے کہ بالاے تیر کشتی بر آمدہ از صلاح و فلاح دریا خبر دہد و آب شناسان جمع آنست (اسفرنگی ﷺ) زیر کاب تواند کارگذاران سفینہ

پیش عنان تواند آب شناسان مطیع ❊ (رضی الدین
؎) بہ پیش آب شناس آن کس است
طعمۂ موج ❊ کز آب علم تو دارد گذر طمع
بشناہ (اُردو) (۱) قاعدہ دان۔ صاحب
مہارت۔ جوہر شناس (مع) (۲) ناخدا
معلّم کشتی (مُذکّر) (ز کی ؎) ڈوبتا ہے سفینۂ
امّید ❊ ناخدا کون ہے خدا کے سوا ❊

آب شناسان کار (اصطلاح) بدون
اضافت بقول صاحب سروری۔ مرادف آب
شناسان۔

آب شنگ (اصطلاح) بدون اضافت
بر وزن آبرنگ بقول صاحب بحر عجم (۱)
مرادف آبزن بمعنی دوم و بقول صاحب
فرہنگ انندراج (۲) خون (۳) سے
سُرخ کہ مرادف آب شقائق باشد (اُردو)
دیکھو آبزن۔ (۲) خون مُذکّر (۳) دیکھو آب
شقائق۔

آب شنگرف رنگ (اصطلاح) باضافت
آب شنگرفی ثالث و فتح شین معجمہ
بقول صاحبان بحر عجم و فرہنگ انند۔ مرادف
آب آتشناک۔ صاحب ناصری ہم بضمن
آب آتش رنگ ذکر این می کند (ناصری
؎) زاغ زنگار گون چو کرد لباس ❊
آب شنگرف رنگ ریز بکاس ❊۔

آب شور (استعمال) اضافت ثالث
بقول صاحبان بحر عجم و انند (۱) آبے کہ شور
باشد بعربی آنرا ماء الملح گویند کما فی محیط الاعظم
(۲) اشک گرم و اشک غمزدگان (جامی ولہ ؎)
اشک ریزان می روم اما کجا یابد رواج ❊
پیش آن دریاے شیرین قطرہ چند آب شور ❊
(ولہ ؎) خریدن از نمکیان بروزگار تو ناز ❊
ہمان معاملۂ آب شور و اعرابیست ❊ (اردو)
(۱) آب شور (مُذکّر) (۲) اشک گرم (مُذکّر)
(مصحفی ؎) آب شور اشک کا آنکھیں بھی ہی

سے وڑین ٭ انکی تہ کے جو کبھی ہو گئے
گوہر میلے ٭ (ناسخ ۵۲) ایک اشک گرم
ناسخ گر خرانیے مین گرے ٭ طعنہ زن فوارہ
ہو منقار موسیقار پر ٭۔

آبِ شیب (اصطلاح) بدون اضافت
بکسر شین معجمہ۔ بقول صاحب بحر عجم راہ گذر آب
کہ از بالا بزیر آوردہ باشند (اردو) آبشار
بقول امیر کھلی راہ پانی بہنے کی جو اوپر سے
نیچے آتا ہے (صبا ۵) موسم گل ہے دن
خوشی کے ہین ٭ قہقہہ زن ہے آبشار چمن ٭

آبِ شیراز (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول خان آرزو (۱) نہریست در صفاہان
و بعضے بر آنند کہ (۲) مراد از شراب است
عموماً و بقول بعض (۳) شراب شیراز خصوصاً
وارستہ می طرازد کہ آب شیرازی و آب شیراز
شراب شیراز است در رسالہ صاحب بحر عجم
آب شیراز را نہر گفتن آب درمیان دارد
و (۴) فاسیان آب شیراز را بمعنائے حقیقی
ہم استعمال کردہ اند (مرزا طاہر وحید ۵۴)
ہوائے اشرفست و آب شیراز ٭ اگر آب و
ہوائے در جہانست ٭ (اردو) (۱) شیراز
کی ایک نہر کا نام (مؤنث) (۲) شراب۔
(مؤنث) (۳) شیراز کی شراب (۴) شیراز کا
پانی (مذکر)

آبِ شیرازی (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول وارستہ شراب باشد (شفیع اثر ۵)
سر و برگ شگفتن نیست گلزار طبیعت را ٭ اگر
در خاک اصفاہان نباشد آب شیرازی ٭ (اردو)
شراب (مؤنث)۔

آبِ شیرین (اصطلاح) بدون اضافت
بقول بہار نہریست در حوالی کشمیر مولف
گوید کہ (۲) بمعنائے حقیقی آبے کہ شیرین باشد
(صائب ۵) دل بے غم نصیب از نقطہ
سودائی دارد ٭ کہ ہرگز آب شیرین عنبر سارا

نی وارد ٭ (غنیمت ؒ) شکر فروشی لعل
تو تا بدل چہ کند ٭ شد آب شیرین آئینہ
را تبسم ہا ٭ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات
کشمیر مین ایک نہر کا نام (۲) آب شیرین
میٹھا پانی ۔ (مذکر) (صبا ؒ) خاکساری کا فرغ
ہوتا جو اے خسرو تجھے ٭ آب شیرین سے
دھلاتا کوہکن کے ہاتھ پاؤن ٭ (امیر اللغات)

آبِ شیرین و مشکِ گندہ (مثل)
باضافت ثالث و کاف عربی ۔ صاحب
خزینۃ الامثال ذکر این می کند فارسیان
این مثل را بجاے زنند کہ چیز خوب را با
غیر متناسب امتزاج باشد (اردو) پاپوش
مین لگائی کرن آفتاب کی ۔ (تاش کی ٹوپی
مین کمل کا جوڑ ۔ دکن) تاش پر مونج کا
بخیہ اطلس پر مونج کا بخیہ ۔

آبِ صافی (استعمال) آب شفاف (۴۲۲)
باشد چنانکہ جامی گوید (ؒ) ناپسندی گرد
از یار روشن دل چہ باک ٭ نیست عیبے
آب صافی را کہ خاشاک آورد ٭ (اردو)
آب صاف و شفاف (مذکر) (نگارش ؒ)
وہ شفاف و صاف آب آئینہ رنگ ٭ سکندر
بھی دیکھے تو ہو عقل دنگ ٭ ۔

آبِ صبح (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
بہار آبے کہ نہار خورند واین مورث بیماریست
(میر یحییٰ شیرازی ؒ) اے گشتہ سرد مہر ترا
آفتاب صبح ٭ اے خصم جان تشنہ خود ہمچو
آب صبح ٭ (اردو) وہ پانی جو نہار منھہ پیا جائے
بقول صاحب (مع) وہ پانی جو صبح صبح پیا جائے

آب صفت باش (مقولہ) بقول صاحبان
شمس و ہفت مقولہ عجم است کہ ناصحان گویند
یعنی متواضع و نفع رسان باش ۔ (اردو)
دے دلا ۔ کھا کھلا (دکن) فیض رسانی کر ۔

آب صفت بودن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم بسیار نفع و فائدہ رسانیدن

وباتواضع بودن مؤلف گوید کہ مقولۂ ماضیہ مشتق از زیمن مصدر ہست (اردو) نفع پہنچانا - دریادل ہونا محاورہ اردو مین سخی کو دریادل کہتے ہین -

آبِ طبرستان (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحبان بحر عجم و اننذ چشمہ ایست روان در کوہے کہ اگر انگشت بران زنند بایستد و چون فریاد کنند پنہان شود و چون طلب نمایند روان گردد این حال در ہر ساعتے ازان چشمہ مکرر بفعل آید (اردو) ایک خاص چشمہ کا نام (مذکر)

آبِ طبریہ (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم چشمہ ایست کہ مدت ہفت سال پیوستہ روان باشد و ہفت سال دیگر خشک (اردو) ایک خاص چشمہ کا نام (مذکر)

آبِ طرب (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب (۲) منی (اردو) (۱) شراب - مؤنث (۲) منی (مؤنث)

آب طریق (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب شمس اللغات راہ بزرگ (اردو) بڑا راستہ - کشادہ راستہ (مذکر) شاہ راہ (مؤنث) آصفیہ -

آبِ طلا (استعمال) باضافت ثالث وکسر طا مہملہ مرادف آب زر باشد (غنی ؎) ہلال نیست کہ ناخن زدہ است بر دل چرخ ✦ نوشتہ مصرع ابروے او بآب طلا ✦ (قدسی ؎) چو حرف زینت این روضہ برکشم اوّل ✦ چو کلک سوے بشویم زبان بآب طلا ✦

آب طلبیدن (استعمال) آب خواستن چنانکہ سلمان ساوجی گوید ؎) تو ابر تشنہ لب عجب روز را بنگر ✦ کہ آب می طلبد با وجود آب شراب ✦ (اردو) پانی مانگنا - پانی طلب کرنا

آب طینت (استعمال) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم آبے کہ خاک ابدان بدان سرشتہ اند (ابوطالب کلیم ؎) ما را پدید از غم روزی شعار نیست ✦ صد شکر کا ب

طینتِ ما موجد از نیست ۞ (اردو) وہ پانی جس سے جسم خاکی کی سرشت ہوئی اور بقول صاحب جامع اللغات انسان کی اصلیت اور خصلت ۔

آبِ عرق (اصطلاح) باضافت ثالث (۱) خوے کہ از مسامات بر می آید (۲) گلاب (تاثیر ؎) ۞ آبِ عرق بسکہ فتاد از قد شوخت ۞ فوارہ شد آن شمع کہ در انجمن تست ۞ (میر صیدی طہرانی ؎) شتابان باز از بزم کہ می آئی بدین گرمی ۞ کہ از آب عرق پر کردۂ چاہ زنخدان را ۞ بہار گوید کہ آبِ عرق از عالم اضافت عام الی الخاص باضافت مشبہ بہ الی المشبہ است (اردو) (۱) پسینہ (مذکر) (اسیر ؎) محفل یار میں اغیار کا آنا کیسا ۞ آگیا مجکو پسینا جو ہوا بھی آئی ۞

آبِ عشرت (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم مرادف آبِ طرب (خاقانی ؎) جہد با خاصگان کنند امروز ۞ آب عشرت روان کنند امروز ۞ ۔

آبِ عصیر (استعمال) باضافت ثالث و فتح عین مہملہ و کسر صاد مہملہ بقول بہار کنایہ از شراب باشد (علی خراسانی ؎) تاک ساقی بہرستان گشت چون ابر مطیر ۞ آتش دل شعلہ زن گردید چون آبِ عصیر ۞ (اردو) شراب (مؤنث) ۔

آبِ عمو (اصطلاح) باضافت ثالث و فتح عین مہملہ بقول صاحب آنند نام دریاے جیحون کہ نہر بلخ است بخوارزم منتہی میشود (اردو) دریاے جیحون کا نام ۔

آبِ عنب (استعمال) باضافت ثالث و کسر عین مہملہ و فتح نون بقول بہار شراب انگور (بدر چاچی ؎) ز حرم یاد حق خواہ اگر عاشقی ۞ برکش آواز چنگ و ربکش آبِ عنب ۞ (حکیم رودکی ؎) بنشین خرم

خندان و جہان را بنشان ۔ بستان از لب عناب لبان آب عنب ۔ (اردو) آب عنب شراب کے لئے مستعمل ہے (مذکر) (رشک سے) کیفیت اور اور تر سے ہیکدے مین ہے ۔ آب عنب کو جانتے ہین آب دست ۔

آب عنب ستاندن (استعمال) باضافت

آب عنب کشیدن ثالث شراب خوردن است چنانکہ در اسناد ماضیہ گذشت (اردو) شراب پینا ۔

آب عیسوی کیش (استعمال) باضافت ثالث صاحب بہار عجم گوید کیش بمعنی ملت و دین و عادت و خو و تصرف و قدرت باشد پس برین تقدیر مراد از خوے عیسوی اعجاز او باشد کہ احیاے موتی است (زلالی سے) بباغ و راغ آب عیسوی کیش ۔ نفوذش بود در خاکستر خویش ۔ مؤلف ۔ گوید کہ عیسوی کیش صفت آب است و آب عیسوی کیش (۱) مطلق آب باشد کہ احیاے موات کند یعنی زمین غیر مزروعہ را سبز گردانند و بذیعہ کہ احیاے موتی یعنی زندہ کردن مردہ ۔ اعجاز عیسوی است من وجہٍ با تصرف عیسیٰ علیہ السلام مشابہ است و سند این از کلام زلالی گذشت (۲) آب عیسوی کیش آب بقا و آب حیات باشد کہ اثرش مردہ را زندہ کند و زندہ از خوردن آن ہرگز نمیرد ۔ فارسیان از صفات آب حیات بر صفت آخر الذکر قناعت کردہ اند و لیکن صاحب میر اللغات بر صفت اول الذکر از صحیح بخاری و شرح آن (قسطلانی) سند گیرد پس بہ تشبیہ تام آب عیسوی کیش آب حیات است و معنی اولین مجاز آن ۔ (اردو) (۱) پانی (۲) آب حیات ۔

آب غربت (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم آبے کہ در اثناے راہ

خورند۔ درینصورت مرادف آب سفر باشد (ظہوری سے) زطعن خویش وپندِ دشمنان جان در بدن کاہد٭ موافق ساز با طبعم خدایا آب غربت را٭ بہار ہم برہمان معنی اکتفا کند کہ گذشت واز کلام مرزا ملک مشرقی سند گیرد (سے) دل بیمار مرا آب غربت ساز گار آمد٭ قفس شد آشیان از مہربانی ہاے صیادم٭ دانش ہم در کلام خود آوردہ (سے) گل بدست گلفروشان رنگ بیماران گرفت٭ آب غربت نازپرور دگلستان را نساخت٭ مؤلف۔ گوید کہ از ہر سہ اسناد متذکرۂ بالا مستفاد می شود کہ آب غربت آب وہواے غریب الوطنی است نہ آبے کہ در اثناے سفر خورند پس آب غربت مرادف آب سفر نباشد فتامل (اردو) غیر وطن۔ پردیس کی آب وہوا۔

آبِ غمام (اصطلاح) باضافت ثالث و فتح غین معجمہ بقول صاحب بحر عجم (۱) باران (۲) رونق ابرہا و بقول صاحب شمس اللغات (۳) ہواے ابر (اردو) (۱) بارش مؤنث (۲) ابر کی رونق مؤنث، (۳) ابر کی ہوا مؤنث

آب غورہ (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحبان انند و ہفت (۱) عصارۂ میوۂ خام و ترش (۲) آب انگور ترش (اردو) (۱) ہر میوہ خام کا ترش شیرہ (۲) بقول صاحب جامع اللغات انگوری سرکہ اور شیرہ

آبِ فاتر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب محیط اعظم آبے کہ معتدل باشد در سردی و گرمی (اردو) کنکنا پانی جو نہ زیادہ گرم ہو اور نہ سرد (مذکر) (آصفیہ)

آبِ فتنہ (اصطلاح) باضافت ثالث۔ بقول صاحب بحر عجم رواج و رونق فتنہ وبسیاری آشوب (اردو) فتنہ کی زیادتی

آبِ فتنہ تیرہ شدن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم فرونشستن فتنہ (اردو)
لڑائی جھگڑا رفع دفع ہونا۔ فتنہ و فساد مٹنا۔
آگ بجھنا (بحر ؎) بجھی نہ آگ لگائی ہوئی
رقیبون کی ؛ بہائے بحر نے دریا مین بارہا
تعویذ ؛ ۔

آبِ فراخ (استعمال) باضافت ثالث
وفتح فا بقول صاحب انند آب بسیار (اردو)
پھیلا ہوا پانی۔ گہرا پانی ۔

آب فروبردن (مصدر اصطلاحی) فروے (۳۲۸)
حلق کردن آب کہ مقصود از جرعہ کشیدن باشد
(ظہوری ؎) بر تشنگان زخم خدنگ جفا بباش
تا چند آب حسرت پیکان فرو برم ؛ (اردو)
پانی کے ۔ گھونٹ بھرنا ۔ گھونٹ پینا (آصفیہ)
(نصیر ؎) غیر پاؤن مین لگائے ترے
مہندی ہیہات ؛ ہم بیین دیکھ کے خون
دل بیتاب کے گھونٹ ؛ ۔

آبِ فسردہ (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم شمشیر و خنجر و شیشہ و
بلور و آبگینہ۔ **مؤلف** گوید کہ مرادف آب
افسردہ باشد ۔

(۳۲۹) آبِ فشاندن برچیزے (استعمال) آب
پاشیدن برچیزے باشد چنانکہ ظہوری در صفت
فوارہ گوید بہار (آب فشاندن) راذکر می کند
دلیس (؎) فشاند چو بر تارک خویش آب ؛
بجوشد ز فوارہ ہا دُر ناب ؛ (صائب ؎)
آب بر حسن گلوسوز فشاندن ستم است ؛
ورنہ لب تشنۂ ما آب لالے دارد ؛ (اردو)
پانی چھڑکنا ۔

(۳۳۰) آب فشاندن بروے کسے (مصدر
اصطلاحی) مرادف آب بر چہرہ ریختن است
چنانکہ ظہوری گوید (؎) دست بیداری
بروے بخت شان افشاندہ آب ؛ دیدہ
مرگ خواب خوش شب زندہ داران خوشنما

آبِ فلان روشن است (مقولہ) باضافت

ثالث بقول صاحب بحر عجم کنایہ از عزت وآبرو و رواج و رونق وطراوت باشد **مؤلف**۔ گوید کہ مرادف (آتش روشن است) باشد (خاقانی ؎) پیش بزرگان ما آب کسے روشن است ؛ کاب زپس می خورد برصفت آسیا ؛۔

آبق بکسر باے موحدہ بقول صاحب محیط اعظم مرادف آبک۔ فارسیان استعمال این کم کنند۔

آبک بفتح ثالث بروزن ناوک بقول صاحب برہان (۱) یکے از نام ہاے نسبت نیما وآنرا آبق نیز گویند (۲) آبلہ کہ طفلان بر می آید (۳) بضم ثالث ہر چیز پر آب وآبکی (خجستہ ؎) مس و بود من شود از مے بسان زر ؛ گویند مے چو آبک از اجزاے کیمیاست۔ (اُردو) (۱) پارا۔ سیماب (مذکر) (۲) چیچک کا آبلہ جو ایک بیماری ہے (۳) پانی سے بھری ہوئی ہر چیز (مع) (ظفر ؎) دل مین ہنے سیماب انکو بھیجدون نامہ کی جا ؛ حال دل اسے نامہ برلائق نہین تحریر کے ؛ (ناسخ ؎) آبلے چیچک کے جب نکلے عذار یار پر ؛ بلبلون کو برگ گل پر شبہۂ شبنم ہوا ؛۔

آب کار (استعمال) بے اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) سقا (۲) شراب خوار (۳) شراب فروش (۴) حکاک (۵) باضافت ثالث رونق و رواج وآبرو و بقول صاحب ناصری (۶) منی (خسرو ؎) در تتق بارگہش گاہ کار ؛ مائدہ کش عیسی و خضر آب کار ؛۔ (خاقانی ؎) بانگ آمد از قنینہ کا باد بر خرابی ؛ ہان آب کار عشرت گرمرد کار آبی ؛ (حکیم سنائی ؎) آب کار ت مبر کہ گردی پیر ؛ کار این آب را تو سہل مگیر ؛ صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری گوید کہ حکیم سنائی این شعر را در منع کثرت شہوت رانی و مباشرت بانسوان

گفته است۔ (اردو) (۱) سقا۔ آبدار (مذکر) (۲) شراب خوار۔ شرابی۔ (مذکر) (۳) آبکار شراب فروش (مذکر) (۴) حکّاک۔ نهرکن (مذکر) (۵) رونق (مونث)، رواج (مذکر) آبرو (مونث) (۶) منی (مونث) (برق ۵) لئے وہ ہاتھ مین شمشیر آبدار آیا ٭ ہماری پیاس بجھانے وہ آبدار آیا ٭۔

آبِ کار بردن (استعمال) باضافت ثالث کنایه از شهوت رانی و مباشرت کردن باشد چنانکه حکیم سنائی گوید که در اصطلاح ماضیه گذشت (اردو) جماع کرنا۔ مباشرت کرنا۔ مجامعت کرنا (آصفیه) (۴۴)

آب کاری (استعمال) بدون اضافت بقول صاحب انند (۱) خراج و محصول که از شراب فروشان و فروشندگان دیگر مسکرات می گیرند (۲) کارخانه شراب مؤلف گوید که تخصیص محصول و تعمیم دیگر مسکرات بلا وجود سند قابل غور است کاروبار شراب و دیگر مائعات مسکره را آبکاری توان گفت که منسوب با بکار است آب بمعنی شراب آمده و آبکار بمعنی شراب خوار و شراب فروش ہم گذشته است پس بوجه یاے نسبت او ماے معانی تازه بلا وجود سند استعمال درست نباشد زباندانان فارس ہم باراے مؤلف اتفاق دارند (اردو) آبکاری (مونث) بقول امیر وہ کارخانه جسمین شراب کھچے اور بکے اور وہ کچہری جسمین مسکرات کا محصول لیا جاے۔ (بحر ۵) آبکاری کی ہے خدمت بحر کو ٭ ناخدا ہے کشتی مینخوار کا ٭۔

آب کان (استعمال) بقول صاحب انند بدون اضافت۔ مرادف آبدان و حوض و آبگیر۔

آبکاه (استعمال) بقول صاحبان برہان و ناصری بدون اضافت (۱) تہی گاه (۲) تالاب (اردو) (۱) کوکھ یعنی پہلو کے نیچے کی

وہ جگہ جہان ہڈی نہین ہوتی۔ (مُونّث) (آصفیہ)
(۲) تالاب (مُذکّر)۔

آبِ کبریتی (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب محیط اعظم آبیست کہ از معدن ورمین گوگردی برآید مزاجاً گرم وخشک (اردو) گندھک کی کان کا پانی (مُذکّر) جو مزاجاً گرم وخشک ہے۔

آبِ کبود (اصطلاح) باضافت ثالث۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) دریاے چین گویند کہ ہر شب زنان خوبصورت ازان برمی آیند وبردامن کوہے کہ کنار آنست بازی کنند چون روز شود باز بدریا روند (۲) کنایہ از آسمان (حکیم منوچہر ہے) گشت نگارین تدرو پنہان درکشت زار * ہمچو عروس غرق درتن آب کبود * (اردو) چین کے سمندر کا نام (مُذکّر) (۲) آسمان (مُذکّر)

آبِ کدر (اصطلاح) باضافت ثالث وفتح کاف عربی بقول صاحب محیط آبے کہ ناصاف باشد کہ آنرا آب فاسد و آب غلیظ ہم گویند (اردو) گدلا پانی (مُذکّر) (امیر اللغات بضمن صفات لفظ آب)

آب کرد (اصطلاح) بدون اضافت بضم کاف تازی بقول صاحب آنند آبے را گویند کہ رنگ وبو ومزہ وطعم آن نگشتہ باشد۔ صاحب فرہنگ ناصری گوید کہ این لغت از دساتیر آباد بدست آمد (اردو) وہ پانی جس کا رنگ اور بو اور مزہ نہ بدلا ہو۔

آب کردن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) خجل کردن (۲) گداختن کردن بہار بمعنی دوم قناعت کند۔ صائب اسے واسے گرم انکند آب انفعال * زمین تخم ہا کہ کاشتہ ام درزمین خویش * (ولہ) نظر بران رخ چون آفتاب نتوان کرد * بیک نگاہ دل خویش آب نتوان کرد * اکثرے از صاحبان لغت برہمین دو معانی اکتفا فرمودہ اند

مؤلف گوید کہ آب کردن مصدریست عام
و معانی متعددہ دارد و اختلاف مفعول در معنی
اثر کند چنانکہ در آب شدن فاعل را دخل
است پس ۔

(۱) **آب کردن** ۔ گداختن بر آتش باشد
چنانکہ ظہوری گوید (ﮯ) تا پیکرے ز روح بریزم
براے خویش ٭ قالب تہی شدہ است روان
آب می کنم ٭ (اردو) پگلانا یا گلانا (عارف ﮯ)
گلا یا انجم و خورشید و مہ کو تاب فرقت سے ٭
بدن اللہ نے تیرا یہ جب سانچے میں ڈھالا ہے

(۲) **آب کردن** ۔ گداختن ہمچو آب و این
عمل را خصوصیت از آتش نباشد چنانکہ ظہوری
گوید (ﮯ) از پاے سرو آب روانم گریستنی
در پاے سرو خویش روان آب می کنم (ولہ ع)
خشک است کشت نالہ فغان آب می کنم ٭
یعنی روان و فغان را ہمچو آب رقیق کنم تا
سرو و کشت سیراب شود ۔ (اردو) آب کو بنا
یعنی پانی کر دینا (امیر اللغات) (آتش ﮯ)
عتاب یار سے رنگ رخ مریخ اڑتا ہے ٭
نگاہ خشمگین کرتی ہے زہرہ آب رستم کا ٭ ۔

(۳) **آب کردن** ۔ بمعنی آب دادن و این معنی مخصوص
باشد از اسلحہ چنانکہ آب کردن تیغ (ظہوری ﮯ)
خشک است کشت نالہ فغان آب می کنم تشنہ
است زخم سینہ سنان آب می کنم (اردو)
آبدینا ۔ (دیکھو آبدادن بہ چہرے کا نشان ۱)

(۴) **آب کردن** ۔ بمعنی آبیاری کردن و
سیراب کردن و در رراسے ۔ **مؤلف** ۔
سند این مصرع اول کلام ظہوری است کہ در
ماضیہ گذشت برین تقدیر مقصود شاعر این باشد
کہ کشت نالۂ من خشک است و از فغان آب
می کنم یعنی آب فغان می دہم و از فغان آب می دہم
و ہم برین قیاس معنی مصرع ثانی ہم ۔ زباندانان
عجم را ازین معنی انکار نیست (اسیر ﮯ) نرگس
از چشم سیاہی چہ قدر ناز آموخت ٭ می تواند بہ نگاہے

کہ چمن آب کند * (اردو) آب دینا۔ آبیاری کرنا (دیکھو آب دادن)۔

(۵) **آب کردن** ۔ قرار دادن آب چنانکہ ظہوری گوید (س) رسوائیم عیار ندارد در آتشم * دل کوزہ گشت راز نہان آب می کنم * یعنی دلم کوزہ شدہ است و راز نہان را آب قرار می دہم تا کہ رسوائی سوختہ را بہ آب فرو برم و غوطہ دہم تا عیارش پیدا شود (اردو) پانی قرار دینا۔

(۶) **آب کردن** ۔ رقیق کردن چنانکہ ظہوری گوید (س) تا ناگوار ریش نکند گوش راگران * شہد سخن بلطف بیان آب می کنم * (اردو) رقیق کرنا۔

(۷) **آب کردن** ۔ بمعنی منفعل و شرمندہ کردن چنانکہ ظہوری گوید (س) رنگے نگردماندم از رخ بہار رو * در سرزمین چہرہ خزان آب می کنم * مخفی مباد کہ ہرگاہ استعمال آب کردن بالفظ خجلت و امثال آن شود معنیش عرق آلود کردن باشد چنانکہ ظہوری گوید (س) مشاطگیش می کنم و آفتاب را * از تاب خجلت آئینہ سان آب می کنم * (اردو) آب آب کرنا بقول امیر شرمندہ کرنا۔ کیف (س) بت ہیں تیرے سامنے خوشرو انھیں کر آب آب * آتش رخسار سے عطر گل تصویر کھینچ *۔

(۸) **آب کردن** ۔ بمعنی آب پاشیدن چنانکہ ظہوری گوید (س) در شاہراہ شنبہ مستان مبادگرد * آدینہ را بکوے مغان آب می کنم * مخفی مباد کہ اینمعنی مخصوص باشد بجاستے کہ مفعول آن ظرف مکانی باشد۔ (اردو) آب پاشی کرنا بقول امیر چھڑکاؤ کرنا۔ (رند س) آب پاشی کرتی ہیں پریاں گزرتی ہو جدھر * جھاڑتی ہے حور بالوں سے تمہاری راہ کو *۔

(۹) **آب کردن** ۔ بمعنی محو کردن و شستن چنانکہ ظہوری گوید (س) شد کہنہ زخم ناوکش اما بداغ نو * از بیم چشم زخم نشان آب می کنم *

(ولہ ف) تا نالہ را ببک بکند سبے طراوتی ٭ در سینہ در دہاے گران آب می کنم ٭ (اردو) محو کرنا ۔ مٹانا ۔ دھونا ۔

آب کردنِ خون (استعمال) باضافت خون را مبدل بہ آب کردن چنانکہ ظہوری گوید (ف) در گریہ نیست فرصت خون آب کردنم ٭ اینک جگر ز دیدہ بہ پر کالہ می رود ٭ (اردو) خون کو پانی کرنا ۔ (۱۲۲۲)

آب کردن در آتش (مصدر اصطلاحی) سرد کردن آتش باشد چنانکہ ظہوری گوید (ف) چندانکہ بادمی بروم خاک میشود ٭ در آتش آنقدر کہ توان آب می کنم ٭ (اردو) آگ ٹھنڈی کرنا ۔ بقول امیر آگ بجھانا ۔ (کیف ف) آتش عشق کو رو رو کے کیا ہے ٹھنڈا ٭ اب پری بھی جو جلاے تو بلا جلتی ہے ٭ (۱۲۲۳)

آب کردن در چیزے (مصدر اصطلاحی) (۱) انداختن آب در چیزے و پر کردن چیزے از آب (۲) کم کردن اثر چیزے ظہوری لطف دریا دیہ فریب کردیم ٭ از گریہ سراب زاے آبلے ٭ (ولہ ف) میراندم در آب ظہوری بعرضِ حال ٭ در تاب و شرم کام و زبان آب می کنم ٭ (اردو) (۱) کسی چیز میں پانی بھرنا (۲) پانی ملا دینا ۔ (۱۲۲۴)

آب کردنِ دل (مصدر اصطلاحی) نرم کردن دل کہ ترجمہ ترقیق القلب است ابدال (ف) در محبت خود گدازی ہم بسائل بودہ است ٭ ہر قدر دل آب کردم یادم از مہتاب داد ٭ (اردو) دل نرم کرنا ۔ دل پسیجنے کا متعدی ۔ (۱۲۲۵)

آب کردن دل را (مصدر اصطلاحی) مخلوط کردن دل است صاحبان لغت (دل آب دادن) را ہمین معنی نوشتہ اند و مؤلف ۔ سند آب کردن دل را) پیدا کردہ است چنانکہ ظہوری گوید (ف) دلِ اکہ زہر گوشہ ابرو نہ چیدہ است ٭ از ذوق شہد کنج دہان آب می کنم ٭ (اردو) مخلوط کرنا ۔ (۱۲۲۶)

آب کردنِ زور (مصدر اصطلاحی) باضافت نون زائل و کم کردن طاقت باشد چنانکہ ظہوری گوید (ص) برغیر تیرمے کشد و در کشاکشم ؛ از زور غنچہ زور کمان آب می کنم (اُردو) قوّت زائل کرنا۔ طاقت گھٹانا۔

آب کردنِ زہرہ (مصدر اصطلاحی) باضافت دن گداختن زہرہ باشد کہ نتیجہ کمال بیناکی ست چنانکہ ظہوری گوید (ص) طعنہ مزن کہ خم نمایان نہان خورشست ؛ از بیم زہرہ ران آب می کنم ؛ (اُردو) دل دہلانا ف دلانا۔ (دلکو تھرّا دینا آصفیہ) زہرہ آب کرنا ی کا لازم زہرہ آب ہونا۔ (آصفیہ) (نی البدیہ) طبا طبائی (ص) غم نے زہرہ جو کیا آب ؛ نر ہا دیدہ دم چھینٹے ہین جو شعلہ کو بجھا دیتے ہین ؛

آب کردنِ سنگ (مصدر اصطلاحی) کنایہ رم کردن آن چنانکہ ظہوری گوید (ص) ہمیشہ شود دلم از گریۂ تو نرم ؛ بنشین ببین کہ سنگ فسان آب می کنم ؛ (اُردو) پتھر پانی کر دینا۔ پتھر گلا دینا۔ پتھر کو پانی کر دینا صاحب فرہنگ آصفیہ نے اسی کے لازم پتھر پانی ہو جانیکا ذکر کیا ہے۔

(۱۵۳) **آب کردن شعلہ را** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از نشاندن شعلہ باشد عادت است کہ چون آتش روشن شود دخان کم گردد و شعلہ سرکشد چون آب زنند دخان پیدا شود و شعلہ نشیند ظہوری گوید (ص) اشکم کہ ابر را جگر از رشک سفتہ ام ؛ آہم کہ شعلہ را بدخان آب می کنم ؛ (اُردو) شعلہ کو بجھانا۔ (سند کیلئے دیکھو آب کردن زہرہ)۔

(۱۵۴) **آب کسے یا چیزے افزودن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث آبرو و رونق افزودن است چنانکہ کلیم ہمدانی گوید (ص) اے گوشۂ عزلت دلو آب قمر افزودہ ؛ نشناسم اگر قدر ترا در بدر افتم ؛ (اُردو) رونق اور آبرو بڑھانا۔ بقول امیر عزّت و توقیر زیادہ کرنا مرتبہ بڑھانا۔

(امیر سہ) فروغ پیر مغان سے ہماری محنت
سے ٭ گھٹا کے خون بڑھائی ہے آبروئے
شراب ٭۔

(۱۵۲) **آب کسے یا چیزے بردن** (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث بے آبرو و بے رونق کردن
آن است چنانکہ سعدی گوید (سہ) بہ لاقامت
لات شکست خورده ٭ باعزاز دین آب عزا ببرد ٭ (اردو)
آبرو مٹانا آبرو لینا (امیر) (رشک سہ) مٹائی آبروئے گریہ
ایسی بخت واژدن نے ٭ ہنسی آتی ہے انکو
جب میرے آنسو نکلتے ہین ٭۔

(۱۵۳) **آب کسے یا چیزے را بردن** (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث مرادف ماضیہ (ارسلان سہ)
چو ریزم از مژه اشک فراق یاران را ٭
ز گریہ آب برم ابر نو بہاران را ٭۔

(۱۵۴) **آب کسے یا چیزے ریختن** (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث بے عزت و بے رونق ساختن
آن چنانکہ سلمان ساوجی گوید (رباعی) اے

دیده اگر از سیل انگیزی ٭ خاک ہمہ تیز تر بخون
آمیزی ٭ از عہدۂ ماتمش نیائی بیرون ٭ بفائدہ
آب خود چرا می ریزی ٭ (اردو) کسی کی آبروریزی
کرنا۔ (فقره امیر) بھلا کسی کی آبروریزی کرنے سے
کیا فائده، صرف آبروریزی بھی انھیں معنون
مین مستعمل ہے (مصحفی سہ) بھلا اس فتنہ
انگیزی سے حاصل ٭ کسی کی آبروریزی
سے حاصل ٭۔

آب کسے یا چیزے را ریختن (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث مرادف ماضیہ باشد
اگرچہ صاحبان لغت ذکر این نکرده اند
ولیکن از زباندانان حال تصدیق این میشود ٭

آب کش (استعمال) بدون اضافت
بکاف عربی مفتوحہ بقول صاحب بحر عجم
(۱) خورنده آب (۲) کسیکہ از چشمہ و چاه
آب کشد و بقول صاحب انند (۳) مشک
چرمین (۴) رگ اوراق نبات (۵) سقا

مؤلف - گوید که صاحب انند معنی نمبر۴ را که بحواله بهار آورده است بهار ازان ساکت و براے این اصطلاح خاص (آبکش برگ) است که می آید قائل (خسرو) مباش از سفال کهن آب کش * که از کوزهٔ نو نوشد آب خوش * (طغرا) چون آب کشان چاه زمزم * با اشک نیاز ابر نوروز * (سالک یزدی) گر گوش تو آهنگ شناس است درین باغ * هر آبکش برگ گلے رشته سازے است * (طغرا) بران آبکش میتوان بردر شک * که خم را بدوش آورد جاے مشک * (اردو) (۱) پانی پینے والا (۲) پانی کھینچنے والا (۳) مشک (مونث) (۴) نباتات کے رگ و ریشے (۵) سقا (مذکر)

آب کشادن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انندراج (۱) مقابل آب بستن و بقول بهار آب بر آوردن و جاری کردن (۲) در گریه آوردن چشم - مؤلف را با معنی دوم اختلاف کلی است و سند بهار مخالف ادعاے اوست که در آب از دیده و چشم کشادن گذشت بسیار عجیب است که وارسته ذکر این می کند و می فرماید که نزد بعضے کنایه از ضائع شدن وقت است و جمعے بر انند که مرادف آب از دهان رفتن است و سندے که از کلام مفید بلخی می آرد آب کشادن دهن راست - قائل - (اردو) پانی جاری کرنا (۲) آنکھ کو نمناک کرنا -

آب کشادن چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بقول صاحب فرہنگ انندراج بحواله بهار گریستن و بهار ازین اصطلاح ساکت و سندے هم پیش نشد و از نظر - مؤلف هم نگذشت (اردو) رونا

آب کشادن دهان (مصدر اصطلاحی) باضافت نون اول بقول بهار مرادف آب

بدہان آمدن (مفید بلخی ؎) زغنچۂ دہنت خندہ
تا نقاب کشادہ * وہان شیشہ زشوق لب
تو آب کشادہ *۔

آب کشادہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم شراب زبون وکم کیف وبقول
صاحب رشیدی مطلق شراب (خاقانی ؎)
زر بہ بہانے سے چو سیم مکن کم * آتش بستہ
مدہ بہ آب کشادہ * (اردو) کم نشہ شراب
شراب (مؤنث)۔

آب کشِ برگ (اصطلاح) باضافت
شین معجمہ بقول صاحب بحر عجم رگ اوراق
نباتات (مسیح کاشی ؎) تا ابر زجوے دل
من آب کشیدہ است * جو شد ہمہ از آبکش
برگ گیا خون * (اردو) دیکھو آبکش کا نمبر (۲)

آب کشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار
(۱) آب برآوردن از چاہ و مانند آن وبقول
صاحب آنند (۲) آب خوردن (۳) شستن
مؤلف گوید کہ (۴) آب را انجذاب کشیدن کہ
ورائے آبخوردن است (۵) سیراب شدن ہم
(میر معزی ؎) آبے کہ مشتری کشد از چشمۂ حیات
روئے موافق تو ازان آب شستہ باد * (والہ ؎)
بشب و روز کنون بادہ کشد مالامال * آنکہ در
شام وسحر آب کشیدے قدرے * (ملا شانی
تکلو ؎) شانی کیم کہ یارسے از جام من کشید *
مے چہ کہ آب خضر ز جامم نمی کشد * (قدسی ؎)
دل را زخیال مے خضر آب کشیدم * تا عشق
چشاند بمن لذت غم را * (مسیح کاشی ؎)
تا ابر زجوے دل من آب کشید است * جو شد
ہمہ از آبکش برگ گیا خون * (صائب ؎)
ما سبک روحان بہ بوئے سیب غبغب زندہ ایم *
سبزۂ ما آب از چاہ زنخدان می کشد * (اردو)
(۱) پانی کھینچنا (۲) پانی پینا (۳) دھونا (۴)
پانی جذب کرنا۔ (۵) سیراب ہونا۔

آب کشیدنِ چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت

(۵۵)

نون کنایہ از گریستن باشد چنانکہ حافظ گوید ؎
چشم من از پئے این قافلہ بس آب کشید تا گوش دلم آواز درا باز آمد (اردو) رونا۔

آب کشیدن چیزے (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بقول وارستہ شستن آنست مؤلف گوید کہ چنین باشد بسیار عجب است کہ وارستہ از کلام قدسی سند گیرد کہ در (آب کشیدن) بر نمبر ۳ گذشت۔ ہرگاہ آبکشیدن بمعنی شستن آمدہ است چنانکہ از کلام قدسی می کشاید نشاید کہ انرا بالفظ چیزے اضافت کردہ شود و معانی دیگر را گذاشتہ آید یعنی در نیمصدر (چیزے) مفعول ہم واقع شود و فاعل ہم سند قدسی صورت اول راست و کلام صائب کہ در (آبکشیدن) بر نمبر ۵ گذشت سند صورت ثانی است اندرین صورت (آب کشیدن کسے) ہم مصدر اصطلاحی باشد کہ سند آن در مصدر (آبکشیدن) بر نمبر (۱۹) از کلام میر معزی گذشتہ است خلاصہ اینست کہ مصدر عام (آبکشیدن) را گذاشتن و بر (آب کشیدن چیزے) قناعت بیک معنی کردن ہرگز درست نیست۔

آب کشیدن چیزے را (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم شستن آنست و سند آن ہمان شعر قدسی است کہ در بحث ما غیہ گذشت صاحب بحر عجم بہ تحریر یک مصدر و ہمین یک معنی اکتفا فرماید و (آب کشیدن) را نمی نویسد فتامل۔

آب کشیدن زخم (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بقول صاحب بحر عجم ؎ دفت آب بداشتن زخم صائب ؎ زخم گل آب ز نوائے آبدارم می کشد شعلہ بلبل خجلت از جوش بہارم می کشد۔

آب کفتہ من (مقولہ) بقول صاحب مؤید الفضلاء آبرو و جاہ و نشاط من۔ از اہل لغت دیگر کسے ذکر این نمیکند (اردو) میری تر و تازگی اور ترقی اور رنگ۔

آب کمان (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم زور کمان باشد (امیر خسرو در تعریف خربزہ ؎) ساختہ در آب کمانش کمین چاشنی ؎ آب کمانش ببین (اردو) کمان کا زور کمان کا کس۔

آب لکُمہ (اصطلاح) بسکون ثالث وضمّ کاف عربی و فتح میم بقول صاحبان بحر عجم وبرہان آبے است خاکستری رنگ و بغایت گندہ و بدبوے و آنرا از شکم نوعے از ماہی گیرند کہ در بحر چین می باشد ہر عضو یکہ بشکنند مقدار دو مثقال ازان بخورند چنانکہ بدندانہا نرسد آن عضو شکستہ را درست کند و آن ماہی در دریاے ہرموز نیز بہم رسد (اردو) ایک خاص قسم کی مچھلی کے پیٹ کا پانی جو متعفّن اور خاکی ہوتا ہے جسکو بقدر دو مثقال کہانے سے عضو شکستہ جُڑ جاتا ہے۔

آب کن سبے حاصلان یکسر بدریا می رود (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این می کند مقصود این است کہ محنت بے نتیجہ ضائع میشود (اردو) بے نتیجہ محنت ضائع ہوتی ہے

آب کندہ (اصطلاح) بدون اضافت بفتح **آبِ کندہ** کاف عربی و سکون نون بقول صاحبان بحر عجم و انندراج (۱) زمینے کہ آب آنرا کندہ باشد (۲) نام شہرے (۳) مرادف آبگیر و آب انبار (سروری ؎) آب کندِ درآن تاریک جاے؛ نغز لغزان چون وران بہند پاے؛ (شمس فخری ؎) از سیل خیز حادثہ اعداے شاہ را شد خانمان خراب بگرداب آبکندہ (اردو) (۱) دریابرد۔ بقول صاحب آصفیہ وہ زمین جو دریا کی طغیانی سے کٹ گئی ہو (۲) ایک شہر کا نام (۳) دیکھو آب انبار۔

آبِ کوثر (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج جوئے است معروف در بہشت و حوض کوثر۔ حوضی بیرون بہشت در موقفے کہ نبع آن کوثر است جامی ؎) کنایت زان لب آمد پیش سالک شراب سلسبیل و آب کوثر؛ (اردو) کوثر بقول صاحب فرہنگ آصفیہ اسم (مذکر) بہشت کی

ایک نہر کا نام جو اسکے اندر جاری ہے
جنّت کے اس حوض کا نام جو بہشت کے
باہر موقف مین واقع چونکہ اس کا منبع
کوثر ہے اس وجہ سے یہی نام رکھا گیا۔
کوثر کے پانی کو اردو مین آب کوثر کہا جاتا ہے
(مُذکّر) (دیکھو آب خنجر جسمین آب کوثر کی سند ہے)

آب کور (اصطلاح) بدون اضافت۔
بقول صاحب بحر عجم شخصے کہ مردم را از آب
ونان منتفع نہ گرداند۔ (مولوی معنوی ؒ)
ناقۂ صالح بصورت بُد شتر * پے بریدندش
بجہل آن قوم مر * از براے آب چون
خصمش شدند * نانکور و آبکور ایشان بدند (اُردو)
بے فیض۔ (آصفیہ)۔

آب کوھہ (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب شمس کہ بضمن آب خیزی
نویسد مرادف آب خیز است۔
آب کہ جایئے بسیار بماند گندہ میشود
(مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این میکند
مقصود این است کہ حرکت بر سکون اولے
است کسانے کہ از سعی و تردد باز مانند
و فکر معاش نمی کنند تحقیق انہا این مثل صادق
می آید۔ (اُردو) چلتی کا نام گاڑی نہین تو
ایندھن۔ (رکا ہوا پانی۔ کیڑونکی راجدھانی)
(حیدرآباد)۔

آب گاہ (استعمال) بدون اضافت بر
وزن خوابگاہ بقول صاحب برہان (۱) تہیگاہ
(۲) پہلو (۳) تالاب (اردو) (۱) گوکھہ (مونث)
بقول صاحب آصفیہ پہلو کے نیچے کی وہ جگہ جہان
ہڈی نہین ہے (۲) پہلو (مُذکّر) (ناسخ ؒ)
ہوگیا تھا سرد مین تو تیرے اُٹھ جانے کے ساتھ
داغ حسرت سے مگر کچھ گرم پہلو ہوگیا * (۳)
تالاب (مُذکّر)۔

آب گذار (استعمال)، بدون اضافت۔
بضمّ کاف فارسی بقول صاحب انند گذرگاہ آب

ودریا وجوے (اردو) پانی یا دریا یا ندی
کی گذرگاہ (مؤنث)، بقول آصفیہ گزرگاہ دریا
وہ زمین جس پر دریا کا پانی بہتا ہے۔ دریا کا راستہ
(۱۵۱) **آب گذشتن** (استعمال) بدون اضافت
جاری و روان شدن آب باشد چنانکہ فغفور
لاہجی گوید (ص) زان طرۃ بہ آشفتگیم عمر گذشت
چون آب کہ در سایۂ سنبل گذرد (اردو)
پانی بہنا۔

آبِ گرِد (استعمال) بے اضافت۔ بکسر
رابع بقول صاحب ناصری گرداب (ابو الفتح
رودکی ص) مگرد گرد آب گرد ہیبتش کہ دست
کشد ترا بدام چو اژدرہا (اردو) بھنور (مذکر)
بقول صاحب آصفیہ۔ جب دریا میں گڑھے
کے باعث پانی چکر کھاتا ہے تو اُسے بھنور
کہتے ہیں۔ گرداب۔ (مذکر) (ظفر ص) تر سے
کیا ہجر میں روئے کہ ہم اب آپ حیران ہیں
یہ دور آستین یار ہے یا گرداب پانی کا

آب گردانی (اصطلاح) بدون اضافت
بفتح کاف فارسی۔ بقول صاحب بحر عجم متعدی
آبگردش کہ بمعنی تاثیر زبونی آب وہوا باشد
مؤلف۔ گوید کہ حاصل بالمصدر آب گردانیدن
است (شانی تکلو ص) ہر زمانم بجائے فگند
خاکساری وآب گردانی (اردو) تبدیل آب وہوا
بقول صاحب فرہنگ آصفیہ تابع فعل یانی
اور ہوا کا اثر بدلنے کے واسطے دوسری جگہ جانا

آب گردانیدن (مصدر اصطلاحی) بدون
اضافت بقول خان آرزو بمعنی آب گردش
داد سندے از کلام اشرف پیش می کند (ص)
جوش صہبا شربت بیمار جوشاندن است
دور ساغر خستگان را آب گردانیدن است
وارستہ گوید کہ آب گردانیدن متعدی آب
گردش است وسند وارستہ ہم ہمان۔ کہ گذشت
بہار گوید کہ آب گردانیدن تغیر دادن آب
ومکان بیمار را حاصل آئینست کہ بیمار را باد آرستہ

اتفاق است و سند ہم مطابق آن نمی کشاید
کہ خان آرزو از ہمین سند معنی لازمی را چلو
پیدا می کند (اردو) بیمار کا مقام بدلنا۔

آب گردش (اصطلاح) بدون اضافت۔
ذیح کاف فارسی لقول وارستہ (۱) تاثیر زبونی
آب و ہوا۔ و بہار گوید کہ بیماریے باشد کہ از
خوردن آبہاے مختلفہ خصوصًا در سفر ہم رسد
صاحب بحر عجم ذکر ہر دو معنے می فرماید و
وارستہ و بہار از یک شعر ملا طاہر غنی سند گیرند
و ہوا (۵) در شخصے کہ دارد جام شراب
گردش ٭ ترا ہر نیاید آنجا از ہیم آب گردش
مؤلف گوید کہ شک نیست کہ ادعاے ہر دو
باہم اختلافے دارد کہ از طرز بیان ہر دو پیدا
شدہ و نہ چنین باشد کہ ادعاے ہر یک بجاے
خود بمعنی مستقل باشد چرا کہ استناد ہر دو از
یک شعر است صاحب رشیدی گوید کہ آب
گردش بیماریے کہ بسبب خوردن آبہاے

مختلف ہم رسد۔ **مؤلف**۔ گوید کہ آب گردش
اختلاف آب باشد کہ سببے از اسباب مرض
زکام است و نزلہ و ہمان سند ماضیہ۔ سند
مؤلف۔ باشد و معنی حقیقی موید آنست۔
پس نہ تاثیر زبونی آب و ہوا را ازین اصطلاح
تعلق است و نہ بیماری را (اردو) پانی
کا اختلاف جس سے نزلہ کے عارض ہونے کا
اندیشہ ہوتا ہے۔
(۲) آب گردش لقول وارستہ نقل مقام کردن
بیمار از جاے بجاے دیگر براے تغیر آب و ہوا
بہار ازین معنی ساکت صاحب بحر عجم ذکر این می
فرماید **مؤلف**۔ گوید کہ آبگردش نقل مقام
بیمار است نہ نقل مقام کردن (شفیع اثر ۵)
کشتی اش را شور بختی ہا بگرداب افگند ٭ آرزوے
آبگردش گر کند بیمار ما ٭ (اردو) آب و ہوا کا
تغیر نقل مقام بیمار۔
(۳) آب گردش لقول صاحب بحر عجم و بہار

قسمت و روزی کہ مرادف آب و خورست
وگردش زمانہ (شہرت ـہ) دو پیر چرخ
فرزند از پدر روا می کند ۔ آب گردش طفل
را از چشم تر روا می کند ۔ (اردو) قسمت
و روزی (مونث) آب و خور (مذکر) زمانہ کی
گردش (مونث) انقلاب زمانہ (مذکر)
(۴) آب گردش بقول بہار مرکب خوش رفتار
وبقول صاحب رشیدی چار وائے تیزرو
وخوش رفتار - ہر دو از کلام حکیم ازرقی
سند گیرند (ـہ) آبگردش مرکبے کز جا بکی
ہنگام تک ۔ نعل سخت او ز خاک نرم نگیرد
غبار ۔ مولف - گوید کہ تحقیق پسندان از
سند در یابند کہ آبگردش صفت مرکب واقع
شدہ کہ بمعنی تیزرو و خوش خرام باشد تو ہمین
صفت را او راے مرکب ہم استعمال
توان کرد از آبگردش مرکب تیزرو یا چار وائے
تیزرو ہرگز مراد نیست اگرچنین بودے
حکیم ازرقی مرکب را ذکر نہ فرمودے فتامل (اردو)
نازک خرام - تیزرو - سبک رفتار - خوش خرام
(دیکھو آصفیہ بضمن لفظ خوش رفتار)

(۲۵۶) **آب گردش کردن** (مصدر اصطلاحی)
نقل مقام بیمار کردن از جائے بجائے چنانکہ
قدسی گوید (ـہ) از درت تا دم تسلیم بجائے
نروم ۔ آبگردش نکند خستہ تو چون بیمار (اردو)
بیمار کا نقل مقام کرنا - تبدیل آب و ہوا کرنا -

آبِ گروندہ (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم آسمان (نظامی ـہ)
پیمبر بر ان ختلی رہ نورد ۔ بر آورد زین آب
گروندہ گرد ۔ (اردو) آسمان - (مذکر) زمانہ
(ـہ) رات دن گردش مین ہین سات آسمان
ہو رہے گا کچھ نہ کچھ گھبرائین کیا ۔ -

(۲۵۸) **آب گردیدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب شدن
است کہ گردیدن بمعنی شدن باشد و فارسیان
مصدر گردیدن را بمعنی شدن بیشتر در کلام خود

استعمال کردہ اند (۲) بدینوجہ کہ گردیدن بمعنی چرخ زدن ہم آمدہ - فارسیان آب گردیدن را بمعنی گردش آب ہم استعمال کردہ اند چنانکہ بیدل گوید (ب) بسکہ سرتا پایم از درد تمنا یت گداخت * ہمچو موجم در رگ و پے جاے خون می گردد آب * (۳) آب گردیدن تبدل شدن آب است و آب گردش کہ گذشت حاصل ہمین مصدر باشد بہار در بحث گردش گوید کہ گردش - حاصل بالمصدر گردیدن است پس آب گردش را حاصل بالمصدر آب گردیدن ہم توان گرفت - وجہے نباشد کہ مصدر آب گردیدن را ذکر نکنیم و از بمعنی سکوت ورزیم خلاصہ اینست کہ آب گردیدن لازم آب گردانیدن است ولیکن استعمال این بنظر نیامدہ - صاحبان لغت از مصدر آب گردیدن کنارہ می کنند و انحصار معانی کہ براے مصدر آب شدن کردہ اند قابل غور است و فرقے نازک باختلاف فاعل درین مصدر پیدا میشود بذیل می آید * (اردو) دیکھو آب شدن (۲) پانی کا گردش کرنا۔ (۳) پانی بدلنا - جو بعض وقت بسبب مرض زکام ہوتا ہے

(۲۵۹) **آب گردیدنِ آتش** (مصدر اصطلاحی باضافت) نون سرد شدن آتش است (صائب ب) کدام زہرہ جبین بے نقاب گردیدہ است * کہ آتش از عرق شرم آب گردیدہ است * (اردو) آگ بجھنا (ناسخ ب) اڑائیے خاک کو کیونکر ہوا تیری حکومت مین * نہین بجھتی ہے اب اے عدل گستر آگ پانی مین *۔

(۲۶۰) **آب گردیدنِ خون** (استعمال) باضافت نون مبدل شدن خون بہ آب چنانکہ بیدل گوید (ب) ہر کجا بر روید از چشم برون می گردد آب * گر ہمہ در پردہ خار است خون می گردد آب * کیست تا زمرکز جدا گردیدنش رنگے نباخت * خون دل از دیدہ می گردد برون می گردد آب * (اردو)

لہو پانی ہو جانا۔

(۲۴۱) **آب گردیدن در چیزے** (استعمال) پر شدن آب دران چنانکہ غنی گوید (ﮯ) چنان از اشک بلبل در گلستان آب می گردد ۔ کہ بر آب اشیا نہا صورت گرداب می گردد ۔ (اردو) پانی بھر جانا۔

(۲۴۲)
(۱) **آب گردیدنِ دل** ۔ (استعمال)
(۲) **آب گردیدنِ سنگ** گداختن آنست
(۳) **آب گردیدنِ شیشہ** چنانکہ بیدل گوید
(۴) **آب گردیدنِ گوہر** (ﻠﮧ) دل

بسے آب گردیدن طرب پیمانہ است ۔ خود گدازی تردماغی ہاے این دیوانہ است (صائب ﮯ) بدیدہ آب اگر آفتاب میگردد ۔ دل از نظارۂ روے تو آب می گردد ۔ بیدل (ﻠﮧ) دل چہ باشد تا نگردد گم بیاد طرۂ اش ۔ گر ہمہ سنگست بیدل زین فسون می گردد آب ۔ (ولہ ﻠﮧ) زین خمار آبا د حسرت بادۂ پیدا نشدہ شیشہ ام از درد نومیدی کنون می گردد آب ۔ (ولہ ﻠﮧ) عرض حاجت م... گداز د جوہر ناموس فقر ۔ آہ کین گوہر زدست طبع دون می گردد آب ۔

آب گردیدنِ ہلال (مصدر اصطلاحی باضافت لون گداختن و غایب شدن آ... (بیدل ﮯ) ہلال غبغب جانان لطافتے دا... کہ از اشارۂ انگشت آب می گردد ۔ مؤلف گ... کہ عادت است کسیکہ غبغب دارد و بخیال خود نشین... زنخدان بر غبغب بار اندازد و چین تا نیـ... در غبغب پیدا شود کہ شکل ہلال دارد و چ... آنکس باشارہ انگشت کسے خبردار شود... سر بالا کند چین غبغب غایب شود ۔ حضرت بیدل چہ نازک تشبیہے با ہلال آوردہ است کہ ہلال چون از نزاکت باریک تر باشد مردمان یکدیگر را بواسطہ انگشت نشان می... و بیشتر اتفاق افتد کہ در ہمین سعی مشاہدہ ہلال

بزیر رود و از نظر پنہان گردد۔ پس در آب شدن ہلال معنی گداختن آن لطافتے ندارد بلکہ غائب شدن آن کیفتے دارد (اردو) ہلال کا پانی ہوکر غائب ہوجانا۔

آب گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) آب دادن و بقول بہار (۲) آب خوردن و شراب خوردن و بقول صاحب فرہنگ انند۔ بیمارے کہ از فساد آب پیدا می شود بسیار عجب است کہ سند بہار بر خلاف او و متعلق از مصادر (آب از چیزے گرفتن) و (آب بدہان گرفتن) است و صاحب انند از سند ساکت دیگر کسے این مصدر اصطلاحی را نہ نوشتہ و صاحب بحر عجم بر ادعاے خود از کلام مخلص کاشی سند گیرد (شعر) چہ باک از مے کشی ہنگام جوش خط نکویان را کہ چون گلزار گردد سبز دہقان آب می گیرد مؤلف را با ہر سہ اختلاف است در کلام مخلص کاشی از آب گرفتن طراوت حاصل کردن مراد است آب بمعنی طراوت آمدہ و گرفتن بمعنی حاصل کردن و معنی شعر ہم ہمین صورت درست باشد زیرا کہ سرسبزی گلزار نتیجہ آب دادن است و چون گلزار سبز شود دہقان را سرور حاصل میشود و او طراوت گیرد بر ہمین دلیل شاعر گوید کہ نکویان را بہ ہنگام جوش خط باکے نیست باید کہ اینہا از مے کشی طراوت حاصل کنند کہ وقت آن ہمین باشد تحقیق پسندان دریابند کہ مصدر گرفتن معانی متعددہ دارد کہ صاحبان لغت ذکر آن فرمودہ اند تا بجز صاحب بحر عجم و بہار دیگر کسے گرفتن را بمعنی دادن نہ گرفتہ و بدین معنی سندے دیگر از نظر مؤلف ہم نگذشت قائل (اردو) تازگی حاصل کرنا۔ لطف اٹھانا۔

آب گرفتنِ تیغ (مصدر اصطلاحی) در مبحث آب گیری می آید۔

آب گرفتنِ چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت
نون (۱) بقول صاحب بحر عجم آب آوردن
چشم باشد کہ گذشت (۲) بہار گوید کہ
کنایہ از گریستن است - سندے کہ بہار از
کلام کمال اسمعیل اصفہانی پیش می کند متقاضی
آنست کہ آب گرفتن چشم را بمعنی (۳) حیا و
شرم داشتن چشم گیریم (رباعی) اے غنچہ
کہ خندہ ہر دم از سر گیری ٭ دل می دہدت
کہ لب ز ہم برگیری ٭ اے نرگس شوخ دیدہ
بے چہرۂ او ٭ چشم آب نہ گیردت کہ ساغر
گیری ٭ **مولّف** گوید کہ اگر دیدہ نرگس
شوخ نمیبود گریستنش را دعاے بہار روا
می داشتم (اردو) (۱) دیکھو آب آوردن
چشم (۲) رونا (۳) آنکھ مین پانی ہونا (آغا
ہجّو صاحب ؎) کرتے ہین رندون کو منع
شراب ٭ زاہدون کی آنکھ مین پانی نہین ٭

آب گرفتنِ مکان (مصدر اصطلاحی) باضافت نون - خراب و ویران شدن آن
بہار این مصدر اصطلاحی را (آب گرفتن خانہ)
می نویسد و زباندانان عجم در کلام خود اضافت
آب گرفتن ہمین معنی بسوے خانہ و شہر کردہ
اند پس اضافت آن بسوے خانہ کردن تعمیم
را باطل می کند (کمال خجند ؎) از گریہ مرا خانۂ
چشم آب گرفتہ است ٭ افسانۂ چشم تو ز مستی
خواب گرفتہ است ٭ (محمد اسلم سالم ؎)
ہستی کہ مرگ خانہ خرابش گرفتہ است ٭ دیوان
کہنہ ایست کہ آبش گرفتہ است ٭ (اردو)
بقول امیر مکان کا ویران ہونا - اجڑنا - (جرأت
؎) اے جان دلکو میرے نہ ویران کرکے جا
اجڑا جو یہ نگر تو بسایا نہ جاویگا ٭ (سحر ؎)
رواج مے کی کیفیت نہ پوچھو دور ساقی مین
اجڑتا مدرسہ تھا میکدہ آباد ہوتا تھا ٭ -

آبِ گرم (استعمال) باضافت ثالث آبے
کہ بر آتش گرم شدہ باشد - (اردو) بقول امیر

آب گرم ارد و مین مستعمل ہے (دیکھو لفظ آب)
(مسرور ؎) دیا پینے کے واسطے آب گرم
نہ آئی تجھے مہمان کر کے شرم ؎

آب گری (اصطلاح) بدون اضافت بکسر
کاف فارسی بقول بہار آب دادن تیغ و خنجر
و امثال آن مولف. گوید که آب گری
تیزی باشد. حاصل بالمصدر آب گرفتن مخفی مباد
که گری مخفف گیری از مصدر گرفتن کذا فی البرہان
وصراحت این در مبحث گیری می آید (اردو)
باڑ بقول آصفیہ اسم (مونث) دھار. تیزی.

(۲۱۵) **آب گری کردن** (مصدر اصطلاحی) آب
دادن تیغ. و امثال آن چنانکه اثر گوید (؎)
گردی از گریه و زاری که ز من قطع نظر ؎
کرد آیا که دگر تیغ ترا آبگری ؎ (اردو)
باڑ رکھنا بقول صاحب آصفیہ دھار رکھنا.
تیز کرنا. سان چڑھانا. پتھر چٹانا. بقول امیر
آب دینا (دیکھو آب دادن تیغ).

(۲۱۶) **آب گریه** (استعمال) باضافت ثالث اشک
چنانکه ظهوری گوید (؎) خود را به آب گریه
دہم یا بباد آه ؎ گر ہستیم غبار ضمیر منیرِ تست (اردو)
اشک. آنسو (مذکر)

آب گشاده (اصطلاح) باضافت ثالث
وضمه کاف فارسی بقول صاحب ہفت قلزم
کنایه از شراب زبون و کم کیف (مرادف
آب کشاده)

(۲۱۷) **آب گشتن** (اصطلاح) بفتح کاف فارسی
مرادف آب گردیدن باشد که گشتن مرادف
گردیدن و شدن آمده ظهوری (؎) لب
کنم مهر عرض حال بلاست ؎ آب گشتن
ز انفعال بلاست ؎ ورای این سند ہم
اسناد آب گردیدن که گذشت ہم سند آب
گشتن است.

آب گفتن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت
بقول بہار اشاره بآب طلب کردن باشد

(حزنی اصفہانی ؎) دل کہ لب تشنگی از چشمۂ
حیوان تو داشت ٭ آب می گفت و نگاہے
بزنخدان تو داشت ٭ مؤلف ۔ گوید کہ
لفظ آب از زبان برآمدن اشارہ است
کہ قائل طلب آب می کند و در محاورہ زبان
عجم این اشارہ خصوصیت بآب ندارد بلکہ از
براے ہر یک شے مطلوب پیش مخاطب
نامش بر زبان گرفتن اشارۂ طلب آنست
وہمچنین است محاورہ زبان اردو و دیگر
السنہ پس اگر این اشارہ کلیہ را بر سبیل تمثیل
براے آب بیان کنیم موقع حقیقی آن لفظ آب
است کہ گذشت و این درست نیست کہ در
الفاظ محاورہ لفظ گفتن را ہم شریک کنیم کہ دخل
محاورہ نیست بلکہ جزو بیان مؤلف ۔ کتاب
است فقاتل (اردو) جب کوئی شخص اپنی
مطلوب شے کا نام لے تو اسکا مخاطب بلحاظ
محاورہ یہی سمجھیگا ۔ کہ وہ اُس چیز کو مانگتا ہے
اور چاہتا ہے ۔ جیسی پانی ۔ کتاب ۔ اُگالدان
وغیرہ وغیرہ ۔

آبِ گل (استعمال) باضافت ثالث و
ضم کاف فارسی بقول بہار گلاب باشد چنانکہ
(حاجی مظفر تبریزی گوید ؎) ز شرم کشتنم خوے
بر گل عارض چہ می آری ٭ کسے زخم شہیدان را
بہ آب گل نمی شوید ٭ (اردو) گلاب یُنذکر

آبِ گل را آبستنی دہد (مقولہ) بدون
اضافت ثالث و کسر کاف فارسی بقول صاحب
موید الفضلا ۔ زمین را حامل نامیہ کند (مرادف آب
آبستنی دہد) کہ گذشت ۔

آبِ گلرنگ (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) اشک
خونین (مرادف آب آتش رنگ)

آبِ گلزار رنگ (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول بہار شراب سرخ (یحیی کاشی ؎) بیا ساقی
آن آب گلزار رنگ ٭ کہ گہ صلح زان گل کند گاہ جنگ

صاحب بحر عجم این را مرادف آب گلرنگ
می فرماید۔

آب گور (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب فرہنگ انند (۱) ظرفے کہ
دران اسپ را آب میدہند (۲) آبدان (اردو)
(۱) بالٹی (مونث) بقول صاحب آصفیہ یہ
انگریزی کا بگڑا ہوا لفظ ہے (۲) دیکھو آبدان

آب گوشت (استعمال) بدون اضافت
بقول صاحب بحر عجم شوربا گوشت (اردو)
بقول امیر آبگوشت ۔یخنی ۔(مونث)

آب گون (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب بحر عجم (۱) نام رودخانہ خوارزم
(۲) نشاستۂ گندم (۳) آسمان (۴) بقول
صاحب سروری ۔کبود رنگ ۔صاحب بہار
ہم ذکر این می کند ومعنی چہارم را آب مانند
گوید ۔(جامی ۵۴) خوش آن دو یار کہ دل
کردہ صاف چون شیشہ ٭ بہم خورند مے لعل
از آبگون شیشہ ٭ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات
(۱) دریا کا نام جو خوارزم مین جاری ہے (۲)
نشاستہ گیہون کا (مذکر) (۳) آسمان (مذکر) (۴)
کبود (مذکر) بقول صاحب آصفیہ نیلا رنگ
آسمانی رنگ۔

آب گون بے آب (اصطلاح) باضافت
نون ۔بقول صاحب ناصری کنایہ از آسمان
کبود باشد (مسعود سعد ۵) زماہے کہ درین
آبگون بے آب است ٭ بترس وا ورا چونین
یکے نہنگ شمر ٭ (اردو) آسمان (مذکر)

آب گون پل (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ ۔

آب گون صدف (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب بحر عجم (۱) آسمان (۲) آفتاب
(۳) ماہ (جامی ۵) بشناس قدر خویش کہ پاکیزہ
تر زتو ٭ دُرّے ندادہ پرورش آبگون صدف (اردو)
(۱) آسمان (مذکر) (۲) آفتاب (مذکر) (۳) چاند (مذکر)

آب گون طارم (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ در معنی
اوّل -

آب گون قفس (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ -

آب گون قفص (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحبان ہفت قلزم و موید الفضلاء
آسمان -

آبِ گوہر (استعمال) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم بیماری نزول آب
در پردۂ چشم کہ نابینا می گردانند آب گہر مرادف
آن مؤلف گوید کہ آب گوہر و آب گہر بمعنے
حقیقی مرادف آب دُر ہم (صائب ؎) ہمچو چشم
از خود برآرد آب گوہر خانہ ام ٭ این صدف
از انتظار ابر نیسان فارغ است ٭ (ولہ ؎)
دلم بفقر و غنا از قرار خویش نگشت ٭ بخشکی و
تری آب گہر نشد کم و بیش (اردو) (۱) موتیا
(مذکّر) - آب مروارید (مذکّر) بقول امیر موتیا بند
(۲) آب گوہر حقیقی معنون مین (مونث) (میر ؎)
حسرت دُرِّ نجف مین لبکہ گریان ہے مدام ٭
ہے مرض چشم صدف مین آب مروارید کا ٭
(مصحفی ؎) دانت تیرے سوا چمکتے ہین ٭
آب الماس آب گوہر سے ٭

(۲۲۸) **آبِ گوہر برآوردنِ چشم** (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث و نون - مبتلا شدن چشم در مرض
نزول ماربد سند در اصطلاح ماضیہ گذشت (اردو)
موتیا بند ہونا (معروف ؎) موتیا بند اپنی
جب سے ہوگیا اک آنکھ مین ٭ جون صدف
روتے ہین روز و شب گہر اک آنکھ سے ٭

(۲۲۹) **آبِ گوہر را بخاک ریختن** (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث کنایہ از بے قدری آب گوہر
است چنانکہ صائب گوید (؎) خاک را ہند
این خسیسان آبرو و آب گہر ٭ چند ریزی
اے ستمگر آب گوہر را بخاک ٭ (اردو)

آب گوہر کو خاک مین ملانا۔

آبگہ (اصطلاح) بدون اضافت لقول صاحب انند مرادف آبدان۔

آب گھر (اصطلاح) باضافت ثالث مرادف آب گوہر۔ سندش در آب گوہر گذشت

آب گھر آوردن چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث ونون لقول وارستہ مرادف آب گوہر برآوردن چشم۔

آب گھر را بکاوش زیادہ ساختن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث کنایہ از کار بے کار ساختن کہ مرادف آب بپرویز پیمودن باشد (صائب سے) بقسمت ازلی ہر کہ خواہد فزاید٭ بکاوش آب گھر را زیادہ می سازد٭۔

آب گیر (اصطلاح) بدون اضافت لقول صاحبان برہان وبحر عجم وسروری (۱) تالاب وکوے کہ آب درانجا استادہ باشد (۲) نام افزارے است شومالان وآن مانند جاروبے باشد وباآن آب برتانہ جامہ کہ بجہت بافتن ترتیب می دہند بیفشانند (حکیم اسدی لہ) درو آبگیرے بہ پہنائے راغ٭ شناور در آب شکن گیر باغ (عمارہ سے) باد بہاری آبگیر برآمد٭ چون رخ من گشت آبگیر پر از چین٭ (خاقانی سے) بدقہ جدوما سورہ وکلاوہ وچرخ٭ با آبگیر وبشتوت ومیخ کوب طناب٭ (جہانگیری) (اردو) (۱) تالاب یا وہ مقام جہان پانی جمع ہو (مذکر) (۲) کوچ یا کوچخ (مونث) بقول صاحب آصفیہ جولاہون کا برش جس سے تانیکو صاف کرتے ہین یہ خس سکے تنکون کا بنا ہوا ہوتا ہے۔

آب گیری (اصطلاح) بدون اضافت بکسر کاف فارسی لقول بہار آب دادن تیغ وخنجر وامثال ان را مؤلف گوید کہ آبگیری آب داری یعنی تیزی است چنانکہ میرزا

شریف خازن گوید (ع) شد تازہ آبگیری
تیغ جفاسے او * ممنون شدم زگریۂ بے اختیار
خویش * (محسن تاثیر ع) نباشد سفلہ را
درخور نوازش * نخواہد تیغ چوبین آبگیری *
مخفی مبادکہ آبگری و آبگیری باعتبار معنے
مرادف یکدیگر است گری بالکسر بقول صاحب
برہان مخفف گیری است و گیری حاصل
بالمصدر گرفتن۔ پس آب گرفتن تیغ و خنجر و
امثال آن آبدار شدن و تیز شدن آن
باشد و آب گری و آبگیری حاصل بالمصدر
آب گرفتن یعنی تیزی و آبداری۔

آبگیری کردن (مصدر اصطلاحی) مرادف (۱۷۴)
آبگری کردن است بمعنی آب دادن تیغ
و خنجر و امثال آن چنانکہ ملا طغرا گوید (ع)
توان از خاک کویش آبگیری کرد تیغش را *
تنم از بسکہ ہر سو جویبار زخم پیکان شد * (اردو)
آب دینا۔ دیکھو آبدادن تیغ و خنجر۔

آبِ لار (استعمال) باضافت ثالث
بقول بہار نام رودے کہ در کشمیر واقع
است (قدسی ع) سوادش سرمۂ چشم
بہار است * بہشت و جوے شیرش آب
لار است * (اردو) بقول صاحب جامع اللغات
کشمیر مین ایک نہر کا نام۔

آبِ لطف (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم فیض۔ عطا بخشش (اردو)
دیکھو لفظ آب کا نمبر (۷)

آبِ لعل (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) اشک
خونین (اردو) دیکھو آب سرخ و آب آتش رنگ

آبِ لولو (استعمال) باضافت ثالث
بقول بہار مرادف آب گوہر سندش در
اصطلاح آیندہ می آید

آبِ لولو آوردن چشم (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث و نون بقول صاحب بحر عجم

مرادف آب آوردن چشم است۔

آبِ لولو از چشم ریختن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث برآوردن مارید از چشم کہ مرادف آب از چشم کشادن باشد (خاقانی در تعریف شمشیر گوید ؎) الحق نہنگ ہندوی دریا نما ز نیلوفی * عفش چو آب لولوی از چشم شہلا ریختہ *۔

آبِ ماہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم روشنی ماہ (اردو) چاندنی یا چاندنی (آصفیہ) چاند کی روشنی۔ (ذوق ؎) افسردہ دل کے واسطے کیا چاندنی کا لطف * لپٹا پڑا ہے مردہ سا گویا کفن کے ساتھ *۔

آبِ مُدَبَّر (اصطلاح) باضافت ثالث بضم میم و فتح دال مہملہ و تشدید و فتح بائے موحدہ بقول صاحب محیط اعظم آبے است کہ با ادویات مخصوصہ جوش دادہ بطریق مرکب تیار کنند (اردو) وہ پانی جو ترکیب ادویہ کے ساتھ جوش دیکر تیار کیا جاتا ہے (مذکر)۔

آبِ مُردہ (اصطلاح) باضافت ثالث (۱) بقول بہار مقابل آب روان و بقول صاحب بحر عجم آب غیر جاری و افسردہ۔ (صائب ؎) از مژگان لعالم بالا میرسند * این آبہا مردہ بدریا میرسد * (۲) صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ آب مردہ آبے است کہ در زمین فرو شود از کلام صائب سندگیرد (؎) آبہائے فسردہ می گردد نصیب جویبار * در رگ و گردن گرہ اشکے کہ بے تاثیر شد * (اردو) (۱) ٹھہرا پانی۔ بند پانی (۲) وہ پانی جو زمین میں جذب ہو جاتا ہے۔ صاحب جامع اللغات نے آب مردہ کا ترجمہ خراب پانی اور کیچڑ لکھا ہے۔

آبِ مرغان (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب برہان (۱) نام سبز گیاہے است

در نواحی شیراز کہ مردمان روز ہاے سہ شنبہ
ماہ رجب در آنجا بسیری روند و آنروز را
ہم آب مرغان گویند (۲) نیز نام چشمہ ایست
در قہستان کہ آب آنرا چون بردارند و برند
ہر قدر سارہا کہ دران نواحی باشند از دنبال
شخصے کہ آب بردارد و ببرد روان شوند
تا ہر جا کہ ملخ آمدہ باشد آن سارہا تمام آن
ملخ را بکشند و پراگندہ سازند۔ آن چشمہ را
چشمۂ سار ہم می گویند۔ صاحب فرہنگ آنند
گوید کہ این چشمہ در حوالی شہرم و قمشہ قریب
بعراق است و شرط تاثیر آنست کہ آن
آب را بر زمین نگذارند و بر سہ پایہ آونگ
کنند و گاہ برداشتن از چشمہ بقفا ننگرند (اردو)
(۱) ایک سیرگاہ کا نام جو نواح شیراز مین
واقع ہے جہان رجب کے ہر سہ شنبہ کو
لوگ بطور تفریح جمع ہوتے ہین فارسیون نے
اُس روز کو بھی آب مرغان کہا ہے (۲)

قہستان کے ایک چشمہ کا نام۔ صاحب
جامع اللغات فرماتے ہین کہ قہستان کی ولایت
مین ایک چشمہ اس نام کا ہے وجہ تسمیہ یہ
ہے کہ سار ایک پرندے کا نام ہے سیاہ
رنگ جسکے پرون پر سفید نقطے ہوتے ہین
یہ پرندے اُس جنگل مین بکثرت رہتے ہین
گویا وہ اس چشمہ کے محافظ ہین اور اُنہی
کے نام سے وہ چشمہ چشمہ سار کہلاتا ہے
اگر کوئی شخص اس چشمہ سے پانی لیکر چلے
وہ جانور اس کا تعاقب کرتے ہین جب تک
وہ پانی ڈال نہ دیوے پیچھا نہین چھوڑتے
پس اس علاقہ مین جب ٹڈی دل آتا ہے
تو لوگ ایک آدمی کو اس چشمہ پر بھیجدیتے
ہین جب وہ کوزہ پانی کا بھر کر روانہ
ہوتا ہے تو ہزارون جانور اُس کا تعاقب
کرتے ہین اور وہ دوڑتا ہوا اس موقع
پر آجاتا ہے جہان ٹڈی دل اترا ہوا ہے

جب سار کی فوج ٹڈیون کے مارنے سے فارغ ہو جاتی ہے تو وہ شخص پانی کا کوزہ زمین پر دے مارتا ہے پانی کے گرتے ہی سارا لشکر واپس چلا جاتا ہے

آبِ مروارید (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) روشنی و رونق مروارید (۲) نام علتے کہ در چشم آدمی پیدا میشود و بینائی را دور گرداند (راضی سلہ) اینکہ می ریزم بیاد آن درگوش اشک نیست * چون صدف از آب مروارید چشم پرنم است * (اشرف مازندرانی سلہ) دیدن اشعار من شد مدعی را بارِ چشم * آب مروارید باشد باعث آزار چشم * (خسرو سلہ) بچشم نرگس اینک آب مروارید می بینم * ز بس کز دیدہ آب از عشق گل بسیار می بارد * (اردو) (۱) آب مروارید آبِ دُر (مؤنث) (امیر اللغات) (۲) آب دُر بمعنی موتیا بند۔ (مذکر) (رشک سلہ) آب و تاب ایسی ہے تم مین کہ نہین دوسرے مین * آتش لعل ہو آبِ دُر یکتائی ہو * (منیر سلہ) حسرت دُر نجف مین بسکہ گریان ہے مدام * ہے مرض چشم صدف مین آب مروارید کا *۔

آبِ مروارید آوردنِ چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ و نون مرادف آب آوردن چشم است چنانکہ صائب گوید (سہ) آب مروارید آوردہ است چشم جوہری * گوہر بے قیمت ما تا ببازار آمدہ است * (ولہ سہ) گوہرم را چون بسنگ بے تمیزی بشکنند * آب مروارید در چشم حسود آوردہ ام *۔ (۲۸۴)

آبِ مُرَوَّق (استعمال) باضافت ثالث و ضم میم و تشدید واو بقول صاحب آنند

(۱) آب صاف (۲) شراب پالودہ کہ اصلا درو غش نبود (اردو) (۱) صاف پانی۔ (مذکر) (۲) صاف شراب۔ (مؤنث)۔

آبِ مریم (استعمال) باضافت ثالث و فتح میم۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) جاہ وصلاح حضرت مریم علیہا السلام (۲) شرابِ انگوری بہار گوید کہ از آب مریم کنایہ باشد از عفت وصلاح و نیز شیرہ انگور صاحب ہفت در معنی اول ہمزبان صاحب بحر عجم و در معنی دوم (۳) شیرہ انگور (اردو) (۱) حضرت مریم کی عصمت اور پاکدامنی (مؤنث) (۲) انگوری شراب (۳) انگور کا شیرہ (مذکر)

آبِ مژگان (اصطلاح) باضافت ثالث و کسر میم بقول بہار کنایہ از اشک باشد (سلمان ساوجی سہ) رہروان او ززاد و آزادو فارغ راندہ اند + تکیہ بر خون دل و بر آب مژگان کردہ اند + (اردو) اشک آنسو۔ (مذکر)۔

آبِ مژہ (اصطلاح) باضافت ثالث و کسر میم بقول بہار مرادف ماضیہ (نظامی سہ) جہانجوے را ترک پدرود کرد + بآب مژہ روے را رود کرد + (سلمان ساوجی سہ) مگذار ہواے دل و آب مژہ ام را + ضائع کہ تو پروردۂ این آب و ہوائی +۔

آبِ مغان (اصطلاح) باضافت ثالث وضم میم بقول بہار کنایہ از شراب باشد (باقر کاشی سہ) خراب آب مغان شو گرہ بباد مزن + کہ گرم و سرد جہان ز اعتدال می گذرد + (اردو) شراب (مؤنث)

آبِ مُقطر (اصطلاح) باضافت ثالث و ضم میم و فتح قاف و تشدید طاے حطی بقول صاحب محیط آبے کہ در قرع انبیق بطریق عرق ویا بعنوان ترشح از خم وسبو و کوزہ بتخلل مسام ویا از ظرف تنگ گرفتہ باشند۔ مزاجاً قریب

به آب بارانست (اردو) ٹپکا یا ہوا یا فلٹر
کیا ہوا پانی جو مزاجاً آب باران کے قریب
قریب ہے۔

آبِ مُنجمد (اصطلاح) باضافت ثالث
وضم میم و سکون نون و فتح جیم و کسر میم ثانی
بقول صاحب بحر عجم (۱) شیشه (۲) پیالۂ بلور
و زجاجی (۳) برف و یخ (۴) تیغ و خنجر و امثال
ان (حکیم ثنائی ؏) در آب منجمد مے آتش
مثال ریزه در پاے بند ما صنم غنچه وش دہان
(انوری ؏) آتش سیال دیدستی در آب
منجمد * ز ندیدستی بخواه از ساقیانش ساغرے
(ثنائی تکلو ؏) چون آب منجمد بگداز د ز تاب
مهر * خورشید اگر جمال تو بیند در آئینه (ظهیر
فاریابی ؏) آن آب منجمد که سنانست
نام او * از لطف حمله در رگ جان ها شود
روان * (اردو) (۱) شیشه (مذکر) (۲)
بلور کا پیالہ (مذکر) پیالی (مونث) (۳) برف
و یخ (مونث) (۴) تیغ (مونث) خنجر (مذکر)
(امیر ؏) مخمور آنکھیں یہ نہیں ساقی کی
میکشو * بلور کی پیالیوں میں ہے شراب
سرخ * ۔

آبمند (استعمال) بسکون با و فتح میم
بر وزن آزمند بقول صاحب ناصری بمعنی
صاحب عزت و آبرو و براے ہریک معنی
لفظ آب مولف گوید کہ این تعمیم قابل غور است
کہ اگر آب بمعنی رود خانہ گیریم استعمال آبمند
چگونہ درست باشد علی ہذا القیاس آب بمعنی
ہموارہ براہ روندہ ہم بالفظ مند بے معنی یا شنا
و خلاف محاورہ (اردو) آبرو دار (داغ
؏) غیر کا خون بہا نامری تربت پہ فرو *
آبرو دار کی مٹی کہیں برباد نہو *۔

آبِ مُنعقد (اصطلاح) باضافت ثالث
وضم میم و سکون نون و فتح عین مہملہ و کسر
قاف بقول صاحب بحر عجم مرادف ما فیه —

صاحب رشیدی ہم ذکر این می کند و صاحب
موید الفضلا بعوض این آب منفقد می نویسد
در راسے مؤلف غلطی کتابت باشد

آبِ من و جمالِ من (مقولہ) باضافت
یائے عربی و لام بقول صاحب موید الفضلا جاہ
من و جمال من۔ دیگر کسے از اہل لغت و
مصطلحات ذکر این نکردہ (اردو) میری آبرو
میرا اجمال۔

آبِ مہ من (مقولہ) باضافت ثالث و
خامس بقول صاحب موید الفضلا۔ آب
معشوق من دیگر کسے از اہل لغت ذکر
این نکردہ (اردو) میرے معشوق کی
رونق۔

آبِ مے (استعمال) باضافت ثالث
و فتح میم بقول صاحب عجم (۱) شراب بقول
بہار (۲) نام رودے کہ در عراق عجم
واقع است (آہی سلیم) چون حنا راز لطافت
آب مے تا بم نماند و ساقیا جامے کہ بس مخمورم
بے آب و تاب ۔ (اردو) آب مے (مذکر) بمعنی شراب
(صبا ؎) آب مے مین عکس سار رو ساقی پرتو ہے ۔ جام
آتا ہے نظر آئینہ تصویر صبح (۲) ایک ندی کا نام

آبِ مے بجام خوردہ است (مثل)
این مثلے است کہ فارسیان بر شخصے می زنند
کہ بالکلیہ مدہوش نباشد صاحب نزہتہ الامثال
بلا تعریف ذکر این می کند (اردو) مدہوش
نہیں ہے۔ تھوڑی سی پی لی ہے۔ (دکن)
کچھ پیئے ہوئے ہے۔

آبِ مے گون (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم (۱) اشک سرخ و بقول
صاحب آنند (۲) اشک غم زدگان و بقول
صاحب شمس (۳) خون (اردو) (۱) سرخ
آنسو (مذکر) (ناسخ ؎) فصل گل ہے کیون
نہ ہو چشم پر بہار ۔ سرخ آنسو ہین تو چہرہ زرد ہے
(۲) غمزدون کے آنسو (مذکر) (۳) خون۔ لہو (مذکر)

آبِ نار (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحبان بحر عجم و برہان مخفف و مرادف آبِ انار (۱) شرابِ سرخ (۲) اشکِ خونین (نظامی گنجوی سے) ازان نار و نالوقت بہار رنگ نار خواہد گہے آب ریز (اردو) (۱) شرابِ سُرخ (مؤنث) (۲) اشکِ خونین (مذکر)

آبِ ناروان (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم مرادف آبِ نار۔

آبِ ناشتا (اصطلاح) باضافت ثالث بقول بہار مرادف آبِ صبح (صائب سے)
ہر کہ دارد جوہرے نانش بخون افتادہ است ❊
قسمتِ شمشیر آبِ ناشتائے بیش نیست ❊ (اثر شیرازی سے) در گلشن زمانہ ز قطع وظیفہ
ہا ❊ سادات ہمچو سبزہ خورند آبِ ناشتا ❊

آبِ ناف (اصطلاح) باضافت ثالث بقول بہار نطفۂ مرد (اردو) دیکھو لفظ آب کا ضمن ۲۱۔

آبِ نافع (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب و بقول صاحب برہان (۲) شرابِ انگوری (اردو) (۱) شراب (۲) انگوری شراب (مؤنث)

آبنائے (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب امیر اللغات راہ آب و باصطلاح جغرافیہ راہ مختصر کہ دو دریا را وصل دہد چون آبنائے باب المندب کہ درمیان بحر قلزم عرب و افریقہ واقع است اکثر اہل لغت ازین اصطلاح خاموش اند صاحب افسر اللغات ذکر این می کند و گوید کہ آبنائے قطعہ خشکی را گویند کہ مختصر و اصل دو آب بزرگ باشد (اردو) بقول صاحب امیر اللغات پانی کی راہ اور جغرافیہ کی اصطلاح مین پانی کے اس تنگ حصّے کو کہتے ہین جو دو بڑے پانی کے حصّون کو ملاوے جیسے آبنائے باب المندب صاحب امیر اللغات نے حاشیہ مین یہ صراحت فرمائی ہے کہ آبنائے باب المندب بحر قلزم

مین داخل ہوتی ہے جو عرب اور افریقہ کے درمیان ہے۔

آبِ نبات (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) نوعے از حلوا (۲) شربت (۳) شراب (۴) تازگی رستنیہا و بقول صاحب انند (۵) شیرۂ رستنی (صائب) میزند بر شیشہ سنگ از شوق ما آب نبات ٭ تا نہال خویش را چون بید بے بر ساختیم ٭ (اردو) (۱) حلوے کی ایک قسم حلوا (مذکر) (۲) مصری کا شربت (مذکر) (۳) شراب (مؤنث) (۴) نباتات کی تازگی (مؤنث) (۵) نباتات کا رس۔ (مذکر)

آب نخوردن (مصدر اصطلاحی) اگرچہ صاحبان بحر عجم و انند و بہار عجم ذکر این میکنند ولیکن چون مصدر آب خوردن بجاے خود گذشتہ است وجہے خاص نیست کہ ذکر این در نفی ہم کردہ شود۔

آب نداشتن مجلس (مصدر اصطلاحی) معنی آب داشتن مجلس گذشت و اعادہ آن در منفی چنانکہ بہار می کند تحصیل حاصل است

آب ندیدہ موزہ از پا کشیدن (مثل)

آب ندیدہ موزہ کشیدہ صاحب خزینۃ الامثال بلا تعریف ذکر این می کند مولف گوید کہ این مثلے است و فارسیان بر کسے می زنند کہ بے آثار مصیبت در اندیشۂ آن مبتلا شود کہ حفظ ما تقدم نباشد مولف حقیر استعمال این در دیوان خود کردہ است (سے) چشمم کہ ریخت آب بود ہم تغافلش ٭ از پا کشیدہ موزہ ولیکن ندیدہ آب ٭ (اردو) یہی مثل اردو مین بھی مستعمل ہے بقول امیر پانی یا کیچڑ کا نام نہین لگے موزہ اتارنے۔ کسی آفت یا مشکل سے پہلے اسکی تدبیر اور اندیشہ مین پڑنے کی جگہ بولتے ہین۔

آبِ نشاط (اصطلاح) باضافت ثالث

بقول صاحب انند مرادف آب نان کہ
کنایہ از منی و نطفہ باشد۔
آبِ نشیب (استعمال) باضافت ثالث
بقول صاحب جامع اللغات آبے کہ از بلندی
بریزد (اردو) وہ پانی جو بلندی سے پستی
کو آوے۔
آبِ نظر (استعمال) باضافت ثالث
بقول بہار کنایہ از اشک (اردو) آب
دیدہ آب چشم۔ اشک۔ آنسو (مذکر) (دیکھو
آب چشم اور آب دیدہ)
آبِ نقرہ (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم آبیکہ ورق نقرہ در آن
حل کردہ باشند و بکار نقاشی و کتابت
آید (اردو) چاندی کا حل کیا ہوا پانی
(دیکھو آب زر)
آبِ نقرہ تاب (استعمال) باضافت
ثالث بقول بہار آبیکہ نقرہ را تاب دادہ
بارہا دران غوطہ دہند تا آنکہ گرم شود پس
سرد کردہ بہ بیمار بخورانند (اردو) وہ پانی
جسے اصلاح کے لئے نقرہ گرم کرکے بجھاتے
ہین اردو مین آب آہن تاب کا استعمال
ہے آب نقرہ تاب بھی کہہ سکتے ہین۔
آبِ نمک (استعمال) باضافت ثالث
بقول بہار آب شور (نجف قلی بیگ والی تخلص
سہ) ہر بوسۂ تو تشنۂ بوس دگرم کرد ۔ فریاد کہ
این آب نمک تشنہ ترم کرد ۔ (اردو) آب شور
آب تلخ (مذکر) اردو مین مستعمل ہے (دیکھو
امیر اللغات بضمن لفظ آب)
آبِ نمودن (مصدر اصطلاحی) (۱) نمودن
جمال (۲) ظاہر شدن آب چنانکہ فغانی شیرازی
گوید (سلہ) بکشاے پردہ از گل رخسار اندکے
آبے نمایہ تشنۂ دیدار اندکے ۔ (صائب سلہ
چون آب کہ از پردۂ یاقوت نماید ۔ پیداست
تن نازکش از پردہ گلزار ۔ (اردو) (۱)

جمال دکھلانا (۲) ظاہر ہونا۔ نظر آنا۔ نمودا
ہونا۔ (ناسخ ؎) نظر آتا ہی نہین اسکے
سوا کچھ مجکو ٭ کیون نظر آئے نہ بلے یار
مرا گھر خالی ٭ (داغ ؎) شب وصال
قیامت تھی جب کسی نے کہا ٭ وہ دیکھ
صبح نمودار ہوتی آتی ہے ٭

آب نوشیدن (استعمال) بدون اضافت
(۱) بقول صاحب فرہنگ انندراج مراد
آب خوردن (صائب ؎) ملالش باد
ہر آبے کہ می نوشد درین گلشن ٭ چو تاک
آنکس کہ گرد آب مے درجویبار او ٭
بہار ذکر این می کند و سندے کہ از کلام
صائب پیش می کند قابل غور است۔
(وہو ہذا ؎) چو آب زندگی می نوشد و
لب ترنمی سازد ٭ اگر تیغ دو عالم بر گلو
عشق می آید۔ (۲) مؤلف۔ گوید کہ نوشیدن
درین شعر بگوارائی و برغبت قبول کردن است
وہمین مصدر نوشیدن در بعض جا بمعنی گوارا
کردن بخوشدلی ہم آمدہ و سندش بجاے
خود می آید (اردو) پانی پینا (۲) مثل پانی
کے پی جانا گوارا کر لینا (آبرو ؎) سخن اور جو نکلا
تشنہ ہو کے سُنا اور سب کہنا ٭ مگر جب آبرو کی
بات کو سُنا تو پی جانا ٭ (جرأت ؎) کس
لئے مجھسے خفا رہتے ہو کیا باعث ہے ٭
جو کہا تم نے سو کب مین نے گوارا نہ کیا ٭

آب نے (استعمال) بدون اضافت
بقول بہار معروف مؤلف گوید کہ نے
قلیان باشد کہ بر سر آن چلم می گذارند
و سر دیگرش در آب تہ باندانان حال
آبنے قلیان گویند و بقول بہار (۲) رود
است در عراق عجم مابین ترک و شیراز (اردو)
بقول امیر آب نے (مونث) ترکیب مقلوب یعنی
آب۔ نیچے کا وہ حصہ جسکے ایک سرے پر چلم
رکھتے ہین اور دوسرا پانی مین ڈوبا رہتا ہے۔

آب نیاوردن چشم (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون بقول بہار استفاضۂ دیدار
وتماشاے عجائب مصنوعات نکردن مؤلف
گوید کہ آب آوردن چشم کہ گذشت کنایہ باشد
از نزول ماء بد وسلب بصارت وآب
نیاوردن چشم نفی آنست بہار کہ معنی تازہ
پیدا می کند ایجاد بندہ باشد ولیس و ہمہ لغات
ازین مصدر منفی ساکت واستعمال آب
آوردن چشم بمعنی استفاضۂ دیدار وتماشاے
عجائب مصنوعات کردن ہم بنظر نیامدہ استغنا
بہار از کلام صائب است وہو ہذا (ص)
پیش چشم ہر کہ از غفلت نیاوردہ است آب
جلوۂ خشک جہان موج سراب بیش
نیست ؛ مقصود شاعر جزین نباشد کہ
بیش کسے کہ چشم او از غفلت آب نیاوردہ
است یعنی غفلت باعث ازالۂ بصارت او
نشدہ جلوۂ خشکِ دنیا از موجِ سراب بیش
نباشد۔ در راے مؤلف۔ اصطلاحی کہ در
نفی آن معنی تازہ پیدا شود البتہ در خور بیان
باشد بر خلاف این۔

آب نیاوردہ است (مقولہ) بقول بہار
یعنی ارزان و مفت نیست و این مقولۂ فروشندۂ
جنس است در مقامے گوید کہ شخصے آن جنس را
بخواہد کہ بقیمت نازل بخرد (اردو) مفت کا
مال نہیں ہے۔ بہہ کر نہیں آیا ہے۔

آب نیم خوردہ (استعمال) باضافت ثالث (۵۹)
آب پس خوردہ باشد چنانکہ جامی گوید (ص)
از ان زلال بقا کآب نیم خوردہ تست ؛ چو
خضر ہر کہ خورد ایمن از ممات شود ؛ (اردو)
جھوٹا پانی (مذکر)

آب نیمگرم (استعمال) باضافت ثالث
بقول صاحب محیط آبے کہ شیرگرم باشد یعنی
بسیار گرم نباشد (اردو) شیرگرم پانی (مذکر)
بلا اضافت (آصفیہ)

ب وآتش (اصطلاح) بقول صاحب عجم
۱) حلم وغضب (۲) مرد حلیم وغضوب مؤلف
ویدکہ (۳) بمعناے حقیقی (محتشم ۵۳) لعل تو
قل و بادہ حرف تو تلخ و شیرین * روے تو
آب وآتش چشم تو ترک ہندو * (اردو) (۱)
لم اور غضب (مذکر) (۲) حلیم اور تندمزاج
غصیلا (آصفیہ) (۳) آب وآتش صاحب
جامع اللغات نے آب وآتش کا ترجمہ تلوار
اور بلوری پیالہ شراب کا لکھا ہے ۔

آب وآتش را چہ آشنائی (مثل) صاحب
خزینۃ الامثال ذکر این می کند واز تعریف ساکت
مؤلف گوید کہ فارسیان این مثل را در
مقامے وموقعے زنند کہ جمع اضداد باشد (اردو)
آگ پانی کا بیر ۔ بقول امیر اجتماع ضدین
یون بھی بولتے ہین کہ آگ پانی ایک جگہ
نہین رہ سکتے ۔

آب وآتش را صلح دادن (مصدر اصطلاحی)
ضدین را جمع کردن چنانکہ صائب گوید (۵) صلح وادست
آب و آتش را * آتش آبدار رخسارش * (اردو)
آگ پانی کا سنجوگ ہے ۔ بقول امیر دو مخالف
چیزون کا میل ملاپ ۔ جہان دو مخالفون
مین موافقت ہوتی ہے وہان کہتے ہین کہ یہ
تو آگ پانی کا سنجوگ ہے آگ پانی کا سنجوگ
ہونا کہہ سکتے ہین ۔ باگھ بکری کو ایک گھاٹ
سے پانی پلانا ۔ بھی کہا جاتا ہے

آب وتاب (اصطلاح) صاحب غیاث (۲۶۶)
بذیل لفظ تاب تمثیلاً ذکر این می کند ومی فرماید
کہ تاب بمعنی طاقت وتوانائی وبمعنی رونق و
پیچیدگی وروشنی وگرمی واین لفظ اکثر بقرینۂ
مرادف افادہ معنی می کند چنانچہ تاب و طاقت
پیچ وتاب ۔ آب وتاب (الخ) پس آب و تاب بقرینۂ
مرادف بمعنی (۱) رونق وصفا (۲) تاب و طاقت
(۳) طراوت باشد در کلام اساتذہ استعمال
این یافتہ شد (صائب ۵۸) از نزاکت بسکہ

دارد چہرۂ او آب وتاب ٭ آفتابی میشود نرگس
زسیر ماہتاب ٭ (آصفی سلمہ) چون خمار از انتظار
آب مے تابم نماند ٭ ساقیا جامے کہ بس مخمورم و
بے آب وتاب ٭ سند دیگر این را آب وتاب
گرفتن بیاید و سند معنی سوم نیز در آب وتاب
گرفتن ۔ اردو (۱) آب وتاب بقول امیر چمک دمک لطافت حسن
خوبی (مونث) (۲) تاب وطاقت (مونث) (۳) تروتازگی
طراوت وتازگی (مونث) (آصفیہ) سیاسلمہ)
عیان جو یار کے دانتون کی آب وتاب ہوئی ٭
غریق سیل فنا موتیون کی آب ہوئی ٭ (تعلق
سلمہ) ساقیا دے مجھے شراب سخن ٭ تجکو
دکھلاؤن آب وتاب سخن ٭

(۳۷۸) **آب وتاب برجا ماندن** (مصدر اصطلاحی)
قائم بودن آب وتاب (ظہوری سلمہ) از پا
فتادہ حیرت برجاست آب وتابم ٭ بر ضعف
ریخت قوت آسودہ اضطرابم ٭ (اردو) آب و
تاب رہنا ۔ آب وتاب کا باقی رہنا (فی البدیہہ)

نظم طباطبائی سلمہ) گیا شباب کے ہمراہ حسن
رعنائی ٭ نہ آب ورنگ ہا وہ نہ آب وتاب ہی فقط

آب وتاب چیدن (مصدر اصطلاحی) حاصل (۳۷۹)
کردن آب وتاب باشد چنانکہ ظہوری گوید
(سلمہ) ہنگام پیام آب وتابے ٭ از انگر اشک
در خبر چین (اردو) آب وتاب حاصل کرنا ۔

آب وتاب داشتن چیزے (استعمال) (۳۸۰)
با آب وتاب بودن آن وحاصل بودن آب و
تاب است سند این از کلام صائب در آب و
تاب) گذشت (اردو) آب وتاب رکھنا ۔
(رشک سلمہ) خجل تھے دانتون سے موتی
لبون سے لعل بدخش ٭ تمہارے عہد مین
کون آب وتاب رکھتا تھا ٭

آب وتاب کشیدن درچیزے (مصدر (۳۸۱)
اصطلاحی) پیدا کردن آب وتاب است در
درچیزے چنانکہ ظہوری گوید (سلمہ) نو بہار
از رخ عرق ناکش ٭ در گل ولالہ آب وتاب

کشد* (اُردو) آب تاب پیدا کرنا (فی البدیہہ
نظم طباطبائی سے) دیکھ عزلت گزینی گوہر*
اس طرح آب و تاب پیدا کر*

آب و تاب گرفتن (مصدر اصطلاحی) حاصل
کردن آب و تاب کہ مرادف آب و تاب
چیدن است چنانکہ عرفی گوید (سے) لامکان
سیر آفتابا عالم آرا نیترا* ایکہ باغ جنت از
فیض تو گیرد آب و تاب* (ظہوری سے)
دل بے تاب آب و تاب گرفت* ذرہ خود
را در آفتاب گرفت*

آب و جاروکشیدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار آب پاشیدن بر جاے و بالاے
آن جاروب کشیدن و این را در محلے استعمال
می کنند کہ دران دو چیز مقصود بود یکے پاک
کردن راہ از خار و خلاشہ و دیگر فرونشاندن
گرد و غبار تا ہیچ یکے از لفظ آب و جاروب
بیکار نماند و ہرچند آب کشیدن بمعنی فرونشاندن
گرد و غبار صحیح نیست بلکہ آب زدن میگویند
لیکن درین ترکیب چون لفظ آب با معطوف
خود اعنی جاروب مفعول کشیدن واقع شد
بنابران بمعنی مذکور صحیح باشد **مولف** گوید کہ بہار
در بیان مقصود تخصیص راہ را برخلاف تعمیم اول الذکر
آوردہ است در راے **مؤلف** - استعمال
این از براے ظرف مکان است خواہ راہ باشد
یا خانہ یا شہر و مثلہ (محسن تاثیر سے) تا گیرد منصب
دیدار جانان دیدہ ام* آب و جاروب می کشد از
اشک و مژگان دیدہ ام* (اردو) پانی چھڑکنا
جھاڑو دینا - آبپاشی کرنا - جھاڑنا -

آب و جاروب کش (اصطلاح) اسم فاعل
از مصدر اصطلاحی آب و جاروب کشیدن کہ
می آید یعنی کسے کہ در ظرف مکانی آب زند و
جاروب کشد چنانکہ شانی تکلو گوید (سے) مشہد
آن کعبہ کہ روح القدس از چشمہ مہرہ آب و جاروب
کش کوچہ و بازار آمدہ* (اردو) چھڑکاو کرنیوالا

ادر جھاڑو دینے والا۔

آبِ جاروب کشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار و صاحب بحر عجم مرادف آبِ جاروب کشیدن است کہ گذشت (خواجہ آصفی ﮯ) بسے مژگان تر سودم دران کو شام نومیدی * کشیدم آبِ جاروبے ز بہر جلوہ میدانرا *

(۲۸۲) **آب وخاک** (اصطلاح) (۱) مرادف آب وہواست کہ می آید چنانکہ جامی گوید۔ (ﮯ) خواہم اندر عالم دیگر ز ہجرت خانہ ساخت * دیگر آب وخاک این عالم نمی سازد مرا * (۲) ترجمۂ بر و بحر است چنانکہ ظہوری گوید (ﮯ) شدتا بہ آب وخاک رہ جستجوے گل * در سعی بسکہ آبلہ در پاشگافتم * (اُردو) (۱) دیکھو آبِ ہوا (۲) بحر و بر۔ ملاحظہ ہو آبِ رنگ افتادن۔

(۲۸۳) **آب وخاک ساختن** (استعمال) از قبیل آب ساختن است کہ گذشت یعنی موافق شدن آب وہواست چنانکہ جامی فرمودہ است کہ در آب وخاک گذشت. (اُردو) دیکھو آب ساختن۔

(۲۸۴) **آب وخور** (اصطلاح) مرادف معنی اول آب خور باشد چنانکہ جامی گوید (ﮯ) اگر ز خوشۂ پروین دہند دانہ مرا * وگر ز چشمۂ خورشید باشد آب وخورم * (اُردو) آب وخور (مذکر) (بحر ﮯ) آب وخور تھا جو وہ چوٹی مرے آگے نہ کھلی * بچ گیا آج میں اژدر کا نوالہ ہوکر *

(۲۸۵) **آب ودانہ** (اصطلاح) روزی۔ وقسمت غنی ﮯ خلق سرگردان ہمہ از قحط آب ودانہ اند * ہر کرا دیدیم غیر از آسیا در گردش است * (اردو) آب ودانہ (مذکر) (ظفر ﮯ) مے پئیں گے روز اور کھائیں گے ہم نقل و گزک * جب تلک قسمت میں آب ودانہ میخانہ کا ہے *

آب ورز (اصطلاح) بفتح واو بقول صاحب

بحر عجم شنا کنندہ (اردو) تیراک۔ پیراک (مذکّر) (آصفیہ) بقول صاحب جامع اللغات آب ورز کا ترجمۂ اردو پانی کی پیدائش۔ پانی کے اندر غوطہ لگانے والا۔ غوّاص تیراک۔

آب ورنگ (اصطلاح) بفتح راے مہملہ بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب (۲) اشک خونین (۳) طراوت وتازگی (۴) سفیدہ (۵) شنگرف (۶) روغنے کہ براے صفاے رنگ بر چہرہ مالند وآنرا گلگونہ وغازہ گویند و بقول بہار کنایہ از رونق وصفا کہ متعلق بمعنی سوم است (جامی ؎) اے چنین گلزنگ ورگ گلبویست یا گل پیش تو پشت در آب خجالت آب ورنگ خویش را ۰ (حافظ ؎) ز عشق ناتمام ما جمال یار مستغنی ۰ بہ آب ورنگ وخال وخط چہ حاجت روے زیبا را ۰ (اردو) (۱) شراب (مونث) (۲) اشک خونین (مذکّر) (۳) آب ورنگ (مذکّر) (۴) سفیدہ (مذکّر) (۵) شنگرف۔ شنجرف (مذکّر) (۶) غازہ۔ گلگونہ اٹبن (مذکّر) بقول صاحب آصفیہ ایک قسم کا خوشبودار سرخ پوڈر جو فارس کی عورتیں اکثر سرخی کیواسطے رخسارہ پرل لیا کرتی ہین (آتش ؎) وہ آب ورنگ کہان روے یار کا گل پر ۰ ہزار آنکھ ہو نرگس کی وہ نگاہ نہین ۰

(۷۷/۱)

آب رنگ آوردن (استعمال) رونق وصفا پیدا کردن چنانکہ عرفی گوید (؎) باین بے رنگی وبے قیمتی آنطرفہ یا قوتم ۰ کہ لعل آفتاب این آب ورنگ آورد از کانش ۰ (اردو) آب ورنگ پیدا کرنا۔ (فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎) چشم پرنم ہو زرد ہو رخسار ۰ عشق مین آب ورنگ پیدا کر ۰

آب ورنگ افتادن (استعمال) رونق وصفا پیدا شدن۔ بہار بذیل آب ورنگ

ذکر این می کند (علی خراسانی ؎) آب و رنگ دگر از فیض تو ورد هرافتاد ٭ خرم از خلق تو شد مزرع این سبز معاد ٭ (اردو) آب و رنگ کا پیدا ہونا (فی البدیہ نظم طباطبائی ؎) بہار کرلی ہے صورت گری عجب کیا ہے ٭ کہ چہرۂ برمن نیا آب و رنگ پیدا ہو ٭

آب و رنگ بردن (استعمال) بے رونق کردن بہار نیمن آب و رنگ ذکر این میکند طالب آملی (؎) ز شاہد ان خیال تو آب و رنگ برد ٭ عروس خاطر مشاطۂ صفاہانی ٭ (اردو) آب و رنگ مٹانا بے رونق کرنا (فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎) رسّی تو جل گئی ہے مگر بل نہیں گیا ٭ گردوں نے آب و رنگ مٹایا تو کیا ہوا ٭

آب و رنگ دادن (استعمال) رونق دادن بہار بضمن آب و رنگ ذکر این میکند (مرزا دانش مشہدی ؎) آب و رنگ تازۂ دانش سخن را دادہ ایم ٭ سبزہ مے غلطد بخون لالہ در گلزار ما ٭ (اردو) آب و رنگ دینا۔ رونق دینا۔

(۳ط) **آب و رنگ داشتن** (استعمال) رونق و صفا داشتن چنانکہ شوکت بخاری گوید ؎ گلشن عیش آب و رنگے دارد از موج جنون ٭ غنچۂ مینا چو گل زیاد ستم بشگفد ٭ (اردو) آب و رنگ رکھنا۔ رونق دار ہونا۔

آب و رنگ گرفتن (استعمال) حاصل کردن رونق و صفا۔ بہار بضمن آب و رنگ ذکر این میکند (صائب ؎) ز نومیدی گل امید آب و رنگ می گیرد ٭ کہ از لب تشنگی بتخالہ ہا سیراب می گردد ٭ (اردو) آب و رنگ حاصل کرنا۔ رونق حاصل کرنا۔

(۳ف) **آب و رنگ نماندن** (استعمال) بے رونق شدن چنانکہ نصیر ہمدانی گوید (؎) گل رفت

آب و رنگ درین بوستان نماند؛ یک چشمہ
غیر دیدۂ بلبل روان نماند؛ (اُردو) آب و
رنگ نہ رہنا بے رونق ہونا۔

آب و روغن (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم
(۱) تکلف کردن در سخن آرائی و بقول بہار
(۲) کنایہ از اختلاط و (۳) مکر و تزویر بکار بردن
(مولوی معنوی ؒ) آب و روغن نیست مر
رد پوش را؛ راہ حیلت نیست عقل و ہوش
را؛ دل نیار آمد ز گفتار دروغ؛ آب و روغن
ہیچ نفروزد فروغ؛ **مؤلف**۔ گوید کہ آب و
روغن تصنع است و سخن سازی (اردو) بناوٹ
(مؤنث)، تصنع (مذکر) (آصفیہ)

آب و علف (اصطلاح) بقول بہار مرادف
آب و دانہ (عرفی قطعہ) در خواب شب آلود
بخون دید خدنگت؛ تعبیر جز این نیست کہ دشمن
ہدف تست؛ این خواب نہ کذب است و
کجا دیدہ شناسد؛ آن بندہ کہ پروردۂ آب و
علف تست؛۔

آب و گردش (اصطلاح) بقول صاحب
جامع اللغات مرادف آبگردش باشد۔

آب و گل (اصطلاح) بکسر کاف فارسی
بقول صاحب بحر عجم قالب بشری و سرشت
و طینت (تاثیر ؒ) از من باختیار تو کین در
دل تو نیست؛ رنجم چرا از آنچہ در آب و گل
تو نیست؛ (جامی ؒ) پیش آن روزے کہ
گردون خاک آدم را سرشت؛ عشق در آب و
گلم تخم تمنائے تو کشت؛ (اُردو) آب و گل
(مونث) (آتش ؒ) قید ہستی سے ہنوز آزادگی
حاصل کہاں؛ روح سے چھوٹا ہے یہ زندان آب و گل کہاں

آب و نان (اصطلاح) بقول بہار مرادف
آب و دانہ (اردو) آب و نان۔ کہانا پانی
(مذکر) (کیف ؒ) پیٹ کے خاطر نہ دھونا
آبرو سے ہاتھ کیف؛ منہ کی کھلوائے نہ تجھکو
آب و نان کی احتیاج؛ اُردو مین آب و طعام بھی

مستعمل ہے۔ (اسیر ؎) آب وطعام ترک کیا
اُس نے میرے بعد ٭ جیلے ہین غیر سے
کہ یہ رونے قضا کے ہین ٭۔

آب وند (اصطلاح) بدون اضافت
بفتح واو بقول صاحب انند بحوالہ رسالہ
عبد الواسع ظرف آب چہ وند بمعنی ظرف است
و آوند مخفف آب وند۔ (اردو) پانی کا
ظرف (مُذکّر)۔

آب و ہوا (استعمال) فارسیان استعمال
این بجاے کنند کہ بیان کیفیت اسباب
صحت مقصود باشد چنانکہ مرزا طاہر وحید گوید
(؎) ہواے اشرف است و آب شیراز ٭
اگر آب و ہواے در جہان است ٭ (۲)
از مجرد آب و ہوا مقام و ملک ہم مراد است
چنانکہ جامی گوید (؎) جان جامی بحقیقت
زہمین آب و ہواست ٭ گر بصورت گلش
از خاک خراسان بود است (۳) در بعض
مواقع بمعناے حقیقی ہم مستعمل چنانکہ سلمان
ساوجی گوید (؎) مگذار ہواے دل و آب
مژہ ام را ٭ سلمان کہ تو پروردہ این آب و
ہوائی ٭ (اردو) آب و ہوا (مُونث)
بقول امیر پانی اور ہوا۔ ان معنون مین جہان
اسکا استعمال ہوتا ہے وہان اُسکی تاثیر اور
کیفیت مراد ہوتی ہے مثلاً جب کہتے ہین کہ
آب و ہوا کیسی ہے تو مقصود یہ ہوتا ہے کہ
آب و ہوا کی تاثیر اچھی ہے یا بری (کیفیت
؎) جنتِ کوچۂ جانان سے جو باہر نکلون ٭
یا بزنجیر کرے آب و ہواے دوزخ ٭ (۲)
محاورہ اردو مین آب و ہوا مقام کو نہین کہا جاتا
مگر دکن مین مستعمل ہے جیسے کہتے ہین کہ یہ تو
اسی آب و ہوا کا اثر ہے کہ وہ ہم سے کورے
ہوگئے ہین یعنی اسی ملک کی سکونت کا اثر ہے
(۳) جہان صرف لفظی معنون مین استعمال
مقصود ہو تو یہ کہ سکتے ہین کہ یہان کا پانی بھی

اچھا ہے اور ہوا بھی اچھی ہے یا پانی بھی اچھا نہیں ہے اور ہوا بھی خراب ہے۔

آبوسے بالضم واو معروف بقول صاحب ہفت قلزم نام رودخانہ کہ آنزا رودخانۂ آبوہم گویند (اردو) ایک خاص ندی کا نام۔

آبی بکسر ثالث وسکون تحتانی بقول صاحبان (۱) انچہ در آب معیشت کند (ظہوری ؎) دنبالۂ چشمت راچون سرمہ کند آبی * از شرم برون ناید ہرگز دم مرغابی * (اردو) آبی بقول امیر پانی مین رہنے والا (صبا ؎ شل دیوانہ بہت شاہ آبی کف لاے * وہ پری سیر کوجبدن لب دریا نہ گیا *

(۲) آبی۔ انچہ منسوب بہ آب باشد (حکیم انوری ؎) اے قبلۂ ہرچہ خاکی و آبی * وسے فخر ہمہ قبلۂ آبی * (اردو) بقول امیر آبی وہ زمین جسمین آبپاشی ہوتی ہے یا بقول مولف۔ وہ فصل جسمین تری کی کاشت ہوتی ہے (فقرہ امیر) "آبی زمین ہے تم نے اتنی جمع کیون گھٹا دی"

(۳) آبی۔ نام رنگیست مشہور واز رستہ گویند کہ کبود ونیم رنگ است (مظہر جانجان ؎) نالہ ام بلبل دستار گلابی شدہ است * آتشین اشکم ازان جامۂ آبی شدہ است * (سلیم ؎) بر نیاید ز فلک ور طلبی کام جہان * ہمچو آن تشنہ کہ پیراہن آبی دارد * (اردو) بقول امیر آبی ہلکا ہلکا نیلا رنگ (ذوق ؎) دیکھنا آبی دوپٹہ منھ پہ اُسکے وقت خواب * برج آبی مین ہے مہ یا مہر روشن آب ہے *

(۴) آبی نام میوہ ایست کہ آنرا بہی نیز گویند (امیدی ؎) آبی کہ بود بر و غبارے * زوخط ذقنے بود ز یارسے * کو در یرقان فتادہ باشد پس رو بہ بہی نہادہ باشد (ناصری) (اردو) بہی دانہ۔

(۵) آبی۔ نوعے از انگور ہم ہست (حکیم سنائی ؎) چرا بر یک زمین چندین نبات مختلف روید * ز نخل و نار و سیب و بید وچون

آبی وچون زیتون ۔ (اردو) انگور کی ایک
قسم۔
(۶) آبی بقول صاحب فرہنگ ناصری
طایفۂ کہ مقسم آب بلدی باشد و آنرا آبیار و
و میرآب ہم خوانند۔ مؤلف ۔ گوید کہ مقسم
آب بلدی را آبیار نتوان گفت البتہ میرآب
گفتن درست باشد (اردو) افسر آبرسانی
(۷) آبی بقول بہار و صاحب انند نام قبیلۂ
سندش بر نمبر (۲) گذشت (اردو) ایک قبیلہ
کا نام۔
(۸) آبی۔ بقول صاحب غیاث ہر چیزے
کہ بآب تر شدہ باشد و بمعنی خراب چنانکہ میرزا
قتیل در چار شربت آبی شدن معاملہ بمعنی
برہم خوردن آن نوشتہ مؤلف ۔ گوید کہ
آبی بہ معنی آبدار ہم توان گرفت و از کلام ظہوری
کہ بر نمبر (۱) گذشت من وجہ سند ہم بدست
می آید ولیکن آبی بمعنی خراب و آبدار جزاین

اسناد مشتبہ بنظر مؤلف نگذشت (اردو) آبرسیدہ آبدار

آبے | بباے موحدہ و یاے مجہول قطرۂ
آب باشد چنانکہ حافظ گوید (ع) یار مردان
خدا باش کہ در کشتی نوح ۔ ہست خاکے کہ
بآبے نخرد طوفان را ۔ (اردو) پانی کا قطرہ (مذکر)

آبیار | (استعمال) بقول بہار آنکہ باغات را
آب رساند (خاقانی ع) تا کشت تخم مہر تو یکدم
جدا نشد ۔ از چشمہ سار خون جگر آبیار چشم ۔
(دانش ع) بر برگ گل زگریۂ بلبل نشان
نبود ۔ روزے کہ بود دیدہ ما آبیار گل (اردو)
بقول امیر کھیتون اور درختون کو پانی دینے
والا (بحر ع) بہت شباب رہا آبیار سبزۂ خط ۔
ہوا ہے آب سے اب چشمۂ ذقن خالی ۔

آبیاری | (استعمال) بقول صاحب بحر عجم
آب رسانیدن بیخ درختان را (اردو) آبیاری
(مونث) بقول امیر باغون اور کھیتون مین
پانی دینا (ناسخ ع) رلایا مجھ کو جب برسون

تب آیا وہ سہی قامت ٭ ہوا ہے سرو پیدا
باغبان کی آبیاری سے ٭

آب یافتن (استعمال) عزت و آبرو یافتن کہ مرادف آبرو یافتن است چنانکہ انوری گوید
(ص) بے آبروے دست تو ہرکس کہ آب
یافت ٭ از دست چرخ بود چنان کاتش از
چنار ٭

آب یاقوت (اصطلاح) باضافت ثالث

آب یاقوت وار بقول صاحب بحر عجم شراب سرخ (اردو) شراب سُرخ (مؤنث)

آب یخ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم شربت یخ (اردو) یخ کا شربت (مذکر)

آبے درمیان است (مقولہ) بیائے مجہول بقول بہار رودخانہ درمیان است (۲) و نیز بمعنی فاصلہ کم۔ اسناد بہار بر اصطلاح (آب درمیان) و (آب درمیان بودن)۔ گذشت کہ متعلق از مقولہ نباشد بہار گوید کہ این مقولہ را از اہل زبان یافتہ است (اردو) (۱) ندی حائل ہے (۲) قریب ہے جیسا کہ بعض مواقع پر اظہار قلت فاصلہ کے لئے کہا جاتا ہے اُنکے مکان اور میرے مکان مین صرف ایک ندی کی تو درمیان ہے۔

آبے برآمدن (مصدر اصطلاحی) بیائے مجہول بقول صاحب ناصری کنایہ از منفعت حاصل شدن **مولّف**۔ گوید کہ از سند صاحب ناصری می کشاید کہ این محض ادّعاے اوست
(نظامی ص) چہ آنجا کہ کُن کزان آبے برآید ٭
رگ آنجا زن کزان خونے کشاید ٭ اگر صاحب ناصری بسند این شعر آبے برآمدن را محاورہ قرار می دہد عجب است کہ خونے کشادن را مرادف آن نکرد۔ دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ اگر ہر یک مصرع سند اشتقاق گفتہ شود جا دارد کہ متقابل (آب کن بیجا اصلان

یکسر بدریا میرود) شود (اردو) نفع حاصل ہونا

آبی دین ناری شد (مثل) باضافت تابع مثلے است کہ فارسیان بجائے می زنند کہ انکار از حق درست نماید صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کرده است و از تعریف ساکت۔ آبی بزبان عربی اسم فاعل است از ابا مقصود این است کہ ہر کہ از دین ابا کرد دوزخی شد (اردو) دکن مین اسی کے ہم معنی کئی مثل ہین حق کا منکر دوزخ کا کندہ۔ حق سے انکار فی النار۔ بقول صاحب محاورات ہند مجتبیٰ لا امتی۔

(۱) آبی شدنِ آب (مصادر اصطلاحی) باضافت

(۲) آبی شدنِ کار نون این ہر سہ مصادر

(۳) آبی شدنِ معاملہ اصطلاحی متعلق باشد از مصدر عام۔ آبی شدن چیزے۔ کہ کنایہ از برہم شدن و نقص پیدا کردن چیزے باشد اہل لغت و مصطلحات این را فروگذاشتہ اند و ارستہ برمجرد (آبی شدن معاملہ) قناعت میکند و از وقائع نعمت خان عالی سند میگیرد کہ در بیان محاصرہ حیدرآباد فرمودہ ،، طائفہ را بمقتضاے فاغرقناہم فی الیم معاملہ چندان آبی شد کہ دست از حیات مستعار شستند،، صاحب بہار عجم (آبی شدن آب) را ہم می نویسد و می فرماید کہ کنایہ از منجمد شدن آب است سندش از کلام انوری است (ع) ہر کجا شرح صفاے تو دہند ؎ آب آبی شود از حیرانی ؎ و صاحب کشوری مجرد (آبی شدن کار) را اصطلاح قرار داد و از ہمان نثر وقائع نعمت خان عالی سند گرفت کہ بالا گذشت بہار کہ آبی شدن آب را منجمد شدن آن گفتہ **مولف**۔ را با او اتفاق نیست تحقیق مولف آبی شدن آب مکدر شدن آن باشد چنانکہ آبی شدن کار و معاملہ برہم شدن آن (اردو) (۱) پانی کا مکدر ہونا۔ گدلا ہونا (۲ و ۳) معاملہ یا کام کا برہم ہونا۔ بگڑ جانا۔

آبیو | بواو معروف بقول صاحب انند (۱) نیلگون (۲) رنگ آبی راگویند (اردو) (۱) نیلگون بقول صاحب آصفیہ (صفت) نیلے رنگ کا (۲) آبی (سلیمان ؎) زیب وتحریر سرمہ کیون چشم یار کو نیلگون گنڈا پنہایا مردم بیمار کو آبی کی سند لفظ آبی پر گذری۔

سلسلۂ دوم الف ممدودہ باباے عربی

آباد | بروزن آزاد بقول صاحب برہان (۱) بمعنی معمور کہ ضد ویران ست (مظہر جانجانان ؎) خداوندا پس از ما حال این وادی چہ خواہد شد ندید آباد کس از بعد مجنون ملک صحرا را (ناصری ع) خانہ اش آباد باد کرد خرابم (اردو) یہی لفظ اردو ہی مین مستعمل ہے (ناسخ ؎) ہے جو دل آہون سے خالی جان لو ویرانہ ہے کام رہتا ہے دھوئین سے خانۂ آباد کو۔

(۲) آباد بمعنی درود وثنا کہ در مقام دعا وتحسین گویند ہمچو آفرین وجزاک اللہ (نظامی ؎) در جلوۂ آن عروس نوشاد آباد بران کہ گوید آباد (ولہ ؎) کہ آباد بر چون تو شاہ دیگر کہ پیغام خود خود گذارد چو شیر (اردو) یہی لفظ اردو مین مستعمل ہے (امیر ؎) عالم مین کہان یہ شان وشوکت آباد یہ خانہ تا قیامت۔

(۳) آباد۔ نام خانۂ کعبہ (حکیم اسدی ؎) فرستاد پس کردگار بہشت بدست اشرش خجستہ سرشت ز یاقوت یک پارۂ لعل فام درخشان بدان خاک آباد نام (اردو) کعبہ (عربی۔ مذکر) (امیر ؎) تیرے کوچے کے رہنے والون نے یہین سے کعبہ کو سلام کیا

صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ آباد اُس کعبہ کا نام ہے جو پیغمبر آباد کا کعبہ تھا جسکی اُمّت کو آبادیان کہتے ہین۔

(۴) آباد نام اولین پیغمبرے کہ در عجم مبعوث شد کہ کتابش دساتیر نام داشت (اُردو) ایک پیغمبر کا نام جو کہ عجم مین مبعوث ہوا۔

(۵) آباد۔ بمعنی خوش و خرم و خوب و نیک (فردوسی ؒ) بآبان دولت از غم آزاد باد ٭ ہمیشہ تن و بخت آباد باد ٭ (اردو) اردو مین یہی لفظ مستعمل ہے (انشا ؒ) لو فقیر و نکی دعا ہر طرح آباد رہو ٭ خوش رہو موجین کرو تازے رہو شاد رہو ٭۔

(۶) آباد۔ بقول صاحب فرہنگ انندراج بمحل خیر مقدم نیز مستعمل چنانکہ آباد آمدی۔ (مولوی معنوی ؒ) اکنون بیا شاد آمدی خندان و آباد آمدی ٭ چون سرو آزاد آمدی میگو بزیر لب صلا ٭ (اردو) بسم اللہ (آصفیہ) آیئے تشریف لائے۔ آپ کا گھر ہے (امیر ؒ) دیوانہ ہون ایسا جو گیا جانب زندان ٭ زنجیر نے غل کرکے کہا آپ کا گھر ہے ٭

آباد۔ مرکب است از آب و آد کہ کلمہ نسبت است چنانکہ پاساد کہ مرادف باپان باشد و بمعنی دوم مشتق از آبادن کہ بمعنی ستودن و آفرین کردنست **مولف**۔ گوید کہ آبادین در فارسی مصدرے نیست و بقول صاحب انند آباد بمعنی آفرین مشتق از آبادانیدن۔

آبادان بقول صاحب جامع اللغات مزید علیہ آباد چنانکہ شادان مزید علیہ شاد است (فوقانی ؒ) خواہم از وصلت دل اندوہگین شادان کنم ٭ از قدومت خانہ ویرانہ آبادان کنم ٭ (اردو) یہی لفظ اردو مین مستعمل ہے (مومن رباعی) تھا لائق سیر گرچہ گلزار جہان ٭

جان بخش وطرب خیز وخوش وآباد ان ؛
پر ہمکو برنگ داغ لالہ کیا حظ ؛ سودے مین
گئی بہار حسرت مین خزان ؛ (امیر)

آبادانی بقول بہار معمورہ ومخفف آبادانی است۔ (اردو) یہی لفظ اردو مین مستعمل ہے بقول امیر آبادانی ویرانی کی ضد (فقرہ) شہر کی آبادانی دیکھ آہ سرد کھینچی غریب الوطنی پکر حسرت کی (فسانۂ عجائب)

آبادانیدن وآبادائیدن (۱) ستایش کردن ستودن۔ ستودہ آمدن و وصف کردن (سالم التصریف) (بحر عجم) و بقول صاحب ناصری ستایش و وصف وتحسین وآفرین و بقول نوادر آبادائیدن بالمد وہر دو تحتانی بمعنی ستودہ آمدن۔ صاحبان برہان ورشیدی وجہانگیری بتائید صاحب بحر عجم بفتحتین حرف رانون گرفتہ اند (اردو) سراہنا۔ تعریف کرنا۔ ستایش کرنا (آصفیہ) (انشا ؎) بنا یایہ سب جسنے ہووے بھلا ؛ سراہے اُسے کوئی کیا جی چلا ؛ ۔

(۲۹۳) **آباد بودن** (استعمال) معمور بودن شدن برنمبر (۱) لفظ آباد گذشت (خسرو ؎) حضرت دہلی کنف عدل وداد ؛ جنت عدن است کہ آباد باد ؛ (اردو) آباد رہنا (قلق ؎) تاریاست ہو یہ نہو برباد ؛ دم سے دونوںکے گھر رہیے آباد ؛

(۲۹۴) **آباد برآمدن** (مصدر اصطلاحی) خوش بودن چنانکہ ظہوری گوید (؎) ویران توگردیدم و آباد برآیم ؛ دربند نوافتادہ ام آزاد برآیم (اردو) آباد رہنا۔ خوش رہنا (انشاء) لو فقیرون کی دعا ہر طرح آباد رہو ؛ ۔

آبادچہ (استعمال) بفتح جیم فارسی بقول بہار۔ دہ باشد کہ ترجمۂ قریہ است (اُردو) گانون (آتش ؎) لاشون کو عاشقون کے نہ اٹھوا گلی سے یار ؛ بسنے کا پھر یہ گانون نہین جب اجڑ گیا ؛ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ اردو مین دہ اور دیہہ بھی گانون کے معنون

مستعمل ہے (مذکر)

(۲۹۵) **آباد خواستن** (استعمال) خیر خواہ وخیر طلب بودن چنانکہ علوی فرخ آبادی گوید (س) علوی خیر طلب قابل بیداد نبود ۔ آنکہ آباد تو می خواست خرابش کردی ۔ (اردو) خیر خواہ خیر طلب ہونا ۔

(۲۹۶) **آباد داشتن** (استعمال) معمور داشتن چنانکہ حزین اصفہانی گوید (س) قدر سخن بلند است زیرا کہ دارد آباد ۔ تا حشر سروران را قصر رفیع شانی ۔ (اردو) آباد رکھنا ۔ (داغ س) ہے عجب شہر مصطفے آباد ۔ اسکو رکھنا مرے خدا آباد ۔

(۲۹۷) **آباد دیدن** (استعمال) معمور دیدن سند این در نمبر (الفظ آباد گذشت (اردو) آباد دیکھنا ۔ ہر موسم میں اُس کو آباد دیکھتا ہون

(۲۹۸) **آباد ساختن** (استعمال) مرادف آباد کردن (خسرو س) ساز آباد خدایا دل ویرانۂ ما یا مدہ مہر بتان ہیچ مسلمانے را ۔

(۲۹۹) **آباد شدن** (استعمال) لازم آباد کردن (ظہوری س) آباد بکنج شو ظہوری ۔ بگذار کہ دل خراب باشد ۔ (خسرو س) عالم ز تو شد بحکمت آباد ۔ حکمت ز تو یافت آدمی زاد ۔ (اردو) آباد ہونا (بحر س) خانہ ویرانی ہے قسمت میں کہاں آباد ہوں ۔ اسطرف نکلے سڑک پنا جدھر کو گھر بنے ۔

(۳۰۰) **آباد کردن** (استعمال) معمور کردن (انفی س) عراق عرب را چو آباد کرد ۔ دیار حسن کیف را یاد کرد (اردو) آباد کرنا (قلق س) دیکھئے چلکے [illegible] فرہاد ۔ مسکن قیس کیجئے آباد ۔

(۳۰۱) **آباد کردن خزانہ** (استعمال) پر کردن خزانہ از مال و دولت (ظہوری س) نے خزائن کند آباد و نہ کشور معمور ۔ بادشاہے کہ بتاراج گدائے نرسد ۔ (اردو) خزانہ کو

معمور کرنا۔ بھرنا۔

(ف) **آباد گردیدن** (استعمال) مرادف آباد شدن (ظہوری ؎) بکنج آباد چون گرد ظہوری ٭ بویرانیش تعمیرے نکردم ٭ (۲) خوشحال و رونق پذیر گردیدن ہم چنانکہ نظامی گوید ؎ درین عالم آباد گرد د بہ گنج ٭ دران عالم آزاد گرد د زرنج ٭ (اُردو) (دیکھو آباد شدن) اُردو مین آباد ہونے کا استعمال بھرے پُرے ہونے اور رونق پر ہونے کے معنون مین بھی پایا گیا ہے (صبا ؎) فصل گل سے زاہدون کو غم ہے میکش شاد ہین ٭ مسجدین سوتی پڑی ہین بھٹیان آباد ہین ٭

(ف) **آباد گرفتن** (استعمال) آباد فرض کردن (ظہوری ؎) چون ظہوری از غمے گشتم خراب ٭ خویش را آباد می باید گرفت ٭ (اُردو) آباد فرض کرنا۔ خوش جاننا۔

(ف) **آباد گشتن** (استعمال) مرادف آباد شدن (ظہوری ؎) گشت آباد ظہوری کہ بتان از مژگان ٭ نقب بر مخزن ہر خانہ خرابے نزنند ٭

آبادون بقول صاحب فرہنگ انندراج نام شاعر معروف در عرب (اردو) عرب کے ایک مشہور شاعر کا نام۔

آبادہ بروزن آمادہ بقول صاحب ناصری بلوکے از فارس و بلوک بضم اول بقول صاحب غیاث قصبہ و دہ باشد (اردو) توابع فارس سے ایک قصبہ کا نام۔ (مع)

آبادی بقول بہار معموری کہ مقصودش از ضد ویرانی باشد (ظہوری ؎) نمی باشد بہ از اندوہ گنجے ٭ دلم آبادی ویرانہ دارد ٭ (اردو) یہی لفظ اردو مین مستعمل ہے (مؤنث) (آتش ؎) کوئی ویرانہ آتش کوئی آبادی نہین باقی ٭ تلاش گوہر مقصود مین کیا خاک چھانی ہے ٭

(۲۰۵) **آبادیان** | بروزن ناکابلان بقول صاحب برہان امتان مہ آباد را گویند واو اولین پیغمبر بود کہ بعجم مبعوث شد و کتابش وساتیر نام داشت۔ (اردو) پیغمبر آباد کی اُمّت (مؤنث) آباد کے پیرو۔ (مذکر)

آبادی ذخیرہ نہادن | (مصدر اصطلاحی) حاصل کردن و بہم رسانیدن آبادی چنانکہ ظہوری گوید (س) دل خراب چہ آبادیے ذخیرہ نہادست ٭ نکرد گنج بویرانہ آنچہ عشوہ بادکرد ٭ (اردو) آبادی حاصل کرنا۔

آبار | بروزن قاچار بقول صاحب برہان (۱) سرب سوختہ کہ زخم و ریش ہارا نافع باشد و طریقۂ ساختن آن چنان ست کہ تابۂ آہنی را بگیرند و قدرے سرب گوگرد دران کنند و بُن کاسۂ سفالین را سوراخ کردہ بروے آن بپوشند و بر سر آتش نہند و بدمند تا سوختہ گردد۔ آبار را بعربی آنک محرق خوانند (اردو) جلایا ہوا سیسہ (مذکر) (۲) بقول صاحب ناصری بالف ممدودہ و مقصورہ ہر دو مخفف آبارہ کہ بمعنی حساب و دفتر حساب است (اردو) حساب اور حساب کا دفتر (مذکر) (ذوق س) حساب اصلا نہ پوچھے مجھ سے میرے دل کے زخموں کا ٭ حساب وستان درد دل اگر وہ دلربا سمجھے ٭

آبارانیدن | بقول صاحب موید الفضلا مرادف آبادانیدن۔

آبارہ | بقول صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری کہ حساب و دفتر حساب مرادف معنی دوم لفظ آبار کہ گذشت بالف مقصورہ ہم آمدہ۔

آبارہ گیر | (اصطلاح) بقول صاحب ناصری کہ بدیل لفظ آبار نوشتہ بمعنی محاسب (اردو) اردو مین لفظ محاسب (عربی) مذکر مستعمل ہے جانچ پڑتال کرنیوالا (آصفیہ)

آباریدن | بقول صاحب جامع اللغات مرادف آبادانیدن ۔

آبافت | بروزن نایافت بقول صاحب برہان نوعے از پارچہ گندہ وسفت وسطبر باشد (انوری ؎) چون لباس فاخر عریان تنی پوشیدہ ام ؎ شوق اطلس نے بدل نے خواہش آبافت است ؎ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک قسم کا موٹا کپڑا۔

آبام | بقول صاحب فرہنگ انندراج مبدّل آوام بمعنی (۱) وام (اردو) قرض (عربی۔ مذکر) وام (فارسی۔ مذکر) (نصیر ؎) اُسنے بوسے لب میگون کے دیئے وعدہ پر مژدہ اے بادہ کشان بکنے لگی وام شراب ؎ (۲) برج کبوتران (اردو) کبوترونکا ڈربا (مذکر) کابک (مونث) یعنی وہ گہر جو ایک ستون کی شکل مین بنایا جاتا ہے جس مین متعدد خانے ہوتے ہین۔ صاحب فرہنگ آصفیہ نے لفظ کابک کے معنون مین برج کبوتر کا ذکر بھی فرمایا ہے۔

(۳) منار (اردو) اردو مین بھی لفظ منار مستعمل ہے (عربی۔ مذکر)

(۴) قبہ (اردو) اردو مین بھی لفظ قبہ مستعمل ہے (عربی۔ مذکر)

(۵) قلعہ (اردو) قلعہ عربی۔ اردو مین مذکر مستعمل ہے۔

آبان | بروزن تابان بقول صاحب برہان نام ماہ ہشتم از سال شمسی و آن بودن خورشید بود در برج عقرب و نام فرشتہ ایست کہ موکل بر آہن۔ وتدابیر امور و مصالح ماہ آبان باو متعلق و نام روز دہم باشد از ہر ماہ شمسی و فارسیان بموجب قاعدہ کلیہ کہ نزد ایشان مقرر است چون نام روز با نام ماہ موافق آید از وزرا مبارک دانند و درین روز عید کنند و جشن سازند

ودیگر بسبب آنکه یکے از بادشاہان ایران درین روز با افراسیاب جنگ کرده او را شکست داده تعاقب نموده از ملک خویش بیرون کرد۔ این روز را عید کنند و دیگر آنکه چون مدت ہشت سال در ایران باران نبارید و قحطے شد و مردم بسیار تلف گردیدند و بممالک دیگر گریختند، درہمین روز باران شروع درباریدن کرد بنا بران فارسیان این روز را مبارک دانند و عید کنند و گویند که درین روز ہا از خدا وند عالم و سلاطین و بزرگان حاجت خواستن نیکوست (حکیم منوچہر دامغانی) ع آب انگور بیارید که آبان ماه است ٭ وقت منظر شد و وقت نظر خرگاہست ٭ (اردو) آبان ایک شمسی مہینہ کا نام ہے جو ۳۰ دن کا مہینہ ہے دکن میں سال فصلی کا اختتام اسی مہینہ پر ہوتا ہے۔

آبانگاه بر وزن آبا ناه بقول صاحب برہان (۱) نام روز دہم فروردین باشد (۲) نام فرشتۂ که موکل آب است گویند که اگر باران ببارد آبانگاه مرد انست و مردان بآب در آیند و این عمل را بر خود شگون نیک و مبارک دانند و اگر نبارد آبانگاه زنان باشد و ایشان بآب در آیند (اردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) ماه فروردی کی دسوین تاریخ کا نام (۲) ایک فرشته کا نام جو پانی پر متعین ہے۔

آبایانی بقول صاحب فرہنگ انندراج نام کوہی است که بلندی آن چہل فرسنگ است (اردو) ایک خاص پہاڑ کا نام جسکی بلندی چالیس کوس کی کہی گئی ہے۔

آباے علوی (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم سبعه سیاره و نه فلک اگرچه ہر دو لفظ عربی است و لیکن بترکیب فارسی داخل محاوره فارس گردیده و بقول صاحب فرہنگ انندراج

ترجمۂ پدران عالم بالاست (جامی سنہ) سلامٌ علیک اے ز آباے علوی پیشت موخر یعنی مقدم ﴿ (اردو) بقول امیر یہی اصطلاح اردو مین بھی مستعمل ہے (مذکر) جس سے نو آسمان یا سات ستارے مراد ہین ۔

آباے عنصری (اصطلاح) ہر دو لفظ زبان عربی و بترکیب فارسی اصطلاحے است۔ بقول صاحب فرہنگ انندراج اربعہ عناصر (اردو) چار عنصر (مذکر) (آصفیہ) ۔

آباے فطرت (اصطلاح) ہر دو لفظ عربی بترکیب فارسی۔ کارپردازان قضاء وقدر گویند چنانکہ جامی در نعت گوید۔ (سنہ) سلامٌ علیک اے ز آباے فطرت بطفیل وجود تو ایجاد عالم ﴿ (اردو) کارپردازان قضا و قدر (مذکر) (۴۰۲)

آباے گلوبر (اصطلاح) بقول صاحب

آباے گلوبند موید الفضلا مرادف آیندہ

آباے گلوگیر (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) سرور و عیش جہان۔ نعیم دنیا۔ (۲) شادی کہ بمرگ دشمن کنند (اردو) (۱) عیش (عربی۔ مذکر) عشرت (عربی۔ مونث) دنیا کی نعمتین (مونث) (۲) دشمن کی موت پر خوشی۔ شادی بمرگ دشمن (سالک سنہ) یون ہی دل غم سے اگر ہجر مین خوگر ہوگا ﴿ وصل مین عیش مجھے خاک میسر ہوگا ﴿ ۔

آب پرگ (اصطلاح) بلا اضافت بفتح و بکسر باے فارسی بقول صاحب شمس (۱) رنگ معروف کہ آنرا ارزیرہم گویند و در ادات جزیرہ ایست (اردو) ایک خاص قسم کا سبز رنگ (۲) ایک جزیرہ کا نام ۔

آبتین بکسر ثالث و رابع بروزن عابدین بقول صاحب برہان (۱) نام پدر فریدون است و بسکون ثالث ہم گفتہ اند و بتقدیم رابع بر ثالث نیز بنظر آمدہ و بقول صاحب ناصری نام بادشاہے کہ نسبش بجمشید جم میرسد اما پسر زادہ جمشید نخواہد بود۔ حمداللہ مستوفی در تاریخ گزیدہ می نویسد کہ فیما بین فریدون و جمشید ہفت پشت فاصلہ باشد و نام ہریک از انہا بر نگہاے گاوان بودہ۔ ابوریحان احمد خوارزمی صاحب آثار الباقیہ کہ از معارف فضلا بود قول صاحب گزیدہ و برہان را گرفتہ و بعضی گویند کہ اتین در پارسی ژند بمعنی پیدا شدہ پس آب تین پیدا شدہ از آب باشد۔ صاحب فرہنگ و سائر گویدکہ آبتین بروزن کاتبین نام پدر فریدون (۲) بمعنی کاہل النفس و (۳) نیکوکار (خاقانی شروانی ؎) خاصہ سیمرغ کیست جز پدر رستم ٭ قاتل ضحاک کیست جز پسر آبتین (اردو) (۱) صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ آبتین فریدون کے باپ کا نام ہے جسکو ضحاک نے قتل کیا اور فریدون نے کاوہ لوہار کی امداد سے ضحاک کو مارڈالا اور خود بادشاہ ہوا۔ (مع ؎) از مکافات عمل غافل مشو کانجام کار ٭ چہرۂ ضحاک رنگین کرد خون آبتین ٭ مولف۔ کہتا ہے کہ صاحب جامع اللغات نے اس شعر فارسی کے معنون پر کم توجہ فرمائی ہے۔ مصرع ثانی مین آپکو دھوکا ہوا ہے غالباً آپ نے اُس کا ترجمہ یون کیا ہے کہ آبتین کے خون نے ضحاک کو سرخرو کیا یعنے ضحاک نے آبتین کو قتل کیا۔ صاحبان لغات فارسی نے اِسکے عکس مین بیان کیا ہے یعنے آبتین کا لڑکا ضحاک کا قاتل ہے جس مصرع کے معنی سے صاحب جامع اللغات نے سند لی ہے۔ اسی سے لغات فارسی کے

قول کی تصدیق ہوتی ہے۔(ع) چہرۂ ضحاک رنگین کرد خون آبتین ٭ خون آبتین سے آبتین کا لڑکا مراد ہے۔ چہرۂ ضحاک رنگین کرنے سے قتلِ ضحاک مقصود ہے۔ واللہ اعلم بحقیقتہ الحال (۲) کاہل وجود۔ یعنی مجہول اور سست آدمی (آصفیہ) (۳) نیک مرد۔ نیک نہاد۔ نیک چلن۔ نیک خصلت۔ (آصفیہ)

آبچ | بفتح باے عربی و سکون جیم فارسی بقول صاحب شمس (۱) نشانہ و تودۂ خاک کہ براے نشانہ ماند (۲) آلہ مزارعان (حکیم سوزنی ۵۶۲ھ) پر کند روے زمین تیر تو در آماج گاہ ٭ بزر اگر آبچ نہ پنداری تو با تاج و کمند ٭ (اُردو) (۱) چاند ماری کا چاند۔ نشانہ (۲) کسانون کا آلہ۔ (زکی ملہ) مد و شوق سے پہنچتا ہون ٭ تیر سے پہلے مین نشانے پر ٭

آبچرا | بفتح جیم فارسی بقول صاحب بحر عجم (۱) غذاے اندکے کہ آنرا نہاری گویند و بجہت آبخوردن بخورند (۲) خوراک آدمی و جن و پری و وحوش و طیور۔ صاحب رشیدی این را آبچر نوشتہ است (مع سہ) علی الصباح صبوحی اگر نصیبم نیست ٭ بوقت چاشت چرا می دہی تو آب چرا ٭ (اُردو) نہاری مونث (آصفیہ) (۲) جانداروں کی غذا (مؤنث)

آبخ | بفتح ثالث بقول صاحب محیط اعظم اسم زعرور و زعرور نوعے از فواکہ گویند کہ آن قسمے است از آلو و صحیح تر آنست کہ سیب صحرائی است (اُردو) جنگلی سیب (ذکر)

آبخست | بقول صاحب برہان بروزن آبدست (۱) ہندوانہ (۲) خربوزہ

(۳) ہر میوه که درون آن ترش و ضائع شده باشد (۴) مردم بد اندرون و بقول صاحب بحر عجم (۵) نام جزیرهٔ - صاحب ناصری گوید که جزیره کہ آبش خواسته و کوفته. خواجه علی فرقدی گوید (ســه) روے ترکان ہست نازیبا و کست ؛ زرد و پرچین چون ترنج آبخست ؛ (اردو) (۱) تربوز (۲) خربزه (۳) ہر ایک میوه جو اندر سے بگڑا ہو (۴) بد باطن شخص (۵) ڈوبا ہوا ٹاپو - (مذکر)

آبخو بلا اضافت ثالث بروزن نازبو بقول صاحب برہان جزیرهٔ عمیق میان دریا را گویند یعنی درختان و نباتات ؛ و ظاہر بود لیکن آب داشته باشد و تعیّش دران نتوانند کرد بخیال مؤلف - این مخفف آبخوست باشد و بقول صاحب ناصری خشکی میان دریا عمیق بخاری (ســه) کوئی که ہست مردم چشمم چو آبخو ؛ یا ہمچو ماہیے است که دارد بآب خو ؛ (اردو) پانی مین ڈوبا ہوا جزیره یا ٹاپو - (مذکر)

آبخواست بقول صاحب شمس (۱) جزیره که درمیان دریاہاے بزرگ باشد (۲) زمین جزیره که آب آنرا خواسته یعنی کوفته باشد (۳) خربزه و ہندوانه که آب بد و بیشتر رسیده و ترش و پرچین شده باشد - (شمس فخری ســه) ز دریاے تعظیم شاه کریم ؛ بود ہفت گردون کمین آبخواست ؛ مؤلف گوید که آبخوست مخفف آبخواست باشد چنانکه از وجه تسمیه متذکره لفظ آبخواست پیدا است اندرینصورت آبخواست مرادف آبخوست - است

آبخوت بقول صاحب شمس مرادف آبخواست و در راسے مؤلف مخفف آن ہم -

آبخوست بقول صاحب برہان بروزن نارپوست خشکی و جزیرهٔ میان دریا و بعضے بانیمعنی بفتح خا و سکون واو معدوله گفته اند بروزن خارلست باشد و جزیره را خواسته اند که آب دران متعفّن و گندیده باشد بمرتبه که دران

تعیّش نتوان کرد (۲) محلّے را نیز گویند که آب آن گندیده باشد و آنرا آب گند هم گویند (۳) بقول صاحب ناصری خربزه و هندوانه که آب بسیار بآن رسیده ترش و پرچین گردیده۔ (عنصری) هر طرف باد تند و فوج بلند تا بیک آبخوست شان افگنده صاحب فرهنگ اندراج بحواله رشیدی گوید که آبخوست جزیره که آب آنرا خواسته یعنی کوفته و هموار و نرمش کرده باشد که مخفف آبخواست است (اُردو) دیکھو آبخواست جس جزیره یا جس مقام کا پانی متعفّن ہوگیا ہو اسکو بھی فارسیون نے آبخوست کہا ہے

آبخون | بروزن واژگون بقول صاحب برہان مرادف آبخوست که جزیره و خشکی میان دریا باشد

آبدان | بروزن کاروان بقول صاحب بحر عجم مخفّف آبادان که گذشت

آبدانی | بروزن کامرانی بقول و ارسته مخفّف عالم کناره کرده چندان که درجهان خرابش کسے ندید آبادانی که گذشت (شانی تکلو) شانی ز آبدانی

آبدن | بروزن ناردن بقول صاحب آنند مخفّف آبدان

آبرون | بروزن واژگون بقول صاحب برہان بمعنی همیشه زنده باشد و آن نوعے از ریاحین بود که پیوسته سبز می باشد و برگ آن هرگز نیفتد و رستبر یزد آذربایجان بسیار است و بر جهاے دیوار و جاے سایه داری روید و بعضے گویند بستان افروز است۔ خوردن آن با شراب۔ کرم هاے دراز معده را برآورد (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک پھول کا نام جسکے پتّے کبھی نہین گرتے۔ **مؤلف** کہتا ہے کہ غالبًا سدا بہار سے مراد ہے۔ بقول صاحب فرہنگ آصفیه ایک نبات کا نام جو ہمیشه سرسبز اور تازہ رہتی ہے جسے گل ہمیشه بہار بھی کہتے ہین۔

آبزرفت | بقول صاحب جہانگیری بابا موقوف و راے منقوط و راے مضموم بفا زده

مرادف آبخست باشد۔(حکیم طرطری ؎) چون آبز رفت روے زشتش ٭ چندین عفن و ترش چرا شد ٭

آبس بروزن ناکس بقول صاحب برہان شہرے و مدینہ ایست نامعلوم (اردو) ایک شہر کا نام۔ (ع)

آبست بروزن پابست بقول صاحبان برہان و ناصری (۱) گوشت ترنج را گویند و آنرا پیہہ پالنگ نیز خوانند۔ معدہ را زیان دارد (۲) وبکسر ثالث مخفف آبستن باشد (فغانی ؎) ازیکشبہ ہمخوابی جود تو عجب نیست ٭ کز لاے ستردن بود آبست نعم را (اردو) (۱) ترنج کا گودہ (محیط) صاحب جامع اللغات نے آبست کا ترجمہ ترنج کا پوست کہا ہے۔

آبستا بکسر بارعربی بقول صاحب شمس اللغات شرح کتاب ژند کہ بزعم مجوس بر زردشت فرود آمدہ (؎) چو اینجا معنی قران ندانم ٭ روم آنجا کہ آبستا بخوانم ٭ بعضے گویند کہ آبستا متن است بلغت فرس قدیم وچون کسے نفہمید آنرا شرح کرد مسمی بہ ژند (اردو) کتاب ژند کی شرح جو بقول مجوسیان زردشت پر نازل ہوی۔

آبستان بروزن تابستان بقول صاحب برہان (۱) بمعنی آبستن بود یعنی ہر حیوان کہ بچہ در شکم داشتہ باشد (۲) بمعنی پنہان داشتن نیز و بقول صاحب ناصری باردار بودن (مولوی معنوی ؎) ور دزہ گر رنج آبستان بود ٭ بر جنین اشکستن زندان بود ٭ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) حاملہ (۲) کسی چیز کا چھپا رکھنا۔ مؤلف کہتا ہے کہ حاملہ سے وہ عورت مراد ہے جسکے پیٹ مین بچہ ہو۔ چارپایون کے لئے گابھن (آصفیہ)

آبستگی بروزن شایستگی بقول صاحب فرہنگ انندراج حمل (۱) (اردو) حمل (مذکر) آصفیہ

آبستن بروزن دانستن اگرچہ بصورت مصدر است ولیکن معنی مصدری ندارد۔ بقول صاحب برہان (۱) ہر حیوان حاملہ (۲) نہفتہ و پنہان۔ مرادف آبستان و بقول صاحب فرہنگ ناصری (۳) بارور بودن زن مؤلف۔ گوید کہ دیگر کسے از اہل لغت آبستن را بمعنائے مصدرے نہ نوشتہ چنانکہ صاحب فرہنگ ناصری گوید (شفیع اثر ؎) عروس طبع ثنا خوان ذاتش از مبدا ٭ شود بہ رنگ صدف زاب گوہر آبستن ٭ (مولوی معنوی ؎) مریمان بے شوے آبست از مسیح ٭ خامشان بے لاف و گفتار فصیح ٭ از کلام مولوی معنوی سند ادعاے صاحب ناصری بدست می آید ولیکن صاحب برہان در لفظ (آبست) کہ گذشت۔ انرا مخفف آبستن نوشتہ است درین شعر اگر لفظ آبست را ماضی از آبستن نگیریم ناگزیر باشد کہ لفظ شد را محذوف گیریم (اردو) (۱) حاملہ اور گابھن۔ (۲) چھپا ہوا۔ مخفی۔ (۳) حاملہ ہونا۔

آبستن شدن (استعمال) بقول صاحب فرہنگ انندراج حاملہ شدن و بارور شدن و بار گرفتن و شکم داشتن (صائب ؎) ہر کہ از آب حرام رشوت آبستن نشد ٭ تیغ اگر باشد طرف مردانہ می گوید سخن۔ (اردو) حاملہ ہونا

آبستنِ فرزند کش (اصطلاح) باضافت نون و ضم کاف عربی بقول صاحب ناصری (۱) کنایہ از دنیا و روزگار است (۲) زمین (سعدی ؎) آبستنی کہ این ہمہ فرزند زاد و کشت ٭ دیگر کہ چشم دارد ازو مہر مادری ٭ مؤلف۔ گوید کہ ظاہر است کہ این شعر لفظاً سند (آبستنِ فرزند کش) نباشد۔ (اردو) (۱) دنیا۔ (مونث) (۲) زمین۔ (مونث)

آبستنِ فریاد (اصطلاح) باضافت نون بقول صاحب بحرِ عجم بربط و آن سازیست (اردو) بربط (مذکر) بقول صاحب جامع اللغات عطر بونکا ایک ساز و بقول صاحب نصیر اللغات ایک ساز کا نام جو مثل طنبورہ کے ہوتا ہے مگر تونبا بڑا اور دستہ چھوٹا ہوتا ہے۔

آبستنِ فریاد خوان (اصطلاح) باضافت نون بقول صاحب بحرِ عجم مرادف مافیہ۔

آبستنہ بقول صاحب افسر اللغات (۱) زن حاملہ (۲) چاپلوس (اردو) (۱) حاملہ عورت (۲) خوشامدی۔

آبستنی بقول صاحب افسر اللغات حمل (اردو) حمل (مذکر)

آبستنی دادن (استعمال) بقول بہار گشنی دادن (اوحدالدین انوری ؎) گر ابر سر تیغ تو برکوہ ببارد ٭ آبستنی نارد ہمہ مادر کان را ٭ (اردو) حاملہ کرنا۔ مادیان پر نر چھوڑنا مادۂ خرما مین نر کا سفوف پہنچانا۔

آبستنی روز (استعمال) بقول صاحب فرہنگ اندراج لقاب اضافت روزے کہ دران دردزہ گیرد (نظامی ؎) چنین آمد از ہوشیاران روم ٭ کہ زاہد زنے بود زان مرز و بوم ٭ بآبستنی روز بیچارہ گشت ٭ ز شہر و ز شوئے خود آوارہ گشت ٭ (اردو) جننے کا دن۔

آبستہ بروزن وارستہ بفتح ثالث بقول صاحب برہان (۱) زمینے را گویند کہ بجہت زراعت مہیا کردہ باشند (۲) جاسوس کہ خبر گیرندہ باشد (۳) مردم چاپلوس و بکسر ثالث (۴) مرادف آبستان۔ (۵) زہ دان کہ بعربی انرار حم خوانند۔ صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری گوید کہ آبستہ مخفف آب بستہ باشد کہ برائے کاشتن ہر چیز غالباً اول زمین را آب باید بست (اردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) وہ زمین جو ہل جوتکر کھیتی

کے لئے درست کیجائے (۲) جاسوس -
(مذکر) (عالم ۵) اگرچہ دل ہے کمال مضطر ملین
توکیون کرملین کہ دلبر * پھرتے ہین جاسوس تمامن

گھر گھر ادھر ہمارے اودھر تمہارے * (۳) جاملوس
وبقول صاحب منتخب مع) چربٹ بان (۴) حاملہ (دیکھو آبستن)
(۵) رحم بچہ دان - (مذکر) (آصفیہ) -

آبسگون بکسر ثالث و سکون رابع وضم کاف فارسی و سکون باقی بقول صاحب برہان (۱) نام جزیرہ یا قریہ ایست از قراے طبرستان نزدیک باسترآباد - میان آن وجرجان سہ روزہ راہ ست (۲) و نام دریاے آنجا نیز ہست وجہ تسمیہ آن بآب سکون آنست کہ رودخانۂ کہ آنرا آبگون خوانند از جانب خوارزم آمدہ بدریاے خزر کہ آنرا آبسکون می گویند داخل میشود وچون نزدیک بدریا میرسد بہ آہستگی و سکون تمام میرود بدان سبب آب سکون نوانندہ بعضے محل پیوستن آن رودخانہ را با دریا آبسکون نامند - وجزیرہ نیز بودہ است نزدیک بدانجا انرا آب سکون می نامند - گویند وقتے کہ سلطان محمد خوارزم شاہ از لشکر تاتار گریخت بآن جزیرہ آمدہ روز عمرش بآخر رسید و الحال آن جزیرہ را آب گرفتہ است (رودکی ؒ) گرفتہ روے دریا جملہ کشتی ہاے بر تو * زہیر مدح خوانانت زشروان تا بہ آبسگون * (حکیم فرخی ؒ) تو داری انکنار گنگ تا دریاے آبسگون * تو داری از درکا کنج تا قصدار و تا مکران * (اردو (۱) ایک قریے یا جزیرے (۲) اور دریا کا نام -

آبشت بروزن پالست بقول صاحب برہان (۱) نہفتہ و پنہان - وبقول صاحب ناصری (۲) جاسوس کہ پنہانی رفتار کند (اردو (۱) چھپا ہوا - مخفی - (آصفیہ) (۲)

جاسوس۔ (مذکر)۔

آبشت گاہ (استعمال) بفتح باے عربی وسکون شین معجمہ بقول صاحب برہان (۱) خلوت خانہ بجاے نہفتن و پنہان شدن (۲) ادبخانہ و مستراح (اردو) خلوت۔ خلوت سرا۔ (مونث) (۲) پاخانہ (مذکر) (داغ ؎) تجھکو تو یاد خوب ہی ملنے کے ڈھنگ ہین ٭ خلوت مین کیا خیال مین کیا انجمن مین کیا ٭ (ولہ ؎) انکو خلوت سرا مین بے پردہ ٭ صاف میدان پا کے دیکھ لیا ٭۔

آبشتگہ (استعمال) بقول صاحب برہان مخفف و مرادف ماضیہ۔

آبشتن بروزن پالستن وبکسر باے عربی نیز بروزن دانستن بقول صاحب عجم پوشیدہ داشتن۔ (سالم التصریف) وبقول صاحب نوادر بہمین معنی بلا مدہم وبقول صاحب برہان (۲) نہفتہ شدن (۳) خلوت خانہ (۴) متوضا۔ (اردو) (۱) چھپانا۔ پوشیدہ رکھنا (۲) چھپنا۔ چھپ جانا۔ (۳) خلوت خلوت سرا (مونث) (۴) طہارت خانہ (مذکر) (آصفیہ) (داغ ع) چھپاے سے چھپتا نہین راز الفت ٭۔

آبشتن گاہ (استعمال) بقول صاحب نوادر مرادف آبشت گاہ (فریع الدہر ؎) نہ ہین باز شناسند زعنبر سرگین ٭ نہ گلستان بشناسند نہ آبشتن گاہ ٭۔

آبشتن گہ (استعمال) بقول صاحب نوادر مخفف ومرادف ماضیہ۔

آبشگاہ و آبشگہ (استعمال) بقول صاحبان ہفت قلزم و سروری مرادف آبشتگاہ۔

آب شم (استعمال) بقول صاحب فرہنگ انندراج بحوالۂ فرہنگ فرنگ۔

بدون اضافت. بفتح شین معجمہ (۱) خانہ کرم پیلہ (۲) فضلۂ ابرشیم (اُردو) پیلہ. کوئیا بریشم (مذکر) (آصفیہ) (۲) ریشم کا فضلہ (مذکر)

آبِشن | بکسر باے موحدہ بقول صاحب فرہنگ انندراج پیراہن زیر جامہ کہ ہنگام عروسی داماد را بپوشانند (اردو) تہ پوشی (مونث) (آصفیہ)

آبفت | بفتح ثالث بر وزن وارفت بقول صاحب برہان مخفف و مرادف آبافت باشد (حکیم ناصر خسرو سه) تن ہمان خاک گران سیہ است ارچہ * شارہ و آلفت کنی قرطہ و شلوارش * سه (ناصری)

آبکامہ | (اصطلاح) بدون اضافت بروزن کارنامہ بقول صاحب بحر عجم چیزیست کہ از حموضات متعدد مثل ماست وخمیر و سرکہ درست کنند و آنرا نانخورش سازند (مومن استرابادی سه) ہزار شکر کہ از تلخ و شور خوداے چرخ * نہ ایم منتظر از شہد و آبکامۂ تو * (اردو) ایک نانخورش جسکو عراق فارس مین بناتے ہین بقول صاحب محیط اعظم کانجی

آبکشیین | (اصطلاح) بفتح کاف عربی وکسر شین معجمہ بقول صاحب انندبرنجن و دستبند (اردو) پہنچی. کنگن. دونون زیورات کے اقسام سے ہین جنکو عورتین کلائی مین پہنتی ہین کنگن کو چھوٹے دتیان بھی کہتے ہین. (آصفیہ)

آبکم | بفتح کاف عربی بقول صاحب انند نوعے از مار (اردو) سانپ کی ایک قسم

آبگانہ | بقول صاحب برہان جامع مرادف آبگانہ

آبگورکش | (اصطلاح) بفتح کاف عربی بقول صاحب انند فرومایہ وکمینہ (اردو)

کمینہ۔ ارذل (میر حسن ؎) پیرہن پہنے اگر کتنے ہی ارذل تو بھی ٭ گفتگو سے نہ چھپے اُسکی تو بو پیاز کیطرح ٭

آبگین خانہ (اصطلاح) بدون اضافت۔ بقول صاحب شمس اللغات زنبور خانہ (اُردو) چھتّا۔ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ۔ زنبور خانہ (مذکر)

آبگینہ بسکون باے عربی وکسر کاف فارسی وفتح نون بقول صاحب برہان:

(۱) شیشہ وبلور (نظیری نیشاپوری ؎) سواد دل زمے سال خوردہ روشن کن ٭ کہ عینک بصرش زآبگینۂ حلبی است ٭ (اردو) شیشہ و بلّور (مذکّر) (آصفیہ) (؎ زاہد تجھے قسم ہے خدا کی ادھر تو آ ٭ کیا نور سا جھلکتا ہے شیشہ کے جام مین ٭ اُردو مین آبگینہ بھی مستعمل ہے (مذکّر) (آتش ؎) آبگینہ سے ہے نازک دل بیمار آتش ٭ بدمزاجی سے میری رکھتے ہین غمخوار لحاظ ٭ (رشک ؎) ہوگیا یار مرے دل سے شکستہ خاطر ٭ آبگینے سے تعجب ہے کہ خارا ٹوٹا ٭

(۲) آبگینہ بمعنی الماس وآن جوہریست مشہور (اردو) الماس ہیرا (مذکّر) (امیر اللغات)

(۳) آبگینہ بمعنی شراب انگوری وبقول بہار این مجاز است (خواجہ نظامی ؎) چو آن جام کیخسروانی نماند ٭ بجام آبگینہ چہ باید فشاند ٭ بقول صاحب رشیدی مصرع ثانی در بعض نسخ چنین یافتہ شد (ع) زجام آبگینہ چہ باید فشاند ٭ صاحب رشیدی گوید کہ بر تقدیر صحت مصرع ثانیِ اول الذکر آبگینہ بمعنی صراحی باشد۔ مؤلف۔ را با صاحب برہان اتفاق است۔ (اردو) انگور کی شراب (رند ؎) مے چھٹیگی مجھسے کیونکر

مے سے ہے میرا خمیر ٭ مجھ کو گھٹی میں پلائی ہے شراب انگور کی ٭

(۴) آبگینہ کنایہ از دل عاشق (اردو) عاشق کا دل (مذکر)

(۵) آبگینہ کنایہ از اشک چشم عاشق (اردو) عاشق کی آنکھوں کے آنسو (مذکر) میر نے شیشہ کو اشک سے استعارہ کیا ہے (؎) شیشہ بازی تو تنک دیکھنے آ آنکھوں کی ٭ ہر پلک سے مری آنکھوں کی رواں ہے شیشہ ٭

(۶) آبگینہ بقول صاحب ناصری۔ شیشۂ شراب (ازرقی قطعہ) زان شرابے خورد باید جرم آن یاقوت رنگ ٭ کز فروغش سیگون ساغر شود یاقوت سان ٭ آبگینہ عکس آن چون نور بر دست افگند ٭ دست بیرون کرد پنداری کلیم از یادبان ٭ (اردو) شیشہ (مذکر) بوتل۔ (مونث)

(۷) آبگینہ بقول صاحب ناصری۔ یخ (حکیم ازرقی ؎) بگداخت آبگینہ شامی ورا بسان ٭ وز آب چشم ابر بخندید بوستان ٭ مخفی مباد کہ بعض از اہل لغت آبگینۂ شامی را با شیشۂ صافی مخصوص کردہ اند و صاحب فرہنگ ناصری آبگینہ شامی را یخ گرفتہ و یخ را منسوب بملک شام کردہ است (اردو) یخ (مونث) (آصفیہ)

(۸) آبگینہ بقول صاحب شمس عرش و کرسی (اردو) عرش (مذکر) کرسی (مونث) (ناسخ ؎) کیا بیان ہو رفعت قصر جلال مرتضی ٭ عرش اعظم بھی براے سائبان پیدا ہوا ٭ (امیر ؎) کرسی یہ پکاری آؤ آؤ ٭ گھر آپ کا ہے قدم بڑھاؤ ٭

(۹) آبگینہ بمعنی افلاک (اردو) افلاک (مذکر) (بحر ؎) آج دنیا میں گلہ کرتے ہیں جو

افلاک کا ٭ کل وہی زیر زمین شکوہ کرین گے خاک کا ٭
(۱۰) آبگینہ بمعنی شیشہ خانہ (اردو) آیینہ خانہ (مذکر) (آتش ؎) نظر آتی ہین سو صورتین ہی صورتین مجکو ٭ کوئی آیینہ خانہ کارخانہ ہے خدائی کا ٭
(۱۱) آبگینہ بمعنی تاب خانہ کہ بقول صاحب برہان درانجا بخارے و تنورے باشد و خانۂ کہ زمین آن را مانند زمین حمّام مجوّف کردہ باشند د آتش دران فروزند تا گرم شود و ایّام زمستان درانجا بسر برند و خانۂ بزرگ تابستانی و خانۂ کہ دیوار آن از آیینہ باشد (اردو) بقول صاحب جامع اللغات وہ مکان جسمین گرمی زیادہ ہو یا آگ جلتی رہے و بقول صاحب نصیر اللغات حمّام اور وہ مکان جسمین تنور روشن ہو یا دھوان رہے۔ (وہ مکان جسکی دیوارین آئینہ کی ہون۔ مولف)
(۱۲) آبگینہ بقول صاحب انند۔ مشربہ (اردو) پیالہ (مذکر)
(۱۳) آبگینہ بقول بہار آیینہ (صائب ؎) از آبگینہ پشت بدیوار دادہ است ٭ سیماب از مشاہدۂ اضطراب ما ٭ (ولہ ؎) گناہ زشتی خود را بآبگینہ منہ ٭ مکن چو تنگدلان شکوہ از زمانۂ خویش ٭ (اردو) آیینہ (مذکر) (ذوق ؎) خاک آئینہ سے ہے نام سکندر روشن ٭ روشنی دیکھتا گر دل کی صفائی کرتا ٭

آبگینہ خانہ (استعمال) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) آیینہ خانہ۔ (۲) آسمان (اردو) آیینہ خانہ۔ دیکھو آبگینہ کا نمبر (۲) آسمان (مذکر)

آبگینہ در جگر شکستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انند سراسیمہ و بیقرار

شدن (اردو) بے قرار ہونا۔ پریشان ہونا
آبگینہ شامی (اصطلاح) باضافت ہاے
ہوز بقول صاحب شمس و فرہنگ انند آبگینہ
کہ در غایت صفا باشد (اردو) بقول صاحب
جامع اللغات وہ شیشہ جو عمدہ ہوتا ہے
آبگینہ شکستن (مصدر اصطلاحی) مخفی مباد
کہ آبگینہ بمعنی شیشہ و جام آمدہ و شیشہ شکستن
بقول صاحب بحر عجم پر خوردن شراب است
وجام شکستن بقولش رسوا کردن پس از آبگینہ
شکستن رسوا کردن مراد باشد کہ بصلہ بر آید
چنانکہ بیدل گوید (ے) نازک دلان باغ تو
چون شبنم سحر * بر روے برگ گل شکنند آبگینہا
حضرت بیدل مضمون نازکے پیدا کردہ است
وگوید کہ نازک دلان زبرگ گل کار سنگ می گیرند
وجام را بر برگ گل می شکنند یعنی از انتہاے
نزاکت برگ گل را کہ خود دعواے
نزاکت دارد شرمندہ می کنند (اردو)
شرمندہ کرنا۔
آبگینہ طارم (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم آسمان (اردو) آسمان (مذکر)
آبگینہ گون طارم (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم مرادف آبگینہ طارم۔

آبلوج بسکون ثالث وضم لام و واو معروف ساکن بقول صاحب برہان
کلہ قند و بقول صاحب بحر عجم مطلق قند (جامی قطعہ) تا آبلوج ہیچو تبرزد نشد بطعم
تا چون نبات نیست بہ پیش نظر شکر * با دانہادہ در دہن دولت مقیم * دست نشاط
عیش بفتح و ظفر شکر * (اردو) بقول صاحب آصفیہ کلہ قند کو اردو مین مصری کا
کوزہ کہتے ہین۔ قند بھی اردو مین مستعمل ہے (اسیر ے) اب وہ مزہ نہین لب
شیرین کے قند مین * چوکا ہوا ہے کسی خدمت رسیدہ کا *۔

آبلوک | بسکون ثالث وضم لام بقول صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری مرادف ماضیہ۔

آبلہ | بکسر باے عربی و فتح لام (۱) بقول بہار گنبد آب کہ ترجمہ حباب است بقول صاحب برہانِ جامع۔(۲) علت ورم وجوشش معروف صاحب فرہنگ انند گوید کہ آبلہ بمعنی آبلہ دارہم آمدہ اکثرے از صاحبان لغت آبلہ را ترک کردہ اند بہار گوید کہ (خاریدہ) صفت آبلہ باشد وازتشبیہاتش (۱) تنور (۲) جوے (۳) چوبا (۴) جرس (۵) چشمۂ کوثر (۶) خیمہ (۷) دیدہ بینا (۸) دیدہ ور (۹) سبوے (۱۰) صدف (۱۱) عقدہ (۱۲) غنچہ (۱۳) قدح (۱۴) کفش (۱۵) گوش۔ (خان آرزو ملہ) چگونہ قطع شود راہ غم کہ در ہر گام ÷ تنور آبلہ آرد بجوش طوفان را ÷ (بیدل ملہ) خاکسار تو طپیدن کند آغاز چرا ÷ جرس آبلہ بیرون دہد آواز چرا ÷ (صائب ملہ) چہ شکایت کنم از گرمی صحراے طلب ÷ منکہ ہر آبلہ ام چشمۂ کوثر شدہ است ÷ (غنی ملہ) خبر آمدن لشکر خار است اینجا ÷ خیمۂ آبلہ گردست دہد برپا کن ÷ (صائب ملہ) بے دیدۂ بینا چہ گل از خار توان چید ÷ زخم است بپا یکہ درو آبلہ نیست (صائب ملہ) خار را تشنہ جگر سر بہ بیابان ندہد ÷ ہر کہ چون آبلہ در راہ طلب دیدہ ور است ÷ (صائب ملہ) امید وار نباشم چرا بنو میدی ÷ سبوے آبلہ پر از شراب می گردد ÷ (ابوطالب کلیم ملہ) در بیابان طلب از اثر گرم روی ÷ صدف آبلہ را پر ز شرر یافتہ ام ÷ (صائب ملہ) غنچۂ آبلہ ام برگ قناعت دارم ÷ روزی من ز دو عالم سر خارے باشد ÷ (صائب ملہ)

قدم از صدق درین مرحله می باید زد ✤ ے لعل از قدح آبله می باید زد ✤ (ابوطالب کلیم ۱۱۶۵) بسیار کفش آبله با پاره میشود ✤ تاکس سراغ آن گہر بے بہا کند ✤ (سید حسین خالص ۱۱۵۵) از ضعف تن بکوے تو چون پاے میرسد ✤ مشکل بگوش آبله آواز پا رسد ✤ مؤلف - گوید که در کلام صائب نمبر (۸) دیده ورصفت آبله باشد نه تشبیه آن و در کلام خالص نمبر (۱۵) گوش تشبیه آبله نیا شد و چشمهٔ کوثر را در تشبیہات آبله مخصوص کردن درست نیست بلکه مطلق چشمه تشبیه آبله باشد (اردو) بقول میر آبله مرکب ہے آب اور لہ سے - لہ کلمہ تصغیر ہے جیسے چراغلہ جگنو کو کہتے ہین - (۱) بلبلا حباب (مذکر) (آصفیه (۲) چھالا - پھپولا - (مذکر) (امیر) (ناسخ ۱۲۵۲) ناسخ اپنے دن پھرینگے دشت غربت مین اگر ✤ آبله ہر ایک تلوے کا گھر ہو جائے گا ✤ صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ آبله وہ چھالا ہے جو زیادہ کام کرنے سے ہاتھ اور زیادہ چلنے سے پانون مین پڑ جاتا ہے اور بیماری چیچک مین بھی بدن پر آبلے نکل آتے ہین

آبله از ہم گسستن (استعمال) بہار ذکر این می کند و از معنی ساکت - مؤلف گوید که شکستن آبله باشد از کثرت اتصال یکدیگر چنانکه صائب گوید (ـــہ) زبسکه آبلهٔ دل زہم نمی گسلد ✤ نفس برشتهٔ گوہر کشیده می ماند ✤ (اردو) آبلے ٹوٹنا - کثرت اور ایک دوسرے کے دباؤ کی وجہ سے - (نسیم ـــہ) کی گہر ریزی ہمارے آبلون نے ٹوٹ کر ✤ تھا متاع عمر جو وقف بیابان ہوگیا

آبله بر پاے ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار عبارت از گریزانیدن و سرگشته و آواره کردن و عاجز و درمانده گردانیدن است

(نظامی ؎) زپیکان ترکان آن مرحله * توان ریخت بر پاے شان آبله * و در بعض نسخ این شعر چنین بنظر آمده (؎) زپیکان ترکان این مرحله * توان ریخت در پاے روس آبله * ازینجاست که بعض صاحبان لغت این را براے مصدر اصطلاحی (آبله در پاے ریختن) سند گیرند (اردو) بھگا دینا آواره کرنا بقول امیر سرگردان اور پریشان کرنا (ناسخ ؎) خاک اُڑا دی کرد یا جنگل مین آواره مجھے * چرخ سمجھا گرد باد دامن صحرا مجھے *۔

آبله بر دوش کردن (مصدر اصطلاحی) بار گران بر سر نهادن (بیدل ؎) چه بار کلفتی اے زندگی که همچو حباب * تمام آبله بر دوش کردهٔ ما را * (اردو) بار گران مین مبتلا کرنا ۔ بھاری بوجھ سر پر لاد دینا ۔

آبله بستن (مصدر اصطلاحی) آبله پیدا کردن بهار ذکر این می کند و از معنی ساکت (محمد میرک نظمی خراسانی رباعی) دی وعدهٔ وصلش چو زبان گله بست * جانم ز صبوری کمر حوصله بست * چندان ره انتظار را پیمودم * کز اشک پیاپے مژه ام آبله بست * (اردو) آبلے ڈالنا ۔ چھالے پیدا کرنا (آتش ؎) اس قدر مجھسے زمانه کی هوا هے برخلاف * کیا عجب بوسے حنا ڈالے بدن مین آبلے * امیر نے آبلے ڈالنے کے ضمن مین چھالے پیدا کرنیکو بھی بیان فرمایا هے ۔

آبله بیرون دادن (مصدر اصطلاحی) بیرون آوردن و ظاهر کردن آبله بهار ذکر این می کند و از معنی ساکت (صائب ؎) دل پر خونم اگر آبله بیرون می داد * از گهر بادیه را دامن دریا می کرد * عجب است که صاحب فرهنگ اندراج این را مترادف آبله از هم گسستن ۔ گوید (اردو) آبلے نکالنا

آبلہ پا (استعمال) بدون اضافت بقول بہار کسے کہ پاے او آبلہ برآوردہ باشد و باضافت ثالث آبلۂ کہ در پا برآید (مسیح کاشی ۵) سر بسر راہ تمناے تو دشت نمک است * آن نمک سازیاین آبلہ پا ارزانی * (ظہوری ۵) در رہ کعبہ نرفتیم بآرایش فرق * گل خارش بہ نم آبلۂ پا بشگفت * (اردو) (۱) آبلہ پا اردو مین مستعمل ہے (بحر ۵) اسیر اس سبزۂ عارض کی ہے دشوار بہت پاے دل آبلہ پا راہ مین ہین خار بہت * (۲) پاؤن کا آبلہ (مذکر)

آبلہ پایان جستجو (اصطلاح) باضافت نون بقول صاحب بحر عجم سالکان راہ طلب (اردو) راہ معرفت مین دوڑنے والے۔

آبلہ پرور (اصطلاح) بہار گوید کہ در صفات پاے مستعمل پاے آبلہ دار را آبلہ پرور گویند کہ او آبلہ را نگہدارد و می پرورد۔ اسم فاعل است از مصدر اصطلاحی (آبلہ پروردن) کہ می آید (کلیم ۵) خضر این بادیہ را چند نشان است کلیم * اوّل ان کو قدم آبلہ پرور دارد * (اردو) آبلہ دار۔

(۳۰)

آبلہ پروردن (مصدر اصطلاحی) آبلہ در پا پیدا کردن و سختی کشیدن (اسیر ۵) کہ میشود شکنجہ کش دامن وطن * پاے طلب کہ آبلہ پرورد غیر نیست * و در بعض نسخ مصرع ثانی چنین است ع پاے طلب کہ آبلہ پرورد غربت است * (اُردو) آبلے پیدا کرنا۔ سختی کھینچنا۔ سختی اُٹھانا۔ سختی جھیلنا۔

آبلۂ پستان (اصطلاح) باضافت تازی بقول صاحب بحر عجم تکمۂ پستان و عقد پستان و سر پستان باشد (سنجر ۵) نیم از پرورش مادر گیتی راضی * زانکہ خون خوردہ ام از آبلۂ پستانش * (اُردو) بھٹنی (آصفیہ) وہ تکمہ جو عورت کے پستان پر ہوتا ہے (مع)

آبلۂ تنِ رزان (اصطلاح) باضافت
ہاے ہوّز و نون اوّل بقول صاحب ناصری
کنایہ از دانہ ہاے آبدار انگور است کہ از
جسم رز بیرون تراویدہ (اُردو) دانہ ہاے
انگور جو تر و تازہ ہون۔

آبلۂ جام (اصطلاح) باضافت خاص
بقول صاحب فرہنگ انند حباب باشد (اُردو)
حباب (مذکّر)

آبلۂ چشم (اصطلاح) باضافت خاص
بقول صاحب انند نقطۂ سپید کہ در چشم باشد (اردو)
پھولا (مذکّر) پھُلی (مؤنّث) (آصفیہ)

آبلہ چیدن (مصدر اصطلاحی) شکستن (۲۱۲)
آبلہ باشد (نظیری نیشاپوری ؎) آبلہ
برسخ از آبلہ گفتم بر ساندم ◆ وادی بر ہم
ریخت لقت آبلہ چین را ◆ (اُردو) آبلہ توڑنا
(اسیر ؎) ہمجنس کے ہمجنس نہین در پئے
ایذا ◆ توڑے نہ کبھی خار مژہ آبلۂ اشک ◆

(۲۱۳) **آبلہ خاستن** (مصدر اصطلاحی) آبلہ
پیدا شدن باشد چنانکہ خسرو گوید ؎
بزیر ہر کف پاے دُر رہنمود چنان دگوئی
آبلہ با خاست است در کف پایے ◆ (اُردو)
آبلہ نکلنا۔ آبلہ پیدا ہونا۔ (ناسخ ؎) آبلے
چیچک کے جب نکلے عذار یار پر ◆ بلبلونکو
برگ گل پر شبہۂ شبنم ہوا ◆ (ظفر ؎) آبلہ پیدا
ہوا داغ دل مضطر کے پاس ◆ چاہیے تھا
واقعی شیشہ بھی ہان ساغر کے پاس ◆

(۲۱۴) **آبلہ داشتن** (استعمال) آبلہ دار بودن
چنانکہ محمد سعید اشرف گوید (؎) نے ہمین
دارد براہت پاے مجنون آبلہ ◆ کردہ است
از نقش پایش روے ہامون آبلہ ◆ (اُردو)
آبلہ رکھنا۔ (فی البدیہۂ نظم طباطبائی ؎) آبلے
پاؤن مین رکھتی ہے جو تاک انگور ◆
فرش مخمل کا ہوا راستہ چلنے کے لئے ◆

آبلہ در پا ریختن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم مرادف آبله بر پاے ریختن۔

(۱۴) آبله در پا شکافتن (مصدر اصطلاحی) بکاف عربی کنایه از بسیار تکاپو کردنست۔ ظهوری (ع) شدتا به آب وخاک رہ جستجوے گل ⁂ در سعی بسکه آبله در پا شکافتم ⁂ (اردو) نہایت تگ ودو کرنا۔ (دوڑ دھوپ کرنا آصفیه)

آبله در زیر پا شکستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم کنایه از کمال سبکروحی وکم آزاری صاحبان بہار عجم وفرہنگ انندراج ہمین اصطلاح را باثبات می گیرند وہمین معنی ازو پیدا می کنند۔ مولف۔ گوید که کمال سبکروحی آبله‌اش نفی را محفوظ دارد وکلام صائب سند آنست (ع) از بار غم اگرچه دوتا گشت قامتم ⁂ نشکسته است آبله در زیر پاے ما ⁂ (اردو) سبکروح اور سبکبار رہنا۔ فی البدیهه نظم طباطبائی (ع) پائی ہے عمر ابد قطع تعلق کرکے ⁂ جب سبکروح ہوا مین تو سبکبار رہوا ⁂

(۱۵) آبله در مژگان داشتن (مصدر اصطلاحی) کنایه از گریستن است چنانکه بیدل گوید (ع) آخر از عجز چو گل اشک دوانیدیم بچشم ⁂ پاے خوابیدهٔ ما آبله در مژگان داشت ⁂ (اردو) رونا۔

(۱۶) آبلهٔ دل (استعمال) آبلهٔ که در دل افتد وپیدا شود (صائب (ع) ز نوک ہر مژه امروز می چکد آتش ⁂ مگر بآبلهٔ دل رسید نیشترش ⁂ (اردو) دل کا آبله (مذکر)

(۱۷) آبلهٔ دل شکافتن (استعمال) باضافت خامس وکاف عربی چاک زدن آبلهٔ دل باشد شانی مشهدی (ع) شانی شکافت آبلهٔ دل شب وداع ⁂ از رفتار دے این غزل عاشقانه ماند ⁂ (اردو) آبلے توڑنا۔ (دیکھو آبله چیدن)

آبلهٔ دل شکستن (مصدر اصطلاحی)

باضافت خاص بقول صاحب بحر عجم فرو نشستن آتش دل و تسکین یافتن آن (صائب ؎) دیدہ چو خونین دلم لالہ ستان خاک را * آبلۂ دل شکست شیشۂ افلاک را * (اردو) دل کی آگ بجھنا۔ جی ٹھنڈا ہونا (ذوق ؎) ہم آپ جل بجھے مگر اس دل کی آگ کو * سینے میں اپنے ذوق نہ پایا بجھا ہوا * (تسلیم ؎) وصل کے دن شربت دیدار سے * آگ بجھی طالب دیدار کی *

آبلہ و میدن (استعمال) بقول بہار آبلہ برآمدن و ظاہر شدن آبلہ و جوش زدن آن باشد (خسرو در تعریف شراب گوید ؎) بود بر آتش قدمش دیر پاسے * ز آتش دمید آبلہ سرتا بپاسے * (اردو) آبلے نکلنا۔ آبلے پڑ جانا۔ (دیکھو آبلہ خاستن) (آتش ؎) کون سرگرداں نہیں ہے جستجوے یار میں * پڑ گئے ہیں پاسے شیخ و برہمن میں آبلے *۔

آبلۂ دولابی (اصطلاح) باضافت خاص بقول صاحب بحر عجم آبلہ کہ بہ شدنش و آب برداشتنش دور دارد۔ یعنی بہ شود و باز آب بردارد و پس از آن بہ گردد و باز تازہ شود۔ ہلم جراً ازینجاست کہ این را آبلۂ دولابی نام نہادہ اند کہ سلسلۂ آب برداشتنش یعنی تازہ شدنش جاری باشد (سالک یزدی ؎) خار خشکم کہ درین بادیہ از بے آبی * میدہد آب مرا آبلۂ دولابی * (اردو) بھر یا پھوڑا صرف نواح سہارنپور میں کہا جاتا ہے (مذکر) وہ آبلہ جو اِلتیام پا کر پھر ہرا ہو جاتا ہے اور یہ سلسلہ مدت تک جاری رہتا ہے۔

آبلۂ رخ فلک (اصطلاح) باضافت خاص بقول صاحب بحر عجم ستارگان۔ (اردو) ستارے۔ سیارے۔ (مذکر) (ناسخ ؎)

تھا فلک حیرت مین یہ ثابت ہین یا سیارے
ہین ٭ تیری جوتی کے جو کل چمکے ستارے
رات کو ٭۔

آبلہ رو (استعمال) بدون اضافت صفت کسے است کہ بروے نشان آبلہ دارد (غنی سے) ہرکرا چشم برخسار نکوی باشد ٭ شمع پیش نظرش آبلہ رومی باشد (اردو) چیچک رو (آصفیہ)

آبلۂ روز (اصطلاح) باضافت خاص بقول صاحب بحر عجم آفتاب۔ (اردو) آفتاب (مذکر) (میر سے) اگر وہ بے نقاب ہوا تھا وہ صبح کو ٭ اب تک ہے آفتاب جانتا عرق زوال ٭۔

آبلہ ریختن (استعمال) بدون اضافت [(۲)]

آبلہ ریز بقول بہار صفت پا است مولف گوید کہ درین شک نیست کہ آبلہ ریز صفت است ولیکن تخصیص این با پا نا قابل تسلیم است کہ عرفی در کلام خود جگر آبلہ ریز ہم آوردہ است (صائب سے) بپاے آبلہ ریز آنقدر تر اجستم ٭ کہ غوطہ زد بہ گہر رشتہا ے موج سراب ٭ (عرفی سے) ما دست و دہن سوختۂ نغمۂ عشقیم ٭ دوزخ جگر آبلہ ریز انفس ماست ٭ خلاصہ اینست کہ استعمال آبلہ با مصدر ریختن آمدہ و از آبلہ ریز عضوے مراد است کہ ریزش آبلہ از ان جاری باشد (اردو) آبلہ ٹپکنا محاورۂ اردو مین مستعمل ہے بقول امیر چھالے مین مادّہ آجانے سے جلن ہونا۔ آبلہ بہنا آبلہ پھوٹنا۔ آبلہ پھوٹ بہنا بھی کہا جاتا ہے۔ دیکھو امیر اللغات۔ پس عضو آبلہ ریز کا ترجمہ بہتا ہوا آبلہ رکھنیوالا عضو ہو سکتا ہے (قلق سے)
آہی خیر ہو کچھ آج رنگ بڈھب ہے ٭
ٹپک رہا ہے کئی دن سے آبلہ دل کا
(درد مند سے) دل مرا شیشہ نہ تھا دیتا صدا جو
ٹوٹ کر ٭ بہ گیا ہمراہ اشک اک آبلہ سا
پھوٹ کر ٭ (آتش سے) پھوٹ کر آبلون نے

خشک زبانین ترکین * تمسے شرمندہ مین اے خار مغیلان نہ گیا * (وزیر ؎) آبلے پھوٹ بہے دل کے بھر آئین آنکھین تو پیپ مین آب گہر ابتو ہے گوہر کے عوض *۔

آبلہ زار (استعمال) بدون اضافت بقول بہار از عالم گلزار است (والہ ہروی ؎) ہر موے من از رنج سفر پاے نگاریست * چون رشتۂ تسبیح تنم آبلہ زاریست * خلاصہ انیست کہ آبلہ زار جاے باشد کہ در وآبلہ بسیار باشد۔ بہار گوید کہ زار حرفست کہ در محل کثرت اشیا استعمالش کنند چنانکہ گلزار و لالہ زار و بقول صاحب برہان زار مکان روئیدن باشد ہچو لالہ زار و بمعنی انبوہی و بسیاری ہم (اردو) وہ عضو جسمین آبلے پڑ گئے ہون چھالے پیدا ہوے ہون۔

آبلہ زدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب تحقیق آبلہ پیدا کردن و آبلہ دار شدن کہ مرادف آبلہ کردن باشد۔ (طغرا ؎) ز آواز ہر شعلۂ بلبلہ * زدہ پردۂ گوش جام آبلہ * ز خالص صفا بانی ؎ (حق القدم گرفت گہرہاے نیمرو * پاے کسے کہ آبلہ زد در سراغ ما * (اردو) آبلہ دار ہونا چھالے نکالنا۔ آبلے پیدا کرنا (امیر دیکھو آبلے ڈالنا

(۱۵۱۳) **آبلہ شکستن** (استعمال) شکستن آبلہ باشد لازم و متعدی ہر دو چنانکہ بیدل گوید (؎ مانند نقش پا بگل عجز خفتہ ایم * بر ما ہزار آبلہ باران شکست و ریخت * (اردو) آبلہ ٹوٹنا ٹوٹنا۔ (امیر اللغات)

۱۰۹۲ **آبلہ فتادن** (استعمال) پیدا شدن آبلہ باشد مرادف آبلہ خاستن۔ (قاسمی گونا بادی ؎) جبین شان پر از چین چو رخسار آب * فتادہ بر و آبلہ چون حباب *

آبلہ فرسا (استعمال) بقول بہار و صفات **آبلہ فرسود** پاے مستعمل و سندے کہ از کلام

صائب پیش می کند در مبحث آبلہ فرسود
کردن می آید حاصل اینست کہ آبلہ فرسود
صفت پاے باشد کہ بسیار تک و دو کند چنانکہ
آبلہ او فرساید فرسودن بمعنی بغایت کہنہ
شدن و پامال گردیدن و از ہم ریختہ شدن
و محو گردیدن آمدہ کذا فی بحر العجم۔ (اُردو)
اردو مین فرسودہ۔ سال خوردہ۔ پرانی
اور بوسیدہ چیز کو کہتے ہین۔ فرسودہ حال
بمعنی خستہ حال مستعمل ہے لیکن پاؤن کی
صفت مین پاے آبلہ فرسا د آبلہ فرسود
کا ترجمہ یون ہو سکتا ہے کہ وہ پاؤن جسکے
آبلے پس گئے ہون۔

آبلہ فرسود کردن پا (مصدر اصطلاحی)، (۳۲۲)
بافضافت نون تکا پوے بسیار و تک و تاز
کردن باشد چنانکہ صائب گوید (ص) صائب
چہ کنی پاے طلب آبلہ فرسود ❊ ہر کس
بمقامے کہ رسید است رسیدہ ست ❊ (اُردو)
دوڑنا دھوپنا۔ تک و دو کرنا۔ دوڑ دھوپ
کرنا۔ (آصفیہ)۔

(۳۲۳) **آبلہ فرنگ** (اصطلاح) بافضافت خاص
مرضے است مشہور کہ آتشک نام دارد۔
صاحب برہان بضمن آتشک می فرماید کہ
آبلہ فرنگ ہمین مرض است۔ (اردو)
بقول امیر آبلہ فرنگ وہ بیماری ہے جسکو
باد فرنگ اور آتشک بھی کہتے ہین۔
یہ مرض قدیم زمانہ مین نہ تھا ہندوستان
مین اہل ہند اور اہل فرنگ کے اختلاط
سے بسبب اختلاف طبائع پیدا ہوا طب کی
پرانی کتابون مین اس کا ذکر نہین ہے۔

(۳۲۴) **آبلہ کردن** (مصدر اصطلاحی) مرادف
آبلہ زدن باشد (ابو البرکات منیر ص) پاکرو
ایم از مژہ در راہ تو و سے ❊ از اشک دیدہ
آبلہ کرد است پاے ما ❊ (اشرف مازندرانی
ص) نے ہمین وارد براہت پا مجنون آبلہ

کردہ است از نقش پایت روئے ہامون
آبلہ ٭ بہار ذکر این می کند و از معنی ساکت
صاحب بحر عجم آبلہ کردن دہن را تخصیصاً
ذکر می فرماید کہ تبخالہ برآوردن دہان است
مؤلف ۔ را باین تخصیص اختلاف است
کہ ضرورتے ندارد ۔ آبلہ کردن پا در روئے
و دہن داخل ہمین اصطلاح عام است
سند آبلہ کردن پا در روئے مذکور شد
و آبلہ کردن دہن از کلام لا العلیم پیدا است
کہ صاحب بحر ذکر آن می کند (ص) خاک
با سوختگان آتش دیگر دارد ٭ و دہن مور
کند آبلہ دانہ ما ٭ ۔

آبنوس بروزن خاکبوس بقول صاحب برہان درختے باشد سیاہ و مشہور است کہ چوب آنرا اگر بر آتش نہند مانند عود بگدازد و بوئے خوش دہد اگر با آب بسانید و در چشم کشند شبکوری را ببرد و خوردن آن سنگ شانہ را بریزاند (۲) نوعے از ماہی ہم ہست بسیار لذیذ (اردو) آبنوس (مذکر) بقول امیر ایک درخت ہے جسکی لکڑی سخت اور نہایت سیاہ ہوتی ہے ۔ (۲) مچھلی کی ایک قسم جو نہایت ذائقہ دار ہوتی ہے ۔

آبنوسی شاخ (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم سورنائے یعنی شہنائے ۔ نائے کہ از چوب آبنوس ساختہ باشند (خاقانی ص) آن آبنوسی شاخ بین مار شکم سوراخ بین
افسونگر گستاخ بین لب بر لب یار آمدہ (اردو) شہنائی (مؤنث) (بحر ص) جام نقارۂ شادی ہے مجھے اے ساقی ٭ قلقل شیشہ مے نغمۂ شہنائی ہے ٭ ۔

آبو بروزن قابو بقول صاحب برہان گل نیلو فر است و بقول صاحب ناصری خال کہ برا در ما در باشد (خواجہ عمید لویکی ص) صنعش زسرکوہ برویاندہ شقائق ٭

در باغ و مانند لطفش سوری وآبوچ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات ۔(۱) وہ پھول اور پھل جو پانی مین پیدا ہو جیسے نیلو فرو غیرہ و بقول صاحب آصفیہ گل نیلو فرکو دوطرح بولتے ہین (الف) کنول گٹہ کا پھول یہ سورج نکلنے کے وقت کھلتا ہے (ب) کنول ۔ پدم ۔ پدما ۔ کمودنی کا پھول جس کا استعمال اکثر دواون مین ہوتا ہے ۔

آبوس | بروزن قاموس بقول صاحب محیط اعظم طوطیاے سبز است (اُردو) نیلا طوطا (مذکر) ۔

آبوق | بروزن فاروق بقول صاحب برہان جامع مرادف (آپوق بباے فارسی) باشد ۔

آبون | بروزن قانون بقول صاحب جامع اللغات آوازے کہ دہان بند کردہ ازلب ہا برآرند ۔ کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ (اُردو) وہ آواز جو مُنھ بند کرکے ہونٹون سے نکالی جاوے ۔

آبہ ۔ | بروزن تابہ بفتح باے عربی بقول صاحبان برہان و سروری (۱) نام قریہ ایست از قراے سادہ وآنرا آوہ نیز گویند و بقول بہار (۲) کلمۂ نسبت است چون سردابہ بمعنی سردخانہ وگورابہ بکاف فارسی بمعنی گنبدے کہ سرمقابر سازند (اُردو) ایک قریہ کا نام جو حوالی عراق مین واقع ہے (۲) نسبت کا کلمہ اردو مین بترکیب فارسی بعض الفاظ کے ساتھ مستعمل ہے جیسے سردابہ بمعنی تہ خانہ ۔ (آصفیہ)

کردہ است از نقش پایت روے ہامون
آبلہ ❖ بہار ذکر این می کند و از معنی ساکت
صاحب بحر عجم آبلہ کردن دہن را تخصیصاً
ذکر می فرماید کہ تبخالہ برآوردن دہان است
مؤلف - را باین تخصیص اختلاف است
کہ ضرورتے ندارد - آبلہ کردن پا و روے
و دہن داخل ہمین اصطلاح عام است
سند آبلہ کردن پا و روے مذکور شد
و آبلہ کردن دہن از کلام لاالعلم پیدا است
کہ صاحب بحر ذکر آن می کند (ع) خاک
ما سوختگان آتش دیگر دارد ❖ و دہن مور
کند آبلہ دانہ ما ❖ -

آبنوس | بروزن خاکبوس بقول صاحب برہان درختے باشد سیاہ و مشہور است کہ چوب آنرا اگر بر آتش نہند مانند عود بگدازد و بوے خوش دہد اگر با آب بسایند و در چشم کشند شبکوری را ببرد و خوردن آن سنگ مثانہ را بریزاند (۲) نوعے از ماہی ہم ہست بسیار لذیذ (**اردو**) آبنوس (مذکر) بقول امیر ایک درخت ہے جسکی لکڑی سخت اور نہایت سیاہ ہوتی ہے - (۲) مچھلی کی ایک قسم جو نہایت ذائقہ دار ہوتی ہے -

آبنوسی شاخ (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم سورناے یعنی شہناے - ناے کہ
از چوب آبنوس ساختہ باشند (خاقانی ع)
آن آبنوسی شاخ بین مارشکم سوراخ بین
افسونگر گستاخ بین لب برلب یار آمدہ ❖ (اردو)
شہنائی (مؤنث) (بحر ع) جام نقارۂ شادی
ہے مجھے اے ساقی ❖ قلقل شیشہ مے
نغمۂ شہنائی ہے ❖ -

آبو | بروزن قابو بقول صاحب برہان گل نیلوفر است و بقول صاحب ناصری خال کہ برادر مادر باشد (خواجہ عمید لویکی ع) صعنش زسیر کوہ برویاندہ شقائق ❖

در باغ و مانده لطفش سوری وآبوچه (اردو) بقول صاحب جامع اللغات۔ (۱) وہ پھول اور پھل جو پانی مین پیدا ہو جیسے نیلو فر وغیرہ و بقول صاحب آصفیہ گل نیلوفر کو دو طرح بولتے ہین (الف) کنول گٹہ کا پھول یہ سورج نکلنے کے وقت کھلتا ہے (ب) کنول۔ پدم۔ پدما۔ کمودنی کا پھول جس کا استعمال اکثر دواؤن مین ہوتا ہے۔

آبوس | بروزن قاموس بقول صاحب محیط اعظم طوطیاے سبز است (اُردو) نیلا طھوتا (مذکر)۔

آبوق | بروزن فاروق بقول صاحب برہان جامع مرادف (آپوق بباے فارسی) باشد۔

آبون | بروزن قانون بقول صاحب جامع اللغات آوازے کہ دہان بند کردہ ازلب ہا برآرند۔ کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ (اُردو) وہ آواز جو مُنھ بند کرکے ہونٹون سے نکالی جاوے۔

آبہ۔ | بروزن تابہ بفتح باے عربی بقول صاحبان برہان و سروری (۱) نام قریہ ایست از قراے سادہ وآنرا آوہ نیز گویند و بقول بہار (۲) کلمہ نسبت است چون سرابہ بمعنی سردخانہ وگورابہ بکاف فارسی بمعنی گنبدے کہ سر مقابر سازند (اُردو) ایک قریہ کا نام جو حوالی عراق مین واقع ہے (۲) نسبت کا کلمہ اردو مین بترکیب فارسی بعض الفاظ کے ساتھ مستعمل ہے جیسے سردابہ بمعنی تہ خانہ۔ (آصفیہ)

آبہی | بکسر ثالث بروزن والہی بقول صاحب برہان نام رودخانہ ایست کہ اور اروخانہ آہو نیز گویند و بقول ناصری جیحون (زرتشت بہرام ۵ہ) ہمانگاہ نزدیک دریا رسید؛ یکے ژرف دریاے بن ناپدید؛ بوستا و روان نام آن آبہی؛ کہ قعرش پدید نبودستان ہرگز تہی؛ (اُردو) ایک خاص ندی کا نام جسکو فارسیون نے رودخانہ آہو اور جیحون بھی کہا ہے

آبید | بروزن ناہید بقول صاحب برہان (۱) شرارہ آتش و (۲) سرشک را گویند و در موید الفضلا بجاے حرف آخرین راے قرشت و در جاے دیگر حرف زاے فارسی نوشتہ و بجاے حرف ثالث یاے حُطّی صاحب ہفت قلزم گوید کہ بجاے ممدودہ مقصورہ ہم بنظر آمدہ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات پہلوی زبان کا لفظ ہے (۱) شرارہ آگ کا و بقول صاحب آصفیہ شرارہ (مُذکّر) (۲) سرشک (مُذکّر) (نسیم ۵ٔ) اُٹھے شعلے درون سینہ سے تعظیم فرقت مین ؛ سرشک دیدہ استقبال کو تا آستین آیا؛

آبین | بروزن کابین بقول صاحب برہان نام قریہ ایست نزدیک بغارسے کہ مومیائی کانی در انجا بہم رسد (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک موضع کا نام جس سے کانی مومیائی نکلتی ہے۔

الف ممدودہ با باے فارسی

آپگانہ | بسکون باے فارسی بقول صاحب انند و نوادر بچۂ ناتمام کہ از شکم مادر بیفتد

چه از آدمی وچه از جانور مشتق از مصدر آپگندن که می آید (مسعود سعد ؎) شکم حادثات
آبستن ❊ از نہیب تو آپگانه فگنده ❊ (اردو) ساقط شدہ حمل کا ناکامل بچّہ۔ صاحب
نفائس اللغات نے بھی اس کا ذکر کیا ہے۔ بقول صاحب جامع اللغات کچّا حمل جو
عورت یا گاے یا بکری کا گرجاے اور وہ بچہ جو مردہ پیدا ہو۔ بقول صاحب آصفیہ کچّہ بچّہ۔

آپگندن بسکون باے فارسی و فتح کاف فارسی بقول صاحب نوادر المصادر
مصدر است بمعنی افگندن (اردو) گرانا۔ پٹخنا۔ دے مارنا (آصفیہ)

آپوق بضم باے فارسی و سکون واو بقول صاحب برہان آنست که کسے
دہان خود را پرباد کند و دیگرے چنان دست بر دہان وے زند که صدا از دہان
او برآید (اردو) وہ آواز جو منھ میں ہوا بھر کر رخساروں پر مارنے سے بے ساختہ
نکلتی ہے۔

الف ممدودہ با تاے فوقانی

آتبین بکسر ثالث و رابع بروزن عابدین بقول صاحب برہان (۱) نفس
کاہل (۲) نیکوکار (۳) صاحب گفتار و کردار نیک و اسعد السعدا (۴) نام پدر
فریدون (اردو) (دیکھو لفظ آبتین)۔

آتش بقول صاحب برہان بفتح ثالث یکے از عناصر اربعہ و او بذیل تحقیق لفظ آدیش می فرماید
که در ہمه فرہنگ ہا بکسر تاے قرشت آمده و با دانش قافیه شده صاحب ناصحه الاغلاط گوید

کہ در کلام پارسیان قافیہ آتش باغش و دلکش ہم آمدہ اگرچہ مُلّا ابھری خراسانی فرماید کہ (ع)
پیوند شگستگی است با عشق ✤ چون کسرہ حرف تاے آتش ✤ ولیکن حق تحقیق آنست کہ
کسرۂ تا از عالم شاذ است با لجملہ آتش لبقول برہان بہ چند معنی آید۔
(۱) ضد آب کہ بعربی نار خوانند (توحید ع) گہ از آتش نماید چہرۂ خویش ✤ گہ از آب و گہ
از خاک و گہ از باد ✤ (مع) (اردو) آتش بقول امیر اسکی اصل ژند کا لفظ آترس ہے
آترس سے قدیم فارسی مین آتیش اور اُس سے آتش ہوگیا اردو مین (مونث) مستعمل ہے
بمعنی آگ۔ اربع عناصر سے ایک عنصر کا نام (نصیر ع) کیون نہ کہین بشر کو ہم آتش و
آب و باد و خاک ✤ قدرت حق سے ہین بہم آتش د آب و باد و خاک ✤ اردو مین سرکش
اور شش کا قافیہ آتش سے باندھا گیا ہے۔
(۲) آتش بمعنی نور (اردو) نور (مذکر) بمعنی جوت (ارشد ع) ہوتا ہے نور ماہ کا یکسان
جہان مین ✤ تو خوب چاند ہے کہ وہان تھا یہان نہ تھا ✤ صاحب امیر اللغات نے بذیل استعمالات
و تشبیہات لفظ آتش۔ فرمایا ہے کہ آتش بمعنی تجلی و نور اردو مین مستعمل ہے جیسے آتش طور۔
(۳) آتش بمعنی رواج (اردو) رواج (مذکر) دیکھو لفظ آب کی چوتھی معنی۔
(۴) آتش بمعنی رونق (اردو) رونق (مونث) آگ بمعنی چمک و مک تشبیہاً اردو مین مستعمل
ہے (امیر) (مومن ع) وہان آب رخ اور یہان آتش دل ✤ جدہر دیکھو اُدھر ہے جلوہ گر آتش
(۵) آتش بمعنی غضب (اردو) غضب (مذکر) (ذوق ع) اس بُت کا سمجھ حسن خداداد
نہ اسکو ✤ یہ تجھ پہ خدا کا دل ناشاد غضب ہے ✤ اردو مین آگ غصّہ کے معنون مین بھی

مستعمل ہے (امیر) (نسیم ؎) تھوڑے خلاف حکم سے ہوتا ہے خشمگین * کیسی بھری ہوئی ہے
مزاج بشر میں آگ * ۔

(۶) آتش بمعنی سبکروحی کہ کنایہ از بے تکلفی و شگفتگی و ظرافت باشد مخفی مبادکہ فارسیان
استعمال سبکروح بمعنی سبک پرواز کردہ اند چنانکہ صائب گوید (؎) معنی از لفظ سبک روح سبک پرواز
است * لفظ پرداختہ بال و پر این شہباز است * پس سبکروحی مرادف سبک پروازی باشد (اردو)
سبک پروازی ۔ سبک روحی ۔ سبک باری ۔ (مونث) ہلکا پن (مذکر)

(۷) آتش بمعنی قدر و مرتبہ (اردو) قدر و مرتبہ (دیکھو لفظ آب کے دسویں معنی ۔

(۸) آتش بمعنی گرانی نرخ (اردو) نرخ کی گرانی (مونث)

(۹) آتش کنایہ از شیطان (اردو) شیطان (مذکر) (ذوق ؎) ہوا عاشق سو بچ کر
اس دشمن ایمان کا * دل نہ کر جلدی کہ جلدی کام ہے شیطان کا *

(۱۰) آتش کنایہ باشد از مردم شجاع و دلیر (اردو) جوانمرد ۔ دلیر (آصفیہ)

(۱۱) آتش کنایہ از شخص عاشق (اردو) عاشق (مذکر) (شہیدی ؎) جب تک بنی بنی
نہ بنی گھر کی راہ لی * عاشق ہیں یا شہیدی کسی کے غلام ہیں *

(۱۲) آتش کنایہ از گرمی ۔ و حدت عشق ہم و بقول صاحب انند کنایہ از گرمی آفتاب (نظیری
؎) چشمش براہ می رود مژگان نماکش نگر * در سینہ دارد آتشے پیراہن چاکش نگر * (اردو)
گرمی (مونث) ۔ سوز عشق (مذکر) آفتاب کی گرمی لفظاً آگ ۔ سوز و گداز کے معنوں میں بھی مستعمل ہے
(ناسخ ؎) مری چشم دریا بہاتی رہی * مری آگ عالم جلاتی رہی * ۔

(۱۳) آتش نزد اہل صنعت کیمیا است (اردو) کیمیا (مونث) (مسدس حالی ؎) کرو کچھ کہ کرنا ہی کچھ کیمیا ہے * مثل ہے کہ کرتے کی سب بدیا ہے *۔

(۱۴) آتش بمعنی گوگرد احمر (اردو) سرخ گندہک (مونث) (آصفیہ)۔

(۱۵) آتش کنایہ از قوت ہاضمہ (اردو) قوت ہاضمہ (مونث) (آصفیہ)

(۱۶) آتش بمعنی اشتہا (اردو) اشتہا۔ بھوک (مونث) (مصحفی ؎) کھا گئی مردے ہزاروں ہی زمین * اشتہا لیکن نہ اسکی کم ہوئی * اردو مین بھوک پیاس کی شدت کو آگ کہتے ہین (امیر) (مومن ؎) آب خنجر سے کہین پیاس مری بجھتی ہے * اور بھی آگ لگاتا ہے یہ پانی مجکو *۔

(۱۷) بقول صاحب فرہنگ انندراج آتش کنایہ باشد از آفتاب (اردو) آفتاب۔ سورج (مذکر)

(۱۸) آتش کنایہ باشد از برق (اردو) برق۔ بجلی (مونث) (آصفیہ)

(۱۹) آتش کنایہ از شراب سرخ (اردو) سرخ شراب (مونث)

(۲۰) آتش کنایہ از شراب گرم (اردو) گرم شراب (مونث)

(۲۱) آتش کنایہ از لب سرخ معشوق (اردو) معشوق کے سرخ لب (مذکر)

(۲۲) مولف گوید کہ آتش کنایہ از دوزخ ہم باشد (سلمان ساوجی ؎) بہرہ جنا آتش چہ یا بد ہر کہ برد سر بہ تیغ * خاصہ شمعے را کہ اوچشم وچراغ انبیاست * (اردو) دوزخ (مونث) (مومن ؎) ہوا مسلمان مین اور ڈرسے نہ درس واعظ کو سن کے مومن * بنی تھی دوزخ

بلا سے بنتی عذاب ہجر صنم نہ ہوتا ۔ بقول صاحب فرہنگ انند راج تش مخفف آتش است چنانکہ مولوی معنوی می فرماید (ع) موسی اندر درخت ہم تش دید ۔

آتشِ آب پرور (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحبان برہان جامع و سروری کنایہ از تیغ آبدار است عجب است کہ صاحب سروری ازکلام خاقانی سند گیرد کہ متعلق بہ آتش تیغ است و ہو ہذا (ع) کوہ البرز را کند آہنگ آتش آب پرور تیغش ۔ مؤلف ۔ گوید کہ سند آتش آب پرور بمعنی تیغ از کلام رضا قلیخان ہدایت بدست آمدہ (ع) یکے آتش آب پرور بدستش ۔ کہ با خوے مریخ و بارِ کیوان ۔ (اردو) شمشیر آب دار ۔ و تیغ آبدار جسکی سند لفظ آب دار پر گذر چکی ہے ۔

آتشِ آب پیکر (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب ناصری کنایہ از (۱) شراب (۲) سراب (۳) شمشیر آب دار (۴) لب معشوق (حکیم سنائی (ع) درگذر زین سراے کون و فساد بسپر از معدن و برو بمعاد ۔ کاندرین خاک تودۂ بے آب ۔ آتش آب پیکرست سراب (اردو) (۱) شراب (مونث) (۲) سراب (مذکر) بقول صاحب آصفیہ وہ چیز جو موسم گرما میں عین دوپہر کیوقت زمین شور میں پانی کا دھوکا دیتی ہے اردو میں سراب مستعمل ہے (۳) شمشیر آبدار (مونث) (۴) لب معشوق ۔ (مذکر)

آتشِ آبدار (اصطلاح) باضافت رابع (۲۲۵)
فارسیان این را بہ تشبیہ سرخی رخسار استعمال کردہ اند چنانکہ صائب گوید (ع) صلح داد است آب و آتش را ۔ آتش آب دار رخسارش مخفی مباد کہ آتش بمعنی نور و رونق و غضب آمدہ چنانکہ در لفظ آتش بر معنی نمبر ۲ و ۳ و ۴ گذشت پس سرخی رخسار را آتش آبدار رخسار میتوان گفت (اردو) بقول امیر

آتش رخ بلا اضافت القاب محبوب کیلئے مستعمل ہے اور آتشین رخسار بھی کہا جاتا ہے اور آتش رنگ رخ معشوق کے صفات سے ہے۔ (ناسخ ؎) کھینچے گر نقشہ ترے رخسار آتش رنگ کا ٭ کیا عجب یکرنگ ہو گر خامہ ارژنگ و شمع ٭۔

(۲۲۵) **آتش آب اسوختن** (استعمال) خشک کردن آتش آب را است چنانکہ ظہوری گوید (؎) باد خاکم را ببرد آتش آبم را بسوخت ٭ خوردہ بر ہم طینتم از اعتدال افتادہ ام ٭ مخفی مبادکہ آب بمعنی آبرو و آتش کنایہ از حدت عشق آمدہ چنانکہ در لفظ آب و لفظ آتش گذشت پس آتش آب راسوختن بمعنی سوختن حدت عشق آبرو را میتوان گرفت کہ کنایہ از بے آبروئی است و مصداق از ماست کہ بر ماست (اردو) آگ کا پانی کو خشک کر دینا۔ حدت عشق آبرو جل جانا۔

آتش آب رنگ (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب ناصری کنایہ از شراب صاف باشد (رضا قلیخان ہدایت ؎) بہ آب آتشین آن آتش چون آب ہمزانو ٭ شگفتا آب آتش رنگ و آتش آب رنگستے (اردو) شراب صاف (مونث)

آتش آب گردیدن (استعمال) سرد شدن آتش چنانکہ صائب گوید (؎) کدام زہرہ جبین بے نقاب گردیدست کہ آتش از عرق شرم آب گردیدست (اردو) آگ بجھنا۔ (امیر اللغات) (۱۲۲۲)

آتش آر (اصطلاح) بدون اضافت رابع و بمد الف ثانی بقول صاحب شمس اللغات بعلوق ورواج۔ دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ و بدیں معنی مرادف آتش است کہ بر نمبر ۱۰ گذشت

آتش آرمیدہ (اصطلاح) باضافت رابع و الف ممدودہ ثانی کنایہ از آتش غیر مشتعل است کہ در خاکستر محفوظ باشد و آرمیدہ صفت آتش است

بہار بضمن لفظ آتش ذکر این می کند و از معنی ساکت۔ حقیقت اینست کہ این مفعول مصدر (آرمیدن آتش) است۔ آرمیدن بمعنی ساکن شدن و قرار گرفتن و نجنبیدن آمدہ (والہ ہروی ے) وران زلف والہ نگہ کن دل خود ٭ مذیدی اگر آتش آرمیدہ ٭ (اُردو) دبی ہوئی آگ۔ جس کا مصدر بقول امیر (آگ دبی ہونا) یا (آگ دبنا) ہے (میر ے) پاؤن پڑ گئے ہین پھپولے مرے تمام ٭ ہر گام راہ عشق ہین گویا دبی ہے آگ ٭۔

آتش آسمان (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ برق و رعد و تندر (اُردو) بجلی۔ گرج (مونث) آصفیہ

آتش آسمان جولان (اصطلاح) باضافت رابع۔ آتش مشتعل باشد (جمال الدین عبدالرزاق در تعریف آتش گوید ے) زمانہ سیرت و گردون نہیب و دریا جوش ٭ زمین گذار و زمان فعل و آسمان جولان ٭ (اردو) آتش بلند بقول امیر جس مین شعلے زیادہ اُٹھتے ہون (ناصر ے) جلا کر پہاڑون کو کر دے جو خاک ٭ بلند اور تیز آتش ہولناک ٭

آتش آشامیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آتش خوردن است کہ می آید (امیر خسرو ے) نہ گشت سیر ز طوفان آتش عشقت ٭ دلم کہ بادگوارش آتش آشامی ٭ (اُردو) دیکھو آتش خوردن۔ بقول صاحب جامع اللغات آگ پھانکنا۔ غضب مین آنا۔ عاشق ہونا۔ غم کھانا۔ مصیبت بھگتنا

آتش آلود (استعمال) بقول بہار معروف چنانکہ ملا وحشی گوید (ے) جاے خود در بزم خوبان شمع سان ہرگز نکرد ٭ آنکہ اشک گرم و آہ آتش آلودے نداشت ٭ (محمد سعید اشرف ے) تا نقاب افگندہ آن رخسار محسود چراغ پر فت در فانوس حسن آتش آلود چراغ ٭ (مولف گوید)

کہ آتش آلود صفت چیزے است کہ (۱) پر از آتش (۲) و نورانی و روشن و پر رونق باشد۔ ملا وحشی در کلام خود آہ ہ آتش آلود یعنی آہ آتشین آوردہ و از حسن آتش آلود کہ در کلام اشرف است حسن روشن مراد باشد (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات نہایت گرم چیز اور بقول امیر آتشناک اُردو مین مستعمل ہے یعنی آگ سے بھرا ہوا۔ آگ کی طرح سُرخ (۲) نورانی۔ چمکیلا۔ روشن رونق دار۔

آتش آہنگ (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از جلد و تیز رو باشد (مولانا مظہر در تعریف اسپ گوید ؎) بخاک بادیہ پرور آتش آہنگے ٭ کز آب و کاہ کفایت کند باہ و سراب ٭ مؤلف گوید کہ از قبیل گرم خیز و گرم رو۔ گرم رفتار (اردو) آتش قدم اردو مین مستعمل ہے بقول امیر تیز قدم۔ گرم رو (ناسخ ؎) اس قدر آتش قدم دیکھا نہین اے شہریار ٭ کیا عجب گر نعل ہو جاے سم توسن مین آگ ٭۔

آتش ارزن فشان (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب ناصری کنایہ از آتشے است کہ شرارہ ہاے بسیار دارد (خاقانی ؎) ہست روے ہوا کبوتر فام ٭ آتش ارزن فشان کند امروز ٭ (اردو) وہ آگ جس سے شرارے اور چنگاریان نکلین۔

(۳۲۵) **آتش ارزن فشان کردن** (مصدر اصطلاحی) آتش را تیز کردن بحدے کہ شرار انگیزد۔ سند این در اصطلاح ماضیہ گذشت (اُردو) آگ بھڑکانا بقول امیر آگ کو ہوا دیکر مشتعل کرنا (رشک ؎) آگ بھڑکا کے دکھاتا اسے اے نامہ بر وہ حال جانسوز زبانی نہ کہا جاے گا

آتش از آب فروختن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب از آتش بر آوردنست صاحب

فرہنگ اند ذکر این کردہ است (میر معزی ؎)
من چو خواہم کرد فریاد آب ز آتش بر کشم ؎
او چو خواہد خورد تشویر آتش افروزد ز آب ؎

(۲۲۰) **آتش از آب انگیختن** (مصدر اصطلاحی) امر غیر ممکن و غریب بظہور آمدن و آوردن - مخفی مباد کہ مصدر انگیختن را اہل لغت بالاتفاق متعدی قرار دادہ اند و بدین لحاظ در معنی اول الذکر اعتراض پیدا میشود ولیکن از استعمال فارسیان انگیختن بمعنی لازم ہم بنظر آمدہ چنانکہ نظامی گوید (ع) میان نازک و سینہ انگیختہ ؛ درین مصرع لفظ انگیختہ بمعنی بلند و بر آمدہ باشد کذا فی نوادر المصادر و از کلام ابن جلال عراقی ہم کہ این مصدر اصطلاحی را نوشتہ است معنی لازم پیداست (ع) انگیخت است آتش حسنت ز آب حسن ؛ یعنی امر عجیب و غریب از حسنت بوقوع آمدہ سند معنی متعدی بدست نیامدہ ولیکن مصدر انگیختن خود سند آن باشد (اردو) عجیب و غریب کام وقوع مین آنا - کرنا -

آتش از آب بر آوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب از آتش بر آوردن و در یک معنی مرادف ماضیہ ہم (والہ ہروی ؎) ز آتش آب بر آوردہ عشق و آتش از آب ؛ ز دل بدیدہ نیاوردہ ایم نم لعبث ؎

(۲۲۱) **آتش از آتش نمیسوزد** (مثل) این مثلے است و فارسیان در جائے زنند کہ دو مقابل عدیل یکدیگر باشند - صاحبان لغت ذکر این نکردہ اند اما در کلام ظہوری استعمال این یافتہ میشود (؎) غیر گو در دفع گرمائے ہوس صندل بمال ؛ آتش از آتش نمیسوزد - دل ما آتش است ؛ (اردو) ٹھیکرے ٹھیکرے بدلائی نہین ہوتی - جیسے کو تیسا - لوہے کو لوہا ہی کاٹتا ہے - سوتے کو سوتا نہین جگاتا - برابر کی ٹکر -

(۲۲۲) **آتش از پا نشستن** (مصدر اصطلاحی) سرد شدن

آتش است چنانکہ بیدل گوید (ع) زبادہ نشست
آتش تا نشد خاکستر اجزالیش ٭ بسعی نیستی ہم
عبرت کارا چنین باید ٭ (اردو) آگ بجھنا۔

آتش از چشم پریدن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم کنایہ از حالتے است کہ
از رسیدن صدمہ سخت بر سر و روے رو
دہد و در چشم مثل لمعہ برق متخیل شود و بہار
گوید کہ این را چراغ از چشم جستن نیز گویند۔
(مرزا طاہر وحید گوید ع) چو سیلی بچقماق
گوشش رسید ٭ ازان سیلی آتش زچشمش
پرید ٭ (اردو) آنکھون مین ترمرے پھرنا۔
بقول امیر دماغی صدمہ سے آنکھون کے
آگے ذرے سے نظر آنا۔

آتش از چشم جستن (مصدر اصطلاحی) اول بقول
آتش از چشم جہیدن صاحب بحر عجم مرادف ثانیہ
(صائب ع) خانہ گز روے آتشناک و
روشن نشد ٭ تا قیامت می جہد آتش زچشم
روزنش ٭ بہار ہم ذکر این می کند مولف
گوید کہ آتش از چشم جہیدن ہم باستناد این
شعر صائب مرادف اول باشد۔

آتش از چشم کسے گرفتن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار و صاحب بحر عجم مرادف آب
از چشم کسے گرفتن کہ ترسانیدن باشد مولف
گوید کہ تادیب مراد است کہ بہتر از ترسانیدن
است۔ (تاثیر ع) ازان آتش چراغ دودمانے
می شود روشن ٭ کہ در خردی پدر از چشم
گریان پسر گیرد ٭ و بہ تحقیق مولف (۲)
بمعنی حقیقی ہم استعمال این می شود۔ چنانکہ
علی خراسانی گوید (ع) ہر کس کہ سوز عشق
زافغان من گرفت ٭ آتش بجاے آب
زچشمان من گرفت ٭ (اردو) ڈرانا دھمکانا
(۲) کسی کی آنکھون سے بعوض اشک شرر لینا
(کیف ع) سگ لیلی کو سکھا دے ادب اتنا
کوئی ٭ دیکھکر قیس کو بھاگے نہ ہرن کی صورت

(۱) **آتش از چنار جست** (مقولہ)

(۲) **آتش از چنار جستن** (مصدر اصطلاحی) بہار ذکر نمبر (۲) می کند و بضمن آن مقولۂ (۱) را ہم۔ بقولش نمبر (۲) امرے در نہایت غرابت واقع شدن است۔ می فرماید کہ چون امرے در نہایت غرابت واقع شود فارسیان گویند کہ آتش از چنار جست خلاصہ اینست کہ مقولۂ (۱) مشتق از مصدر اصطلاحی است۔ (انوری ۵) بے آبروے دست تو ہر کس کہ آب یافت * از دست چرخ جست چنان کاتش از چنار * مولف۔ گوید کہ آتش از درخت چنار جستن در بادی النظر عجوبہ نباشد صاحب غیاث گوید کہ چنار بفتح درختے باشد در ولایت۔ بسیار کلان برگش بشکل پنجۂ انسان بشبہا از وانگر بار دو عمرش بہزار سال رسد و بقول صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری شیخ عطار گوید (۵) ہلاک نفس خوے زشت نفس است * نکوزد این مثل را ہوشیارے * کفن برتن تند ہر کرم پیلہ * برآرد آتش از خود ہر چنارے * (رضاقلیخان ہدایت ۵) چنار ار سالخورد آید بسوزد * چنار خورد کے آتش فروزد * پس متحقق شد کہ آتش از چنار بعد از مدت دراز پیدا شود و بعضے از اہل لغت این مدت را ہزار سالہ گفتہ اند۔ اندرینصورت آتش از چنار جستن امریست کہ در ہزار سال عمر سر زند باقی حال در راے مولف آتش از چنار جستن وقوع امرے باشد کہ آسان نیست مولف را با نہایت غرابت البتہ اتفاق نیست چیزے کہ کم بوقوع آید و در حکم الشاذ کالمعدوم باشد۔ آتش از چنار جستن است و بس (اردو) (۱) مشکل کام ہوگیا (۲) مشکل کام کا ہو جانا۔

آتش از چیزے زبانہ زدن (مصدر اصطلاحی)

شعلہ کشیدن آتش است از چیزے (جامی ؎)
آن کج کلہ چو کاکل گلبوے شانہ زد * از رشک شانہ
آتشم از دل زبانہ زد * (اردو) آگ بھڑک اٹھنا
آگ بھڑکنا (امیر) (آتش ؎) نالۂ عاشق
دل سوختہ ہے آفت جان * بھڑکی خوب آگ
جہان ڈھیر ہے خاکستر کا *

(۱) **آتش از خیار برون جستن** (مصادر اصطلاحی)
(۲) **آتش از خیار جستن** بہار۔ دوم را
بضمن (آتش از چنار جستن ذکر کنند) و (۱) کنایہ
باشد از بودن امرے ناممکن و ممتنع (۲) امر
ممتنع و ناممکن بوقوع آمدن (میر خسرو ؎)
من از فسردہ دلان سوز عشق چون جویم *
زہے محال کہ آتش برون جہد ز خیار * (کمال
اسمعیل ؎) لطیفہ کرم تست اینکہ نرگس را *
بسے باد بہار آتشے جہد ز خیار * (اردو)
کسی کام کا ناممکن ہونا (۲) ناممکن کام کا
وقوع مین آنا۔

آتش از خیار بجست و نجہد (مثل) شلے است
کہ فارسیان در مقام اظہار امر محال و ممتنع
زنند صاحب ناصری بضمن لفظ چنار ذکر این
می کند (ادیب صابر ؎) نکرد وہم نکند حاسد
تو کار صواب * بجست و ہم نجہد ہرگز از خیار
آتش * (اردو) پانی مین آگ نہ لگی ہے اور
نہ لگے گی۔ ہوا مٹھی مین بند نہین ہو سکتی۔
(معروف ع) کرسکے کون بھلا بند ہوا مٹھی مین

(۳۲۴) **آتش از دل افروختن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آتش از دل کشودن باشد (نظامی ؎)
تا بتوانی ز دل آتش فروز * دشمن خود را بہ گلی
کش چو روز * صاحب ارمغان ہمین سند را
بذیل آتش افروختن می آورد۔ قاتل

(۳۲۵) **آتش از دل برآوردن** (مصدر اصطلاحی)
دل را روشن کردن است کہ صفاے قلب
باشد چنانکہ باقر کاشی گوید (؎) گر مرد راہ
عشقی از دل برار آتش * کے روشنی پذیرد

چشم از چراغ مردم ٭ (اردو) دل روشن کرنا قلب کی صفائی کرنا۔

آتش از دل سنگ کشیدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آتش از سنگ کشیدن است (مظہر جانجان ؎ از دل سنگے تو آخر آتشے خواہی کشید ٭ آہن سردے کہ می کوبیم بے تاثیر نیست ٭

آتش از دل کشودن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از آہ کردن است سند این از کلام رضی دانش در مصدر (آب از جگر گرفتن۔) گذشت۔ (اردو) آہ کرنا۔ آہ کھینچنا (اسیر ؎) ہنستے تھے جو قاہ قاہ شیشے ٭ اب کرتے ہین آہ آہ شیشے ٭ (ناسخ ؎) ہجر ساقی مین لہو مے ہوگئی جلکر کباب ٭ جاے قلقل اے صراحی آہ آتشبار کھینچ ٭

آتش از زبان شعلہ کشیدن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از آہ گرم کردن است (محتشم کاشی ؎) بترس ازانکہ ورآرد سر از دہان من آتش ٭ بجانب تو کشد شعلہ از زبان من آتش ٭ (اردو) آہ گرم کرنا۔

آتش از سنگ برآمدن (مصدر اصطلاحی) لازم آتش از سنگ برآوردن است کہ ظاہر شدن آتش چقماق از سنگ باشد (سیع کاشی ؎) از تاب ہیئت چہرۂ گلرنگ بآئینہ ٭ آتش تماشاے تو از سنگ برآید (اردو) پتھر سے آگ نکلنا۔ چقماق سے آگ جھڑنا

آتش از سنگ برآوردن (مصدر اصطلاحی) متعدی ماضیہ کہ بقول بہار (۱) چقماق زدن (۲) کار مشکل کردن است و او سند را بہ اصطلاح۔ آتش منزل۔ حوالہ و ہم و آن ہمانست کہ در اصطلاح آیندہ می آید (اردو) (۱) آگ جھاڑنا بقول امیر چقماق سے آگ نکالنا۔ (۲) مشکل کام محنت و مشقت سے کرنا (مع)

آتش از سنگ برون آمدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آتش از سنگ برآمدن باشد

(محمد اسحاق شوکت سے) کے دلیل منزل
جانان تو اند شدتنت ۞ آتش منزل کجا از
سنگ راہ آید برون ۞

آتش از سنگ رویانیدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار کنایہ از ایجاد کردن آتش از سنگ
است و این استعارہ باشد (الخ) چنانکہ صائب
گوید (سے) نیم پروانہ تا بر گرد شمع دیگران گردم ۞
سپند شوخ من از سنگ می رویاند آتش را ۞
مؤلف. گوید کہ آتش از سنگ بر آوردن
ایجاد نیست کہ نتیجہ چقماق زدن است آنچہ
شاعر آتش رویانیدن نوشتہ بخیال مولف
سرخی سنگ باشد کہ از سائیدن حنا بر سنگ
پیدا گردد و ہمان سرخی استعارہ باشد از
آتش بعضے برآنند کہ سپند تخم حناست کہ آنرا
برائے دفع چشم زخم بر آتش سوزند و آواز
تیز کہ ازو پیدا شود اگر فی الحقیقت چنین
باشد فاعل (آتش از سنگ رویانیدن)
ہمین سپند باشد کہ حنا را پیدا کند و لبائیدن
آن رنگ سرخ بر سنگ کشد واللہ اعلم (اردو)
بقول صاحب جامع اللغات مشکل کام کرنا. صاحب
بہار عجم کے قول کا ترجمہ۔ پتھر سے آگ نکالنا
و بقول مؤلف پتھر سے آگ اگانا یعنی پتھر سے
حنا کی سرخی پیدا کرنا۔

(۲۲۳) **آتش از سنگ کشیدن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب از آہن کشیدن باشد۔ (۲)
چقماق زدن (صائب سے) ہمنشین فسردہ
از پئے سامان اشک و آہ ۞ آتش ز سنگ و
آب ز آہن کشیدہ اند ۞ (غنی سے) آتش لخ
جنون از سنگ طفلان می کشد ۞ یک نفس
غافل نیند از کار خود دیوانہ ہا ۞ (اردو)
دیکھو آب از آہن کشیدن و آتش از سنگ
بر آوردن۔

(۲۲۴) **آتش از سینہ رویانیدن** (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از آہ کردن (صائب سے) مژگان خار

از سینہ می رویاند آتش را ٭ یاقوت لب از
رخ رنگ می گرداند آتش را ٭ (اردو) سینہ سے
آہ نکالنا (آتش سہ) نکالین گے ترے تفتہ
جگر جو آہ سینہ سے ٭ تو کر کے اسکو آلودہ
شرارون مین نکالین گے ٭

آتش از غاو شو جہانیدن (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از کار ناممکن و ممتنع را ممکن ساختن
است صاحب ناصری بضمن لفظ چنار ذکر
این می کند و گوید کہ غاو شو مرادف چنار است
(شمس فخری سہ) پنداشت شمنت کہ بہ اندیشہ محال
تاند کہ آتشے بجہاند ز غاو شو ٭ (اردو) آسمان سے
تارے اتار لانا۔ آسمان پہاڑ کے تھگلی
لگانا۔ بقول امیر دشوار یا محال اور ناممکن
کام کرنا۔

آتش از و یافتند (مقولہ) بقول صاحبان
شمس و مؤید الفضلا۔ بمعنی رونق و گرمی بازار
از و یافتند (اردو) ساری رونق انھین سے ہے
انھین کے دم قدم کی برکت ہے۔

آتش افتادن (مصدر اصطلاحی) اثر کردن
آتش چنانکہ غنی گوید (سہ) چو سرکش بر سر
افتادگی آید مشو ایمن ٭ کہ کار خویش خواہد کرد
آتش ہر کجا افتد ٭ (اردو) آگ لگنا (امیر اللغات)

آتش افتادن بچیزے (مصدر اصطلاحی)
(۱) اثر کردن آتش بچیزے (صائب سہ) از
شکر خندہ ات آتش بجہان افتاد است ٭
این چہ شور است کہ در عالم جان افتاد
است ٭ (۲) بے قرار شدن (ارسلان سہ)
مرا کہ رہ گذر سوے گل و گلشن نمی افتد ٭
کہ از ہجر گلے آتش بجان من نمی افتد ٭ (اردو)
آگ لگنا دو نون معنون مین (امیر اللغات)

(۱) آتش افتادن در چیزے (مصدر اصطلاحی)
(۲) آتش افتادن در کسے اوّل بقول بہار
کنایہ از سوختہ شدن چیزے و بہ تحقیق مؤلف
اثر کردن آتش و روشن شدن آن چنانکہ

محتشم گوید (ھ) ز سوز دل چو با د شرح
حال خویش نویسم ٭ ہزار بار فتد در زبانِ
قلم آتش ٭ (ارسلان ھ) ز آہ آتشینم دل
نمی سوزد رقیبان را ٭ کہ آتش ہیچگہ در سنگ و
در آہن نمی افتد ٭ (۲) مؤلف۔ گوید کہ
آتش افتادن در کسے کنایہ از گرم شدن او
باشد خواہ از غصہ یا بغض و حسد۔ چنانکہ ظہوری
گوید (ھ) آتشے در واعظ افتد گر نمایم توبہ
عمر بگذشت و گداز شرم استغفار نیست ٭ اردو
دونون معنون مین آگ لگنا (۱) کسی چیز
مین آگ لگنا یعنی جلنے لگنا (۲) کسی شخص کو
آگ لگنا اس کا غصہ ہونا جلنا بھن جانا خواہ
غصہ سے یا حسد سے۔ (ناسخ ھ) ذکر کیا
شب ہاے فرقت مین چراغ و شمع کا ٭
آگ لگنے سے کبھی روشن سیہ خانہ ہوا ٭
(داغ ھ) ذکر مجنون سے مجھے آگ لگی
جاتی ہے ٭ گرچہ ظاہر ہے تمہارا وہ طلبگار نہ تھا
(ظفر ھ) اثر دیکھا ترا اے گریہ وہ بیدرد
کہتا ہے ٭ کہ مجکو آگ لگتی ہے ترے آنسو
بہانے پر ٭

آتش افرازہ (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم تیرے بود از آتشبازی کہ بر ہوا رود (اردو)
ہوائی (مونث) (صاحب آصفیہ ھ) داغ کا
پٹاخانہ وہ دلدار ہوائی ٭ چھوڑون گا جو مین
گوز کی یکبار رہوائی ٭۔

آتش افروختن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم (۱) روشن کردن آتش (۲)
فتنۂ خوابیدہ را بیدار کردن و بقول بہار
فتنہ و آشوب برانگیختن و بہ تحقیق مؤلف
(۳) مجازاً سوز پیدا کردن (شیخ شیراز ھ)
اگر صد سال گبر آتش فروزد ٭ چو یکدم اندران
افتد بسوزد ٭ (ولہ ھ) میان دو تن آتش
افروختن ٭ نہ عقل ست خود در میان سوختن ٭
(محتشم کاشی ھ) افروخت آتشی ز نگہ گرم

آتشے ؛ درمحتشم نہفتہ برآوردہ ودود رفت۔
(اُردو) آگ روشن کرنا۔ آگ سُلگانا (۲)
آگ لگانا۔ (آتش سلہ) خس وخاشاک کا
رتبہ ہے مجھے عالم مین ؛ پہلے پھکتا ہون مین
جو آگ کو سُلگاتا ہون۔ (برق ۵۲) آپ
جل جائین گے سب آگ لگانے والے ؛
دو گھڑی مین وہی تم ہو وہی جانان مین ہون

آتش افروز (اصطلاح) بقول صاحب برہان
(۱) ظرفے باشد بہئیت کلۂ آدمی۔ دو سوراخ
تنگے دارد۔ چون آنرا گرم کنند ومیانِ آب فرو
برند آب را بخود کشد و چون بکنار آتش نا افروختہ
گذارند چون گرم شود بخارے ازان بر آتش
وزد و آتش را فروزد واین از مخترعاتِ
جالینوس است (الخ)۔ بعضے گویند کہ ظرف میانہ
تہی است از مس وغیر آن کہ بہئیت کلۂ جانور
دوچشم وبینی ودہان داشتہ باشد۔ درموضع
دہانِ وے سوراخ باریکے کنند ہرگاہ خواہند
آتش بیفروزند اندکے آب دران کنند وبر
آتش نہند تا گرم شود وبخار آب بر آتش وزد
وآتش افروختہ گردد۔ (اُردو) ایک ظرف
کا نام جسکو جالینوس نے ایجاد کیا تھا جس سے
آگ روشن کیجاتی ہے۔
(۲) آتش افروز بقول صاحب برہان سوختہ
ہرچیزے کہ بدان آتش افروزند۔ (اُردو)
بقول صاحب جامع اللغات آگ جلانے کا
ایندھن۔
(۳) آتش افروز بقول صاحب برہان نام
ماہ یازدہم است از سال ہاے ملکی یزدجری۔
(اُردو) سال یزدجری کے گیارہوین مہینہ
کا نام۔
(۴) آتش افروز نام مرغے ہم است کہ آنرا
برومی ققنس خوانند۔ ہزار سال زندگانی کند۔
پس ریزہ ہاے ہیزم جمع آوردہ دران بنشیند
وبال وپر زند تا آتش افروختہ گردد و وے بسوزد

(برہان) (ابو نصر نصیرائی سہ) بے تو اے آفتاب
بر دلِ ما ؎ شبِ مہتاب آتش افروز است ؎
(اُردو) ایک پرندہ کا نام جس کو زبان اُردو
مین بھی ققنس ہی کہتے ہین۔ بقول صاحب جامع
اللغات ہزار برس سے کم اسکی عمر نہین ہوتی۔
آخری وقت خس و خاشاک جمع کرکے خود اسمین
بیٹھ جاتا ہے اور پر جھاڑتا ہے پرون سے آگ
نکلکر کانٹے جل اُٹھتے ہین خود بھی انہین مین جل
جاتا ہے۔

(۵) آتش افروز مطبخی و مددگار مطبخی نیز مسرع۔
(حکیم سنائی سہ) کافتاب سپہر با ہمہ قدر ؎ آتش
افروز دیگدان من است۔ (اُردو) اُردو مین
آتش افروز آگ بھڑکانے والے کے معنون
مین مستعمل ہے۔ (مومن سہ) ملاجب یہ جوابِ
سامعہ سوز ؎ ہوا سرگرم آہِ آتش افروز ؎ آتش
افروز کا ترجمہ اُردو مین باورچی اور اسکا مددگار
جسکو دکن مین سوختہ کہتے ہین جو آگ کی نگرانی
کرتا ہے۔

(۶) آتش افروز فاعل ہر یک معنی مصدر آتش
افروختن و مجازاً فتنہ پرداز (اُردو) اُردو
مین آتش افروز مجازاً مفسد اور فتنہ پرداز
کو بھی کہتے ہین۔ (بحر سہ) آتش افروزون نے
یارب سر اُٹھایا ہے بہت ؎ شمع کے مانند کھینچ
انکی زبان بالائے سر۔

آتش افروزنہ (اصطلاح) بفتح نون ہر
چیزے کہ بدان آتش افروزند ہمچو خس و خاشاک۔
(۲) چقماق۔ (مؤید الفضلا)۔ (اُردو) (۱) ایندھن
(مذکر) (مع) (۲) چقماق (مونث) (آصفیہ)

آتش افروزہ۔ (اصطلاح) بقول صاحب
جامع اللغات مرادف آتش افرازہ (اُردو)
ہوائی تیر جو آتشباز بناتے ہین۔ آگ دینے پر
سیدھا نشانے پر جاتا ہے۔

آتش افسردن (مصدر اصطلاحی) بدون
اضافت رابع۔ سرد شدن گرمی شوق چنانکہ

جامی گوید (ف) گرمی مجو بہ مجلس واعظ ز مستمع ؛ کو باشد آتش از دم سردش بیفسرد ؛ (اُردو) آگ سرد ہونا۔ شوق باقی نہ رہنا۔ (امیر اللغات)

آتش افسردہ (استعمال) باضافت شین معجمہ آتش سرد بہار بذیل لفظ آتش ذکر این کردہ است (ظہوری ف) آتشِ افسردۂ دل بر سرِ کویت حرام ؛ شعلہ پرورد است باد گوشۂ دامان ما ؛ (اُردو) بجھی ہوئی آگ۔ اہل زبان نے آتش افسردہ کو بھی اُردو مین باندھا ہے (ناسخ ف) تو ہی بھڑکائے گی اے بادِ بہار ؛ دل ہمارا آتشِ افسردہ ہے۔

آتش افشاندن (مصدر اصطلاحی) (۱) برآوردن و روشن کردن آتش۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این می کند و می فرماید کہ آتش افشاندن معروف و میراندن آتش است و سند از کلام نظامی گیرد کہ می آید فتائل (صائب ف) از دم آتش فشان آئینۂ تاریک خود ؛ گر نسازی آب بارسے پیش روشن گر گذار ؛ (نظامی ف) از بس آتش کہ طبیعت فشاند ؛ در جگر عمر تو گرمی نماند۔ (اُردو) (۱) اُردو مین آتش فشان کئی معنون مین مستعمل ہے۔ بقول امیر صفت مین آتا ہے (۱) شعلے اور چنگاریان دینے والا۔ (ناسخ ف) ایسے ہین میرے نالۂ آتش فشان بلند ؛ ہے آگ کے کُرّے سے بھی جسکا دہوان بلند ؛ (۲) دل مین تاثیر کرنے والی چیز جیسے دمِ آتش فشان (ناسخ ف) چلتی ہے اُس بُت کی فرقت مین دلا بادِ بہار ؛ باغ مین تو بہی دمِ آتش فشان دو چار کھینچ (۳) روشن نورانی (مومن ف) اے سوزِ گریہ آگے تری آب و تاب کے ؛ پانی بھرے ہے جلوۂ آتش فشانِ شمع ؛ آتش افشاندن کا ترجمہ اُردو مین (۱) آگ نکالنا۔ (۲) آگ برسانا۔ دیکھو امیر اللغات۔

(۱) **آتش افگندن بچیزے** (مصادر اصطلاحی)

(۲) **آتش افکندن بکسے** | بہار برذکر نمبر ۳

(۳) **آتش افکندن در چیزے** | قناعت کردہ

است و می فرماید کہ کنایہ از سوختن است۔ **مولف** گوید کہ نمبر ۲ کنایہ از بیقرار کردن ہم باشد و از نمبر ۱ و ۲ ہم بحالت خاص کہ باعتبار مفعول پیدا میشود ہمین معنی پیدا میشود (حزین (ا ع) آتش بدل سوختہ ام باز فکندی ؛۔ (محتشم ؎) بترس از انکہ زسوزندہ شعرہا گہ و بیگہ ؛ بہ مجلست فکند محتشم لسان من آتش ؛ (جامی ؎) سید ہی یادم از ان لالہ رخ اے باد بہار ؛ چند آتش بمن سوختہ جان می فکنی۔ (سلیم ؎) بر ضعیفان رحم کردن رحم بر خود کردن است ؛ وائے بر شیرے کہ آتش در نیستان افکند ؛ (ارسلان ؎) شررہا گرد و در خرمن صبر افکند آتش ؛ مرا آن قطرہ ہاے خون کہ از مژگان فرو ریزد ؛ (اردو) آگ لگانا۔ دونون معنون کے لئے (ناسخ ؎) بارت مین لگاے کوئی آگ جسطرح ؛ کرتے ہی عشق دل نرہا اختیار مین۔ (میر ؎) معشوقونکی گرمی بہی اے میر قیامت ہے ؛ چہاتی مین گلے لگ کر ٹک آگ لگا دینگے۔

(۱) **آتش انداختن بہ چیزے** | (مصادر

(۲) **آتش انداختن بکسے۔** | اصطلاحی)

(۳) **آتش انداختن در چیزے** | بہار نمبر ۲

را مرادف ماضیہ می گرداند و بہ تحقیق **مولف** ہرسہ مرادف ماضیہ باشد۔ (قاسم اردستانی ع) از خانہ برون آمد و آتش بمن انداخت۔ (فغانی شیرازی ؎) یارب این نغمہ کہ پرداخت کہ ابریشم عود ؛ آتش انداختہ در خرقہ پشمینہ ما۔

آتش اندود | (اصطلاح) بقول بہار مرادف آتش آلود یعنی پُر از آتش (صائب ؎) نشد روشن چراغم زان عذار آتش اندود شبی ؛ مگر چشم دہد در موسم خط آب از دودش (اردو) آتشناک اور آتشین انہین معنون مین اردو

مین مستعمل ہے (اسیرؔ) نام ہے طور اُس پری
کے روے آتشبار کا ؛ ہے چراغِ طور شعلہ روے
آتشناک کا۔

آتش انگیختن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم بیقرار گردانیدن (حافظؔ)
غلامِ آن کلماتم کہ آتش انگیزد ؛ نہ آب سرد زند
درسخن زآتش تیز ؛ (اُردو) بے قرار کرنا۔
بے چین کر دینا۔ تڑپا دینا و بقول صاحب
جامع اللغات بے قرار و بے آرام کرنا۔ و بقول
امیر۔ آگ لگانا۔ (ناسخؔ) گرمیِ بازارِ یوسف
آگے اُس یوسف کے کیا ؛ مُنہ دکھاتے ہی لگا
دے آگ جو بازار مین ؛

آتش انگیختن لالہ (مصدر اصطلاحی) کنایہ (۲۴۹)
باشد از شگفتن لالہ و اضافت بر غیر لالہ ہم
بہمین معنی درست باشد مثلاً آتش انگیختن حنا۔
براے سرخی رنگ حنا۔ و آتش انگیختن شفق۔
براے برآمدن شفق و غیر ذالک۔ علی محلہ۔
(لطف نیشاپوری گویدؔ) در مرو۔ پریر۔
لالہ آتش انگیخت ؛ وی نیلوفر بہ بلخ در آب
گریخت ؛ (اُردو) آگ لگا دینا۔ بقول امیر
باغ مین گل و لالہ کھلنے۔ جنگل مین ڈھاک پھولنے
کثرت چراغان اور سرخی شفق وغیرہ کی جگہ
تشبیہاً کہتے ہین۔ (رندؔ) گلشن مین آکے آگ
لگا دی بہار نے ؛ انگارے کی طرح سے ہر اک
گل دہک گیا ؛ (سوداؔ) لالہ خود رو نہین
ہے خون نے فرہاد کے ؛ جوش مین آکر لگا دی
کوہ کے دامن مین آگ ؛

آتش انگیز (اصطلاح) بقول بہار و
صاحب آنند (۱) بمعنی آتش انگیختن است۔
مولف گوید کہ آتش انگیز (۲) امر و (۳)
فاعل مصدر آتش انگیختن و (۴) مخفف آتش
انگیزی کہ حاصل بالمصدر آتش انگیختن باشد
چنانکہ نظامی گویدؔ) فرو پژمرید آتش انگیز
شان ؛ ز گرمی نشست آتش تیز شان ؛

(۵) بقول بہار بمعنی فروزینہ کہ عبارت ازان چوبہاے باریک وخرد است کہ در وقت افروختن آتش ابتدار بدان کنند چہ درگرفتن آتش ضعیف بچوبہاے قوی متعذر می باشد۔ (اردو) (۱) صاحب بہار عجم کے معنی کے لحاظ سے بھڑکا کرنا۔ (۲) آگ لگا۔ آگ لگانے کا امر (۳) آگ کا فاعل آگ لگانے والا (۴) آتش افروزی۔ (۵) بقول صاحب جامع اللغات خس وخاشاک (مذکر)

(۱۵۷) **آتش بآب غوطه زدن** (مصدر اصطلاحی) سرد شدن آتش باشد چنانکہ بیدل گوید۔
(ص) دل آنقدر گداخت کہ غم ہم بسیل رفت ؛ آتش بآب غوطہ زد از رشک این کتاب ؛
(اردو) آگ بجھنا۔

(۱۵۸) **آتش باده** (اصطلاح) باضافت رابع شراب یعنی شرابے کہ چون آتش است چنانکہ ظہوری گوید (ص) آبرو می رود بیاد مباد ؛ آتش بادہ وحیاسوزی ؛ (اردو) آتش سے (مونث)

آتشبار (اصطلاح) بقول بہار اسم فاعل از مصدر آتش باریدن۔ فارسیان درصفت مژگان وآہ وسقف وتیغ استعمال این کردہ اند وممکن است کہ وراے این ہرچہار استعمالے تازہ ہم بنظر آید سند استعمال کہ ذیل مرقوم بر سبیل تمثیل است (عرفی) قطعہ
بازاز شوق تماشاے پری رخسارمن ؛ دست برہم می زند مژگان آتشبارمن ؛ صوت موسیقار شیرے درنیستان خفتہ است ؛ کے تواند شد حریف آہ آتشبارمن۔ (صائب ص) آسمان چون خانۂ زنبور آتش دیدہ است ؛ دربر این سقف آتشبار چون خوابد کسے۔ (غنی ص) گر دردل خیال تیغ آتشبار او بگذشت ؛ کہ ہمچون آب آہن تاب خون من بجوش آمد ؛ (اردو) آتشبار کا استعمال اردو مین

ہوتا ہے۔ (ناسخ ؒ) پھلجھڑی کی طرح خط اپنا غبار افشان ہوا ؛ گر کبھی لکھی حقیقت آہ آتشبار کی ؛ (وزیر ؒ) رُوتے ہین اشکون کے بدلے خون گرم ؛ ابر ہین ہم لیکن آتشبار ہین ؛

آتش باریدن (مصدر اصطلاحی) (۲۵۸)

کنایہ از مبتلاے آفات و حوادث کردن است چنانکہ فغانی شیرازی گوید (ؒ) درجان ز عشق سوزے در دل زطعنہ داغے ؛ یاران حذر کہ بارد این روزگار آتش ؛ (اُردو) آگ برسانا بقول امیر اُردو مین مستعمل ہے (رشک ؒ) آگ برساتی ہین آہین جب وفور گریہ ہو ؛ یون تو ہوتی ہے رطوبت زا ہوا برسات مین ؛ آگ برسانے کا محاورہ گولہ باری۔ اور معرکۂ کارزار کے گرم ہونے کیلئے بھی ہے اور آگ لگانا بقول امیر تباہ اور برباد کرنے کے موقع پر بھی کہا جاتا ہے۔ (میر ؒ) کیا پوچھتے ہو عشق نے کیا آگ لگا دی ؛

آتشباز (اصطلاح) بقول بہار (۱) آنکہ مہتاب و ہوائی و گلریز و مانند آن بسازد۔ و بقول صاحب انند (۲) توپ انداز۔ (۳) برق و صاعقہ و بتحقیق مؤلف (۴) آن کہ آتش بازی کند۔ علی خراسانی گوید (ؒ) زر د شد رخسار خور تا عارض خود بر فروخت ؛ حُسن او خاصیت مہتاب آتشباز داشت ؛ (بیدل ؒ) نوبہار الفت داغ محبت میستیم ؛ طفل اشکم چون شرر در سنگ آتشباز بود ؛ (اُردو) آتشباز مذکر اُردو مین مستعمل ہے بقول صاحب آصفیہ و امیر آتشبازی بنانے والا۔ (۲) گولنداز۔ توپچی۔ (مذکر۔ آصفیہ)۔ (۳) بجلی۔ مونث۔ کڑک (مونث) آصفیہ۔ (۴) بقول امیر آتشبازبارود کی گلکاری کھلانے والا۔ (رشک ؒ) چھوڑ جائیگا ہمین وہ طفل آتشباز اگر ؛ پھلجھڑی کا کام لین گے آہ آتشبار سے

آتشبازی (اصطلاح) بقول صاحب افسر اللغات (۱) بازی از آتش (۲) اقسام آن کہ آتشبازان بسازند چون گلریز آتشباز وغیر ذالک۔ بہار بذیل مرغ آتشباز گوید کہ قسمے است از آتشبازی۔ طرز بیانش مؤید معنی اول است وکلام طغرا کہ بدست آمد سند ہر دو معنی باشد (طغرا ؎) چو موشک وا کند آہم ز آتشبازی شوقت ؛ بود در دست مژگان ہر طرف مہتابی اشکم ؛ (اردو) (۱) آگ کا کھیل۔ (۲) بقول امیر آتشبازی (مونث) انار۔ پھلجھڑی۔ مہتاب اور اسکے امثال جو بارود اور گندہک۔ کوئلے وغیرہ سے بنتے ہین (مصحفی ؎) گرم ہے آہ سے ہنگامۂ آتش بازی ؛ کونسی رات فلک تک یہ ہوائی نہ گئی۔ (رشک ؎) اسی شعبان مین گلریزیان روشن ہون آہون کی ؛ جو ابکے شوق آتشبازی اُسکو ہو تماشا ہو ؛

آتش بالا گرفتن (مصدر اصطلاحی) بلند شدن آتش باشد ومجازاً بمعنی سر کشیدن آتش عشق (جامی ؎) شوق تو شد فزون تماشاے سرو وگل ؛ بالا گرفت زین خس وخاشاک آتشم ؛ (ظہوری ؎) مجنون بدود آہ سیہ کرد خیمہ ؛ بالا گرفت آتش ما خانہ سوختیم ؛ (اردو) بقول امیر آگ بھڑکنا۔ بھڑک اٹھنا۔ (آتش ؎) نالۂ عاشق دلسوختہ ہے آفت جان ؛ بھڑکی خوب آگ جہان ڈھیر ہے خاکستر کا ؛ (جرات ؎) گل دیکھے جو یار بن چمن مین ؛ بس آگ بھڑک اُٹھی بدن مین ؛

آتشبان (اصطلاح) بقول صاحبان شمس وانند۔ شیطان ودیو۔ (اردو) شیطان دیو مذکر۔ (ذوق ؎) نشہ دولت کا بدطور اگر کو جس آن چڑھا ؛ سر پہ شیطان کے اک اور بھی شیطان چڑھا ؛ (آتش ؎) مین نے لیا بغل مین پریوش جو رات کو ؛ دیو فراق کشتی

مین مجھ سے پھڑ گیا ؎

آتش بجان (اصطلاح) بقول صاحبان بحر عجم و رشیدی و موید الفضلا غم و سوزش و شوق و محبت دارندہ۔ (بیدل ؎) ولدار رفت و من بہ تہ داغ سوختم ؎ یارب چہ برق بر من آتش بجان گذشت ؎ (اُردو) غمگین۔ بیقرار۔ سوز و گداز و شوق و محبت مین گرفتار۔ بقول امیر آتش نفس بمعنی تفتہ دل۔ سوختہ جگر۔ صاحب سوز و گداز مستعمل ہے۔

(۳۵۴) **آتش بجان افتادن** (مصدر اصطلاحی) بے قرار شدن و غم و سوز پیدا شدن۔ چنانکہ صائب گوید (؎) سیل در بنیاد تقوی از بہار افتادہ است ؎ توبہ را آتش بجان از لالہ زار افتادہ است ؎ (اُردو) بے قرار ہونا غمگین ہونا سوز پیدا ہونا۔

(۳۵۵) **آتش بجان در زدن**
آتش بجان زدن (مصدر اصطلاحی) بے قرار کردن چنانکہ جامی گوید (؎) کیست می آید قبا پوشیدہ دامن بر زدہ ؎ شکل شہر آشوب او آتش بجانم در زدہ ؎ (ولہ ؎) ہر سوے آن سرو روان زد ہر گلے آتش بجان ؎ کاشم ندادی باغبان رہ جانب گلزار خود۔ (اُردو) کلیجہ مین آگ لگا دینا۔ تڑپا دینا۔ بے قرار کر دینا۔ (خلیل ؎) داغ دیجاتی ہے برسات مین بے یار گھٹا ؎ ابر تر آگ کلیجے مین لگا دیتا ہے ؎ بقول امیر صرف آگ لگانا۔ بے قرار کرنے کے معنون مین مستعمل ہے (ناسخ ؎) گرمی بازار یوسف آگے اُس یوسف کے کیا ؎ مُنہ دکھاتے ہی لگا دے آگ جو بازار مین ؎

آتش بدامن گرفتن (مصدر اصطلاحی) (۳۵۶) اثر کردن آتش و سوختن۔ چنانکہ محتشم کاشی گوید (؎) بترس ازانکہ چو سگ دامن تو گیرم و گیرد ؎ بدامنت ز زبان شررفشان من آتش ؎ (اُردو) دامن مین آگ لگنا۔

آتش بدستار بستن (مصدر اصطلاحی)
بہار گوید کہ ہمچنین لالہ بدستار بستن عبارت تازہ است **مؤلف** گوید کہ آتش بدستار بستن کنایہ از سوختہ شدن و فدا شدن است چنانکہ شیخ شیراز گوید (شعر) از بس مرا بمشرب پروانہ الفت است ؛ آتش بجاے لالہ بدستار بستہ ام ؛ مخفی مباد کہ لالہ بدستار بستن خود را آراستن است اہل فارس لالہ را بدستار می زنند ہمچو اہل فرنگ کہ گل را بالاے سینہ بر لباس زنند۔ اگرچہ آتش بدستار بستن از قبیل لالہ بدستار بستن است۔ لیکن در معنی فرقے دارد بین کہ آن پرواے جان خود نکردن است و این آراستن خود۔
(اُردو) جل جانا۔ فدا ہو جانا بقول صاحب جامع اللغات اپنے اوپر آپ مصیبت لینا۔

آتش بدست خود زدن (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این میکند۔ یعنی کسے کہ از دست خویش گرفتار بلا شود در حق آن گویند کہ او آتش بدست خود زد (اُردو) آپ اپنے حق مین کانٹے بویا۔ اپنے پاؤن مین آپ کلہاڑی ماری اپنے ہاتھون اپنی قبر کھودا۔ (امیر) (ظفر شعر) ہمیشہ چاہتے ہین چھیڑ اُس کا نوکِ مژگان سے ؛ یہ کانٹے حضرتِ دل اپنے حق مین آپ بوتے ہین ؛ (ناصر شعر) اپنے ہاتھون قبر اپنی کھودتا ہے کوہکن ؛ فائدہ کیا بیستون پر ہو گا جوے شیر سے ؛

آتش بدل افتادن (مصدر اصطلاحی)
سوز و گداز در دل پیدا شدن است چنانچہ بیدل گوید (شعر) برفع کلفت سرائت است تدبیر ؛ گر آتشے بدل افتد ز دیدہ آب طلب ؛ (اُردو) دل مین آگ لگنا۔ (اسیر شعر) بجاے آنکھون سے گرم آنسو جو شمع کی طرح ڈھل رہے ہین ؛ لگی ہے اک آگ اپنے دل مین بدن سے شعلے نکل رہے ہین

آتش بدود آوردن (مصدر اصطلاحی)
شعلہ را بنشاندن و کنایہ از کم کردن سوز عشق

دتسکین حاصل کردن چنانکہ ظہوری گوید (ے) بیا و آہ سروش آتشے باید بدو و آورد ٭ کسے بآغم اگر ہمچون ظہوری گرم خون باشد ٭ (اُردو) سوز وگداز کو گھٹانا۔ تسکین دینا۔ جی ٹھنڈا کرنا۔ بقول امیر آگ بجھانا۔ (مومن ے) آتش دل زار مین لگائی اُسنے ٭ برسون جانِ حزین جلائی اُسنے ٭ چھینٹا جھپر کل اختلاطاً یانی ٭ بھڑکی ہوئی آگ کیا بجھائی اُسنے ٭

آتش برآب (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلا (۱) مرادف آب طرب (کذافی القنیہ والادات) ونیز کنایہ از شراب تیز وے انگوری بر پیالۂ بلوری۔ **مولف** گویا کہ مقصود صاحب موید جزین نباشد کہ شرابے کہ در پیالۂ بلوری باشد آن را آتش برآب گویند۔ (اُردو) وہ شراب تیز اور انگوری جو پیالۂ بلور مین ہو۔

(۳۹۹) **آتش برآوردن** (مصدر اصطلاحی) آتش از خود پیدا کردن وسوختن چنانکہ عرفی گوید (ے) چنین کہ نالہ ز دل جوشد و نفس نزنم ٭ عجب مدار کہ آتش برآورم چو چنار ٭ (اُردو) از خود آگ نکالنا۔ جلجانا۔ محاورہ اُردو مین لفظ از خود مستعمل ہے اور آگ نکالنا بھی کہا جاتا ہے امیر نے دونون کا ذکر کیا ہے۔

(۴۰۰) **آتش برافروختن** (استعمال) مرادف آتش افروختن باشد چنانکہ ظہوری گوید (ے) آتشِ کینہ چون برافروزیم ٭ گرمی اخگر وشرر مائیم ٭ (صیدی طہرانی ے) بروبخشم چرا آتشے برافروزی ٭ کہ بایدش بعرقہائے انفعال نشاند ٭۔

(۴۰۱) **آتش برجا ماندن** (استعمال) باقی ماندن آن است چنانکہ صائب گوید (ے) نیست خورشید اینکہ می بینی برین چرخ بلند ٭ ماندہ برجا آتشے از کاروان عاشقان ٭ (اُردو) آگ بچ رہنا۔ آگ رہجانا۔

آتش برخاستن از چیزے (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار معروف مؤلف گوید کہ بلند شدن آتش مراد باشد (حافظ ؎) حافظ این خرقہ بینداز مگر جان نبری ؛ کآتش از خرقۂ سالوس وکرامت برخاست ؛ (محتشم ؎) ناوکے بنشست ازو بر سینہ پر آتشم ؛ کآتشم یک نیزہ از چاک گریبان برنخاست ؛ (شاہ کبود جامہ ؎) از دل من گر نہ ہر دم آتشے برخاستے ؛ زاب چشم من جہانے سربسر دریاستے ؛ (اردو) آگ بھڑکنا۔ بقول امیر شعلے بلند ہونا۔ (آتش ؎) نالۂ عاشق دل سوختہ ہے آفتِ جان ؛ بھڑکی خوب آگ جہاں ڈھیر ہے خاکستر کا ؛ بقول امیر آگ بھڑک اٹھنا بھی کہا جاتا ہے۔

(۲۴۴) **آتش بردل زدن** (مصدر اصطلاحی) بے تاب کردن چنانکہ شیخ عطار گوید (؎) گر بر آتش نمی زنی آبے ؛ آتشم بر دل خراب مزن ؛ (اردو) بیتاب کرنا۔

آتشِ برزین (اصطلاح) باضافت شین معجمہ بقول بہار مراوف آذر برزین است۔ کہ آتش گاہے معروف باشد وآنرا یکے از ائمۂ دین ابراہیم زردشت کہ برزین نام داشت بنا کردہ وبقول صاحب فرہنگ اندراج۔ (۲) آتش خلیل باشد (سلمان ساوجی ؎) کسے کہ آتش برزین ندیدہ بود بدید ؛ زخش چو آتش وزآتش دمیدہ ریحانش ؛ (اردو) آتش برزین۔ مذکر۔ ایک قدیم آتشکدہ کا نام جسکو ابراہیم زردشت نے قائم کیا تھا۔

(۲۴۶) **آتش برفروختن** (استعمال) مرادف آتش برافروختن است (شفائی اصفہانی ؎) ساقی بیا وآتش بیدود برفروز ؛ از نور بادہ مجلس مقصود برفروز ؛ (ظہوری ؎) نخستین برفروزم ور دہم آتش بخاشاکے ؛ ہوس دارم کہ دل نخچیر شیر خشمگین باشد۔

آتش برکردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار آتش روشن کردن (ابوطالب کلیم ؎)

پنجۂ گل بین کہ از سرما نمی آید بہم ؛ زیر ہر گلبن زمینا سے آتش برکنید ؛ (اردو) بقول امیر آگ سلگانا۔ آگ روشن کرنا۔ (آتش ۵) خس و خاشاک کا رتبہ ہے مجھے عالم مین ؛ پہلے بھکتا ہون جو مین آگ کو سلگاتا ہون ؛

آتش برکشیدن (مصدر اصطلاحی) مراد آتش کشیدن است۔ در بعض نسخہ ہاے دیوان ابو طالب کلیم در آخر شعرے کہ در آتش برکردن گذشت برکنید را برکشید نوشتہ است۔ (۲۴۴)

آتش برگ (اصطلاح) بفتح با و سکون را و کاف فارسی بقول صاحب برہان بمعنی آتش زنہ است کہ چقماق باشد۔ صاحب بحر عجم می فرماید کہ خسے باشد کہ بگوگرد ترکردہ خشک سازند و بہندی دیا سلائی گویند (۲) و چقماق نیز (شہیدی قمی ۵) بیا ساقی شب عید است فکر عیدی من کن ؛ بآتش برگ ماہ نو چراغ بادہ روشن کن ؛ (غزالی مشہدی ۵۲) درست

خاک وجودم چون نگردد سوختہ ؛ شعلہ می ریزد ز آتش برگ نعل آن سمند ؛ بہار گوید کہ آتش برگ عبارت از مجموع سنگ چقماق و سوختہ۔ اسد اللہ خان غالب در قاطع برہان گوید کہ آتش برگ اسم سنگ پارہ ایست کہ پر از شرار باشد و آتش زنہ در فارسی و چقماق در ترکی افزار آہنین را گویند کہ چون آنرا بر آتش برگ زنند شرارہ ازان سنگ پارہ بیرون جہد۔ خان آرزو کلام مشہدی را کہ گذشت سند معنی دوم می گیرد و صاحب مصطلحات ہم موید اوست امّا صاحب سروری آتش زنہ را با افزار آہنین مخصوص می کند اندرین صورت آتش برگ را مرادف آتش زنہ گفتن درست نباشد در راے مولف کلام شہیدی قمی سند ادعاے اول صاحب بحر عجم باشد۔ اہل زبان زمانۂ حال ہم در آتش برگ و آتش زنہ فرق کنند مولف را ہم با راے غالب دہلوی اتفاق است (اردو)

(۱) دیا سلائی (مونث) (۲) چقماق۔ مونث۔ اُردو مین بقول صاحب فرہنگ آصفیہ چقماق آگ نکالنے کی پتھری کو کہتے ہین اور یہ استعمال فارسیون کے برعکس ہے فارسیون نے چقماق اور آتش زنہ کو اُس لوہے سے مخصوص کیا ہے جسکو سنگ آتشین سے ٹکرا کر آگ جھاڑی جاتی ہے۔

(۷۳۴) **آتش برون جستن** (مصدر اصطلاحی)

خود بخود آتش پیدا شدن است چنانکہ میر خسرو گوید (ص) من از افسردہ دلان سوز عشق چون جویم ؛ زہے محال کہ آتش برون جہد ز حیارہ (اُردو) آگ نکلنا۔ آگ نکل پڑنا۔ (ظفر ص) دھوان آگ سے آگ پتھر سے نکلی ؛ محبت کا سب مین اثر دیکھتے ہین۔

(۷۳۵) **آتش بزبان آمدن** (مصدر اصطلاحی)

سوز عشق از زبان پیدا شدن باشد۔ چنانکہ نظیری نیشاپوری گوید (ص) توکہ آسودہ دلی از غمِ سوز مخواہ ؛ منکہ شوریدہ ام آتش زبان می آید ؛ (اُردو) مُنہ سے کلیجا نکل پڑنا مُنہ سے شرارے نکلنا۔ سوز عشق کے بیان مین یہ دونون مستعمل ہین۔ (وزیر ص) اے جان تو ہو دور تو کس طرح نکل پڑے ؛ نزدیک ہے کہ مُنہ سے کلیجا نکل پڑے۔

آتش بزمستان زگل سوری بہ (مثل)

صاحب خزینۃ الامثال ذکر این می کند و از تعریف ساکت می ماند مقصود از اظہار ضرورت آتش در موسم زمستان است کہ از گل سوری ہم تفوق دارد زیرا کہ مناسب وقت است کہ ضرورت تقاضاے آن می کند حاصل این است کہ ہمان چیز بہتر است کہ مناسب حال و موافق ضرورت باشد (اُردو) بھوک مین گولر ہی پکوان۔ اسی موقع پر دکن مین کہا جاتا ہے کہ۔ بھوکے کو دئیے پیٹ بھرو نکا قلیا۔

آتش بزیر پا داشتن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم بیقرار بودن (ملا قاسم

مشہدی ؎) دلم آتش بزیر پاے دارد کے
توان دیدن ؛ ز نقشِ پا نشان خار پاے
رہروان تو ؛ (اُردو) بے قرار ہونا۔ بیتاب
ہونا۔ اسد اللہ خان غالب دہلوی نے آتش
زیر پا کو اُردو مین بہی باندہا ہے (دیکہو آتش
زیر پا داشتن) بقول امیر آگ پر لوٹنا بھی
انہین معنون مین مستعمل ہے (میر ؎) سوز
درون سے کیونکر مین آگ پر نہ لوٹون ؛ جون
شیشۂ حبابی سب دل پر آبلے ہین۔

آتش بزیر پہلو گستراندن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم مظلوم بودن و بقول
صاحب جامع اللغات (۲) بیقرار و پریشان
شدن (کمال اسمعیل ؎) تخت زلف تو
آتش بزیر پہلوی خویش ؛ بگستراند پس انگہ
چنین ستمگر شد ؛ بہار و صاحب فرہنگ انند
ہر دو ہمین اصطلاح را با مصدر گستردن می
نویسند کہ ماضی آن گسترد باشد و از ہمین کلام
کمال اسمعیل سند گیرند کہ گذشت و مصرع ثانی را
چنین نوشتہ اند (ع) بگسترید و پس انگہ چنین
ستمگر شد ؛ مخفی مباد کہ گسترید ماضی است۔ از
مصدر گستریدن۔ اگر در مصرع ثانی سند گسترید
را قائم داشتہ شود لازم آید کہ عنوان مصدر
اصطلاحی را با مصدر گستردن مخصوص نکنیم۔
اگرچہ گستراندن و گستریدن و گستردن ہمہ
مرادف یکدیگر است ولیکن فرق ماضی ہر یکے
بنظر ہر دو نیامدہ فتامل۔ (اُردو) (۱) مظلوم
ہونا۔ (۲) بے قرار و پریشان ہونا۔

آتش بستن در چیزے (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار کنایہ از سوختن چیزے راست ؛ ہا
گوید کہ استعمال این بصلہ را ہم آمدہ مؤلف
گوید کہ آتش بستن بچیزے ہم آمدہ چنانکہ در
(آتش بدستار بستن) گذشت (اُردو) جلانا
کسی چیز مین آگ لگانا۔ (آتش ؎) سنا ہے
عاشقون سے برق وش بھی نام جو اپنا ؛ تماشا

دیکھتے ہین وہ لگا کر آگ خرمن مین۔

آتشِ بستہ (اصطلاح) باضافت رائج بقول صاحب برہان کنایہ از زر سرخ و طلاے احمر (حکیم خاقانی ؎) آتشِ بستہ کشاید ہمہ کار ؂ کار غرمای تو زر بایستے ؂ (افضل الدین خاقانی ؎) زر بہاے مے چو سیم مکن کم ؂ آتشِ بستہ بدہ باآب کشادہ۔ صاحبان فرہنگ اند و بہار عجم از آتشِ بستہ زر نقد مراد گیرند مؤلف گوید کہ خاص را عام کردہ اند (اُردو) سونا۔ مذکر۔ اشرفی۔ مونث۔

(۲۹۳) **آتشِ بسنگ بودن** (مصدر اصطلاحی) مخفی و نہان بودن آتش است چنانکہ حزین اصفہانی گوید (؎) پیش از ظہور جلوہ جانانہ ؂ سوختیم ؂ آتش بسنگ بود کہ ما خانہ سوختیم ؂ (اُردو) آگ چھپی رہنا۔ آگ تہہر مین رہنا۔

(۲۹۴) **آتش بفریاد آوردن** (مصدر اصطلاحی) آواز در آتش پیدا کردن چنانکہ از سوختن نمک و امثال آن پیدا می شود (صائب ؎) صحبتِ ناجنس آتش را بفریاد آورد ؂ آب در روغن چو باشد میکند شیون چراغ (اُردو) آگ سے آواز نکالنا۔

آتش بلند (اصطلاح) باضافت رائج آتشے کہ زبانہ کشد۔ بلند۔ صفت آتش است۔ بہار بعض لفظ آتش ذکر این میکند (جامی ؎) عشق او بگرفت بالا تا دل و جانم بسوخت ؂ آرے این آتش بلند از خار و خاشاک من است ؂ (اُردو) اردو مین بھی آتش بلند کا استعمال ہے۔ (ناصر ؎) جلا کر پہاڑون کو کردے جو خاک ؂ بلند اور تیز آتش ہولناک۔

(۲۹۵) **آتش بلند کردن** (مصدر اصطلاحی) آتش را تیز کردن و شعلہ پیدا کردن باشد۔ چنانکہ ظہوری گوید (؎) آتش بلند کردہ ظہوری بباد آہ ؂ روشن دلان چراغ بطوفان سپردہ اند ؂ (اُردو) آگ بھڑکانا بقول امیر آگ

کو ہوا دیکر مشتعل کرنا۔ (رشک ؎) آگ بھڑکا
کے دکھانا اُسے اے نامہ بر و ؏ حال جانسوز زبانی
نہ کہا جائے گا۔

(۱) **آتش بلند گردیدن** (مصدر اصطلاحی) (۴۰)
(۲) **آتش بلند گشتن** سرکشیدن آتش
است (صائب ؎) بہرِ عبرت مردم آزارانِ
عالم را بس است ؏ آتشے کز خانۂ زنبور می گردد
بلند ؏ (مظہر جانجان ؎) در چشم من کہ بے تو
دلم را قرار نیست ؏ آتش بلند گشتہ ز گلشن بہار نیست
(اُردو) آگ بھڑکنا۔ آگ بھڑک اٹھنا بقول
امیر شعلے بلند ہونا۔ (زند ؎) بعد از کلیم بھڑکی
نہ پھر آگ طور کی ؏ کیا کیا ہوائین ورنہ جہان مین
چلی نہ تھین ؏

آتش بلندی کردن (مصدر اصطلاحی) (۴۱)
مرادف ماضیہ (بیدل ؎) باہمہ افسردگی خاشاک
عبرت پروریم ؏ آتشے ہر جا بلندی کرد فال از ما
گرفت ؏

آتش بند (اصلاح) بقول صاحب بحر عجم
عزیمت و افسون کہ بخواندن یا نوشتن آن
آتش کار خود نتواند کرد۔ (میر خسرو ؎) نسخۂ
کز خط تست اندر دلِ سوزان من ؏ سحر آتش
بند یا تعویذ تب می خوانمش ؏ (اردو) وہ منتر
یا تعویذ جسکے پڑہنے یا لکھنے سے آگ کا اثر جاتا رہتا
ہے یعنی آگ نہین جلا سکتی۔

آتش بنشاند (مقولہ) بقول صاحب فرہنگ
آنندکنایہ از فتنہ فرو نشاند (۲) غصہ دور کرد۔
(۳) اشتہا برد۔ **مؤلف** گوید کہ اگرچہ این مشتق از
مصدر آتش نشاندن است ولیکن استعمال
این بطور مقولہ مخصوص است۔ چون کسے فتنہ را فرو
نشاند یا غصہ را دور کرد یا گرسنہ را نان بخشید گویند
کہ آتش بنشاند۔ (اردو) آگ بجھائی تینون
مضمون مین (دیکھو امیر اللغات مین آگ بجھانا۔

آتش بوس (اصطلاح) بقول صاحب
شمس اللغات آتشے کہ موسیٰ را بر کوہ طور نمود

(۲) کنایہ از مے۔ (اردو) آتش طور۔ مونث
(۲) شراب۔ مونث۔

آتش بہار (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) گل سرخ و لالہ۔ (۲) رونق بہار۔ صاحب فرہنگ انند بقصن آتش زر گوید کہ (۳) آتش بہار مرادف آتش زر است۔ (اردو) (۱) گلاب۔ لالہ۔ مذکر۔ (۲) بقول صاحب جامع اللغات پھولوں کا موسم۔ بہار کی رونق

آتش بیان (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از تیز زبان و کسے کہ تقریرا و درگیرد۔ (صائب ؒ) برلب آتش بیان صائب از دلبستگی ؎ گفتگوے عشق چون تبخال می گردد گرہ ؎ صاحب فرہنگ انند این را مرادف تیز طبع وسحر بیان می نویسد۔ (اردو) آتش بیان (داغ ؒ) تری آتش بیانی داغ روشن ہے زمانے پر ؎ پگھل جاتا ہے مثل شمع دل ہر اک سخندان کا ؎۔

آتش بے باد (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم باضافت رابع (۱) شراب (۲) ظلم و تعدی و بقول صاحب فرہنگ انند (۳) گرمی بازار (اردو) (۱) شراب۔ مونث۔ (۲) ظلم۔ مذکر۔ (۳) گرم بازاری یعنی خرید و فروخت کی کثرت۔ بازار کی رونق۔ مونث) (واقف ؒ) سرد ہے بازار خوبان گرم بازاری نہین ؎ کتنے یوسف دیکھتا ہون کچھ خریداری نہین ؎

آتش بے بار (اصطلاح) باضافت رابع در بعض نسخ برہان قاطع آتش بے بار را بمعنی شراب و ظلم و تعدی نوشتہ بخیال مؤلف غلطی کتابت باشد کہ آتش بے باد را بے بار نوشت۔

آتشِ بے بال و پر (اصطلاح) باضافت رابع فارسیان۔ بے بال و پر۔ را صفت آتش گرفتہ اند۔ پس آتش بے بال و پر مرادف آتش خاموش است چنانکہ صائب گوید ؎

در سرِ بے مغز دولت را عروجے دیگر است ؛ در میان
آتش بے بال و پر رعنا شود ؛

آتشِ بیداد (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم۔ (۱) رواج و رونق ظلم۔ صاحب فرہنگ انندراج گوید کہ از آتش ظلم مراد است و از بیداد ظالم و (۲) بمعنی مے نیز۔ (اردو) ظلم کی آگ۔ مونث۔ (۲) شراب (مونث)۔

آتشِ بیداد افروختن (استعمال) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم رواج دادن ظلم و ستم۔ (اردو) ظلم کی آگ بھڑکانا۔

آتشِ بے دود (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم باضافت رابع۔ (۱) شراب (۲) آفتاب (۳) قہر و غضب۔ بہار بر معنی نمبر (۱) قناعت می کند و بقول صاحب فرہنگ انند (۴) لعل و یاقوت و عقیق سرخ (حکیم سنائی ؎) ساقی بیا و آتشِ بے دود برفروز ؛ از نور بادہ مجلس مقصود برفروز ؛ (اردو) شراب مونث (۲) آفتاب۔ مذکر (۳) قہر و غضب۔ مذکر۔ (۴) لعل۔ یاقوت، عقیق۔ مذکر۔ (ذوق ؎) اس ت کا مجھ حسنِ خداداد نہ اسکو ؛ یہ سمجھ پہ خدا کا دلِ ناشاد غضب ہے۔ (رند ؎) زیادہ ہوئی یا جانی تمھاری ؛ غرض قہر ہے مہربانی تمھاری ؛ (میر سوز ؎) یاقوت لعلِ یار سے بہتر نہیں ہے ؛ ہر جوہری کو اسکی پرکھ کی نظر نہیں ؛ (آتش ؎) آویزہ تیرے گوش کا ہو اس امید پر ؛ کیا کیا عقیق کانِ یمن سے نکل گیا ؛

آتشِ بے دود افروختن (مصدر اصطلاحی) باضافت رابع شراب دادن چنانکہ در اصطلاح ماضیہ در کلام حکیم سنائی گذشت۔ (اردو) شراب پلانا۔

آتشِ بے زبانہ باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب۔ (۲) لعل و یاقوت و عقیق۔ (خاقانی ؎) بسنانے

(۳۲۲)

زخانۂ خمّار ؛ آتش بے زبانہ بستانیم ؛ (اُردو) (۱) شراب۔ مونث۔ (۲) لعل۔ یاقوت عقیق مذکر۔

(۲۴۸) **آتشِ بے زبانہ ستاندن** (مصدر اصطلاحی) باضافت۔ رابع شراب گرفتن و حاصل کردن شراب باشد چنانکہ در سند اصطلاح ماضیہ گذشت (اُردو) شراب لینا۔ حاصل کرنا۔

آتشِ بے زنہار (استعمال) باضافت رابع آتشے کہ ازو پناہ و امان نباشد بے زنہار صفت آتش است بہار ذکر این بذیل لفظ آتش می کند۔ (اُردو) وہ آگ جس سے بچاؤ نہو۔

(۲۵۰) **آتشِ بے فرمان** (استعمال) باضافت رابع۔ بے فرمان۔ صفت آتش است۔ آتش بے فرمان آتشے است سرکشیدہ کہ خود سر و در حکم کسے نباشد چنانکہ جمال الدین عبدالرزاق در تعریف آتش گوید (ﮯ) چو آفتاب جہانسوز ہمچو اختر شوخ ؛ چو روزگار لجوج و چو چرخ بے فرمان۔ (اُردو) وہ آگ جو پھیل گئی ہو اور کسی کے اختیار مین نہو۔ بھڑکی ہوی آتش۔

آتش پا | **آتش پاے** (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) بیقرار (۲) اسپے کہ از تندی بر یک جا نہ ایستد و بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات (۳) تیز رو (خسرو ﮯ) جنیبت بسکہ آتشپاے گشتہ ؛ ہلال نعل پروین ساے گشتہ۔ (صائب ﮯ) عنانِ سیر و دور آسمانہا ؛ بدستِ شوق آتش پاے عشق است ؛ (اُردو) (۱) بے قرار (۲) آتش قدم (۳) گرم رو۔ تیز قدم (امیر) (ناسخ ﮯ) اسقدر آتش قدم دیکھا نہین اے شہسوار ؛ کیا عجب گر نعل ہوجاے سم توسن مین آگ۔

آتشِ پارسی (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) مرضے است غیر آتشک و آنرا بعربی نار فارسی خوانند۔ و بقول بہار (۲) آتشے کہ در وقت زردشت در فارس افروختہ بودند و انرا پرستش میکردند

ونار فارسی را بجہت شدت سوزش تشبیہ بآن
دادہ اند۔ (خاقانی رہ) دید مرا گرفتہ لب آتش
پارسی زتب ؛ نطق من آب تا زبان بردہ بہ
نکتہ پروری ؛ استادے گوید کہ صاحب فرہنگ
جہانگیری ذکرش کردہ (رباعی) دل بین کہ مرا
درغم جہان آورد ؛ وزعشق کہ برسرم چہ طوفان
آورد ؛ از آتش پارسی روان سوز تراست ؛
این عشق کہ از خاک خراسان آورد (سعدی
رہ) نہ ترسم زخصمان اگر برطپند ؛ کزین آتش
پارسی درتب اند۔ (اردو) بقول امیر اردو
مین اسی کو آتشک کہتے ہین (مونث) (جان صاحب
رہ) آتشک باد کے گھوڑے پہ ہے ان روزون
سوار ؛ لو نہین چلتی ہے معلوم ہوا گرمی ہے ؛

آتش پارہ (اصطلاح) بقول بہار (۱)
شوخ و شنگ۔ (۲) وبقول صاحب انند کنایہ
از فتیلہ چراغ۔ (۳) کرمک شب تاب۔ (۴)
ماہ۔ (۵) پارہ از آتش کہ معروف است (سید
اشرف رہ) سرکش آتش پارہ ام آسمان نہ
گردد رام تو ؛ زاضطرابم شعلہ جوالہ گردد دام
تو ؛ (طغرا رہ) طفل بسیار است کز شوخی دود
برروے شمع ؛ ہیچ طفلے ہمچو طفل شعلہ آتش پارہ
نیست ؛ (ظہوری رہ) زآتش پارۂ دارم جہان
ہنگامہ گرمی ؛ کہ درلب ہاے ناصح می گدازد
خوش نصیحت را ؛ (جامی رہ) بے رخت درباغ
صحرا بہر داغ جان من ؛ ہر گل آتش پارہ و
ہر لالہ سوزان اخگرے ؛ (اردو) شوخ۔ آگ
کا پرکالہ۔ (۲) فتیلہ (مذکر) موٹی بتی۔ مونث۔
(۳) جگنو۔ (مذکر) (۴) چاند (مذکر) (۵) آگ
کا پرکالہ۔ (داغ رہ) اے داغ اسی شوخ کے
مضمون بھرے ہین ؛ جسنے مرے اشعار کو دیکھا
اسے دیکھا ؛ (مومن رہ) ابلے کیونکر نہ نکلین جائے
اشک آنکھون سے آہ ؛ میرے پہلو مین ابھی
وہ آگ کا پرکالہ تھا ؛ (ذوق رہ) پھر دلمین
آہ سرد ہوی میرے شعلہ زن ؛ لو پھر بھڑک اٹھا

یہ فتیلہ بجھا ہوا ؎ (ناسخ ؒ) شرم سے اُڑجائے شعلہ کیون نہ جگنو کیطرح ؎ دیکھے محفل مین جو لَو فندق جانان شمع ؎ (آتش ؒ) چاند کے اوپر نہین پڑتی کسی صورت سے خاک ؎ مُنہ تو وہین لیکے یوسف کے برادر آئینہ ؎ (بحر ؒ) داغ ہین آگ کے پرکالے بھڑک اٹھین گے ؎ دیکھا و فصل بہاری نہ بہت جوش مین آ ؎

آتش پارہ را خسپوش میسازد (مثل) مثلے است کہ فارسیان بجائے می زنند کہ کسے خواہد کہ امر روشن را اخفا کند۔ خس پوش یعنی پنہان کردن چیزے و کارے مشہور بطریق احتیاط و مکر و حیلہ باشد (کذا فی البحر) وظاہر است کہ آتش پارہ را بچیزے نہفتن آتش در آن چیز نہفتن است و آتش پارہ در غلاف چیزے نہان نشود تا آن را بسوزد و عیان گردد صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ است۔ (اُردو) دکن مین کہا جاتا ہے کہ آگ کو پھوس مین چھپا آیا۔ جسکا مطلب یہ ہے کہ وہ خود بھڑک اُٹھے گی۔ دلی اور لکھنؤ مین ایسے مواقع پر کہتے ہین کہ آگ کو دامن مین ڈھانکتا ہے (فقرہ امیر) ضبط سے عشق کے آثار اور ظاہر ہون گے بھلا آگ کہین دامن سے ڈھانکی جاتی ہے۔

آتش پا شدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم بے قرار شدن۔ (اُردو) بے قرار ہونا۔

آتش پاشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) شتاب کردن (۲) بیقرار شدن (۳) ظلم نمودن۔ (اُردو) جلدی کرنا (۲) بے قرار ہونا۔ (۳) ظلم کرنا۔

آتشِ پر آب (اصطلاح) باضافت سراج۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) اشک خونین۔ (۳) پیالہ طلا و پیالہ لعل و یاقوت پر از شراب۔ (اُردو) (۱) سرخ شراب۔ مونث۔ (۲) اشک خونین۔ مذکر۔ (۳) شراب بھرا پیالا۔

طلا یا یاقوت کا پیالہ و بقول صاحب جامع اللغات مطلق شراب بھرا ہوا پیالہ (ذوق ؎) ذوق اُس پاے نگارین کا جو ہو وصف نگار ؛ اشک خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا ؛

آتش پرست (استعمال) بقول صاحب بحرعجم۔ (۱) جماعتے از قوم موسیٰ علیہ السّلام۔ (۲) پروانہ و بقول بہار مرادف گبر (جامی ؎) آتشکدا ست سینہ چگویم کہ دل درو ؛ از بخت تیرہ ہند و آتش پرست کیست ؛ (اُردو) یہی لفظ اُردو مین مستعمل ہے۔ ہندوستان مین اُس قوم کو پارسی کہتے ہین جو آگ کو پوجتی ہے (امیر) (سودا ؎) کفر کی مے سے مست ہے جو ہے ؛ غرض آتش پرست ہے جو ہے ؛

آتش پرستی ؛ (استعمال) آتش پرست کو گذشت

آتش پرستن و پرستیدن مشتق است از مصدر آتش پرستیدن۔ آتش پرستی حاصل بالمصدر۔ (حزین ؎) برہمن سرد شد ز آتش پرستی ؛ ہمان رخسار خوبان می پرستم ؛ (اُردو) (۱) آگ کی پوجا۔ (۲) آگ کو پوجنا۔ اُردو مین آتش پرستی بھی مستعمل ہے۔ (مونث)

آتش پرور (اصطلاح) بقول صاحب بحرعجم۔ (۱) تیغ آبدار (۲) آلات جنگ (اُردو) تلوار۔ مونث۔ (۲) آلات حرب۔ بقول صاحب جامع اللغات جنگ کے ہتھیار۔ جنمین تلوار خنجر بندوق۔ توپ سب داخل ہین۔ امیر نے لفظ آلات کے ذیل مین آلات حرب کا تذکرہ کیا ہے۔

آتش پرہ (اصطلاح) بقول صاحب جامع اللغات کرم شب تاب۔ (اُردو) جگنو۔ دیکھو آتش پارہ کا نمبر (۳)۔

آتش پریدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب ارمغان معروف۔ اگرچہ صاحب ارمغان بحوالۂ بہار و چراغ ہدایت می دہد اما این مصدر اصطلاحی در ہیچ یک لغت یافتہ نشد۔ صاحب ارمغان از کلام واضح دہلوی سندمی آرد۔

(۳۲۶)

(ے) طبع من چون برق جست از مضطرب حالان دہر ؛ آتش ماہی پرد از دیدن سیماب ہا - مؤلف گوید کہ آتش پریدن تیز شدن و شعلہ کشیدن آتش باشد - (اردو) آگ بھڑک اٹھنا - آگ بھڑکنا - شعلے بلند ہونا -

(۲۰۳) **آتش پنبہ** (اصطلاح) باضافت رابع - آتشے باشد کہ در پنبہ چقماق روشن شود - (بیدل ے) اے شرر مفت نگاہت جلوہ زار عافیت ؛ آتش این پنبہ چشم شیر روشن می کند ؛ (اردو) وہ آگ جو چقماق کی روئی مین روشن ہو -

آتش پنجہ (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از کاریگر و استاد و ماہر در صنعتے و تیز در کارے - (اردو) چابکدست (آصفیہ)

(۲۰۴) **آتش پنہان** (اصطلاح) باضافت رابع - (۱) بمعنائے حقیقی آتشے کہ در خاکستر پنہان باشد - (۲) سوز دل - (۳) کینہ - (۴) آتش چقماق - کسے از اہل لغت ذکر این نہ کردہ ولیکن از کلام اہل زبان سند استعمال این بہم رسیدہ (فی البدیہہ سنجر اصفہانی ے) سنجر از سوز دل و کینہ و چقماق بگیر ؛ گر بخاطر ہوس آتش پنہان داری ؛ سند دیگر در مصدر آتش خموشی داشتن می آید (اردو) (۱) دبی ہوی آگ - (۲) سوز دل (مذکر) ۳ و ۴ - آتش پنہان - (آتش ے) نشئے مین کھلی دشمنی دوست مجھے ؛ آب انگور نے کی آتش پنہان پیدا ؛ (ناسخ ے) صدمہ دل کو جو ہوا نالۂ سوزان نکلا ؛ جسطرح سنگ سے ہو آتش پنہان پیدا ؛

(۲۰۵) **آتش پنہان آشکارا شدن** (مصدر اصطلاحی) باضافت رابع - سوز درون پیدا شدن چنانکہ جامی گوید (ے) آہ جامی زد دلم چون چاک کردی سینہ اش ؛ عاقبت شد آشکارا آتش پنہان کہ بود - (اردو) دبی آگ کا بھڑک اٹھنا - (ناسخ ے) دبی تھی آگ جو سینہ مین پھر بھڑک اٹھی ؛ کل اُس بھبو کے

نے دکھلائی جو بھڑک ہمکو ؛

آتش پیچیدن درچیزے (مصدر اصطلاحی) بقول بہار معروف مؤلف گوید کہ پیچیدن آتش درچیزے سرایت کردن آتش باشد در آن (محمد زمان راسخ ؏) شرار شعلہ زد درخرمن اوج ؛ چو خون پیچید آتش در تن او ؛ (اُردو) آگ پھیلنا۔ آگ لگنا۔ آگ لپٹ جانا۔

آتش پیکر (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم۔ (۱) آفتاب۔ (۲) شیاطین و جن۔ (اُردو) (۱) آفتاب۔ سورج۔ مذکر۔ (۲) شیطان۔ جن (مذکر) (ذوق ؏ ۲) سر پہ شیطان کے اک اور بھی شیطان چڑھا۔

آتش پیمانہ (اصطلاح) باضافت رابع بقول بہار مطلق شراب و بقول صاحب فرہنگ انندے انگوری (ظہوری ؏) گردید دست عجز ظہوری زساقیان ؛ عجب ورع باآتش پیمانہ سوختم ؛ (اُردو) شراب۔ انگوری شراب۔ مؤنث۔

آتش تاب (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انند (۱) گلخن۔ (۲) آتشدان۔ (۳) مطبخی۔ (اُردو) (۱) بھاڑ۔ مذکر۔ (۲) انگیٹھی (مونث) (۳) باورچی۔ مذکر۔ (وزیر ؏) مثل شبنم عرق آجاے رخ گلگون پر ؛ غنچہ گل جو انگیٹھی میں ہوں مجمر کے عوض ؛۔

آتش تابندہ (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) آفتاب۔ (۲) طبیعت تیز و بقول صاحب شمس اللغات (۳) محو کردہ و ترک دادہ و سوختہ۔ معنی سوم را دیگر کسے از اہل لغت نہ نوشتہ۔ (اُردو) (۱) آفتاب۔ سورج۔ (مذکر) (۲) تیز طبیعت۔ (۳) مٹا یا ہوا۔ چھوڑا ہوا۔ جھلسا ہوا۔ سوختہ۔ (میر درد ؏) جلد مجہ سوختہ کے پاس سے جانا کیا تھا ؛ آگ لینے مگر آئے تھے یہ آنا کیا تھا ؛

آتش تاک (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم شراب و بقول صاحب

فرہنگ انند شراب انگوری (مرادف آتش پیمانہ)
(مفید بلخی ؎) از انتظار بادہ ہلاکم چرا کنی ؛
ساقی کباب آتش تاکم چرا نمی کنی ؛

آتش تاو (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ
انندراج۔ مرادف آتش دان و آتش تاب۔

آتش تب (اصطلاح) باضافت ایع
حرارت و گرمی تب باشد چنانکہ غنی گوید (ع)
ہنوز از مشت خاکم می تراود آتش تب ہا ؛
(اردو) بخار کی گرمی اور حرارت۔

آتشِ تر (اصطلاح) باضافت رایع
بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) لب
معشوق (۳) لعل و یاقوت وارستہ معنی اول
را شراب تند می نویسد (طغراے مشہدی ؎)
از خشک سال زہد قدح نوش را چہ غم ؛ بلاغ
طرب ز آتش تر آب می خورد ؛ (علی خراسانی
؎) شاید ز بادہ باز بیاید طراوتے ؛ این خشک
لب بآتش تر بردہ ایم ما ؛ (اردو) (۱) شراب
سرخ۔ آتش تر بھی اردو مین مستعمل ہے (۲) لب
یار۔ لعل یار۔ معشوق کا لب (مذکر) (۳) لعل و
یاقوت (مذکر) (امیر ؎) مخمور آنکھین یہ نہین
ساقی کی میکشو ؛ بلور کی پیالیون مین ہے
شراب سرخ ؛ (داغ ؎) آتش دوزخ پہ ہوگا
آتش تر کا گمان ؛ گر کسی میکش نے اپنا دامن
تر کہدیا ؛ (میر سوز ؎) یاقوت لعل یار سے
بہتر نہین ولے ؛ ہر جوہری کو اسکی پرکھ کی نظر
نہین ؛ ــ

آتش تراویدن از چیزے (مصدر اصطلاحی)
کم کم ریختن و ترابیدن آتش از چیزے چنانکہ
صائب گوید (؎) آب می گردد دل سنگین
خصم از عجز من ؛ می تراود آتش از انگشت
زنہارم چو شمع ؛ بہار ذکر این میکند و از معنی
ساکت۔ (اردو) آگ جھڑنا۔ (ہلال ؎) آسے
فلک تارے نظر آتے ہین سب چنگاریان ؛ کیا
شب فرقت مین جھڑتی ہے ہر کامل سے آگ ؛

(رندؔ) آہ آتش فشان جو کرتا ہون ٭ آگ جہڑتی ہے آشیانے سے ٭

آتش تند (استعمال) باضافت رابع آتشے کہ تیز باشد چنانکہ صائب گوید (ؔ) نگذاشت آب درجگرم آہ آتشین ٭ دربرگ گل زتندی آتش گلاب سوخت ٭ (اردو) اردو مین آتش تیز مستعمل ہے- دیکہو آتشِ بلند-

آتش تند افتادن (مصدر اصطلاحی) تیز شدن آتش است- چنانکہ ابو طالب کلیم گوید (ؔ) مبادا آتش سودلے کس اینگونہ تند افتد ٭ زجوشِ گریہ ام چشمست چون دیگے بسر رفتہ ٭ بہار ذکر این میکند واز معنی ساکت- (اردو) آگ بہڑکنا- بہڑک اٹہنا- (رندؔ) بعد از کلیم بہڑکی نہ پہر آگ طور مین ٭ کیا کیا ہوا مین ورنہ جہان مین چلین نہین ٭ (جرأتؔ) گل دیکہے جو یار بن چمن مین ٭ بس آگ بہڑک اٹہی بدن مین ٭

آتش تند کردن (استعمال) بمعنی تیز کردن آتش است چنانکہ ملا شیدا گوید (ؔ) شیدا زدل بلند مکن نالہ ہاے گرم ٭ آتش کسے نہ کردہ زبہر کباب تند ٭ (اردو) آگ بہڑکانا (رشکؔ) آگ بہڑکاکے دکہانا اسے اے نامہ برو ٭ حال جانسوز زبانی نہ کہا جائیگا ٭

آتش تو (اصطلاح) بدون اضافت رابع بقول صاحب فرہنگ انندراج مرادف آتش تاؤ کہ گذشت-

آتشِ توبہ سوز (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم- شراب- (اردو) شراب (مونث)

آتش تیز (استعمال) باضافت رابع- آتشے کہ تند وتیز باشد- بہار لضمن لفظ آتش ذکر این می کند- (ظہوریؔ) تیز است آتشِ دل دیوانہ دور تر ٭ ہشدار خام سوز نسازی کباب را ٭- (اردو) آتش تیز اردو

مین مستعمل ہے بقول امیر بہت بھڑکی ہوی آگ دیکھو آتش بلند۔

آتش تیز بودن (استعمال) لازم آتش تیز کردن است (ظہوری ۵) کم شعلہ آتشست بھند وز بانہ است ؛ آتش چہ تیز بود چہ مردانہ سوختیم (اردو) آتش تیز رہنا۔ آگ بھڑکی ہوی ہونا۔ آگ دہکتی ہوی ہونا۔ (۳۰۳)

(۱) **آتش تیز ساختن** (استعمال) متعدی (۲) **آتش تیز کردن** ماضیہ و مرادف آتش تند کردن۔ (محتشم کاشی ۵) زعمر برنخورد آنکہ قصد خرمن ما ؛ زتیز ساختن آتش نفاق نوکرد ؛ بہار ذکر نمبر ۲ کردہ است و بر معروف اکتفا نمودہ (شیخ شیراز ۵) دیدارمی نمائی و پرہیز می کنی ؛ بازار خویش و آتش ما تیز میکنی ؛ مولف گوید کہ آتش تیز کردن کنایہ باشد از زیادت شوق ہم کہ آتش بمعنی حدت عشق آمدہ است۔ (اردو) آگ بھڑکانا۔ دونون معنون مین مستعمل ہے پہلے معنی کی سند آتش تند کردن پر گذر چکی ہے (بحر ۵) دوپٹا وہ گلنار دکہلا گئے ؛ نئے سرے پھر آگ بھڑکا گئے ؛ (امیر اللغات) (۳۰۴)

آتش تیغ (اصطلاح) باضافت رابع۔ تیزی تیغ۔ مرادف آب تیغ۔ (خاقانی ۵) کوہ البرز را کند آہنگ ؛ آتش آب پرور تیغش ؛ (۳۰۵)

آتش جام (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب فرہنگ انند (۱) کنایہ از مے انگوری و بقول بہار (۲) مطلق شراب (اردو) (۱) انگوری شراب۔ (۲) شراب (مونث)

آتش جام زیبقی (اصطلاح) باضافت شین معجمہ و میم بقول صاحب بحر عجم شراب سرخ کہ در پیالہ بلور یا جام نقرہ خورند۔ صاحب موید الفضلا ہم ذکر این میکند۔ مولف گوید کہ شرابے کہ در جام بلور یا نقرہ باشد آتش زیبقی است (اردو) وہ شراب جو پیالہ بلور یا نقرئی مین ہو۔

آتش جام سعی (اصطلاح) باضافت شین معجمہ و

سیم بقول صاحب شمس اللغات مرادف ماضیہ۔

آتشِ جان سوز (اصطلاح) باضافت (۲۰۲)
رابع۔ سوز و گداز عشق۔ اگرچہ صاحبان لغت ذکر این نکردہ اند ولیکن زباندانان عجم استعمال این می کنند (واسوخت وحشی ؎) شرح این آتشِ جانسوز نگفتن تاکے ؛ سوختم سوختم این راز نہفتن تاکے ؛ (اُردو) بقول امیر یہی اصطلاح اُردو مین مستعمل ہے (رشک ؎) آتشِ جانسوز جب تک مشتعل تن مین نہین ؛ درد نالے مین نہین تاثیر شیون مین نہین ؛

آتش جبین (اصطلاح) بقول بہار از اسماے محبوب است مؤلف گوید کہ مرادف نورانی سیماست کہ صفت محبوب باشد۔ آتش بمعنی نور آمدہ۔ (ثابت ؎) دلم از وصل آن آتش جبین گم میکند خود را ؛ چو شد پروانہ با شمعے قرین گم میکند خود را ؛ (اُردو) اہل زبان نے آتش رخ کا استعمال اُردو مین کیا ہے (امیر)

مؤلف کہتا ہے کہ جب الفاظ۔ آتش اور جبین دونون اُردو مین مستعمل ہین تو آتش جبین کا استعمال بھی اُردو مین ہوسکتا ہے (ذوق ؎) باز آیا دیکھنے سے نہ آتش رخون کے دل ؛ سو بار آبلے اسے آنکھین دکھا چکے ؛ صاحب جامع اللغات نے آتش جبین کا اُردو ترجمہ خوبصورت معشوق بیان کیا ہے۔

آتشِ جحیم (استعمال) آتش دوزخ است۔ (۲۰۴)
(صائب ؎) دیوار شد میان من و آتش جحیم ؛ گرد خجالتے کہ بر ویم نشستہ است ؛ (اُردو) دوزخ کی آگ (مونث)

آتش جستن (استعمال) پیدا شدن و سر زدن و بلند شدن آتش باشد۔ صاحب ارمغان آصفی بحوالہ بہار فرماید کہ معروف و بہار ازین مصدر ساکت۔ (صائب ؎) مانع پرواز من صیاد نیگر د و نفس ؛ می جہد چون سنگ و آہن آتش از بال و پرم ؛ (ولہ ؎) خانۂ کز روے آتشناک

اور روشن نشد ؛ تا قیامت می جہد آتش زچشم روشنش ؛ (مظہری سہ) آتش بجاے خون جہد از زخم ناحق کشتگان ؛ یارب بدامانش مباد ازخون شان آلودگی ؛ (اُردو) آگ جھڑنا۔ آگ نکلنا۔ (ظفر سہ) دُھوان آگ سے آگ پتھر سے نکلی ؛ محبت کا سب مین اثر دیکھتے ہین ؛ (ہلال سہ) اے فلک تارے نظر آتی ہین سب چنگاریان ؛ کیا شب فرقت مین جھڑتی ہے مہ کامل سے آگ ؛

آتش جفت وطاق (اصطلاح) باضافت رابع آتشے کہ ہم طاق است وہم جفت یعنی چون زبانہ کشد گاہے یک زبانہ او بلند شود وگاہے دو۔ وگاہے تہ بتہ می نماید وگاہے بہیئت مجموعی یک جسم۔ بہار ذکر این میکند وازمعنی ساکت (محمد سعید اشرف بتعریف تنباکو گوید سہ) ندیدہ کس چنین دودے در آفاق ؛ کہ باشد آتشش ہم جفت وہم طاق ؛ (اُردو) وہ آتش جو تہ بتہ ہو جیسے کہ چرٹ کی آگ اور وہ آتش جسکی لو اکہری بہی ہوتی ہے اور دُہری بہی۔

آتش جگر (اصطلاح) بقول صاحب انند کنایہ از عاشق وباضافت (۲) سوز عشق (اُردو) یہی اصطلاح اردو مین مستعمل ہے (فی البدیہہ نظم طباطبائی سہ) ہے تیغ دو سرد ہن دریدہ آتش ؛ اک موج روان وسرکشیدہ آتش ؛ لیکن غم تشنگی شبیر مین ہے ؛ آتش جگر آب۔ آب دیدہ آتش ؛ (بحر سہ) یہ میرے شعر نہ کیونکر بھلا ہون گرما گرم ؛ پسینکے ہوسے یہ مری آتش جگر کے ہین ؛

آتش جلوہ (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ اندراج از اسماے معشوق است۔ (اُردو) دیکھو آتش رخ۔

آتش جوشیدن (مصدر اصطلاحی) اسر زدن وزبانہ کشیدن آتش باشد چنانکہ صفاے اصفہانی گوید (سہ) کند غم سجدہ برجائے کہ بے او رونہم آنجا ؛ بجوشد آتش از خاکے کہ شب پہلو نہم آنجا ؛ (اُردو) آگ نکلنا شعلے بلند ہونا

آتش جہان سوز (استعمال) باضافت
رابع آتشے کہ جہان رامیسوزد و این مبالغہ باشد
در اظہار گرمیش چنانکہ جمال الدین عبد الرزاق
درصفت آتش گوید (ے) چو آفتاب جہانسوز
و ہمچو اختر شوخ ٭ چو روزگار بہیچ و چو چرخ بے
فرمان ٭ (اردو) وہ آتش جو مثل آفتاب کے
جہان یعنی جہانیون کو گرم رکھتی ہے۔

آتش جہیدن (استعمال) بقول صاحب
ارمغان آصفی بحوالہ بہار۔ معروف۔ و در بہار عجم
ندارد۔ مؤلف گوید کہ مرادف آتش جستن است
کہ گذشت (محتشم کاشی ے) بترس ازانکہ چو من
تیر آہ افگنم از دل ٭ بجاے تیر جہد از دم کمان
من آتش ٭

آتش چشم کسے باز گرفتن (مصدر اصطلاحی) (۲۸۹)
باضافت شین معجمہ و میم۔ مصدر تازہ بنظر آمدہ
و اہل لغت این را فروگذاشتہ اند بتحقیق مؤلف
تجمل و بے رونق کردن است چنانکہ سید اشرف گوید
(رباعی) بے عارض تو شمع زبان کرد دراز ٭
افروخت رخ از طرز و قد افراخت بہ ناز ٭ خورشید
رخا سر ز گریبان بدر آر ٭ تا آتش چشم شمع را
گیری باز ٭ بہار بذیل (آتش از چشم کسے گرفتن)
ہمین کلام سید اشرف را در سند گرفتہ است۔
و می فرماید کہ کنایہ از ترسانیدن است فقال
(اردو) خجل اور بے رونق کرنا۔

(۲۹۰) **آتش چکیدن از چیزے** (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار معروف یعنی مرادف (آتش تراویدن
از چیزے) کہ گذشت۔ (صائب ے) ز نوک ہر
مژہ امروز می چکد آتش ٭ مگر بآبلۂ دل رسید
نیشترش ٭ (طاہر وحید ے) چندین عبث نہ
سوخت دل لخت لخت ما ٭ چون شمع سرنگون
چکد آتش ز بخت ما ٭ مؤلف گوید کہ (آتش
چکیدن از چیزے) را مصدر عام گرفتن و بمعنی
حقیقی قناعت کردن تحقیق پسندان را خوش
نماید از ہمین دو سند کہ بہار پیش کردہ است

دو مصدر اصطلاحی خاص پیدا میشود۔
(۱) (آتش چکیدن از مژہ) کہ استعارہ از خون چکیدن باشد۔
(۲) (آتش چکیدن از بخت) کہ کنایہ از بدبختی و نامساعدت طالع باشد۔ پس آتش چکیدن بلحاظ طرف خود معنی ہای تازہ پیدا می کند۔ و این ہر دو شعر کہ گذشت سند ادعای مؤلف است۔
(اردو) آگ جھڑنا۔ دیکھو آتش تراویدن از چیزے (۱) آتش چکیدن از مژہ کا ترجمہ خون کے آنسو ٹپکنا۔ اشک آتشین ٹپکنا۔ (۲) آتش چکیدن از بخت کا ترجمہ قسمت الٹنا۔ (آصفیہ)
(رند ۵۵) برگشتہ یار ہو گیا مجھ راست باز سے ؛
قسمت کسی کی جائے نہ یوں ہمنشیں الٹ ؛

آتش چو در پنبہ افتد تر و خشک نداند (مثل)
این مثل را فارسیان در محلے می زنند کہ تندی و تیزیی چیزے را ظاہر کردن مقصود باشد۔ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این میکند و لے از محل استعمال ساکت۔ (اردو) ایسے ہی محل پر دکن میں کہا جاتا ہے کہ بارود کی آگ پانی سے نہیں بجھتی ۔ دلی والے کہتے ہیں کہ آگ کے آگے سب بھسم ہیں

آتش چون آب (اصطلاح) باضافت رائج کنایہ باشد از شراب صاف (ناصری ۵)
بآب آتشین آن آتش چون آب ہمزانو ؛ شگفتا آب آتش رنگ و آتش آب رنگتے ؛ (اردو) خالص شراب۔ پاک صاف شراب (آصفیہ لطیفین شراب طہور)۔

آتش حجر (اصطلاح) باضافت رائج ۔
بقول صاحب بحر عجم (۱) کنایہ از لعل و یاقوت۔ (۲) آتشے کہ از چقماق خیزد۔ صاحب فرہنگ انند گوید کہ کنایہ از جواہر است مؤلف گوید کہ جواہر عام است تخصیص لعل و یاقوت را بالتعمیم بدل کردن قابل غور است زیرا چہ مطلق جواہر را کہ در سنگ پیدا شود آتش حجر نتوان گفت مؤلف را با صاحب بحر عجم اتفاق است۔ (اردو) (۱)

(۳۴۱)

لعل و یاقوت (مذکر) (۲) چقماق کی آگ۔ مونث۔

(۲۴۲) **آتشِ حیاسوز** (اصطلاح) باضافت رابع۔ شراب (ظہوری ؎) آبرومی رود بباد مباد ٭ آتشِ بادہ و حیاسوزے ٭ (اردو) شراب۔ مونث۔

(۲۴۳) **آتش خاستن** (مصدر اصطلاحی) بلند شدن آتش باشد (فردوسی ؎) بمغز اندرش آتش رشک خاست ٭ بابایوان کند اندر افگند راست (اردو) آتش بھڑک اٹھنا۔ (امیر اللغات)

آتش خاطر (اصطلاح) بدون اضافت۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) عاشق (۲) تیز فہم (۳) روشن راے و باضافت رابع (۴) روشنائی خاطر صاحب رشیدی و موید الفضلا ہم ذکر این میکنند (اردو) (۱) عاشق۔ مذکر۔ (۲) آتش کا پرکالہ۔ تیز طبع۔ تیز مزاج۔ بقول امیر آتش مزاج۔ (۳) روشن راے (آصفیہ لفظ روشن ضمیر) (۴) طبیعت کی روشنی۔ (شہیدی ؎) جب تک بنی بنی نہ بنی گھر کی راہ لی ٭ عاشق ہین یا شہیدی کسی کے غلام ہین ٭ (مرزا شوق ؎) ہوتے آتش کے ہین یہ پرکالے ٭ تاڑ جاتے ہین تاڑنے والے ٭

آتشِ خاموش (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول بہار آتشے کہ شعلہ نداشتہ باشد (؎) یاقوت لبش کہ آتشِ خاموش است ٭ چون برگ بنفشہ اش زبان روپوش است ٭ (اردو) آتش خاموش۔ اردو مین مستعمل ہے بقول امیر وہ آگ جسمین شعلہ نہ ہو۔ (غالب ؎) دل مرا سوز نہان سے بے محابا جل گیا ٭ آتشِ خاموش کی مانند گویا جل گیا ٭

(۲۴۴) **آتش خاموش ساختن** (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت رابع۔ مرادف آتش خاموش کردن باشد۔ (صائب ؎) شرم می آید زتر دستان مرا ہرچند ساخت ٭ آتشِ یاقوت را خاموش آب تیشہ ام ٭

آتش خاموش شدن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار مُردن آتش است۔ (اُردو) آگ بجھنا۔ وبقول صاحب جامع اللغات محبت دور ہونا۔ شوق جاتا رہنا۔ (ناسخ ؎) اڑائے خاک کو کیونکر ہوا تیری حکومت مین ٭ نہین بجھتی ہے اب اے عدل گستر آگ پانی مین ٭

آتش خاموش کردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار میراندن آتش۔ (اُردو) آگ بجھانا۔

آتش خاموش گشتن (مصدر اصطلاحی) مرادف آتش خاموش شدن (عبداللطیف تنہا ؎) افسردہ شد زگریہ دل داغدار ما ٭ خاموش گشت آتش گل در بہار ما ٭

آتش خانہ (اصطلاح) بدون اضافت رابع۔ بقول صاحب فرہنگ انندراج آتشکدہ یعنی جائے کہ آتش افروزند ونگہدارند واین پرستش گاہ مجوسیان است (بیدل ؎) ادب پروردۂ تسلیم دیرستان الصنامم ٭ دل آتش خانۂ دارم کہ میباید پرستیدن ٭ (اُردو) بقول امیر آتشخانہ وہ مکان ہے جہان آتش پرست آگ روشن رکہتے ہین اور تشبیہًا مکان گرم اور وہ جگہ جو مکان کی دیوارون مین بناتے ہین اور اندر سے دہوان نکلنے کے لئے اوپر کیطرف راہ رکہتے ہین اور جاڑون مین مکان گرم کرنے کے واسطے اسمین آگ روشن کرتے ہین۔ (ناسخ ؎) کیا نزاکت ہے کہ جہنجلا کر لگا کہنے وہ رات ٭ محفل عشرت کو کردیتی ہے آتشخانہ شمع ٭ (ناسخ ؎) یہ تب غم ہے کہ ناسخ مین جو لگ بیٹہون کبہی ٭ مثل آتشخانہ ہوجائے وہین دیوار گرم ٭

آتش خس پوش (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم لب نوخط (عرفی ؎) چندزین آتش خس پوش برانگیزی دود ٭ اے بخوش جوہری آئینہ حسن تو مثل ٭ (اُردو) معشوق کا لب جس پر سبزہ کا آغاز ہوا ہو (مذکر)

آتش خس پوش بودن (استعمال) بدون (۲۹۷)
اضافت رابع۔ بودن آتش در غلاف خس

مخفی مباد کہ چیزے راکہ بخس پوشند فارسیان آن راخس پوش گفتہ اند چون آب خس پوش و آیینہ خس پوش و آتش خس پوش (ظہوری ؎) آمد زکوے جلوۂ او باد دامنے ؛ خس پوش بود آتش دل از شرر شگفت ؛ (اُردو) گھاس مین دبی ہوی آگ ۔

آتش خس نواز (استعمال) باضافت رابع ۔ آتشے کہ خس اورا نواختہ است یعنی ظہور و ترقی آتش از خس است چنانکہ ظہوری گوید (؎) غیر نبود صید او باذر خود نجالتے ؛ آتش خس نواز را باز نگس رباے را ؛ (اُردو) وہ آگ جسکو خس و خاشاک نے روشن کیا ہے ۔ (۲۹۷)

آتش خفتن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت رابع ۔ بقول بہار مرادف خاموش شدن آتش ۔

آتش خم خانہ (اصطلاح) باضافت رابع کنایہ از شراب باشد چنانکہ حافظ گوید (؎) خرقۂ زہد مرا آب خرابات ببرد ؛ خانۂ عقل مرا آتش خم خانہ بسوخت ؛ (اُردو) شراب ۔ مونث ۔ (۲۹۸)

آتش خموشی داشتن (مصدر اصطلاحی) بودن آتش در تہ خاکستر کہ ہم زبانہ نمی کشد و ہم نمیرد ۔ (بیدل ؎) مدعا از دل بلب نگذشتہ میسوزد نفس ؛ اینقدر دارد خموشی آتش پنہان ما ؛ (اُردو) آگ دبی ہونا (امیر اللغات) (۲۹۹)

آتش خو (اصطلاح) بدون اضافت رابع ۔ بقول صاحب فرہنگ انند یکے از اسماے معشوق است و از محاورہ دانان عجم بتحقیق پیوستہ کہ تند مزاج و خشمناک را نیز آتش خو گویند ۔ (اُردو) آتش خو ۔ بقول امیر تند مزاج ۔ غصہ ور ۔ (ذوق ؎) لطف بوسہ نرہا ہمیہ مواجب تو گرم ؛ شربت قند دیا کرکے پر آتش خو گرم ؛ محاورہ اُردو مین آتش خو مجرد گرم کے معنون مین بھی مستعمل ہے جیسے نالۂ آتشخو یعنی نالۂ گرم ۔ (آتش ؎) ہم دونون کو کیا

نالۂ آتش خونے ۃ سنگ کو سنگ نہ آہن کو
یہ آہن سمجھا ۃ

(۲۰۰) **آتش خوابیدن** (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت رائج۔ مرادف آتش خاموش شدن چنانکہ صائب گوید (؎) آتش سودائے من خوابد بافسون اجل ۃ مرغ نتواند ہنوز از تربت مجنون گذشت ۃ

آتش خوار (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) نام مرغے است کہ آتش می خورد (۲) مردم بدنفس وظالم (۳) حرام خوار و رشوت خوار۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این میکند و بہ تحقیق مولف (۴) عاشق۔ فاعل آتش خوردن کہ بمعنی رنج والم بسیار کشیدن است (میر خسرو ۱۵) خسرو است از سوز دل در ذوق عالم بے خبر ۃ مرغ آتش خوارکے لذت شناسد دانہ را ۃ (حکیم سنائی ۵۴) بہر آب عالم ابرار ۃ مدحت بادشاہ آتش خوار ۃ (ظہوری ۵۵) این شعلہ کز کانون جان سر میکشد برآسمان ۃ در ہر شرر دارد نہان صد داغ آتش خوار را ۃ (اُردو) (۱) چکور۔ مذکر و مونث۔ پہاڑی تیتر۔ مذکر۔ (آصفیہ) (۲) ظالم۔ مذکر۔ (۳) حرام خور۔ مذکر۔ رشوت خوار۔ مذکر۔ (آصفیہ) (۴) عاشق۔ مذکر۔ (ناسخ ۵۴) جو کہ ظالم ہے وہ ہرگز پھولتا پھلتا نہیں ۃ سبز ہوتے کھیت دیکھا ہے کہیں شمشیر کا ۃ

آتش خوارہ (اصطلاح) بقول صاحبان بحر عجم و رشیدی مرادف آتش خوار۔

آتش خواستن (استعمال) طلب کردن آتش باشد بہار ذکر این میکند و از معنی ساکت۔ (اُردو) آگ مانگنا۔

آتش خود بخود گرفتن در کسے (استعمال) آتش از خود افتادن در کسے چنانکہ ظہوری گوید (؎) در ظہوری خود بخود آتش گرفت ۃ ہیچ از خوے تو منت دار نیست ۃ (اُردو) خود بخود آگ لگ جانا۔

آتش خوردن (مصدر اصطلاحی) (۱) خوردن
آتش - استعمال این براے جانوران آتش خوار
باشد چنانکہ غنی گوید (۵) بادہ نوشان رغنی
از آتش دوزخ چہ باک ؛ شعلہ شاخ گل شود مرغان
آتشخوار را ؛ (۲) شراب خوردن کہ آتش بمعنی
شراب ہم آمدہ - (۳) بقول صاحب بحرعجم رنج
والم بسیار کشیدن چنانکہ محمد علی رائج گفتہ است
(۵۳) آب گردد شکر از شرم کلامے کہ تراست ؛
کبک آتش خورد از داغ خرامے کہ تراست ؛ (۴)
بہ تحقیق مولف سوختن ہم - (امیر خسرو ۵۴)
عاشق کہ می سوزد دلش از طعن باکش کے
بود ؛ شمعے کہ آتش میخورد راحت شمارد گازرا ؛
(اردو) (۱) آگ کھانا - (مثل) آگ کھاے
مُنہ جلے اُدہار کھاے پیٹ - (امیر اللغات) (۲)
شراب پینا - (۳) آگ مین جھونک دیا جانا -
یعنی سخت ایذا پانا مصیبت مین گرفتار رہونا -
یہ ترجمہ اُن معنون کا ہے جنکو صاحب بحرعجم
نے بیان کیا ہے - لیکن سند نمبر (۳) سے جو معنی
پیدا ہوتے ہین ان کا ترجمہ محاورہ اُردو مین
آگ لگنا ہے - کبک آتش خورد از داغ خرامے
کہ تراست - کا ترجمہ یون ہوسکتا ہے کہ تیری
خوش خرامی کے داغ سے کبک کو آگ لگتی ہے
یا کبک جلتا ہے - بقول امیر آگ لگنے کے معنی
تڑپنا - بے قرار ہونا - رشک وحسد ہونا - ناگوار
گزرنا - بہت رنج وغم ہونا - (۴) جلنا -

آتش خورشید (اصطلاح) باضافت رائج -
بقول صاحب بحرعجم (۱) نور آفتاب (۲) سوز
عشق وسوز دل - (۳) شراب - (۴) زر طلا -
(۵) غضب - (۶) ظہور نور الہی - صاحب مؤید الفضلا
ہم ذکر این می کند - (اردو) (۱) آفتاب کا
نور - مذکر - (۲) سوز عشق - سوز دل - (مذکر)
(۳) شراب - مونث - (۴) سونا - مذکر - (۵)
غضب - غصہ - مذکر - (۶) نور الہی کا ظہور - مذکر
(آتش ۵۲) فغان وآہ سے ہے سوز دل عیان

ہوتا ہے دلیل آگ کے ہونے کی ہے دھوان ہوتا ہے ؛

آتش دادن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) سوختن (۲) ترک دادن و ترک کردن باشد مطلقاً (۳) کسے را بر سر قہر آوردن۔ (۴) بے قرار ساختن (حزین ص۱) آموختم بہ مرغ سحر گرم نالۂ ؛ تا آتشے بخار و خس آشیان دہد ؛ (ظہوری ص) از ظہوری خرقہ شوئی یا دگیر ؛ آتش آلایش دریا مدہ ؛ صاحب رشیدی ہم ذکر این می کند۔ بہار (آتش دادن چیزے را) و (آتش دادن در چیزے) کنایہ از سوختن چیزے می گیرد۔ **مولف** گوید کہ مفعول این نہ صرف (چیزے) بیاید بلکہ (کسے) ہم و تخصیص صلہ در ہم از کلام حزین باقی نمی ماند۔ (اردو) آگ دینا۔ جلانا (ناسخ ص) غم نے ہمارے خانۂ دل کو جو آگ دی ؛ روشن برنگ خانۂ زنبور ہو گیا ؛ (۲) ترک کرنا۔ چھوڑ دینا۔ (میر ص۲) میر کے دین و مذہب کو کیا پوچھتے ہو تم اسنے تو ؛ قشقہ کھینچا دیر مین بیٹھا کب کا ترک اسلام کیا ؛ (۳ و ۴) بقول امیر آگ لگانا۔ برافروختہ کرنا۔ بے قرار کرنا۔ (برق ص۳) آپ جل جائین گے سب آگ لگانے والے ؛ دو گھڑی مین وہی تم ہو وہی جانان مین ہون ؛ (امیر ص۴) دیتا ہے مزے بہاگ کیا کیا ؛ دیپک نے لگائی آگ کیا کیا ؛ -

آتش داشتن (مصدر اصطلاحی) نیدانم کہ صاحبان لغت چرا ذکر این نہ کردہ اند بہ تحقیق **مولف** آتش داشتن (۱) بمعناے حقیقی۔ داشتن آتش۔ (۲) سوز عشق داشتن (بیدل ص۱) ہر جا روی از برق فنا جانتوان یافت ؛ عمریست کہ آتش پے این قافلہ دارد ؛ (شفائی اصفہانی ص۲) آتشے دارم کہ گر بر خاک افتد اشک من ؛ ہمچو خون گرم خاک مردہ می آید بجوش ؛ (اردو) (۱) آگ رکھنا۔ ہمارا مطبخ نہ آگ رکھتا ہے اور نہ چولھا۔ (۲) سوز دل رکھنا۔

آتش داغ (استعمال) بقلب اضافت بقول صاحب فرہنگ انندراج. داغ آتش است یعنی داغیکه از آتش بهم رسد. (اردو) آتش کا داغ. مذکر

آتش دامن زدن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت رابع. دامن زدن بر آتش است و آتش را دامن زدن و تیز کردنش (واله ہروی ۵) رشک بے قیدی کفر آتش ما دامن زد؛ زین ہمه قید که در کار مسلمانی شد؛ مؤلف گوید که این سند آتش کسے را دامن زدن است و کنایه از شوق او تیز کردن. (اردو) آگ بھڑکانا. بقول امیر دونون معنون مین (رشک ۵) آگ بھڑکا کے دکھانا اُسے اے نامہ برو؛ حال جانسوز زبانی نہ کہا جائے گا؛ (جرأت ۵) آہ اس دل کی لگی پر چشم گریان کیون نہو؛ یہ اسی کمبخت کی ہے آگ بھڑکائی ہوی؛

آتشدان (اصطلاح) بقول صاحب رشیدی گلشن و منقل (میر معزی قطعه) دو گوہر است بدینوقت شرط مجلس ما؛ فتیله معدن این و تنور مسکن آن؛ یکے چو آب از اندر میان جام و قدح؛ یکے چو برگ گل اندر میان آتشدان؛ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات. چولھا. تنور. انگیٹھی۔

آتش در آب انداختن (مصادر اصطلاحی) (مذکر)

آتش در آب زدن کار ناممکن و فتنه برپا کردن است. (نظامی ۵) ہمان رومی رایت افراخته؛ ز ہندی در آب آتش انداخته؛ (ناصر علی ۵) تا زدی آتش در آب از عکس آن رخسارها؛ شمع روشن کرد در اندام ماہی خارہا؛ (اردو) آگ پانی مین لگانا بقول امیر فتنه اُٹھانا. (خلیل ۵) کچه شرارت سے نہین دل ہی جلانے والے؛ آپ تو پانی مین ہین آگ لگانے والے؛ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ پانی مین آگ لگانا ناممکن بات کرنا۔ (مذکر)

آتش در استخوان زدن (مصدر اصطلاحی) (مذکر)

حرارت در جسم پیدا کردن است چنانکہ ظہوری گوید (ع) بستر بیمارئے اندا ختیم ؛ آتشے در استخوان تب زدیم ؛ (اردو) ہڈیون مین آگ لگانا۔ یعنی سوزش اور حرارت پیدا کرنا۔ (دیکھو امیر اللغات مین آگ لگانے کے معنی نمبر ۲)۔

(۲۰۴) **آتش در جبین داشتن** (مصدر اصطلاحی)

غضبناک کردن است معنی مباد کہ آتش بمعنی غضب آمدہ پس آتش در جبین غضبناک باشد و با مصدر داشتن افادہ معنی متعدی کند لصلہ "را" ظہوری گوید (ع) نکردم ہیچ تقصیرے چو عود آتش مزن در من ؛ کہ مشک و عود آتش در جبین دارند سودائی ؛ (اردو) آگ لگانا بقول امیر برافروختہ کرنا۔ و بقول صاحب آصفیہ بھڑکانا۔

(۲۰۵) **آتش در جگر داشتن** (مصدر اصطلاحی)

اگر فاعل این (چیزے) باشد حرارت پنہان داشتن و اگر (کسے) را فاعل گیریم ورائے معنی اول الذکر سوز نہان عشق داشتن ہم (بیدل ع) نیدانم چہ آتش در جگر دارد شرار من ؛ کہ ہر جا می شود چشم غبار خویش میسوزم ؛ (ولہ ع) چون حباب اینجا متاع برق حسرت خانہ است ؛ آہ نتوان گفت آتش در جگر داریم ما ؛ (اردو) جگر مین آگ رکہنا۔ آتش رکہنا۔ آتش جگر ہونا۔ آتش دل ہونا۔

آتش در دادن بچیزے (مصدر اصطلاحی)

سوختن آن باشد چنانکہ ظہوری گوید (ع) نخستین برفروزم در دہم آتش بخاشاکے ؛ ہوس دارم کہ دل نخچیر شیر خشمگین باشد ؛ (اردو) آگ دینا۔ دیکھو آتش دادن۔

آتش در زبان افتادن (مصدر اصطلاحی)

سوختن زبان واز تکلم معذور شدن چنانکہ جامی گوید (ع) شمع رخسار ترا گیرد بدعوی در زبان ؛ در زبان افتادہ آتش زین گنہ دارد چراغ ؛ (اردو) زبان جل جانا۔ بات نہ کرسکنا بقول صاحب آصفیہ زبان بند ہونا۔

آتش درزدن بچیزے (مصدر اصطلاحی)
مرادف آتش زدن بچیزے باشد (محتشم ؎) حرف عشقت مگر امشب زیکے سرزدہ است ٭ کہ صبا این ہمہ آتش بہ گلت درزدہ است ٭۔

آتش درزیر پا (اصطلاح) باضافت راے دوم کنایہ از بے قرار چنانکہ صائب گوید (؎) آتشے کز شوق او صائب مرا در زیر پاست ٭ خار صحراے ملامت فرش سنجاب من است ٭۔ (اردو) آتش زیر پا اردو مین مستعمل ہے۔ (غالب ؎) ہون اسیری مین بھی غالب بسکہ آتش زیر پا ٭ موے آتش دیدہ ہے حلقہ مری زنجیر کا ٭۔

آتش درزیر پا بودن (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از بے قرار بودن کہ مرادف آتش زیر پا بودن است (غنی ؎) ز دل سوزی بریزاے آبلہ از چشم خود آبے ٭ براہ شوق تا کے آتشم در زیر پا باشد ٭۔

(۵۱۳) **آتش در سراپا رسیدن** (استعمال) گرفتن آتش از سرتا پا (ظہوری ؎) من وکیل دامن آتش درسراپایش رسد ٭ گر بباد دامن عذرا رود خاکسترش ٭ (اردو) تمام جسم مین آگ لگجانا۔ سرسے پاؤن تک جلنا۔

(۵۱۴) **آتش در سرداشتن** (مصدر اصطلاحی)
غصہ و نفرت داشتن است چنانکہ صائب گوید (؎) ز شوق پاے بوس بجہ درسر آتشے دارم ٭ کہ سیل من غبارآلود از صحرائی گردد ٭ (اردو) آگ لگنا۔ بقول امیر غصہ آنا۔ ناگوار گزرنا (بحر ؎) ہمارے رہنے سے تجہ کو جو آگ لگتی ہے ٭ جلاے دیتے ہین ہم آشیان بہت اچھا ٭

(۵۱۵) **آتش در شمع درگرفتن** (مصدر اصطلاحی)
روشن شدن شمع باشد چنانکہ غنی گوید (؎) خرمن عمرش تلف شد ہر کہ از کس زر گرفت ٭ داد سر بر باد چون در شمع آتش درگرفت ٭ (اردو) چراغ جلنا۔ بقول صاحب آصفیہ چراغ روشن ہونا

...در قفاے دود است (مثل) ...ن این مثل را بجائے زنند کہ آثار نکبت را ...دن مقصود باشد. (بیدل ے) آہ بے تاثیر ...گیر ؛ ہر کجا دود بیست آتش در قفاست ؛ ...و) دکن میں ایسے مواقع پر کہتے ہیں کہ غبار ...ے طوفان لگا ہواہے. آثار سے بدبختی ٹپکتی ہے

...در گرفتن (مصدر اصطلاحی) مرادف ...گرفتن است (ظہوری ے) در گرفت است ...ہستان ؛ ساقی از روغن آب می ریزد ؛

...درون (اصطلاح) بدون اضافت ...صاحب فرہنگ اندراج - (۱) عاشق. ...ت (آتش خاطر نمبر۱) و باضافت الیٰ تحقیق ...ف (۲) سوز دل مرادف آتش دل. اہل ...ن تصدیق معنی دوم می کنند. (اردو) دیکھو ...خاطر. (رشک ے) بیجا نہیں جلاتی مجھے آتش ...ن ؛ تقدیر نے درخت بنایا چنار کا ؛

...دریاجوش (استعمال) باضافت رائج آتشے کہ ہمچو دریا جوش می زند. و دریا جوش صفت آتش است بتشبیہ. یا نہ کہ مثل موج جذر و مد دارد (جمال الدین عبدالرزاق در صفت آتش میگوید (ے) زمانہ سیرت و گردون نہیب و دریا جوش ؛ زمین گداز و زبان فعل و آسمان جولان ؛ (اردو) وہ آتش جو مثل دریا کے جوش مارتی ہے یعنی اپنے شعلوں کے ذریعہ جذر و مد کرتی ہے.

آتش دست (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب فرہنگ اندراج کنایہ از کاریگر واستاد ماہر در ہر صنعتے و بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات تیز دست (صائب ے) لالہ در سنگ نہان بود کہ آتش دستان ؛ سکہ داغ بنام من دیوانہ زدند ؛ (... ے) ہر چہ ہر کس را بود در دل مصور میکند ؛ این چنین نقاش آتش دست در عالم کجاست ؛ (اردو) کاریگر تیز دست. چالاک ... (مذکر) آصفیہ.

آتش دستی (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ اندراج (۱) غلبہ۔ (۲) چالاکی۔ (۳) تیز دستی۔ (۴) جلدی۔ (اردو) (۱) غلبہ۔ مذکر (۲) چالاکی۔ مونث۔ (۳) تیز دستی۔ مونث۔ (۴) جلدی۔ مونث۔ (نکہت ۵۳) کیا تیز دستیان کہون قاتل کی اپنے مین ؛ تلوارین اتنی مارین کہ بس کر دیا اُتو ؛ (آصفیہ)۔

آتشِ دل (اصطلاح) باضافت لامی بقول صاحب بحر عجم سوز دل (۲) محبت۔ صاحب فرہنگ اندراج این را مرادف آتشِ خاطر می نویسد کہ گذشت۔ **مولف** گوید کہ آتش دل بدون اضافت ہم مرادف آتش خاطر است (ظہوری ۵) شمیم کاکلش در چرخ دارد مجمر عودسے ؛ بیاد دامن جان آتش دل می کند دودسے ؛ (اردو) (۱) آتشِ دل بقول امیر سوز و گداز۔ مذکر (۲) محبت۔ مونث (ذوق ۱۵) آتشِ دل سے پس از مرگ بزنگ شعلہ ؛ خاک عاشق سے نکلتا ہے گل خود رو گرم ؛ (ظفر ۵۲) محبت چاہیے باہم ہمین بھی ہو تمہین بھی ہو ؛ خوشی ہو اسمین یا ہو غم ہمین بھی ہو تمہین بھی ہو ؛ اردو مین عاشق کو آتش دل کہہ سکتے ہین۔

آتش دم (اصطلاح) بدون اضافت بقول بہار کنایہ از تیز زبان کہ تقریر او در گیرد (ابوطالب کلیم ۵) واعظ ما را نگہدارد خدا از چشم زخم ؛ کو بسے آتش دم و از چوب خشکش نبر است ؛ (اردو) تیز زبان۔ لسان (فرہنگ آصفیہ بذیل چرب زبان) صاحب امیر اللغات فرماتے ہین کہ آتش زبان اردو مین خوش بیان کے لئے کہا جاتا ہے (ناسخ ۵) کوچہ و بازار مین کہتے ہین مجکو دیکھکر ؛ ہے یہی آتش زبان ناسخ اسی کا نام ہے ؛

آتش دود کردن (مصدر اصطلاحی) افروختن آتش است۔ عادت است کہ چون آتش افروزند اول دود پیدا شود و پس ازان شعلہ سر کشد (ظہوری ۵) می کرد دود آتش مہر و محبتے ؛

آمد به شعلہ صبر و مدارا گداختیم ٭ (ولہ ۵) آتشِ
عشق کرد دود امشب ٭ سوخت از غم دلِ حسود
امشب ٭ (اردو) بقول امیر آگ سلگنا۔

(۱) **آتشِ دوزخ تف** (اصطلاح) باضافت

(۲) **آتشِ دوزخ علت** رابع اول بقول
صاحب موید الفضلا و ثانی بقول صاحب بحر عجم
شمشیر آبدار و بقول صاحب فرہنگ اندراج تیغ۔
(اردو) شمشیر آبدار۔ مونث۔ (آصفیہ) (ناسخ ۵)
چمن مین یاد جو آیا وہ گلعذار مجھے ٭ تو شاخ گل
ہوئی شمشیر آبدار مجھے ٭۔

آتشِ دوست و دشمن نداند (مثل) این
مثلے است کہ فارسیان زنند مقصود آنست کہ از
آتش و چیزے کہ ہمچو آتش مضرت رسان است۔
ہمیشہ بر حذر باید بود کہ دوست و دشمن پیش او
یکسان است۔ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این
کردہ است و از معنی ساکت۔ (اردو) صاحب
امیر اللغات فرماتے ہین کہ یہ مثل اردو مین بھی
مستعمل ہے جسکا ترجمہ یہ ہے کہ آگ دوست دشمن
کو نہین پہچانتی۔ بدطینت آدمی سے کنایہ ہے مطلب
یہ ہے کہ جس طرح آگ ہر چیز کو جلاتی پہونکتی ہے
اسی طرح جسکی فطرت مین ایذا رسانی ہے اسکے
ضرر سے دوست دشمن کوئی نہین بچتا۔

آتشِ دہقان (اصطلاح) باضافت
رابع۔ بقول صاحب بحر عجم و رشیدی آتشے کہ دہقانان
بعد از درو کردن و برداشتن غلہ بر بقیۂ آن زنند
تا زمین قوت گیرد (خاقانی ۵) فلک چون
آتش دہقان سنانہا برکشد بر من ٭ کہ بر ملک
سیہم ہست مساحی و دہقانی ٭ (اردو) وہ آگ
جو کسان اپنے کھیتون مین درو غلہ کے بعد کوڑے
مین لگا دیتے ہین تاکہ کہیت پاک و صاف ہو جائے
اور زمین اسکی حرارت سے زور دار ہو۔ اور جب
پانی برسے تو اوسمین قوتِ جاذبہ زیادہ رہے۔
اور گذشتہ فصل کا اثر کہیت مین باقی نہ رہے۔
زمینی کیڑے جل جائین۔

آتشِ دہگان (اصطلاح) باضافت رابع مرادف آتش دہقان است۔ صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری گوید کہ این آتشے است کہ دہقان در کاہ زند تا چون باران بارد کاہ نوبر آید۔

(۱) **آتش دیدن** اول مصدریست اصطلاحی

(۲) **آتش دیدہ** وثانی مفعول آن (شفائی اصفہانی ؎) ز تقلید و قیاست کے فروغ معرفت خیزد ٭ من از آتش دخان بینم تو آتش از دخان بینی ٭ پس آتش دیدن چیزے۔ چیزے است کہ گرمی آتش بآن رسیدہ۔ و آتش دیدن از چیزے بمعنائے حقیقی مشاہدہ آتش است از چیزے و آتش دیدہ چیزے باشد کہ آتش آنرا گرفتہ و اثر آتش بآن رسیدہ باشد ہمچو باران دیدہ بہار و صاحب انند ہم ذکر این سکند (صائب ؎) آسمان چون خانۂ زنبور آتش دیدہ است ٭ در تہ این سقف آتشبار چون خوابد کسے ٭ (اردو) (۱) اردو مین آگ دکہانا بقول امیر (الف) آگ کے قریب لیجاکر گرم کرنا۔ (ب) فتیلہ وغیرہ سے جلانا۔ آگ لگانا۔ اسی استعمال کا لازم آگ لگنا ہے۔ آگ دیکنا نہین کہا جاتا۔ بلکہ اسکی جگہ بھاپ لگنا گرم ہونا کہتے ہین (۲) آگ لگا ہوا۔ جیسے آگ لگا ہوا گھر

(۶۱۹) **آتش را ازپا انداختن** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از سرد کردن آتش است چنانکہ غنی گوید (؎) چہ باک از زاہدانِ خشک مے خوارانِ سرکش را ٭ کہ موج بوریا ازپا نمی انداز د آتش را ٭ (اردو) آگ بجھانا۔ (امیر اللغات) دکن مین آگ کو بٹھانا کہتے ہین۔

(۶۲۰) **آتش را ایجاد کردن** (مصدر اصطلاحی) پیدا کردن و برآوردن آتش باشد چنانکہ صائب گوید (؎) گنہ گار ترا از سنگ آتش ہم نمیسوزد ٭ مگر از کف بہم سودن کند ایجاد آتش را ٭ (اردو) بقول امیر آگ جہاڑنا۔ آگ نکالنا۔ (فقرہ امیر) سب سے پہلے ہوشنگ نے پتھر سے آگ جہاڑی۔ (مومن ؎) سنگ در سے ترے نکالی آگ ٭

ہم نے دشمن کا گھر جلانے کو ۔

آتش را تازہ کردن (مصدر اصطلاحی) سوزش و درد زخم پیدا کردن و زخم را تازہ کردن چنانکہ معروف بلخی گوید (ع) چون نگردد سوز دل افزون کہ دست لطف او ۔ پنبہ از داغم گرفت و آتشم را تازہ کرد ۔ مخفی مباد کہ مفعول این (کسے وچیزے) ہر دو باشد۔ (اُردو) زخم کو ہرا کرنا۔ (آصفیہ) (۲۱۹)

آتش را تیز تر کردن (مصدر اصطلاحی) مشتعل کردن آتش باشد چنانکہ ظہوری گوید (ع) آتش ما را مکن در کاوش غم تیز تر ۔ بلبلان را از گل و گلزار می پرسی مپرس ۔ (اُردو) آگ بھڑکانا۔ (۲۲۰)

آتش از رنگ از رخ گردانیدن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از سرد کردن آتش است و بے رونق کردن آن کہ چون آتش سرد شود رنگ سرخش باقی نماند (صائب ع) بجز گان خار خار از سینہ می رویاند آتش را ۔ بیاقوت لب از رخ رنگ می گرداند آتش را ۔ (اُردو) آگ بجھانا۔ آگ کی رونق مٹانا۔ (۲۲۱)

آتش را زیر دست گردانیدن (مصدر اصطلاحی) نہفتن آتش در خاکستر است چنانکہ صائب گوید (ع) ۔۔۔ ادب کن خصم سرکش را کہ خاکستر ۔ بہر می زیر دست خویش می گرداند آتش را ۔ (اُردو) آگ داب دینا (امیر اللغات۔) (ذوق ع) خنک دلوں کی اگر مشت خاک دوزخ مین ۔ پڑے تو واقعی اکبار آگ داب تو دے ۔ (۲۲۲)

آتش رخسار (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب فرہنگ انند راج از اسمائے معشوق است (۲) و باضافت سرخی رخسار چنانکہ صائب گوید (ع) یا خط عنبر فشان یا زلف مشکین میشود ۔ پائے رفتن نیست دود آتش رخسار را ۔ (اُردو) اُردو مین۔ رخ بمعنی رو اور رخسار مستعمل ہے۔ آتش رو بقول امیر القاب معشوق مین سے ہے۔ اسکی جمع زیادہ مستعمل ہے۔ آتشین رخسار بھی کہا جاتا ہے۔ (ناسخ ع) آتش رخان دہر اگر تجھکو دیکھ لین ۔

اُڑ جائے عارضوں سے برنگِ شرار رنگ ﴿ (۲) آتشِ رخسار۔ رخسار کی سرخی۔ مونث۔ (آتش ؎) دُھو کا جو تیرے آتشِ رخسار کا نہ کھائے ﴿ سیماب آگ میں نہ کبھی بے قرار ہو ﴿

آتشِ رخشندہ (اصطلاح) باضافت رائج (۱۳۵۲)
آفتاب باشد چنانکہ جامی گوید (؎) اے خوش آن آتشِ رخشندہ کز آئینہ صبح ﴿ میبرد شعلۂ آن رنگ شبِ یلدا را ﴿ (اُردو) آفتاب (مذکر)۔

آتشِ رز (اصطلاح) باضافت رائج۔ بقول صاحب بحر عجم شراب انگوری۔ (اُردو) انگوری شراب (مونث) امیر اللغات۔

(۱) **آتش رسیدن** اول مصدر اصطلاحی۔
(۲) **آتش رسیدہ** وثانی مفعول آن۔
آتش رسیدن مرادف آتش دیدن باشد و آتش رسیدہ مرادف آتش دیدہ (ابوالفرج رونے ع) کاتش سہمش رسیدہ بود بہ ہر مرز ﴿ (میرزا طاہر قزوینی ؎) زمین چو کاغذ آتش رسیدہ خواہد شد ﴿ رسد ز لالہ اگر موج برکنار امروز ﴿

(۱۳۵۳) **آتش رفتن** (مصدر اصطلاحی) مردن و سرد شدن آتش است (بیدل ؎) گرمی در مجمر ہنگامۂ آفاق نیست ﴿ آتش این کاروانہا رفت پیش از کاروان ﴿ (اُردو) آگ بجھنا۔

(۱۳۵۴) **آتش رفتن بفلک** (مصدر اصطلاحی) بلند شدن و شعلہ کشیدن آتش است۔ چنانکہ محتشم گوید (؎) شبے کہ می فکند بیتو در دلم الم آتش ﴿ ز آہ من بفلک میرود علم علم آتش ﴿ (اُردو) شعلہ بھڑک اٹھنا۔ آگ بھڑک اٹھنا۔ بقول امیر شعلے بلند ہونا۔ آگ دہکنا۔ (داغ ؎) کسی نے پاے حنائی جو ناز سے رکھا ﴿ بھڑک کے شعلہ ہمارے مزار سے اُٹھا ﴿

آتش رنگ (اصطلاح) بقول صاحبان موید الفضلا و جامع اللغات۔ سرخ رنگ و سند در آب آتش رنگ گذشت۔ (اُردو) آتش

ہم نے دشمن کا گھر جلانے کو ❊

(۲۲۰) **آتش را تازہ کردن** (مصدر اصطلاحی) سوزش و درد زخم پیدا کردن و زخم را تازہ کردن چنانکہ معروف بلخی گوید (ے) چون نگرد سوز دل افزون کہ دست لطف او ❊ پنبہ از داغم گرفت و آتشم را تازہ کرد ❊ مخفی مباد کہ مفعول این (کسے و چیزے) ہر دو باشد۔ (اُردو) زخم کو ہرا کرنا۔ (آصفیہ)

(۲۲۱) **آتش را تیز تر کردن** (مصدر اصطلاحی) مشتعل کردن آتش باشد چنانکہ ظہوری گوید (ے) آتش ما را مکن در گلشن غم تیز تر ❊ بلبلان را از گل و گلزار می پرسی مپرس ❊ (اُردو) آگ بھڑکانا۔

(۲۲۲) **آتش را رنگ از رخ گردانیدن** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از سرد کردن آتش است و بے رونق کردن آن کہ چون آتش سرد شود رنگ سرخش باقی نماند (صائب ے) بمژگان خار خار از سینہ می رویاند آتش را ❊ بیا قوت لب از رخ رنگ می گرداند آتش را ❊ (اُردو) آگ بجھانا۔ آگ کی رونق مٹانا۔

(۲۲۳) **آتش را زیر دست گردانیدن** (مصدر اصطلاحی) نہفتن آتش در خاکستر است چنانکہ صائب گوید (ے) ❊ ادب کن خصم سرکش را کہ خاکستر ❊ بہر می زیر دست خویش می گرداند آتش را ❊ (اُردو) آگ داب دینا (امیر اللغات۔) (ذوق ے) خنک دلون کی اگر مشت خاک دوزخ مین ❊ پڑے تو واقعی اکبار آگ داب تودے ❊

آتش رخسار (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب فرہنگ انند راج از اسمائے معشوق است (۲) و باضافت سرخی رخسار چنانکہ صائب گوید (ے) یا خطِ عنبر فشان یا زلفِ مشکین میشود ❊ پائے رفتن نیست دو دِ آتشِ رخسار را ❊ (اُردو) اُردو مین۔ رخ بمعنی رو اور رخسار مستعمل ہے۔ آتش رو بقول امیر القاب معشوق مین سے ہے۔ اسکی جمع زیادہ مستعمل ہے۔ آتشین رخسار بھی کہا جاتا ہے۔ (ناسخ ے) آتش رخان دہر اگر تجھکو دیکھ لین ❊

اُڑ جائے عارضوں سے برنگِ شرار رنگ ؛ (۲) آتشِ رخسار۔ رخسار کی سرخی۔ مونث۔ (آتش ؎) دُھو کا جو تیرے آتشِ رخسار کا نہ کھائے ؛ سیماب آگ میں نہ کبھی بے قرار ہو ؛

آتشِ رخشندہ (اصطلاح) باضافت رائج آفتاب باشد چنانکہ جامی گوید (؎) اے خوش آن آتشِ رخشندہ کز آئینہ صبح ؛ میبرد شعلۂ آن رنگ شبِ یلدا را ؛ (اُردو) آفتاب (مذکر)۔ (۱۴۵۶)

آتشِ رز (اصطلاح) باضافت رائج۔ بقول صاحب بحر عجم شراب انگوری۔ (اُردو) انگوری شراب (مونث) امیر اللغات۔

(۱) **آتشِ رسیدن** اول مصدر اصطلاحی۔
(۲) **آتشِ رسیدہ** وثانی مفعول آن۔
آتش رسیدن مرادف آتش دیدن باشد و آتش رسیدہ مرادف آتش دیدہ (ابوالفرج رونے ع) کاتش سہمش رسیدہ بود بہ ہر فرہ ؛ (میرزا طاہر قزوینی ؎) زین چو کاغذ آتش رسیدہ خواہد شد ؛ رسد ز لالہ اگر موج بر کنار امروز ؛

(۱۴۶۲) **آتش رفتن** (مصدر اصطلاحی) مردن و سرد شدن آتش است (بیدل ؎) گرمی در مجمر ہنگامۂ آفاق نیست ؛ آتش این کاروانہا رفت پیش از کاروان ؛ (اُردو) آگ بجھنا۔

(۱۴۶۳) **آتش رفتن بفلک** (مصدر اصطلاحی) بلند شدن و شعلہ کشیدن آتش است۔ چنانکہ محتشم گوید (؎) شبے کہ می فکند بیتو درد لم الم آتش ؛ ز آہ من بفلک میرود علم علم آتش ؛ (اُردو) شعلہ بھڑک اُٹھنا۔ آگ بھڑک اُٹھنا۔ بقول امیر شعلے بلند ہونا۔ آگ دہکنا۔ (داغ ؎) کسی نے پائے حنائی جو ناز سے رکھا ؛ بھڑک کے شعلہ ہمارے مزار سے اُٹھا ؛

آتش رنگ (اصطلاح) بقول صاحبان موید الفضلا و جامع اللغات۔ سرخ رنگ و سند در آب آتش رنگ گذشت۔ (اُردو) آتش

رنگ یعنی سرخ بھبھوکا بقول امیر لب اور رخ معشوق اور لعل اور لالہ کی صفت مین مستعمل ہے (ناسخ ع) کھینچے گر نقشہ ترے رخسارِ آتش رنگ کا ؛ کیا عجب یکرنگ ہو گر خامۂ ارژنگ و شمع ؛ (وزیر ع) مسی آلودہ نہین تیرے لبِ آتش رنگ ؛ اپنی نظرون مین دُھوان دیا ریہ انگارے ہین ؛ (آتش ع) جب ترے روے عتاب آلودہ سے تشبیہ دی ؛ لالہ آتش رنگ و آتش خو نظر آیا مجھے ؛ -

(۳۴۸) **آتش رنگ شدن** (مصدر اصطلاحی) سرخ شدن - (بیدل ع) جوہر خط آفراز آیینۂ میگون دمید ؛ دود ہم از شعلۂ حسن تو آتش رنگ شد ؛ (اردو) آتش رنگ ہونا - لال ہونا -

آتش رو (اصطلاح) بدون اضافت بفتح راے مہملہ بقول صاحب فرہنگ انند آنکہ در آتش رود (نظامی ع) سمندر چو پروانہ آتش روا است ؛ ولیک این کہن رنگ و آن خوشتر است ؛ (اردو) آگ مین چلنے والا -

آتش روحانیان (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم و موید الفضلا جسم فرشتگان و بقول صاحب فرہنگ انندراج - جرم ملائکہ - (اردو) ملائک کا جسم - فرشتون کا جسم -

آتش روز (اصطلاح) باضافت رابع - بقول صاحبان رشیدی و بحر عجم و موید الفضلا - (۱) آفتاب - (۲) گرمی - (۳) روشنی روز - (نظامی ع) کہ چون آتش روز روشن گذشت ؛ پر از دود شد گنبد تیز گشت ؛ (اردو) (۱) آفتاب - مذکر - (۲) گرمی - مونث - (۳) دن کی روشنی - (مونث)

(۳۴۹) **آتش روشن شدن** (استعمال) افروختن و سرزدن آتش باشد - چنانکہ آہی گوید (ع) ہر دوم آتش پنہان ہمی ترسم شود روشن ؛ من بے صبر و دل آن بہ کہ دوزم چاک پہلو را ؛ (اردو)

آگ روشن ہونا۔ (اسیر ؎) تیرے فروغِ حسن نے
کھویا غبارِ خط ٭ روشن ہوئی جو آگ تو غائب ہوا
دُھواں ٭۔

آتش روشن کردن (استعمال) افروختن
آتش باشد چنانکہ بیدل گوید (؎) انتظارِ فیض
عشق از خامی خود می کشم ٭ خوبتر از سعی آتش
دیر روشن میکند ٭ (اُردو) بقول امیر آگ
روشن کرنا۔

آتش روے (اصطلاح) بقول بہار یکے
از اسمائے محبوب مرادف آتش رخسار۔

آتش رویانیدن از چیزے (مصدر
اصطلاحی) برآوردن آتش و پیدا کردن آن
از چیزے است بسند در (آتش از سنگ رویانیدن
گذشت)

آتش ریختن بچیزے (استعمال) بقول
صاحب ارمغان مرادف آتش ریختن در چیزے
باشد (الٰہی ہمدانی ع) آتش بفرق ریز مکن اے صید برنا

آتش ریختن بر چیزے (مصدر اصطلاحی)
افتادن برق باشد بر چیزے چنانکہ ظہوری گوید
(؎) آتش پرشعلہ بر سینۂ افسردہ ریخت ٭ دجلۂ
پرمایۂ از چشم بے نم جوش زد ٭ صاحب ارمغان
بحوالہ بہار این را مرادف ماضیہ میفرماید و عجب
است کہ بہار ازین ساکت وسندے در ارمغان
پیش نشد فتامل۔ (اُردو) بجلی گرنا۔ بجلی
پڑنا۔ (آصفیہ)۔

آتش ریختن در چیزے (استعمال) بقول
بہار کنایہ از سوختن چیزے است (بیدل ؎)
زعشقِ شعلہ خو برخاست دود از خرمنِ عالم ٭
تب این شیر آتش ریخت بیدل در نیستانہا ٭
(ولہ ؎) شوخ بے باکے کہ رنگ عیش در کاشانہ
ریخت ٭ خواست شمعے برفروزد آتشم در خانہ ریخت ٭
(اُردو) آگ لگانا۔ (ناسخ ؎) تپِ فرقت
نے آگ ایسی لگائی میرے اعضا میں ٭ عرق
کے بدلے ہوتے ہیں مساموں سے شرر پیدا ٭

صاحب جامع اللغات نے بھی جلانا اور آگ لگانا کہا ہے۔

آتش ریز (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انند راج کنایہ از فتنہ انگیز۔ زباندانان زمانہ حال ازین اتفاق ندارند و نہ کسے از اہل لغت ذکر این کردہ۔ (اُردو) اُردو مین فتنہ انگیز کہا جاتا ہے مگر یہ ترجمہ آتش انگیز کا ہے۔

آتش زار (اصطلاح) از عالم گلزار و سبزہ زار است یعنی جاے کہ در آن آتش باشد (ارادت خان فطرت) شب بیادت اے بہارستان شوخی تا سحر: بوستانِ سینۂ ما طرفہ آتش زار بود: صاحب فرہنگ انند بضمن آتشخانہ ذکر این می کند و بہار نیز از مجرد اصطلاح خبر می دہد۔ (اُردو) صاحب جامع اللغات نے فرمایا ہے کہ آتش زار سے آگ لگا ہوا مقام مراد ہے۔

آتش زبان (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) تیز و تند زبان یعنی شخصے کہ تند و جلد حرف زند (۲) شاعر فصیح الکلام و بقول بہار کنایہ از تیز زبان و کسے کہ تقریرا و در گیرد و بقول صاحب انند کنایہ از ذکی و تیز طبع و گرم نفس و فصیح الکلام مخفی مباد کہ گرم نفس بقولش آنکہ دم گیرا دارد خلاصہ اینست کہ در ترادف آتش زبان با گرم نفس مولف را اتفاق نیست و بتحقیق مولف (۳) آتش زبان مطلق صفت ہم باشد از براے کسے و چیزے ہر دو۔ بمعنی تیز (نظیری نیشاپوری) تیر مژگان و کمان ابرو سمن بر سنگدل: باز سیرت کبک رفتار آب تن آتش زبان: (سعدی) سعدی آتش زبانم در غمت سوزان چو شمع: با ہوا آتش زبانی در تو گیرا ہم نیست: (صائب) شکوہ ام آتش زبان گردیدہ است از خوے دوست: آہ اگر آبے برین آتش نریزد روے دوست: (اُردو) آتش زبان اُردو مین مستعمل ہے بقول امیر خوش بیان اور آتش زبان تشبیہ کے اعتبار سے شمع اور شعلہ اور لالہ کی صفت مین

بھی آتا ہے (۱) تیز زبان (مذکر) فرفر باتین کرنے والا۔ (۲) آتش زبان۔ خوش بیان۔ مذکر۔ (۳) آتش زبان۔ مذکر۔ لالہ یا شمع کی صفت (ناسخ) کوچہ و بازار مین کہتے ہین مجھ کو دیکھکر :: ہے یہی آتش زبان ناسخ اسی کا نام ہے :: (مومن) نکلے باتون مین اگر منہ سے دہوان :: شعلۂ رخسار ہو آتش زبان :: (آتش) روشنی ہووے جو آنکھون مین تو سیر باغ کر :: لالۂ آتش زبان ہے شمع ایوان بہار ::۔

(۲۲۲) **آتش زبانہ برآوردن** (استعمال) بلند شدن آتش و شعلہ کشیدن آنست چنانکہ جامی گوید (ف) سوزد زبان خامہ کز شرح اشتیاق :: گر آتش غم تو برآرد زبانۂ :: (اردو) بقول امیر آگ کے لوکے اٹھنا۔ آگ کے شعلے بلند ہونا (مسرور ف) دل سے نالے نہین نکلتے ہین :: اٹھ رہے ہین یہ آگ کے لوکے ::۔

(۲۲۳) **آتش زبانی** (اصطلاح) تیزی و تند زبانی و فصاحت کلام (سلمان ساوجی ف) بس کن این آتش زبانی بس کہ دریا یان چو شمع :: خواہدت برباد سر دادن زبانت بے سخن :: (اردو) آتش زبانی (مونث) (داغ ف) تری آتش زبانی داغ روشن ہے زمانہ پر :: پگھل جاتا ہے مثل شمع دل ہر یک سخندان کا ::

آتش زدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آتش دادن است۔ بہار (آتش زدن در چیزے) را ذکر می کند و گوید کہ بصلہ را نیز آمدہ کہ کنایہ از سوختن چیزے رست و بس مولف گوید کہ (۱) آتش زدن بہ چیزے و بہ کسے (۲) آتش زدن بر چیزے و بر کسے (۳) آتش زدن چیزے و کسے (۴) آتش زدن چیزے را و کسے را (۵) آتش زدن در چیزے و در کسے۔ مرادف یکدیگر است۔ مخفی مباد کہ بقول صاحب بحر عجم آتش زدن حقیقتہً و کنایتہً چار معنی دارد (الف) سوختن کہ معنی حقیقی است (ب) کنایہ از

ترک دادن و ترک کردن (ج) و برسر قهر آوردن (د) بے قرار کردن الخ - تعمیم صاحب بحر عجم و تخصیص بہار تقاضا میکند کہ ذکر ہر یک معنی باعتبار صلہ کردہ شود پس۔

(۱) **آتش زدن بچیزے** - (الف) سوختن آن چیز است چون آتش بخرمن زدن و آتش بخانه زدن (فغانی ع) آتش زنم بخرمنم از دود آہ خویش ؛ (بیدل ه) بچارہ سازی وہم تعلق … ؛ گر جنون زند آتش بخانه که ندارم ؛ (د) بے قرار کردن آنست چون آتش بجان زدن (محتشم کاشی ه) صد عشوه کرد چشم تو ضائع براے غیر ؛ کاتش بجان من زد و در وے اثر نکرد ؛

آتش زدن بکسے - (الف) بمعنائے حقیقی سوختنش (بیدل ه) ناخنے در پنجهٔ طاقت لٰی یابم چو شمع ؛ میزنم آتش بخود تا رفع خار پا کنم ؛ (ج) برسر قهر آوردن کسے - (د) بے قرار کردن کسے -

(۲) **آتش زدن بر چیزے** - (الف) سوختن آن چیز - (بیدل ه) هیچ کس آتش نزد بر صفحهٔ بے حاصلی ؛ ورنه من هم می کنم بیدل چراغان زیر پوست ؛

آتش زدن بر کسے - (الف) سوختن آنکس (فردوسی ع) زده شاه آتش بے بر سرم ؛ -

(۳) **آتش زدنِ چیزے** - باضافت نون - (الف) سوختن آن - چنانکه بیدل گوید (ه) داغ بے طاقتی کاغذ آتش زده ایم ؛ رفتن از خود چه قدر سیر خیابان گلست ؛ (ب) ترک دادن چیزے -

آتش زدنِ کسے - باضافت نون - (الف) سوختن کسے - (ب) ترک دادن کسے (ج) بخشم آوردن کسے - (د) بے قرار کردن کسے -

مخفی مباد که درین هر دو مصدر که بر نمبر ۳ گذشت چیزے و کسے مفعول و فاعل هر دو می آید -

(۴) **آتش زدن چیزے را** - (الف) سوختن آن چیز - (ب) ترک دادن آن چیز چنانکه جامی

گوید (ﮫ۔ الف) عشق یکرنگی تقاضا می کند این روشن است ؛ ورنہ شمع آتش چرا زد همچو خود پروانه را ؛

آتش زدن کسے را - این مرادف آتش زدن کسے است کہ گذشت۔ (مُلّا قاسم مشہدی۔ الف ﮫ) ہمین عشق آخر بر مے بسیش زدم خود را ؛ ازان بکار کہ در دل داشتم آتش زدم خود را ؛

(ﮧ) **آتش زدن در چیزے** - مرادف مصدر اول نمبر (۱) است کہ گذشت۔ (جامی ﮫ۔ الف) از دود دل ما حذر اے شعلۂ شوقت ؛ آتش زده در خرمن خاشاک و خس ما ؛

آتش زدن در کسے - مرادف مصدر دوم نمبر (۱) چنانکہ ظہوری گوید (ﮫ۔ الف) نکردم ہیچ تقصیرے چو عود آتش مزن در من ؛ کہ مشک و عود آتش در جبین دارند سودائی ؛

بر ناظرین تحقیق پسند روشن باد کہ این تقسیم پنجگانہ کہ باعتبار صلہ ہاے مختلفہ گذشت می کشاید کہ ہر چہار معنی مصدر (آتش زدن) لزوماً با ہر یک صلہ مطابق نمی شود۔ پس تقسیم صاحب بحر عجم من وجہ چندان قابل گرفت نیست کہ از صلہ ہاے این مصدر بحثے نفرمود ولیکن تخصیص بہار با صلہ (در) و (را) بسیار قابل غور است۔ مؤلف حقیر باوجودے کہ این مصدر را باعتبار معانی و صلہ ہاے مختلفہ وضاحتہً بیان کرد از انحصار معانی اختلاف دارد۔ زیراکہ فارسیان در اکثر مصادر باختلاف فاعل یا مفعول معنی تازه پیدا می کنند چنانکہ در ہمین یک مصدر استعمالے تازه بنظر مؤلف آمده یعنی بابا فغانی شیرازی (آتش بآفتاب زدن) را کہ تابع آتش بچیزے زدن است بمعنی روشن کردن و نور دادن آفتاب گرفتہ است و این معنی تازه وراے ہر چہار معانی (آتش زدن) است کہ گذشت و ممکن است کہ جویندگان استعمالے تازه ترہم دریابند۔ (فغانی ﮫ) سحر چنین ز کجا میرسی شراب زده ؛ کہ تا بجا رخت آتش بآفتاب

زدہ ؛ خلاصہ اینست کہ (آتش زدن) بمعنی روشن
کردن ہم باشد چنانکہ از اصطلاح (آتش زن) کہ می آید
روشن است۔ (اردو) (۱) آگ لگانا بقول
امیر کسی چیز کو آگ دینا۔ جلانا۔ (۲) بقول صاحب
آصفیہ چھوڑنا۔ چھوڑ دینا۔ ترک کرنا کسی چیز کو
(۳) آگ لگانا۔ برافروختہ کرنا کسی کو۔ (۴) بے
قرار کرنا کسی کو۔ (۵) بلحاظ معنی تازہ۔ بقول
صاحب آصفیہ۔ کسی چیز کو چمکانا۔ آب دینا۔
رونق دینا۔

آتش زدہ | (اصطلاح) بقول صاحب
موید الفضلا واند مرادف آتش دیدہ۔ مولف
گوید کہ مفعول آتش زدن است وصفت واقع
میشود۔ (مرزا طاہر وحید ۵) داغ بر سینہ زبے
طاقتیم می گردد ؛ شام ہجران تو چون کاغذ آتش
زدہ ؛

آتش زدہ آب پیکران را | (مثل) صاحب
شمس اللغات گوید کہ رونق سی وشش پیکر جنوبی و
شمالی و شرقی و غربی را محو کردہ بتحقیق مولف
فارسیان این مثل را بجاے می زنند کہ اظہار
انتہاے خوبی حسن و آب و تاب ممدوح مقصود
باشد۔ از آب پیکران۔ سیارگان فلک مراد است
یعنی ممدوح ما آن مایہ آب و تاب دارد کہ سیارگان
فلک را آتش میزند یعنی میسوزد بہ پیکر اند
(اردو) سیاروں کو ماند کر دیا۔

آتش زر | (اصطلاح) باضافت رایج۔
بقول صاحب بحر عجم رواج و رونق زر۔ و
صاحب رشیدی گوید کہ آتش زر رواج و رونق
است کہ آتش بہار نیز گویند۔ قال۔ (آتش
کشتن) ؛ بمعنی رونق و رواج زر کم
کردن آمدہ (نظامی ۵) سیم
کشان کاتش زر کشتہ اند ؛ دشمن
خود را لشکر کشتہ اند ؛ (اردو) مال و
دولت کی رونق۔ سکہ کا رواج۔

آتش زرکار | (اصطلاح) باضافت رایج۔

بقول صاحب شمس اللغات مرادف آتش زر و آتش بہار است ۔

آتشِ زمان فعل (استعمال) باضافت

آتشِ زمانہ سیرت رابع ۔ آتش است وزمان فعل و زمانہ سیرت صفت آنست ۔ یعنی فعل او ہمچو زمان و سیرت او مثل زمانہ باشد کہ زمانیان را ہم آرام و ہد و ہم تکلیف رساند ۔ (جمال الدین عبدالرزاق درصفت آتش گوید ؎) زمانہ سیرت و گردون نہیب و دریاجوش ؛ زمین گداز و زمان فعل و آسمان جولان ؛ بہار ذکر این بضمن لفظ آتش کردہ است (اردو) زمانے کی تاثیر۔ زمانہ کی خو بو رکھنے والی آگ ۔

آتشِ زمزم (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب ساطع برہان و بحر عجم کنایہ از آفتاب (اردو) آفتاب ۔ مذکر ۔

آتشِ زمین (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب برہان کنایہ از آفتاب عالمتاب است ۔ (اردو) آفتاب و مہر عالمتاب و آفتاب جہان تاب ۔ (غالب ؎) صبحدم دروازۂ خاور کھلا ؛ مہر عالم تاب کا منظر کھلا ؛ (میر ؎) اک روز بے نقاب ہوا تھا وہ صبح کو ؛ اب تک ہے آفتاب جہان تاب پر زوال ؛

آتشِ زمین گداز (استعمال) باضافت رابع ۔ آتش است و زمین گداز صفت آن ۔ یعنی زمین را گرم کند ۔ سند این در آتش زمان فعل گذشت ۔ (اردو) زمین کو گلانے والی آگ ۔ زمین کو گرمانے والی آگ ۔

آتشِ زن (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم و رشیدی (۱) آہن چقماق (۲) روشن کنندۂ آتش عموماً (۳) و صاحب روشنی امراء سلاطین خصوصاً ۔ (۴) جانوریست کہ ققنس نام دارد ۔ مولف گوید اسم فاعل مصدر آتش زدن و حاوی بر ہمہ معانی آن باشد ۔ بقول بہار عبارت از مجموع سنگ و چقماق و سوختہ (نظامی ؎) ضمیم

نہ زن بلکہ آتش زن است ٭ کہ مریم صفت بکر و
آبستن است ٭ (مرزا جلال سیادت ۲ھ) سرو
قدش چون بقمری گرم در گلشن شود ٭ طوق او
چون شعلۂ جوالہ آتش زن شود ٭ (طاہر وحید ۳ھ)
روشنی ما را چو آتش زن برای خویش نیست ٭
گرچہ ہر کس را چراغ از دولت ما روشن است ٭
(اردو) (۱) چقماق کا لوہا۔ مذکر۔ (۲) آگ
لگانے والا۔ مذکر۔ (۳) مشعلچی یا داروغہ مشعلخانہ
(۴) ققنس مذکر۔ (صابر ۵ھ) گر تو کرے نہ صید تو
ققنس کی طرح سے ٭ جلکر ہوا پنی خاک مین خود ہی
شکار خاک ٭۔

آتش زن در انخانہ کہ دودش کسی نہ بیند (مثل)
این مثل را فارسیان برای بخیل زنند یعنی خانہ
کہ از بخالت وخست صاحب خانہ دودش بلند نشود
یعنی آنا پخت نہ دارد۔ سوختنش بہتر است۔ صاحب
خزینۃ الامثال ذکر این میکند واز تعریف ساکت
(اردو) دکن مین کہتے ہین کہ بخیل کا گھر جلے تو
آگ لینے نہ دے۔ آگ لگے اس گھر کو جس سے
دھوان نہین نکلتا۔ ڈوب جاے وہ جو پانی سے
دریغ کرے۔

آتش زنہ (اصطلاح) (۱) چقماق۔ (۲)
بقول صاحب بحر عجم چوبے وسیخے کہ بدان آتش
را می شکنند۔ بہار این را مرادف آتش زن گوید
بتحقیقش ہر دو عبارت از مجموع سنگ و چقماق
وسوختہ۔ اسناد پیش کشید و مؤلف فیصلہ تحقیقش
می کند۔ (ملا کتبی ۵ھ) آتش زنہ وار پیر دل
سنگ ٭ می کوفت قد خمیدہ بر سنگ ٭ (فضل الدین
کاشی رباعی) آتش زنہ و سوختہ و سنگ بہم ٭
کے در گیرد چو سوختہ دارد نم ٭ نزدیکی و دوریت
بلاے است عظیم ٭ دوری ز تو کافری و نزدیکی
ہم ٭ بسیار عجب است کہ محقق رشیدی آتش زنہ
و آتش زن را سنگ چقماق گوید واز سند ساکت
وصاحب سروری کاشانی راست گوید کہ آتش زنہ
چقماق است و چقماق۔ آہنے کہ آتش زنہ نام دارد۔

صاحب موید الفضلا خوش صراحتے میکند کہ آتش زنہ آن آلت پولاد است کہ بر سنگش زنند و بترکیش چقماق گویند اما سندے کہ از کلام منوچہری بدست بہار آمدہ است طرفہ مذاقی پیدا می کند و ہو ہذا (ﮯ) اے خداوندے کہ روز خشم تو از بیم تو ؛ در جہد آتش بسنگ آتش و آتش زنہ ؛ (اُردو) چقماق کا لوہا۔ (۲) وہ لکڑی یا سیخ جس سے آگ کو توڑتے اور پھیلاتے ہین یا ہموار کرتے ہین جیسے سیخچہ یا دستپنا

آتش زیر پا بودن (مصدر اصطلاحی) (۱۵۰۴)

مرادف آتش بزیر پا داشتن کہ گذشت (غنی ﮯ) ما کردہ ایم در رہ شوقت قدم ز سر ؛ آتش بود ز داغ جنون زیر پاے ما ؛ (صائب ﮯ) خردہ جان را بود در جسم آتش زیر پا ؛ این سپند شوخ در مجمر نمی گیرد قرار ؛ ۔

آتش زیر پا داشتن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار کنایہ از بے قرار بودن۔ کہ مرادف ماضیہ باشد۔ (صائب ﮯ) عیار شوق بلبل را نمی دانم ہمی دانم ؛ کہ آتش زیر پا دارد گل از شوق گریبانش ؛ (غنی ﮯ) بسکہ در دشت جنون داریم آتش زیر پا ؛ حلقۂ زنجیر خواہد شعلۂ جوالہ شد ؛ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات بے قرار و بے چین رہنا۔ غالب دہلوی نے آتش زیر پا کو اردو مین استعمال کیا ہے (ﮯ) ہون اسیری مین بھی غالب بسکہ آتش زیر پا ؛ موے آتش دیدہ ہے حلقہ مری زنجیر کا ؛

آتش زیر پا سپردن (مصدر اصطلاحی) (۱۵۰۵)

باضافت راے مہملۂ اول۔ کنایہ از صعوبت کشیدن و پرواے جان خود نکردن چنانکہ جامی گوید (ﮯ) گر آری رو۔ دران کعبہ چو ریگ گرم۔ زیر پا ؛ سپردن بایدت صد گونہ آتش در بیابانش ؛ (اُردو) سختی جھیلنا۔ جان کی پروا نکرنا۔ آگ مین کود پڑنا۔ (بحر ﮯ) وہ بشر اور ہین جو کرتے ہین نافرمانی ؛ آگ مین کود پڑین ہم ترے ارشاد کے ساتہ ؛

آتش سان (اصطلاح) بقول صاحب بحرعجم رونق وبہار۔ (اردو) رونق وبہار۔ مونث

آتش سپید وزرد (استعمال) باضافت رابع۔ آتشے کہ رنگش سپید است وزرد۔ اہل زبان سپید وزرد را صفت آتش آوردہ اند۔ (جمال الدین عبدالرزاق درصفت آتش گوید ؎) سپید وزرد بہم درچو نرگس سرمست ٭ سیاہ وسرخ بہم درچو لالۂ نعمان ٭ (اردو) وہ آتش جو سپید و زرد ہے۔

آتشستان (استعمال) بقول صاحب آنند از عالم گلستان یعنی جائے کہ ہرطرف آتش بنظر آید۔ (۲) وکنایہ از لالہ زار۔ (اردو) (۱) جیسے آگ کا دریا بقول امیر مبالغۃً۔ جہان آگ کی کثرت ہو وہان کہا جاتا ہے۔ مولف کی رائے مین (۲) لالہ زار کو آگ کا چمن کہہ سکتے ہین۔ (ظفر ؎) دل بیتاب مین جو فی تپش عشق نہین ٭ مارتا آگ کا دریا ہے یہ سیماب مین جوش ٭۔

آتش سخن (اصطلاح) بقول صاحب بحرعجم (۱) طعنہ زنندہ۔ (۲) عتاب کنندہ و بقول بہار (۳) کنایہ از تیز زبان وکسی کہ تقریر او درگیرد صاحب رشیدی را با صاحب بحرعجم اتفاق است۔ (اردو) (۱) طعنہ زن۔ مذکر (۲) غصیلا بخصیل۔ مذکر (آصفیہ) آتش طبع بقول امیر غصہ ور۔ (۳) آتش زبان اور آتش بیان اردو مین مستعمل ہے۔ (امیر اللغات)

آتش سراز دہان درآوردن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از آہ گرم کردن است چنانکہ محتشم گوید (؎) بترس ازانکہ درآرد سراز دہان من آتش ٭ بجانب تو کشد شعلہ اززبان من آتش ٭ (اردو) آہ آتشبار کھینچنا (ناسخ ؎) ہجر ساقی مین بطے ہوگئی جلکر کباب ٭ جائے قلقل اے صراحی آہ آتشبار کھینچ ٭ اردو مین آہ گرم کا استعمال ہے۔ امیر نے بضمن لفظ آہ۔ آہ گرم درج کیا ہے پس آہ گرم کھینچنا بھی کہا

(۶۹۴)

جا سکتا ہے۔

آتشِ سرد (اصطلاح) باضافت رائج بقول صاحب رشیدی (۱) شراب سُرخ۔ (۲) لب معشوق و بقول صاحب بحر عجم (۳) زر طلا۔ (اردو) (۱) شراب۔ مونث۔ (۲) لب معشوق مذکر۔ (۳) سونا۔ مذکر۔

(۲۴۶) **آتش سرد ساختن** (استعمال) مرادف آتش سرد کردن (سند این از کلام سراج الدین راجی در آب برآتش زدن گذشت۔

آتش سرد کردن (استعمال) بقول بہار میراندن آتش است (حافظ) یارب این آتش کہ در جانِ من است ٭ سرد کن زانسان کہ کردی برخلیل ٭ (اردو) بقول امیر آگ ٹھنڈا کرنا۔ آگ بجھانا۔ آتش کو ٹھنڈا کرنا بھی مستعمل ہے۔ (کیف) آتش عشق کو رو رو کے کیا ہے ٹھنڈا ٭ اب پری بھی جو جلائے تو بلا جلتی ہے ٭۔

(۲۴۷) **آتش سرزدن** (مصدر اصطلاحی) روشن شدن آتش است چنانکہ محتشم گوید (بیت) آتشے سرزد و شد شمع طرب خانۂ دل ٭ مرغ جان آمد وگرد سراو پرزد و رفت ٭ (اردو) آگ روشن ہونا۔ (اسیر) تیرے فروغ حُسن نے کھویا غبار خط ٭ روشن ہوئی جو آگ تو غائب ہوا دھوان ٭

(۲۴۸) (۱) **آتش سرکش** (۲) (مصدر اصطلاحی)

(۲۴۹) (۲) **آتش سرکشیدن** نمبر (۱) اسم فاعل آ از مصدر نمبر (۲) مرادف آتش بلند و آتش سرکشیدن بلند شدن وشعلہ برآوردن آن است و این مرادف آتش بے فرمان است کہ گذشت (صائب) صائب از آب شود آتشِ سرکش مغلوب ٭ جنگ با مردم ہموار نمی باید کرد ٭ (ظہوری) این چہ آتش بود کز دل سرکشید ٭ سوخت در ہم جسم و جان داد از فراق ٭ (اردو) (۱) بھڑکی ہوی آگ۔ (دیکھو آتش بلند) (۲) آگ بھڑکنا۔ شعلے بلند ہونا۔

آتش سگ (اصطلاح) بدون اضافت

بقول صاحب برہانِ جامع گیاہے است دوائی کہ بتازی آنرا بفنجنکشت الکلاب گوید صاحب فرہنگ انند ہم ذکر این میکند۔ (اُردو) بقول صاحب محیط اعظم یہ ایک قسم کی گھانس ہے جسکو فارسی مین شاہسپرم بھی کہتے ہین اور عربی مین ریحان الملک اور بنفسج الکلب اور ہندی مین نازبو۔ گمند ہاری تلسی ؎

آتشِ سُم (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب فرہنگ انندراج آتشے کہ از صدمۂ سُم اسپ از سنگ پیدا میشود۔ (اُردو) وہ آتش جو گھوڑے کا سُم پتھر پر پڑنے سے جھڑتی ہے۔

آتشِ سنگ (اصطلاح) باضافت رابع۔ (۱) بقول بہار آتشے کہ در دل سنگ پنہان است۔ (۲) وبتحقیق **مولف** کنایہ از لعل ویاقوت ہم۔ (مرزا رضی دانش ؎) می گداز د شمع خود را درمیانِ انجمن ؏ زندگی چون آتشِ سنگ از نظر پنہان خوشست ؏ (اُردو) (۱) وہ آگ جو پتھر مین مخفی ہے۔ مونث۔ (۲) لعل و یاقوت۔ (مذکر)۔

آتشِ سنگ بت (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب فرہنگ انندراج وبہار کہ بدیل لفظ آتش مینویسند۔ آتشے کہ در سنگ پنہان است مرادف معنی اوّل آتشِ سنگ۔

آتش سوار (اصطلاح) کنایہ از شعلہ باشد کہ سوار بر آتش بود چنانکہ علی خراسانی گوید (؎) کین گاہ سخن عاجز کند معنی نگاران را بخس این بیشہ پہلو می درد آتش سواران را ؏ (بیدل ؎) با تن آسانی زماتم فرصتان نتوان گذشت ؏ برق ہم دار د حسابے باخس آتش سوار ؏ (اُردو) شعلہ۔ (مذکر)۔

آتش سوختن (مصدر اصطلاحی) کسے از اہل لغت توجہ براین نمی کند و صاحب ارمغان آصفیہ بر الفاظ لازم و متعدی قناعت میفرماید **مولف** گوید کہ (۱) (آتش سوختن) بمعنے حقیقی مستعمل است واستعمالش بصلہ (در) بمعنی لازم یافتہ شد چنانکہ حزین اصفہانی گوید (ع)

(۲۳)

همان از شوق پا بوس تو آتش در سرم سوزد ؛
یعنی آتش در سرم روشن میشود و سر میکشد - و
بلند میگردد - مخفی مباد که از آتش درین شعر آتش
عشق مراد باشد و هم برین قیاس باشد صلہ (بہ)
(۲) اما سوختن آتش بدون صلہ در استعمال فارسیان
بمعناے متعدی بنظر آمدہ یعنی سوزانیدن آتش
چنانکہ خسرو غزنوی گوید (ف) بسوزد آتشِ لالہ
بدوزد ناوکِ غنچہ ؛ ببرد خنجرِ سوسن بگیرد پنجۂ عرعر ؛
(اُردو) (۱) آگ جلنا - آگ روشن ہونا - آگ
بھڑکنا - (۲) آگ کا جلانا -

آتشِ سودا | (اصطلاح) باضافت رابع -
بقول صاحب بحر عجم (۱) گرمی عشق (۲) فکر و
خیال - صاحب رشیدی ہم ذکر این می کند -
(اُردو) (۱) سوز عشق (مذکر) سوزش عشق -
(مونث) (۲) فکر (مونث) خیال (مذکر) (ظفر
۵۱) سوزش عشق کی ہے یون دل بیتاب سے
آگ ؛ جس طرح آتش سوزان کی ہو سیماب سے آگ ؛
(اسیر ۵۲) فکر ہے انکو متاع حسن کے نیلام کی ؛
سیر ہو چھوٹے اگر بولی ہمارے نام کی ؛ (ناسخ
۵۴) بندھا رہے کمرِ یار کا خیال جدا ؛ نہ مثلِ موے زرِ نجف
ہو یہ بال بال جدا ؛ -

آتشِ سوزان | (استعمال) باضافت رابع - (۲۶۶)
آتش سوزندہ چنانکہ جامی گوید (ف) آن گرم رو
بعشق سر کرز کمال شوق ؛ پروانہ وش بآتش
سوزان درون رود ؛ (اُردو) بقول امیر
سوزان صفت کا صیغہ ہے یعنی جلانے والی آگ -
دیکھو لفظ آتش کے صفات - آتش سوزان اُردو
مین مستعمل ہے (آتش ۵) نہانے کو نہ جا حمام
مین ہمراہ رقیبون کے ؛ لُٹا دے گا ہمین رشک
آتشِ سوزان گلخن پر ؛ -

آتشِ سوزِ دل | (اصطلاح) باضافت
شین و زاے معجمہ - بقول صاحب بحر عجم مرادف
آتشِ سودا -

آتشِ سوزندہ | (استعمال) باضافت رابع

مرادف آتشِ سوزان۔ بہار بذیل لفظ آتش ذکر
این میکند۔ سند این در اصطلاح آینده می آید۔

آتشِ سوزنده را گلستان کردن (مصدر
اصطلاحی) باضافت رابع۔ کنایہ از سرد و بے
اثر کردن آتش است چنانکہ صائب گوید (ع)
خشم عالم سوز را کوتہ زبان کردن بحلم ؛ آتشِ سوزنده
را بر خود گلستان کردن است ؛ (اردو) آتش
کو گلشن بنانا۔ اردو مین مستعمل ہے (ناسخ ع)
آتشِ نمرود گلشن بن گئی تھی جس طرح ؛ یون مجھے
آتشکدہ بے یار ہر گلزار ہے ؛۔

آتشِ سیّال (اصطلاح) باضافت رابع۔
بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) خون۔
(خواجہ جمال الدین سلمان ع) چون شراب لعل
ساقی ریخت در جامِ بلور ؛ آتشِ سیّال در آب
زلال آمد پدید ؛ (اردو) (۱) شراب سرخ
مونث۔ (۲) خون۔ مذکر۔

آتشِ سیاه و سرخ (استعمال) باضافت
رابع۔ آتشے کہ رنگ شعلہ اش سیاه باشد و سرخ
ہم۔ جمال الدین عبدالرزاق سیاه و سرخ را در
صفت آتش آوردہ کہ در آتش سپید و زرد گذشت۔
(اردو) وہ آتش جو سیاه و سرخ ہے۔ (مونث)

آتشِ سَیر (اصطلاح) بفتح سین مہملہ بقول
صاحب فرہنگ اندراج بحوالہ موید الفضلا۔ اسپ
تندگام و تیزرو۔ (اردو) آتش قدم۔ گرم
رو۔ تیز قدم۔ (ناسخ ع) اس قدر آتش قدم
دیکھا اسے اے شہسوار ؛ کیا عجب گر نعل ہو جائے
سم توسن مین آگ ؛۔

آتشِ سیما (اصطلاح) بقول بہار و جامع
فرہنگ اندراج یکے از اسماے معشوق است کہ
جبینش مثل آتش سرخ میباشد۔ (اردو) آتش
رخ۔ (ذوق ع) باز آیا دیکھنے سے نہ آتش رخون
کے دل ؛ سو بار آبلے اسے آنکھین دکھا چکے ؛۔

آتشِ سیماب (اصطلاح) باضافت رابع۔
بقول صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری کہ بضمن

آبلۂ روز مینو پیسد کنایہ از آفتاب است (اُردو) آفتاب۔ (مذکر)۔

آتشِ سیماب ساز (اصطلاح) باضافتِ ابع۔ بقول صاحب انند کنایہ از آفتاب عالم تاب است کہ مرادف ماضیہ باشد۔

آتشِ سیماب سان (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم و رشیدی مرادف ماضیہ

آتشِ سینہ (اصطلاح) باضافت رابع۔ کنایہ از سوزِ عشق است۔ (اُردو) آتشِ سینہ اُردو مین مستعمل ہے (مومن ؎) تپشِ ولولہ جان تک پہونچی ٭ آتشِ سینہ زبان تک پہونچی ٭

آتشِ شجر (اصطلاح) باضافتِ ابع بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب انگوریست۔ (۲) بقول صاحب فرہنگ انند آتشے کہ بموسیٰ علیہ السلام از دور نمودہ بود۔ (۳) گل انار و ہر گلے کہ سرخ باشد (اُردو) (۱) انگوری شراب (مونث) (۲) آتش طور (مونث) (۳) انار کا پھول گل انار (آصفیہ) اور ہر ایک پھول جو سرخ ہو (مذکر) (ناسخ ؎) ہر خریدار کو تھا مرتبۂ موسائی ٭ آتشِ طور سے گرمی ترے بازار کی تھی ٭۔

آتش شدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار (۱) کنایہ از سرکش شدن (۲) غضب کردن۔ مولف گوید کہ مقصود بہار از غضب کردن، غضبناک شدن باشد چنانکہ ناصری گوید (ع) گاہ خوش خوش شود گہ ہمہ آتش شود ٭ (ظہوری ؎) بیم است کہ برباد رود خاک ظہوری ٭ ساقی بمن آتش چہ شوی عالم آب است ٭ (اُردو) (۱) سرکش ہونا۔ نافرمان ہونا۔ (۲) غضبناک ہونا۔ آگ ہو جانا۔ برافروختہ ہونا۔ بقول صاحب جامع اللغات غضب مین آنا۔ لال ہونا۔ (سحر ؎) نیل کب بوسہ کا عارض پہ عیان ہوتا ہے ٭ آگ ہو جاتے ہین وہ رنگ دہوان ہوتا ہے ٭

آتش شرارہ زدن (مصدر اصطلاحی) برآمدن و پیدا شدن شرار از آتش است (ظہوری

۵) ماہی تفتیدہ جانے می فتد در تابہ ؛ آتش
سن در سمندر گر شرارے می زند ؛ (اُردو) چنگاریان
چھوٹنا۔ بقول صاحب آصفیہ آگ کے شرارے نکلنا

(۱۲۲۶) **آتش شریف** | (استعمال) باضافت رائج۔
آتشے کہ بزرگ قدر است۔ فارسیان شریف را
درصفت آتش آوردہ اند چنانکہ جمال الدین عبدالرزاق
درصفت آتش گوید (۵) عزیز ہمچو حیات و مہیب
ہمچو اجل ؛ شریف ہمچو عقول ولطیف ہمچون جان ؛
(اُردو) فارسیون نے آتش کی صفت مین
لفظ شریف کا استعمال کیا ہے۔

(۱۲۲۷) (۱) **آتش شعلہ کشیدن** | (استعمال) زبانہ
(۱۲۲۸) (۲) **آتش شعلہ ور شدن** | برآوردن وبلند
(۱۲۲۹) (۳) **آتش شعلہ ور گردیدن** | شدن آتش باشد
چنانکہ ظہوری گوید (۵) شعلہ کشد آتش ظلم
فراق ؛ سوختم اے وصل بداد م برس ؛ (صائب
۵) نہ ز انسان شعلہ ور شد آتش بیتابیم از دل ؛
کہ لعل آبدار او تواند کرد خاموشم ؛ (ولہ ۵)
زمے فروغ لب یار بیشتر گردد ؛ ز آب آتش
یاقوت شعلہ ور گردد ؛ (اُردو) آگ بھڑک
اٹھنا۔ آگ دہکنا۔

آتش شوخ | (اصطلاح) باضافت رائج۔
بواو مجہول آتشے کہ بے باک است جمال الدین
عبدالرزاق درصفت آتش آوردہ کہ در آتش
بے فرمان گذشت۔ (اُردو) آتش شوخ اُردو
مین کہہ سکتے ہین۔

آتش صبح | (اصطلاح) باضافت رائج۔
بقول صاحبان بحر عجم ورشیدی آفتاب۔
(اُردو) سورج۔ آفتاب۔ (مذکر)۔

آتش صلیب | (اصطلاح) باضافت رائج۔
بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ۔

آتش طبع | (اصطلاح) باضافت رائج۔
بقول صاحب بحر عجم (۱) تیزی طبع (۲) فیاضی
طبع و بدون اضافت بقول صاحب فرہنگ
انندراج۔ (۳) تیز طبع۔ (اُردو) بقول امیر

اُردو مین آتش طبع۔ تندخو اور غصہ ور کے معنون مین مستعمل ہے اور آتش مزاج بمعنی تیز مزاج (۱) طبیعت کی تیزی۔ مونث۔ (۲) طبیعت کی فیاضی مونث۔ (۳) آتش مزاج۔ تیز طبیعت۔ ذہین۔

آتش طبیعت (اصطلاح) بدون اضافت بقول بہار کنایہ از تند مزاج کہ باندک چیزے در جوش آید (محسن تاثیر ے) کدام آتش طبیعت سیر گلشن در نظر دارد ؛ کہ از ہر لالۂ بشستہ درخون چشم براہے ؛ (ملک مشرقی ے) نمی گویم کہ آتش رنگ یا گل بو بگرداند ؛ الٰہی آن بت آتش طبیعت خو بگرداند ؛ (اُردو) آتش مزاج آتش طبع۔ بقول امیر۔ تندخو۔ غصہ ور۔ (صبا ے) شب کو گرم رقص ہوتا ہے جو وہ آتش مزاج ؛ شمع سان جلتے ہین ساری انجمن کے ہاتہ پاون ؛

(۱) **آتش طلب کردن** (استعمال) خواستن
(۲) **آتش طلبیدن** آتش باشد

بہار نمبر (۲) را ذکر می کند (بیدل ے) یک تحیر دو جہان در نظرت میسوزد ؛ آتش از خانۂ آئینہ طلب باید کرد ؛ (صائب ے) روی از سنگ وجائی از آہن بہر سان ؛ دیگر بیا و آتش ازین کاروان طلب ؛ (اُردو) آگ مانگنا۔ آگ طلب کرنا۔

آتش طلعت (اصطلاح) بقول بہار از اسماے محبوب است (صائب ے) ز آتش طلعتان باغ و بہارے داشتم صائب ؛ ندیدم روز خوش تا سر دکردم گلخن خود را ؛ (اُردو) صاحب جامع اللغات نے اسکا ترجمہ خوبصورت آدمی لکھا ہے۔ بقول امیر آتش رخ۔ القاب معشوق سے ہے۔

آتش طور (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول بہار آتشے کہ بر موسیٰ علیہ السلام روشن شدہ بود۔ (مسیح کاشی ے) دل من آتش طور است افسردن نمی داند ؛ چراغے کز دلم روشن کنی مردن نمی داند ؛ (اُردو) آتش طور بقول

امیر وہ آگ جو کوہ طور پر حضرت موسیٰ علیہ السلام
کو نظر آئی تھی اور درحقیقت تجلی تھی (ناسخ ؎)
ہر خریدار کو تھا مرتبۂ موسائی ۔ آتش طور سی گرمی
ترے بازار کی تھی ۔

آتش عتاب (اصطلاح) بقول صاحب
فرہنگ اندراج از اسماے معشوق است۔
(اُردو) وہ معشوق جو بہت غصیلا ہو اس کو
فارسیون نے آتش عتاب کہا ہے اردو مین آتش
طبع اور آتش مزاج سے وہی مقصد ہے۔

آتش عذار (اصطلاح) بقول صاحب
جامع اللغات مرادف آتش رخسار و یکے از صفات
معشوق۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات
خوبصورت و بقول امیر آتش رُخ۔

آتش علم بیرون زدن (مصدر اصطلاحی) (۱۵۱)
بلند شدن شعلہ ہاے آتش است چنانکہ جامی
گوید (؎) نے خطا گفتم ززیر خاک بعد از مدتے ۔
آتش داغ شہید آتش علم بیرون زدست ۔

(اُردو) آگ بھڑک اُٹھنا۔ شعلے بلند ہونا۔
(امیر اللغات)۔

(۱۵۲) **آتش علم زدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف
ماضیہ (جامی ؎) شد سینہ ام شگاف شگاف از
خدنگ آہ ۔ از ہر شگاف آتش دل میزند علم ۔

آتش عنان (اصطلاح) بقول صاحب
تحقیق الاصطلاحات تیزرو و بہ تحقیق مولف
(۲) مطلقاً تند ہم۔ (صائب ؎) نالۂ آتش
عنانم رخنہ در گردون کند ۔ گریۂ پا در رکابم
شہر را ہامون کند ۔ (ولہ ؎) حذر ز گریۂ
آتش عنان صائب کن ۔ کہ نیست گریۂ او در
شمار گریۂ شیخ ۔ (اُردو) (۱) اردو مین آتش قدم
انہین معنون مین مستعمل ہے (ذوق ؎) ترا
مجنون تفتہ دشت مین آتش قدم گر ہو ۔ جلا دے
زیر پا گر خار خرگان سمندر ہو ۔ گرم رو بھی اردو
مین کہا جاتا ہے (دیکھو امیر اللغات مین آتش
قدم) (۲) تند۔ تیز۔

آتش عنانی (اصطلاح) تیزروی چنانکہ صائب گوید (ص) نیست از آتش عنانی در بساطِ روزگار ٭ آن قدر فرصت کہ دامن بر میان گل بشکند ٭ (اُردو) تیزروی۔ تیزرفتاری۔

آتشِ فارسی (اصطلاح) باضافت رائج بقول صاحب افسر اللغات مرادف آتشکدہ باشد (۲) صاحب فرہنگ انندراج گوید کہ این مرادف نار فارسی است۔ در کتب طبیہ مذکور است کہ نار فارسی وجمرہ مرادف ہم اند یا دو مرض نزدیک بہم وآن بثورے چند است کہ بربدن پدید آید وسوزآن با درد باشد ولون آن مائل بزردی۔ (۳) وبمعنی تبخالہ نیز گفتہ اند (۴) بعضے برانند کہ آتش فارسی۔ آتشے است کہ در وقت زردشت در فارس افروختہ بودند وآنرا پرستش میکردند وگفتہ اند کہ ہنگام ولادت باسعادت حضرت رسالت مآب صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خاموش شد وظاہر انار فارسی وتبخالہ راجہت شدت سوزش تشبیہ بآن آتش دادہ اند۔ صاحب انند سند این از ہمان کلام خاقانی گرفتہ است کہ در آتش پارسی گذشت۔ (اُردو) (۱) آتشک۔ ایک خاص مرض کا نام دیکھو آتشک (امیر اللغات)— (۳) چھالے جو لب اور منہ مین پڑ جائین۔ (مذکر) (۴) زردشت کی سلگائی ہوئی آگ

آتش فام (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم رنگ نارنجی۔ مولف گوید کہ تخصیص رنگ نارنجی درست نباشد عموماً رنگ سرخ یا گلابی یا نارنجی وغیرہ را کہ مشابہ با آتش باشد آتش فام توان گفت (صائب ص) افسر سرگرمی مہر از فروغ جام اوست ٭ خردہ انجم سپند روے آتش فام اوست ٭ (اُردو) آتش رنگ انہین معنون مین اُردو مین مستعمل ہے مگر بقول امیر آتش رنگ کی تخصیص سرخ اور بھبوکے سے ہے۔ دیکھو (آتش رنگ)۔

آتش فراز (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم تیر آتشبازی۔ مرادف آتش افرازہ وبقول صاحب برہانِ جامع آنرا تیر ہوائی نیز گویند۔

آتش فروختن (استعمال) مخفف و مرادف ہمان آتش افروختن با شد کہ گذشت۔ (سعدی ؒ)
اگر صد سال گبر آتش فروزد ٭ چو یک دم اندران افتد بسوزد ٭۔

(۱۵۴) **آتش فروریختن از چیزے** (مصدر اصطلاحی) بر آمدن آتش ازان چیز چنانکہ ارسلان گوید۔
(ؒ) مرا با آنکہ سیل اشک محرومی گذشت از سر ٭ زچاک دل ہنوزم آتش حرمان فروریزد ٭
(اُردو) آگ نکلنا۔ (ظفرؒ) دہوان آگ سے آگ پتہر سے نکلی ٭ محبت کا سب مین اثر دیکھتے ہین ٭۔

آتش فروز (اصطلاح) مخفف و مرادف ہمان آتش افروز کہ گذشت۔ (بحر عجم)، (جہانگیری)۔

(۱۵۵) **آتش فروزان شدن** (استعمال) مرادف آتش روشن شدن است۔ چنانکہ صائب گوید۔
(ؒ) ز اثر خار انبود بے سخن پوچ حیات ٭ میشود از خس و خاشاک فروزان آتش ٭۔

آتش فروزنہ (اصطلاح) بقول صاحبان شمس و موید الفضلا کہ بذیل آتش افروزنہ ذکر کنند مرادف و مخفف آتش افروزنہ باشد۔

آتش فرونشاندن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) فتنہ فرونشاندن (۲) غضب دور کردن۔ (۳) مولّف گوید کہ بمعنی حقیقی ہم کہ سرد کردن آتش باشد۔ (اُردو) آگ بجھانا۔ تینون معنون مین مستعمل ہے (امیر اللغات) آگ دبانا اوّل الذکر دونون معنون کا ترجمہ ہے۔

(۱۵۶) (۱) **آتش فسردن** (نمبر (۱) مصدر اصطلاحی)
(۲) **آتشِ فسرہ** ونمبر (۲) مفعول آن۔
ہر دو مخفف و مترادف آتش افسردن و آتش افسردہ (ظہوری ؒ) جیب زجیبے فتاد کار رفوگر نماند ٭ دیگ جنون جوش زد آتش ناصح فسرد ٭ صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری گوید کہ (۲) آتش فسردہ۔ کنایہ از زر است چنانکہ حکیم خاقانی گوید
(ؒ) زر چیست جز آتش فسردہ ٭ خاکے بیمار

بلکہ مردہ ۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این میکند (اُردو) دیکھو آتش افسردہ ۔ (۲) زر ۔ سونا ۔ مذکر ۔ (آصفیہ) (ذوق ؎) دل فقر کی دولت سے مرا ایسا غنی ہے ۔ دنیا کے زر و مال پہ مین تف نہین کرتا ۔

آتش فشان (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از چیزے گرم و گیرا کہ زود در دل گیرد چون داستان آتش فشان و دم آتش فشان چنانکہ صائب گوید ۔ کہ در (آب ساختن آئینہ) گذشت (اُردو) بقول امیر آتش فشان صفت مین آتا ہے (۱) شعلے اور چنگاریان دینے والا جیسے کوہ آتش فشان برق آتش فشان (رند ؎) آتش فشان ہے برق تجلی قدیم سے ۔ معلوم ہے جلا چکے ہین کوہ طور آپ (۲) دل مین تاثیر کرنے والی چیز مثلاً دم آتش فشان یا داستان آتش فشان ۔ (ناسخ ؎) جلتی ہے اُس بُت کی فرقت مین دلا باد بہار ۔ باغ مین تو بھی دم آتش فشان دو چار کھینچ ۔ (۳) روشن نورانی ۔ (مومن ؎) اے سوز گریہ آگے تری آب و تاب کے ۔ پانی بھرے ہے جلوۂ آتش فشان شمع ۔

آتش فشاندن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب انند کہ بدیل (آتش خاموش شدن) ذکر می کند ۔ متعدی آتش مردن ۔ صاحبان لغت فشاندن و افشاندن را بمعنی ریختن و پاشیدن ۔ و نثار کردن و افکندن و پراگندہ کردن نوشتہ اند پس **مولف** آتش فشاندن را متعدی (آتش خاموش شدن) بدون سند تسلیم نمیتواند کرد ۔ **مولف** گوید کہ آتش افشاندن بجاے خود گذشتہ است آن مرادف این و این مخفف آن است ۔ و سندے کہ در انجام مرقوم است فی الحقیقت سند ہمین است ۔

آتش فعل (اصطلاح) بقول صاحبان مجم و برہان ۔ اسپ جلد و تند و تیز صاحب رشیدی بضمن آب سیر ذکر این میکند و عجب است کہ این را با آن مرادف می گرداند ۔ **مولف** گوید کہ آب سیر چار پاے خوش رفتار است کہ گذشت و

آتش نعل اسپ تند و تیز رفتار خوش رفتاری را باشند و تیز رفتاری زرق آب و آتش است (ع) ببین تفاوت رہ از کجاست تا بکجا۔ (اُردو) نازک خرام۔ خوش خرام۔ سبک رفتار۔ یہ تمام صفات گھوڑے کیلئے مستعمل ہین۔ اسپ۔ مذکر۔ اردو مین مستعمل ہے۔ پس اسپ خوش رفتار و خوش خرام کہہ سکتے ہین۔

آتش فکر (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم مرادف آتش خاطر بدون اضافت۔ صاحب موید الفضلاہم ذکر این میکند۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات خوش تقریر و شاعر فی البدیہہ۔

(۱) **آتش فکن** (اصطلاح) (۷۵۴)

(۲) **آتش فکندن بچیزے و بکسے** (مصدر اصطلاحی) ثانی مخفف (آتش افگندن) بچیزے و بکسے است واول مشتق از ہمین مصدر اصطلاحی۔ کہ امر و اسم فاعل باشد (بیدل ؎) بہر افسردگی بیدل مباش از نالہ ام غافل ؛ کہ من برقے بجان عالم ہمین آتش فگن دارم ؛ (حزین ع۲) آتش بدل سوختہ ام باز فگندی ؛ ۔

آتش قافلہ (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب انند و بہار مرادف آتش کاروان۔ (صائب ؎) آتش قافلۂ ما دل روشن باشد ؛ گرد پا سرمہ بر بیداری رہزن باشد ؛ ۔

(۷۵۵) **آتش قدم پیش نہادن** (مصدر اصطلاحی) پیش شدن آتش است چنانکہ ظہوری گوید (؎) آتش الکلم از تبسم او ؛ قدمے پیش اگر نہاد چہ غم ؛ (اُردو) آگ پھیلنا۔ (صبا ؎) خوف کی جا ہے نہ چھیڑو دل سوزان کو مرے ؛ آگ پھیلی جو کسی نے کہین اخگر توڑا ؛ ۔

آتش قند (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم۔ (۱) سرخی لب معشوق (۲) شراب۔ صاحب موید الفضلا ہم ذکر این میکند۔ (اُردو) لب معشوق کی سرخی لعل لب بھی اُردو مین مستعمل ہے۔ (ظفر ؎) بوسہ جو لعل لب کا کل اُنسے طلب کا ؛ کیا کیا

ظفر وہ مجھ سے ہوے انجمن مین لال ؂۔

آتشِ قندیل (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) رونق ورواج قندیل۔ (۲) سوز دل ومحبت۔ (اُردو) (۱) قندیل کی رونق۔ موٗنث۔ (۲) سوز دل (مذکر) محبت۔ موٗنث۔

آتشک (اصطلاح) بفتح شین معجمہ۔ بقول بہار (۱) برق۔ (۲) کرم شب تاب (۳) مرضے معروف کہ آنرا باد فرنگ وآبلۂ فرنگ ہم گویند۔ واین لفظ متحدث است زیراکہ مرض مذکور در زمان قدیم نبود ودرکتب قدیمۂ طب مذکور نیست (اشرفؔ رباعی) از آخر کار عالم اندیشہ کنید ؂ آے سوزکنان زماتم اندیشہ کنید ؂ باقحبۂ دنیا مکنید آمیزش ؂ از آتشک جہنم اندیشہ کنید ؂ (اُردو) (۱) بجلی۔ موٗنث۔ (۲) جگنو۔ مذکر۔ (۳) آتشک بقول امیر (موٗنث) ایک بیماری کا نام جو بدن مین آبلے یا چھپے ڈال دیتی ہے جیسے باد فرنگ اور گرمی اور گرمی کی بیماری اور نار فارسی اور آتش فارسی بھی کہتے ہین (جانصاحب ؎) آتشک باد کے گھوڑے پہ ہے ان روزون سوار ؂ لو نہین چلتی ہے معلوم ہوا گرمی ہے ؂۔

آتش کار (اصطلاح) بقول بہار ہر کہ کار وپیشۂ او بآتش باشد چون گلخنی۔ حمّامی۔ مطبخی آہنگر۔ کمان گر۔ (شفیع اثر ؎) خدا یگانا از حاصل سفر دارم ؂ دلے پر آبلہ ہمچو دست آتشکار ؂ (مرزا جلال اسیر ؎) آب ورنگ لالہ وگل می دہد ؂ سایہ پرور است آتش کار سرو ؂ وبقول صاحب برہان (۲) کنایہ از خشمگین (۳) شتاب زدہ۔ (۴) بدکار۔ وبقول صاحب بحر عجم (۵) آتشباز ہم وداستہ ہم ذکر این میکند (سلیم طہرانی ؎) زعشق لالہ رخان پردہ دلے دارم ؂ ہزار داغ بران چون لباس آتشکار ؂ (اُردو) (بقول صاحب جامع اللغات (۱) آگ کا کام کرنے والا جیسے نان پز۔ لہار۔ سنار) (۲) آتش مزاج و آتش طبع۔ غصہ ور۔ (امیر اللغات) (۳) جلد باز

تا ولا۔ (آصفیہ) (۴) بدکار۔ وبقول صاحب جامع اللغات آتش کار کا ترجمہ ظالم۔ ستمگار۔ (۵) آتشباز بقول امیر آتش بازی بنانے والا۔ (دیکھو آتش باز۔)

آتشِ کاروان (اصطلاح) باضافت الخ بقول بہار، مرادف آتش قافلہ۔ (حسین ثنائی ے) بے رہبری تو مشعل بہرۂ چون آتش کاروان جنید ؛ ... ناصری ہم ذکر این میکند۔

آتش کاری (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) آتش دادن (۲) گرم کردن (مرادف آتش گری)۔ **مولف** گوید کہ کارے کہ متعلق با آتش باشد اما بہار بذیل (آتش کار) میفرماید کہ آتش کاری نرم کردن کمان با آتش براے چاق کردن و نرم کردن تیر براے راست کردن ہم و سند آن از محمد سعید اشرف می آورد۔ (ے) تیر خم گشتہ شود راست با آتش کاری ؛ پیر از خاصیت عشق جوان میگردد ؛ نازک خیالان فیصلۂ این کنند کہ این سند بہار تعمیم مولف پیداست یا تخصیص بہار۔ (اردو) آگ کا کام دیکھو آتش کار جسکے پہلے معنون مین صاحب جامع اللغات نے اسکا ذکر کیا ہے۔

(۱۵۹) **آتش کاری کردن** (مصدر اصطلاحی) کارے و پیشہ کردن کہ متعلق از آتش باشد۔ چون حدادی و طباخی وغیرہ ذلک چنانکہ درکی قمی گوید (ے) زلف چون با رخ نشیند فکر تسخیرم کند ؛ کردہ آتشکاری طوقے کہ زنجیرم کند ؛ (اردو) آگ کا کام کرنا۔

(۱۶۰) **آتشِ کالا** (اصطلاح) باضافت رابع۔ (۱) رونق متاع۔ (۲) و آتشے کہ در متاع افتد وبسوزد (ظہوری ے) چہ سرگرمی کہ اسباب دکانداری کشی درہم ؛ شرارے در جگر کش آتش کالاے دکان شو ؛ بخیال **مولف** این سند معنی دوم باشد ولیکن زبانداناں تصدیق معنی اول ہم می کنند۔ (فی البدیہہ میرزا مہدی خان

کوکب۔ (ص) شد ز متاع دلم رونق بازار عشق ؛
دامن عالم گرفت آتش کالاے من ؛ (اردو)
مال و متاع کی رونق۔ چمک دمک۔

آتش کاو (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم چوبے کہ بدان آتش را برہم زنند۔ صاحب شمس اللغات گوید کہ چوبے است کہ بدان آتش را بگردانند در تنور تا افروختہ شود یعنی کاوندۂ آتش (اردو) سیخچہ۔ دسپنا۔ دست پناہ کا مخفف۔ (مذکر) بقول صاحب آصفیہ آگ پکڑنے کا آلہ۔ یا چمٹا۔ آتش کش کا ذکر بھی اسی لفظ کے ذیل مین ہوا ہے۔ لیکن اس موقع کا اصلی لفظ سیخچہ ہے

آتشِ کبریت (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم آتشے کہ در چشمۂ گوگرد افروزد۔ (۲) فتیلۂ گوگرد کہ در ہندوستان دیا سلائی گویند۔ (سلمان قطعہ) نمونہ ایست زحراق و آتش کبریت ؛ چراغ لالہ کہ ہر شب زباد درگیرد ؛ بدان چراغ شب تیرہ تا سحر بلبل ؛ ہمہ لطائف اوراق گل بزر گیرد ؛ (اردو) (۱) وہ آگ جو گندک کی کان مین بھڑک اٹھے۔ (۲) دیا سلائی (مونث) بقول صاحب آصفیہ چراغ جلانے کی تیلی جسمین گندک وغیرہ لگی ہوتی ہے۔

آتشکد | **آتشکدہ** (اصطلاح) اوّل مخفف ثانی وآنرا صرف صاحب جامع اللغات ذکر کردہ است دوم بقول بہار بمعنی آتشدان و صاحب جامع اللغات گوید کہ آتش کدہ خانۂ آتش است صاحب شمس اللغات می فرماید کہ جائے کہ آتش افروزند براے پرستش (صاحب ص) ز آتش کدۂ ہند شد آدم زگنہ پاک ؛ زین بوتہ محال است کسے خام برآید ؛ (جامی ص) ہست بر برگ گلے بے تو مرا داغ صلے ؛ وہ کہ باغ و چمن آتشکدہ شد امسالم ؛ (اردو) آتشکدہ مذکر۔ بقول امیر جس مکان مین آتش پرست پوجنے کے واسطے آگ رکھتے ہین (آتش ص)

کوچۂ محبوب میں ہم خانۂ کعبہ میں شیخ ؛ بتکدے میں برہمن آتشکدے میں گبر ہیں ؛ اُردو میں مجازاً آتشکدہ اُس مکان کو بھی کہتے ہیں جس میں بہت گرمی ہو۔ (امیر اللغات)

آتشکدۂ بہرام (اصطلاح) باضافت رابع وہائے اول بقول صاحبان ناصری و بحر عجم۔ برج حمل بواسطہ آنکہ حمل خانۂ مریخ است و فارسیان مریخ را بہرام گفتہ اند۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات برج حمل۔ اس لحاظ سے کہ حمل مریخ کا گھر ہے اور بہرام مریخ کو کہتے ہیں۔

آتشکدہ کاو (اصطلاح) بقول صاحبان انس اللغات و آنند مرادف آتش کاو۔ صاحب غیاث (آتشکدہ کاو) را ذکر میکند و تعریفش موید ادعاے آنند۔ **مولف** گوید کہ در آتش کاو و آتشکدہ کاو۔ فرق عام و خاص است کہ آن عام است و این خاص (اُردو) آتشکدہ کا سیخچہ۔

آتش کردن (استعمال) بقول بہار (۱) آتش روشن کردن و بہ تحقیق **مولف** (۲) گرمی پیدا کردن (۳) سوختن ہم (سعدی ؎) آتش کہ تو میکنی محال است ؛ کین دیگ فرو نشیند از جوش ؛ (سلمان ؎) زاب رز در مجلس باغ آتشے کن کین زمان ؛ شاخ عریان است سرما برنتابد بیش ازین (صائب ؎) عشق است ترجمان نفس ہاے سوختہ ؛ آتش کند ترنم مرغ کباب را ؛ (اُردو) آگ روشن کرنا۔ آگ جلانا۔ (۲) گرمی پیدا کرنا۔ (۳) جلانا۔ (رند ؎) وہ آیا شب کو جو سرما میں میں یہ گھبرایا ؛ جلائی شمع تو مجھ میں اور لگن میں آگ ؛۔

آتش کسے تیز کردن (مصدر اصطلاحی) باضافت رابع۔ بے قرار کردن کسے را۔ و تیز کردن شوق کسے چنانکہ جامی گوید۔ (؎)

مطرب آہنگ ترنم ہاے شوق انگیز کرد ٭ وز
دم نے آتش صاحب لان را تیز کرد ٭ (اردو)
آگ بھڑکانا۔ (بحر ۵) دوپٹہ وہ گلنار دکھا گئے ٭
نئے سرسے پھر آگ بھڑکا گئے ٭۔

آتش کش (اصطلاح) بفتح کاف تازی
بقول بہار چیزے است سرپہن کہ ازان آتش
منقل و بخاری می کشند و بعضے مرادف آتشگیر
نوشتہ اند و قریب بہمین معنی باشد۔ صاحب
بحر عجم می فرماید کہ آتش کش چیزے باشد کہ بدان
آتش و خاکستر از تنور برآرند و آن ورای آتشگیر
(۲) بقول **مولف** متاثر از آتش۔
(محسن تاثیر ۵) بے تو سوزان بگذرد گر اینچنین
احوال من ٭ خامۂ مانی شود آتش کش از تمثال
من ٭ بہ تحقیق **مولف** آتش کش مرادف
آتش کاو باشد کہ گذشت و آتش گیر چیزیست کہ
دو زبان دارد و آتش را بدان می گیرند و می برآرند
(اردو) آگ لگا ہوا۔

آتش کُشتن (مصدر اصطلاحی) بضم
کاف عربی بہ تحقیق **مولف** (۱) سرد کردن
آتش است و (۲) حدت عشق را فرونشاندن
بہار این مصدر را ذکر کردہ است ولے از معنی
ساکت۔ اگرچہ صاحب ارمغان می فرماید کہ
آتش کشتن بمیراندن آتش است ولے سندش
قابل غور است (نظامی گنجوی ۵) سیمبران
کاتش زر کشتہ اند ٭ دشمن خود را بلشکر کشتہ اند ٭
مولف گوید کہ آتش زر کشتن در اصطلاح
(آتش زر) گذشتہ است کہ دیدنی دارد۔ وسند
این سعدی در گلستان میفرماید (نثر ا) آتش
کشتن و اخگر گذاشتن و افعی کشتن و بچہ اش
نگاہ داشتن کار خردمندان نیست۔ (ابو طالب
کلیم ۵) زبس کز خون دلہا گشتہ سیراب ٭
بآب تیغ آتش میتوان کشت ٭ (اردو) آگ
بجھانا دونوں معنوں میں مستعمل ہے۔ دیکھو
امیر اللغات۔

(۳۸۰)

آتش کشتہ گردیدن (مصدر اصطلاحی) سرد شدن آتش عشق است چنانکہ ظہوری گوید (ﮧ) کے بآب پند ناصح کشتہ گردد آتشم ؛ شعلۂ داغ ندامت تیغ صرصر برکشید ؛ (اُردو) آگ سرد ہونا۔ بقول امیر شوق باقی نرہنا۔ آگ بجھنا۔

آتش کشودن ازچیزے (مصدر اصطلاحی) بقول بہار بمعنی آتش برآوردن (مرزا رضی دانش ﮧ) شب ہاے ہجر بے او داد از سحر گرفتم ؛ آتش ز دل کشودم آب از جگر گرفتم ؛ **مولف** گوید کہ (آتش از دل کشودن) آہ کردن است کہ گذشت وہمین سند درانجا مذکور است۔ (آتش کشودن ازچیزے) راکہ دیگر کسے از اہل لغت ذکرش نکردہ است وارعاے مجرد بہار متقاضی سند دیگر است۔ مرزا رضی دانش شاہدٗ نباشد (اُردو) آگ نکالنا جیسے چقماق سے آگ نکالنا۔ (امیر اللغات)

آتش کشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار آتش روشن کردن (امیر خسرو ﮧ) بتان آذری از بتکدہ برون جستند ؛ کہ لالہ زار بدشت آتش خلیل کشید ؛ (اُردو) بقول امیر آگ روشن کرنا۔

آتش کشیدن ازچیزے (مصدر اصطلاحی) بقول بہار آتش برآوردن است دسندے راکہ او حوالہ دہد در (آتش از سنگ کشیدن) گذشت دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نمی کند و ادعاے بہار برسندے بود کہ درراے **مولف** متعلق از مصدر خاص است (اُردو) آگ جھاڑنا۔ آگ نکالنا۔

آتشکی (اصطلاح) بقول صاحب چراغ ہدایت کسے کہ مرض آتشک داشتہ باشد (اشرف ﮧ) ہر شب از شوق آن بت نمکی ؛ شمع سوزد چونفس آتشکی ؛ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات وہ شخص جسکو آتشک کی بیماری ہو بقول امیر آتشکیا۔ آتشکی دونون اُردو مین مستعمل ہین

آتشگار | (اصطلاح) بکاف فارسی
بقول صاحب انند مرادف آتش کار کہ گذشت
صاحب انند درہمہ اسناد کہ بضمن آتشکار گذشت
ہمین لفظ را باکاف فارسی استعمال می کند و
براد عاے خود حوالہ بہار می دہد و بہار از کاف
فارسی ساکت۔ اما لفظ گار بقول صاحب ہان
لفظے است کہ افادہ فاعلیت کند دقتے کہ بلفظ
دیگر داخل شود ہمچو آموزگار و سازگار و لفظ (گر)
مرادف و مخفف این است پس آتشگار غلط نباشد

آتش گاو | (اصطلاح) بقول صاحب
موید الفضلا ہر آنچہ (آتش کاو) است مشکل
این است کہ صاحب موید بر حوالہ لغت دیگر یا سند
اعتنائی فرماید پس تحقیق این مشکل است کہ
کاف فارسی درین اصطلاح در ادعاے صاحب
موید داخل است یا غلطی چاپ است۔ بیچارہ
درہمچو مواقع از تشریح الفاظ ہم کار نمی گیرد۔
صاحبان لغت (آتش کاو بکاف عربی) را
کاوندہ آتش گفتہ اند و مصدر کاویدن در اکثر
لغات باکاف عربی یافتہ میشود اما گاویدن
باکاف فارسی بہمین معنی بنظر نیامدہ۔ پس
مولف خیال میکند کہ ذمہ دار (آتش گاو
بکاف فارسی) صاحب موید و صاحب مطبع لکشور
ہر دو باشند و بس۔

آتش گاہ | (اصطلاح) بقول بہار مرادف
آتشکدہ۔ **مولف** گوید کہ این ترادف صرف
در معنی عام باشد نہ خاص زیرا چہ استعمال
آتشگاہ بمعنی آتشکدۂ زردشتیان بدون اضافت
و اشارہ بسوے آنہا بنظر نیامدہ برخلاف
آتشکدہ (باقر کاشی ؎) دہید مژدہ بزردشت
کاتشین رُوئے ٭ دلے نماند کہ آنرا نساخت
آتشگاہ ٭ (اُردو) دیکھو آتشکدہ۔

آتش گذشتن | (مصدر اصطلاحی) صاحب
ارمغان آصفی گوید کہ تمام شدن است بحوالہ
بہار و ہد و در بہار عجم ندار و سندے کہ از کلام

نظامی گنجوی پیش میفرماید در (آتش روز) گذشت
مولف گوید کہ آتش روز گذشتن تمام شدن
روز باشد نہ آتش گذشتن بمعنی تمام شدن فتامل

آتش گر (اصطلاح) بفتح کاف فارسی
بقول بہار۔ آنکہ کار آتش کند از عالم زرگر و آہنگر
مولف گوید کہ مرادف آتش گار باشد۔ گر مخفف
گار است و گار لفظے است کہ چون بلفظ دیگر وصل
شود۔ افادہ معنی فاعلیت کند۔ سند بہار متعلق از
آتش گری است و ہمدرانجا بیاید۔ (۲) اما صاحب
بحر عجم گوید کہ آتشگر بکسر کاف فارسی مخفف
آتش گرہ۔ چیزے کہ بدان آتش توان برداشت
(۳) آنچہ بدان آتش افروزند (اردو) (۱)
دیکھو آتش کار (۲) دسپنا۔ چمٹا (مذکر) (۳)
ایندھن۔ مذکر۔

آتش گردون نہیب (استعمال) ہمان
آتش کہ خوف او ہمچو گردون است۔ گردون نہیب
را فارسیان صفت آتش آوردہ اند و سندش
بضمن (آتش زمانہ سیرت) گذشت۔ (اردو)
وہ آگ جسکا خوف مثل آسمان کے ہے بدینوجہ
کہ چرخ دوار کو فارسیون نے اپنے استعمال مین
بہت خوفناک اور ظالم استعمال کیا ہے لہذا
آتش کو اس صفت سے موصوف کیا۔

آتش گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول
بہار سوختہ شدن و بہ تحقیق **مولف** (۱) اثر
کردن آتش است و (۲) سوز و گداز پیدا
شدن ہم۔ صاحب بہار عجم آتش گرفتن و
آتش گرفتن از چیزے را بیان کردہ است و
بس۔ **مولف** گوید کہ

(۱) آتش گرفتن از چیزے	ہمہ مرادف
(۲) آتش گرفتن اندر چیزے	یکدیگر است
(۳) آتش گرفتن بچیزے	باعتبار معنی
(۴) آتش گرفتن چیزے	آتش گرفتن
(۵) آتش گرفتن چیزے را	چنانکہ طالب
(۶) آتش گرفتن در چیزے	کلیم گوید۔

(۱۸ھ) طبعم کدورت از پے بیعش گرفتہ است ؛
پیراہنم ز بوے گل آتش گرفتہ است ؛ (حافظ
۵ھ) لب چون آتشش آب حیات است ؛
ازان آب آتشے درما گرفت است ؛ (محتشم کاشی
۲ھ) زخرمن سوز آہم می جہد اے نخل نو آتش ؛
ازان اندیشہ کن کین آتش اندر خشک و تر گیرد ؛
مخفی مباد کہ (آتش بجان گرفتن) را فارسیان
کنایہ از سوز و گداز پیدا شدن گرفتہ اند و
(آتش بدامن گرفتن) کہ گذشت متعلق از ہمین
(آتش گرفتن بچیزے) است۔ (ارسلان ۲۶ھ)
آتش بجانم از رخ جانان من گرفت ؛ باز این
چہ آتش است کہ در جان من گرفت ؛ سند نمبر ۴
از کلام طالب کلیم بدست می آید کہ بر نمبر (۱)
گذشت یعنی آتش گرفتن پیراہن (خسرو ع
شیر بگریزد وے کا تش نیستان را گرفت ؛
سند نمبر (۶) در کلام ارسلان نمبر (۳) گذشت
مخفی مباد کہ آتش گرفتن از کسے و اندر کسے و
بکسے و آتش گرفتن کسے و کسے را و در کسے ہم
برین قیاس است۔ (اردو) آگ لگنا دونون
معنون مین مستعمل ہے (امیر اللغات) جیسے دیاسلائی
سے آگ لگنا۔ سینے کے اندر آگ لگنا۔ دل
مین آگ لگنا۔ گھر کو آگ لگنا۔ (داغ ھ)
یہ کس کی لو ہے اے دل مضطر لگی ہوی ؛ اک
آگ سی ہے سینے کے اندر لگی ہوی ؛ (اسیر ھ)
بجاے آنکھون سے گرم آنسو جو شمع کی طرح
ڈہل رہے ہین ؛ لگی ہے اک آگ اپنے دل
مین بدن سے شعلے نکل رہے ہین ؛ ۔

آتش گرفتہ (اصطلاح) بہار ذکر این
می کند و از معنی ساکت و صاحب فرہنگ انند
راج بضمن (آتش دیدہ) این امرادف آتش
دیدہ و آتش زدہ گرداند۔ بالجملہ این از ہمان
مصدر آتش گرفتن است کہ گذشت (ارادت
خان واضح ھ) برنگ کاغذ آتش گرفتہ روز
ازل ؛ ہواے او ز شرر بافت تار و پود مرا ؛

آتش گرہ (اصطلاح) بکسر کاف فارسی بقول صاحب بحر عجم ہر چیزے کہ بدان آتش توان برداشت۔ (۲) وانچہ بدان آتش افروزند۔ مخفف و مرادف آتش گیرہ کہ می آید (اردو) (۱) دسپنا۔ چمٹا۔ (مذکر) (۲) خس و خاشاک جس سے آگ سلگاتے ہین۔

آتش گری (اصطلاح) بفتح کاف فارسی بقول بہار مرادف آتش کاری۔ سند این صاحب اندیشہ سیکند (ملا طغرا ؎) چراغان از بہر گل اخگری ؛ گرفتہ بکف برگ آتشگری ؛۔

(۴۴) **آتشگری کردن تیغ**
آتشگری کردن تیغ را (مصدر اصطلاحی) بفتح کاف فارسی واضافت نون مرادف آبگری کردن است کہ آتش تیغ مرادف آب تیغ گذشتہ است بسیار عجب است کہ اہل لغت این را فروگذاشتہ اند۔ (سالک قزوینی ؎) بے ستونم تیشہ بر سر دیدہ ام فرہاد را ؛ کوہکن کردہ بقصدم تیغ کین آتشگری ؛ (وجیہی بیتانی ؎) بسکہ شوقم می برد سرگرم در میدان عشق ؛ میتوان کردن زخونم تیغ را آتش گری ؛۔

آتش گل (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم گل کہ ہمچو آتش است ونیز رونق وروشنائی گل (صائب ؎) حسن عالم سوز را مشاطہ درکار نیست ؛ میزند ہر برگ گل بر آتش گل دامنے ؛ (اردو) آتش گل اردو مین کہہ سکتے ہین جس سے پھول کا رنگ سرخ مراد ہے۔

آتش گون (اصطلاح) (۱) بقول صاحب بحر عجم نام گلیست در غایت لطافت کہ چشم را از دیدنش روشنائی افزاید۔ (۲) وبمعناے حقیقی بہ تحقیق مولف آتش رنگ۔ صاحب موید الفضلا ہم ذکر معنی نمبر (۱) می کند (اردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) نام ایک سرخ پھول کا جو لالہ کی قسم سے ہے۔ (۲) سرخ رنگ۔

خوبصورت -

(۱) آتشگه (اصطلاح) بقول صاحب
(۲) آتشگاه موید الفضلا مرادف آتشکده
یعنی جاے که آتش افروزند (ظهوری ؎) نذر
آتشگه غمت دارم ٭ خشک ترازنے استخوانے چند ٭
(صائب ؎) بال شاهین نظر طغراے شاهنشاه
حسن ٭ طاق آتش گاه عارض یا خم ابروست این ٭

آتش گیر (اصطلاح) بقول صاحب عجم
آتش گیره مرادف آتش گر - و آتش گره
که گذشت و بقول بهار افزارے که بدان آتش بگیرند
و درعرف آنرا دست پناه گویند و بدین معنی
فارسی هنداست (۲) وخرده که بدان آتش
برافروزند و (۳) چقماق - (محسن تاثیر ؎) قامت
خم کرده درپیری ترا تسخیر من ٭ آتش خشم ترا گرفته
آتشگیر من ٭ (بیدل ؎) حذر ز زمزمهٔ عندلیب
ما بیدل ٭ که اخگر ست بمنقار همچو آتشگیر ٭ سند معنی
دوم از لفظ آتشگیر در اصطلاح آینده می آید - (ملا
طغرا ؎) شود زین مشت خس و شعله دود تیره
دوزخ ٭ بغیر از من که خواهد بود آتش گیره دوزخ ٭
(جامی ؎) شمع محفل خاست دوش آتش زدن
پروانه را ٭ ساخت آتشگیره آن شعله مشکین بال و پرش ٭
مولف گوید که بهار معنی سوم را بدون سند قائم
فرموده است چون مولف را موقع تحقیق آن
از زباندانان زمانهٔ حال بدست آمد معلوم شد
که آتش گیره پنبهٔ چقماق را گویند واین بلحاظ معنی
دوم بسیار قرین قیاس است - (اُردو) (۱)
دسپنا - چمٹا (مذکر) (۲) ایندھن (مذکر) (۳)
چقماق کی روئی - (مونث) معنی اول مین آتشگیر
بھی اُردو مین مستعمل ہے - دیکھو (آتش موسی)
جسمین اسکی سند موجود ہے -

آتشگیر تنباکو (اصطلاح) چیزیست که از
سفوف زغال و نشاسته بشکل مدور کروی
ساخته میشود - وچون آنرا آتش دهند و سرخ
شود بالاے چلم قلیان می گذارند - آتش این

(۲۸۸)

دیرپا است و قلیان کشان را خیلے مرغوب
(طغرا ـــ) گرکند آن گل با آتشگیر تمباکو نظر ٭
بیضۂ فولاد دام رغبت مرغان شود ٭ اہل ہند
ہمین گلولہ زغالی را گل نامند و بدینوجہ کہ گل بمعنی
شرارۂ آتش ہم آمدہ و آتش رنگی این گلولہ با گل
مشابہت ہم دارد۔ بعض سخنوران ہند ہمین گل را
در فارسی ہم بہمین معنی استعمال کردہ اند۔ (ـــ)
حقہ باغیست چرا دل نکند میل درو ٭ گل درو
غنچہ درو آب درو سیل درو ٭ (اُردو) گل بقول
صاحب فرہنگ آصفیہ پسے ہوئے کوئلون کے
قرص یا گولے جنکو جلا کر حقہ بھرتے یا حقہ کی چلم
پر رکھ دیتے ہین۔

آتش لاخ (اصطلاح) بقول بہار مرادف
آتشکدہ ـ می فرماید کہ در کلام میر خسرو نشان یافتہ ہند
لیکن ذکرش نکرد۔ و مولف را بدست آمد
(ع) قلعۂ چون تنور آتشلاخ ٭

آتش لباس (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم سرخ پوش و لباس سرخ۔ صاحب برہان گوید
کہ کنایہ از سرخ پوش باشد۔ صاحب رشیدی ہم
ہمزبان برہان۔ سند این در آب اندام گذشت۔
(اُردو) بھبوکا۔ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ
سرخ پوش (ناسخ ـــ) دبی تھی آگ جو سینہ مین
وہ بھڑک اٹھی ٭ کل اُس بھبوکے نے دکھلائی جو
بھڑک ہمکو ٭۔

آتش لطف (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم باضافت
رابع مرادف آب لطف۔ صاحب مؤید الفضلا ہم
ذکر این می کند۔

آتش لطیف (استعمال) باضافت رابع
آتشے کہ لطیف است سند این در آتش شریف
گذشت۔ (اُردو) وہ آگ جو شفاف اور صاف ہو۔

آتش مار (اصطلاح) بقول صاحب مؤید الفضلا
(۱) کنایہ از آہ گرم و (۲) زبانۂ آتش و (۳)
تیر جنسے از ہوائی میشود مانند ستارہ ولیکن بجاے
ستارہ ماندگان مار بچگان ازان می کشایند

(۵۷۸)

(اُردو) (۱) آہ گرم (مونث) امیر اللغات (۲) زبانۂ آتش (مذکر) یعنی آگ کا شعلہ (۳) تارا منڈل (مذکر) آصفیہ۔ ہوائی کی ایک قسم۔

آتش مجسّم (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم تیغ و شمشیر آبدار و سائر اسلحۂ جنگ و این کنایہ باشد۔ (اُردو) تلوار (مونث) اور بقول صاحب جامع اللغات جنگ کے ہتھیار۔

آتش محلول (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) آب گرم (۲) روغن گرم (۳) شراب۔ بہار بر معنی سوم اکتفا کند۔ و صاحب افسر اللغات معنی اوّل و دوم را می پسندد **مولف** گوید کہ در معنائے اوّل و دوم آب و روغن را چہ تخصیص باشد و چرا مائعات گرم را۔ آتش محلول گفتہ نشود خیال۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) گرم پانی۔ (۲) گرم روغن۔ (مذکر) (۳) شراب۔ (مونث)۔

(۱) **آتش مردن** (۱) مصدر اصطلاحی۔

(۲) **آتش مرده** (۲) اصطلاح۔ آتش مردن۔ بدون اضافت رابع۔ بقول بہار کنایہ از آتش خاموش است۔ **مولف** گوید کہ چنین باشد بلکہ مرادف (آتش خاموش شدن) کہ گذشت و آتش مرده کہ مشتق از ہمین مصدر اصطلاحی است یعنی مفعولش البتہ مرادف آتش خاموش میتواند شد ولیکن بہار آتش خاموش را کنایہ از آتش بے شعلہ نوشتہ است کہ گذشت و سندش موید ہمین معنی است۔ اندرینصورت۔ خاموش شدن آتش نہ صرف مردن باشد بلکہ آتشے کہ شعلہ اش نشیند آنرا ہم۔ پس آتش مردن کنایہ از سرد شدن آتش است و آتش مرده۔ مرادف آتش سرد شده۔ (طالب آملی ؎) گرمی عجب ز خوے تو نبود کہ در جہان ٭ ہر آتشے کہ مرد بخوے تو جان سپرد ٭ (مرزا طاہر وحید ؎) گر بکشد حفظ تو از رخ نقاب ٭ آتش سوزنده میرد ز آب ٭ (غنی ؎) مرد در بزم دشمن گرچہ جان بخش است

عالم را ؛ کہ میرد آتش ار در چشمۂ آب بقا افتد ؛ بسیار عجب است کہ صاحب ارمغان آصفی (آتش مردن و نشاندن) را مرادف آتش کشتن میفرماید و مردن را لازم آن فتامل۔ (اُردو) (۱) آگ بجھنا۔ (ناسخ ؎) اُڑاے خاک کو کیونکر ہوا تیری حکومت مین ؛ نہین بجھتی ہے اب اے عدل گستر آگ پانی مین ؛ (۲) آتش مردہ بمعنی بجھی ہوی آگ اُردو مین مستعمل ہے دیکھو امیر اللغات مین صفات آتش۔ (مومن ؎۲) اف کرگئی یاد گرم جوشی ؛ مین آتش مُردہ سے جلا ہون ؛۔

آتش مزاج (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از تند مزاج کہ باندک چیزے در جوش آید (حاجی محمد جان قدسی ؎) آتش مزاج من بگداز آہن عتاب را ؛ چین بر جبین ندید کسے آفتاب را ؛ (اُردو) آتش مزاج بقول امیر تیز مزاج۔ تندخو غصہ ور۔ (فقرۂ امیر) وہ بڑے آتش مزاج ہین اُنسے کون بات کرے"۔

آتش معدہ (اصطلاح) باضافت رائج۔ بقول صاحب فرہنگ اندراج بحوالۂ فرہنگ فرنگ گرسنگی و جوع۔ (اُردو) اُردو مین بھوک پیاس کی شدت کو پیٹ کی آگ کہتے ہین بقول امیر" ہے کوئی اَن داتا جو پیٹ کی آگ بجھا دے"۔ (دیکھو لفظ آگ کے معنی نمبر ۶۔ امیر اللغات)۔

آتش مندیل (اصطلاح) اگرچہ صاحب شمس اللغات ذکر این کردہ است ولیکن از معنی بیان کردہ اش می کشاید کہ این ہمان آتش قندیل است کہ گذشت۔ و آتش قندیل را مرادف آتش مندیل گرفتن خیلے مستبعد۔ پس مولف خیال میکند کہ تصرف صاحبان مطبع بیش نیست۔

آتش منزل (اصطلاح) باضافت رائج۔ بقول بہار ہمان آتش کاروان است کہ گذشت (محمد اسحاق شوکت ؎) کے دلیل منزل جانان تواند شد تنت ؛ آتش منزل کجا از سنگ راہ آید برون ؛ (ابوطالب کلیم ؎) گمرہان را تا

فروغت آتش منزل شدہ ؛ گم نہ گردد در بیابان
نیز راہ کاروان ؛ ۔

(۱) آتشِ موسی (اصطلاح) باضافت
(۲) آتشِ موسوی رابع اوّل بقول صاحب
بحر عجم (۱) مرادف آتش طور کہ گذشت ۔ (۲)
مے سرخ ۔ بہار صرف بر معنی اوّل قانع ۔ و بقول
صاحب شمس اللغات اوّل و دوم ہر دو (۱) مراد
آتش طور (۲) کنایہ از مے سرخ و مے انگوری ۔
(۳) کنایہ از لب معشوق ۔ صاحب موید الفضلا ۔
را با صاحب شمس اللغات در ہر سہ معنی اتفاق است
(اردو) (۱) آتش موسی (مونث) (خلیلؔ)
تیرہ باطن سے نہیں ملتے ہیں روشن دل کبھی ؛
آتشِ موسیٰ کو آتشگیر کی حاجت نہیں ؛ (۲)
انگوری شراب ۔ سرخ شراب (مونث) معشوق
کا لب ۔ (مذکر) ۔

آتشِ مویز (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم باضافت رابع ۔ شرابے کہ از مویز سازند
و مویز بقول صاحب غیاث قسمے است از انگور
کہ آنرا خشک کنند ۔ مخفی مباد کہ آتش بمعنی شراب
ہم گذشتہ است (اردو) منقے کی شراب (مونث)

(۶۹۶) **آتشِ مہیب** (استعمال) باضافت رابع
ہمچو آتش شریف است و مہیب صفت آن
یعنی آتش ہیبت ناک ۔ سند این در آتش شریف
گذشت (اردو) ہیبت ناک ڈراونی آگ (مونث)

آتشِ ناب (اصطلاح) باضافت رابع ۔
آتش خالص ۔ صاحب فرہنگ اندراج
بضمن لفظ آتش ناب را در صفت آتش آوردہ ۔
(اردو) دیکھو آتش لطیف ۔

(۶۹۷) **آتشِ ناصح** (اصطلاح) باضافت رابع
گرمجوشی ناصح باشد چنانکہ از کلام ظہوری پیدا است
کہ در آتش فسردن گذشت ۔ (اردو) گرمجوشی
(مونث) (مومنؔ) یاد آئی جو گرمجوشی یار ؛
دیدۂ تر نے شعلہ باری کی ؛ ۔

آتشِ ناک (اصطلاح) بقول بہار بمعنی

آتش آلود (صائب ؎) نہ شبنم است چمن را
بروے آتشناک ٭ عرق زروے توکرد است گل
بدامن پاک ٭ (ولہ ؎) سویداے دل آتش
شد از حیرت سپند اینجا ٭ کسے چون چشم از رخسار
آتشناک بردارد ٭ (عرفی ؎) گرچنین سوزم
بگوشت میرسد صبحے کہ دوش ٭ آہ آتشناک
عرفی منظر افلاک سوخت ٭ **مولف** گوید کہ
آتشناک لفظے است کہ صفت واقع می شود
روے و رخسار و آہ وغیرہ۔ الخ۔ را چنانکہ در اسناد
بالا گذشت۔ (اُردو) آتشناک بقول امیر آگ
سے بھرا ہوا۔ آگ کیطرح سرخ۔ رخسار معشوق کی
صفت مین بیشتر آتا ہے۔ (ناسخ ؎) ہے معنبر
زلف اُسکے رُوے آتشناک پر ٭ بوے خوش
دیتا ہے دود اس شمع مین کافور ہے ٭۔

آتش نثار (اصطلاح) بقول صاحب
بحرعجم مردم گریان و غمزدہ کہ خون می گرید صاحب
برہان میفرماید کہ کنایہ از مردم گریان و غم زدہ۔
(اُردو) گریان۔ غمزدہ۔ (آصفیہ)۔

آتش نسب (اصطلاح) بقول بہار کنایہ
از تند مزاج دیگر کسے از اہل لغت و مصطلحات
ذکر این نکردہ است و بہار ہم سند این پیش نکرد
زباندانان حال از تصدیق این سکوت می ورزند
(اُردو) دیکھو آتش خو و آتش طبع۔

آتش نشاندن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحرعجم (۱) آتش فرو نشاندن کہ نشاندن
فتنہ باشد (۲) و فرو نشاندن قہر و غضب و خشم
و بقول بہار (۳) میراندن آتش و بقول برہان
صرف معنی دوم۔ صاحب ناصری را با بحرعجم اتفاق
و بقولش (۴) شہوت فرو نشاندن ہم و بقول
صاحب شمس اللغات معنی اول الذکر و بتحقیق
مولف (۵) بے رونق کردن و (۶) سوز
عشق را مفقود کردن۔ مخفی مباد کہ در راے
مولف نشاندن آتش ضد مشتعل کردن آن
باشد نہ میراندن چنانکہ بہار گوید و نشستن آتش

لازم این و سند ادعاے مولف در مصدر آتش
نشستن موجود است۔ (کلیم ؎) بروبخشم چرا
آتشے برافروزی ٭ کہ بایدش بعرق ہاے انفعال
نشاند ٭ (سلمان ساوجی ؎) آتش روے بتان
آب جمالت نشاند ٭ گردن اعداے دین و دولت
سلطان شکست ٭ (محتشم کاشی ؎) گفتی کہ آتشت
بنشانم بآب تیغ ٭ تا تیغ میکشی دل من آب
میشود ٭ (اردو) (۱) آگ بجھانا۔ بقول امیر
(۱) حقیقی معنون مین۔ (۲) بقول امیر آگ بجھانا
غصہ فرو کرنا۔ (۳) شہوت کو روکنا۔ کم کرنا۔ (۴)
بقول امیر آگ بجھانا۔ جھگڑا مٹانا۔ (۵) بے رونق
کرنا۔ (۶) سوز عشق کو مٹانا۔

آتش نشاندن و اخگر گذاشتن افعی کشتن و بچہ اش نگاہ داشتن کار خردمندان نیست (مثل) این مثلے است کہ ذکرش
صاحب خزینۃ الامثال کردہ ولے از تعریفش
ساکت است مولف گوید کہ چون متحقق شد کہ
چیزے مضرت رسان است باید استیصالش
کرد اگر اثرش باقی ماند باز ترقی کند و نقصان
رساند۔ (اردو) اس فارسی مثل کا یہ ترجمہ
ہے کہ "آگ بجھا کر چنگاری رکھ چھوڑنا یا سانپ
مار کر اسکے بچہ کو پالنا حماقت ہے۔ دکن مین
کہتے ہین کہ سانپ کچل کر انڈے نہ چھوڑو۔

آتش نشستن (مصدر اصطلاحی) بقول
بہار مُردن آتش است (بابا فغانی ؎)
نشست آتش دل چہرہ برفروز اے ماہ ٭ بود
کہ شعلہ کشد آتش نشستۂ ما ٭ مولف گوید کہ
ازین سند می کشاید کہ مقصود شاعر از سوز دل آت
معہذا نشستن آن مردن آتش نباشد۔ بلکہ
ضد بلند شدن یعنی مشتعل نبودن آن۔ آتش
نشستہ را باز شعلہ کشیدن ممکن است و آتش مردہ
را شعلہ کشیدن محال۔ مختصر اینست کہ آتش نشستن
لازم آتش نشاندن و بر ہمہ معانی آن شامل
باشد کہ گذشت۔ (اردو) آگ دبنا۔ (ناسخ ؎)

آتش آلود (صائب ے) نہ شبنم است چمن را
بروے آتشناک ٭ عرق زروے تو کرد است گل
بدامن پاک ٭ (ولہ ے) سویداے دل آتش
شد از حیرت سپند اینجا ٭ کسے چون چشم از خسار
آتشناک بردارد ٭ (عرفی ے) گرچنین سوزم
بگوشت میرسد صبحے کہ دوش ٭ آہ آتشناک
عرفی منظر افلاک سوخت ٭ **مولف** گوید کہ
آتشناک لفظے است کہ صفت واقع می شود۔
روے و رخسار و آہ وغیرہ الک را چنانکہ در اسناد
بالا گذشت۔ (اُردو) آتشناک بقول امیر آگ
سے بھرا ہوا۔ آگ کیطرح سُرخ۔ رُخسار معشوق کی
صفت مین بیشتر آتا ہے۔ (ناسخ ے) ہے معنبر
زلف اُسکے رُوے آتشناک پر ٭ بوے خوش
دیتا ہے دود اس شمع مین کافور ہے ٭۔

آتش نثار (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم مردم گریان وغمزدہ کہ خون می گرید صاحب
برہان میفرماید کہ کنایہ از مردم گریان و غم زدہ۔
(اُردو) گریان۔ غمزدہ۔ (آصفیہ)۔

آتش نسب (اصطلاح) بقول بہار کنایہ
از تندمزاج دیگر کسے از اہل لغت و مصطلحات
ذکر این نکردہ است و بہار ہم سند این پیش نکرد
زباندانان حال از تصدیق این سکوت می ورزند
(اُردو) دیکھو آتش خو و آتش طبع۔

آتش نشاندن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم (۱) آتش فرونشاندن کہ نشاندن
فتنہ باشد (۲) و فرونشاندن قہر و غضب و خشم
و بقول بہار (۳) میراندن آتش و بقول برہان
صرف معنی دوم۔ صاحب ناصری را با بحر عجم اتفاق
و بقولش (۴) شہوت فرونشاندن ہم و بقول
صاحب شمس اللغات معنی اول الذکر و بتحقیق
مولف (۵) بے رونق کردن و (۶) سوز
عشق را مفقود کردن۔ مخفی مباد کہ در راے
مولف نشاندن آتش ضد مشتعل کردن آن
باشد نہ میراندن چنانکہ بہار گوید و نشستن آتش

لازم این و سند ادعاے **مولف** در مصدر آتش نشستن موجود است۔ (کلیم ۵) بر و بخشم چرا آتشے برافروزی ؛ کہ بایدش بعرق ہاے انفعال نشاند ؛ (سلمان ساوجی ۵) آتش روے بتان آب جمالت نشاند ؛ گردن اعداے دین دولت سلطان شکست ؛ (محتشم کاشی ۵) گفتی کہ آتشت بنشانم بآب تیغ ؛ تا تیغ میکشی دل من آب میشود ؛ (**اردو**) (۱) آگ بجھانا۔ بقول امیر (۱) حقیقی معنوں مین۔ (۲) بقول امیر آگ بجھانا۔ غصہ فرو کرنا۔ (۳) شہوت کو روکنا۔ کم کرنا۔ (۴) بقول امیر آگ بجھانا۔ جھگڑا مٹانا۔ (۵) بے رونق کرنا۔ (۶) سوز عشق کو مٹانا۔

آتش نشاندن و اخگر گذاشتن افعی کشتن و بچہ اش نگاہداشتن کار خردمندان نیست (مثل) این مثلے است کہ ذکرش صاحب خزینۃ الامثال کردہ و لے از تعریفش ساکت است **مولف** گوید کہ چون متحقق شد کہ چیزے مضرت رسان است باید استیصالش کرد اگر اثرش باقی ماند باز ترقی کند و نقصان رساند۔ (**اردو**) اس فارسی مثل کا یہ ترجمہ ہے کہ ”آگ بجھا کر چنگاری رکھ چھوڑنا یا سانپ مار کر اسکے بچہ کو پالنا حماقت ہے۔ دکن مین کہتے ہین کہ سانپ کچل کر انڈے نہ چھوڑو۔

آتش نشستن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مُردن آتش است (بابا فغانی ۵) نشست آتش دل چہرہ برفروزاے ماہ ؛ بود کہ شعلہ کشد آتش نشستۂ ما ؛ **مولف** گوید کہ ازین سند می کشاید کہ مقصود شاعر از سوز دل آتش معہذا نشستن آن مردن آتش نباشد۔ بلکہ ضد بلند شدن یعنی مشتعل نبودن آن۔ آتش نشستہ را باز شعلہ کشیدن ممکن است و آتش مردہ را شعلہ کشیدن محال، مختصر اینست کہ آتش نشستن لازم آتش نشاندن و بر ہمہ معانی آن شامل باشد کہ گذشت۔ (**اردو**) آگ دبنا۔ (ناسخ ۵)

دبی تھی آگ جو سینہ مین پھر بھڑک اٹھی ٭ کل
اُس بھبوکے نے دکھلائی جو بھڑک ہمکو ٭۔

آتش نشستہ (اصطلاح) باضافت الخ
اسم مفعول مصدر ماضیہ۔ صاحب انندبذیل لفظ آتش
درصفاتش آتش نشستہ و آتش مُردہ را ذکر کردہ
است از آتش نشستہ۔ آتش غیر مشتعل مراد است
نہ مردہ۔ ازین ہم تصدیق ادعاے مولف میشود
کہ در مصدر ماضیہ گذشت۔ (اُردو) دکن مین بیٹھی
ہوی آگ کہتے ہین اور بقول امیر آتش افسردہ
و آتش خاموش انہین معنون مین مستعمل ہے۔
دیکھو آتش خاموش و افسردہ۔

آتش نشین (اصطلاح) بقول بہار از
عالم خاک نشین است۔ (میرزا بیدل ؒ) چہ
امکان است دل از حلقۂ داغت برآوردن ٭
سپند بزم ما را نالۂ آتش نشین باشد ٭ (اُردو)
آگ پر بیٹھنے والا جیسے خاک پر بیٹھنے والا۔

آتش نعل (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم
بفتح نون مرادف آتش فعل صاحب موید الفضلا
گوید کہ آتش نعل اسپ تندرو وجہندہ باشد۔

آتش نَفَس (اصطلاح) بفتح نون وفار
تفتہ دل و سوختہ جگر۔ صاحب سوز و گداز بہار
ذکر این میکند و از معنی ساکت۔ (صائب ؒ)
صائب بجگر شعلہ زند نالۂ گرمت ٭ آتش نفسے
مثل تو گلزار ندارد ٭ (ولہ ؒ) از سینۂ آتش
نفسان دود برآید ٭ چون خامۂ صائب کند
انشاے قیامت ٭ (اُردو) آتش نفس انہین
معنون مین مستعمل ہے۔ (ذوق ؒ) کون آتش
نفس اے ذوق چمن سے گزرا ٭ آج جو سرد نسیم
چمنی خوب نہین ٭ (آتش ؒ) دخل مردود
ہو آتش نفس مجسا اگر ٭ گلشن جنت خزان ہو
حوض کوثر خشک ہو ٭ (غالب ؒ) ڈھونڈے
ہے اس مغنی آتش نفس کو جی ٭ جسکی صدا ہو
جلوۂ برق فنا مجھے ٭ بقول امیر اردو مین
آتش نفس نہایت گرم کے معنون مین بھی مستعمل ہے

(آتش ؎) آتش نفس ہوا ہے گلزار کی ہمارے ؛ بجلی گری ہے غنچے جب مسکرادئے ہین ؛۔

(۱۷۷) **آتش نگاہ داشتن** (استعمال) محفوظ کردن آتش است۔ چنانکہ ظہوری گوید (؎) ہنوز آتش دایم نگاہ می دارند ؛ جنون خام بلاشد تف دماغ کجاست ؛ (اُردو) آگ محفوظ رکہنا۔

(۱) **آتش نمرود** (اصطلاح) باضافت
(۲) **آتش نمرودی** رابع بقول بہار آتش نمرود آتشے کہ نمرود خلیل علیہ السلام را دران نشاندہ بود و بامر الٰہی برایشان گلزار شد۔ صاحب بحر عجم آتش نمرودی را ذکر می کند کہ مراد نمبر (۱) است۔ نعمت خان عالی گوید (؎) تراگر باغبان می دید کے میداشت این نخوت ؛ گلستان بے تو بر من آتش نمرودی گردد ؛ (حافظ شیراز ؎) بباغ تازہ کن آئین دین زرتشتی ؛ کنون کہ لالہ برافروخت آتش نمرود ؛ (صائب ؎) نیست دلگیری زدنیا بندۂ تسلیم را ؛ آتش نمرود گلزار است ابراہیم را ؛ (اُردو) آتش نمرود بقول امیر وہ آگ جسمین نمرود بادشاہ کفار نے حضرت ابراہیم علیہ السلام کو ڈالکر جلانا چاہا تہا مگر اللہ کی قدرت سے وہ آگ آپ پر گلزار ہوگئی۔ (آتش ؎) مہربان ہو دوست کچہ دشمن کا چل سکتا نہیں ؛ آتش نمرود ہے گلزار ابراہیم کو ؛۔

آتش نمودن (استعمال) بقول صاحب ارمغان معروف مولف گوید کہ نمودن بہ فتح اوّل بمعنی معروف وظاہر کردن وشدن وبظہور آوردن وودرنظر آشکار کردن وبمعنی کردن نیز آمدہ وبقول بہار بضمتین دیدن و دیدہ شدن آمد پس استعمال این با آتش بہمہ معنی درست باشد (حزین اصفہانی ؎) زرخ چون آتش موسی نمودی سینہ سینا کن ؛ لبت را چون دم عیسی است این دل مردہ احیا کن ؛ (اُردو) آگ دکھانا۔ آگ ظاہر کرنا۔ اگرچہ امیر نے آگ دکھلانے

کے صرف دو معنی لکھے ہین۔ (۱) آگ کے قریب لیجاکے گرم کرنا۔ (۲) جلانا۔ فتیلے وغیرہ سے آگ لگانا۔ اور یہ دونون معنی محاورہ کے ہین لیکن کوئی وجہ نہین ہے کہ حقیقی معنون مین آگ دکھانا نہ کہا جاے۔ صاحبان زبان اسکو تسلیم کرتے ہین (فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎) معجزہ عکس رخ یار کا ہے ✤ آگ پانی مین دکھائی اسنے ✤

(۱) آتش نوا (۲) آتش نوائی (اصطلاح) بہار ذکر آتش نوا می کند و برای فہم معنی سند را پیش می کند۔ (صائب ؎) بہر دامے کہ افتد بلبل آتش نواے من ✤ ز شادی چون سپند از دانہ اش فریاد برخیزد ✤ (بیدل ؎) اثر کم کردہ آہنگم مپرس از عندلیب من ✤ درین گلشن نفس می سوزم از آتش نوائی ہا ✤ مولف گوید کہ فارسیان صداے خوش و نیز سوز و گداز دارندہ را آتش نوا گویند۔ بہار بضمن لفظ نوا گوید کہ فارسیان بلبل نوا۔ بلند نوا۔ رنگین نوا۔ آتش نوا گفتہ اند۔ پس آتش نوا بودن مصدر اصطلاحی است و آتش نوائی حاصل بالمصدر۔ (اردو) صاحب جامع اللغات نے درست فرمایا ہے کہ جسکی آواز خوش اور پرسوز ہو وہی آتش نوا ہے۔

آتش نوشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار آتش خوردن کہ گذشت۔ (خان آرزو ؎) بادۂ بوسہ بے حوصلہ سوز افتاد است ✤ آرزو دیدہ و دانستہ بنوش آتش را ✤

(۱) آتش نہاد (۲) آتش نہادن (اصطلاح) بقول بہار نمبر (۱) کنایہ از تند مزاج و (۲) ماضی نمبر (۲) (سلمان ساوجی ؎) اگرچہ دشمن آتش نہاد سوختہ دل ✤ ز تاب تیغ تو در سنگ خارہ ساختہ جاست ✤ کنون ببین کہ ز تاثیر نعل شب رنگت ✤ بسان لمعۂ آتش بجستہ از خار است ✤ و (۲) مرادف آتش داشتن۔ (ظہوری ؎) اگر نے بہند آتش اندر نہاد ✤ دہم

آتش شعلہ را رقص یاد ؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این میکند (اردو) (۱) دیکھو آتش مزاج۔

آتش نہفتہ (اصطلاح) باضافت الخ۔ (۴۴۷)
مرادف آتش پنہان (حافظ ؎) زین آتش نہفتہ کہ در سینۂ من است ؛ خورشید شعلہ ایست کہ در آسمان گرفت ؛۔

آتش نیستان (اصطلاح) باضافت رابع۔ (۱) بقول صاحبان آنند و شمس و موید الفضلا رونق گلہا و شگوفہ ہاے وقت بہار صاحب بحر عجم ہمین معنی را در آتش نیسان ذکر می کند بخیال مولف غلطی طبع باشد کہ نیستان را نیسان نوشت۔ (۲) آتشے کہ در نیستان افتد و این ہمان آتش است کہ بذیل (آتش ریختن در چیزے) در کلام بیدل مذکور شد۔ (اردو) (۱) وہ شگوفے جو موسم بہار مین نکل آوین۔ چمن کی رونق۔ (۲) وہ آگ جو بنون مین لگ جاے۔

آتش و آب (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) تیغ و شمشیر و امثال آن (۲) پیالۂ بلوری پر از شراب سرخ و بقول صاحب ناصری و فرہنگ انند راج (۳) حالت زفاف ہم چنانکہ نظامی گفتہ (؎) ز رنگ آمیزی آن آتش و آب ؛ شبستان گشتہ پر شنگرف و سیماب ؛ و بقول صاحب جامع اللغات (۴) حلم و غضب **مولف** گوید کہ چرا نباشد کہ آب و آتش بہمین معنی گذشتہ است و از کلام قاآنی می کشاید کہ (۵) استعمال آتش و آب براے گرم و سرد زمانہ ہم باشد۔ (؎) چہ لعبت است کہ چون کود کانش مادر دہر ؛ نمودہ تربیت اندر کنار آتش و آب ؛ و بقول صاحب موید الفضلا (۶) کنایہ از شراب و می انگوری ہم (اردو) (۱) تیغ۔ شمشیر (مونث) (۲) بلوری جام جس مین انگوری شراب ہو۔ (۳) زفاف کا نتیجہ۔ اسی کو دکن مین سر جز و لی کہتے ہین (۴) بقول صاحب جامع اللغات حلم و غضب (مذکر) نیکی

بدی۔ (مونث) (۵) گرم سرد (مذکر) بقول صاحب
آصفیہ حوادث زمانہ (۶) انگوری شراب (مونث)

آتش و آب بہم آمیختن (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از جمع اضداد است۔ چنانکہ محتشم کاشی
گوید (س) صحبتے داشت کہ آمیخت بہم آتش و آب ٭
دے کہ در بزم میان من و اغیار نشست ٭ (اردو)
آگ پانی کا سنجوگ ہونا۔ بقول امیر دو مخالف
چیزوں کا میل ملاپ۔ اجتماع ضدین۔

(۱) **آتش وادی** (اصطلاح)
(۲) **آتش وادی ایمن** باضافت رابع۔
نمبر (۱) بقول بہار مرادف آتش کاروان (سلیم
س) در چشم من چو آتش وادی شب وصال ٭
نزدیک می نمائی و دوری چہ فائدہ ٭ و ثانی
بقول صاحب بحر عجم نمبر (۲) مرادف آتش
موسیٰ کہ گذشت۔ **مولف** گوید کہ بہار بر غلط
است و سندش بر خلاف دعوےٰ آتش وادی
و آتش وادی ایمن ہر دو مرادف آتش موسیٰ است

آتش واہندی (اصطلاح) باضافت
رابع بقول صاحب شمس اللغات شمشیر ہندی
دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ۔ (اردو)
ہندی تلوار۔ (مونث)۔

آتش ہاے زنگار زنگ (اصطلاح) کنایہ
از سوز و گداز است کہ کیفیت زنگار زنگ دارد۔
چنانکہ صائب گوید (س) ازان عاشق بآتشہاے
زنگار زنگ میسوزد ٭ کہ آئروے لطیف از سبز رنگہ
رنگ دگر گیرد ٭ (اردو) سوز عشق۔ سوز و گداز۔

آتش ہفت اژدہا (اصطلاح) باضافت
رابع بقول صاحب شمس اللغات کواکب سبعہ
صاحب رشیدی ہم ذکر این می کند۔ (اردو)
سات ستارے (۱) شمس (۲) قمر۔ (۳) عطارد۔
(۴) زحل۔ (۵) مشتری (۶) مریخ (۷) زہرہ۔

آتش ہفت خانہ (اصطلاح) باضافت
رابع بقول صاحب فرہنگ انجمن آرای ناصری
(۱) کنایہ از ہفت کوکب (۲) و ہفت فلک است

(۱۹۷)

(اُردو) (۱) سات ستارے (۲) سات آسمان۔

آتشِ ہفت مجمرہ (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحرعجم و برہان کنایہ از سبعہ سیارہ است۔ صاحب موید الفضلا ہم ذکر این کردہ است (مرادف آتش ہفت اژدرہا)۔

آتشِ ہموار (اصطلاح) باضافت رابع آتشے کہ ہموار باشد یعنی در سکون بود و شعلہ ندارد چنانکہ بیدل گوید (ص) نالۂ ما بے خبر از شعلہ ما پرواز ساخت ٭ بیدل اینجا داشت از رنگ آتشِ ہموار گل ٭ (اُردو) آتش خاموش۔ دیکھو امیر اللغات۔

آتشِ ہموارہ آرمیدہ (اصطلاح) مرادف ماضیہ۔ صاحب فرہنگ انندراج بضمن لفظ آتش در صفات آتش (ہموارہ آرمیدہ) را ذکر کردہ است۔

آتشِ ہندی (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب برہان کنایہ از تیغ ہندیست صاحبان رشیدی و بحرعجم و موید الفضلا و شمس اللغات و ناصری و برہان جامع ہم ذکر این کردہ اند۔ (اُردو) شمشیر ہندی وہ تلوار جو ہند مین بنائی گئی ہو اور بقول صاحب آصفیہ صرف (ہندی) بھی انہیں معنون مین مستعمل ہے۔

آتشِ ہولناک (استعمال) آتشے کہ ہیبتش در دل پیدا شود۔ فارسیان ہولناک را در صفت آتش آوردہ اند۔ صاحب انند بضمن لفظ آتش در صفات آتش ذکر این می کند۔ (اُردو) آتش ہولناک۔ امیر نے بذیل صفات آتش اسکا ذکر کیا ہے۔ اور فرمایا ہے کہ جب کثرت سے آگ بھڑکی ہوئی ہوتی ہے تو اسکو دیکھکر ڈر معلوم ہوتا ہے اسلئے اسکی یہ صفت ہے۔ (ناصر ص) جلاکر پہاڑون کو کردے جو خاک ٭ بلند اور تیز آتشِ ہولناک ٭

آتشی چیزے کہ منسوب بآتش است چون آبی کہ گذشت۔ سمندر کہ در آتش معیشت

(۴۰۰)

کند آتشی است و آیینہ کہ از و آتش پیدا شود آتشی باشد وقس علے ہذا۔ (ظہوری ؎) ببرد با دمرا باد۔ گشتہ خاکم خاک ؛ دگر مگو سے کدام آتشی کدام آبیست ؛ صاحب فرہنگ انندراج گوید کہ (۲) آتشی۔ کنایہ از غضبناک ہم ہست (اُردو) آتشی بقول امیر وہ جسکی خلقت مین جزو نار غالب ہو جیسے خاکی۔ لفظ آتشی پری و جن کی صفت مین آتا ہے مثلاً کہین کہ انسان خاکی ہے اور پری آتشی ہے۔ (گلزار نسیم ؎) بولی وہ بشر ہو تم دلاور ؛ سرسبز ہو قوم آتشی پر ؛ امیر نے آتشی شیشہ کا بھی ذکر کیا ہے۔ (صبا ؎) عکس رخ سے جل اُٹھے ہے دُھوپ مین اکثر نقاب ؛ آتشی شیشہ مگر رخسار آتشناک ہے ؛ آتشی آیینہ بھی اُردو مین مستعمل ہے۔ (ناسخ ؎) فکر مین سوجھے یہ مضمون روے آتشناک کے ؛ آتشی آیینۂ زانو نظر آیا مجھے ؛ آتشی شیشی بھی مستعمل ہے۔ دیکھو (امیر اللغات) (۲) غضبناک بقول آصفیہ غصہ مین بھرا ہوا۔ افروختہ۔ لال۔

آتش یاقوت (اصطلاح) باضافت الیج ہمان آب یاقوت است کہ سرخیش آتش نام کرد صائب گوید (؎) نمے فروغ لب یار بیشتر گردد ؛ ز آب آتش یاقوت شعلہ ور گردد ؛ (اُردو) آب یاقوت۔ یاقوت کی سرخی۔ یاقوت کی چمک دمک۔ (مونث)۔

(۳۴۷) **آتشیان** (اصطلاح) بقول صاحب شمس اللغات آنکہ آتشین زبان و تیز زبان است۔ صاحب موید الفضلا گوید کہ (۲) دیوان و کافران۔ مولف گوید کہ این جمع آتشی است بمعنی اول صاحب موید درست است و معنی دوم ہم من حیث درست باشد کہ دو زخیان را آتشیان توان گفت مگر نمیدانم کہ صاحب شمس اللغات در ہجو لفظے کہ اصلش اظہر من الشمس است معنی واحد بلا الحاظ مادہ آن چہ طور پیدا کرد و بدینوجہ کہ او عاسے بے سند است تسلیمش نمیتوانم کرد۔ (اُردو) آتشیان

آتشی کی جمع اُردو مین کہہ سکتے ہین اسلئے کہ لفظ
آتشی اُردو مین مستعمل ہے جو گزر چکا ہے۔

(۱) **آتشیزہ** (اصطلاح) اوّل بفتح زاے
(۲) **آتشیژہ** عربی. بقول صاحب برہان
کرم شب تاب را گویند وآن جانوریست پرندہ
وروشن۔ امّا صاحب شمس اللغات گوید کہ آتشیزہ
مرادف آتشک است و صاحب موید الفضلا را
با برہان اتفاق است۔ صاحب رشیدی میفرماید
کہ لفظ صحیح آتشیژہ بازاے فارسی است کہ مرکب
از آتش و ژہ مرادف چہ کہ افادہ تصغیر کند۔
چنانچہ مشکیچہ را مشکیزہ گویند و معنی ترکیبی آن
آتشک باشد یعنی کرمک شب تاب۔ و در حاشیہ
رشیدی مذکور است کہ از پاکیزہ و دوشیزہ می کشاید
کہ (یزہ) براے نسبت است چنانکہ صاحب سراج
گوید پس آتشیزہ ہم درست باشد۔ وصاحب
برہان جامع را ہم با برہان اتفاق است حاصل
اینست کہ تعمیم صاحب شمس و زمعنی ناقابل تسلیم باشد
(اُردو) جگنو۔ (مذکر)۔

آتشی شدن (مصدر اصطلاحی) بقول
بہار کنایہ از (۱) سرکش شدن۔ (۲) غضب
کردن۔ (اُردو) (۱) سرکش ہونا (۲) آگ ہو جانا
(عاشق ع) یہ کان سے سنتے رقیب کے تھے آگ ہو گئے ؛

آتشین مرادف آتشی باشد۔ سند این
در اکثر اصطلاحات آیندہ می آید۔ (اُردو) بقول
امیر۔ یا و نون نسبت کے ساتھ آگ سا روشن۔
آگ کی طرح گرم۔ آگ کی صورت سُرخ۔ (آتش
ـہ) آتشین نالون کی اللہ رے گرمی شب
ہجر ؛ نرم تر موم سے فولاد کیا کرتے ہین ؛ (روے
آتشین اور لعل آتشین کی سند بھی امیر نے
دی ہے بضمن لفظ (آتشین) دیکھو امیر اللغات
مین لفظ آتشین۔

آتشین آب (اصطلاح) بقول صاحب
فرہنگ انجمن آراے ناصری کنایہ از دو چیز است
(۱) کنایہ از مے انگوری۔ (۲) اشک خونین و

اشک غمزدگان وفرزانه موئف موید الفضلا را
هم با صاحب ناصری اتفاق است۔ **مولف**
گوید که آتشین آب قلب اضافت (آبِ آتشین)
باشد وبس۔ (**اردو**) دیکھو آبِ آتشین۔

آتشین آه (اصطلاح) کنایه از آهِ گرم
باشد چنانچه در آه آتشین بیاید۔

آتشین اژدرها (اصطلاح) بقول صاحب
برهان کنایه از سبعه سیاره است ومجموع را
آتشین هفت اژدرها می گویند۔ صاحب ناصری
گوید که کنایه از کواکب بود که وجود آنها سبب
عدم موجودات شود وچنان است آن اژدها
خلق را فرو برد۔ صاحبان برهان جامع وبحرعجم
را با برهان اتفاق است۔ (**اردو**) صاحب
جامع اللغات فرماتے ہین کہ آسمانی سات ستارون
مین سے کوئی ستاره یا دمدار ستاره۔ **مولف** کو
آخری حصہ سے اتفاق نہین ہے اسلئے کہ فارسیون
کے استعمال سے بڑھا ہوا ترجمہ ہے۔

آتشین اشک (اصطلاح) بقول بہار
کنایه از اشک گرم است۔ (**اردو**) اشک
آتشین۔ (آتش ۵) جوش اشکِ آتشین کا
باعث آہِ سرد ہے ٭ گرم کرتی ہے ہوا جاڑے
کی پانی چاه کا ٭۔

آتشین بچه (اصطلاح) بقول صاحب
برهان جامع۔ کارگر واستاد جلد وچابک۔
(**اردو**) چابکدست اور چالاک کاریگر۔

آتشین بستر (اصطلاح) (۱) بستر سرخ۔ (۲۴۵)
(۲) وبسترے که گرم باشد۔ (۳) وکسے که بیقرار
باشد واز گرمی بستر خوابش نبرد۔ صائب گوید
(۵) از عرق تا چهرهٔ گلرنگ جانان تر شدست ٭
دامن گلها بشبنم آتشین بستر شدست ٭ (**اردو**)
(۱) لال بستر۔ (۲) گرم بچھونا۔ (۳) بے قرار
شخص جسکو بچھونے کی گرمی کیوجہ سے نیند نہ آئے۔

آتشین پا (اصطلاح) بقول بہار کنایه
از جلد وتیز رو (صائب ۵) مگر شد کاروان

سالار شوق آتشین پایم ٭ کہ برق و باد در دنبال
عذر لنگ می گردد ٭ ۔ (اردو) تیز رفتار۔ بقول
صاحب آصفیہ جلد چلنے والا۔ شتاب رَو۔ بقول
امیر آتش قدم بمعنی گرم رو۔ تیز قدم۔ دیکھو آتش
قدم ۔

آتشین پل (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ
انجمن آرائے ناصری۔ کنایہ از دوزخ و کرہ نار است
کہ آنرا فلک اثیر گویند۔ چنانکہ خاقانی گفتہ (ع)
جانہا کہ جواہر قدیمند ٭ در عرضگہ اُمید و بیمند ٭
زانسو بر پل شدن توانند ٭ یا بر پل آتشین بمانند ٭
(اردو) دوزخ (مونث) کرہ نار یا کرہ آتش (مذکر)
(ناظم ع) گھر ہے مجھ سوختہ جان کا کرہ نار کے
پاس ٭ طائر اڑتا نہیں ہو کر مری دیوار کے پاس ٭

آتشین پنجہ (اصطلاح) بقول صاحب
برہان ہمان است کہ بر آتش پنجہ گذشت یعنی
مرادفش۔ و صاحب انند بضمن آتش دست
ذکر این می کند۔

آتشین پیکر (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم (۱) آفتاب۔ (۲) جسد جنیان۔ (۳)
شیاطین۔ صاحب ناصری میفرماید کہ (۴) آہ
گرم باشد (۵) کنایہ از زبانۂ آتش۔ (۶) کنایہ
از جنسے است از آتشبازی کہ بر ہوا رود و منشق
شود و ازان شررہا ظاہر شوند بر شکل مار۔ صاحب
رشیدی را با صاحب بحر عجم اتفاق است بہ تفاوت
جزئی کہ این بمعنی دوم صرف جنیان گوید نہ
جسد جنیان و صاحب شمس ہمزبان رشیدی۔
(اردو) دیکھو آتش پیکر۔ (۴) آہ گرم (مونث)
(۵) زبانہ شعلہ (مذکر) آصفیہ۔ (۶) تارا منڈل
(مذکر) بقول صاحب آصفیہ ایک قسم کی
آتشبازی۔ (رشک ع) پگھلا دل تفنگ
مری آہ گرم سے ٭ بیجا نہیں ہے اسکا پیالہ
جو بہ گیا ٭۔

آتشین پیل (اصطلاح) بقول صاحب
شمس اللغات (۱) فلک (۲) بحر۔ (اردو) (۱)

آسمان- فلک (مذکر) (۲) دریا- بحر- (مذکر)-

(۲۶۵) **آتشین تاب** (اصطلاح) معلوم میشود کہ مرادف ہمان (آتش تاب) است کہ گذشت (فیضی ع) چون عشق رسد بہ آتشین تاب ٭ صد زہرۂ آہنین کند آب ٭-

آتشین جان (اصطلاح) بقول بہار کسی کہ از آتش متنفر نشود بلکہ ہمین آتش سرمایۂ حیات او باشد- (صائب ع) آتشین جان چون سمندر شو کہ دیوان مرا ٭ سطرہا دود دل و سرخی ہا آب آتش است ٭-

آتشین جبین (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انند مرادف آتش جبین کہ گذشت-

آتشین جلوہ (اصطلاح) بقول بہار از اسماے محبوب- مرادف (آتش جلوہ) (شیخ حزین ع) ز آتشین جلوہ من شہر کباب است حزین ٭ آہ ازین برق کہ در خرمن دلہا میسوخت ٭

آتشین جولان (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از جلد و تیز رو- (صائب ع) نماند حسن بے عاشق کہ شمع آتشین جولان ٭ چوبے پروانہ شد فانوس را پروانہ می سازد ٭ (اردو) آگ کی پہرتی رکھنے والا- مجازاً تیز رو بہی کہہ سکتے ہین- انہین معنون مین آتش قدم اردو مین مستعمل ہے- (دیکھو آتش قدم)-

(۲۶۶) **آتشین چنگ** (اصطلاح) کنایہ از تیز چنگ باشد کہ بلا تاخیر رمقے شکار کند- (صائب ع) آتشین چنگ است در صید دل پروانہا ٭ گرچہ ہست از موم کافوری ید بیضاے شمع ٭ (اردو) پھرتی سے شکار کرنے والا- تیز چنگل بہی کہہ سکتے ہین- اور آتشین چنگ بھی- (فی البدیہہ نظم طباطبائی ع) با دل مین پر تدرو کا رنگ ٭ بجلی ہے عقاب آتشین چنگ ٭-

(۲۶۷) **آتشین خو** (اصطلاح) مرادف آتش خو ست از زبان دانان عجم تصدیق این میشود- (اردو) آتشین خو- مرادف آتش خو یعنی تند مزاج-

غصہ ور۔ (مومن ؎) آتشین خو سے آرزوے وصال ٭ پک گیا اب خیال خام مرا ٭۔

آتشین داغ (استعمال) مرادف آتش داغ باشد کہ گذشت۔ صاحب مویدالفضلا گوید کہ آتشین داغ۔ داغ آتشین است۔

آتشین دست (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از کاریگر و استاد ماہر در صنعتے و تیز در کارے **مولف** گوید کہ مرادف آتش دست۔ صاحب فرہنگ انندراج ہم ذکر این میکند۔

آتشین دم (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انند بحوالہ مظہر العجائب بمعنی عاشق (اردو) دیکھو آتش نفس۔

آتشین دَواج (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم بفتح دال مہملہ (۱) آفتاب (۲) شفق (۳) شراب سرخ۔ دَواج بفتح دال مہملہ و عربی بمعنی لحاف و بالاپوش باشد۔ صاحبان برہان جامع و شمس اللغات و رشیدی ہم ذکر این میکنند۔ (اردو) (۱) آفتاب (مذکر) (۲) شفق۔ (مونث) (۳) شراب سرخ۔ (مونث)۔

آتشین رخ (اصطلاح) مرادف آتش رخ باشد کہ گذشت۔ (اردو) آتشین رخ بقول امیر مرادف آتشین رخسار۔ (دیکھو آتشین رخسار امیر اللغات) (غالب ؎) صبح آیا جانب مشرق نظر ٭ اک نگار آتشین رخ سر کھلا ٭۔

(۱) **آتشین رخسار** (۲) **آتشین رخسارہ** (اصطلاح) بقول بہار از اسماے محبوب است (از جامع اللغات ؎) کن نثار از دو دیدہ آب سرشک ٭ در غم یار آتشین رخسار ٭ (صائب ؎) چون چراغ کشتہ گیرم زندگانی راز مہر ٭ آتشین رخسارہ گر بر مزارم بگذرد ٭ (اردو) بقول امیر آتشین رخسار اردو مین مستعمل ہے بمعنی آتش رخ۔ (ناسخ ؎) کیون سراپا ہے پیداے آتشین رخسار شمع ٭ کیا ہے تیرے عشق مین میری طرح بیمار شمع ٭۔

آتشین رفتار (اصطلاح) بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات تیز رفتار۔ (صائب ؎) وحشت ارباب بینش را فزاید رنگ و بو ٭ شبنم از نزدیکی گل آتشین رفتار شد ٭ (اردو) تیز رَو۔ تیز رفتار۔ تیز قدم۔ آتش قدم۔ (دیکھو آتش قدم)۔

آتشین رو (اصطلاح) بقول
آتشین روے بہار کہ بدیل آتشین رخسار می نویسد مرادف آنست۔ (صائب ؎) پیش ما کز آتشین رویان جدا افتادہ ایم ٭ لذت آواز پاے آشنا دارد سپند ٭ (ولہ ؎) گر نصیب آتشین روے کباب من شود ٭ گریہ خونین ز خوشحالی شراب من شود ٭۔

آتشین زا (اصطلاح) بقول صاحبان شمس اللغات و موید الفضلا۔ (۱) شیطان۔ (۲) و جنیان۔ (اردو) (۱) شیطان (۲) جنات (مذکر)۔

آتشین زبان (اصطلاح) بقول صاحب برہان بفتح زاے نقطہ دار۔ مرادف آتش زبان۔ صاحبان بحر عجم و بہار عجم و رشیدی و شمس تصدیق این میکنند۔

آتشین زمزم (اصطلاح) بقول صاحب شمس اللغات آفتاب۔ صاحب بحر عجم بضمن آتش زمزم تصدیق این میکند (خاقانی ؎) اے کعبہ رہرو آسمان را ٭ وے زمزم آتشین جہان را ٭ مخفی مباد کہ آتشین زمزم قلب اضافت زمزم آتشین است۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این کردہ است۔ (اردو) آفتاب (مذکر)۔

آتشین سال (اصطلاح) بقول صاحب شمس اللغات۔ شراب سرخ۔ مولف گوید کہ ہمان آتش سیال باشد۔ (اردو) سرخ شراب (مونث)۔

آتشین سخن (اصطلاح) بقول بہار مرادف آتشین زبان و بقول صاحب بحر عجم

تیز زبان (مرادف معنی سوم آتش سخن)۔

آتشین سرشک (اصطلاح) بقول بہار اشک آتشین۔ سند این بترکیب اضافی بدست می آید۔ (صائب ؎) بسکہ صائب ریزد از چشم سرشک آتشین ؛ رشتۂ شمع است گوئی رشتۂ نظارہ ام ؛ (اُردو) دیکھو آتشین اشک۔

آتشین سیّال (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلاے سُرخ فام یعنی مرادف معنی اوّل آتش سیّال است **مولّف** گوید کہ وجہے نباشد کہ مرادف دیگر معانی ہم نگیریم۔

آتشین سیما (اصطلاح) بقول بہار از اسماے محبوب (مرادف آتش سیما باشد) (صائب ؎) میروم از خویش بیرون پاے کوبان چون سپند ؛ تا کجا آن آتشین سیما بفریادم رسد ؛ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات خوبصورت آدمی۔

آتشین شست (اصطلاح) بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات تیر انداز تیز دست (صائب ؎) مرا بخاک نشاندست آتشین شستے ؛ کہ ماہ نو کند از شرم او کمان درخاک ؛ (اُردو) تیر لگانے مین مشاق ۔

آتشین صدف (اصطلاح) بقول صاحب برہان بفتح صاد و دال بے نقطہ کنایہ از خورشید عالم آراست صاحبان بحر عجم و رشیدی و موید ہم ذکر این می کنند و صاحب شمس اللغات بذیل آبگون صدف اشارہ این میکند (اُردو) آفتاب (مذکر)۔

آتشین صلب (اصطلاح) بقول صاحب برہان بفتح صاد بے نقطہ و کسر لام مرادف ماہیۂ ضیہ **مولّف** خیال می کند کہ این مخفف آتشین صلیب باشد کہ می آید و عجب نیست کہ غلطی کتابت و چاپ بود کہ صلیب را صلب نوشتہ۔

آتشین صلیب (اصطلاح) بقول صاحبان بحر عجم و موید الفضلا و رشیدی و برہان جامع۔

مرادف ماضیہ۔

آتشین طلعت (اصطلاح) بقول بہار از اسمائے محبوب است (تاثیر ؎) کدامی آتشین طلعت چراغ محفل است امشب ٭ کہ گل افتادہ آز مہر و مہ در چشم روزن ہا ٭ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات (ذیل آتش طلعت) خوبصورت آدمی۔ دیکھو آتش رخ۔

آتشین عذار (اصطلاح) بقول بہار مرادف ماضیہ۔ (صائب ؎) سپند خال لبت آتشین عذا رانند ٭ بخون طپیدہ لعل تو تا جدارانند ٭۔

آتشین فسون (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انند بحوالہ مظہر العجائب از اسمائے معشوق کہ مرادف ماضیہ باشد۔ (اُردو) بقول آصفیہ جادو کا پتلا یعنی معشوق جو دل عاشق کو نگاہ پر اثر سے تسخیر کر لیتا ہے۔

آتشین کاسہ (اصطلاح) بقول صاحبان بحر عجم و شمس اللغات مرادف آتشین صدف۔ صاحب موید الفضلا ہم ذکر این کردہ است۔

(۶۹) **آتشین گردیدن گریہ** (اصطلاح) کنایہ از خون برآمدن از چشم یا اشک گرم برآمدن باشد چنانکہ ظہوری گوید (؎) گردیدہ از ہوائے حرم گریہ آتشین ٭ وز اشک داغ سینۂ زمزم نہادہ ایم ٭ (اُردو) خون رونا۔ آنکھوں سے اشک گرم نکلنا۔

(۷۰) **آتشین گل** (اصطلاح) ہمان گل آتشی باشد کہ صاحبان لغت ذکر آن کردہ اند کہ آنرا گل سوری نیز نامند گویند کہ گل آتشی سرخ تیز رنگ است کہ ہمیشہ بشگفد و بصورت گل گلاب باشد (ظہوری ؎) طالع ابر کرم جز گلبن خرم نداشت ٭ بود در گلزار ما گل آتشین شبنم نداشت ٭ (اُردو) سدا گلاب۔ (مذکر) آصفیہ۔

آتشین لب (اصطلاح) بقول بہار از اسمائے معشوق کہ مرادف آتش عذار است۔

(اُردو) یاقوت لب (مذکر) بقول صاحب آصفیہ جو بدیل لعل لب فرمایا ہے۔ لال ہونٹھوں والا معشوق۔

آتشین لباس (اصطلاح) بقول صاحبان بحر عجم و برہان کنایہ از لباس سُرخ۔ (۲) وکسیکہ لباس سرخ پوشیدہ۔ صاحب رشیدی بر معنیٔ دوم اکتفا کند۔ (اُردو) سرخ لباس۔ (۲) بھبوکا۔ (دیکھو آتش لباس)۔

(۴۷) **آتشین لعل** (اصطلاح) بتحقیق مولّف مرادف آتشین لب است۔ (ظہوری ؎) گشتہ داغم خونچکان داغست لعل آتشین ٭ درزمین سینہ شد پیدا بدخشان نوی ٭۔

(۴۸) **آتشین لقا** (اصطلاح) مرادف آتشین روے و آتشین سیما باشد چنانکہ صائب گوید۔ (؎) سپند خال ازان دائم است دریکجا ٭ کہ چشم زخم بآن آتشین لقا نرسد ٭۔

آتشین مار (اصطلاح) بقول صاحبان برہان و بحر عجم (۱) کنایہ از آہ گرم باشد۔ (۲) زبانۂ آتش را نیز گویند (۳) وبمعنی تیر آتش بازی نیز آمدہ است صاحب رشیدی بہ نسبت معنی سوم گوید کہ جنسے است از آتش بازی کہ بر ہوا رود۔ و منشق گردد وازان شرارہ ہا ظاہر شود بر شکل مار۔ (اُردو) (۱) آہ گرم۔ (مونث) (۲) زبانہ۔ (مذکر) آصفیہ۔ (۳) ہوائی (مونث) یا تارا منڈل (مذکر) ایک قسم کی آتشبازی۔ (آصفیہ)۔

آتشین مغز (اصطلاح) بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات گرم مزاج (صائب ؎) کسے کز سایہ اش اینجا نیاسود آتشین مغزے ٭ کجا در سایۂ طوبیٰ تواند واکشید آنجا ٭ (اُردو) دیکھو آتش مزاج۔

آتشین ہفت اژدرہا (اصطلاح) بقول صاحب برہان کہ بدیل آتشین اژدرہا می فرماید مجموع سبعہ سیارہ باشد وصاحب رشیدی ہم ذکر این می کند۔ (اُردو) سبعہ سیارہ کا مجموعہ۔

آتشین یافتن (مصدر اصطلاحی) بقول

صاحب بحر عجم رونق ورواج بہم رسانیدن (اُردو) رونق پانا۔ | رونق حاصل کرنا۔ رواج پانا۔ رواج پذیر ہونا۔ مروّج ہونا۔

آترمه بفتح تاے عربی وسکون راے مہملہ وفتح میم بقول صاحب رشیدی کہ بضمن آدرم میفرماید مرادفِ آدرم یعنی نمدزینے کہ دونیم باشد ودر فرہنگ بمعنی نمدزین مطلق گفتہ۔ (اُردو) نمدزین (مذکر) بقول صاحب آصفیہ وہ نمدا جو زین کے نیچے گھوڑے کی پشت پر ڈالتے ہین۔

آتل بکسر ثالث بروزن ساحل بقول صاحب برہان رودخانہ ایست بسیار بزرگ کہ ابتداے آن از بلاد روس و بلغار است و انتہاے آن بحر خزر کہ دریاے گیلان باشد گویند قریب ہشتاد نہر ازان جدا میشود کہ از ہیچکدام آن اسپ بآسانی نتوان گذشت۔ صاحب فرہنگ جہانگیری گوید کہ رودیست بس بزرگ کہ از کوہ ہاے آس وآرس وبلغار خیزد گویند ازان رودے بزرگتر در جہان نیست آوردہ اند کہ ہفتاد وچند نہر ازان آب بری دارد کہ از ہیچکدام اسپ بآسانی گذر نیابد۔ (حکیم خاقانی فرمایدھ) گریہ گر سوے قرہ راہ نیابد قرہ را بہ رہ سوے گریہ گرز نیست گرز بکشائید ؛ گر سوے قندز مژگان نرسد آتل اشک ؛ راہ قندز سوے آتل بحرز بکشائید ؛ صاحب ناصری فرماید کہ رودے است عظیم کہ پہنایش یک فرسخ است گویند از کوہ ہاے روس وبلغار خیزد و بدریاے خزر کہ دریاے مازندرانست ریزد و در زمستان چنان یخ بندد کہ اہل والوس وبلغار و روس بر روے آن قشلاق کنند و بعد از چہار ماہ ایلات حرکت نمایند و گویند کہ ہفتاد نہر ازان رود جدا شود کہ اسپ از آنہا بدشواری گذرد۔ (اُردو) ایک بڑے دریا کا نام جس سے ستر نہرین نکلتی ہین جو بلاد روس اور بلغار سے نکلتا ہے اور دریاے خزر مین جاملتا ہے۔ جسکا پہلاو دو میل کا ہے۔

ھ۔ اسکا [illegible]

آتوربان بقول صاحب فرہنگ انندراج بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم تاے مثناۃ زاہب وصاحب الدیر وقلندر وزاہد واین لفظ زبان فارسی است۔ (اُردو) بقول صاحب آصفیہ راہب اُردو مین کہا جاتا ہے۔ زاہد گوشہ نشین۔ ترسایون کا پادری۔ تارک الدنیا۔ رومن کیتھولک کلیسا کا درویش۔ قلندر۔ جوگی۔

آتون بقول صاحب برہان بروزن خاتون (۱) زنے باشد کہ دختران را تعلیم خیر خوانند وتعلیم نوشتن ونقش ودوختن دہد۔ (۲) بچہ دان وزہدان۔ (از فرہنگ جہانگیری ؎۔)
طُغانِ شاہ من مادر آتون او ؛ من برضاے تمام سُنقُر کنون او ؛ (اُردو) (۱) آتو۔ (نام بادشاہ) (غلام)
آتون۔ بقول امیر اُستانی یعنی جو عورت لڑکیون کو لکھنا پڑہنا سکہاے۔ (جانصاحب ؎)
آتونے مار مار کے کین چور ہڈیان ؛ مطلب جو مین نے پوچھا عظام رمیم کا ؛ (منیر ؎) آتو صاحب اسے بلاتی ہین ؛ منتظر ہین محل مین جاتی ہین ؛ (رنگین ؎) دعا ہے یہ بندی کی دنرات جی سے ؛ الٰہی جہان سے گزر جاے آتون ؛ کہا تھا مجھے کل تجھے دون گی چھتی ؛ کرون کیا جواب یون مکر جاے آتون ؛ (۲) رحم۔ بچہ دان۔ (مذکر)۔

آتین بقول صاحب برہان بروزن لاچین بلغت ژند وپاژند بمعنی موجود شدہ وپیدا گردیدہ وبہم رسیدہ۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ژندی زبان مین حاضر وموجود۔

الف ممدودہ با ثاے مثلثہ

آثار بقول بہار جمع اثر بالتحریک کہ بمعنی نشان است۔ فارسیان بمعنی (۱) بنیاد ودر ہندوستان بمعنی (۲) پہناے دیوار استعمال کنند۔ صاحب ارمغان آصفی بحوالۂ بہار عجم و

راغ ہدایت میفرماید کہ فارسیان این بمعنی بنیاد و بنائے دیوار استعمال کنند۔ فتأمل۔
مولف را در چراغ ہدایت لفظ آثر یا آثار بنظر نیامد اما از استعمال فارسیان این قدر معلوم
شد کہ استعمال این در فارسی بمعنی (۴) نشان ہا و علامات ہم آمدہ۔ عرفی گوید (ع) از نقش
نگار در و دیوار شکستہ ÷ آثار پدیداست صنادید عجم را ÷ (سعدی در گلستان گوید) سرہنگ
زادہ را دیدم بر در سرائے اغلمش کہ عقل و کیاستے و فہم و فراستے زایدالوصف داشت ہم از
عہد خردی آثار بزرگی در ناصیہ او پیدا" و فارسیان استعمال این با مصادر مختلفہ کردہ اند۔
معنی ازین لفظ عربی مصادر اصطلاحی فارسی قرار دادہ اند کہ می آید صاحب غیاث گوید کہ
آثار نشانہائے قدیم و سنت ہائے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باشد از (منتخب) و بمعنی
افعال و اثر ہائے طبیعت چنانکہ اثر آتش سوختن است و اثر آب۔ ترکردن وعلیٰ ہٰذا القیاس
آرستہ ہم ذکر این میکند و می فرماید کہ فارسیان بمعنی بنا و عرض دیوار استعمال کنند مولف
سند این را در مصادر اصطلاحی ذیل بیان کردہ است۔ (اردو) آثار بقول امیر (مذکر) جمع
اثر۔ منتہی الارب مین ہے۔ آثار جزو سنت و بقیہ چیزے و نشان و نشان قدم۔ اور صراح مین
نشان ہائے زخم اور غیاث مین اسقدر زیادہ ہے" افعال و اثر ہائے طبیعت مثلاً اثر آتش۔
سوختن و اثر آب۔ ترکردن۔ استعمالات جو دیکھے گئے تو مقامات مختلف مین مختلف تعبیرین
مناسب نظر آئین جنکا محصل اسی معنی نشان و علامت کیطرف رجوع کرتا ہے اسقدر فرق
ہے کہ کہین علامت ظاہری مراد ہوتی ہے جسکی تعبیر صورت و وضع و شکل سے مناسب نظر
آتی ہے اور کہین علامت معنوی مراد ہوتی ہے جسکی تعبیر تاثیر و خواص و نتائج و اطوار و افعال

سے مناسب معلوم ہوتی ہے۔ الخ) حاصل یہ ہے کہ اُردو مین آثار کا لفظ (۱) بمعنی بنیاد (۲) بمعنی دیوار کی چوڑائی (۳) نشانات اور علامات مستعمل ہے۔ یون تو جناب امیر نے اسکے متعلق اور بھی معنون اور اُنکے نازک فرق سے بحث فرمائی ہے لیکن ہمارے مقصد کیلئے اسیقدر کافی ہے۔ (فقرہ امیر ۱) دن اچھا ہے آج آثار ڈالدو کل سے دیوار اُٹھانا۔ (فقرہ امیر ۲) جس دیوار کا گز بھر آثار ہو اسکی مضبوطی کی کیا بات ہے۔ (فقرہ امیر ۳) ان شہسوارون کے گھوڑون کی ٹاپون کے آثار ابتک اس سرزمین پر پائے جاتے ہین۔ (بحر ؎) آشفتہ طبیعت کے آثار نہین چھپتے ٭ آزار محبت کے بیمار نہین چھپتے ٭ (وزیر ؎) چھپ چلے ہین خط شبرنگ سے رخسار صبیح ٭ دن ہے کم شام کے آثار عیان سارے ہین ٭ ۔

آثار بودن

(استعمال) وجود علامات۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این میفرماید ولیکن خلاف ادعایش کہ از استعمال فارسیان ذکر کردہ سند ذیل از کلام ظہیر فاریابی بہم رسانده خود اوست (؎) بدان قدیم کہ در عہد اولیت او ٭ جہان نبود و نبود از جہانیان آثار ٭ (اُردو) آثار پاسے جانا۔ بقول امیر علامتین نظر آنا۔ (قلق ؎) غش کی صورت تو یہ نہین زنہار ٭ پائے جاتے ہین سکتے کے آثار ٭

آثار دادن

(مصدر اصطلاحی) ظاہر کردن آثار یعنی علامات و نشان ہا است. صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است و معنیش ہمان کہ در لفظ آثار بیان شد و سند پیش فرمودہ او مصدق معنی مولف این کتاب است۔ (خسرو ؎) ہرچہ نہ آثار خدائی دہد ٭ کے بہمہ وقت روائی دہد ٭ (اُردو) آثار دکھلانا بقول امیر آثار (دکھائی دینا) کا متعدی (ناسخ ؎) وصل کی شب ہوچکی اندھیرے ٭ شام سے دکھلا تی ہے

آثار صبح ہے۔

آثار دیدن (استعمال) دیدن علامات باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است اما معنی بیان فرمودہ او کہ استعمال فارسیان است برخلاف سند قاسمی است (قاسمی ؎) کہ تا بنگریم اندرین دیر پست ٭ نہ بینیم آثار ہشیار و مست ٭ (اُردو) محاورہ آثار دیکھنا نہیں پایا گیا ایسے موقع پر (آثار دکھائی دینا یا نظر آنا) سے مطلب حاصل کیا جا سکتا ہے (رشک ؎) دبا یا مجھکو آخر گر کے دیوار محبت نے ٭ دکھائی دیتے تھے اسکے بُرے آثار پہلے سے ٭ (آتش ؎) آنکھ پھیری تو نے جس سے دم فنا اس کا ہوا ٭ مُردے کے آثار زندون مین نظر آنے لگے ٭ ۔

آثار رفتن (استعمال) باقی نہ ماندن و محو شدن علامات و نشان ہا (خان آرزو ؎) رفت آرزو ز عالم آثار آدمیت ٭ یا بلی مگر ز عنقا دیگر سراغ مردم ٭ صاحب ارمغان آصفی بسند معنی بیان فرمودہ خود کہ بر لفظ آثار مذکور شد ذکر این ہم می کند فتامل۔ (اُردو) آثار باقی نہ رہنا۔ آثار مٹ جانا۔

آثار رمیدن (مصدر اصطلاحی) زائل شدن و باقی نماندن علامات و نشان ہا است۔ یعنی مرادف ماضیہ (خسرو نثر) آثار فتن و آفات از ادانی و اقاصی چون غلبۂ خواب از بانگ رعد برمید۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است اما معنی بیان فرمودہ اش کہ بر لفظ آثار گذشت پیش نظر باید داشت۔

آثار شکستن (مصدر اصطلاحی) زائل شدن بنیاد عمارت۔ (سنائی غزنوی ؎) گر بر غبار دست ثبات بنا ہند ٭ شاید کہ تا قیامتش آثار نشکند ٭ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است و این سند موافق ادعاے اوست۔ (اُردو) عمارت گرنا۔ عمارت منہدم ہونا۔

آثار کندن (استعمال) برکندن بنیاد

عمارت و منہدم کردن عمارت باشد چنانکہ تاثیر اصفہانی گوید (ـــ) ترسم اگر بیدل شوی گوینید بجا غم مخور؛ تاثیر این غم خانہ را یک بار آثارے بکن؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است (اردو) عمارت ڈہانا ۔

آثار نگذاشتن (استعمال) محو کردن و نگذاشتن نشان و علامات۔ چنانکہ خان آرزو گوید۔ (ـــ) نگذاشتی زرہی آثار در جہان؛ دیگر بگو ارادہ است اے کجکلاہ چیست؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است۔ (اردو) نشان باقی نہ رکھنا۔

الف ممدوده با جیم عربی

آج | بروزن تاج بقول صاحب فرہنگ انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ در فارسی زبان خواہش و تمنا و طمع۔ (اردو) خواہش۔ تمنا۔ طمع۔ (مونث)۔

آجاک | بقول صاحب رشیدی و جہانگیری خاک باشد۔ صاحب رشیدی گوید کہ بخاطر میرسد کہ بجاے معجمہ (آخاک) باشد چہ در اوّل لغات فرس گاہے الف ممدودہ زائد کنند چون آرنگ و رنگ و مانند آن۔ (اردو) خاک۔ مٹی۔ (مونث)۔

آجال | بقول صاحب جہانگیری کہ پابند لغت فرس است مرادف ماضیہ۔

آجدن | بسکون جیم عربی و بفتح دال مہملہ بقول صاحب نوادر المصادر مبدّل آژدن و مرادف آجیدن است کہ می آید۔ و آژدن را بروزن باژدن می گیرد۔

آجده | بفتح جیم عربی بروزن آمده بقول صاحب برہان (۱) بمعنی رنگ کردہ۔ باشد و (۲) بمعنی خلانیدہ شدہ از سوزن وغیر آن و بقول صاحب بحر عجم کہ بذیل مصدر آجیدن می نویسد۔ (۳) بمعنی بخیہ و (۴) درشتی روے سوہان کہ آنرا موج سوہان نیز گویند۔ بہار گوید کہ آجدہ بخیہ

باشد (شانی تکلو ۳۵) گر رشتہ شود پنبۂ خورشید
توان کرد ؛ بر آجدۂ جامۂ جاہ تو رسائی ؛ صاحب
دری وپہلوی بذیل لفظ آزدہ ذکر این می کند و
بر معنی نمبر (۲) اکتفا می فرماید۔ وارستہ آجدہ را
مرادف آجیدہ و بمعنی ۳ و ۴ ہم می فرماید۔ (اُردو)
(۱) رنگین۔ (۲) سوئی یا کسی اور نوکدار چیز کا چبویا
ہوا مقام یا شے (۳) بقول صاحب جامع اللغات
بخیہ جو سوئی سے کیا جاے۔ (اسم مذکر۔ آصفیہ)
(ذوق ۵) ناخن نہ دے خدا تجھے اے پنجۂ
جنون ؛ دے گا تمام عقل کا بخیہ اُدھیر تو ؛ ۔
(۴) سوہان کے خار (مذکر) صاحب آصفیہ نے سوہان کے
نسبت لکھا ہے کہ ریتی۔ لکڑی یا لوہا صاف کرنیکا خاردار آلہ

آجُر | بضم جیم عربی و سکون راے مہملہ بقول صاحب چراغ ہدایت (۱) خشت پز۔ و خشت عام است خواہ پختہ باشد خواہ خام۔ وحید در تعریف خشت پز گوید (۱۵) بما آجر از کورہ چون رخ نمود ؛ چو حسن برشتہ دل از ما ربود ؛ صاحب شمس اللغات ہم بضمن (اجر۔ بلاند) ذکر آجُرّ می کند (۲) بہار این را با خشت پختہ مخصوص کند و صاحب انند می فرماید کہ خشتے کہ با آتش پختہ باشد۔ (تاثیر ۳۵) بحیرت از مہ و مہر فلک فتادم و گفتم ؛ فداے قصر نگاہے کہ خشت و آجر ہست این ؛ صاحب بحر عجم بضمن آجر تراش کہ می آید در پختگی موید بہار است و صاحب غیاث بحوالہ کشف منتخب ہم بر پختگی بہار شاہد۔ (۳) بقول صاحب انند بفتح جیم نام مادر اسمعیل علیہ السلام مرادف ہاجر موٴلف گوید کہ اگرچہ این لفظ زبان عربی است ولیکن فارسیان این را بترکیب فارسی استعمال کردہ اند۔ یعنی آجُر تراش کہ می آید۔ ازینجاست کہ موٴلف ذکر این در کتاب پسند کرد۔ اختلافے کہ در ہر دو معانی واقع است فیصلۂ آن بر علمۂ محققین میشود چہ خوش لیے کہ خان آرزو تحقیق خود را بسند واضح می نوشت صاحب محیط اعظم گوید کہ این اسم یونانی است و استعمال آن در عربی بسیار و آن

خشت است۔ (اُردو) (۱) اینٹ بنانے والا خشت گر اُردو مین کہتے ہین (فی البدیہہ نظم طباطبائی ۵) کوئی خبر نہین دیتا ہے خاک جم کی مجھے ؛ مین خشت گر سے کبھی کوزہ گر سے پوچھتا ہون ؛ (۲) اینٹ۔ خشت (مونث) بقول صاحب آصفیہ مٹّی کی ایک مستطیل یا مکعبی چیز جسے سانچے مین بنا کر پزاوہ مین پکا لیتے ہین۔ مولف کہتا ہے کہ خشت ناپختہ کو اُردو مین کچّی اینٹ کہتے ہین اور صرف اینٹ سے پختہ ہی مراد ہے جیسا کہ صاحب آصفیہ نے فرمایا ہے۔ (۳) آجر اسمٰعیل علیہ السلام کی مان کا نام۔ (ناسخ ۵) ہوا ہے حسرتِ زر مین ہوس کیا مناسب ہو ؛ اگر لگوائین اینٹین قبر مین دو چار سونے کی ؛۔

آجُر تراش (استعمال) بقول صاحب بحر عجم آنکہ خشت ہاے پختہ را تراشیدہ در بناہا بکار برد۔ بہار گوید کہ آنکہ خشت ہا را تراشیدہ در بناہا بکار برد واین مستحدث است زیرا کہ مرکب است از لفظ عربی و فارسی۔ مولف گوید کہ آجر تراش آنکہ خشت ہاے تراشیدہ از قبیل سنگ تراش۔ خشت، صاف و ہموار را بکار تعمیر آوردن عموماً کار معماران است ؛ آجر تراش۔ (اُردو) اینٹ تراشنے والا۔ خشت تراش۔

آجُل بالضم ثالث وسکون لام بقول صاحب برہان (۱) آروغ را گویند وآن بادے باشد کہ با صدا از گلو برمی آید و بفتح ثالث ہم گفتہ اند و بکسر ثالث در عربی (۲) برانگیزندہ وآخرت باشد کہ قیامت است۔ صاحبان جہانگیری و سروری و رشیدی و ناصری ہم ذکر این میفرمایند (شیخ روزبہان شیرازی ۵) ناخوشی ہاے دہر را بالکل ؛ باید خورد و نازدن آجل ؛ (اُردو) (۱) ڈکار (مونث) بقول صاحب آصفیہ معدہ کی وہ ہوا جو مُنہ کی راہ نکلے۔ (۲) قیامت (مونث) آصفیہ۔

آجل برآمدن (استعمال) برآمدن آروغ باشد یعنی برآمدن باد از گلو۔ چنانکہ صاحب سروری گوید (س) بستہ دائم دہان خویش از بخل * کز گلو بر نیایدش آجل * (اردو) ڈکار آنا۔

آجل زدن (استعمال) متعدی ماضیہ۔ یعنی برآوردن باد از گلو۔ چنانکہ شیخ روزبہان گفتہ کہ در لفظ آجل گذشت۔ (اردو) ڈکارنا۔ ڈکار لینا۔ (آصفیہ)۔

آجگان باکاف فارسی برورن آدم خان بقول برہان نام قریہ ایست از قرای سرخس کہ قلعہ از خراسان باشد و معرب آن آجقانست و صاحبان رشیدی و جہانگیری ہم ذکر این می کنند۔ (اردو) صاحب جامع اللغات نے اسکو آجگان لکہا ہے اور غالباً کتابت کی غلطی سے نون حذف ہوگیا۔ آپ فرماتے ہین کہ سرخس کے علاقہ مین ایک گانون کا نام۔

آجیدن بکسر جیم عربی بقول صاحب بحر عجم (۱) دوختن خرقہ وغیرہ۔ (سالم التصریف) و صاحب نوادر المصادر این را مرادف آجدن و مبدل آژیدن گوید و آژیدن بقولش (۲) سوزن زدن۔ (۳) استرہ زدن۔ (۴) آژیرہ زدن بنوعے کہ نشان آن ریزہ و نزدیک ہم واقع شود۔ بہار گوید کہ آجیدن۔ آجیدہ دوختن و آجیدہ بخیہ باشد (سالک یزدی س) گریبان می توانم پارہ کردن گاہے از دست * چو سالو سان بر فن خرقہ آجیدن نمی دانم * (اردو) (۱) سینا۔ بخیہ کرنا۔ (۲) گودنا۔ (۳) پچھنے لگانا۔ (۴) رہانا یعنی چکّی کو کھردرا کرنا۔ (آصفیہ)

آجیدہ بکسر جیم عربی و فتح دال مہملہ بقول صاحب بحر عجم کہ بذیل مصدر آجیدن می فرماید مرادف آجدہ و بقول بہار کہ بضمن مصدر آجیدن می نویسد (۱) بخیہ۔ (۲) درشتی ہاے روے سوہان و این را موج سوہان نیز گویند (میرزا صغر فطرت س) خوابیدہ بخون نم الف زخم خدنگی * این جامہ

پر خون من آجیده شستی است (وحشی در مدح ممدوح گوید (۵۲ھ) صبا را گر بیاموزند محکم کاری حفظش ٭ بدارد موج را بر آب چون آجیده بر سوہان ٭ و بقول صاحب

انند (۲) نوعے از پا افزار که چرم ہٗ آن باریسمان تافته بدوزند کذا فی الناصری (اُردو) دیکھو آجده (۳) وه جوتا جسکے تلے کو بٹے ہوے ڈورےسے سیوین۔

الف ممدوده با جیم فارسی

آچار | بروزن قاچار بقول صاحب برہان انواع ترشی را گویند و بمعنی ضم کرده و ہم آمیخته و (۲) بمعنی زمین پست و بلند و بزبان علمی اہل ہند عمل نمودن و پیروی کردن باحکام شریعت باشد عجب است که بہار بر معنی دوم اکتفا کند باضافهٔ درشت و ناہموار ہندش مصدق ہر دو معنی (ملا منیر در ہجو اکول گوید (۱۰۲ھ) پے آچار گرم رفتار است ٭ گام سنج زمین آچار است ٭ (امیر خسرو ع۱) لقمه نرود زیر گر آچار نیابی ٭ وارسته ہمرنگ بہار صاحب ناصری گوید که آچار بمعنی آمیزش و آمیخته و ترشیہا را چون آمیخته اند آچار گویند و زمین پست و بلند و (۳) نمک زار (فخر گرگانی ۳ھ) چگونه جاے باشد صعب و دشوار ٭ یکے دریا دگر آچار و کہسار ٭ صاحب سروری این شعر را بسند زمین پست و بلند آورده است. صاحب رشیدی وراے دیگر معنی ہا می فرماید که آچار بمعنی ترشی که با دویهٔ گرم و سرکه بپرورند و بطعام خورند دراصل نرس نیامده ظاہرا ہندی است چنانکه درکلام امیر خسرو مذکور شد تحقیق آنست که آچار ہر چیزے که در سرکه وانگبین و شکر و امثال آن ترتیب دہند و این فعل را آچاریدن خوانند و خصوصیت تربیت چیزے در سرکه ندارد کذا فی السامانی۔ امّا صاحب محیط اعظم گفته که

آچار و آچار انواع ترشیہا یعنی مخللات را گویند (نظامی ؎) ز آچارہا ہر چہ باشد غریز ﴿ ترنج و بہ و نار و نارنج نیز ﴿ (۴) مختصر این است کہ آچار حاصل بالمصدر و امر مصدر آچاریدن است کہ می آید (اُردو) اچار (مذکر) بقول امیر کھانے کی ایک چیز ہے۔ سرکے میں معطر یا تیل میں آم اور اَور بعض پھل۔ نمک مرچ وغیرہ کے ساتھ ڈالکر مختلف ترکیبوں سے بناتے ہیں اور ذائقہ زبان کیلئے کھانے کے ساتھ کھاتے ہیں۔ شلجم۔ گاجر اور مولی کا اچار پانی میں ڈالکر بنایا جاتا ہے۔ (رشک ؎) اپنی شیرین دہنی بھی وہ ترشرو پاتا ﴿ چاشنی دار اچار اسکو کہلانا چوکا ﴿ (۲) ناہموار زمین۔ (۳) شور زمین۔ کلر (دیکھو آصفیہ) (۴) آچاریدن کے مصدر کا امر۔ حاصل بالمصدر۔ (دیکھو آچاریدن)

آچاریدن بکسر رائے مہملہ۔ بقول صاحب نوادر المصادر آمیختن چیزے بچیزے (ناصر خسرو گوید ؎) دیو لیست جہان کہ زہر قاتل را ﴿ در نوش بمکر خویش آچارد ﴿ (ولہ ؎) راست گردد دروغ ہمکر بچارہ ﴿ معصیت ابدین دروغ میاچار (اُردو) ملانا۔ مخلوط کرنا۔ مرکب کرنا (آصفیہ) بقول امیر اچار ڈالنا۔ اچار بنانا (رشک ؎) اے گل تازہ اگر ڈالے تو کانٹوں کا اچار ﴿ شیشہ گل سی سوا لاے اچاری نگت ﴿

آچاک بروزن ناپاک بقول صاحب برہان بمعنی خاک باشد مرادف آجاک کہ گذشت۔

الف ممدودہ با خائے معجمہ

آخ بروزن شاخ بقول صاحب برہان (۱) کلمہ تحسین است بمعنی بارک اللہ و آفرین باشد صاحبان ناصری و سروری و رشیدی و جہانگیری را با برہان اتفاق است صاحب سروری گوید کہ بقصر ہم آمدہ (۲) و بقول بہار نالہ و فریاد کردن۔ **مولف** گوید کہ بہار این معنی تازہ از کلام ملا فوقی یزدی پیدا کردہ است کہ بر (آخ زدن) می آید۔ اما معنیش نہ چنین باشد بلکہ از

ہمان شعر پیداست کہ معنی تازہ لفظ آخ۔ آوازیست کہ چون تفو را خواہند کہ بتکلف برآورند۔ از دہن برمی آید وسند این ہمان سند بہاراست کہ در آخ زدن می آید (اُردو) (۱) بقول صاحب آصفیہ واہ (کلمۂ تحسین و آفرین) کیا بات ہے۔ واہ کیا کہنا ہے۔ سبحان اللہ۔ واہ وا (ناسخ ؎) واہ کیا ناسخ بھی ہے شیرین بیان ؛ شعر جو ہے لکھنؤ کا قند ہے ؛ (نظیر ؎) تازگی جی کی اور تیرے تن کی ؛ واہ کیا بات کورے برتن کی ؛ (نسیم دہلوی ؎) کیا جلوۂ حسن خود نما ہے ؛ سبحان اللہ واہ وا ہے ؛ (۲) اَخ اور اِخ بقول امیر کھنکارنے کی آواز۔ آخ تھو۔ ظاہرا آخ و تفو سے ماخوذ ہے جو فارسی میں اسی معنی میں مستعمل ہے۔ جناب امیر فرماتے ہین کہ بعض کتابون مین الف ممدودہ کے ساتھ لکھا ہے۔ لیکن انشانے الف مقصورہ ہی سے کہا ہے۔ (؎) گول پگڑی نیلی لنگی مونچھ منڈی تنکہ ریش ؛ پھر وہ رومال اور وہ آخ تھو۔ ناسدانی آپکی ؛

آخ آخ افسوس و افسوس۔ چنانکہ جامی فرماید (؎) ہردم از عمر گرامی ہست گنجی بے بدل ؛ میرود گنجے چنین برباد ہردم آخ آخ ؛ (اُردو) افسوس افسوس۔ ہاے ہاے۔ آہ آہ۔ (کیف ؎) عشق مژہ مین کرتے ہو کیون کیف آہ آہ ؛ برمار ہا ہے دل کوئی نوک سنان سے کیا ؛

آخ زدن (استعمال) بہار بضمن لفظ آخ گوید کہ بمعنی نالہ و فریاد است و با لفظ زدن مستعمل۔ برین ادعا از کلام ملا فوقی یزدی سند گیرد (؎) توان تا کرد مفتولی بسوراخ ؛ چرا باید زدن ہر لحظہ صد آخ ؛ ظاہر است کہ درین شعر از آخ زدن نالہ و فریاد مراد نباشد۔ بلکہ آخ زدن بمعنی ہمان آواز زدن است کہ در وقت تفو کردن بہ تکلف برمی آید۔ شاعر رندانہ مضمونے آوردہ است بطرز عمل لوطیان را

وانمودہ۔ اگر معنی مجازی باعتبار اتفاق صاحبان
لغت کہ برلفظ (آخ) گذشت گرفتہ شود یعنی تحسین و
آفرین کردن۔ ہم معنی شعر را درست کند یعنی شاعر
گوید کہ تا توان مفتونی باسوراخ پیدا کن کہ
کار تو صورت بندد۔ ہر لحظہ صد ستایش چرا مکنی
و ستایش را وسیلۂ کامیابی چرا میگردانی بعض
صاحبان رندانہ خیال نوشتہ اند کہ ستایش مطلوب
و مذاکرہ محاسن آن۔ رغبت افزاید۔ (اردو)
(۱) کھنکارنا۔ تھوکنا۔ (تھوک لگانا۔ بقول
صاحب آصفیہ ایک قسم کی گالی) (۲) واہ وا
کرنا۔ بقول صاحب آصفیہ سراہنا۔ تعریف کرنا
شاباشی دینا۔ آفرین و تحسین کرنا۔

آخال بروزن پامال بقول صاحب برہان (۱) چیزہاے کہ افگندنی و سقط و بیکار باشد مانند پوست میوہ ہا و تراشۂ چوب و خس و خاشاک و خاک روبہ و امثال آن۔ و آنرا بعربی حشو گویند و باین معنی بجاے حرف ثالث قاف ہم آمدہ۔ (۲) نام شہرے و مدینۂ (حکیم فرخی رح) از بس گل مجہول کہ در باغ بخندید ٭ نزدیک ہمہ کس گل معروف شد آخال ٭ (سنائی رح) دامن تر دامنان عقل پر آخال کن ٭ ساعد ہودج کشان عشق در خلخال کش ٭ (ولہ رح) دُر دریاے معانی در تہ خر جاے ساخت ٭ از پے دعوے بروے آبہا آخال ماند ٭ صاحب سروری گوید کہ فارسیان لاے تہ آبہا را خر گویند۔ (حکیم قطران تبریزی رح) اے مشک فشان زلفین اے غالیہ گون خال ٭ با ہر دو بود غالیہ و مشک چو آخال ٭ (ناصر خسرو علوی رح) آن جاہ و جلالے کہ بحالت بود امروز ٭ آن سوے خردمند نہ جاہ است و نہ اجلال ٭ جاہے و جلالے کہ بصندوق درون است ٭ جاہے و جلالے است کزان سنگ و پر آخال ٭ (اردو) (۱) خس و خاشاک۔ کوڑا۔ گھاس پھوس۔ خار و خس۔ کوڑا کرکٹ (مذکر) (۲) ایک شہر کا نام۔

آختن | بسکون خاے معجمه و فتح تاے عربی بقول صاحب بحر عجم (۱) کشیدن و برآوردن تیغ از غلاف و بقول صاحب برہان (۲) بمعنی برکشیدن ہم۔ (سعدی سلہ) اگر بر فریدون بدے تاختن ؛ امانش ندادے بر تیغ آختن ؛ (حکیم سوزنی سلہ) بوستان شرف خرمی و پیروزیست ؛ کہ سرو آختہ قدی بوستان شرف ؛ بقول صاحب بحر عجم مضارع این آزد است۔ (**اُردو**) تلوار سوتنا۔ تلوار کھینچنا۔ (۲) نکالنا۔ نمبر ۲ کی سند آختہ قد مین بیان ہوگی۔

آختہ | بروزن ساختہ بقول صاحب برہان۔ بیرون کشیدہ خواہ تیغ و خواہ غیر تیغ و بامعنی باہم مفتوحہ نیز آمدہ۔ **مولف** گوید کہ برکشیدہ چرا نباشد از برکشیدن کہ معنی دوم آختن است۔ اگرچہ این مشتق از مصدر ماضیہ باشد و لیکن صاحبان لغت ورای مصدر خصوصاً ذکر این کردہ اند۔ صاحب لغت دری و پہلوی فرماید کہ آختہ بیرون کشیدہ و علم زدہ۔ و صاحب سروری ہم ذکر این می کند۔ (انوری سہ) تا بتاج ہدہد و طاوس درکین عدوت ؛ تیرہاے پرزدہ است و تیغ ہاے آختہ ؛ یعنی تیغ ہاے علم شدہ و برکشیدہ و بیرون از نیام شدہ (**اُردو**) کہنچا ہوا۔ نکالا ہوا۔ کھڑا ہوا۔ یہ صفت ہے موصوف۔ تیغ ہو یا خنجر یا چھرا یا بھالا۔ یا اور کوئی چیز۔

آختہ دندان | (اصطلاح) بقول صاحب نوادر المصادر کنایہ از تیز دندان۔ **مولف** گوید کہ دندان تیز کردن طمع کردن و توقع داشتن ہم آمدہ کذا فی بحر العجم پس تیز دندان متوقع و طامع باشد۔ (میر خسرو سہ) قصہ خور تا بسر خوان بود ؛ خلق برو آختہ دندان بود ؛ (**اُردو**) دانت لگایا ہوا۔ بقول صاحب آصفیہ دانت لگانا۔ میلان کرنا۔ رغبت کرنا۔ خواہش کرنا۔

آختہ قد | (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم۔ (۱) بلند قامت (۲) نام آور۔ صاحب مؤید الفضلا

برمعنی دوم اکتفا کند۔ مولف گوید کہ بمعنائے حقیقی
مصدر آختن۔ آختہ قد۔ (۳) قد برکشیدہ ہر دو معنائے
اوّل الذکر معنی مجازی باشد۔ (اُردو) (۱) بلند
قامت۔ بلند بالا۔ اُردو میں مستعمل ہے (۲) نامور
(نام آور) بقول آصفیہ مشہور و معروف نامور آور کا

مخفف ہے۔ (۳) قد نکالا ہوا۔ جس سے دہی
بلند و بالا مراد ہے۔ بقول صاحب آصفیہ۔ قد
نکالنا اُردو میں کہا جاتا ہے۔ بمعنی درازی اختیار
کرنا۔ (رند سہ) نکالا ہے قد میرے رشکِ چمن
نے ۔ یہ بوٹا ہے طوبےٰ ہوا چاہتا ہے ۔

آخُر | بضم ثالث و سکون رائے بے نقطہ بقول صاحب برہان (۱) جائے علف خوردن اسپان را گویند۔ (۲) و استخوان را نیز گفتہ اند کہ در زیر گردن و بالائے سینہ میباشد و آنرا بعربی ترقوہ خوانند و بہر دو معنی با واو معدولہ ہم نویسند۔ بدینصورت (آخور) بسبب آنکہ رسم الخط این زمانست چنانچہ خواہد آمد و بفتح ثالث (۳) در عربی بمعنی دیگر باشد چنانکہ گویند وجہ آخَر یعنی وجہ دیگر۔ صاحب شمس اللغات معنی دوم بیان کردہ برہان را اینقدر اضافہ کند کہ جائے علف خوردن اسپان و جائے بستن و آب خوردن ایشان را ہم آخُر و آخور گوید۔ (خاقانی سہ) نے کاہ در و نہ جو نہ سبزہ ۔ این آخر او چہ جائے کاہست ۔ (جامی سہ) گرش بایست آخر بہر خوردن ۔ گرفتے تنگ متش گردون بگردن ۔ (امیر خسرو در صفت شمشیر ممدوح گوید سہ) بہر آن خنگ سوسنی دشمن ۔ جائے سازد بآخر گردن ۔ (حکیم نزاری کوہستانی سہ) بزد بر آخر گردن چنانش ۔ کہ بگذشت از بغل آب روانش ۔ صاحب ناصری طرفہ تفریقے پیدا کردہ می فرماید کہ آخور با واو معدولہ بمعنی اوّل الذکر است و آخر بدون واو بمعنی دوم ۔ صاحب رشیدی گوید کہ آخور بواو معدولہ و آخور بواو ملفوظہ متعلق چارپایان ۔ و مخفف آبخور ۔ اگرچہ معنی ترکیبی این

مشرب است لیکن بہ مجاز بر معلف اطلاق کنند چنانچہ سامانی گفتہ (مخفی مباد کہ صاحب رشیدی معنی اوّل را عام کند براے چار پایان) ومیفرماید کہ بحذف واو (آخُر) نیز آمدہ بمعنی (۲) استخوان گردن وچنبر گردن۔ گوید کہ این لفظ مرادف آخورک وآخرک باشد کہ بتازی ترقوہ خوانند واین نیز بطریق مجاز است نہ حقیقت۔ صاحب سروری آخر وآخور ہر دو را معلف دواب گوید کہ موید تعمیم صاحب رشیدی است ومعنی دوم راہم ذکر کند۔ وصاحبان انند و جہانگیری در ہر دو معنی اوّل الذکر متفق باصاحب برہان وصاحب موید الفضلا صرف بر معنی دوم اکتفا کند ولیکن باصاحب شمس در تعمیم متفق است۔ صاحب افسر غلط کردہ کہ بدون سند این را علف اسپان نوشتہ۔ بہار از آخر ساکت ومی فرماید کہ آخور لواو معدولہ وملفوظ مخفف آبخور است کہ بیان کامش بجاے خود بیاید۔ بہ تحقیق **مولف** استعمال لفظ آخر بکسرِ ثالث در فارسی (۳) بمعنی آخر کار وانجام ہم آمدہ چنانکہ تصدیق این از بعض امثال و اصطلاحات آیندہ میشود (اُردو) (۱) بقول صاحب جامع اللغات چار پایون کے گھانس کھانے کی جگہ جسکو کھرلی کہتے ہین۔ (۲) نیز وہ ہڈی جو گردن کے نیچے اور سینہ کے اوپر ہوتی ہے یہ لفظ واو معدولہ کے ساتھ بھی لکھا جاتا ہے یعنی آخور۔ **مولف** کہتا ہے کہ بلحاظ اختلافات اہل لغت کسی قدر صراحت کی ضرورت ہے۔ بقول صاحب آصفیہ (تھان) اور (اصطبل) مذکر۔ گھوڑے باندھنے کی جگہ ہے جسمین وہ دانہ۔ چارا کھاتا ہے اور پانی بھی وہین پلایا جاتا ہے۔ اور مویشی خانہ۔ باڑا کھڑک۔ احاطہ (مذکر) بقول صاحب آصفیہ۔ چوپایون کے لئے عام ہے لیکن صاحب برہان کا مقصد اُس خاص جگہ سے ہے جو کہ مہذب مالکین طویلہ۔ طویلہ کے ایک گوشے مین مثلث قطع پر

رسّی کا جال یا تختون کے ذریعہ سے کسی قدر بلندی پر بناتے ہین جسمین گھانس ڈالدیجاتی ہے۔ اور گھوڑا اُسکو بآسانی کھالیتا ہے۔ اس مقام خاص سے گھانس چارے کی حفاظت بھی ہوتی ہے یعنی وہ گھوڑے کی لکدکوب مین خراب اور ضائع ہونے نہین پاتا۔ (۳) اس کا ترجمہ اُردو مین دوسرا ہے جسکو آخر نہین کہا جاتا۔ جناب امیر نے امیر اللغات مین لفظ آخر کا اُردو استعمال نہایت صراحت کے ساتہ بیان فرمایا ہے۔ (۴) آخر بکسر ثالث انہین معنون مین اُردو مین مستعمل ہے بقول امیر بمعنی انجام کار۔ (آتش ؏) کھالیا داغ فراقِ یار نے آخر مجھے ٭ ہو نہ غافل ملک پہ عامل کو سلطان چھوڑکر ٭ –

آخر آبے بجوے ماخواہد رفت (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ ولے از تعریف ساکت **مولّف** گوید کہ فارسیان این مثل را بجاے زنند کہ مقصود از اظہار اطمینان حق خود باشد یعنی اگر گویند کہ آب بسیار باریدہ است و خلق از و بسیار متمتع میشود مخاطب جواب دہد کہ چہ عیب آخر آبے بجوے ماخواہد رفت یعنی ماہم از وحصہ خواہیم یافت۔ چون اسباب و سامان بہبودی مہیا باشد یا دولت علم حاصل باشد وغیر ذلک۔ برانتظار اسباب و ذرائع گویند کہ ماہم آخر یک روز کامیاب شویم و این مقولہ برانتظار آثار و اسباب ادوات است۔ یعنی چون ماجوے مہیا داریم آخر وقتے بیاید کہ آب ہم درو بیاید۔ (اُردو) آخر ہم بھی کچہ نہ کچہ لے مرین گے۔ آخر ہم بھی کچہ نہ کچہ پاوین گے۔ کبھی نہ کبھی ہماری نا و بھی گھاٹ لگے گی۔ یہ امثال دکن مین مستعمل ہین –

آخر بجنجال میرو عمر (مثل) صاحب خزینۃ الامثال این را آوردہ واز محلّش ذکر نفرمودہ۔ **مولّف** گوید کہ این مثل را برائے اظہار بے ثباتی دنیا و مذمت ہوس می زنند مقصود

کہ انسان درخیال چیزے عمر خود را ختم می کند۔
(اُردو) اہل دکن ایسے مواقع پر کہتے ہین۔
امیدہی امید مین کام تمام ہوا۔ خیال ہی خیال
مین خاتمہ۔ عمر گئی ہوس نہ گئی۔

آخر پیری وداع عمر است (مثل) صاحب
خزینۃ الامثال ذکر این میکند و محل استعمالش از
معنیش ظاہر کہ در مراتب عمر چون طفلی آخر شد جوانی
خیر مقدم کند و چون جوانی آخر شد پیری در برگیرد
چون پیری ختم شد عمر را الوداع گفتن است۔
(اُردو) بڑھاپے کا انجام ساتھیون کو سلام۔
بڑھاپا گزرا خدا حافظ۔ (دکن)

آخر چرب (اصطلاح) باضافت رابع و
فتح جیم فارسی وسکون مابعد بقول صاحب برہان
دبحر عجم (۱) عیش وعشرت۔ (۲) فراخی زرق و
بسیاری اطعمہ۔ صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری
گوید کہ این مرادف چرب آخوری است ومعناً با
برہان اتفاق دارد۔ وآنچہ اعتراض بر برہان کند
کہ بفتح خار غلط ضبط کرد سوز نگاہ است صاحب
برہان بفتح جیم فارسی نوشتہ واعراب خار را ذکرے
نکردہ۔ (اُردو) عیش وعشرت (مذکر) بقول
صاحب آصفیہ بمعنی عیش ونشاط۔ خوشی خرمی۔
چین چان۔ (۲) فراخی کے معنی۔ خوشحالی۔
فراغبالی۔ آسودگی لکھے ہین۔ اور خوشحال کے
معنی پیٹ بھرا۔ مرفہ الحال اور آسودہ کے معنی
بھی بقول امیر مرفہ الحال۔ پس خوشحالی۔ آسودگی
مرفہ الحالی۔ فراخی رزق کے معنون مین مستعمل
ہے۔ (مونث)۔

آخر دست (اصطلاح) بفتح ثالث و
دال ابجد وسکون سین بے نقطہ وتاے قرشت
بقول صاحب برہان۔ صف نعال وکفش کن
و(۲) داو آخر قمار و(۳) عاقبت کار۔ مخفی
مباد کہ صف نعال بکسر نون بقول صاحب غیاث
صف آخرین کہ بجانب بیرون باشد کہ اہل مجلس
متصل آن کفش از پا گذارند۔ **مولف** گوید کہ

کفش کن مرادف صف نعال است۔ صاحبان
موید الفضلا و فرہنگ انند و بحر عجم و رشیدی ذکر
ہر سہ معنی کنند و بقول صاحبان جہانگیری و سروری
و (دری پہلوی) صرف معنی اوّل و دوم ۔ ہمہ
صاحبان لغات کہ اسامی شان بالا مذکور شد بہ
اعراب لفظ آخر غور نفرمودہ اند بجز صاحبان
سروری و رشیدی کہ سکوت از اعراب اولین
فرمودہ اند دیگران فتح خاے معجمہ را بصراحت نوشتہ
اند و آخر بفتح قمار بقول بہار بمعنی دیگر است۔ و
درین اصطلاح لفظ آخر بکسر ثالث است نہ فتح
واین ہمان آخر است کہ مولف ذکر آن در لفظ
(آخر) بر آخر ہمہ کردہ است۔ (اردو) (۱) صف
آخرین ۔ جسکے قریب جوتی اُتارتے ہین۔ یعنی
لبِ فرش۔ (۲) قمار یعنی جوے کا آخری داو
یعنی آخری ہاتہ جس پر بازی کا خاتمہ ہوجاتاہے
(۳) انجام کار بقول امیر آخر کار۔ (بیخود ۵)
سبھون نے یہ کی طاعت بیشمار ۔ بنے زاہد خشک
انجام کار ۔ آخر کار بھی کہتے ہین۔ (آتش ۵)
آخرِ کار یہ خاک ہے مسکن سب کا ۔ اہل دولت
کو بلند آج مکان کرنے دو ۔

آخُرِ اہوار (اصطلاح) بضم خاے معجمہ بقول
صاحب فرہنگ اندراج جاے بستن اسپان
وجاے آب وکاہ خوردن الیشان بود۔ اعراب
اصطبل گویند۔ صاحب شمس اللغات ہم ذکر این
می کند۔ (اُردو) اِصطَبل بقول امیر (مذکر)
گھوڑون کے باندہنے کا مکان۔ طویلہ۔ یہ لفظ
نہ بفتح الف صحیح ہے نہ بفتح باے موحدہ۔

آخُر سالار (اصطلاح) بضم ثالث بقول
صاحب برہان میر آخور و ریش سفید طویلہ را گویند
مخفی مباد کہ فارسیان مہتر را ریش سپید گویند
صاحبان بہار عجم و بحر عجم و جہانگیری و فرہنگ
اندراج را با صاحب برہان اتفاق است۔
(خاقانی ع) آخر سالار جبرئیل است ۔ (اردو)
میر آخور (مذکر) بقول صاحب فرہنگ آصفیہ۔

داروغهٔ اصطبل۔

آخُر سایسی کاه فروشی است (مثل) بضم ثالث باشد۔ صاحب خزینة الامثال ذکر این کرده است واز معنی ومحل استعمال ساکت۔ مولف گوید که سائس بکسر ہمزہ سیاست کنندہ بمعنی مطلق نگہبان وخصوصاً نگہبان اسپان وسُیس بروزن رئیس تیماردار اسپان۔ کذافی الغیاث صاحب غیاث گوید که سائیس که شهرت دارد غلط است۔ بهار گوید که فارسیان سائس را بمعنی بخشی استعمال کرده اند چنانکه بدر چاچی گوید
(ـــه) سایهٔ چتر سیاست نبود جز خورشید ؛
سائس لشکر جاهت نه سزد جز بهرام ؛ پس آخُر سایسی همان آخُر سالاریست که گذشت۔ آخُر سالاران در پرده تجارتِ کاه کنند۔ اگر ناخدا ترس اند کاه طویله را به بازار بفروشند واگر راستی را بکار برند کاه از دوکان خود ہم می رسانند۔ اهل زبان نظر بحالت شان این مثل میزنند وبس۔ (اُردو) اس مثل کا ترجمہ یہ ہے کہ "میر آخور گھانس بیچتا ہے"۔ اُردو مین اسکے ہم معنی کوئی ضرب المثل نہین پائی گئی۔

آخُرِ سنگین (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب برہان (۱) کنایہ از آخُریست کہ کہ دران کاہ وعلف نباشد و (۲) کنایہ از جائے ومقامے کہ دران حاصلے ونفعے نبودہ باشد۔ صاحب ناصری گوید کہ این ضد آخر چرپ است کنایہ از جائے بود کہ آب وعلف وراحت ونعمت نبود و (۳) کنایہ از فقر وفاقہ وبے سیم وزری بمعونی
(خاقانی ـــه) حق تو خاقانیا کعبہ تواند شناخت ؛
زآخُرِ سنگین طلب توشهٔ یوم الحساب ؛ (اُردو) (۱) وہ طویلہ جسمین دانہ۔ چارا نہو۔ (۲) وہ جگہ جسمین کوئی راحت اور نعمت نہو۔ (۳) فقر وفاقہ (مذکر) بقول صاحب آصفیہ تنگدستی غریبی مفلسی۔

آخُرش بکسر ثالث وفتح رائے حطّہ۔ بقول صاحب فرہنگ اندراج بحوالہ فرہنگ فرنگ

آخرکار و آخرالامر و آخراً و عاقبت الامر والحاصل وحاصل کلام والقصہ والغرض وقصہ کوتاہ وغیرذلک **مولف** گوید کہ چار معنی اوّل الذکر مرادف معنی چہارم لفظ آخر باشد (**اُردو**) دیکھو لفظ آخر الغرض اور القصہ اور الحاصل اُردو مین مستعمل ہے (نواب مرزا شوق سے) الغرض مجکو کچہ نہ بن آئی ؛ ہوکے مضطر سواری منگوائی ؛ (مومن سے) القصہ تنگ آگیا دل ؛ ہرگز نہ کسی طرح لگا دل ؛ (الحاصل کی نسبت دیکھو امیر اللغات) بقول امیر آخرش بہی اُردو مین بمعنی انجام کار مستعمل ہے۔ آپ فرماتے ہین کہ چونکہ شین اس لفظ مین زاید ہے اسلئے محققین لکہنو کو اسکی صحت مین کلام ہے اور مستند شعراے لکہنو کے کلام مین نہین ملا مگر اسوجہ سے کہ قدما و متاخرین شعراے دہلی کے کلام مین بکثرت پایا گیا ہے اُردو مین اسکے غلط ہونیکی راے نہین دیجا سکتی۔ (ذوق سے) ہوتی ہے جمع زر سے پریشانی آخرش ؛ دِرہم کی شکل صورت دِرہم سے کم نہین ؛ (ظفر سے) کہدو غنچے سے نہ پھولے مشت زر پر باغ مین ؛ آخرش جانا ہے یان سے ہاتھ بالکل جھاڑکے ؛ (سودا سے) بڑہ بڑہ کے آخرش وہ لگے توپین داغنے ؛ اس پلّے پر جہان سے جزائر کی ہووے مار ؛ —

آخرِ صُحبت (اصطلاح) بکسر خاے معجمہ و ضمّ صاد مہملہ و اضافت رابع بقول بہار تمام شدن صحبت و در محاورہ بمقام آخر سخن مستعمل **مولف** گوید کہ نتیجہ صحبت است۔ (یحیٰی شیرازی سے) غمزہ ہست بدنبال نگاہ ؛ آخرِ صحبت مستان جنگست ؛ (**اُردو**) حاصل صحبت۔ نتیجہ صحبت۔ (مذکر)

آخُرک بروزن ناخنک۔ بقول صاحب برہان استخوان را گویند کہ در زیر گردن و بالاے سینہ میباشد۔ و آنرا بعربی ترقوہ خوانند **مولف** گوید کہ این مرادف معنی دوم (آخُر) باشد صاحب رشیدی ہم ذکر این میکند۔ (خسرو سے) تیغ تو تیز ہے است کہ شد خنگ سونی ؛ در خورد او بگردن

خصم آخرک بود ؎۔

آخرِ کار (استعمال) بقول صاحب فرہنگ انند مرادف آخرش۔ (اُردو) آخر کار اُردو مین مستعمل ہے۔ (مومن ؎) ولے پاس طلب سی آخر کار ؎ ہوے ستفسر مطلب وہ ناچار ؎۔

آخرگاہ (استعمال) بقول بہار جاے کہ اسپان را دران بستہ دانہ و کاہ دہند (میر خسرو ؎) ابلق ایام درآخرگہش ؎ زاویۂ نقرۂ فاخر گہش ؎ (اُردو) طویلہ۔ اصطبل۔ مذکر۔ امیر اللغات۔

آخرِ گذر پوست بدباغان است (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکراین می فرماید۔ و از معنی و محل ساکت۔ **مولف** گوید کہ چون کسے بگریزد و مقابل را نخواہد کہ چار چشم شود۔ فارسیان این مثل زنند مقصود آنست کہ از دست ما نتواند رست و آخر روزے بدست ما گیر باید (اُردو) دکن مین کہتے ہین کہ ”جاتے کہان ہو ایک دن تو ضرور گھوگے“۔

آخرِ ندارد (مقولہ) بکسر خاے معجمہ بقول بہار مآل بدی دارد و چنین کس را بے عاقبت گویند۔ صاحب بحر عجم دو وارستہ ہم ذکراین میکند (مخلص کاشی ؎) چو شمع از شب بے نہایت ہجر روشن شد ؎ کہ بر عاشق کند ہر کس ستم آخر نمیدارد ؎ (اُردو) انجام بُرا ہے۔ بدانجام۔

آخُرہ بضم ثالث بقول صاحب سروری طویلہ باشد (عزالدین شروانی ؎) تیغ زنان میر سد خسرو انجم ز شرق ؎ کاہ دہم شب در رسید زاخرہ کہکشان ؎ (اُردو) طویلہ۔ (مذکر)۔

آخریان بسکون ثالث و تحتانی بالف کشیدہ بر وزن شاہ نشان بقول صاحب بہار (۱) اسباب و متاع۔ (۲) کاہ را گویند و بعربی سفکر خوانند۔ و بقول صاحب ناصری باخاے موقوف و کسر راے مہملہ متاع و کالا و قماش خوب گزیدہ عسجدی گوید (؎) آخریان خود سفتہ فرستم بدست ؎ ہیچ ندارم دگر چون دل و جان

تزد اوست ؎ و بقول صاحب شمس متاع و رخت و کالا۔ صاحبان رشیدی و سروری و جہانگیری و پہلوی و موید ہم ذکر این می کنند (اُردو) (۱) مال (مذکر) متاع۔ (مونث) (۲) گھانس (مونث)۔

آخرین بکسر ثالث و فتح آن منسوب آخر و مزید علیہ آخر باشد۔ صاحب غیاث بذیل لفظ اولین می فرماید کہ در استعمال فارسی زیادت یا و نون مزید علیہ اول است مثل نخست و نخستین و مہ و مہین و کمتر و کمترین (از شرح نور اللہ) سند این در استعمالات آخرین بذیل می آید۔ (اُردو) بقول امیر آخرین یا۔ و نون نسبت کے ساتھ آخر کی طرف منسوب۔ (ناسخ ؎) اول خیل اُمۃ ثانی آل عبا ؎ مقتدائے اولین و آخرین پیدا ہوا ؎۔

آخرین آیت (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم اشارہ بجناب سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم صاحب موید الفضلا ہم ذکر این کردہ است۔ (نظامی ؎) بآغاز ملک اولین ایتے ؎ بپایان دور آخرین آیتے ؎ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ذات بابرکات خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم۔

آخرین تحویل (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم قیامت۔ (اُردو) قیامت (مونث) (امانت ؎) خدا کے واسطے جلدی دکھادے حسن کا جلوہ ؎ قیامت کو ترے دیدار کا وعدہ قیامت ہے ؎۔

آخرین حرف (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) تقدیر (۲) انتہائے کار صاحب موید الفضلا ہم ذکر این کردہ است (اُردو) (۱) تقدیر۔ (مونث) (۲) ہر کام کی انتہا۔ آخر کار اُردو مین مستعمل ہے۔ (مومن ؎) وے پاس طلب سے آخر کار ؎ ہوئے مستغفر مطلب۔ و ناچار ؎۔

آخرین راعی (۱) (اصطلاح) بقول صاحب

آخرین رایت(۲)	بحرعجم اشارہ بآنحضرت	صلی اللہ علیہ وسلم۔ مرادف آخرین آیت۔

آخ زدن (استعمال) نظر بہ تعلق لفظ آخ ذکراین بذیل (آخ) گذشت۔

آخشمہ بقول صاحب ناصری بضم سین بے نقطہ و فتح میم بوزن صاف شدہ۔ بوزہ راگویند وآن شرابے است کہ ازجو وارزن وبرنج وامثال آن سازند وبعضے بتقدیم میم برسین دانستہ اند وبرخے بشین معجمہ گفتہ اند۔ صاحب سروری گوید کہ اوّل اصح است کہ معرب آن آقسما باشد۔ صاحبان شمس ورشیدی وجہانگیری ہم ذکراین سیکنند۔ (اُردو) ایک قسم کی شراب جو۔ جَوا اور چاول وغیرہ سے بنائی جاتی ہے۔ بقول صاحب جامع اللغات جو لفظ آخشمہ پر فرمایا ہے۔ ہندمین اسکو لوزہ کہتے ہین۔

آخسی(۱) بقول صاحب ناصری اوّل بسکون ثالث وکسر رابع وثانی بفتح کاف
آخسیکت(۲) عربی نام شہریست از فرغانۂ ترکستان کہ مولد اثیرالدین شاعراست و آنرابے مدہم صحیح دانند۔ (اُردو) ترکستان کے ایک شہر کا نام جو اثیرالدین شاعر کا مولد ہے

آخش بقول صاحب برہان۔ بفتح ثالث بروزن آتش (۱) قیمت وبہاے چیزہا راگویند و(۲) بسکون ثالث نام موبدیست فارسی نژاد کہ او مایۂ عناصر را پروردگار شناسد۔ صاحب رشیدی ذکر معنی اوّل کند وبس۔ (شمس فخری ؎) درسلک مدحت تو بنگرچہ درکشیدم ٭ درّے کہ ہست آنرا صدملک نیم آخش ٭ بقول صاحب رشیدی بدون مد بفتح اوّل وسکون خانیزآمدہ۔ صاحبان جہانگیری وشمس ہم ذکرمعنی اوّل می کنند (اُردو) (۱) بقول صاحب جامع اللغات قیمت (مونث) نرخ (مذکر) (۲) نام ایک حکیم

کا جسنے چار عنصر کو ایک ذات قرار دیکر معبود مقرر کیا اور نیا مذہب ایجاد کیا۔

ہ | بقول صاحب برہان بروزن و معنی آخسمہ است کہ بوزہ باشد چہ در فارسی لفظ
ار ہم تبدیل می یابند۔

ن | بقول صاحب انند کہ بعضی آخش گوید با نون آخر۔ مرادف آخش باشد میفرماید
ن خا ہم آمدہ۔

شیج
شیجان | بقول صاحب برہان اوّل بکسر رابع و سکون تحتانی و جیم (۱) بمعنی نقیض
وضد و مخالف باشد (۲) و ہر یک از عناصر اربعہ را نیز گویند باعتبار
و بعضے گویند کہ آخشیج معرب آخشیگ با کاف فارسی و دوم۔ جمع آخشیج است بہر دو معنی
۱) لنقیضان (۲) عناصر اربعہ کہ خاک و آب و ہوا و آتش است۔ صاحب ناصری گوید
ن مدہم صحیح باشد۔ (اثیر الدین ۵۰) زعزم و حزم تو یابد دو آخشیج اثر ؛ ہوا ثبات
زمین درنگ و صبور ؛ (ناصری ۵۲) بخواہد کجا ساز لشکر بسیج ؛ بہم مویہ آرند چار
، (حکیم سنائی ۵) آخشیجان و گنبد دوار ؛ مرد گاسند زندگانی خوار ؛ صاحب دری
نامی کند و سروری گوید کہ بدون مد و بدون یا اخشج و اخشیجان ہم آمدہ۔ صاحبان
ی ورشیدی و موید ہم ذکر این می کنند امّا صاحب شمس آخشج را بمعنی (۳) نامتناہی نیز
در بیان حلیہ لفظ این قدر می فرماید کہ یا را یائے فارسی گوید۔ **مولف** گوید کہ تعریف
ارسی و عربی بنظرم نیامدہ و تعریفے کہ ہمین صاحب شمس یائے مجہول و معروف را
رف (ی) می کند۔ بیان حلیہ را کافی بود۔ بخیال مولف مقصود صاحب شمس از

یاے فارسی۔ یاے معروف باشد چراکہ در کلام فارسیان یاے مجہول یافتہ نشد اگرچہ از قاعدۂ فارسی وجودش پیداست۔ زباندانان حال ہم در تکلم۔ یاے مجہول را معروف میخوانند و در کلام متقدمین ہم اکثر الفاظ کہ بتحقیق لغت بایاے مجہول مخصوص است بایاے معروف مستعمل۔ چنانکہ لفظ شیر کہ ترجمہ اسد باشد بایاے مجہول متحقق است اما در کلام صائب قافیہ شیر با عنانگیر واقع شدہ است (ص) شوقت از صبر محالست عنانگیر شود ÷ کہ شنیداست نیستان قفس شیر شود ÷ وہمچنان لفظ سیر کہ بقول صاحب برہان بکسر اول وسکون ثانی مجہول۔ ضد گرسنہ باشد در کلام صائب معروف واقع شدہ۔ درہمان غزل کہ مطلعش مذکور شد می فرماید کہ (ص) دیدۂ آینہ از عکس ندارد سیری ÷ چشم عاشق ز تماشاے تو چون سیر شود ÷ حاصل این است کہ مولف این کتاب را در کلام ہیچ یکے از متقدمین و نیز در زبان معاصرین عجم استعمال یاے مجہول بنظر نیامد و بگوش نخورد ہمین سبب کہ یاے فارسی را کہ صاحب شمس اللغات نوشتہ است مولف این کتاب یاے معروف گیرد ولیکن کسانے کہ از وجود یاے مجہول در قانون فارسی استناد کنند می گویند کہ از یاے فارسی یاے مجہول مراد است کہ این مخصوص براے فارسی است و در عربی اصلا نیست و این مذہب فارسی دانان ہنداست کہ یاے مجہول را بر خلاف محاورہ عجم در تلفظ نگاہ دارند و قافیہ شیر و سیر را با نخچیر غلط می شمارند و درین بحث خاص از کلام نظامی سند می آرند (ص) توئی گوہر آماے چار آخشیج ÷ مسلسل کن گوہران در مزیج ÷ ظاہر است کہ درین شعر آخشیج قافیہ مزیج واقع شدہ است و مزیج امالہ مزاج است و امالہ میل دادن چیزے راست از جاے او بسوے دیگر۔ و باصطلاح عربی میل دادن فتح را بسوے کسرہ بطرزے کہ الف صورت یاے مجہول پیدا کند۔

کذافی الغیاث۔ پس ہر گاہ در لفظ منہج یاے مجہول قائم است در آخشیج ہم یاے مجہول قائم داشتن ضرور افتد ورنہ قافیہ درست نشود اما یکے از معاصرین عجم درہمین شعر نظامی منہج را ہم بیاے معروف خواند و گفت کہ قانون تابع زبان است نہ زبان تابع قانون۔ حالا آمدم برسر مطلب کہ لفظ آخشیج بسند بیان اہل لغت سہ معنی دارد کہ بالا مذکور شد اما بتحقیق مولف (آخشیج) (۴) بمعنی مخالفت و ضدیت ہم بنظر آمدہ چنانکہ شمس فخری گوید (ع) عالمے از عدل او آمخان گشت است آنچنان ؛ کز جہان برداشت رسم و گفتگوے آخشیج ؛ (اردو) (۱) ضد۔ نقیض۔ مخالف (آصفیہ) (۲) چار عنصر (مذکر) آصفیہ۔ (۳) بے نظیر بمعنی بے بدل۔ لاثانی۔ بے مانند۔ آصفیہ۔ (۴) مخالفت۔ دشمنی۔ (مونث)۔

آخشیجی سرا (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری جہان عناصر و دنیا را گویند۔ (اردو) دنیا۔ مونث۔

آخشی سرا (اصطلاح) بقول صاحب ناصری کنایہ از عالم طبیعت و عنصر است یعنی مرادف ماضیہ۔ صاحب فرہنگ انند ہم ذکر این می کند۔

(۱) آخشیگ **(۲) آخشیگان** بقول صاحب برہان با کاف فارسی اول بروزن و معنی آخشیج است و ثانی مرادف آخشیجان کہ جمع آخشیگ باشد۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این میکند (انوری ع) تا سہ فرزند آخشیگان را ؛ چار مادر چنانکہ نہ پدر است ؛ (اردو) دیکھو آخشیجان۔

آخلکند بفتح ہر دو کاف تازی و سکون نون و دال موقوف۔ مرادف اخلکندہ بلا مد بالام بقول صاحب ناصری کہ بحوالہ شمس و فرہنگ فرنگ می نویسد بازیچہ ایست مدور یا دستہ کہ از مس یا چوب سازند و سنگریزہ ہا دران کنند و بجنبانند تا طفلان دران مشغول شوند صاحب شمس اللغات

ازین لفظ ساکت و بر لفظ اخلکند ہم نشانے ازین بدست نمیرسد۔ (اُردو) جُھنجُھنا۔ بقول صاحب آصفیہ (مذکر) بچون کے ایک کھلونے کا نام جو اکثر مدوّر۔ مجوف ہوتا ہے اور اسکے اندر کنکر وغیرہ بجنے کے واسطے پڑے ہوتے ہین۔

آخمسہ بقول صاحبان موید الفضلا و ناصری مرادف وہم وزن آخسمہ باشد۔

آخور بقول صاحب برہان بضم ثالث و سکون واو معدولہ و راے قرشت مرادف معنی اوّل (آخُر) کہ گذشت۔ بہار گوید کہ مخفف آبخور است کہ جاے خوردن آب است و بمجاز بر معلف اطلاق کنند یعنی جائے کہ اسپان را دران بستہ دانہ و کاہ دہند و بقول صاحب سروری (۲) بمعنی استخوان زیر گردن ہم۔ صاحب غیاث بحوالۂ رشیدی و بہار عجم و برہان گوید کہ آخور نشیمن ہست اگرچہ براے انسان باشد عجب است کہ در ہیچ یک لغت این معنی یافتہ نشد۔ (اُردو) دیکھو آخُر۔

آخورِ بے آب (اصطلاح) باضافت خامس بقول صاحب شمس کہ بذیل آخور خشک می نویسد مرادف آخور خشک است۔

آخورِ چرب (اصطلاح) باضافت خامس بقول صاحب رشیدی ہمان آخُر چرب است کہ بدون واو معدولہ گذشت۔ امّا بہار گوید کہ کنایہ از مکان بسیاری عیش و فراخی نعمت است۔ مقابل آخور خشک و آخور سنگین کہ می آید۔ و بقول صاحب شمس آنجا کہ فراخی عیش و علف باشد۔ مولّف را با بہار و صاحب شمس اتفاق است۔ (خاقانی ؎) توسن اسپ مرغزاری کز ریاضت باز ماند ٭ آخور چرب ہمنا بر نتابد بیش ازین ٭ (اُردو) وہ جگہ جہان بہت راحت و آرام اور نعمت ہو۔

آخورِ خشک (اصطلاح) باضافت خامس بقول بہار مقابل آخور چرب کہ گذشت و مرادف

آخورسنگین کہ می آید- و بقول صاحب بحر عجم آخور بے آب و علف صاحب شمس گوید کہ جائے کہ علف و آب و راحت و نعمت نباشد و صاحب رشیدی را با صاحب شمس اتفاق است (اُردو) وہ جگہ جہان دانہ چارہ اور راحت اور نعمت نہو۔

آخور سالار (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب انند و رشیدی ہمان (آخُر سالار) است کہ گذشت۔

آخورِ سنگین (اصطلاح) باضافت خاص بقول بہار و انند ضد آخور چرب است و **مولف** گوید کہ مرادف (آخُر سنگین) باشد کہ گذشت۔ (خاقانی ۵) رخش ترا بر آخور سنگین روزگار ؎ برگ گیا نہ و خر تو عنبرین چرا ؎ و بقول صاحب رشیدی مرادف (آخور خنک)۔

آخورک بواو معدولہ بروزن ناخنک بقول صاحبان برہان و شمس و انند ہمان (آخُرک) باشد کہ بلا واو معدولہ گذشت

(۱) **آخون** (۱) بضم خاے معجمہ بقول صاحب انند بحوالہ صاحب شمس لفظ فارسی است۔

(۲) **آخوند** بمعنی معلّم و اُستاد۔ عجب است کہ در شمس اللغات یافتہ نمیشود۔ صاحب افسر ذکر این می کند و (۲) بقول صاحبان انند و غیاث بفتح خاے معجمہ کہ بوے ضمہ دارد و واو معدولہ و سکون نون مرادف (آخون) **مولف** گوید کہ اوّل مخفف ثانی باشد۔ صاحبان غیاث و انند می فرمایند کہ کسانیکہ بالف غیر ممدودہ و سکون خا و فتح واو خوانند غلط است۔ صاحبان جامع اللغات و افسر اللغات ذکر این می کنند۔ (اُردو) آخون۔ مذکر۔ بقول امیر معلّم۔ میان جی۔ آپ فرماتے ہین کہ صحیح لفظ فارسی مین آخوند ہے اس سے اُردو مین آخون ہوگیا۔ (جانصاحب ۵) یہ نہین پڑھنے کی اس آتو سے فتنہ انگیز ؎ اسپہ آخون معین کوئی جلاد کرو ؎ ۔

آخیسہ بکسر خاے معجمہ و فتح سین مہملہ و سکون ہا۔ بقول صاحب آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) بزبان فارسی گوسپندے را گویند کہ پیش ہمہ گلۂ گوسپندان رود۔ (۲) سنگ میل۔ (اُردو)*

الف ممدودہ با دال مہملہ

آداب جمع ادب۔ لفظ عربی است ولیکن فارسیان این را با ہا و الف جمع کنند سند این بذیل (آداب ہا گرفتن) می آید صاحب آنند ذکر این می کند۔ (اُردو) آداب۔ بقول امیر ادب کی جمع اُردو میں حفظ مراتب۔ دستور قاعدے۔ سلیقہ۔ تمیز۔ تہذیب۔ اخلاق تعظیم سے سلام۔ ان سب معنوں میں مستعمل ہے۔ دیکھو امیر اللغات (رشک ؎) بیٹھنے اٹھنے نہیں دیتا ہمیں آداب یار ؛ سجدے رکھتی ہے محبت کی شریعت کی نماز ؛ ۔

آدابِ دانستن (استعمال) از حفظ مراتب آگاہ بودن است۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این می کند۔ (طالب آملی ؎) بآواز بلند اظہار دردے می کنم طالب ؛ چو ابروے بتان آداب سرگوشی نمی دانم ؛ (اُردو) آداب سے واقف ہونا۔

آدابِ فاضلہ (اصطلاح) باضافت خامس بقول صاحب بحر عجم (۱) خصائل پسندیدہ و کنایہ از (۲) حکمت (۳) شجاعت (۴) عفت (۵) عدالت۔ اگرچہ ہر دو لفظ عربی است ولیکن بترکیب فارسی استعمال خاص دارد۔ صاحبان غیاث و آنند ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) (۱) پسندیدہ خصلتیں۔ مونث۔ (۲) حکمت۔ مونث۔ (۳) شجاعت۔ مونث۔ (۴) عفت۔ مونث۔ (۵) عدالت۔ مونث۔

آداب ہا گرفتن (استعمال) آداب آموختن است۔ صاحب ارمغان آصفی بذیل لفظ آداب سند این پیش می کند۔ وبہار بر لفظ

---

*۵-(۱) وہ بکرا جو ریوڑ سے آگے چلتا ہے۔ (۲) میل کا پتھر۔ (مذکر)۔

(آداب) ہمین سند آوردہ است (تاثیر اصفہانی ۵) تا تاثیر شد دل شرگین از دیدہ گستاخ بین ؛ صاحب نظر گیرد چنین از بے ادب آداب را ؛	(اُردو) ادب پکڑنا۔ بقول امیر ادب سیکھنا۔ (فقرہ) اس کی ہوا لگ جانے سے ادب پکڑے (مراۃ العروس)۔

آداش بقول صاحب برہان بروزن پاداش۔ دو شخص کہ یک نام داشتہ باشند و ہر یک مر دیگرے را آداش باشد و گویند کہ این لفظ ترکی است و در فارسی گرفتہ شد۔ صاحبان ہفت و سراج وانند ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات وہ دو شخص جو آپس مین ہمنام ہون مثلاً دو شخص جنکا نام زید ہو آپس مین ہمنام ہین۔

آداک بقول صاحب برہان بروزن خاشاک خشکی و جزیرہ میان دریا را گویند۔ صاحب رشیدی گوید کہ بغیر مد ہم آمدہ و این لغت را صاحب صراح در ترجمۂ جزیرہ آوردہ۔ صاحبان سراج و سروری و ناصری و شمس ہم ذکر این می کنند۔ صاحب جہانگیری میفرماید کہ این مرادف آبخوست است۔

آدخ بقول صاحب برہان بفتح ثالث و سکون خاے نقطہ دار (۱) خوب و نیکو و نغز را گویند و (۲) بمعنی بلندی ہم آمدہ۔ صاحب ناصری گوید کہ سامانی بمعنی (۳) خجستہ و مبارک ہم گفتہ (ناصر خسرو ۵) گر بشارستان علم اندر بگیری خانۂ ؛ روز خویش امروز و فردا آدخ و میمون کنی ؛ صاحب رشیدی فرماید کہ در فرہنگ بمعنی بلندی کہ بر ہامون واقع باشد مانند تل۔ صاحب سروری گوید کہ بحذف الف نیز آمدہ۔ صاحبان انند و سراج و جہانگیری ذکر این کردہ اند۔ (اُردو) (۱) خوب۔ اچھا۔ نادر۔ (۲) بلندی (مونث) (۳) خجستہ۔ مبارک۔ صاحب

جامع اللغات نے بھی اسکا ذکر کیا ہے۔

آدر بقول صاحب برہان بفتح ثالث یعنی دال مہملہ (۱) بمعنی آذر است کہ آتش باشد۔ و بکسر ثالث (۲) نشتر فصاد و رگ زن را گویند۔ صاحبان ناصری ورشیدی وجہانگیری واند ہمزبان برہان۔ (اُردو) (۱) دیکھو آتش۔ (۲) جرّاح اور فصّاد کا نشتر۔ (مذکر)۔

آدَرچہ بفتح دال مہملہ وجیم فارسی۔ بقول صاحب موید الفضلا نمدزین را گویند۔ (اُردو) نمدہ (مذکر) بقول صاحب آصفیہ وہ اُونی کپڑا جو گھوڑون پر ڈالتے ہین جس کو نمدزین بھی کہتے ہین۔

آدَرخش بقول صاحبان برہان وسروری بروزن تاج بخش (۱) سرما۔ (۲) صاعقہ (۳) رعد۔ (۴) برق۔ صاحبان ناصری وجہانگیری گویند کہ بمعنی درخش است کہ برق باشد۔ صاحب رشیدی فرماید کہ بقول اکثر (دردرخش) لغتے است وبقول سامانی درخش مخفف آنست پس معنی آدرخش برق وصاعقہ ورعد باشد (حکیم اسدی طوسی ۵ خصمت بود بجنگ خفتہ تیغت آدرخش ؛ تو ہمچو کوہ وتیر بداندیش تو صدا ؛ (اُردو) (۱) سرما۔ مذکر۔ بقول صاحب آصفیہ سردی کا موسم۔ (۲) صاعقہ بقول صاحب آصفیہ اسم مونث برق۔ بجلی۔ لیکن **مولف** خیال کرتا ہے کہ صاعقہ سے وہ بجلی مراد ہے جو زمین پر گرے کسی اُستاد نے کہا ہے ع۔ صاعقہ کے طور سے گرتی ہے مجھپر چاندنی ؛ (۳) رعد۔ آپ ہی کے قول سے اسم مذکر۔ گرج۔ گڑگڑاہٹ۔ (۴) برق۔ بجلی۔ (مونث) (آصفیہ) عجب ہے کہ صاحب جامع اللغات نے اسی لفظ کے معنون مین برف وژالہ لکھا ہے۔

آدُرفش بسکون دال و فتح رائے مہملہ بقول صاحبان غیاث وانند آلتے کہ بدان در چرم سوراخ کنند وبہندی آنرا ستالی گویند۔ (اُردو) ستاری یا ستالی بقول صاحب آصفیہ چماروں کے ایک اوزار کا نام جس سے چمڑے مین چھید کرتے ہین۔

(۱) آدرم | **(۲) آدرمہ** اوّل بقول صاحب برہان بروزن چارخم (۱) نمدزین اسپ را گویند عموماً ونمدزینے را گویند کہ چاک داشتہ باشد خصوصاً و (۲) بمعنی اسلحہ ہمچو کارد وشمشیر وخنجر ونیزہ وتیر وکمان ومانند آن و (۳) افزارے را نیز گفتہ اند کہ نمدزین را بآن دوزند وآن چیزیست مانند درفش۔ صاحب ناصری گوید کہ بتبدل این آترمہ وآدرمہ نیز آمدہ وبقول صاحب رشیدی بدون مدہم باشد۔ (شرف الدین شفروہ ؁) دو پہلوے من از خشکی بسودہ ٭ چو آن اسپے کہ اورا آدرم نیست ٭ (مختاری غزنوی ؁) مرورا آگندہ از گرد سواران چشم وگوش ٭ اسپ را آغشتہ از خون دلیران آدرم ٭ (صاحب فرہنگ منظومہ ؁) چیست انجام آخرکار است ٭ آدرم اسلحہ کہ خونخوار است ٭ (اُردو) (۱) نمدزین بقول صاحب آصفیہ وہ نمدہ جو زین کے نیچے گھوڑے کی پیٹھ پر ڈالتے ہین۔ **مولف کہتا ہے** کہ اسکی ساخت دو حصّون پر بنی ہوتی ہے جب دونون کو ملاکر وصل قائم کرتے ہین تو درمیان مین ایک چاک باقی رہتا ہے جسکی وجہ سے نمدہ۔ پشت اسپ پر جم جاتا ہے۔ (۲) آلات حرب۔ جیسے چھری۔ تلوار۔ خنجر۔ نیزہ۔ تیر کمان وغیرہ۔ بقول امیر اسلحہ بھی اُردو مین مستعمل ہے۔ (مصحفی ؁) کاندھے پہ ڈہال ہاتھ مین خنجر کمر مین تیغ ٭ وہ کون اسلحہ تھے جو زیب کمر نتھے ٭ (۳) دیکھو آدرفش۔

آدرنگ بقول صاحب برہان بفتح رابع وسکون ثالث ونون وکاف فارسی۔ غم و رنج ومحنت وہلاکت راگویند وبعربی دمار خوانند۔صاحب رشیدی فرماید کہ بغیر مد نیز آمدہ (سنائی ع) جاہ تو بے عیب باد اعمر تو بے آدرنگ ٭ صاحب پہلوی گوید کہ بذال معجمہ ہم آمدہ وبمعنی (۲) آتش نیز کہ در کلام اکابر یافتہ میشود۔ (مسعود سلمان ع) چو گو گرد زمختم آدرنگ ٭ کہ در خاکم افگند چون بادرنگ ٭ صاحب جہانگیری میفرماید کہ بحذف الف ممدودہ ہم خوانند۔ (اردو) (۱) رنج وغم (مذکر) محنت و ہلاکت (مونث) (۲) آتش۔ (مونث)۔

آدغر بفتح غین معجمہ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ۔ فارسیان مکان تابستانی راگویند۔ (اردو) دکن مین خسخانہ۔ سردمحل۔ گرمیون مین رہنے کا مکان۔ بقول صاحب آصفیہ (تہ خانہ) مذکر۔ یعنی سردابہ۔ سرد خانہ وہ مکان جو زمین کے نیچے بنایا جاے۔

آدک بفتح دال مہملہ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ فارسیان جزیرہ راگویند۔ (اردو) جزیرہ۔ ٹاپو۔ بقول صاحب آصفیہ وہ زمین جو سمندر یا دریا کے بیچ مین اس طرح واقع ہو کہ پانی اسکے چارون طرف محیط ہو۔

آدم بفتح دال مہملہ بقول بہار پدر آدمیان وابو البشر کنیت اوست وآدم خاکی عبارت ازین است۔ وبعضے از اہل تحقیق آوردہ اند کہ صاحب بیضاوی در تفسیر سورۂ فجر نوشتہ کہ باولاد عاد بن عوص بن ارم بن سام بن نوح علیہ السلام۔ عاد گفتہ میشود چنانکہ مرینی ہاشم را ہاشم۔ پس اطلاق آدم براولاد آدم کہ عبارت از انسان است نیز درست باشد۔ واین مجاز است چون آرام بمعنی آرام گاہ۔ ودراصل بنی آدم بودہ کہ بجہت تخفیف۔ لفظ بنی احذف

کرده اند مثل لفظ ابن و اب که در فارسی محذوف میشود چنانچه منصور و ادہم و سبکتگین که
دراصل حسین بن منصور و ابراہیم بن ادہم و محمود بن سبکتگین است و ازہمین عالم است.
طالب کلیم مخفف ابو طالب کلیم - و بقول صاحب تحقیق ہر فردے از افراد بنی آدم - آدم است
صاحب ناصری بعضے از کتب معتبر اصحاب لغت گفته اند که لفظ آدم - پارسی است یا سریانی و تقدم
سریانی و پارسی بر عربی ثابت است - سید علیخان شوستری - صاحب طراز اللغته نوشته که آدم
دراصل سریانی - آدم انوس نام داشته و در کتب قدیم اہالی پارس آدم و حوا را میشی و میشانه
نامیده اند و علے ای حال او بر ہمه زبانہا دانا بود و بهفتاد لغت بر اولاد و احفاد خود معلم
گردید و عالم بہمه صنایع و حروف بود و از و حوا - اولاد بسیار بہم رسید - سیاست ملک را به
(کیومرث) و ترویج شرائع را به (شیس) محول فرمود و ملوک از اولاد او و انبیا از نسل
شیس علیه السلام بوجود آمدند چنانکه حجة الاسلام محمد غزالی در سیر الملوک شرح داده است -
صاحبان لغت درین لفظ بحث ہا کرده اند که بعض آن خالی از دلچسپی نباشد مثلاً صاحب
غیاث فرمایند که آدم از ادیم الارض یعنی از روے زمین اے از خاک روے زمین مخلوق
شده و بعضے گویند که گندم گون بود درینصورت از اُدمت ماخوذ است و اُدمت بالضم
بمعنی گندم گونی است و آدم بمعنی شتر سپید و آہوے سپید که بر پشتش خطہاے سیاه باشد
نیز آمده - و بعض محققین نوشته اند که لفظ آدم را که اسم ابو البشر است از ادیم یا اُدمت مشتق
گفتن صحیح نباشد چرا که آدم لفظ عجمی است و ہر دو لفظ مذکور عربی است - صاحب آنند
نوشته که آئینهٔ خاکیان - طفل چہل روزه - پیر سراندیب - گنج خاکی - صفی الله - با محمد معلم اسماء -

برج جہل سالہ - از مرادفات آدم است و باصطلاح سالکان - آدم خلیفۂ خداست و روح عالم - آدم است - و بقول شمس اللغات آدم بمد معروف - در دستور بمعنی سیاہ رنگ و در تاج وصراح بمعنی گندم گون و در حل اللغات شتر سپید کہ خطہا دارد برنگ خاک مختصر اینست کہ آدم در فارسی (۱) ابو البشر است علیہ السلام و (۲) نام فلاحے کہ بقول صاحب فلاحۃ النبطیہ موجد و بانی فلاحت وفن فلاحت بود عجب نیست کہ مقصودش از ہمان ابو البشر باشد چنانکہ از اکثر صفات بینہ اش ظاہر میشود - و (۳) ہر بنی نوع انسان (سالک یزدی گوید ل) خوش بے تکلفانہ گذشت است از بہشت ؛ آدم بہ بے نیازی آدم نبودہ است ؛ (صائب ۵۲) اگر از سختی ایام شود آدم نرم ؛ روے من تربیت سیلی اُستاد کند ؛ (اُردو) صاحب امیر اللغات نے انھین تمام اختلافات کا ذکر کیا ہے جو اس لفظ کے اشتقاق کی نسبت اوپر بیان ہوے ہین - لیکن آپ کا خیال ہے کہ اسکی اصل آدمن ہو - آد کے معنی پہلا اور من منش کا مخفف - جسکے معنی آدمی ہین چونکہ حضرت آدم ابو البشر اور فرد اوّل مِن افراد الناس ہین اسلئے انکو آدمُن کہنا بیجا نہین اور آدمُن سے متغیر ہو کر آدم ہو گیا - مگر مولف کے نزدیک لفظ آدم کو عربی اور عجمی مادے سے چھوڑ کر سنسکرت سے ماخوذ کرنا ٹھیک نہین نہایت کار یہ کہ عربی اور عجمی اور سنسکرت تینون زبانون کا توافق اتفاقی ہے - (۱) وہ نبی جس سے انسان کی نسل شروع ہوی - (غالب ۵) نکلنا خلد سے آدم کا سنتے آئے ہین لیکن ؛ بہت بے آبرو ہو کر ترے کوچہ سے ہم نکلے ؛ (۲) ایک کسان کا نام جو فن فلاحت کا موجد تہا - (۳) بنی آدم - انسان (ذوق ۵) پرے جا کرئی دنیا سے بہی گر ڈہونڈو دنیا مین ؛ تو خالی

خاک آدم سے نہ چھپا بھر زمین نکلے ؛ (میرؔ) درپے خون میرؔ کے نہ رہو ؛ ہو ہی جاتا ہے جرم آدم سے ؛۔

آدمِ آبی (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم نوعے از حیوانات کہ بصورت آدمی میباشد۔ بہار و صاحب انند ہم ذکر این می کنند۔ (ملا قاسم مشہدیؔ) گریزم در پناہ گریہ ہر گہ خشمگین گردد ؛ جہان گر شعلہ گیرد آدم آبی نمی سوزد ؛ (اردو) مردم آبی کے ذیل مین صاحب آصفیہ نے۔ آدم آبی۔ جل مانس۔ دریائی آدمی کا ذکر کیا ہے۔ فرمایا ہے کہ ایک قسم کے آدمی کی صورت کے حیوانات سمندر مین ہوتے ہین۔ (عاشقؔ) ڈوبتے دیکھو مردم آبی ؛ میری ان اشکبار آنکھون مین ؛ آپ ہی کا قول ہے کہ عجائب المخلوقات مین لکھا ہے کہ اکثر اوقات ساحل دریاے شام پر مردم آبی پانی سے باہر نکلتے ہین اور آدمیون پر دفعتہً حملہ کرتے ہین۔ انکی شکل بعینہٖ انسان سے مشابہ ہے مگر دُم کی علامت سے حیوانیت ثابت ہوتی ہے۔ ہماری راے مین جسطرح دریائی گھوڑے ہین اسی طرح یہ بھی ہونگے۔ آدمی کی شکل کی مچھلی تو مولف نے بھی دیکھی ہے۔ (عرشؔ) شور دریا کا نہین فرقت مین تیری بحر حُسن ؛ مردمِ آبی کیا کرتے ہین شیون آب مین ؛۔

آدم بآدم میرسد (مثل) بقول آرستہ و صاحب بحر عجم۔ چون کسے از غنا بہ عنا افتد و از بے نوائی در پیش شخصے رجوع آورد گوید کہ ہان دستم بگیر۔ "آدم بآدم میرسد" یعنی کار عالم است نباید فرو ابن احتیاج آری۔ بہار و صاحب انند می فرمایند کہ چون منعمے مفلس شدہ باشد و پیش منعمے دیگر برود۔ داو بحال او پردازد و دران وقت این مفلس گوید کہ

آدم بآدم میرسد" یعنی ممکن است کہ فردا من ہمچنان منعم شوم و تو بمن حاجت آری۔ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این مثل باضافہ الفاظ کند واز تعریف ومحل ساکت (وہو ہذا) آدم بآدم میرسد کوہ بکوہ نمیرسد"

وارستہ وبہار از یک کلام شفیع اثر سند گیرند (ص) شعر نگین را بہر نا قابلے دیگر مخوان: ثبت کن در دل اثر۔ آدم بآدم میرسد: **موقف** گوید کہ محققان نازک خیال دریابند کہ اینہا در تعریف این مثل باوجود سند چہ تصرف ہا کردہ اند یعنی مثل ہمین قدر است کہ ہر کہ آدمیت جوید پیش کسے میرسد کہ انسانیت وآدمیت دارد۔ حالا بقول وارستہ محل استعمال درست مے تواند بود کہ چون کسے از غنا بہ عنا افتاد۔ واز بینوائی در پیش شخصے رجوع آورد گوید کہ ہان ستم بگیر "آدم بآدم میرسد" ختم شد۔ تعریف ومحل استعمال ہردو۔ پس عبارتے کہ وارستہ بذیل (یعنی) افزودہ است وامکانے کہ بہار ہم بذیل لفظ (یعنی) پیدا کردہ است نیدانم کہ اینہا این صراحت را از کجا پیدا کردہ اند وعجب آنست کہ سند ہردو مخالف این اضافۂ تعریفی است۔ شفیع اثر راست گوید کہ شعر نگین را بہر نا قابل مخوان زیرا کہ آدم بآدم میرسد و شعر نگین را بمردم نا قابل نباید رساند۔ پس اگر (ایجاد بندہ) اعنی تشریحات محققان فوق الذکر را حذف نکنیم سند پیش کردہ خودشان مطابق ومؤید دعوے نمیشود وبراضافۂ نامرغوب سند خودشان بکار نمی خورد۔

(اُردو) بقول امیر اسی مثل کا استعمال اُردو مین بہی خال خال ہے۔ وہان جہان یہ کہنا مقصود ہوتا ہے کہ آدمی آدمی ہی سے رجوع کرتا ہے (آدمی کا کام آدمی ہی سے نکلتا ہے) خود یہ بہی مثل ہے۔ امیر نے بہی بہار کے طرز تعریف کو اعتراضی نگاہ سے دیکہا ہے۔ اور سند کو مخالف دعوے پایا ہے۔

آدم بے سایہ (اصطلاح) کنایہ از ذات پاک سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم است در کلام متقدمین استعمال این یافتہ نمیشود و صاحبان لغت ہم ذکر این نفرمودہ اند۔ اما معاصرین ہم استعمال این می کنند۔ جامی علیہ الرحمۃ از بے سایگی آنحضرت ذکر کردہ است (ص) جہت نداشت سایہ الحق چنین سزد ؛ زیرا کہ بود گوہر پاکت ز نور حق ؛ (فی المدیحہ وردی اصفہانی ص) بود در روشن ذات پاکش ہچو نور از شش جہت ؛ نے عجب گر گویم او را آدم بے سایہ ؛ (اردو)۔ آدم بے سایہ۔ اردو مین مستعمل ہے بقول امیر کنایہ ہے ذات پاک سرور عالم جناب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سے آپ فرماتے ہین کہ علامہ سخاوی نے مقاصد حسنہ مین لکہا ہے کہ یہ حدیث مشہور ہے مگر تحقیق کو نہین پہونچی شعرا کے کلام مین جو اسکا استعمال ہے تو اس اعتبار سے کہ حضرت کی ذات پاک بے مثال تہی اور سایہ شخص کا مماثل ہوتا ہے معہذا مشرب شاعری مین شہرت پر مدار ہے۔

آدم پیرا (اصطلاح) با بائے فارسی و فتح یائے حطی و رائے بے نقطہ بقول صاحب ناصری پیرایندہ آدم و پیرایندہ۔ پاک کنندہ و زینت دہندہ را گویند (۱) از اسمائے پارسی الہی است و بحوالہ برہان گوید کہ بکنایہ کامل مکمل را توان گفت۔ کہ تربیت آدمی کند و او را از صفات ذمیمہ پیراید مخفی مباد کہ بقول صاحب برہان مرشد کامل و ذات الہی و بقول صاحب (مع) (۲) استاد کامل ہم۔ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات۔ (۱) ذات حق جل جلالہ۔ (۲) مرشد و استاد۔

آدم ثانی (اصطلاح) باضافت رائج۔ بقول صاحب بحر عجم کنایہ از حضرت نوح علیہ السلام (اردو) آدم ثانی۔ اردو مین بھی مستعمل ہے بقول امیر حضرت نوح علیہ السلام۔

آدم خاکی (اصطلاح) باضافت رائج۔

بقول بہار کہ بضمن لفظ آدم ذکر کند کنایہ از
ابوالبشر **مولف** گوید کہ (۲) بمعنائے حقیقی انسان
ہم۔ (اُردو) بقول امیر یہی لفظ اُردو مین
بھی مستعمل ہے (آتش ۵۱) ظہور آدم خاکی
سے یہ ہم کو یقین آیا ؛ تماشا انجمن کا دیکھنے
خلوت نشین آیا ؛ (۲) آدم خاکی یعنی انسان
(بحر ۵۲) بام فلک پہ آدم خاکی کو لے اڑا ؛
آیا کبھی جو ران تلے بادپائے عیش ؛ ۔

آدم خوار / **آدم خور** (استعمال) صفت حیوانے کہ انسان را می خورد صاحبان (۳۲۵)
لغت ذکر این نکردہ اند ولیکن معاصرین عجم
استعمال این می کنند چون شیر آدم خوار (دردی
اصفہانی فی البدیہہ گوید ۵) صحبت جاہل
بود زہر ہلاہل جانمن ؛ از چہ در پہلو نشانی
شیر آدم خوار را ؛ (اُردو) بقول امیر اُردو
مین آدم خوار اُس جنگلی یا وحشی آدمی کی
صفت ہے جو انسان کو کھا جاتا ہے **مولف**
خیال کرتا ہے کہ اس قوم کے سوا جو آدم خوار
ہے جنگلی بعض درندے جانورون کو بھی
آدم خوار کہتے ہین۔ جیسے شیر آدم خوار۔
امیر نے اسکا ذکر نہین فرمایا۔

آدم خوش سودا شریک مال مروت (مثل)
صاحب خزینۃ الامثال ذکر این میکند و از تعریف
و محل ساکت و مصنف امثال فارسی ہم
ہم قدمش۔ فارسیان این مثل را بجائے زنند
کہ مقصود اظہار خوش معاملگی کسے باشد گویند
مرد خوش معاملہ سہیم اغیار است یعنی بوجہ آنکہ
خوش معاملگی مرغوب عام است۔ مردمان
با او معاملت بسیار کنند و امانت با بدو گذارند
او متمتع شود۔ (اُردو) اسکا لفظی ترجمہ یون
ہو سکتا ہے کہ خوش معاملہ غیرون کا حصہ دار ہے
یعنی نیک معاملگی کیوجہ سے اسکو فائدہ پہنچتا ہے
لوگ ایسے شخص سے زیادہ معاملت کرتے ہین
اُسکو اپنے سرمایہ کا امانت دار گردانتے ہین۔

حاصل یہ ہے کہ اس صفت کی وجہ سے اسکو بہت کچھ نفع حاصل ہوتا ہے۔

آدم را گندمِ بہشت نسازد (مثل) باضافت میم گندم مثل است۔ صاحبان خزینۃ الامثال و مصنف امثال فارسی ذکر این می کنند و لیکن از تعریف و محل ساکت۔ **مولف** گوید کہ کسے کہ قدر نعمت نکند و نعمت از دستش رود فارسیان این مثل را ۔نند۔ (اُردو) بقول امیر یہی مثل اُردو مین بھی ہے۔ دکن مین کہتے ہین کہ کتے کو کھیر نہین پچتی۔ اور مصنف امثال ہندی نے خفیف اختلاف کے ساتھ ذکر کیا ہے۔ کہ گتے کو گھی نہین پچتا۔ صاحب آصفیہ نے اسکا ذکر کیا ہے۔

آدم زاد (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم انسان را گویند۔ (اُردو) بقول امیر آدم زاد اُردو مین مستعمل ہے۔ یعنی آدم کی اولاد۔ یعنی انسان (ناسخ سہ) شرم سے کہتے ہین پوشیدہ پریزاد آپ کو ؛ جیسے آشوب جہان ہے حسن آدم زاد کا ؛ (آتش ع) پری کو بند شیشے مین یہ آدم زاد کرتے ہین ؛۔

(۲۰) **آدم شدن** (مصدر اصطلاحی) آدمیت و انسانیت پیدا کردن۔ عجب است کہ صاحبان لغت این را فرو گذاشتہ اند۔ عبداللطیف خان تنہا در کلام خود آوردہ (سہ) نا قابلان زتربیت آدم نمی شوند ؛ حرفے بگوش سیلی استاد می کشم ؛ (اُردو) انسان بنا بقول امیر انسان بنانا کا لازم جسکے معنی آدمیت سکھانے کے ہین۔ (ظفر سہ) تم زعم مین گر اپنے فرشتہ بنے تو کیا ؛ اے زاہد و ذرا ابھی انسان تو بنو ؛ (جانصاحب سہ) تم ہوئین گھر بار کی بنو بنو انسان اب ؛ جن چکین بچے کئی کیارہ گئین حیوان اب ؛ ۔

آدم شناختن (استعمال) آدم شناس

آدم شناس کسے کہ قدر و کمال انسان

را بشناسد از مصدر آدم شناختن۔ معاصرین عجم در روزمرہ خود استعمال این می کنند و این صفت انسان است (دردی اصفہانی فی البدیہہ گوید (ﮯ) ازین آدمی صورتان خرد دور ؛ یکے را نہ بینم کہ آدم شناسد ؛ (اُردو) بقول امیر۔ آدم شناس۔ اچھے بُرے آدمی کا پہچاننے والا۔ (فقرہ) مین آدمی نہین ہون آدم شناس ہون۔ اسکا مصدر آدمی کو پہچاننا۔

آدستان (استعمال) بفتح دال مہملہ وکسر میم۔ بقول بہار از عالم گلستان چنانکہ والہ ہروی گوید (ﮯ) خاک از پس مدت فراوان ؛ آدم ز تو گشت و آدستان ؛ مولف گوید کہ آدستان جائے کہ دران آدمیان معیشت کنند (اُردو) آدمیون کے رہنے کی جگہ۔

(۱) **آدم صحرائی** (استعمالات) (۱) کسے کہ در صحرا و دشت بود و
(۲) **آدم کوہی**
باش کند و (۲) آنکہ در کوہ و بیابانہا بسر برد۔ معاصرین عجم استعمال این می کنند (فی البدیہہ دردی اصفہانی ﮯ) لب فرو بند ز گفتار چنین کس دردی ؛ چہ توان گفت خود این آدم صحرائی را ؛ (ولہ ﮯ) از چہ با این آدم حیوان صفت گوئی سخن ؛ ہوش دار ایجان من کین آدم کوہی بود ؛ (اُردو) بقول امیر یہ دونون الفاظ اُردو مین مستعمل ہین۔ جنگلی یا پہاڑی اور وحشی آدمی کے لئے (میر ﮯ) نسبت کیا لوگون سے ہمکو شہری ہین دیوانے ہم ؛ ہے فرہاد اک آدمی کوہی مجنون اک صحرائی ؛۔

آدم گری (اصطلاح) بفتح کاف فارسی بقول بہار ایجاد کردن آدم و برین قیاس آدمی گری۔ صاحب انند ہم ذکر این می کند (ملا فوقی ﮯ) با وجود ہرزہ کار پہا کہ کردم حیف نیست ؛ بر سر بازار دوران دکۂ آدم گری ؛ مولف گوید کہ معنی این ایجاد کردن آدم نباشد بلکہ بمعنی آدمیت و اخلاق و مروت۔

(۴۴۲)

(اُردو) بقول امیر یہی لفظ انہیں معنون مین اُردو مین مستعمل ہے۔ (بحر ؔ) جون نکالکر وہ پری بنگیا تو کیا ؛ پیدا مزاج مین تو نہ آدم گری ہوی ؛۔

آدمی | بفتح دال مہملہ۔ کسے کہ منسوب بہ ابوالبشر است یعنی انسان و بقول صاحب انند[۱] جنس آدم و انسان و نسل آدم و (۲) بمعنی گندم گون و خاکی رنگ (مولوی معنوی ؔ) ز آدمی ابلیس صورت دید و بس ؛ غافل از معنی شد آن مردود خس ؛ (اُردو) بقول امیر آدمی اُردو مین انسان کے معنون مین مستعمل ہے۔ (ذوق ؔ) کہتے ہین ذوق آج جہان سے گزر گیا ؛ کیا خوب آدمی تھا خدا مغفرت کرے ؛ (۲) گندم گون۔

آدمی آخر شیر خام خوردہ است | (مثل) صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این می کنند و لیکن از تعریف و محل سکوت ورزیدہ اند۔ **مولف** گوید کہ این مثل بجائے زنند کہ مقصود از اظہار معذوری کسے در سرانجام کارے باشد یا بحالت سرزدن خطائے از کسے۔ معاصرین عجم ہم این را بر زبان دارند (اُردو) بقول امیر۔ آدمی نے کچا دُودہ پیا ہے۔ مثل ہے یعنی انسان سے خطا ہوی جاتی ہے۔ جب کسی سے اُسکی شان کے خلاف کوئی بات ہو تو اُسوقت اسکے عذر کے لئے یہ مثل بولی جاتی ہے اور یون بہی بولتے ہین کہ آخر آدمی نے کچا دُودہ پیا ہے۔

آدمیان گم شدند ملک خدا خر گرفت | (مثل) این مثلے است کہ در اظہار قحط الرجالی می زنند مقصود آنست کہ در دنیا جہلا بسیار اند و آدم خوب و باکمال الشاذ کالمعدوم۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال عجم ذکر این می کنند و از تعریف و محل ساکت۔ (اُردو) بقول امیر یہی مثل اُردو مین مستعمل ہے۔ یہ اُس محل

پر بولتے ہین جب کوئی نالائق ذی اقتدار وصاحب اختیار ہو جاتا ہے۔

آدمی جائز الخطاست (مثل) چون از کسے خطا سرزد شود این مثل را در عذر آن میزنند چنانکہ در عرب الانسان مرکب من الخطاء والنسیان صاحبان خزینۃ الامثال و امثال عجم بدون تعریف و اظہار محل ذکر این می کنند۔ (اُردو) دکن مین کہتے ہین کہ بھول چوک انسان ہی کیلئے ہے۔ انسان کی فطرت مین بھول چوک ہی۔ بھول چوک نہو تو انسان کیسا۔ بھول چوک انسان کا خمیر ہے۔

آدمی را آدمیت لازم است (مثل) صاحبان خزینۃ الامثال و امثال عجم این نوشتہ اند و از محل و معنی کنارہ کردہ اند۔ مولف گوید کہ این مثل مرادف و مماثل (عود را گر بو نباشد ہیزم است) باشد مقصود اینست کہ صفات حسنہ لوازمہ انسانی است اگر صفات حسنہ نباشد انسان بدتر از حیوان است (اُردو) امیر فرماتے ہین کہ یہ مصرع شیخ سعدی علیہ الرحمہ کا ہے۔ کثرت استعمال سے اردو مین بھی مثل ہوگیا ہے۔ یعنی آدمی کو انسانیت ضرور ہے۔ **مولف** کہتا ہے کہ آدمی کو آدمیت چاہیے دکن مین مستعمل ہے

آدمی زاد
آدمی زادہ (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم انسان۔ مرادف آدم زاد۔ (اُردو) امیر نے آدم زاد کے ساتھ آدمی زاد بھی لکھا ہے (رند سے) آدمی زاد تو کیا چیز ہے اے غیرت حور ٭ دل لگائین ترے ہوتے نہ پریزاد سے ہم ٭ اسی کے ضمن مین آپ نے آدمی زادہ کا بھی ذکر کیا ہے۔ فرماتے ہین کہ شعرا نے کہا ہے مگر بول چال مین نہین ہے۔ (ناسخ سے) جیتے جی کیونکر نہوئی دید میسر مجھ کو ٭ آدمی زادہ وہ محبوب ہے کچھ حور نہین ٭ (قلق سے) جبسے لائی ہے آدمی زادہ ٭ ایسی کچھ ہوگئی ہے دلدادہ ٭ ―

آدمی که شکم دیگران پُر نکند حیوانی باشد سگ شکم - (مثل) این مثلی است که از ان مذمت تن پروری و تن آسانی پیدا میشود. صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این می کنند. (اُردو) پیٹ کا کُتا - بقول صاحب آصفیه عبد البطن - شکم بنده - مولف کہتا ہے کہ یہ وہی شخص ہے جو سوا اپنے پیٹ بھرنے کے دوسرے کی فکر نہیں رکھتا

آدمی گری (اصطلاح) بفتح کاف فارسی بقول بہار ہمان آدم گری که گذشت - یعنی بقول لش ایجاد کرزن آدم نیز فرماید که بہما فرقے است باریک - مولف گوید که این فرق باریک که ہدیۂ ناظرین نشد جزین نباشد که معنی سندش را بہار حل نفرمود و ہو ہذا (فوقی یزدی ؎) گفتی زرہ لطف که فوقی سگ ماست ؛ شرمنده آدمی گری ہاے توام ؛ سند بہار خود متقاضی آنست که آدمی گری را مرادف آدم گری گیریم که بمعنی آدمیّت و اخلاق و مروّت است که گذشت - (اُردو) جس طرح اُردو میں آدم گری بمعنی اخلاق و مروت مستعمل ہے - اُسی طرح آدمی گری بھی - دیکھو امیر اللغات - (میر ؎) شب رفته مین اُسکے در پر گیا ؛ سگ یار آدم گری کر گیا ؛ (وله ؎) شب سُنکے شور میرا کچھ کی نہ بد دماغی ؛ اُسکی گلی کے سگ نے کیا آدمی گری کی ؛ -

آدین بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات منسوب بآدم علیه السّلام چه در فارسی یا و نون براے نسبت می آید - مولف گوید که مرادف آدمی باشد که گذشت (اُردو) دیکھو آدمی -

آده بروزن ماده بقول صاحب برہان چوب بلندیست که بزمین فرو برند و چوب دیگر بعرض در بر بالاے آن - دو چوب بندند تا کبوتران و جانوران دیگر بر آن نشانند و صاحب

ناصری گوید کہ دو چوب بلند است کہ در زمین فرو برند و چوب دیگر بعرض بر بالاے آن دو چوب بندند (سنجری ؎) فلک چو برج کبوتر کبوترانش نجوم ٭ میان برج۔ خط استواست چون آدہ ٭ صاحبان سروری و رشیدی و جہانگیری و موید و سراج ہم ذکر این کنند۔ **موتف** گوید کہ طرز بیان برہان بہتر از ناصری نیست غلطی کتابت سبب آن باشد (اُردو) صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ وہ لمبی لکڑی جو زمین مین گاڑکر اسپر چہتری باندھتے ہین تاکہ اسپر کبوتر بیٹھین۔ **موتف** کہتا ہے کہ اسکی تخصیص کبوترون کے لئے نہ ہونا چاہیے۔ فارسیون نے اسکو کبوترون یا اور پرندون کے لئے کہا ہے پس آدہ کا صحیح ترجمہ اڈہ ہے۔ بقول امیر (مذکر) لکڑی کی وہ بیٹھک جو پالو چڑیون کے بیٹھنے کے لئے بنائی جاتی ہے۔ (سرور ؎) جب رقم وصفِ گلِ رخسار زیبا ہوگیا ٭ خامہ میرا بلبلِ معنی کا اڈا ہوگیا ٭ مین کہتا ہون کہ اگرچہ ولایتی بعض جانور خصوصاً کاکاتوآ۔ کے لئے جو اڈہ بنایا جاتا ہے وہ بہ نسبت بلبل کے اڈہ کے بلند ہوتا ہے لیکن محاورہ اُردو مین جسکو اڈہ کہتے ہین وہ بلند لکڑی پر نہین ہوتا۔ اور کبوترون کی چہتری کو اڈہ نہین کہتے۔ معلوم ایسا ہوتا ہے کہ اگرچہ اڈہ زبان اُردو مین اسی لفظ (آدہ) سے لیا گیا ہے لیکن چڑیون کے لئے وہ مخصوص ہے کبوترون کے لئے دوسرا نام ہوا۔ (لفظ چہتری پر صاحب آصفیہ فرماتے ہین کہ یہ کبوترون کے بیٹھنے کا ایک ٹھٹر ہے جو بلّی پر باندہ کر گاڑ دیتے ہین) اگرچہ چہتری اور اڈہ کا مقصد ایک سے ہے لیکن ہند کے رسم ورواج کی وجہ سے ہر ایک کا نام جدا ہوا۔

آدہیچارہ | بقول صاحب موید الفضلا خار واژگونہ کہ بہندی چرچرہ گویند کذا فی بعض

لغات الطب۔ اگرچہ موئلف فاضل این لفظ را بذیل الفاظ فارسی نوشتہ است ولیکن صاحبان
لغات فارسی ازین ساکت۔ صاحب محیط اعظم بر لفظ چرچٹہ می فرماید کہ اسم ہندیست کہ این را
در ہندی چرچرہ و آدھا جھاڑا نیز گویند پس معلوم میشود کہ فارسیان ہمین آدھا جھاڑا را آدیجارہ
کردند و بدینوجہ کہ در اصل لفظ ہندی الف درآخر است رای مہملہ را مفتوح باید خواند و این بہای
است۔ (اردو) چرچٹہ۔ بقول صاحب آصفیہ ایک خاردار پودہ کا نام جسکی بالین اکثر چمٹ
جاتی ہین۔ اسکا نمک ریشہ دار چیزون کو گلا دیتا ہے۔ اور بچھو کے کاٹے کو بہت فائدہ بخشتا
ہے۔ اسکی جڑ دردزہ کے وقت کمر مین باندہنے سے بچہ آسانی کے ساتہ ہوجاتا ہے۔ اس کے
چاول بہوک کو بند کردیتے ہین یہان تک کہ بیس بیس روز تک آدمی بن خوراک رہ سکتا ہے۔

آدِیش بقول صاحب برہان بکسر ثالث و سکون تحتانی و شین نقطہ دار آتش را گویند
باید دانست کہ چون اکثر حروف فارسی بیکدیگر تبدیل میابند۔ بنا بران تاے آتش را بدال
ابجد بدل کردہ آدش گفتہ اند و آنکہ بفتح تاے قرشت اشتہار دارد غلط مشہور است۔ چہ این
لغت در ہمہ فرہنگہا بکسر تاے قرشت آمدہ است و با دانش قافیہ شدہ است و چون بکسر تا
موضوع است بنابرین بعد از دال یاے حطی درآوردہ اند تا دلالت بر کسرہ ماقبل کند۔ و
آدیش خواندہ شود و بعضے بکسر ذال نقطہ دار آوردہ اند و این نیز غلط است چہ اگر دال اصلی
می بود بنا بر قاعدۂ کلیۂ ایشان کہ ہر دال کہ ماقبل آن الف یا واو ساکن باشد دال معجم
است درست بود و چون این دال اصلی نیست بلکہ بدل از تاے قرشت است پس ذال
نقطہ دار نباشد۔ صاحب ناصری باتفاق برہان میفرماید کہ تبدیل تا و دال در لغت عجم جائز است

وآتش بفتح تا چنانکہ مشہور است غلط ۔ (انوری ؎) گر گند چوب آستان تو حکم ٭ شحنۂ
چو بہا شود آدیش ٭ نیز می فرماید کہ صاحب فرہنگ بہا مانی آدیش را بمعنی چوب آستانہ
دانستہ وخطاست ۔ صاحب رشیدی گوید کہ انچہ صاحب فرہنگ ہا این لغت را بذال منقوطہ
تصحیح نمودہ اند وجہ آن آنست کہ در زمان قدیم زیر دال ۔ نقطہ می نہادند متاخرین آن را
خیال ذال منقوطہ کردہ اند ۔ نیز فرماید کہ سامانی آذیش بکسر ذال معجمہ بمعنی چوب آستانہ گفتہ
وہمین شعر انوری را کہ بالا مذکور شد شاہد آوردہ ولیکن شعر بران تقدیر معنی محصل ندارد ۔ صاحب
جہانگیری ہم بالتحقیق بالا اتفاق دارد وصاحبان سراج واانند ہم ذکر این می کنند ۔ غالب
دہلوی در قاطع برہان ورای آنہمہ اختلافاتے کہ **مولف** را باآن اتفاق نیست میفرماید
کہ (۲) آدیش در زبان پہلوی قدیم لفظیست بمعنی تعظیم وتکریم ۔ (**اُردو**) (۱) دیکھو لفظ
آتش (۲) تعظیم وتکریم ۔ مونث ۔ اُردو مین مستعمل ہے ۔

(۱) آدیند
(۲) آدیندہ
بسکون ثالث وفتح تحتانی وسکون نون وفتح دال مہملہ صاحب جہانگیری مقابل ہر دو می نویسد کہ قوس قزح باشد (استاد رودکی
؎) علم ابر وتندر بود کوس او ٭ کمان آدیندہ شود ژالہ تیر ٭ صاحب جہانگیری گوید
کہ این بہمین معنی مرادف آژفنداک است وصاحب رشیدی باتفاق معنی نسبت شاہد
می فرماید کہ درین مثال تامل است چنانکہ در لغت آژفنداک بیاید ہ بر لغت آژفنداک
حرفے از وجہ تامل بیان نشد صاحبان ناصری ومؤید وبرہان ہم ذکر این میکنند (**اُردو**)
قوس قزح (مونث) بقول صاحب آصفیہ وہ کمان جو ابر مین رنگ برنگ کے رنگون سے

بنی ہوی دکھائی دیتی ہے آفتاب کی رنگ برنگ کی شعاعون کے بخاراتِ آبی مین رکنے سے جو قوسی صورت پیدا ہوتی ہے اُسے قوس قزح کہتے ہین۔ اسی کا نام کمان شیطان کمان رستم۔ دَہنک ۔

آدِینہ بروزن پارینہ بقول صاحب جہانگیری روز جمعہ باشد۔ صاحب انندی فرماید کہ در فارسی و ترکی نام روز جمعہ است و سروری کہ شرح گلستان بعربی نمودہ است۔ آذینہ بذال معجمہ تحقیق کردہ چہ آذین بمعنی زینت و آرایش است و ہا برائے نسبت جمعہ کہ روز آرایش مسلمانان است (ہکذا فی الغیاث) صاحب موید گوید کہ آدینہ معروف و بفارسی روز جمعہ۔ (کمال اسمعیل سہ) چو کود کان ہمہ آدینہ خواہد از یزدان ؛ ز شوق نام تو منبر ہمیشہ در محراب ؛۔ (اُردو) بقول امیر روز جمعہ کے لئے اُردو مین آدینہ کہا جاتا ہے (ناسخ سہ) کرتے ہین ہر روز جمعہ وحشی کو لڑکے سنگسار ؛ کونسا دن ہے جو آدینہ دبستان مین نہین ؛ (مومن سہ) بناؤن مین بازیچہ اس حال کو ؛ ہو شنبہ بھی آدینہ اطفال کو ؛ ۔

آدینہ بازار (اصطلاح) بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات بازارے کہ روز آدینہ شود (صائب سہ) ندانم سنگ از دست کدامین طفل بستانم ؛ کہ دارد در جہان آدینہ بازارے کہ من دارم ؛ (اُردو) وہ بازار جو جمعہ کے دن مخصوص ہو۔ دکن مین ایسے بازار کو جو مخصوص دنون مین قائم ہوتا ہے ہاٹ اور ہاٹ بھرنا کہتے ہین صاحب آصفیہ نے ہاٹ کو سودا بیچنے کی جگہ کہا ہے۔ اُردو مین ہاٹ کھولنا اور ہاٹ کرنا کہتے ہین ۔

الف ممدودہ با ذال معجمہ

آذار | بقول صاحب برہان با ذال نقطہ دار بروزن بازار نام ماہ اوّل بہار است از سال رومیان و بودن آفتاب در برج حوت۔ صاحبان سروری و موید ہم ذکر این می کنند۔ صاحب غیاث گوید کہ نام ماہ رومی است کہ مطابق آن بہندی چیت است از منتخب و کشف و برہان و سروری و مدار عجب است کہ در مطابقت ہندی اختلاف یافتہ میشود۔ چنانکہ صاحب جامع اللغات گوید کہ در ترجمہ اُردو بیاید۔ صاحب قلزم می فرماید کہ بعضے برانند کہ آذار۔ نیمہ بودن آفتاب در برج حوت و نیمہ در برج حمل است و بقول بعضے بودن آفتاب در برج حوت کہ بہندش چیت نامند و این ماہ اوّل بہار است از سال رومیان و بقول صاحب انند ماہ ششم است از سال رومی۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات۔ موسم بہار کے پہلے مہینے کا نام ہے رومیون کے سال سے جس مہینے مین آفتاب برج حوت مین ہوتا ہے۔ ہند مین اسکو پھاگن کہتے ہین۔

آذارفیون | (اصطلاح) بقول صاحب برہان بفتح ہمزہ وضم تحتانی وسکون فا و نون نوعے از زبد البحر است و آنرا کف دریا نیز گویند۔ صاحب انند نیز ذکر این کردہ است بحوالہ ہفت قلزم۔ (اُردو) سمندر جھاگ۔ سمندر پھین (مذکر) بقول آصفیہ وہ کف جو دریاے اعظم کے کنارون پر جم جم کر خشک ہو جاتے ہین۔ کف دریا تیسرے درجہ مین گرم و خشک ہے دواؤن مین کام آتا

آذارطوس | (اصطلاح) بقول صاحب انند بضم طاے حطی وسکون واو و سین بے نقطہ نام حکیمیست کہ مادر عذرا را با وی بزنی دادہ بودند صاحب انند ہم ذکر این کردہ است (عنصری ۵) پدر دا[د] بودش گہ کودکی ؛ بآذارطوس آن حکیم ذکی ؛ (اُردو) ایک حکیم کا نام جسکی عورت عذرا کی مان تھی۔

آذر بقول صاحب برہان. اگرچہ این لغت بطریق مفرد و مرکب بنا بر مشہور بفتح ذال نقطہ دار است لیکن صاحب فرہنگ جہانگیری بضم ذال نقطہ دار تصحیح کردہ و شرحے بسیار طولانی بران نوشتہ است مجملاً (۱) بمعنی آتش است کہ بعربی نار خوانند و (۲) نام فرشتہ نیز ہست کہ موکل آفتاب است و امور و مصالحے کہ در روز آنہ ماہ واقع شود با وتعلق دارد و (۳) نام ماہ نہم بود از سالہاے شمسی و آن مدت بودن آفتاب است در برج قوس (**مولف گوید** کہ ماہ اول از سال فصلی کہ در دکن رائج است و بیست و نہ یوم دارد) و (۴) نام روز نہم باشد از ہر ماہ شمسی و بموجب رسمے کہ میان فارسیان مقرر است کہ چون نام روز با نام ماہ موافق آید آنروز عید گیرند و جشن سازند و درین روز ازین ماہ عید کنند و آتش خانہا را بروبند و مزین گردانند و درین روز نیک است ناخن چیدن و موسترون و بہ آتش خانہ رفتن و (۵) کنایہ از عشق ہم است. صاحب جہانگیری فرماید کہ آذر میان عوام بفتح ذال منقوطہ اشتہار دارد و آنچہ ارباب رصد و تنجیم مرقوم کلک تحقیق گردانیدہ اند بضم ذال منقوطہ است۔ چنانچہ در مجالس العشاق از احوال شیخ آذری نوشتہ کہ شیخ آذری بزرگ بود و اشعار خوب دارد و باتفاق شیخ صدرالدین رواص در مشہد مقدسہ رضویہ علی ساکنہا الصلوۃ والتحیہ بدیدن مرزا الغ بیگ رفتہ ۔ و مرزا اول از شیخ صدرالدین پرسید کہ شما رواس بسین یا رواث بثائید شیخ عرض نمودہ کہ ما رواص بصاد ایم میرزا گفتہ کہ شما آنہم نبودہ اید چہ رواص بصاد در کلام عرب نیامدہ بعد ازان از شیخ آذری سوال کرد کہ آذری چہ نوع تخلص است شیخ در جواب گفت کہ بندہ در آذر ماہ متولد شدہ آذری بجہت آن تخلص کردہ ام مرزا فرمود شما شاعرے بیش

نبوده اید چه آذر بضم ذال است و بفتح نیامده - آذری در بدیهه گفته که ذال آذر ماه سالها در مقام
ذل وخواری گذرانیده چنانچه پشتش دو تا گردیده نزدیک بدان شده که لیت وکسرش واقع
شود و بمقام شعور وادراک رسیده قائم گشته وپشت راست کرده. مرزا از بدیهها وخوش آمده
و بایشان صحبت داشته - وفقیر حقیر که راقم این حروفم پیرے از پارسیان که در دین زردشت
بود دیدم که جزوے چند از کتاب ژند وستا داشت چون مرا رغبت وشغفت تمام بجمیع لغات
فرس بود ودر فرس از ژند وستا لغتے کتابے معتبر نیست بجهت تحقیق لغات با او صحبت میداشتم
واکثر لغات که در خاتمهٔ این کتاب از ژند وپاژند وستا نقل شده از تقریر آن زردشت است
واو هرگاه قرارت ژندمی نمود وباین لغت که میرسید آذر بضم دال غیر منقوطه میخواند ومی گفت
که در کتاب ژند وپاژند وستا این لغت بذال منقوطه نیامده وهر لغتے که دران لفظ آذر بود چون
آذرآباد وآذرآبادگان وآذرافروز وآذربرزین وآذرخش وآذرگون وامثالها همه را بضم
دال مهمله می خوانند پس معلوم که این لغت بضم دال یا ذال منقوطه آمده ویا میتوانند بود که هردو
صحیح باشد وبفتح ذال منقوطه خود بهیچ وجه درست نیست لیکن اکثر شعرا مثل حکیم انوری وحکیم خاقانی
وکمال اسمعیل وغیرهم آذر بفتح ذال منقوطه را قافیه ساخته اند بهر حال این لغت چار معنی دارد
(همان که بقول برهان گذشت. مولف) صاحب ناصری هم ذکر این می کند وصاحب رشیدی
برضمهٔ ذال منقوطه اصرار دارد وفتح را غلط شمارد - صاحب سروری اگرچه صراحت اعراب نکرده
ولیکن طرز بیانش فتح ذال را ظاهر کند وبذیل معنی سوم گوید که بضم ذال نیز بنظر رسیده وتحقیق
صاحب جهانگیری را هم ذکر کند که بضم است - بهار گوید که آذر بفتح ذال - آتش وبالفظ برکردن

بمعنی روشن کردن مستعمل و بقول صاحب مویدالفضلا بحوالۂ شرف نامہ (۶) آتشکدہ۔ (۷) نام عم ابراہیم علیہ السلام۔ (۸) کثر طبع۔ **مولف** گوید کہ معنی ہشتم قابل غور است۔ وجز این نباشد کہ مقصود انگفتگی طبع باشد کثر طبع چہ چیز است متحقق نشد اگر کثر را بہ شین مثلثہ کشر خواندہ شود۔ آن زرم خندیدن وتبسم کردن مرد و دندان آشکار کردن است وبس۔ (انوری ۵۱) ساغرش پر بادۂ رنگین چنان آید بچشم ٭ کز میان آب روشن بر فرزدی آذرے ٭ (مسعود سعد سلمان ۵۳) اے ماہ رسید ماہ آذر ٭ برخیز و بدہ مُے چو آذر ٭ (ولہ ۵۴) اے خردمند سرو تابان ماہ ٭ روز آذر مُے چو آذر خواہ ٭ (**اردو**) (۱) آگ۔ آتش (مونث) بقول امیر اُردو مین آذر بھی مستعمل ہے بمعنی آتش (غالب ۵) ہے ننگ سینہ دل اگر آتش کدہ نہو ٭ ہے عار دل نفس اگر آذر فشان نہین ٭ (۲) ایک فرشتہ کا نام جو آفتاب کا موکل ہے۔ (۳) سال شمسی سے نوین مہینہ کا نام۔ (۴) ہر ماہ شمسی سے نوین دن کا نام۔ (۵) عشق (مذکر) (۶) آتشکدہ مذکر (۷) ابراہیم علیہ السلام کے چچا کا نام۔ (۸) طبیعت کی شگفتگی۔ (مونث)۔

آذر آباد (اصطلاح) بقول صاحب بہار آتشکدۂ تبریز است ومعنی ترکیبی آن معمورۂ آتش باشد چہ آذر۔ آتش است وآباد معمورہ را گویند و (۲) نام معمورۂ شہر تبریز است وبقول صاحب بحر عجم این را آذربایگان نیز گویند۔ صاحب جہانگیری ہم ذکر این می کند۔ (**اردو**) آتشکدۂ تبریز (۲) شہر تبریز (مذکر)۔

آذر آبادگان (اصطلاح) بقول صاحب برہان باکاف فارسی بالف کشیدہ و بہ نون زدہ (۱) نام شہر تبریز و (۲) نام آتشکدۂ تبریز است گویند چون در تبریز آتشکدہ بسیار بودہ است بنابران بدین نام موسوم شدہ است۔ صاحبان

بحر وناصری وجہانگیری ورشیدی ذکر این کردہ
اند صاحب سروری فرماید کہ آذر آتش باشد و
بادگان وبایگان خازن وحافظ پس معنی آن
بیت النار باشد چون در آذربایجان آتش کدہ
بسیار بودہ آنرا نیز آذربادگان گویند۔ (نظامی
سے) وزانجا بتدبیر آزادگان ⁂ بیامد سوے
آذرابادگان ⁂ صاحب جہانگیری راست کہ
آذرآباد و آذرآبادگان و آذربادگان و آذر
بایگان۔ این ہرچہار لغت مترادف اند (فردوسی
سے) بیک ماہ در آذرآبادگان ⁂ ببودند شاہان
آزادگان ⁂۔

آذرآبادگون (اصطلاح) بقول صاحب
برہان بسکون واو ونون (۱) آتشگاہ (۲)
گلخن حمام وبقولش گلخن آتشگاہ حمام است۔
(۳) کورہ آہنگری وامثال آن را گویند۔
صاحبان بحر وموید ذکر این می کنند (اردو)
(۱) آتشکدہ (مذکر) دیکھو آتشکدہ و آتشگاہ۔
(۲) حمام کا چولھا۔ مذکر۔ (۳) بقول صاحب
(مع) لہارون کی بھٹی اور تنور۔

آذرِ آبتین (اصطلاح) باضافت مالع۔
صاحب رشیدی بضمن لفظ آذر گوید کہ فارسیان
راہفت آتشکدہ بود کہ ہرکدام بیکے از کواکب
سبعہ منسوب میداشتند وبخورے کہ متعلق بدان
کواکب بود دران می سوختند۔ (۱) آذرمہر۔
(۲) آذرنوش کہ نوش آذر نیز گویند (۳) آذر
بہرام (۴) آذرآبتین (۵) آذرخرزین کہ آذر
خورداد و آذرخراد نیز گویند (۶) آذرزردہشت
(۷) آذربرزین۔ پس ازین ہفت آذر این
چارمی آذر است **مولف** گوید کہ آبتین پدر
فریدون است کہ گذشت ومعلوم میشود کہ این
آتشکدہ بنام او موسوم۔ شارح رشیدی گوید
کہ آذرآبتین در جہانگیری وبرہان قاطع و
برہان جامع (آذرآبیین بدو تحتانی ونون)
است وصاحب سراج گوید کہ درینصورت اگرچہ

نوشتہ کہ منسوب بہ آبتین پدر فریدون است تصحیف باشد بای حال در بعض اسمار این ہفت آتشکدہ اختلاف صاحبان لغت کہ پیدا است تفصیلش بجاے خود بیاید۔ (**اردو**) وہ آتشکدہ جو فریدون کے باپ (آبتین) کے نام سے منسوب تھا۔ جسکا درجہ چوتھا ہے۔

آذرِ آخرین (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب شمس اللغات کہ بذیل آذر خورداد ذکر کند مرادف آذر خورداد است۔ مخفی مباد کہ ہفت آتشکدہ را ذکرے کہ در (آذر آبتین) بقول صاحب رشیدی گذشتہ است در سلسلہ آن آذر خورداد بضمن آذر خرزین بر نمبر (۵) است و سلسلہ کہ صاحب جہانگیری بذیل لفظ (آذر) بیان فرمودہ است حسب ذیل است (۱) آذر مہر۔ (۲) آذر نوش۔ (۳) آذر بہرام۔ (۴) آذر آبین۔ (۵) آذر خرزین۔ (۶) آذر برزین (۷) آذر زر دشت و او بر (آذر خورداد) گوید کہ آتشکدۂ پنجم باشد و آنرا خرزین نیز نامند پس متحقق شد کہ آذر خورداد باختلاف نام دیگرش آتشکدۂ پنجم است و وجہے نیست کہ این را (آذر آخرین) گفتہ شود زیراکہ (آذر آخرین) بحسب سلسلۂ بیان رشیدی (آذر برزین) باشد و بر وفق بیان جہانگیری (آذر زردشت) اما ہیچیک از صاحبان لغت آذر برزین و آذر زردشت را مرادف (آذر آخرین) نہ نوشت و بجز شمس اللغات ذکر این در لغات دیگر ہم یافتہ نشد۔ بخیال **مولف** میرسد کہ ہمان آذر خرزین یا خرزین باشد کہ از غلطی کتابت شمس اللغات (آذر آخرین) شد واللہ اعلم۔ (**اردو**) ایک آتشکدہ کا نام جسکو فارسیون نے آذر خورداد بھی کہا ہے۔ پانچوان آتشکدہ۔

آذرِ آفزا (اصطلاح) باضافت رابع والف ثانی ہم ممدودہ۔ بقول صاحب جہانگیری کہ بضمن آذر افروزمی نویسد مرادف آذر افروز

وآذر افزاست کہ می آید۔

آذر آیین (اصطلاح) صاحب برہان گوید کہ بکسر یاے حطی وسکون تحتانی و نون۔ نام آتشکدۂ چہارم است گوید کہ عجمیان را ہفت آتشکدہ بود بعدد ہفت کوکب (۱) آذر مہر۔ (۲) آذر بہرام۔ (۳) آذر نوش۔ (۴) آذر آیین۔ (۵) آذر خرین۔ (۶) آذر برزین۔ (۷) آذر زردشت۔ مولف این ہفت آتشکدہ را بحوالۂ بیان صاحبان لغت بر سہ مقام ذکر کردہ است یعنی بر لفظ (آذر آبتین) سلسلۂ بیان شدہ است کہ صاحب رشیدیش ذکر کرد و بر لفظ (آذر آخرین) سلسلۂ بیان صاحب جہانگیری رقم پذیرفتہ وحالا درین مقام سلسلۂ بیان فرمودہ صاحب برہان مذکور شد وظاہر است کہ نہ صرف در مراتب اختلاف است بلکہ در الفاظ ہم۔ کہ از تحقیق آن بر مقام ہر یکے بحث میشود پس آذر آیین را صاحب جہانگیری ہم آتشکدۂ چہارم گوید کہ بذیل لفظ (آذر) نوشتہ است۔ وصاحب ناصری باتفاق ہر دو می فرماید کہ بعضے ہمین را آذر آبتین نوشتہ اند وصاحبان بحر و موید و شمس متفق از برہان۔ حاصل اینست کہ این و آذر آبتین یکے است و در رتبۂ چارمی ہمہ را اتفاق است۔ (اردو) دیکھو آذر آبتین۔

آذر افروختن (استعمال) مرادف معنی حقیقی آتش افروختن است کہ بجاے خود برنمبر (۱) گذشت۔ اگرچہ این را مرادف دیگر معانی آتش افروختن توان گرفت ولیکن سند استعمال بنظر مولف نیامد۔ (خاقانی ۵) منم آن مرغ کا ذر افروزد ٭ خویشتن را در آذر اندازد (اردو) دیکھو آتش افروختن۔

آذر افروز (اصطلاح) بقول صاحب برہان مرادف معنی اول وچہارم آتش افروز است کہ گذشت یعنی ظرف خاص ونام مرغے وبقول صاحب بحر عجم مرادف ہر چہار معنی۔ آتش افروز

صاحب جہانگیری گوید کہ مرادف معنی اوّل و
سوم وچہارم - آتش افروز است واو برلفظ
آتش افروز ہم ہمین سہ معنی را بیان کردہ بود۔
صاحب ناصری برلفظ (آذر فروز) ذکر این ہم
کردہ ومعنًا با برہان متفق واز کلام خاقانی سند
گیرد (س) منم آن مرغ کاذرافروزد ؛ خویشتن
را در آذر اندازد ؛ صاحب رشیدی ہم زبان
برہان وصاحب شمس متفق با جہانگیری۔ **مؤلف**
گوید کہ سند ناصری (مرغ آذرافروز) راست ؛
(آذرافروز) راکہ کنایہ از مرغ مذکور باشد۔ **مؤلف**
ہمین سند را بر مصدر (آذرافروختن) نشان دادہ
است وبلحاظ مصدر مذکور آذرافروز ہم صیغہ امر
است وہم اسم فاعل آن - (**اردو**) دیکھو آتش
افروز اور آتش افروختن -

آذرافزا (اصطلاح) بقول صاحب برہان
بازای نقطہ دار بالف کشیدہ یعنی آذرافروز است
کہ آتش افروز باشد وآن از مخترعات جالینوس است

مؤلف گوید کہ طرز بیان صاحب برہان از برای
این لفظ - انحصار معنی اوّل آتش افروز می کند۔
وصاحب بحر عجم این را مرادف (آذرافروز) می
فرماید کہ بقولش مرادف ہر چہار معنی آتش افروز
باشد۔ صاحب رشیدی آذرافزا وآذرفزا را
بمعنی اوّل وچہارم مرادف آتش افروز گیرد و
صاحبان جہانگیری وشمس این را مرادف
آذرافروز دانند۔ **مؤلف** گوید کہ ہندیان
فرہنگ نگار کارے کردہ اند کہ بدون سند استعمال
اہل زبان منزلتے پیدا نمی کند۔ مؤلف ادرین
خصوص با صاحب برہان اتفاق است وبس -

آذرباد (اصطلاح) بقول صاحب برہان
با بائے ابجد بالف کشیدہ وبدال زدہ نام یکے
از موبدان ودانشمندان بودہ است۔ صاحب
رشیدی این را مرادف آذرآبادگان وآذر
بادگان وآذر بایگان نویسد وصاحبان اندو
بحر عجم را با صاحب برہان اتفاق است (**اردو**)

ایک دانشمند کا نام ہے۔

(الف) **آذر بادگان** (اصطلاح) (الف)
(ب) **آذر بایجان** بقول صاحب برہان
(ج) **آذر بایگان** با کاف فارسی بالف
کشیده و بنون زده۔ (۱) نام آتشکده بود که به تبریز بنا کرده بودند و معنی ترکیبی آن نگاه دارنده و محافظ و خازن آتش بود چه آذر بمعنی آتش و بادگان بمعنی نگه دارنده و خزانه دار و حفظ کننده باشد و معنی مجازی آن آتشخانه است و بعربی بیت النار خوانند۔ و (۲) نام شهر تبریز نیز هست صاحب رشیدی آذر آبادگان و آذر آباد و آذر بادگان و آذر بایگان را مرادف یکدیگر داند۔ و می فرماید که ولایت مشهور که پاے تخت آن تبریز است و آذر بیجان بروزن عندلیبان معرب آن و معنی ترکیبی آن آتش آباد و چون دران آتشکده ہا بسیار بود بدین نام موسوم شد۔ و نام آتشکده ایست که در شهر تبریز بنا کرده بودند بنابرین شهر تبریز را نیز گویند و در خاتمه کتاب اے جامع رشیدی نقل کرده که چون اغور از حدود شروان حرکت کرد و به ازان و موغان در آمد فصل تابستان بود و ہوا در غایت گرمی۔ بودن آنجا متعذر بوده بکوہاے ییلاق انجا رفتند بعزیمت آنکه چون زمستان آید باز گردند و آن ولایت بگیرند و در مدت ییلاق تمام ولایت آذر بایجان گرفتند و اسپان در مرغزار آ و جان ببستند۔ اغور فرمود که ہمه جمع شوند و ہر یک دامنے خاک بیارد و آنجا پشته سازند و خود یک دامن خاک بیاورد و بریخت و چون خود خاک آورد از لشکریان ہر یک دامنے خاک بیاورد و بریخت پشتۂ بزرگ شد نام آن آذر بایگان کرد چه آذر بترکی بلند و بایگان جاے تونگران و محتشمان۔ صاحب برہان برلفظ (ج) ہمین تفصیل را بیان میکند و (الف و ج) را مرادف یکدیگر داند و ذکر (ب) نکرده است۔ صاحب جہانگیری ہم آذر آباد۔ و

آذر آبادگان و آذر بادگان و آذر بایگان را مترادف می گوید۔ (اثیرالدین اخسیکتی ؎) ارمغان فتح آذر بایگان شعر من است ٭ گرچہ شعری راچاے ارمغان نتوان گرفت ٭ (اردو) (۱) ایک آتشکدہ کا نام جو تبریز میں بنایا گیا تھا۔ (۲) شہر تبریز کا بھی یہی نام ہے۔

آذرباس (اصطلاح) بقول صاحب محیط اعظم لفظ عبرانی است نام دوائے۔ شیخ گفتہ کہ این صمغ سداب بری است و گویند جبلی و گویند غیر آنست۔ صاحب محیط ہمین لفظ را ذیل ثافسیا ہم ذکر کردہ گوید کہ بیخ بری است (الخ) اطبار فارس استعمال این لفظ می کنند یعنی در فارسی گرفتہ شدہ۔ (اردو) پہاڑی سداب کا گوند سداب فارسی زبان کا لفظ ہے دکن مین اسی نام سے بولا جاتا ہے۔

آذر برزین (اصطلاح) باضافت راج بقول صاحب برہان نام آتشکدہ ششم است۔ کہ در فارس برزین نام شخصے از خلفاے ابراہیم زردشت ساختہ بود و بعضے گویند روزے کیخسرو سوار بود و میرفت ناگاہ صداے رعد بہم رسید چنان ہیبت کہ کیخسرو خود را از اسپ انداخت۔ و دران اثنا صاعقہ افتاد و بر زین اسپ او خورد زین افروختہ گردید و دیگر نگذاشتند کہ آن آتش فرو نشیند و ہمانجا آتشکدہ ساختند و آذر برزین نام کردند۔ صاحب رشیدی ذکر این بضمن لفظ آذر می کند و فرماید کہ برین تقدیر بفتح با بود و مشہور بضم باست (شرف شفروہ گوید ؎) ستمگارا بیا سوز دل من ٭ ببین گر آذر برزین ندیدی ٭ اما از بعضے اشعار ظاہر میشود کہ بحذف لفظ آذر (برزین) نیز آمدہ و شاید بکثرت استعمال جزو اسم انداختہ باشند و در حاشیہ رشیدی مرقوم است کہ سروری و بہار نیز آذر برزین بضم با گفتہ اند و فتح را بہ حسین وفائی نسبت کردہ با توجیہ ثانی و در برہان جامع بفتح

نوشتہ ظاہرا وجہ ضم آنکہ برزین ماخوذ از بُرز بالضم بمعنی شکوہ و بلندی و بلند باشد باضافۂ یا و نون و یحتمل کہ از بَرز بالفتح باشد کہ بمعنی زیبائی و بلند است پس مفتوح بود بہر تقدیر در مشہور گفتن ضمّ با ۔ نظر است ۔ کما قال صاحب السراج چہ برزین را رشیدی خود بش و دیگران بفتح با آوردہ اند و اشعار نیز مثبت فتح اند ۔ یوسفی عروضی گوید (ﮯ) بگہ رفتن آن ترک من اندر زین شد ؛ دل من زان زین آتشکدۂ برزین شد ؛ **مؤلف** گوید کہ صاحب شرح رشیدی خیال نفرمودہ است کہ درین شعر بُرزین بضم با خواندن ہم قافیہ را نقصانے نمی بخشد پس این شعر سند ضمّہ با چگونہ شد ۔ فتامل ۔ صاحب جہانگیری ذکر این کردہ است (مسعود سعد سلمان ﮯ) درد دل در دیدۂ من روز و شب ؛ آذر برزین بود و رود گنگ ؛ صاحب سروری گوید کہ یکے از ائمۂ دین ابراہیم زردشت بُرزین بضم با نام داشت ۔ و این آتشگاہ

را ساخت ۔ سروری بحوالہ حسین وفائی اشارہ بہمان واقعۂ صاعقہ ہم می کند کہ گذشت ولیکن آن را معتبر نہ پندارد ۔ و از کلام فردوسی سند گیرد کہ موید قول اول اوست ۔ (ﮯ) یکے آذرے ساخت برزین بنام ؛ کہ با فرہی بود و با رائے و کام ؛ **مؤلف** گوید کہ در وجہ تسمیہ (آذر برزین) دو قول است کہ مذکور شد و در حرکت با ہم دو قول است ۔ صاحب برہان کہ فتح گفتہ در لفظ (برزین) ہم بر فتح قائم است ۔ و گوید کہ نام یکے از ائمۂ دین ابراہیم زردشت است کہ آتشکدہ ساخت و صاحب سروری بر لفظ (برزین) ہمین معنی ضمّہ با را پیش کند صاحب ناصری در حرکت اول لفظ (برزین) با برہان اتفاق دارد ۔ و صاحب دری و پہلوی ذکر آذر برزین کند و از حلیۂ لفظ ساکت ۔ اما صاحب برہان جامع کہ ہم صاحب زبان است در فتح اول لفظ برزین ہم صفیر صاحب برہان است ۔

پس فیصلۂ این بر غلبہ شد و فتح برہان قائم ماند۔
بہار بضم با ذکر این کردہ و بنیادش معلوم۔ صاحب
شمس از حلیہ ساکت وبے معنی تازہ را بدون سند
ذکر کردہ است یعنی گوید کہ (۲) نام مردے پہلوان
بمعنی ہمچو آتش برزین یعنی در سواری گرم۔ بالجملہ
آذر این از ہفت آتشکدہ ہا۔ باتفاق برہان و
جہانگیری ششم است وبقول صاحب رشیدی ہفتم۔
(اردو) ایک آتشکدہ کا نام یہ سات آتشکدون
سے چھٹا ہے۔ (۲) ایک پہلوان کا نام جو سواری
مین بہت تیز اور چالاک اور مشاق تہا۔

آذر برفروختن (استعمال) مرادف
آتش برفروختن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی
بذیل لفظ آذر و مصدر برافروختن سندے از
کلام انوری آوردہ است۔ (ص) ساغرش
پر بادۂ رنگین چنان آید بچشم ٭ کز میان آب
روشن برفروزی آذرے ٭۔

آذر برکردن (استعمال) بمعنی آتش
روشن کردن است چنانکہ جمال الدین سلمان
گوید (ص) تا سپند شب بسوزاند بدفع چشم بد ٭
صبحدم زین مجمر فیروزہ بر کرد آذرے ٭ بہار
بذیل لفظ آذر فرماید کہ با لفظ برکردن مستعمل۔
و صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این کردہ است۔
(اردو) آگ روشن کرنا۔ (امیر اللغات)

(۱) آذر بو
(۲) آذر بویہ (اصطلاح) بقول صاحب
برہان نمبر (۱) بروزن
نازک خو۔ گل اشنانست و زرد رنگ می باشد
و بوتہ آن پر خار است و بیخ آنرا گلیم شوے
گویند و بعربی قلار خوانند وبعضے گویند کہ آذر بو
بیخ خاریست و گل زردے دارد و شیرازیان
چوبک اشنانش گویند۔ صاحب سروری ذکر
این کردہ است و گوید کہ این مرادف آذر بویہ
باشد۔ صاحب رشیدی فرماید کہ آذر بو و آذر
بویہ را بعربی قلام خوانند و مرادف یکدیگر است
و صاحب جہانگیری را در ترادف باہر دو اتفاق

داومی فرماید که بتازیش قلار نامند امّا صاحب برہان برنمبر (۲) می نویسد که بفتح باے حطّی گل اشنانست وبعضے گویند بیخ زعفرانست و بعضے دیگر گفته اند که بیخ خاریست که شیرازیان چوبک اشنان خوانند وبخور مریم نوعے ازانست گویند اگر زنے آبستن نشود قدرے ازان بخور برگیرد آبستن گردد صاحب محیط اعظم برلفظ آذربو ذکر فلار و قلار ہم می کند وبیانش بسیار مفصّل۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک پھول ہے جسکو اشنان کہتے ہین اور نام زعفران کی جڑ کا اور نام ایک خاردار گھاس کی جڑ کا جو سرخ ہوتی ہے اوراہل فارس اسکو چوبک اشنان بھی کہتے ہین۔ صاحب محیط اعظم نے لفظ (ہاتھا جوڑی) پر ذکر کیا ہے کہ یہ لفظ زبان ہندی کا ہے۔ بخور مریم کا ترجمہ اور صاحب آصفیہ (ہاتھا جوڑی) کی نسبت فرماتے ہین کہ ایک مشہور پودے کا نام ہے۔

آذر بہرام (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب برہان نام آتشکده سوم است از جملۂ ہفت آتشکدۂ فارسیان۔ ومجموع در آذر آیین گفته شد وعجب است که خود صاحب برہان برلفظ آذر آیین این را بمرتبۂ دوم نوشته۔ صاحبان جہانگیری وشمس ورشیدی و ناصری و انند بالاتفاق ذکر این می کنند وبصراحت می نویسند که این آتشکدۂ سوم است۔ مولّف خیال میکند که از شاه بہرام یا بہرام فلک منسوبش کرده اند۔ چنانکه صاحب رشیدی بذیل آذر آیین اشاره بدان کرده است۔ (اُردو) فارسیون کے سات آتشکدون سے تیسرے آتشکده کا نام ہے۔

آذر پرست (اصطلاح) بباے فارسی مفتوح۔ بقول صاحب بحر عجم مرادف آتش پرست باشد بمعنی اوّل آن۔ صاحب موید الفضلا گوید که این مرادف آتش پرست است کذا فی الادات وآتش پرستان قوم موسی پیغمبر اند علیه السلام واللہ اعلم

واین مغلطۂ ایشان ازانست کہ موسیٰ علیہ السلام
انّی انا اللہ از آتش شنید ایشان پنداشتند
کہ ہمین آتش خداست و وجہے معقول نیز یافتند
ایشان بزعم خویش وآن آنست کہ از طبائع
اربع است واعلےٰ عناصر ہمین آتش است۔
پس آتش خداے باشد و ہرگاہ کہ از موسےٰ
علیہ السلام آنچنان شنیدند آن گمان ایشان
رایقین شد۔ یضل بہ کثیراً ویہدی بہ کثیراً۔ صاحب
شمس ہم این رامرادف آتش پرست گوید۔

آذر پژوہ (اصطلاح) بقول صاحب ناصری
نام حکیمے فرزانہ بودہ درعہد انوشیروان ازشاگردان
بے واسطۂ بزرگ مہر کہ بوزجمہر معرب آنست و
او بخواہش انوشیروان بر رسالۂ زورۂ ابراہیم
زردشت کہ بزبان پہلوی بود شرحے نوشتہ۔
صاحب ناصری گوید کہ آن رسالہ اینک درکتب
من حاضر است۔ صاحب انند ہم ذکراین کردہ است
(اردو) ایک حکیم کا نام جس نے نوشیروان
کی فرمایش سے ابراہیم زردشت کی کتاب پر
شرح لکھی تھی۔

آذرپیرا (اصطلاح) بقول صاحب برہان
بکسر باے فارسی وسکون تحتانی وراے بے نقطہ
بالف کشیدہ (۱) خادم وخدمتگار آتشکدہ
راگویند۔ صاحبان انند وبحر ہم ذکراین مےکنند
بقول صاحب ناصری (۲) محافظ آتشکدہ ہم۔
(اردو) (۱) آتشکدہ کا نوکر۔ خدمتی۔ (۲)
آتش کدہ کا محافظ۔

آذرخُرّاد (اصطلاح) باضافت رابع۔
بقول صاحب رشیدی کہ بضمن لفظ آذر گوید
مرادف مخفف آذرخرداد است کہ می آید۔

آذرخُرداد (اصطلاح) باضافت رابع
بقول صاحب برہان بضم خاے نقطہ دار نام
آتشکدۂ شیراز وبعضے آتشکدۂ پنجم می دانند۔ و
بواو معدولہ ہم نوشتہ۔ و (۲) نام یکے از موبدان
و دانشمندان ہم ہست کہ این آتشکدہ او ساختہ

بود و (۳) نام ملکے است باعتقاد فارسیان۔
کہ بمحافظت ہمہ آتشکدہ ہا مامور است۔ صاحب
برہان ہمین آتشکدۂ پنجم را بضمن لفظ آذر آیین۔
بنام آذر خزین ذکر کردہ است وصاحب جہانگیری
ہم بضمن لفظ (آذر) وصاحب ناصری ہم ذکر
این کردہ است۔ و بر دو معنی اوّل الذکر متفق۔
(فرخی ؎) پدر و مادر سخاوت وجود ٭ ہر دو
دانند شاہ را داماد ٭ پیش دو دست او سجود
کنند ٭ چون مغان پیش آذر خرداد ٭ صاحبان
انند و بحر عجم ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب شمس
باتفاق ہر سہ معانی گوید کہ این را آذر آخرین
نیز نامند۔ (فرخی ؎) ہمہ بیابان از ان
روشنائی آگہ شد ٭ چو جان آذر خورداد و آذر
خرداد ٭ مرتبۂ پنجم این بالاتفاق متحقق است۔
(اردو) (۱) زردشتیون کے سات آتشکدون
سے پانچوین آتشکدہ کا نام۔ (۲) ایک زاہد
اور دانشمند کا نام۔ (۳) ایک فرشتہ کا نام جو
فارسیون کے عقیدہ مین آتشکدونکا محافظ ہے۔

آذر خرزین (اصطلاح) باضافت رابع
صاحب رشیدی بذیل لفظ آذری فرماید کہ
ہمان آتش خرداد است کہ گذشت دیگر کسے
از اہل لغت ذکر این نہ کردہ است **مؤلف**
گوید کہ خرزین را اگر از قبیل برزین خیال کنند
امر آخر است بخیالم می رسد کہ غلطی کتابت
خزین را خرزین کردہ باشد واللہ اعلم۔

آذر خُزین (اصطلاح) باضافت رابع۔
بضم خاے شخذ۔ بقول صاحب برہان نام آتشکدۂ
پنجم است از جملہ ہفت آتشکدۂ فارسیان و
آن مفصل در تحت لغت (آذر آیین) نوشتہ
شدہ و باتفاق اکثر مرادف آذر خرداد کہ گذشت۔
صاحب ناصری فرماید کہ این آتشکدۂ ششم است۔
وصاحب انند با ناصری متفق۔ صاحب جہانگیری
ہم آتشکدۂ ششم گوید ولیکن خورداو بذیل لفظ
آذر این را بر نمبر (۵) بیان کردہ وبر (آذر خورداد)

نویسد کہ این آتشکدہ پنجم است و آنرا (آذر
خزین) نیز نامند مختصر اینست کہ اکثر اہل لغت
بالاتفاق (آذر خورداد) را آتشکدہ پنجمین گفتہ
اند و ہمہ را باین اتفاق است کہ (آذر خزین)
مرادف (آذر خورداد) است پس رتبۂ این پنجم
است نہ ششم۔

(۱) **آذرخش** (اصطلاح) اوّل را صاحب
(۲) **آذرزخش** برہان فرماید کہ بضم خای
نخذ و سکون شین قرشت (۱) نام روز نہم
از ماہ آذر و فارسیان این روز را مانند
نوروز مہرگان مبارک دانند و درین روز
جشن کنند و عید سازند و جمیع آتشکدہ ہا را صفا
دہند و زینت کنند و درین روز موی و ناخن
گرفتن را نیک میدانند۔ صاحب ناصری بحوالہ
شرف نامہ آذرخش را آذرزخش نویسد و میفرماید
کہ بضم ذال و خا و سکون را و شین است۔
و صاحب انند نقل آن میکند ولیکن حلیۂ بیان
کردہ ناصری متقاضی آنست کہ اوّل صحیح باشد
و در آخر غلطی کتابت رای مہملہ زائد شدہ باشد
باقی حال بعونش (۲) آتش آسمانی نیز کہ بعربی
صاعقہ خوانند و بترکی یلدرم گویند۔ صاحبان
رشیدی و جہانگیری با برہان اتفاق دارند
صاحب سروری آذرخش را بدو جا ذکر کردہ است
(الف) بمعنی صاعقہ و رعد و برق و سرما گویا
مرادف آذرخش بدال مہملہ کہ گذشت و ہمبرین
مقام گوید کہ در فرہنگ بدال مہملہ آمدہ (ب)
بمعنی روز نہم از ماہ آذر و طرز بیانش واضح است
غلطی کتابت را دخلی نیست۔ (اردو) (۱)
ماہ آذر کا نوان روز جسکو فارسیان مبارک خیال
کرتے ہین اور اس دن عید مناتے ہین (۲)
بجلی۔ (مونث)

آذر خورداد (اصطلاح) ہمان آذرخرداد
است کہ گذشت۔ صاحب جہانگیری ذکر این
کردہ است۔

(۲۰) **آذرخشا** (اصطلاح) بسکون خاے معجمہ برق باشد چنانکہ حکیم رودکی گوید (س) نباشد زین زمانہ بس شگفتے ؛ اگر برما بباردآذرخشا ؛ صاحبان لغت ذکر این نفرمودہ اند مولف خیال می کند کہ برہمون آذرخش کہ گذشت بہ ضرورت شعر الف زائد است واستعمال این با مصدر باریدن آمدہ۔ (اردو) برق۔ بجلی۔ (مونث)

آذرنگ (اصطلاح) بقول صاحب ناصری کہ بذیل آذرنگ می فرماید اصل آذرنگ است یعنی برنگ آتش بقانونے کہ درفرس متداول است یک را را حذف کردہ اند۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ذکر این کردہ است۔ (اردو) دیکھو آذرنگ۔

(الف) **آذرِ زردشت** (اصطلاح) ہر
(ب) **آذر زردہشت** دو باضافت

رابع۔ صاحب برہان الف را ذکر کند و فرماید کہ (۱) نام آتشکدہ ہفتم است از جملۂ ہفت آتشکدہ فارسیان کہ بر (آذرآیین) گذشت۔ صاحب ناصری ہمزبان برہان و سند مسعودی مروزی را پیش کردہ (س) برخیز برافروز ہلا آذر زردشت ؛ بنشین و برافگن شکم قاقم برپشت ؛ صاحب رشیدی بذیل لفظ (آذر) این را برمرتبۂ ششم نوشتہ و صاحب جہانگیری بذیل لفظ (آذر) آتشکدہ ہفتم گوید۔ صاحب شمس فرماید کہ (۲) ماہ نہم بود از سال شمسی و آن مدت ماندن نیر اعظم است در برج کمان و (۳) نام روز نہم باشد از ہر ماہ شمسی کہ فارسیان را روز عید است و مبارک۔ و (ب) بقول صاحب شمس نام آتشکدۂ ہفتم از ہفت آتشکدہ کہ پارسیان داشتہ اند (حکیم فردوسی (س) پرستندۂ آذر زردہشت ؛ ہمی رفت با ناز برسم بدست ؛ صاحب رشیدی ہم بعض لفظ (آذر) ذکر این فرمودہ است۔ (اردو) (۱) فارسیوں کے سات آتشکدوں سے ساتویں آتشکدہ کا نام۔ (۲) سال شمسی

ے نوین مہینہ کا نام (۳) ہر ماہ شمسی سے
نوین روز کا نام۔

آذرشپ (اصطلاح) بفتح شین قرشت
(۱) نام فرشتہ ایست موکل بر آتش کہ پیوستہ
درمیان آتش می باشد و (۲) بمعنی سمندر ہم
آمدہ۔ صاحب ناصری گوید کہ این ہباے عربی
مرادف آذرگشب است بمعنی فرشتہ و سروش
و (۳) برق راہم گویند معنی ترکیبی آن آتش
جہندہ است۔ صاحب رشیدی فرماید کہ (۴)
آتشکدہ را نیز گفتہ اند کہ در بلخ بنا کردہ گشتاسپ
است و سکندر آنرا خراب کرد۔ وجہ تسمیہ اش
آنکہ ہمیشہ آتش دروجہندہ و شعلہ زن بود۔
(منوچہری در صفت اسپ گوید ع) ہمچو
آذرشب در آتش ہمچو مرغابی بجوے بہ صاحب
جہانگیری نوشتہ کہ آذرشب۔ با ذال منقوطہ
مضموم و راے زدہ و شین منقوطہ و باے عجمی
مرادف آذرشپ و آذرگشپ و آذرگشسپ است
واین ہر چہار بتراوف یکدیگر بمعنی (۱ و ۲ و ۴)
متذکرہ بالا مستعمل۔ صاحب سروری بذیل لفظ
آذرشسب بحوالہ جہانگیری ذکر این کردہ است۔
(اُردو) (۱) ایک فرشتہ کا نام جو آگ کا موکل
کہا جاتا ہے۔ (۲) سمندر۔ (مذکر) بقول صاحب
آصفیہ ایک آتشی چوہا جو آگ کے اندر پیدا
ہوتا ہے اور امیر لوگ اسکی کھال کی ٹوپیان
بناتے ہین۔ جب وہ ٹوپی میلی ہو جاتی ہے
تو آگ مین ڈالنے سے اسکا تمام میل کچیل جلکر
صاف نکل آتی ہے۔ اس جانور کی صورت
گرگٹ سے بہت مشابہ ہے آگ کے باہر نہین
جی سکتا۔ (۳) بجلی۔ (مونث) (۴) ایک
آتشکدہ کا نام جسکو گشتاسپ نے بنا کیا تھا۔

آذرشسپ (اصطلاح) بقول صاحب
برہان بفتح شین نقطہ دار و سکون سین بے نقطہ
و باے فارسی (۱) نام فرشتہ ایست موکل بر
آتش و پیوستہ در آتش می باشد۔ صاحب

رشیدی این را مرادف ہمہ معانی آذرشب
گوید (سنائی ؎) آب و آذر نخواند او را آب ٭
آن صدف خواند انیش آذرشسپ ٭ صاحب
سروری و جہانگیری ہر دو بالاتفاق این را
مرادف آذرشب و آذرگشسپ فرمودہ۔

آذرشسپہ (اصطلاح) بقول صاحب
شمس مرادف ماضیہ۔

آذرشین (اصطلاح) بقول صاحب
برہان بکسر شین و سکون تحتانی و نون (۱)
سمندر را گویند و آن جانوریست کہ در آتش
متکون گردد (۲) صاحب ناصری فرماید کہ این مخفف
آذرشین است و مرادف آذرشب ہم۔
مولف گوید کہ عجب است کہ ہمان مصرع
منوچہری را صاحب ناصری بسند این آوردہ است
کہ در آذرشب بقول صاحب رشیدی گذشت
اعنی (ع) ہمچو آذرشین در آتش ہمچو مرغابی
بجوی ٭ و بس تعجب از صاحب رشیدی است
کہ ہمین یک مصرع را بذیل آذرشین و آذرشب
آوردہ و صاحب سروری ذکر این باہمین سند
کردہ است۔ (اردو) سمندر (مذکر)۔

آذرطوس (اصطلاح) بقول صاحب
برہان بضم طای حطی و سکون واو و سین مہملہ
مرادف و مخفف آذارطوس است کہ گذشت

آذرفروز (اصطلاح) بقول صاحب
برہان بکسر فا بمعنی آذرافروز است کہ گذشت
اما صاحب برہان آذرافروز را ہم بمعنی ظرف
خاص گرفتہ و ہم بمعنی ققنس و لیکن بر این
مقام صرف از معنی اول ذکر کند۔ صاحبان
رشیدی و ناصری معناً در ہر دو فرقے نکردہ اند

آذرفزا (اصطلاح) بقول صاحب
برہان بکسر فا مرادف ہمان آذرافزا است
کہ گذشت۔ صاحب سروری ہم ذکر این کردہ
و سندے آوردہ (؎) نفس را بعذرم چراغ
کرد ٭ چو آذرفزا آتشم تیز کرد ٭۔

(۱) **آذرفشان** (استعمال) اول صیغہ
(۲) **آذرفشاندن** امر و اسم فاعل دوم
باشدکہ مرادف آتش فشاندن است کہ گذشت و آذرفشان مرادف آتش فشان۔ (اردو) آذرفشان زباندانان اردو کے کلام مین موجود ہے (غالب ؎) ہے تنگ سینہ دل اگر آتشکدہ نہ ہو ٭ ہے عار دل نفس اگر آذرفشان نہیں ٭ جناب امیر نے لفظ آذر کے ذیل مین اسکا ذکر فرمایا ہے۔

آذرفیون (اصطلاح) بقول صاحب جامع اللغات کف دریا کہ بعربی آزا زبد البحر گویند۔ (اردو) بقول صاحب موصوف سمندر جھاگ۔ (مذکر)۔

آذرکدہ (اصطلاح) بقول صاحب آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف آتشکدہ باشدکہ گذشت۔

آذرکردن (مصدر اصطلاحی) مرادف آتش کردن باشد وسندش در لفظ آذرگون مذکور است صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ۔

آذرکیش (اصطلاح) بقول صاحب برہان بکسر کاف عربی وسکون تحتانی وشین قرشت۔ (۱) آتش پرست را گویند وبقول صاحب ناصری (۲) دین آتش پرستی ہم۔ صاحبان رشیدی و [illegible] پہلوی وسروری با برہان در معنی اول متفق وصاحب جہانگیری ہم کہ یا را یاے مجہول گوید۔ (اردو) (۱) آگ کو پوجنے والا۔ (۲) آتش پرستون کا دین۔

آذرکیوان (اصطلاح) بقول صاحب ناصری نام حکیمے فاضل بود از اہل پارس از گروہ سپاسیان و آذرہوشنگیان کہ از اصطخر فارس باصفہان رفتہ تحصیل علوم کردہ با میر ابوالقاسم فندرسکی معاصر و معاشر می بود و پس بسفر ہندوستان رفتہ ریاضات کشید وجمعے پیروان بہم رسانید پس از ہشتاد وہشت سال درگذشت۔

جام کیخسرو کتابے است در نظم و نثر داو سلوک و سیر خود را درو بیان کردہ براے پسر خود کیخسرو نام نگاشتہ۔ (اُردو) ایک حکیم فاضل کا نام ہے جو اہل پارس سے تھا۔

آذرگان (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلا نام شہریست۔ (اُردو) ایک شہر کا نام۔

آذرگشپ (اصطلاح) صاحب رشیدی بضمن آذرگشسپ فرماید مرادف آذرگشسب است گوید کہ آذرگشسب مخفف آذرگرشسب است

(الف) **آذرگشاسپ** (اصطلاح)
(ب) **آذرگشپ** صاحب برہان
(ج) **آذرگشسب** بر (ب) فرماید
(د) **آذرگشیب** کہ بفتح کاف

فارسی وسکون شین نقطہ دار و باے فارسی نام فرشتہ ایست موکل بر آتش و پیوستہ در آتش میباشد و مخفف (ج) ا د ج۔ بقولش۔ (۱) نام آتشکدہ گشتاسب کہ در بلخ ساختہ بود و تمام گنج ہاے خود را درانجا گذاشتہ ذوالقرنین اوراخراب کرد و گنج ہا را برداشت ومطلق آتشکدہ را نیز گویند و (۲) بمعنی برق ہم آمدہ و (۳) آتش و (۴) آتش پرست را نیز گفتہ اند۔ و (۵) نام فرشتہ ایست موکل بر آتش و پیوستہ در آتش مقام دارد ومعنی ترکیبی آن آتش جہندہ چہ آذر بمعنی آتش است وگشسپ بمعنی جہندہ وخیزکنندہ آمدہ است وامیمعنی مناسبت تمامی برق دارد وصاحب شمس بذیل (ب) ذکر معنی نمبر (۱) و (۴) کند فرماید کہ (۶) نام واضع رسم آتش پرستی ہم وبحوالہ حل اللغات گوید کہ (الف) و (ج) با معنی (۴) مخصوص و (د) را مرادف (ب) قرار دہد و صاحب رشیدی با (آذرشسپ) ذکر (آذرگشسپ) کردہ ہر دو را مرادف یکدیگر گوید و مخصوص بامعانی نمبر ۱ و ۲ و ۵ کردہ

فرماید کہ در فرہنگ بدین سہ معنی (آذرگشپ) و (آذرشپ) نیز آوردہ و بقول صاحب جہانگیری (آذرشپ) و (آذرشسپ) و (آذرگشپ) و (آذرگشسپ) ہر چہار بمعنی (۱) و (۲) و (۵) باہم مرادف۔ **مولف** گوید کہ طرز بیان اہل لغت پریشان است و حقیقت آنست کہ الف تا (د) بہر پنج معنی مرادف یکدیگراست۔ (نظامی سے) زدہ موبدش نعل زرین برآب ٭ شدہ نام آن خانہ آذرگشسپ ٭ (فردوسی سے) سوارے بکردار آذرگشسپ ٭ ز کابل سوے سام شد بر سہ اسپ ٭ (ولہ سے) ہمان اسپ تو شاہ اسپ من است ٭ کلاہ تو آذرگشسپ من است ٭ (اُردو) (۱) ایک آتشکدہ کا نام جو گشتاسپ نے بلخ مین بنایا تھا۔ (۲) بجلی۔ (مونث) (۳) آتش۔ آگ۔ مونث۔ (۴) آتش پرست۔ (دیکھو آتش پرست) (۵) ایک فرشتہ کا نام جو آگ پر موکل کہا جاتا ہے۔ (۶) آتش پرستی کے بانی کا نام۔

آذرگون (اصطلاح) بقول صاحب برہان بضم کاف فارسی و سکون واو و نون (۱) نوعے از شقائق است کہ کنارہاے آن سرخ و میانش سیاہ می باشد و بعضے گویند (۲) گیاہے است سرخ رنگ کہ درمیان آب می روید و بعضے دیگر گفتہ اند (۳) کہ نوعے از بابونہ است و (۴) گل ہمیشہ بہار را نیز گفتہ اند و معنی ترکیبی آن آتش مانند است چہ آذر بمعنی آتش و گون بمعنی مانند باشد۔ و (۵) نام اسپے ہم ہست و (۶) سمندر را ہم گویند۔ صاحب شمس صرف معنی اول و چہارم را ذکر کند و بقول صاحب ناصری مرادف آذریون بمعنی اول (قطران تبریزی گفتہ سے) ز خون و تف ہمہ روزہ دو دیدہ و دل من ٭ یکے بہ آذر ماند یکے بہ آذرگون ٭ صاحب سروری بذیل آذریون ذکر این کردہ و گوید کہ مرادف یکدیگر است۔ بمعنی گل زرد رنگ کہ در خراسان ہمیشہ بہارش

خوانند و شیراز یان خیری وگاوچشم۔ صاحب جہانگیری ہم بمعنی اوّل اکتفا کند وحلیۂ لفظ را با واو مجہول گوید۔ (حکیم سنائی ؎) کہ پنہان کرد جزایزد بسنگ خارہ آذر را ٭ کہ رویاند ہمے جز و سے زخاک تیرہ آذرگون ٭ (حکیم ازرقی ؎) بہوے خلقش ار خواہی کنی آذر چو آذر گون ٭ ثبات حزمش ار خواہی ز آذرگون کنی آذر ٭ صاحبان رشیدی وپہلوی ومویدِ بحرِ ہم ذکر این می کنند بمعنی اوّل۔ (اُردو) (۱) لالہ کی ایک قسم۔ (۲) ایک قسم کی سرخ گہانس جو پانی مین اُگتی ہے۔ (۳) بقول صاحب محیط اعظم سونہل وسونا موتی۔ مرہی۔ صاحب آصفیہ فرماتے ہین کہ بابونہ اسم مذکر ایک قسم کی بوٹی نباتات مین سے ہے جسکے پہولون کا پروردہ روغن اکثر درد وغیرہ کے کام مین آتا ہے (۴) سدابہار بقول صاحب آصفیہ ایک نبات کا نام جو ہمیشہ سرسبز اور تازہ رہتی ہے جسے گل ہمیشہ بہار بھی کہتے ہین۔ (۵) گھوڑے کی ایک قسم جسکا رنگ سُرخ ہوتا ہے اقسام کمیت سے۔ (۶) سمندر جو آگ مین پیدا ہوتا ہے۔

آذرم | بقول صاحب برہان بفتح رابع وسکون ہیم زین اسپے را گویند کہ نمد آن دیم باشد وبمعنی نمدزین ہم آمدہ (مرادف معنی اوّل آذرمہ) کہ گذشت۔ صاحب سروری ہم ذکر این فرمودہ است۔ (شمس فخری ؎) زین اسپ کتلجی شہ را ٭ ازمہ وہر بستہ آذرم ست ٭ (اُردو) خوگیر۔ نمدزین۔

آذرماہ | (اصطلاح) بقول صاحب
آذرمہ | برہان نام ماہ نہم است از سالہاے شمسی وآن بودن آفتاب بود در برج قوس۔ **موّلف** گوید کہ در حیدرآباد دکن اوّلین ماہ است از آغاز سال فصلی کہ بربست ونہ یوم ختم شود۔ صاحبان شمس وناصری وجہانگیری ومویدِ ذکر این می کنند۔ (حکیم ازرقی ہروی ؎)

دست آذرمہ از کمان ہوا ؛ تیرہا زد چو ناوک دل دوز ؛ (اردو) سال شمسی کے نوین مہینہ کا نام۔ دکن مین سال فصلی کا پہلا مہینہ ہے ۲۹ دن کا۔

آذرمہر (اصطلاح) بفتح میم و سکون مابعد بقول صاحب رشیدی کہ بضمن لفظ آذر نوشتہ اولین آتشکدہ باشد از ہفت آتشکدۂ فارسیان صاحب برہان بضمن (آذرآیین) و صاحب جہانگیری بذیل لفظ آذر ذکر این کردہ است (اردو) فارسیون کے سات آتشکدون سے پہلے آتشکدہ کا نام۔

آذرنگ بقول صاحب برہان بفتح ثالث بروزن لالہ رنگ بمعنی روشن و نورانی باشد و بمعنی رنج و محنت صعب و غم سخت و ہلاکت نیز گفتہ اند۔ صاحب ناصری گوید کہ در اصل آذر رنگ بود یعنی برنگ آتش بقانونے کہ در فرس متداولست یک را را حذف کردہ اند۔ ناصری از معنی دوم ساکت۔ صاحب شمس فرماید کہ آذرنگ بالفتح و بالمد (۱) درخشیت و بمد و کاف فارسی (۲) دمار و ہلاک و رنج و در شرفنامۂ ابراہیمی (۳) بمعنی روشن و بروزن بادرنگ بمعنی نمبر (۱) (۴) نیز بمعنی آتش آمدہ۔ صاحب رشیدی فرماید کہ بذال موقوف و رائے مفتوح روشن و نورانی و بمعنی آتش ہم و رنج و ہلاک نیز۔ صاحب سروری فتح ذال معجمہ را تسلیم کند و فرماید کہ در فرہنگ بدال مہملہ نوشتہ بمعنی رنج و محنت اما در نسخۂ میرزا بدال مہملہ بمعنی دمار و ہلاک آمدہ و بذال معجمہ بمعنی روشن ؛ در کلام اکابر بمعنی آتش ہم یافت می شود (امیر معزی ؒ) مہرگان بر تو مبارکباد ذرگشت سپہر ؛ جاہ تو بے عیب باد و عمر تو بے آذرنگ ؛ (شمس فخری ؒ) ز ترکیب تیغ شہ ودست او ؛ فلک کرد دفع غم و آذرنگ ؛ (فردوسی ؒ) فروغے پدیداست از ہر دو سنگ ؛ دل سنگ گشت از فروغ آذرنگ ؛ مخفی مباد کہ در

مصرع ثانی صاحب شمس آذرنگ را بذال معجمہ نوشتہ وصاحب سروری بدال مہملہ۔ (حکیم قطران ۵۳) غایبی از دوستان وحاضری از دشمنان ؛ دشمنان را آذری ودوستان را آذرنگ ؛ (مسعود سعد ۵۵) چو گوگرد زد محتشم آذرنگ ؛ کہ در خاکم افگند چون بادرنگ ؛ صاحب سروری وپہلوی ہم ذکر این کردہ است۔ (اُردو) (۱) ایک درخت کا نام (۲) ہلاکت (مونث) رنج (مذکر) محنت (مونث) (۳) روشن (۴) آتش۔ آگ (مونث)۔

آذرنوش

(اصطلاح) بقول صاحب برہان بضم نون وسکون واو وشین۔ (۱) بمعنی نوش آذر است وآن آتشکدہ دوم باشد از جملۂ آتشکدہ فارسیان۔ صاحب رشیدی وجہانگیری بعضی لفظ آذر وصاحب ناصری ہم ذکر این کردہ است۔ صاحب شمس اللغات باتفاق برہان نیز فرماید کہ (۲) ماہ نہم بود از سال شمسی وآن مدت ماندن نیر اعظم است در برج کمان و (۳) نام روز نہم از ہر ماہ شمسی۔ (اُردو) (۱) فارسیون کے سات آتشکدون سے دوسرے آتشکدہ کا نام۔ (۲) سال شمسی کا نوان مہینہ۔ (۳) ہر ماہ شمسی سے نوین دن کا نام۔

آذرہمایون

(اصطلاح) بقول صاحب برہان نام ساحرہ بود از نسل سام وخدمت آتشکدہ صفاہان می کرد وذوالقرنین اورا بہ بلیناس حکیم داد وبدین سبب بلیناس را جادوگری گفتند وصاحب سروری نوشتہ کہ ازین سبب بلیناسِ جادو لقب او شد (نظامی فرماید ۵) درو دختر جادو از نسل سام ؛ پدر کردہ آذرہمایونش نام ؛ صاحب رشیدی فرماید کہ دخترے از نسل سام کہ در آتشکدہ صفاہان می بود چون سکندر میخواست خراب کند خود را از سحر بصورت مارِ مہیب نمودار کرد بلیناس سحر او باطل ساخت سکندر بدو بخشید وبلیناس بسا جادوئیہا ازو آموخت وبعد ازان اورا بلیناس جادو گفتند

صاحبان جہانگیری وشمس وبحر ومؤید ذکر این کردہ اند۔ (اردو) ایک ساحرہ لڑکی کا نام جونسل سام سے تھی۔

آذر ہوشنگ (اصطلاح) بقول صاحب برہان نام اولین پیغمبریست از عجم مبعوث شدہ و اورا مہ آباد نیز گویند و امتان اورا آذر ہوشنگیان خوانند۔ صاحب ناصری فرماید کہ او پیش از ہوشنگ شاہ بن تہمورس دیوبند بود و این طائفہ را آذریان نیز گویند۔ صاحبان بحر عجم دانند ہم ذکر این کردہ اند۔ (اردو) ایک پیغمبر کا نام جو پہلے پہل عجم مین مبعوث ہوا۔

آذری بقول صاحب شمس (۱) آنکہ منسوب باشد از آذر بایجان و نام شہریست مشہور۔ صاحب اند در عبارت بالا واو عاطفہ را با کاف بیانیہ مبدل کردہ است فی الحقیقت آذری نام شہرے نیست بلکہ نام کسے باشد کہ منسوب بشہر بایجان است (۲) منسوب بہ آذر بجمیع معانی آن (خسرو

۵۵) اے چہرۂ زیبائے تو رشک بتان آذری ٭ ہرچند وصفت میکنم لیکن ازان بالاتری ٭ (اردو) (۱) وہ جو منسوب ہو شہر بایجان کیجانب۔ (۲) اور وہ جو منسوب ہو لفظ آذر کے تمام معنون کیجانب۔ اردو مین لفظ آذری استعمال ہے۔ بقول امیر آذری آذر کیطرف نسبت ہے۔ (مومن ۵) نالے سے میرے گرم وخشک زہرہ وماہ کا مزاج ٭ گرمی سے میری سرد تر طبع بروج آذری ٭ (ولہ ۵) خندۂ برق تیغ مین گرنی مہر تیر ماہ ٭ گریۂ زخم تیر مین جوش سحاب آذری ٭۔

آذرباس (اصطلاح) بقول صاحب برہان بایائے تحتانی بالف کشیدہ و بسین بے نقطہ زدہ صمغ درخت سداب کوہی است و در استسقا بکار برند و بفتح ہمزہ ہم آمدہ۔ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات نبات سداب جو استسقائی بیماری کو دفع کرتی ہے۔

مولف کہتا ہے کہ بقول صاحب برہان درخت
سداب کوہی کا گوند ہے۔

آذریان بقول صاحب برہان بکسر رائے
بروزن آدمیان امتان آذر ہوشنگ را
گویند۔ (اردو) آذر ہوشنگ کے امتیون کو
فارسی مین آذریان کہتے ہین۔

آذری دخت (اصطلاح) بقول صاحب
شمس نام دختر پرویز شاہ کہ لشکر بدو بیعت
کردہ شہنشاہ ملک راند۔ صاحب موید ہم بحوالہ
ادات ذکر این فرمودہ است۔ (اردو) پرویز
کی لڑکی کا نام۔

آذریون (اصطلاح) بقول صاحب
برہان (۱) بروزن ومعنی آذرگون است کہ
گذشت۔ (۲) وبقول صاحبان شمس ورشیدی
دختر شاہ مغرب کہ بہرام نام داشت وبعضے
ارزبون بفتح الف وسکون رائے مہملہ وفتح زائے
معجمہ وسکون نون وضم باگفتہ اند۔ صاحبان
سروری وموید صرف معنی اول را ذکر کنند۔
صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید کہ ارباب
لغت در تفسیر این اختلاف بسیار دارند وموافق
تفسیر صاحب قاموس وتحقیق صاحب تحفۃ المومنین
گل آفتاب پرست است چنانکہ آزاد بلگرامی
گوید (ص) رخ ہم چشم لیلے دیدن از مجنون
نمی آید ÷ تماشائے مہ تابان ز آذریون نمی
آید ÷ محقق بلگرامی یعنی صاحب تحقیق میفرماید
کہ بعد گذرانیدن سند از کتاب معتبرے یا بیت
استادے یا بزبان ثقہ اگر مصنف بیت خود
یا بیت بعضے از موزونان ہند آرد مضایقہ ندارد
وگاہے در لفظے کہ مسلم است وحاجت سند
ندارد بیت خود یا بیت بعضے از شعرائے ہند
آوردہ می شود۔ برائے زیادت توضیح صاحب
دری ÷ پہلوی در معنی اول ہمزبان صاحب
برہان ہست۔ (اردو) (۱) دیکھو آذرگون
(۲) شاہ مغرب یعنی بہرام کی دختر کا نام۔

صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ یہ ایک
عجیب وغریب بوٹی بہایت سُرخ ہوتی ہے۔
اسکا شگوفہ اگر بیمار کی پشت اور کمر پر باندہین
تو درد پشت و کمر جاتا رہتا ہے۔

آذریونہ (اصطلاح) صاحب محیط اعظم
فرماید کہ این دوا در قانون مسطور است شارح
کازرونی نوشتہ کہ این غیر از آذریون است
کہ آنرا بفارسی آذرگون ہم گویند و او آنست کہ
رنگ شبیہ برنگ آتش است و صاحب صیدنہ
گفتہ کہ آذریونہ طالون است کہ بفارسی گلیم شو
گویند و گلیم شو بقول صاحب برہان بیخ خارے
کہ گل آنرا آذرگون خوانند و آن را بیخ چوبک
اشنان گویند و بعضے گویند کہ بیخ زعفران است
و شیخ الرئیس در آذریونہ نوشتہ کہ طبع آن گرم
و خشک در سوم است و ضماد آن بسرکہ سودہ
نافع داء الثعلب (اردو) دیکھو آذرگون۔

آذون بقول صاحب برہان بروزن

ہامون (۱) بمعنی آنچنان باشد چنانکہ ایدون
بمعنی این چنین است۔ صاحب ناصری گوید کہ در
آذون تصحیف می نماید۔ برہان آندون را
کہ آنچنان معنی کردہ غلط خواندہ فرخی گوید (س۵)
بخشش او را و فاندادکردن ٭ ماندۂ اسکندرو
نہادۂ قارون ٭ خواستہ چون نان دہد کہ گوئی
با شرم ٭ روے کہ ایدون کند ز شرم و گہ آندون ٭
صاحب رشیدی فرماید کہ آذون بضم ذال
بمعنی چنان۔ صاحب سروری ہم این را بمعنی
چنان نوشتہ۔ (سنائی س۵) تفکر کن یکے در
خلقت شاہین و مرغابی ٭ کہ دانی کز چہ معنی
راست این ایدون و آن آندون ٭ مؤلف
گوید کہ از کلام فرخی واضح میشود کہ آندون بمعنی
(۲) آنجا ہم آمدہ یعنی شاعر گوید کہ چون ممدوح
من بخواہد کہ نان دہد روے خود را از شرم این
طرف و آن طرف کند۔ ونمی خواہد کہ روے معطی لہ
بہ بیند و این عادت کریم النفسان است کہ در

وقت بخشش از شرم بر روے معطی لہ نمی بینند و
این اشارہ بدانست کہ ہرچہ بخشش میکنم ہیچ است
و از کمی آن شرمسارم۔ عجب است کہ صاحب
ناصری برین معنی خیال خود رجوع کرد۔ ولیکن
غلط کرد کہ بر برہان اعتراض وارد فرمود و نتیجہ بحث
خود پیدا نکرد برہان کہ آندون را بمعنی آنچنان
نوشت غلط نکرد و سند این از کلام سنائی بہم رسید
کہ بالا مذکور شد و شک نیست کہ صاحب برہان
معنی دوم را بیان نکرد و صاحب ناصری ہم
با وجودے کہ سند فرخی بدست آمد از معنی دوم
سکوت فرمود۔ تحقیق پسندان دریابند کہ ایدون
بدال مہملہ و ایذون بذال معجمہ ہر دو یکے است
و صاحب برہان بر لفظ ایذون نوشتہ است
کہ بمعنی این چنین و اینجا آمدہ پس وجہے نیست کہ
آندون بمعنی آنچنان و آنجا نیاید حالا محقق
شد کہ در کلام فرخی استعمال این بمعنی دوم است
نہ اوّل و آنانکہ معنی دوم را گذاشتہ اند۔ تسامح
فرمودہ اند۔ (اُردو) (۱) ویسا۔ (۲) اُدہر۔

آذیش | بقول صاحب برہان بکسر ثالث
و سکون تحتانی و شین قرشت (۱) چوبے را
گویند کہ بر آستانۂ درخانہ استوار کنند۔ و (۲)
بمعنی ریزۂ چوب و خس و خاشاک۔ صاحب
ناصری فرماید کہ در برہان بمعنی چوب آستانہ
نوشتہ و سہو کردہ سامانی نیز چنین نوشتہ و این
بیت انوری را شاہد آوردہ (ع) گر کند
چوب آستان تو حکم بشحنۂ چوبہا شود آذیش
مولف ناصری گوید کہ رشیدی بر خطاے
آنان واقف و آذیش را بدین معنی می آورد
کہ آتش در اصل آدیش بودہ بقاعدۂ کہ در
مقدمہ اظہار شدہ یاے اشباع فزودہ تا دلالت
بر کسرہ ما قبل کند و آتش بفتح تا غلط مشہور است
و آدیش صحیح و در قدیم بر روے دال نقطہ
می نہادند متاخرین خیال ذال منقوطہ کردہ اند۔
حاصل معنی آنکہ آتش کہ سوزانندہ چوبہا است

بحکم چوب آستانہ نوشتہ و حافظ چو بہا خواہد شد
صاحب سروری ہمزبان برہان و از ہمان شعر
انوری کہ گذشت سند گرفتہ است و می فرماید کہ
در موید و شرفنامہ آذیش (۳) بمعنی آتش نیز
آمدہ۔ **مولف** گوید کہ سند انوری بر معنی دوم
صادق می آید۔ صاحب دری و پہلوی فرماید
کہ آذیش بہر سہ معنی متذکرہ بنظر رسیدہ حالا **مولف**
حقیر عرض میکند کہ صاحب برہان در معنی اول غلط
نکرد و کلام انوری را شاہد معنی اول نساخت
البتہ معنی سوم را گذاشت و بہ تحقیق خودش نباشد
صاحبان دری و پہلوی و سروری و ناصری را
بر معنی سوم اتفاق است و بر معنی اول۔ صاحب
پہلوی و برہان کہ ہر دو صاحب زبانند متفق
پس ناصری کہ منکر است بمقابلہ اش بہار را
شہادت صاحب دری و پہلوی کافی است
صاحب رشیدی بضمن (آدیش۔ بدال مہملہ)
ذکر این ہم کردہ است و باذال معجمہ این
لفظ را بجای خود ذکر نکرد۔ **(اردو)** بقول صاحب
جامع اللغات (۱) وہ لکڑی جو دروازے کے
ساتھ لگی ہو۔ (۲) خس و خاشاک و ریزۂ چوب
(مذکر) و بقول **مولف** (۳) آگ۔ آتش۔ (مونث)

آذین بقول صاحب برہان بر وزن و
معنی آیین است کہ (۱) زیب و زینت آرایش
و (۲) رسم و قاعدہ و قانون باشد۔ و (۳)
بمعنی آلتے کہ روغن را از دوغ جدا می کنند ہم۔
صاحب ناصری صرف معنی اول را ذکر کردہ فرماید
کہ آذین آرایش شہر و بازار در اعیاد و ایام
سور و عیش و زیب و زینت خانہ باشد صاحبان
رشیدی و سروری گویند کہ آذین مرادف آئین
بندی است یعنی آرایش کہ در شہرہا ہنگام قدوم
سلاطین کنند و در فرہنگ مطلق آرایش و
زینت آوردہ۔ صاحب جہانگیری با معنی اول
برہان متفق و بر معنی دوم مطمئن نیست گوید کہ
در بعض فرہنگہا بمعنی رسم و عادت ہم مرقوم است

ومعنی سوم را ذکرے نکرد بہار لفظ آذین را نوشتہ و برمعنی آیین اکتفا فرمود۔ **مولف** را بالتحقیق بہار اتفاق است۔ برعمومیت معنے سند موجود است (حکیم خاقانی ـــہ) بہر آذین عروس خاطرش ؛ چرخ اطلس را بدیبائی فرست ؛ ودر معنی دوم سندے گیر نیامد ومعنی سوم قابل غور است۔ صاحب رشیدی بذیل (شیرزنہ) کہ مرادف معنی سوم است می فرماید کہ آنرا آئین بدو نون و نیز (بستو) گویند وصاحب سروری بضمن لفظ (آئین) معنی سوم را ذکر کردہ گوید کہ بعض این را بنون سوم آئین گفتہ اند وصاحب برہان شیرزنہ و بستو را بجاے خود ہمین معنی نوشتہ است واز لفظ آذین درانجا ذکرے نکردہ و نیز لفظ چخ و چق در فارسی بہمین معنی آمدہ وصاحبان لغت ذکر آن کردہ اند۔ و بر ہیچ یک لفظ اشارہ بسوے آذین نفرمودہ اند۔ **مولف** خیال می کند کہ در معنی سوم تسامح صاحب برہان باشد۔ واللہ اعلم بالصواب۔

(اردو) (۱) زیب وزینت۔ آرایش۔ (مونث) (۲) رسم۔ (مونث) قاعدہ۔ قانون۔ (مذکر) (۳) بقول صاحب آصفیہ۔ رئی متھنی مدہانی (مونث) دودہ بلونے کا اوزار۔

(۴۵۰) **آذین بستن** (استعمال) بمعنی زیب وزینت دادن است وبلحاظ بحثے کہ در لفظ آذین گذشت این را تخصیص از ظرف مکانی نباشد۔ (حکیم سنائی ـــہ) از پے قدر خویش صدرش را ؛ بستہ روح القدس زخلد آذین ؛ (سوزنی ـــہ) برگل ونسرین زعنبر ببندد آذین اے عجب ؛ وانگہے نظارہ گرداند بران آذین مرا ؛ (اردو) آراستہ کرنا۔ (نسیم ـــہ) آرزوے گوہر مضمون کی لڑیان گوندہ کر ؛ کیجیے آراستہ بازار معنی مین دکان ؛ آراستہ کرنا۔ بقول امیر بنانا۔ سنوارنا۔ سجانا سجانا۔

الف ممدودہ با رائے مہملہ

آرا بقول صاحب برہان بروزن خارا (۱) آرایش و (۲) آرایش کنندہ و آرایندہ گویند ہمچو سخن آرا، و بزم آرا و (۳) امر بدین معنی ہم ہست یعنی آرایش کن و بیارا غالب دہلوی در قاطع برہان گوید کہ لفظ آرا معنی آرایش ندارد و بدون افزایش اسم در اول ا افادہ معنی فاعلیت نمی کند و صاحب قاطع القاطع می فرماید کہ ہرگاہ امر با اسم ترکیب بیابد گاہے افادہ مصدریت می کند و زمانے فاعلیت را باشد و وقتے معنی مفعول می دہد پس بموجب این قاعدہ (آرا) بمعنی آرایش ہم خواہد بود گو بعد ترکیب باشد و الف بمعنی فاعل می آید چنانچہ الف در (دانا و بینا)۔ **مولف** گوید کہ فارسیان لفظ (آرا) را بمعنی آرایش استعمال کردہ اند و صاحب سروری کہ کاشانی است ذکر این فرمودہ است و در کلام شیخ آذری ہم یافتہ میشود (سلہ) گر بود خوب روے و خوش معنی ؎ خوب رو را چہ حاجت آرا ؎ پس از براے این معنی ضرورت ترکیب با اسم ہم باقی نماند و نسبت بمعنی دوم **مولف** را با صاحب قاطع القاطع اتفاق است۔ (عز الدین شروانی ۳۹۲ھ) روے بنما و بزم را آرا ؎ چون توئی آفتاب بزم آرا ؎ صاحب رشیدی را ہم با ہر سہ معنی اتفاق است اگرچہ شاہد او غیر مطابق۔ صاحب جہ ی پہلوی گوید کہ امر از آرایش و آرایندہ و بمعنی دوم با فاعل مستعمل شود و صاحب ناصری فرماید کہ امر است از آرایش دہندہ و بدین معنی مرکب استعمال نمایند مانند بزم آرا۔ تحقیق پسندان دریابند کہ ہردو زباندانان آخر الذکر در تعریف و معنی لفظ چہ قدر بے التفاتی ہا کردہ اند رحمت بر اول است و بقول صاحب انند بمعنی آرایندہ و امر از آرائیدن یعنی آرایش کن و بیارا و استعمالش

مرکب می آید (فائل) مولف گوید کہ امر از مصدر آراستن ہم و ترکیب در استعمال از برائے امر ضرورتے ندارد البتہ برائے افادہ معنی فاعلیت اسم در اول صیغۂ امر می آرند و بدون آن ہم معنی اسم فاعل کند چنانکہ گذشت۔ (اردو) (۱) آرایش بقول امیر (آراستن سے حاصل مصدر) بناو۔ سنگار۔ سجاوٹ۔ (کیف سلہ) آرایشون سے یار کو فرصت کہان ملی ﴿ رکھا جو آینہ کبھی شانہ اُٹھا لیا ﴿ (بحر سلہ) مزارون مین نہین ہے خانۂ دنیا کی آرایش ﴿ مرے پر فیصلا ہے جیتے جی سارا بکھیڑا ہے ﴿ (۲) آرایش کرنے والا۔ آرایش دینے والا۔ امیر نے (آرایش دینا۔ آرایش کرنا) کا ذکر فرمایا ہے اور انہین معنون مین لفظ آرا کا استعمال اسم کے ساتھ اردو مین پایا جاتا ہے (ناسخ سہ) باغبان اپنے گل و میوہ سے رکھ خاطر جمع ﴿ مین تو مشتاق چمن مین ہون چمن آرا کا ﴿ (۳) آرایش کر۔ آرایش دے۔ آراستہ کر۔ سنوار۔

آراج | بقول صاحب جامع اللغات مرادف آرج (۱) نام جانور لیست (۲) وحصۂ دست از پنجہ تا بہ آرنج۔ دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ است۔ (اردو) آپ ہی کے قول سے (۱) ایک جانور کا نام (۲) اور ہاتھ پنجہ سے کہنی تک۔

آراد | بقول صاحب برہان بر وزن آباد (۱) نام روز لیست و پنجم است از ماہ شمسی (۲) و نام فرشتۂ باشد کہ موکل است بر روز آراد و امور و مصالح این روز تعلق با و دارد گویند درین روز جامہ پوشیدن بسیار خوب است و سفر کردن بسیار بد۔ صاحب ناصری گوید کہ نام لیست و پنجم است از ہر ماہ شمسی و در معنی دوم ہمزبان برہان و صاحب رشیدی باتفاق برہان گوید کہ بدون الف دوم (آرد) ہم آمدہ۔ صاحب جہانگیری ہم صفیر ناصری۔ (اردو) (۱) ہر ماہ

شمسی کی پچیسوین تاریخ کا نام۔ (۲) ایک فرشتہ کا نام جو اس مہینہ کے ایّام کا موکّل ہے۔

آرازش | بقول صاحب برہان بکسر زائے ہوز بر وزن آسایش بمعنی خیر و خیرات و در راہ خدا چیزے بکسے دادن باشد۔ صاحب ناصری فرماید کہ ظن غالب اینست کہ درین لغت ارزانش بودہ باشد۔ (اردو) خیر خیرات انھین معنون مین کہتے ہین یعنی وہ بخشش جو راہ خدا مین دیجائے صاحب جامع اللغات نے اسکا ترجمہ (خیرات کرنا اور سخاوت) فرمایا ہے۔

آراستک | بفتح تائے مثناۃ و سکون کاف تازی بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ نام طائریست کہ فارسیان آنرا پرستو و پرستک ہم خوانند۔ صاحب برہان بر لفظ پرستک گوید کہ نام پرندہ ایست کہ پشت و دُم او سیاہ و سینہ اش سفید و منقارش سرخ میباشد و در سقف خانہا آشیان می کند۔ اورا بعربی خطّاف می گویند و بر لفظ پرستو فرماید کہ مرادف پرستک است و بعضے گویند پرستو خطّاف کوہی است و صاحب غیاث این را ابابیل گوید۔ (اردو) امیر نے لفظ ابابیل پر فرمایا ہے کہ پرستوک اور خُطّاف کو کہتے ہین ایک چھوٹا سا پرند سیاہ رنگ جسکے سینے کے پر سفید ہوتے ہین۔ (نصیر ؔ) ہین باہر سے بینی شیخ کے یون منخر نیون سے ؛ کہ جیسے آشیان سے سر نکالے ہین ابابیلین ؛ آپ فرماتے ہین کہ عربی مین ابابیل کے معنی گروہ گروہ ہین جسکا ذکر قرآن مین ہے لیکن چونکہ وہ جانور ان غلبی خُطّاف سے مشابہ تھے اس لئے عرف مین خطاف کو ابابیل کہنے لگے۔ (تفسیر فتح العزیز)۔

آراستن | بقول صاحب بحر عجم باسین موقوف زیب و زینت دادن مطلقًا و تزئین چیزے بافزایش زیور وغیرہ نقیض پیراستن کہ آن تزئین بکم کردن باشد از چیزے۔ چنانکہ

(ع) آراستن سروز پیراستن است ؛ ومضارع این (آراید) (سالم التعریف) میفرماید که فارسیان کلمهٔ بر راکه زایداست براین مصدر براے حسن کلام ورعایت وزن شعرمی آرند وصاحب نوادرالمصادر گوید که بالمد والقصر زیب گرفتن وزینت دادن۔ صاحب ناصری فرماید که آراستن وآرستن بمعنی توانستن آمده وآرست ویارست یعنی توانست وتوانست وہمچنین است یارد ویارد چه الف بیا بدل شود چون حرفی براه درآید۔ صاحب انند ہمزبان ناصری وبقول صاحب غیاث خوشنما گردانیدن چیزے رابزیادت کردن چیزے بران چنانچه آرایش دامن بسنجاف وآرایش دست بزیور صاحب سروری راست گوید که آرستن بمعنی توانستن باشد ومخفف آراستن نیز۔ صاحب ناصری غلط کرده است که آراستن وآرستن رایکجا نوشته بمقابله آن معنی اصلی آرستن را ذکر کرد چون ارستن بمعناے توانستن مصدرسے مستقل است ومخفف آراستن ہم۔ پس صاحب ناصری را صراحت آن ضرور بود بالجمله باتفاق اہل لغت قول صاحب بحرعجم قابل وثوق است مخفی مبادکه استعمال این مصدر عام است وفارسیان آراستن بساط وآراستن خوان وآراستن عشرتگه گفته اند۔ (بیدل سه) عشرت از نگست ہر جا گل بساط آرا شود ؛ مفت جام ما که می گردد بدوران شما ؛ (ظہوری سه) آراسته خوان غمش بصد رنگ ؛ صد مہر بگرد یک شکر نیست ؛ (جامی سه) قدسیان بہر تو آراسته عشرتگه انس ؛ تو درین غمکده چون غمزدگان مانده ؛ امیر؛ (اردو) آراسته کرنا بقول امیر بنانا سنوارنا۔ سجنا سجانا۔ (آتش سه) اب زمین پر پاؤن بہی رکھکر نہین چلتا ہے یار ؛ کرچکا آراسته اسکو متور آینه ؛ آپ ہی سے ؛

لفظ آراستہ پیراستہ پر فرمایا ہے کہ نظر دقیق حکم کرتی ہے کہ آرایش کی چیزین بڑہانے سے جو تزیین ہو اسکو آراستگی کہتے ہین جیسے زیور اور لباس۔ مسی۔ سُرمے وغیرہ سے معشوق کی سجاوٹ اور ناخوش آیند چیزین دُور کرنے سے جو زینت ہو اُسکو پیراستگی کہتے ہین۔ جیسے خط بنوانا بڑہے ہوے ناخن ترشوانا۔ درخت سے کاواک شاخون کا چھٹوانا۔

آراستہ | بقول صاحب بحر عجم کہ بذیل مصدر آراستن ذکر کند (۱) بمعنی بتخانہ نیز و مولف گوید کہ (۲) مفعول از مصدر آراستن و بقاعدہ فارسیان ماضی مطلق بزیادت ہاے زائدہ صاحب نوادر ہم ذکر این ہر دو معنی کند صاحب موید فرماید کہ معروف و بمعنی (۳) رود خانہ ہم آمدہ۔ صاحب شمس ہم ذکر معنی اوّل و دوم کند شاہد در مصدر ماضیہ۔ (اُردو) (۱) بتخانہ (مذکر) (۲) آراستہ بقول امیر سنوارا ہوا۔ سجا سجایا ہوا۔ (منتظر ۵) ہر سطر مین حسن سورۂ نور ÷ آراستہ مثل گیسوے حور ÷ (ناسخ ۵) کل تلک آراستہ دیکھی ہے جس جا بزم رقص ÷ آج وان کوئی بگولون کے سوا رقصان نہین ÷ (۳) ندی۔ (مونث)۔

آراستہ ساختن | (استعمال) متعدی و مرادف آراستن است۔ (صائب ۵) بیزبانی کز جان سیر کند مہمان را ÷ چہ ضرور است کہ آراستہ سازد خوان را ÷ (۱۶۱)

آراستہ لعبت | (اصطلاح) صاحب فرہنگ انندراج بحوالۂ فرہنگ مظہر العجائب فرماید کہ از اسماے معشوق است۔ (اُردو) فارسی مین آراستہ لعبت معشوق کو کہتے ہین۔

آرام | بقول صاحب برہان بروزن بادام (۱) بمعنی سکوت و قرار و طاقت و اطاعت و (۲) امر بساکن شدن و قرار گرفتن ہم۔ (از مصدر آرامیدن۔ مولف) و (۳) بمعنی جاے

ومقام ہم آمدہ است و (۴) باغے را نیز گویند کہ درمیان شہر و دہ و قصبہ باشد۔ صاحب ناصری فرماید کہ بمعنی چہارم مرادف آرام بن است (۵) صاحب رشیدی فرماید کہ بمعنی آرامندہ ہم۔ و (مولف گوید کہ بقاعدہ فارسیان بجائے کہ اسم در اولش آید چنانکہ خلد آرام) و نسبت معنی سوم فرماید کہ اصلش آرامگاہ بود بکثرت استعمال آرام شد۔ صاحبان سروری و سراج ہم ذکر این کردہ اند اما صاحب شمس اللغات نوشتہ کہ آرام بالفتح جمع ریم یعنی بز کوہی و بفتح و بمد الف آہوان سپید و خالص و در حل اللغات جمع ریم بمعنی آہوے سفید چنانکہ سلمان گوید (ع) ویداز گلک در ایام تو شاہین شاہین ؎ کرد باشیر بدوران تو آرام آرام ؎ و در فارسی بفتح والمد قرار و تسکین وامر بآرام و آرامندہ و جاے و مکان و باغے کہ درمیان شہر و قصبہ و دہ سازند غالب کہ این لفظ ہندی بودہ باشد۔ صاحب سخندان پارس گوید کہ۔ آرام در سنسکرت علیش باغ را گویند و از ہمین است باغ ارم۔ مولف گوید کہ عجبے نیست کہ فارسیان معنی چہارم را از سنسکرت گرفتہ باشند (سیف الدین زبیری ۱/۲۵) اے بردہ زمن قرار و آرام ؎ نزد من بیقرار و آرام ؎ (فردوسی ۵۵) ببردی نشیند بآرام تو ؎ ز تاج و کمر بستر د نام تو ؎ بہار و صاحب انند نسبت معنی چہارم می فرمایند کہ ائمہ لغت بدین معنی آرام بن آوردہ اند تا سندے بہم نرسد۔ جزم کلی بر صحت آن نمیتوان کرد بہر تقدیر بمعنی اول با لفظ رفتن۔ بردن۔ گرفتن۔ کردن۔ دادن و داشتن مستعمل۔ مولف حقیر گوید کہ انحصار استعمال این با مصادر خاص نقص تلاش است۔ اگرچہ استعمال این با مصادر تازہ ہم بنظر آمدہ چنانکہ می آید ولیکن منحصر برین نیست ہرچہ بنظر آمد ہمین قدر است (ظہوری ۵) این چنین گر میشود آرام صرف ؎ وام باید کرد آرامے دگر ؎

(آرشاہ بمعنی آرامگاہ ۔ ۱۰۱۱ ۔)

(صائب ؎) طاقت کجاست رُوے عرقناک دیدہ را ؛ آرام نیست کشتی طوفان رسیدہ را ؛
(بیدل ؎) موج دریا را بساحل ہمنشینی مشکل است ؛ بے قراران نذر منزل کردہ اند آرام را ؛
(اُردو) آرام بقول امیر اسکا مادّہ رم معلوم ہوتا ہے۔ سنسکرت مین جسکے معنی دم لینا ہین۔
(مذکر) (۱) قرار۔ سکون۔ چین۔ راحت۔ (ناسخ ؎) روح کو آرام دم بھر باغ رضوان مین
نہین ؛ خاک اپنی بعد مُردن کوے جانان مین نہین ؛ (۲) آرام پا۔ اسکا مصدر آرام پانا۔
(۳) جاے۔ جگہ۔ (مونث) مقام۔ (مذکر)۔ (۴) وہ باغ جو آبادی مین واقع ہو۔ (۵) آرام
پانے والا۔

(۴۲۲) **آرام از دل بر داشتن** (استعمال) بیقرار
کردن است چنانکہ ظہوری گوید (؎) در عشق
دلارامان نتواند کوفت بیتابے ؛ کہ ہم آرام
از دل ہم دل از آرام بر دارد ؛ (اُردو)
بے آرام کرنا۔ بے قرار کرنا۔ بقول امیر آرام لیجانا
یعنی بے چین و بے قرار کر دینا۔ (اسیر ؎)
گل چہرہ بُتان نازک آرام ؛ لے جاتے ہین
دل سے کیسا آرام ؛۔

(۴۲۳) **آرام از دل شستن** (اصطلاح) مرادف
ماضیہ چنانکہ ظہوری گوید (؎) نفسہا دستہ
می بندم شکیب از سینہ می رو بم ؛ ز غم خون
آب می سازم ز دل آرام می شویم ؛۔

آرام بخشیدن (اصطلاح) مرادف
آرام دادن است۔ صاحب ارمغان ذکر این
می کند و از کلام آرزوے اکبرآبادی سند آرد۔
و این را مخصوص کند بہ صلہ (بہ) **مولف گوید**
کہ سندے کہ بدستش آمد اگرچہ شاہد صلہ (بہ) باشد
ولیکن انحصار را نشاید۔ آرام بخشیدن دل را
وکسے را ہم درست باشد اگرچہ سند این الآن
بدست نیست معاصرین عجم با مولف اتفاق دارند

(آرزو ؎) بہارم بے خزان از روشد رخ زردے عجب دارم ؛ بدل آرام می بخشد ہمہ دردے عجب دارم ؛ وظہوری می فرماید بدون صلہ ہم (؎) برآساید فلک از بے قراری ؛ اگر بے طاقتان آرام بخشند ؛ (اردو) آرام بخشنا۔

آرام بردن (استعمال) مرادف آرام از دل برداشتن است ومخصوص بصلۂ از وراے اضافی چنانکہ آرام از دل بردن و آرام بردن دل را۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این بہ تخصیص صلۂ از می فرماید ازبنکہ شاہدش بدست دارد۔ (صدقی استرآبادی ؎) صرصر قہر تو آرام برد از دل کوہ ؛ گرچہ داد است خدا حلم جلی بجبال ؛ بیدل آرام را بردن نظم فرمودہ است (؎) چون غبار شیشۂ ساعت تسلی وشمنم ؛ از مزاج خاک ما ہم بردہ اند آرام را ؛ (جامی ؎) یکے پوست در خلط و در خون کشیدہ ؛ برد صبرت از جان و آرامت از دل ؛ (صائب ؎) طفل بازی کوش آرام از معلم می برد ؛ تلخ دارد زندگی بر ما دل خودکام ما ؛ (ولہ ؎) برواز سرمہ چیان گوشۂ چشمت آرام ؛ کہ نفس سوختہ از خاک سفاہان برخاست ؛ وسندے از کلام سیف الدین زبیری در لفظ آرام گذشتہ است مختصر اینست کہ از شواہد متذکرہ **آرام بردن از چیزے و از کسے** پیداست۔ (اردو) آرام لے جانا بقول امیر بے چین اور بے قرار کر دینا۔ (امیر ؎) گل چہرہ بتان نازک اندام ؛ لیجاتے ہین دل سے کیسا آرام ؛ —

آرام بن (اصطلاح) بقول صاحب برہان بفتح باے ابجد وسکون نون آخر آرام است کہ باغ میان شہر وقصبہ و دہ باشد (مرادف معنی چہارم لفظ آرام۔ مؤلف) صاحب شمس گوید کہ اغلب کہ این لفظ ہندی باشد صاحب رشیدی بذیل لفظ آرام ذکر این فرمودہ است وصاحب جہانگیری وبحر راہم با برہان

اتفاق۔ صاحب سخندان پارس بر لفظ بن فرماید کہ
بزبان سنسکرت بن صحراے پر از درخت را گویند کہ
درختانش خودرو باشد و فارسیان بن را بمعنی
باغ استعمال کردہ اند و صاحب برہان لفظ بن را
خرمن و باغ و زراعت گفتہ است و نگاہبان زراعت را
د باغبان و محافظ خرمن را بنوان۔

آرام بودن (استعمال) حاصل بودن
سکون و راحت است صاحب ارمغان آصفی ذکر
این کردہ است و باصلہ (در) باعتبار سند مخصوص
کردہ۔ (نظامی ؎) بجز نے مستحل کنم نام وے
کہ باشد درین جنبش آرام وے ۔ مولف گوید کہ
آرام بودن بکسے وکسیرا و آرام بودن از چیزے
و از کسے ہم درست باشد۔ توان گفت کہ مرا بر
بالاخانہ آرام می باشد۔ (بیدل ؎) درین
وادی چسان آرام باشد کار واہنارا ۔ کہ ہمدوشی
است باریک روان سنگ نشانہارا ۔ (اردو)
آرام ہونا بقول امیر آسایش ہونا۔ چین آجانا۔
(مومن ؎) خو ہو گئی ہجران مین تڑپنے کی
شب وصل ۔ گو چین ہو دلکو مجھے آرام نہو گا ۔

آرام پذیر شدن (استعمال) مرادف
آرام یافتن و آرام پذیرفتن است چنانکہ نظیری
نیشاپوری میفرماید (؎) مجنون نشد آرام
پذیر از رخ لیلےٰ ۔ در دست جدائی کہ بدمان
نرسیدہ ۔

آرام پذیرفتن (استعمال) مرادف ماضیہ
صاحب ارمغان آصفی ذکر این می کند و سندے
از کلام نظیری نیشاپوری آوردہ متعلق از مصدر
ماضیہ و ہمد را انجا مذکور شد اما سندے این مولف
را بدست آمدہ۔ (صائب ؎) بجز از پنجۂ مرجان
نہ پذیرد آرام ۔ چند بر سینہ نہی دست پے تسکینم ۔
(بیدل ؎) تا محو فنا نیست نفس نالہ فشان
باش ۔ تا قافلہ آرام پذیرد جرسے کن ۔

آرام پیدا کردن (استعمال) حاصل
کردن آرام است۔ چنانکہ بیدل گوید (؎)

یکدم آسایش بصد ابرام پیدا کردہ ایم ؛ سپہا شد خاک تا آرام پیدا کردہ ایم ؛ (اردو) آرام پانا یا آرام حاصل کرنا۔ آرام لینا۔ (ذوق ؎) لحد میں بھی تیرے مضطر نے آرام ؛ خدا جانے کہ پایا یا نہ پایا ؛ ۔ (مومن ؎) سحر تک شام سے تجھ بن یہی حالت رکھی دل نے ؛ نہ مجکو چین دیتا تھا نہ آپ آرام لیتا تھا ؛ ۔

آرام خاک (اصطلاح) باضافت خاص بقول صاحب بحر عجم (۱) سکون زمین (۲) حلم آدمی۔ صاحب شمس فرماید کہ حلم بشر و قرار و ثبات و (۳) ثبات زمین است۔ صاحب موید الفضلا گوید کہ ثبات زمین و سکونت او و حلم و تحرک بشر باشد۔ **مولف** خیال می کند کہ در معنی سوم از صاحب شمس تسامح واقع شدہ اگرچہ صاحب انند ہمزبان شمس است۔ (اردو) (۱) زمین کا سکون۔ (۲) انسان کا حلم۔

آرام خواستن (استعمال) خواہش آرام کردن و آرام جستن چنانکہ وجدان سرہندی گوید (؎) نہ من شہرت تمنا دارم و نے نام میخواہم ؛ فلک گر واگذارد یک نفس آرام میخواہم ؛ (اردو) آرام چاہنا۔

آرام دادن (استعمال) عطا کردن آرام و آرام رساندن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است و باصلۂ (بہ) خاص کردہ ؛ (حافظ شیراز ؎) آنکہ رخسار ترا رنگ گل و نسرین داد ؛ صبر و آرام تواند بمن مسکین داد ؛ **مولف** گوید کہ **آرام دادن کسے را** ہم درست باشد و **آرام چیزے و کسے دادن** ہم بمعنی آرام دادن بچیزے و بکسے آمدہ چنانکہ انوری گوید (؎) ناموس جور و فتنہ بخنجر قوی شکست ؛ آرام ملک و دین بسیاست تمام داد ؛ (اردو) آرام دینا۔ (سوز ؎) کیوں ساکنان دنیا آرام دو گے اک شب ؛ بچھڑا ہوں دوستوں

سے گم کردہ کاروان ہون ٭ ۔

آرام داشتن (استعمال) بمعنی تسکین داشتن و در آرام بودن است ۔ صاحب ارمغان آصفی این را بصلہ (با) و (از) و (بہ) و (در) مخصوص فرماید (قدسی مشہدی ع) شب کہ داغ شکرین آرام با خنجر نداشت ٭ (ثابت ع) سنبل زسر زلف تو آرام ندارد ٭ (سلیم طہرانی ع) بے زلف تو آرام بفردوس ندارم ٭ (سالک یزدی ؎) منم آن مرغ کہ در بیضہ ندارم آرام ٭ بے قراری کشدم در قفس سیمابی ٭ **مولف** گوید کہ بدون صلہ ہم آید (بیدل ؎) سادگی دل را اسیر فکرہاے خام داشت ٭ تا تحیر بود در آئینہ فکر آرام داشت ٭ (ظہوری ؎) ہمہ بسیارہا از ہر کہ خواہد ٭ من آرام کمی در یوزہ دارم ٭ ۔

آرامِ دل (اصطلاح) باضافت خاص بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ مظہر العجائب از اسماے معشوق است ۔ (اُردو) بقول امیر یہی لفظ اُردو مین بمعنی معشوق مستعمل ہے ۔ (مومن ؎) نہین ڈر جذبۂ طاقت گسل کا ٭ دل آسودہ ہے اس آرام دل کا ٭ ۔

آرامدن بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف و مخفف آرامیدن ۔

آرام دوست (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ۔ کاہل و سست ۔ (اُردو) آرام پسند ۔ آرام طلب بقول امیر سست و کاہل ۔ (کیف ؎) دل مرا ضبط فغان تک بھی نہین کر سکتا ٭ کوئی اتنا بھی نہو عشق مین آرام پسند ٭ (ولہ ؎) اوصاف سراپا مین وہ آرام طلب تھے ٭ تعریف دہن چھوڑ دی دقت کے سبب سے ٭ ۔

آرام دیدن (مصدر اصطلاحی) بمعنی مرادف آرام یافتن است چنانکہ فغانی شیرازی گوید (؎) شبہا گذشت و چشم من یک لحظہ آرامے

ندید ؎ بے گریہ صبحے دم نزد بے خون دل شامے
ندید ؎ صاحب ارمغان آصفی ذکر این میکند
در کلام بیدل ہم استعمال این یافتہ شد (ص)
آنچہ از نقش قدم آرام امکان دیدہ ؎ خاک
کلفت بردہ ما خون حسرت بسملست ؎ صاحب
ارمغان این استعمال را بصلہ (بہ) ہم ذکر کردہ
وسند از کلام شیخ شیراز گرفتہ (ع) بعہد تو
می بینم آرام خلق ؎ مولف گوید کہ از کلام
بیدل کہ گذشت بصلہ (از) ہم آمدہ۔

آرام ربودن (استعمال) مرادف آرام
بردن است چنانکہ صاحب ارمغان آصفی ذکر
این کردہ بمعنی بے آرام کردن استعمال بصلہ (از)
(سنجابی شوستری ص) یک جلوہ نمود دلبر جانی
ما ؎ آرام ربود از دل جانی ما ؎ مولف گوید
کہ بدون صلہ (از) ہم آمدہ۔ چنانکہ یکے از
معاصرین عجم سنجر تخلص گوید (ع) آرام
دلم ربود آرام دلم ؎

آرام رفتن (استعمال) لازم مصدر ماضیہ
و بے آرام شدن و نماندن آرام است۔ صاحب
ارمغان آصفی شاہد این از کلام کلیم ہمدانی
آوردہ (ص) رود آرام ز عمر یکہ بہجران گذرد ؎
کاروان از رہ ناامن شتابان گذرد ؎ استعمال
این بقولش بصلہ (از) مخصوص است شیخ علی
حزین ہم گفتہ۔ (ع) ز خال کنج لبے رفت
صبر و آرام ؎ مخفی مباد کہ **آرام از چیزے
و از کسے رفتن** و **آرام کسے و چیزے
رفتن** درست باشد۔ (اردو) آرام جانا۔
بقول امیر چین جاتا رہنا۔ (میر ص) کس کس
اپنی کل کو روے ہجر انہیں بے کل اسکا ؎ خواب
گئی ہے تاب گئی ہے چین گیا آرام گیا ؎۔

آرام رمیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب
بحر عجم رمیدن بمعنی گریختن ہم آمدہ۔ پس
آرام رمیدن بمعنی نماندن آرام مرادف آرام رفتن
باشد چنانکہ صاحب ارمغان گوید (حزین ص)

مانند گرد کز رم آہو شود بلند ؛ آرام می رمد
زدل بے قرار ما ؛ استعمال این بصلۂ (از) مخصوص است

آرام ساختن (مصدر اصطلاحی) ساختن بقول
صاحب بحر عجم بمعنی کارے را تمام کردن و راست
کردن کارے را و موافق شدن و موافقت
کردن باکسے و آمادہ و مہیّا نمودن کارے را
و نوشتن و نقش کردن آمدہ این اصطلاح
بمعنی آرام دادن است چنانکہ حزین اصفہانی
گوید (ص) سوزد ہدیدہ خواب و بدل آہ
حسرتم ؛ آرام ساز جان شکیبائے کیستی ؛ صاحب
ارمغان ہم ذکر این کردہ است۔ (اردو) دیکھو
آرام دادن۔

آرام سوختن (مصدر اصطلاحی) مرادف آرام
بردن باشد چنانکہ صاحب ارمغان آصفی آوردہ
(حزین ص) آرام سوز حوصلۂ کن نصیب ما ؛
یا ہجر بے قراری ما را کنار بخش ؛۔

آرامش بقول صاحب برہان بروزن
ومعنی آسایش است کہ فراغت و راحت باشد
صاحبان ناصری وسراج ہم ذکر این می کنند۔
(صائب ص) حاشا کہ رزق دیدۂ قربانیان
بود ؛ آرامشے کہ در دل بے مدعاے ماست ؛
(اردو) آسایش بقول امیر (مونث) چین
آرام۔ (ناسخ ص) تم جو یان شب باش ہو
پھرتا ہے کیا نالان رقیب ؛ خواب آسایش
مین ہم تم پاسبان گردش مین ہے ؛۔

آرامش داد (اصطلاح) بکسر میم و شین
بقول صاحب ناصری بمعنی اعتدال در مہام است
کہ بتازی آنرا نظام کل خوانند و این لغت
از فرہنگ دساتیر نقل شد و در فرہنگہا نیست۔
(اردو) اعتدال انتظام (مذکر) خوش
انتظامی (مونث)۔

آرام شدن (استعمال) تسکین حاصل
شدن است چنانکہ ملا جامی فرماید (ص)
دل سپردم بہ بتے تا شود آرام دلم ؛ نہ کہ تسکین

وقرار از دل مسکین ببرد ؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کرده است - (اُردو) آرام ملنا (وزیر ﮯ) قسمت مین ہے جلنا وہان بھی ملے آرام ؛ پیدا ہو ترے سایۂ دیوار مین گرمی ؛ -

آرام طلب (اصطلاح) بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف آرام دوست باشد -

آرام فزودن (استعمال) تسکین و قرار افزودن است چنانکہ فیضی گوید (ﮯ) آرام فزاست بسکہ جہدش ؛ آہستہ وزد صبا بعہدش ؛ صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این کرده (اُردو) آرام بڑھانا -

آرام کار (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ آدم ناپروا وکاہل وآنکہ تا نگویند کار نکند - **مولف** گوید کہ مرادف آرام طلب باشد -

آرام کردن (اصطلاح) (۱) بخواب رفتن وخسپیدن - بقول صاحب ارمغان آصفی استعمال این بصلۂ (با) و (در) آمده (سلمان ساوجی ﮯ) دیده از گبک در ایام تو شاہین - شاہین ؛ کرده با شیر بدوران تو آرام - آرام ؛ (طالب آملی ع) گہے آرام در آتش گہے در آب می کردم ؛ **مولف** گوید کہ صلۂ (بر) ہم درست باشد چون آرام بر بالین کردن و علی ہذا بصلۂ (بہ) آرام ببالین کردن - و بہ تحقیق **مولف** آرام کردن بمعنی (۲) تسکین یافتن وساکن شدن ہم آمده چنانکہ بیدل فرماید (ﮯ) درجنون زاریکہ از حسرت کمین راحتیم ؛ آسمان ہم یک نفس آرام نتوانست کرد ؛ (اُردو) (۱) آرام کرنا - بقول امیر سونا - استراحت کرنا - (رند ﮯ) نہایت نیند مین ہین قصد ہے آرام کرینگا ؛ بڑھاتے ہین چھڑون کو بجلیان بالے اترتے ہین ؛ (۲) آرام پانا -

آرام گاه (اصطلاح) بقول بہار وصاحب

انند از عالم خوابگاه. (کلیم ے) اُنس میگیرم
بهردم بر بیابانی نیم ٭ هم وثاق شعله ام آرامگاهم
گلخن است ٭ مولف گوید که آرامگه بدون
الف ثالث مخفف آرامگاه است چنانکه جامی
فرماید (ے) من و دیوانه محنت که بشبهای
جدائی ٭ دل خو کرده بغم را شده آرامگه این است ٭

آرام گرفتن (استعمال) بقول صاحب
انند که بحوالهٔ بهار نویسد. (۱) آسایش کردن
و آرمیدن و آسودگی یافتن و آسودن و (۲)
استراحت نمودن و (۳) خوش کردن دل و
(۴) آب خوش خوردن و دل خوش کردن
و دل شاد کردن و نزهت خاطر کردن و فرح
نمودن و (۵) کمر سیخ کردن و کمر راست کردن
و (۶) نفس راست کردن و نفس درست کردن
و دم گرفتن از مترادفات آنست. و بهار
(آرام گرفتن) را بیان نکرده و صرف بر لفظ
(آرام) نوشته که با لفظ (گرفتن) هم آمده صاحب
ارمغان آصفی بدون بیان معنی ذکر این فرموده
است و می فرماید که بصلهٔ (بر) و (از) و (در)
و (به) آید. **مولف** گوید که بدون صله هم آید
چنانکه کیخسرو گوید (ے) تا دل نشود داغ نگیرد
آرام ٭ این سوخته را سوخته می باید ٭ (اسیر
ے) نیست رحمی گر ترا در کشتنم تاخیر چیست ٭
صید وحشی کے گرفت آرام تا بسمل نشد ٭
(ظهوری ع) نگیرد طائرش بر صفحه آرام ٭ (صائب
ع) سرو قد تو ز آغوش من آرام گرفت ٭ (صائب
ے) چو بینا بست در گرداندن جا خاتم دولت ٭
بروی دست اخگر بیش ازین آرام می گیرد ٭
(ظهوری ے) با وجود آنکه دل بر مسند تمکین
نشست ٭ یک نفس آرام نه گرفتست آرام
هنوز ٭ (صائب ع) جز به هنگامهٔ طفلانه نگیرد
آرام ٭. **مولف** گوید که از امثال متعدده
که مذکور شد معنی آرام گرفتن سکون و قرار یافتن
پیداست. دیگر معانی متعدده را که صاحب انند

بضمن بیان ترادف بے شاہد ذکر کردہ است خود ذمہ دار است۔ بہار۔ آرام گرفتہ را ذکر کند کہ اسم مفعول ازہمین مصدر است (اردو) (۱) آرام پانا۔ اگر بقول صاحب انند آرام گرفتن کے چھوڑن معنی تسلیم کئے جائین تو (۲) آرام کرنا۔ (۳) دل خوش کرنا۔ (۴) پانی پینا۔ (۵) کمر سیدہی کرنا۔ (۶) دم لینا یستانا۔ آرام لینا۔

آرام ہرمز (اصطلاح) بقول صاحب ناصری کہ بضمن لفظ آرام ذکر کند نام شہریست از بناہاے ہرمز بادشاہ۔ اکنون رام ہرمز گویند (اردو) ایک شہر کا نام جسکو ہرمز بادشاہ نے آباد کیا تہا۔ جسکو آج کل رام ہرمز کہتے ہین۔

آرام یافتن (استعمال) سکون و قرار یافتن و آرامیدن است بقول صاحب ارمغان آصفی بصلہ (از) و (بہ) مستعمل (نظامی ع) فلک جنبش زمین آرام ازو یافت ؛ (رضی ارتیمانی ع) نایافتہ جز بیک وجود آرامے ؛

مولف گوید کہ بدون صلہ ہم آمدہ۔ (ظہوری مشہدی ؎) طفل یک ماہہ ز زیک نفس آرام نیافت ؛ تا نگر دید بگہوارۂ مینا در خواب ؛ (اردو) آرام پانا۔ (ناسخ ؎) آرام خوش قدون سے کوئی پاے۔ ہے محال ؛ جز سرو بیٹھتے ہین سب اشجار کے تلے ؛۔

آرامیدن بقول صاحب بحر عجم آرام گرفتن و ساکن شدن و قرار گرفتن و نجنبیدن (کامل التصریف) مضارع این آرامد۔ بقول صاحب نوادر المصادر آرامیدن ومخفف آن آرمیدن قرار گرفتن۔ حاصل مصدر این آرام و آرامش کہ گذشت۔ صاحب موید الفضلا گوید کہ بار ارموقوف آرام گرفتن و آرام دادن و ساکن و ناجنبان شدن و گردانیدن۔ لازم ومتعدی ہردو علی الرغم صاحبان بحر و نوادر کہ صرف لازم دانند و صاحبان کشف و انند را با موید اتفاق است۔ (سیف الدین بخاری ع)

زومن بے قرار آرام ؏ (اُردو) آرام پانا۔

آرامیدہ | از مصدر ماضیہ (۱) اسم مفعول بقول صاحب انند (۲) ساکن و ہموار مانند دریاے آرمیدہ و آتش آرمیدہ و (۳) کنایہ از متحمل۔ عجب است کہ صاحب شمس ذیل آرامیدہ نولیسد کہ آمیختہ و مختصر آموختہ باشد فتامل۔ مخفی مباد کہ آرمیدہ مخفف این است و بہار ذکر این کردہ کہ بجاے خود بیاید (اُردو) (۱) آرام پایا ہوا۔ (۲) ساکن ہموار جیسے ہموار سڑک جسمین نشیب و فراز نہو۔ اور دریا جسمین تلاطم نہو۔ (۳) متحمل شخص۔

آرامیدہ داشتن | (استعمال) قائم و محفوظ و برقرار داشتن۔ چنانکہ بیدل گوید (؎) زین محیط آخر بجرم عافیت خواہیم رفت ؏ موج آرامیدہ دارد چین دامان گہر ؏ (اُردو) قائم رکہنا۔ محفوظ رکہنا۔ برقرار رکہنا۔

آران | بروزن باران بقول صاحب برہان (۱) نام ولایتے است۔ صاحب انند گوید کہ مُلکے است از ولایت آذر بایجان و (۲) آرنج را نیز گفتہ اند کہ مرفق باشد صاحب سراج ہم ذکر این کردہ۔ (اُردو) (۱) ایک ولایت کا نام۔ (۲) کہنی۔ (مونث)۔

آراہ | بقول صاحب موید الفضلا مصطکی است فارسیان این را از لغت رومی گرفتہ اند۔ (اُردو) بقول صاحب آصفیہ مصطکی۔ کاف عربی کے ساتہ ایک قسم کا زرد گوند۔ علک الروم مزاجاً۔ دوسرے درجہ مین حار و یابس۔ مفید ہاضمہ و جاذب رطوبات دماغیہ بعض نے گرم بہی لکہا ہے مشہور کاف فارسی کے ساتہ ہے۔

آرائے | بروزن پارائے بقول صاحب برہان (۱) آرایش (۲) آرایش کنندہ و آرایندہ را گویند و (۳) امر بآراستن ہم ہست یعنی بیارائے و آرایش کن۔ **مولف** گوید

کہ مرادف آرار۔ بلکہ ہمان (آرا) راکہ گذشت با یاے زائد (آراے) کردند۔

آرایش | بقول صاحب برہان بروزن آسایش (۱) بمعنی زیب وزینت باشد و (۲) رسم و عادت و آیین را نیز گویند و (۳) نام نواے است از موسیقی کہ بقول صاحب ناصری آنرا (آرایش خورشید) ہم گویند۔ صاحبان شمس ورشیدی وجہانگیری وموید ذکر این می کنند: (ظہوری ؎) بر دیدۂ خونچکان زرویت ÷ آرایش نخل ارغوان فرض ÷ (فردوسی ؎) سوے او یکے نامہ نوشتۂ ÷ زآرایش بندگی گشتۂ ÷ بہار صرف معنی اول را نویسد و فرماید کہ بالفظ کردن و دادن مستعمل۔ **مولف** گوید کہ انحصار برین دو مصادر نقص تلاش است۔ واستعمال این با مصادر متعددہ وراے این ہر دو مصدر بنظر آمدہ کہ بذیل مذکور است وممکن است کہ استعمالے تازہ ہم بنظر آید۔ (اردو) آرایش بقول امیر مصدر آراستن سے حاصل مصدر بناو سنگار۔ سجاوٹ (بحر ؎) ہزارون مین نہین ہے خانۂ دنیا کی آرایش ÷ مرے پر فیصلہ ہے جیتے جی سارا بکھیڑا ہے ÷ (قلق ؎) بیلچے گھر پیان مرصع کار ÷ شغل آرایش چمن ہر بار ÷ (۲) رسم (مونث) رواج (مذکر) آیین (مذکر) رسم ورواج کے اسناد لفظ (آب) کے چوتھے معنی پر گذر چکے ہین۔ آیین کی سند کے لئے دیکھو لفظ آیین۔ (۳) علم موسیقی سے ایک راگ کا نام۔

آرایش بردن | (استعمال) بے رونق کردن وزیب وزینت را دور کردن است۔ صاحب ارمغان آصفی گوید کہ استعمال این بصلۂ (از) و (را) آمدہ۔ (عرفی شیرازی ؎) رو کہ کند اسباب ہرم بخت تو ترسم ÷ کز زلف بت من برد آرایش خم را ÷ (اردو) رونق مٹانا۔

بے رونق کرنا۔

آرایش خواستن (استعمال) فکر آرایش کردن و ارادۂ آرایش کردن چنانکہ ظہوری گوید (۲۴۴)
(ے) شاہد آرائے شہ آرایش خود گر خواہد ؛ ہر طرف چون سحر آئینہ گرے برخیزد ؛ (اُردو) آرایش کا ارادہ کرنا۔ آرایش چاہنا۔

آرایش خورشید (اصطلاح) بقول صاحب برہان (۱) نام لحن اول از سی لحن باربد و (۲) خطے کہ بر عارض خوبان برآید۔ مولّف گوید کہ (۳) بمعنائے حقیقی آب و تاب خورشید باشد (نظامی سلہ) چو زد آرایش خورشید راہے ؛ در آرایش بدے خورشید ماہے ؛ سند نمبر (۳) بر لغت آرایش ریختن می آید۔ صاحبان سروری و رشیدی ذکر معنی اول کنند و صاحب جہانگیری گوید کہ نام قولے است از تصنیفات باربد معطر۔ صاحب دری و پہلوی گوید کہ مرادف آئین جمشید است بمعنی اول اما صاحبان شمس و بحر و موید تصدیق معنی دوم ہم می کنند۔ (اُردو) (۱) علم موسیقی کے ۳۰ راگون سے جنکا موجد باربد ہے پہلے راگ کا نام۔ (۲) عارض خوبان کا خط۔ (۳) آفتاب کی چمک دمک۔

آرایش دادن (استعمال) بمعنی آراستہ کردن باشد چنانکہ صائب گوید (ے) ز ہشیاری دماغے و ؛ دم آرایش کہ در مستی ؛ دہان تلخ تست از خمیازۂ آن نشہ افیون را ؛ صاحب ارمغان آصفی فرماید کہ این بصلۂ (از) و (بہ) مستعمل سند ماضیہ صلۂ از۔ راست و باصلۂ (بہ)۔ ملا کاتبی گوید (ع) دہد لطاس زر آرایش و کان نرگس ؛ نظیری نیشاپوری گوید (ع) تو ہم فتراک را آرایشے دہ از شکار خود ؛ مولّف گوید کہ ازین ہر دو مصرع آرایش دادن چیزے را پیداست و آرایش چیزے دادن ہم۔ (اُردو) بقول امیر آرایش کرنا۔ (ظفر سے) ہمیشہ کرتا ہون داغون سے

دل کی آرایش ؛ مرا تو بیسہ ظفر اس مکان
نے کھایا ؛۔

آرایش دیدن (استعمال) تماشا و سیر
کردن۔ صاحب ارمغان ذکر این می کند اگرچہ
از معنی ساکت و فرماید کہ بصلۂ (بہ) مستعمل۔
(نظامی سہ) بہر کشورے دیدن آرایشے ؛
بہر منزلے کردن آسایشے ؛ (اُردو) تماشا
دیکھنا۔ سیر کرنا۔

آرایش ریختن (استعمال) صاحب
ارمغان آصفی بحوالۂ بہار فرماید کہ پریشان کردن
است و از کلام علی خراسانی سند آرد (سہ)
عکس گل رویش کہ بر دآب رخ حور ؛ آرایش
خورشید بآن جیب قبا ریخت ؛ مؤلف را
این لغت در بہار عجم بجاے خود بدست نیاید
عجب نیست کہ صاحب ارمغان آصفی بہ ضمن
لفظے دیگر در بہار عجم یافتہ باشد۔ مؤلف گوید
کہ از ہمین سند کہ پیش شدہ است پیدا است کہ

آرایش ریختن بمعنی رونق بردن و بے آب و
تاب کردن باشد نہ پریشان کردن و تامل
(اُردو) رونق مٹانا۔ اور بقول امیر آب
وتاب مٹا دینا۔ (ناصر سہ) ہنس کے جب
اُسنے دیا منہ سے جواب ؛ لعل و گوہر کی مٹادی
آب وتاب ؛۔

(۲۶۷) **آرایش زبان** (اصطلاح) بمعنی خوش
سخنی است کہ خوش تقریری باشد۔ چنانکہ
بیدل گوید (سہ) آرایش زبان اگر این
خجلت آورد ؛ خاکے توان شدن کہ بروید
گیاہ ازو ؛ (اُردو) خوش زبانی۔ بقول
صاحب آصفیہ خوش تقریری۔ خوش بیانی۔
خوش کلامی۔

آرایش ساختن (استعمال) مرادف
آرایش کردن است چنانکہ عرفی شیرازی گوید
(سہ) اے داشتہ در سایۂ ہم تیغ و قلم را ؛
وے ساختہ آرایش ہم فضل و کرم را ؛ صاحب

ارمغان آصفی ذکر این فرموده است۔

آرایش شدن (استعمال) باعث زیب وزینت شدن صاحب ارمغان آصفی ذکر این کرده است۔ مولف گوید که آرایش چیزے شدن و آرایش شدن چیزے را۔ بمعنی زیب وزینت دادن آن چیز باشد چنانکه جبلی غرجستانی گوید (ـــ) آرایش آفاق شد رخسار بزم آرائے او ؛ آسایش عشاق شد دیدار روح افزائے او ؛ (اردو) آرایش ہونا (دیکھو امیر اللغات)۔

آرایش کردن (استعمال) آراستن وزیب وزینت دادن است۔ (ظہوری ـــ) سخن گنج ظہوری زده تا بر گوشم ؛ صد خرابی دم آرایش ویرانہ کنم ؛ بقول صاحب ارمغان آصفی بصلہ (از) و (بہ) مستعمل۔ (طغرائے مشہدی ـــ) زمروارید شبنم تا کہائے سبز پیراہن ؛ کنند آرایش دختر چہائے خود چو مادرہا ؛ (عرفی ع) بدرد وحسرت آرایش کنند آرامگاه من ؛ (اردو) آرایش کرنا۔ آرایش دینا۔ دونون مترادف ہین۔ (بحر ـــ) بے فائده آرایش تن کرتے ہین انسان ؛ اس خاک کے انبار سے ہاتھ آئیگا کیا خاک ؛۔

آرایش ماندن (استعمال) حاصل شدن آرایش است چنانکه ذره اصفہانی گوید (ـــ) آرایشے بہر خس وخار از بہار ماند ؛ نخل حیات ماست کہ بے برگ وبار ماند ؛ صاحب ارمغان آصفی فرماید کہ استعمال این بصلہ (بہ) و (از) یافتہ شد۔ (اردو) آرایش ہونا۔ (ظفر ـــ) ہوگئی کچھ صفحہ گردون پہ آرایش ہی اور ؛ جدولین جو میری آہ آتشین کی کھنچ گئین ؛ آرایش حاصل ہونا ہی کہہ سکتے ہین۔

آرائی (۱) فارسیان بمعنی آرایش استعمال این کرده اند۔ چنانکه ظہوری گوید (ـــ) آرزو خوش گرم آئین بندی دل گشتہ است ؛

(۷۰۸)

جز بداغ حسرتم در سینہ آرائی مباد ٭ (حکیم نزاری قہستانی ؎) نمی‌باید برافزودن اگر مشاطۂ فطرت جمالے را بزیبائی نگارے کرد آرائی ٭ (۲) صیغۂ واحد حاضر از مصدر آراستن و آراییدن (ابو اسحٰق اطعمہ ؎) چہ آرایی بمشک و زعفران رخسارِ فالوده ٭ باآب و رنگ و خال و خط چہ حاجت روے زیبا را ٭ (اُردو) (۱) دیکھو آرایش (۲) آراستہ کرنے اور سنوارنے کے مصدر سے صیغۂ واحد حاضر

آراییدن بقول صاحب بحر عجم آرایش دادن و زینت کردن (کامل التصریف) مضارع این آراید۔ صاحب فرہنگ انند بذیل آرایش کردن این را مرادف آراستن نوشتہ۔ **مؤلف** گوید کہ بینہما فرقے است یعنی آراستن را صاحبان لغت بمعنی زیب و زینت دادن مطلقاً و تزئین چیزے بافزایش زیور آورده اند۔ پس این مرادف معنی اوّل باشد چراکہ در تعریف این معنی عام بیان شده نہ خاص۔ صاحب نوادر المصادر ہم ذکر این فرموده است و مرادف آراستن گوید۔ (میر معزی ؎) تن از شکر تو آراید چنان چون دیده از لعبت ٭ دل از مہر تو افروزد چنان چون جامہ از صابون ٭ (اُردو) دیکھو آراستن۔

آراینده گوہر (اصطلاح) صاحب انند بحوالۂ مظہر العجائب گوید کہ از صفات حق تعالیٰ است دیگرکسے از اہل لغت ذکر این نکرده است۔ (اُردو) حق تعالےٰ کے صفات سے ایک صفت ہے جس کا ترجمہ (ذات عالم کو آراستہ کرنے والا) ہوسکتا ہے۔

آرت بقول صاحب برہان بفتح ثالث و سکون فوقانی آرنج را گویند کہ بندگاه ساعد و بازوست و بعربی مرفق خوانند و بقول صاحب ناصری مرادف آرج بہمین معنی صاحبان جہانگیری و انند و سراج ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات کہنی (مؤنث)

آرج بقول صاحب برہان بفتح ثالث و سکون جیم۔ (۱) مخفف آریج۔ (۲) نام پرندہ ایست صاحب ناصری بر معنی اوّل قناعت کند و گوید کہ مرادف ماضیہ۔ صاحب جہانگیری متفق با برہان و صاحب رشیدی گوید کہ (۳) نیز معرب ایج پسر فریدون باشد۔ صاحب سروری بذیل لفظ آریج ذکر این کردہ و در سراج اللغات و موید الفضلا ہم بنظر آمدہ۔ (اُردو) (۱) کہنی (مونث) (۲) ایک پرندہ کا نام، (۳) ایرج پسر فریدون کا مُعرّب۔

آرحیقنہ بقول صاحب موید الفضلا اسپرک است و اسپرک بقول صاحب برہان با کاف فارسی بر وزن بہترک گیاہے است زرد کہ بدان چیزہا رنگ کنند و بعضے گویند اسپرک برگ زرد چوبہ و درخت خربزہ را گویند۔ (اُردو) ہلدی کا پتا۔ خربوزہ کا درخت و بقول صاحب محیط اپرنگ۔

آرد بقول صاحب برہان بفتح ثالث و سکون دال ابجد (۱) مخفف آرا داست کہ نام روز بست و پنجم از ہر ماہ شمسی باشد و بسکون ثالث (۲) معروفست کہ غلّہ آسیا کردہ باشد و (۳) بمعنی تقصیر ہم آمدہ است۔ صاحب رشیدی را با معنی دوم و سوم اتفاق است۔ صاحب سروری صرف معنی دوم را ذکر کند یعنی غلّہ آس کردہ شدہ و بجاے دیگر آرد را بفتح را مہملہ (۴) بمعنی تواند و (۵) مختصر آورد۔ نوشتہ۔ صاحب جہانگیری را با برہان اتفاق است۔ صاحب موید فرماید کہ غلّہ آس کردہ کہ آنرا آرد مقشر نیز گویند کذا فی شرفنامہ و در قنیہ۔ بمعنی اوّل بارائے موقوف مسطور است و بفتح را بمعنی تواند است و این مضارع یاریدن بمعنی توانستن و در فارسی ابدال ہمزہ بیا و بالعکس بسیار آمدہ چنانچہ آید۔ بیاید۔ نیاید و نیز آرد۔ ضد بردارد۔ (مولف گوید کہ مقابل بَرَد باشد) و (۶) کنجد خیکالی است کہ بار طب و

دو شاب خورند۔ (جمال سپاہانی ؎) دادم از نعمت تو ہر چیز ؏ اکنون ہستم بآرد محتاج ؏ (فیضی فیاضی ؎) چون دید کہ آرد گشت اجساد ؏ آن آرد دہد چو خاک برباد ؏ مخفی مباد کہ از مصدر پاریدن صاحبان لغت ساکت اند و مولف تحقیق آن بجاے خود خواہد کرد انشاءاللہ۔ انچہ صاحب سروری بمعنی چہارم ذکر کند تائید آن بقول صاحب موید می شود و بس۔ (اُردو) (۱) ہر ماہ شمسی کے پچیسوین دن کا نام۔ (۲) بقول امیر آٹا۔ پسا ہوا غلہ۔ آرد (مذکر) (۳) تقصیر بقول صاحب آصفیہ اسم مونث۔ کوتاہی۔ کمی۔ سہو۔ چوک۔ خطا۔ قصور۔ گناہ۔ جرم۔ (۴) سکتا ہے اسکا مصدر (سکنا) بقول صاحب آصفیہ توانستن کا ترجمہ۔ لائق ہونا۔ قابل ہونا۔ ممکن ہونا۔ (۵) لاوے۔ آوَرد کا ترجمہ (۶) تل (مذکر)

آروا درا بقول صاحب جامع اللغات (۱) نام لحنے از علم موسیقی (۲) نام دہے از نواح اسفرائن۔ (اُردو) آپ ہی کے قول سے (۱) موسیقی مین ایک راگ کا نام۔ (۲) نیز ایک گانون کا نام اسفرائن مین۔

آرد بیز (استعمال) بقول صاحبان موید و انند بکسر باے موحدہ و زاے ہوز در آخر۔ غربال کہ بدان آرد بیزند۔ (اُردو) بقول صاحب آصفیہ چھلنی اسم مونث۔ چھاننے کا آلہ۔

آرد تولہ (اصطلاح) بقول صاحب بہار بضم فوقانی و سکون واو و فتح لام آشے باشد مانند کاچی کہ از آرد بپزند و بیشتر مردم فقیر و درویش خورند و آنرا بعربی سخینہ گویند (بسحاق اطعمہ گوید ؎) آن آرد تولہ خور کہ لمبن لوت خوار گفت ؏ چون ماست باب خورد زمن عذرہا بخواست ؏ صاحبان بحر و ناصری ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) آش بقول امیر سنسکرت کی زبان کا لفظ معلوم ہوتا ہے۔

اسلئے کہ سنسکرت مین کھانے کو آش کہتے ہین
رقیق غذا۔ (کیف ۵) غم ملے جاے روز
کہانے کو ٭ نہ سہی گر میسر آش نہو ٭ دکن مین
اسی کو کنجی کہتے ہین۔

آردجُونہ (اصطلاح) بضم جیم عربی بقول
صاحب موید الفضلا مرادف ماضیہ۔

آرددُولہ (اصطلاح) بقول صاحب
برہان مرادف آرد تولہ۔ صاحبان بحر و ناصری
ورشیدی وسراج و موید ہم ذکر این کردہ اند۔

آرد روغن (اصطلاح) بقول صاحب بحر
حلواے تر۔ صاحبان موید ورشیدی وسراج
ہم ذکر این فرمودہ اند۔ (اُردو) تر حلوا مذکر

آردستان (اصطلاح) بقول صاحبان
شمس وانند نام ولایتے است کہ انار آنجا خوب
می شود۔ صاحب موید بفتح اوّل گوید (اردو)
ایک ولایت کا نام۔

آردسبوس دار (اصطلاح) بقول صاحب
محیط اعظم خُشکار است وخُشکار بقول صاحب
برہان (۱) آردے باشد کہ نُخالہ آنرا جدا نکردہ
باشند۔ (۲) خاگینہ را نیز گویند۔ **مولف** خیال
می کند کہ آش سبوس دار مرادف معنی اوّل خُشکار باشد
(اُردو) بھوسی دار آٹا۔ بے چھنا آٹا (۲) خاگینہ مذکر۔

آردشیر (استعمال) بقول صاحب انند بحوالہ
فرہنگ فرنگ نوعے از آشے است کہ از آرد
وشیر بسازند۔ (اُردو) فیرنی (مونث) بقول
صاحب آصفیہ ایک قسم کی کھیر۔

آردِ کُنار (اصطلاح) باضافت الخ۔ صاحب
محیط گوید کہ سویق النبق است وبضمن لفظ کُنار
فرماید کہ کنارِ رسیدہ را خشک نمودہ خستۂ آن
دُور کردہ سائیدہ وقت حاجت بقدر مطلوب
باب آمیختہ باندکے شیرینی از شیرینی ہاے
مناسبہ می نوشند۔ سویق آن جہت اسہال
صفراوی مزمن نیکوست۔ (اُردو) بیر کا ستو مذکر

آردکُنجد (استعمال) بقول صاحب موید

از کنجد درست می کنند و با رطب و دوشاب می خورند۔ کذا فی القنیہ۔ (اردو) تلون کا ستو۔

آردم | بقول صاحب برہان بفتح دال مہملہ وسکون میم نام گل آذریون است۔ صاحبان رشیدی وجہانگیری وناصری وسراج ذکر این می کنند۔ (اردو) دیکھو آذریون۔

آردمیده | (استعمال) بقول صاحب محیط اعظم سمید است و در مق معرب درمک۔ (اردو) میده بقول صاحب آصفیہ دوبارہ چھنا ہوا آٹا۔ نہایت باریک آٹا۔

آردن | صاحب برہان گوید که بفتح رای وسکون نون ترشی بالا را گویند و آن ظرفے است که مانند کف گیر سوراخہا دارد۔ وبدان چیزہا صاف کنند و (۲) کف گیر را نیز گویند و (۳) نام ولایتے نیز۔ صاحب ناصری ہمزبان برہان وصاحب رشیدی فرماید که بسکون را و فتح دال کف گیرے که بدان شکر صاف کنند و بغیر مد نیز آمده و بقول صاحب جہانگیری ظرفے باشد مانند طبقے که دران سوراخ بسیار باشد مثل کفگیر که طباخان و حلوائیان آن را بر سر دیگ نہند و روغن و شیره و ترشی بدان صاف کنند و آن را ترشی بالا نیز گویند (اردو) بقول صاحب آصفیہ (۱) جھرنا۔ (اسم مذکر) ایک قسم کی بڑی چھنی جسے جھارا بھی کہتے ہین۔ حلوائیون کا سوراخ دار کف گیر (۲) کف گیر۔ (مذکر) بقول آصفیہ تانبے یا پیتل کا ہتھیلی کے موافق ڈنڈی دار چمچہ سوراخدار کفچہ۔ ایک آلہ کا نام جسکے وسیلہ سے ہانڈی کے اندر سے کف نکالتے ہین۔ (۳) ایک ولایت کا نام۔

آردوج | بقول صاحب محیط اعظم اسم درخت ابہل است و بقولش که بر لفظ ابہل نوشته ترکی باشد و فارسیان این را درس و ابرس

و بر غنچہ نیز گویند۔ (اُردو) ہوبیر۔ ادبیر۔ (محیط اعظم بضمن لفظ اہل)۔

آردوروغن (اصطلاح) بقول صاحب بحرعجم مرادف آردروغن کہ گذشت۔

آردہ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بسکون را و فتح دال آسیا را گویند۔ (اُردو) بقول صاحب آصفیہ چکی (مونث) آٹا پیسنے کا آلہ۔

آردہالہ (اصطلاح) بقول صاحبان برہان و بحر و رشیدی و جہانگیری مرادف (آرد تولہ) کہ گذشت۔

آردہ تحرک (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلا۔ ممدودہ و قیل مقصود۔ بالفتح و ضم تا یعنی چنگال تحرک نام میوہ ایست و بمعنی بالیدہ کہ ادرا بادام کوہی نیز گویند۔

(اُردو) پہاڑی بادام۔

آردی بقول صاحب انند بدال مہملہ مکسور۔ قسمے از شفتالو است۔ صاحب غیاث ہم ذکراین می کند۔ (اُردو) شفتالو کی ایک قسم۔

آردی روغن (اصطلاح) بقول صاحب بحرعجم مرادف آردروغن باشد صاحب رشیدی و سروری ہم ذکراین فرمودہ (بسحاق ؒ) آردی روغن برہم لال آمدست ؛ نام من از غیب چنگال آمداست ؛۔

آردیزوغان (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر دال وضم زاے ہر حلوا و شیرینی با (مرادف آردروغن)۔

آردین بقول صاحب سراج ہمان آردی است کہ گذشت۔

آرزم بقول صاحب انند بتقدیم رائے مہملہ مفتوح بر زائے معجمہ ساکن بمعنی جنگ و کارزار است۔ صاحب غیاث ہم ذکراین کردہ است۔ (اُردو) لڑائی۔ (مونث)۔

آرزو بقول صاحب ناصری معروف وحی فرماید که آرزومینده بمعنی آرزوکننده آمده و آرزومند نیز گزشته **مولف** گوید که اندرین صورت آرزومیدن بمعنی آرزو کردن باشد و بحث آن بجائے خود خواہد آمد۔ خان آرزو در چراغ ہدایت فرماید که این لفظ با کردن مستعمل و آرزو کشیدن نیز در کلام سالک قزوینی دیده شد۔ بہار گوید که (۱) بمعنی تمنا و خواہش و از صفات او تشنه۔ لاغر۔ فربه۔ مرده۔ جوان۔ کشته۔ خام و لیوه آمده۔ صاحب موید فرماید که ممدود بارائے موقوف۔ (۲) کشش خاطر که عرب شهوت نامند کذا فی الادوات (جامی سلہ) مرہم راحت و جراحت دگران را ٭ جان من و داغ آرزوے محمد ٭ (ظہوری سلہ) شعله پرورد گشته آہم بے تف تاثیر باد ٭ آرزو بارا گداز کوره تاخیر باد ٭ (اُردو) آرزو بقول امیر لفظ (آر) اور (زو) سے مشتق معلوم ہوتا ہے۔ زو مخفف ہے زود کا۔ چونکہ خواہش اور تمنا کا جلد بر آنا مقصود ہوتا ہے اسلئے اسکو آرزو کہتے ہیں۔ مونث۔ (۱) بمعنی حسرت۔ تمنا۔ (آتش سے) خوشا وہ دل کہ ہو جس دل میں آرزو تیری ٭ خوشا دماغ جسے تازہ رکھے بو تیری ٭ (۲) شہوت۔ مونث۔

آرزو آب شدن
آرزو آب گردیدن (مصادر اصطلاحی) باقی نماندن و زائل شدن آرزوست۔ مخفی مباد که در سلسله الف ممدوده با بائے عربی۔ آب شدن آرزو گذشته است و **مولف** معنی آن را بر شہادت کلام بیدل که بذیل می آید حاصل شدن و برآمدن آرزو نوشته که گذشت (بیدل سے) تا چہره تو در عرق شرم غوطه زد ٭ ہر آرزو که در دل من بود آب شد ٭ حالا برین مقام هم از همین شعر بیدل سند گرفته میشود ظاہر است

که باقی نماندن و زائل شدن آرزو عکس و
ضد حاصل شدن آن است ولیکن معنی شعر که
دو پهلو دارد براے هردو. سند واقع میشود (۱)
شاعر گوید که چون از چهرهٔ معشوق آثار شرم نمایان
شد آرزوے من برآمد و دانستم که او بر مقصد
من ناراض نیست زیراکه علامت ناراضی. انکار
و چشم نمائیست و علامت رضامندی سکوت
و شرم است. (۲) یا معنی شعر این است که هرگاه
معشوق پیش من شرمگین شد آرزو ہم آب
شد یعنی زائل شد زیراکه شرم از براے بیگانگان
است او مرا بیگانه تصور نمود چون آرزو ہم گرد
عرض میشود که همین مطالب ضرور بود که در مصدر
(آب شدن آرزو) بیان کنم. اما چون موقع
آن از دست رفت ناگزیر برهمین موقع تلافی مافات
شد. و حالا سندے که براے (آرزو آب
گردیدن) بدست آمده است. دو پهلو ندارد.
راے **مولف** این است که (آب شدن آرزو)
ہم مرادف (آرزو آب گردیدن) باشد بمعنی
زائل شدن و باقی نماندن آرزو (بیدل ره)
ز سیل کاری اشک ندامتم دریاب * که آرزو
چقدر بے تو آب می گردد * (اردو) آرزو مٹجانا.
آرزو خاک مین ملجانا. (مومن ره) ہے یقین
یہ کہ خاک ہی مین ملے * آرزوئے وصال
سیمین بر * (ناصر ره) دل اڑا لے گئی جو تیر
ستم * آرزو مٹ گئی ہماری آج *

آرزو آخر شدن (مصدر اصطلاحی) (۵۰۰)

مرادف آرزو برآمدن است چنانکه ظهوری
گوید (ره) دید بر دشت شقایق مغز بر باغ
سمن * شد خزان و آرزوے رنگ و بو آخر
نشد * (اردو) آرزو پوری ہونا. بقول امیر
آرزو بر آنا. (مسرور ره) سنگھا کر مجھے کاکل
مشک بو * کہا اب تو پوری ہوی آرزو *.

آرزو آمدن (مصدر اصطلاحی) پیدا شدن
آرزو است چنانکه مغزی نیشاپوری گوید (ره)

آرزو نماید ہمی بغدادیان را با تو شاہ ؛ روزگار
معتصم یا روزگار مستعین ؛ صاحب ارمغان آصفی
بدون صراحت معنی ذکر این فرمودہ است (اُردو)
آرزو کرنے کا لازم ہے۔ لیکن اُردو مین آرزو
ہونا نہین سُنا گیا۔ بلکہ یون کہتے ہین کہ تیرے
عہد معدلت مین ہمکو عہد نوشیروان کی آرزو
نہین ہے یا ہم عہد نوشیروان کی آرزو نہین
کرتے۔

آرزو آوردن (مصدر اصطلاحی) مراد
آرزو داشتن است چنانکہ صاحب ارمغان آصفی
ذکر این فرمودہ است بصلۂ (از) (خسرو دہلوی
سہ) مرا گفتی کہ اے خسرو چہ آرے آرزو از من ؛
بتر نیست ورنہ از تو بسیار آرزو دارم ؛ (اُردو)
آرزو رکہنا۔ بقول امیر آرزومند ہونا۔ (سالک
سہ) گر حصول لذت الفت کی رکہے آرزو ؛
پہول تربت پر مری آکر چڑہائے عندلیب ؛۔

(۱) **آرزو از دل بدر کردن** (مصدر اصطلاحی)

(۵۰۱) (۲) **آرزو از دل بیرون کردن** دل سے
از آرزو خالی کردن و نداشتن آرزو در دل
باشد۔ (ظہوری سہ) از سر ہوس از دل
آرزو یت ؛ کردیم بدر ندارد اعراض ؛ (جامی
سہ) آرزوے جنت الماوے برون کردم ز
دل ؛ جنتم این بس کہ بر خاک درت ماوا کنم ؛
(اُردو) آرزو دل سے نکال دینا۔ آرزو نہ کرنا۔
(نسیم سہ) آرزو جنت کی مین کرتا نہین اس
واسطے ؛ نام سُنکر حور کا وہ بدگمان ہوجائیگا ؛

(۵۰۲) **آرزو از سینہ رفتن** (مصدر اصطلاحی)
لازم مصدر ماضیہ یعنی زائل شدن آرزوست
(ظہوری سہ) آرزو رفتہ ام از سینہ بحسرت
سوگند ؛ دل فراغت زدہ گردید محبت سوگند ؛
(اُردو) آرزو مٹ جانا۔ دیکہو آرزو آب
شدن جسمین اسکی سند گزری ہے۔

آرزو افتادن در دل (مصدر اصطلاحی)
پیدا شدن آرزو در دل باشد صاحب ارمغان

آصفی (آرزو افتادن) را ذکر کردہ است۔ وفرماید کہ بصلۂ (در) مستعمل و **مولف** گوید کہ بصلۂ (بہ) ہم چرا نباشد۔ (حزین ؎) ازان سرم بہواے تو مائل افتاد است ٭ کہ آرزوے توچون شعلہ در دل افتاد است ٭ (اُردو) دل مین آرزو پیدا ہونا۔

آرزوانہ بقول صاحب شمس اللغات آنچہ آرزو کنند۔ صاحب سروری بحوالہ تحفۃ السعادت موید شمس است۔ (اُردو) وہ چیز جس کی آرزو کیجاے۔

(۵۰۶) **آرزوبالیدن** (مصدر اصطلاحی) ترقی پذیر شدن آرزو است۔ چنانکہ بیدل گوید (؎) یاس مطلب نیست اینجا مانع ابرام خلق ٭ آرزو درسایۂ بال مگس بالیدہ است ٭ (اُردو) آرزو بڑہنا۔ اسکے متعدی (آرزو بڑہانا) کا تذکرہ امیر نے فرمایا ہے۔

(۵۰۷) **آرزوبخاطررسیدن** (مصدر اصطلاحی) پیدا شدن آرزو در دل است (ظہوری ؎) خورشید راکہ در بغل ذرہ دیدہ است ٭ این آرزو بخاطر من از کجا رسید ٭ (اُردو) دل مین آرزو پیدا ہونا۔

آرزوبخاک بردن (مصدر اصطلاحی) بہار و صاحب انند ہر دو ذکر این می کنند۔ وانا معنی ساکت۔ **مولف** گوید کہ بے حصول تمنا مُردن است چنانکہ شفیع فرماید (؎) زبس نداشت بدنیا لباس برگردن ٭ بخاک برد حسود تو آرزوی کفن ٭ (جامی ؎) عطر کفن ز خاک دیت کردم آرزو ٭ آخر ببین کہ می برم این آرزو بخاک ٭ (اُردو) بقول امیر آرزو گور مین لیجانا۔ اور آرزو ساتہ لیجانا۔ آرزو لے جانا۔ مرتے دم تک حسرت نہ نکلنا۔ (فقرہ) ایسا جانتا کہ آرزو گور مین لیجاؤنگا تو آرزو نکرتا۔ (عود ہندی) (امیر ؎) اور کیا دنیا سے ہم بیگانہ خو لیجاوین گے ٭ ایک ترکِ آرزو کی آرزو لیجاوینگے ٭۔

آرزو بخشیدن (مصدر اصطلاحی)

عطا کردن آرزو و آرزو دادن است صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است (شانی تکلو(؟) سے) چنان باخندہ عادت کرد لعل آرزو بخشت ۞ کہ گردشنام از بیرون تراو د خندہ آمیز است ۞ **مولف** راسنے از کلام ظہوری ہم بدست آمدہ (سے) شور بخشان رابجام زہر حسرت کام داد ۞ آرزو بخشے کہ شکر در نمکدان تو ریخت ۞ (اُردو) امیر نے آرزو بڑھانا کہا ہے لیکن اسکے معنی خواہش اور تمنّا کو ترقی دینے کے ہین۔ آرزو بخشنا۔ یا آرزو دل مین پیدا کر دینا کہہ سکتے ہین۔

آرزو بخواب افتادن (مصدر اصطلاحی) (۵۰۵)

برآمدن آرزو در خواب است چنانکہ ظہوری گوید (سے) آرزوے عیش تا افتد بخواب ۞ در شب غم گوش بر آواز باش ۞ (اُردو) خواب مین آرزو برآنا۔

آرزو بدر نہادن (مصدر اصطلاحی) (۵۰۶)

تمنا از دل دور کردن است۔ ظہوری گوید (سے) در دل مباد تنگ شود جاے حسرتش ۞ ہر آرزو کہ داشت ظہوری بدر نہاد ۞ (اُردو) آرزو مٹا دینا۔ آرزو دل سے نکال دینا کہہ سکتے ہین۔ امیر نے اسکے لازم (آرزو مٹجانا) کا ذکر فرمایا ہے۔

آرزو برآوردن (مصدر اصطلاحی)

بر تمنّاے دل کامیاب کردن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (بہ) ذکر این کردہ است (وارثی اردبیلی سے) بزند گیم کدام آرزو برآوردی ۞ کہ روز باز پسین نخل ماتمم باشی ۞ **مولف** گوید کہ بدون صلہ ہم آمدہ (ظہوری سے) خون صبوری بجام ریخت ظہوری ۞ آرزوے چشم پر خمار برآورد ۞ لازم این آرزو برآمدن درست باشد و متاخرین زبان دان تصدیق این می کنند۔ (اُردو) آرزو برلانا۔ بقول

امیر مراد پوری کرنا۔ (بحر ؎) مشتاق دید
سیکڑون آئے چلے گئے ؛ بر لائے تم نہ ایک
بھی مائل کی آرزو ؛ اسی کا لازم آرزو برآنا
اُردو مین مستعمل ہے۔

آرزو برلبستن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب انند آرزو حاصل کردن است
وبہار ہم بانش وہردو از کلام خسرو شاہد
آرند (؎) کسے کہ دست بفتراک دولت
توزند ؛ ہزار آرزو از روزگار بربندد ؛
(اُردو) آرزو نکالنا۔ (مومن ؎) ذب
پر اپنی اسے لگا لونگا ؛ حسرت وآرزو نکالونگا

آرزو بردن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب انند (۱) بمعنی آرزو کردن باشد
(تاثیر ؎) یک صبحدم نرفت کہ آئی بخانہ
ام ؛ تا چند عذر آری ومن آرزو برم ؛
(کمال خجند ؎) آرزو بردہ ام کہ چشم تو
باز ؛ کشدم گہ بعشوہ گاہ بناز ؛ بہار ہم
ذکر این می کند وبرلفظ (معروف) قانع مولف
گوید کہ (۲) آرزو بردن بمعنی آرزو بگور بردن
ہم باشد چنانکہ شانی تکلو گوید (؎) من
از کجا وتمنای دل ہمینم بس ؛ کہ میبرم بخیال
تو آرزوے چند ؛ (اُردو) (۱) آرزو کرنا
(۲) آرزو لیجانا۔ امیر نے نمبر ۲ کا ذکر بضمن
(آرزو ساتھ لیجانا) کیا ہے جسکی سند (آرزو
بخاک بردن) کے لفظ پر پیش ہو چکی ہے۔

آرزو برون آمدن (مصدر اصطلاحی)
مرادف آرزو برآمدن است چنانکہ ظہوری
گوید۔ (؎) برون می آید آخر آرزوے
تلخ کامیہا ؛ ازین چشمے کہ حسرت دوخت
برلعل شکر خایش ؛۔

آرزو بستن (مصدر اصطلاحی) مرادف
آرزو برلبستن است۔ صاحب انند بضمن آرزو
برلبستن ذکر این فرمودہ است واز سند ساکت

آرزو بودن (استعمال) لازم آرزو

(۵۰۵)

داشتن است . صاحب ارمغان آصفی بصلۂ
(از) ذکر این کردہ است (صائب ؎) سرفروے
چو خورشید از دو عالم آرزو دارم ؛ نہ از بالین
پرستانم کہ جستم آرزو باشد ؛ (اُردو) آرزو
ہونا ۔ آرزو رہنا ۔

آرزو پختن (مصدر اصطلاحی) از قبیل
خیال پختن است یعنی تخیلات آرزو را در دل
جا دادن و پختہ کردن ۔ صاحب ارمغان آصفی
ذکر این کردہ است بصلۂ (در) مولف گوید کہ
بدون صلہ ہم آید ۔ صاحب انند گوید کہ حسرت
بردن و تمنا کردن باشد ۔ (صائب ؎) آرزوہاے
کہ دل در دیگ فکرت می پزد ؛ چون نباشد
خام شیر خام مادر خوردہ است ؛ (ظہوری ؎)
بایدم پخت اگر آرزوے ؛ دیگ بر شعلۂ خاشاک
نہیم ؛ (اُردو) آرزو کو پختہ کرنا بقول امیر
آرزوے خام ۔ خیال خام کا مرادف ہے ۔
(آتش ؎) وہی تحصیل محبت کا ہے عالم
تاحال ؛ پختہ کرتے ہین ہنوز آرزوے خام کو ہم ؛

آرزو پیچیدن (مصدر اصطلاحی) مرادف
آرزو داشتن است و بصلۂ (در) بنظر آمدہ ۔
(ظہوری ؎) عبث در پردۂ دل آرزوے
نامہ می پیچم ؛ زبان خامۂ خوبان نمی گردد
بنام کس ؛ بیدل (آرزو بربال ہما پیچیدن) ہم
آوردہ است کہ مقصود از اظہار بلند پروازی
آرزو ست (؎) استخوان بندی اوہام
زبس بے مغز یست ؛ آرزو ہا ہمہ بربال ہما
می پیچد ؛ ۔

آرزو تاختن (مصدر اصطلاحی) ظاہر (۱۵۰۱)
شدن آرزو ست چنانکہ ظہوری گوید (؎)
چشم فتان تو پرداختہ دستانے چند ؛ آرزو
از نگہش تاختہ میدانے چند ؛ (اُردو) آرزو
ٹپکنا ۔ (دیکھو امیر اللغات) آرزو ٹپکے پڑنا ۔
(داغ ؎) ہر سخن مین گرچہ سو پہلو بچاتا ہون
مگر ؛ آرزوئین ٹپکی پڑتی ہین مری تقریر سے ؛

آرزو تراویدن (مصدر اصطلاحی) مرادف ماضیہ۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است بصلۂ (بہ) و (از) (ظہوری ؎) باشک حسرتم از دیدہ آرزو بترادو ٭ زبیم رفتنت از بس باضطراب بگریم ٭ صاحبان ار... ن واند این شعر را مال قاسم مشہدی گفتہ اند و **مولف** را در دیوان ظہوری بنظر نیامدہ۔

(۵۱۰) **آرزو جستن** (مصدر اصطلاحی) در فکر آن بودن کہ آرزو برآید۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است (ابن یمین فریومدی ؎) آزادہ باش و فارغ و قطع نظر آنکہ ٭ ... جدائے بند مجو آرزو بسے ٭ (اردو) آرزو برآنےکی فکر کرنا۔

آرزو جوشیدن (مصدر اصطلاحی) جوش زدن و ظاہر شدن آرزو باشد۔ ظہوری بصلۂ (از) آوردہ (؎) آرزوے داغہاے تازہ جوشد از جگر ٭ تا ظہوری راست برمال ظہوری جیرتے ٭ (اردو) آرزو جوش مارنا۔ آرزو ٹپک پڑنا۔ (دیکھو آرزو تاختن میں داغ کا کلام۔)

(۵۱۱) **آرزو چکیدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو تراویدن است ظہوری بصلۂ (از) آوردہ (؎) گریۂ حسرت اسے ظہوری چند ٭ آرزو بیا ہمہ زدیدہ چکید ٭۔

آرزو حاصل شدن (استعمال) بقول صاحب انند مرادف آرزو برآمدن است کہ گذشتہ۔

(۵۱۳) **آرزو حاصل کردن** (استعمال) متعدی ماضیہ یعنی بہ تمناے دل کامیاب شدن چنانکہ ظہوری گوید (؎) آرزوے خویش حاصل کردہ از زہرم شکر ٭ نسخۂ از دردمن می بایدش درمان کجاست ٭ (ولہ ؎) آرزوے گرم خوئی زدو حاصل میکنم ٭ حسرتے بر شعلۂ داغ جگر تابیم ہست ٭ (اردو) آرزو نکالنا۔ ارمان پورا کرنا۔ (مومن ؎) ڈھب پر اپنی آسے لگا لونگا ٭ حسرت و آرزو نکالونگا ٭۔

آرزو خواستن (مصدر اصطلاحی) بقول

صاحب انند معروف صاحب ارمغان آصفی ہم
بصلۂ (از) ذکر این کردہ. **مولف** گوید کہ خواہش
برآمدن آرزو کردن است چنانکہ خاقانی شروانی
گوید (ــه) آرزوئیکہ از جہان خواہم ؛ بدبد
زانکہ مست و بے خبر است ؛ (نظامی ــه) عروسے
چہ باید برآراستن ؛ نہ برجاے خود آرزو خواستن ؛
و آرزو خواہ ازہمین مصدر است - اسم فاعل -
بہار ذکر آرزو خواہ فرمودہ است و بر (معروف)
قانع (نظامی ــه) دل شہ چو زان نکتہ آگاہ
شد ؛ ازان آرزو آرزو خواہ شد ؛ (اُردو)
آرزو برآنے کی خواہش کرنا - صاحب جامع اللغات
نے آرزو خواہ کا ترجمہ امید وار تمنائی کیا ہے۔

آرزو خون گشتن
(مصدر اصطلاحی) مایوس (۵۱۶)
شدن است چنانکہ بیدل گوید (ــه) آرزو
خون گشتۂ نیرنگ وضع نازکیست ؛ غمزہ گوید
دورباش و جلوہ می گوید بیا ؛ (ولہ ــه) پاے
تا سر نشئہ ام از فیض ناکامی مپرس ؛ آرزوہا
ہر قدر خون گشت مے پیما شدم ؛ (اُردو)
آرزو کا خون ہونا بقول امیر مایوس ہونا (مصحفی
ــه) دل غم ہجر سے لہو ہوگا ؛ مفت مین خون
آرزو ہوگا ؛ -

آرزو دادن
(مصدر اصطلاحی) مرادیت
آرزو بخشیدن باشد یعنی آرزو مند دل پیدا
کردن و (۲) برآوردن آرزو ہم - صاحب
ارمغان آصفی ذکر این مصدر فرمودہ دلیل بر احت
معنی بکلام قاسمی گونا بادی پیش کردہ (ــه)
بدہ آرزو سے مے و ساغرم ؛ ببر مستی این ؛
آن از سرم ؛ ازین شعر ہر دو معنی پیدا است
مگر در راے **مولف** معنی نمبر ۲ چسپان تر است
(اُردو) آرزو بر لانا - بقول امیر مراد پوری
کرنا - (بحر ــه) مشتاق دید سیکڑون آکے
چلے گئے ؛ برلائے تم نہ ایک بھی مائل کی
آرزو ؛ آرزو پوری کرنا بھی کہتے ہین -

آرزو داشتن
(استعمال) صاحبان

اند و ارمغان آصفی وبہار ذکراین می کنند۔ ومعنی این آرزومند بودن است ولقول صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (در) و (از) مستعمل (مظہر کاشی ے) آنکہ درپیرانہ سر دارد جوانی آرزو ٭ بادۂ پیرش زساقی جوان باید کشید ٭ (حزین اصفہانی ع) زرحمت بسمل من زخم دیگر آرزو دارد ٭ (ظہوری ے) آرزو از یار دارم یا ریے ٭ کاش می آمد زمن اغیار یے ٭ **مولف** گوید کہ بدون صلہ ہم آمدہ (ظہوری ے) پئے پروانگی پروانگی می خواہم از شمعے ٭ برشوت می دہم جان آرزوے منصبے دارم ٭ (**اُردو**) آرزو رکہنا۔ بقول امیر آرزومند ہونا۔ (صبا ے) سفر کے جانے کی کیونکر تمہیں اجازت دیں ٭ کہو یہ اُس سے جو رکہتا ہو آرزوے فراق ٭۔

آرزو درآمدن (مصدر اصطلاحی) (۵۱۷)

مراد آرزو آمدن است کہ گذشت چنانکہ ظہوری گوید (ے) تا بکے ہردم درآیم آرزوے ٭ دنجی گیرد بدرمان اختلاط ٭۔

آرزو درجگر شکستن (مصدر اصطلاحی)

(۱) بقول صاحب انند وبہار کنایہ از حاصل نہ شدن آرزوست (صائب گوید ے) ہر آرزوے بشکنی امروز در جگر ٭ فردا کہ این قفس شکند بال و پر شود ٭ وبقول شان (۲) بمعنی حاصل شدن آرزو نیز آمدہ (ملا مفید ے) ہر گسش نظرے کردم وخموش نشستم ٭ بسنگ سرمۂ او آرزوے خویش شکستم ٭ (کمال خجند ے) بر آتش ستم جگرم زان کباب کرد ٭ تا آرزوے نرگس بیمار بشکند ٭ **مولف** گوید کہ عجب است از ہردو محققین کہ ہردو اسناد مابعد الذکر را متعلق از مصدر (آرزو درجگر شکستن) کردہ اند کہ شواہد (آرزو شکستن) است وتحقیق معنایش بجاے خود درآید و در معنی اول الذکر ہم کلام است۔ مخفی مباد کہ مصدر شکستن ہم لازم است وہم متعدی پس اگر درین مصدر اصطلاحی لازم گیریم معنی اول حاصل

میشود واگر متعدی گیریم معنیش (۲) ضبط آرزو وترک آرزو باشد وسند صائب کہ گذشت شاہد ہمین معنی آخراست۔ (اُردو) (۱) آرزو نہ برآنا۔ (۲) ضبط آرزو یا ترک آرزو کرنا۔

(٥١٥) **آرزو در خواب رفتن** (مصدر اصطلاحی)

باقی نماندن آرزو۔ یعنی آرزوئے کہ بود حالا آنرا خواب وخیال دانستن کہ وجودان باقی نماند چنانکہ ظہوری گوید (سہ) رفتہ در خواب آرزوے سرفرازی فارغم ❊ گوش ما افسانۂ فرّ فریدون برنتافت ❊ (اُردو) آرزو مٹ جانا خواب وخیال ہو جانا۔

(۱) **آرزو در دل شکستن** (مصادر
(۲) **آرزو در دل فرو شکستن** اصطلاحی)

بقول صاحب انند وبہار (۱) کنایہ از حاصل نہ شدن آرزوست **مولف** گوید کہ مقصودش از ناکامی باشد۔ (ظہوری سلہ) در دل ساغر من آرزو بادہ شکست ❊ سپر سنگ بلا پنبۂ مینای من است ❊ (خواجہ آصفی سلہ) در دل ز زلف پرشکن یار آصفی ❊ بسیار آرزو کہ زبخت زبون شکست ❊ (حسن غزنوی سلہ) آخر اے آرزوے دل تاکے ❊ در دل این آرزو فرو شکنم ❊ **مولف** گوید کہ درین مصدر ہم ہمان بحث لازم ومتعدی مصدر شکستن پیش می آید کہ ہردو محققین بران توجہ نفرمودہ اند۔ یعنی آرزو در دل فرو شکستن را حسن غزنوی بمعنی متعدی آوردہ است اندرین صورت معنیش (۲) ضبط آرزو کردن باشد می گوید کہ تاکے آرزو را در دل شکنم یعنی ضبط کنم وناکام بمانم۔ (اُردو) (۱) دل کی آرزو دل مین رہنا۔ (بحر سہ) دم نہ نکلا کسی کے زانو پر ❊ رہ گئی دل کی آرزو دل مین ❊ (۲) آرزو ضبط کرنا۔ ناکام رہنا۔

(٥١٦) **آرزو در سینہ شکستن** (مصدر اصطلاحی)

مایوس شدن باشد وحاصل نشدن آرزو۔

مرادف آرزو در دل شکستن (ظہوری ﷺ)
درسینہ شکست آرزو صفحۂ گلزار ؛ پرسست
طپیدم نشکستم قفسے چند ؛ ۔

آرزو در کنار کشیدن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب آنند و بہار کنایہ از حاصل کردن
آرزوست و بمقصود رسیدن و کامیاب شدن
(غنی ﷺ) ہرکس کشید آرزو خویش در کنار ؛
من دست خویش در بغل خود کشیدہ ام ؛ (اُردو)
آرزو حاصل کرنا۔ آرزو پوری ہونا ۔

آرزو در کنار گذاشتن (مصدر اصطلاحی)
صاحبان آنند و ارمغان آصفی بحوالۂ بہار این را
مرادف ماضیہ گویند و **مؤلف** گوید کہ چنین باشد
بلکہ آرزوئے کہ برآمدہ و حاصل شدہ است
آنرا بحال خود گذاشتن است۔ سند بر محققین
بالا سند مؤلف حقیر باشد (صائب ﷺ) توقعے
کہ مراہست از فلک این است ؛ کہ آرزوے
مرا در کنار نگذارد ؛ (اُردو) برآئی ہوئی آرزو
کو قائم رکھنا۔ کامیابی مین خلل نہ ڈالنا ۔

(۵۱۶) **آرزو در گداختن** (مصدر اصطلاحی) آب
شدن و گداختہ شدن و تبدیل ہیئت کردن
آن چنانکہ ظہوری گوید (ﷺ) بلقیدے کہ شاید
از زرش مغشش برون آید ؛ ظہوری در گدازد
آرزو گردید خون پالی ؛ (اُردو) آرزو پگل
جانا۔ گلجا جا۔ (آزاد ﷺ) کیا گداز غم سے گلکر آرزو
پانی ہوی ؛ آنکھ سے آنسو نکلتے ہی تمنا مٹ گئی ؛ ۔

(۵۱۵) **آرزو دستگاہ** (استعمال) متاع و سرمایہ
کہ در قبض و تصرف کسے باشد۔ دستگاہ است
پس آرزو دستگاہ کسے باشد کہ متاع آرزو بقبض
و تصرف او باشد۔ (ظہوری ﷺ) آرزو دستگاہ
بنشینم ؛ چند حسرت پناہ برخیزم ؛ (اُردو)
آرزو مند یعنی وہ شخص جسکے قبضہ مین متاع
آرزو ہو ۔

آرزو در ربودن از سر (مصدر اصطلاحی)
محو کردن و باقی نداشتن و نگذاشتن آرزو

ومایوس کردن است. صاحب ارمغان آصفی ذکر
این کردہ است بصلۂ (از) (قاسمی گونابادی ؎)
خیال جہان گیریم در دماغ ❊ ربود از سرم آرزوئے
فراغ ❊ (اُردو) آرزو مٹانا۔ آرزو خاک مین ملانا

(٥١٩) **آرزو رخت بیرون کشیدن** (مصدر اصطلاحی)
آرزو از دل رفتن و معدوم شدن آرزو ست۔
(ظہوری ؎) حسرتے در دل ظہوری وادہ جا ❊
آرزو با رخت بیرون می کشد ❊ (اُردو) آرزو
مٹ جانا۔ آرزو خاک مین ملجانا۔

(٥٢٠) **آرزو رساندن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آرزو برآوردن باشد چنانکہ ظہوری گوید
(؎) آرزوئے مشام بیہوشان ❊ بہوا دارے
صبا برسان ❊ —

آرزو رفتن از دل (مصدر اصطلاحی)
محو شدن آرزوست صاحب ارمغان آصفی
بصلۂ (از) ذکر این کردہ۔ (وحشی یافقی ؎)
گرچہ از خاطر وحشی ہوس روے تو رفت ❊
وز دلش آرزوے قامت دلجوے تو رفت ❊
(اُردو) آرزو باقی نہ رہنا۔ آرزو مٹجانا۔

(٥٢١) **آرزو سرشتن** (مصدر اصطلاحی) آرزو
را تہ و بالا کردن و کیفیت آرزو دریافتن (ظہوری
؎) حسرت نہ تراود از ظہوری ❊ ہرچند کہ آرزو
سرشتم ❊ (اُردو) آرزو کو تہ و بالا کرنا۔ اُلٹ
پلٹ کر اسکی کیفیت دریافت کرنا۔

(١) **آرزو سنج** (مصدر اصطلاحی نمبر (١)
(٢) **آرزو سنجیدن** اسم فاعل نمبر (٢)
باشد کہ مرادف آرزومند است یعنی آرزو دارندہ
پس آرزو سنجیدن مرادف آرزو داشتن باشد
و در کلام فارسیان۔ صرف آرزو سنج بنظر آمدہ۔
صاحب انند و بہار آرزو سنج را ذکر کنند و صاحب
ارمغان آصفی آرزو سنجیدن را۔ (میر خسرو ؎)
بخاک پاے او چرخ آرزو سنج ❊ چو درویش
حریص از فکرت گنج ❊ (اُردو) (١) آرزو مند
(٢) آرزو رکھنا۔ بقول امیر آرزو مند ہونا۔

(آتش ۵) آرزومند شہادت مرگئے حسرت
سے یار ؛ بیگنہ جب تیغ سے تیری ہمارا خون
ہوا ؛ بقول صاحب جامع اللغات آرزو سنج
کا ترجمہ۔ امیدوار التجائی۔ صاحب تمنا۔

آرزو سوختن در دل (مصدر اصطلاحی)
مرادف آرزو در دل شکستن است (صائب ۵)
آرزو چون سوخت در دل حرص را عاجز کند
مور سیال است نتواند ز خاکستر گذشت ؛ صاحبان
انند و بہار عجم وارمغان آصفی ذکر این می کنند۔

آرزو شدن (استعمال) در دل پیدا
شدن آرزو است چنانکہ ملک قمی گوید (۵)
آرزوے گفتن حرفے شد و رخصت نداد ؛ یار
می پنداشت مارا طاقت گفتار نیست ؛ صاحب
ارمغان آصفی ذکر این کردہ است۔ (اُردو)
تمنا ہونا۔

آرزو شستن (مصدر اصطلاحی) آرزو
از دل برون کردن است و دل را از آرزو
صاف و پاک کردن (صائب ۵) بخون دل
بہتر نیست از دل آرزو شستن ؛ بآب تیغ
نتوان محو کرد از تیغ جوہر را ؛ (اُردو) آرزو
سے ہاتھ دھونا۔

آرزو شکستن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم (۱) حاصل شدن و (۲) حاصل
شدن آن (کمال اسمٰعیل ۵) بر آتش ستم
جگرم زان کباب کرد ؛ تا آرزوے نرگس
بیمار بشکند ؛ (آصفی ۵) در دل ز زلف پر
شکن یار آصفی ؛ بسیار آرزو کہ ز بخت زبون
شکست ؛ عجب است کہ صاحب بحر عجم کلام
آصفی را بسند آوردہ است کہ متعلق از (آرزو
در دل شکستن) است۔ صاحب انند را از ہر دو
معنی اتفاق است و بر معنی اول ہمان سند
کمال اسمٰعیل پیش کردہ است کہ گذشت معنی
دوم را سندے تازہ پیش می کند و ہو ہذا (ظہوری
۵) در دل ساغر من آرزو بادہ شکست ؛ پسر

سنگ بلا پنبۂ میناے منست ۞ مؤلف گوید کہ
این شعر ہم شاہد (آرزو در دل شکستن) است
نہ (آرزو شکستن) حالا عرض میکنم کہ مثال معنی
دوم ہمان کلام کمال اسمٰعیل است کہ محققین
اولی از براے معنی اوّل آوردہ اند۔ یعنی
شاعر گوید کہ معشوق من جگر عاشق را بر آتش ستم
از براے این کباب کردہ است کہ آرزوے
عاشق کہ براے نرگس بیمار معشوق بود با جگر
بسوزد۔ مخفی مباد کہ براے این معنی نرگس را
مفعول باید گرفت نہ فاعل۔ حالا ضرورت
سند معنی اوّل باقی میماند و آنرا صاحب ارمغان
آصفی آوردہ است۔ (مفید بلخی ۵) بنرگس
تو نظر کردم و خموش نشستم ۞ بسنگ سرمۂ او
آرزوے خویش شکستم ۞ یعنی حاصل کردم۔
امّا بسیار عجب است کہ صاحب ارمغان بر
(آرزو شکستن) صرف معنی حاصل شدن
آرزو بحوالۂ بہار نوشتہ و بہار ازین بے سند ساکت
و او سندے کہ از کلام مفید بلخی آوردہ است
چنانکہ مذکور شد (آرزو حاصل کردن) است نہ
حاصل شدن را۔ پس نتیجۂ تحقیق این باشد
کہ آرزو شکستن بمعنی (۱) حاصل کردن آرزو
است و (۲) حاصل نشدن آرزو و این انحصار
بلحاظ شواہد است و اگر بر معنی حقیقی مصدر
شکستن غور کردہ شود لازم و متعدی ہر دو
آمدہ۔ یعنی بقول صاحب بحر عجم شکستن شیشہ
و ہر چیز نازک و دل بصدمہ و آسیب است
بمعنی لازم و فرماید کہ متعدی ہم آمدہ۔ مخفی
مباد کہ شکستن بمعنی خوردن ہم آمدہ۔ و
خوردن بمعنی ملاقی شدن کذا فی بحر العجم۔
پس معنی اوّل کہ در بادی النظر غیر متناسب
معلوم می نمود ازین معنی متناسب شد یعنی
ملاقات آرزو۔ حصول آن باشد۔ (اردو)
(۱) آرزو پوری کرنا۔ (۲) آرزو نہ بر آنا۔

(۵۲۲) **آرزو شگافتن** (مصدر اصطلاحی) آرزو

از دل دور کردن است۔ (ظہوری ے) غیرت
دلم گداخت کہ بر حیرت تو بود ؛ ہرچند آرزوے
تمنا تنگ تمم ؛ (اردو) آرزو خاک مین ملا
دینا بقول امیر مایوس کرنا۔

آرزو شکستن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب آنند بر آمدن آرزو ست. سند پیش
نشد و بر حوالۂ بہار اکتفا شد اما بہار ازین مصدر
ساکت۔ (اردو) آرزو بر آنا۔

آرزو عیب نباشد (مثل) صاحب
امثال فارسی و خزینۃ الامثال ذکر این کردہ
و از معنی و محل استعمال ساکت۔ این مثلے است
کہ فارسیان بجایے زنند کہ کسے بیرون از حوصلۂ
خود آرزو کند مثلاً اگر گدایے سوال تخت شاہی
کند بر حماقت او خندہ می زنند و گویند کہ عقل
بر جا ندارد ولیکن تمنائے او برائے تخت شاہی
عیبے ندارد۔ گویند کہ متمنی را جائز است کہ ہرچہ
خواہد آرزو کند۔ (اردو) اردو مین بالکل اسکا
ترجمہ مثل ہوگیا ہے۔ امیر فرماتے ہین کہ (آرزو
عیب نہین) ایک مثل ہے۔ حاصل یہ ہے کہ
اپنی حیثیت سے بڑھ چلنا تو عیب ہے مگر
اس چیز کی آرزو کرنا جو اپنے رتبے سے زیادہ
ہو عیب نہین۔ مثلاً گدا بادشاہ کی لڑکی کے
ساتھ نسبت کا پیام دے تو یہ اپنی حد سے باہر
قدم رکھنا اور معیوب ہے مگر شاہزادی کے
ساتھ شادی کی آرزو کرنا کچھ عیب نہین ہے۔

آرزو کاشتن (مصدر اصطلاحی) مرادف
آرزو کردن است (ظہوری ے) آرزو میکارم
و انبار حسرت می نہم ؛ منتش بر من اگر برقم
بخرمن دشمنست ؛۔

آرزوکدہ (اصطلاح) بقول صاحب آنند
و بہار مرادف آرزوگاہ مؤلف گوید کہ دل
باشد یا جگر یا سینہ (ظہوری ے) سوراخ
گشتہ سینہ ام از داغ حسرتے ؛ میخواست
آرزوکدہ ام روزنے چنین ؛ (اردو) آرزو

(۵۲۳)

کا گھر۔ آرزو کی جگہ جس سے دل یا جگر یا سینہ
مراد ہے۔

آرزو کردن (استعمال) بقول صاحب
انند و بہار تمنا کردن است (صائب ؎) دست
اگر کوتاہ باشد آرزو یے می کنم ؛ زلف مشکین ترا
از دور بوییے می کنم ؛ (اسیر ؎) گر نمیرم از خجالت
تا خجالت چون کنم ؛ یار در دل بودہ و من
آرزو ہا کردہ ام ؛ (ظہوری ؎) تمنائے
ندارد غیر از راحت اندوزی ؛ چہ داغے
میشدم گر درد و داغے آرزو کردے ؛ صاحب
ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ و استعمالش بہ صلۂ
(بہ) و (از) آوردہ۔ (فغانی شیرازی ؎)
قسمت نگر کہ کشتۂ شمشیر عشق یافت ؛ مرگے
کہ زندگان بدعاش آرزو کنند ؛ (قاسمی
گونا بادی ح) زدریا مکن آرزو لعل ناب ؛
(اردو) آرزو کرنا۔ (آتش ؎) دیدار
عام کیجئے پردہ اٹھائیے ؛ تا چند بندہ ہائے
خدا آرزو کرین ؛ ۔

آرزو کشتن (مصدر اصطلاحی) تمنا را
از دل دور کردن است۔ صاحب ارمغان آصفی
بصلۂ (در) ذکر این کردہ است۔ (ظہوری ؎)
آرزو ہائے خصم کشتہ ببین ؛ ہیچ کس تیغ
کین نراندہ چنین ؛ (اردو) آرزو خاک
مین ملا دینا۔ (صبا ؎) اے فلک پتھر پڑین
تجھ پر غضب تو نے کیا ؛ خاک مین کیسی ملا دی
کوہکن کی آرزو ؛ ۔

آرزو کشیدن (مصدر اصطلاحی) مراد
آرزو کردن است۔ صاحب ارمغان آصفی
ذکر این فرمودہ است (سالک قزوینی ؎)
اے مردہ فریب لبت آب زندگی ؛ خضر آرزوے
موج شراب تو می کشد ؛ (خان آرزو) در
چراغ ہدایت بضمن لفظ آرزو بذیل ہمین سند
فرماید کہ چون غرابت دارد ظاہرا سہو القلم
است کہ بجاے انتظار آرزو گفتہ مولف گوید

کہ چنین باشد آرزو کشیدن ہم انتظار لطیف است کہ اشد من الموت نباشد از لفظ آرزو درین شعر نقصانے درمعنی پیدائمی شود بل لطافتے خاص دارد۔ بخیالش استعمال لفظ آرزو صرف بامصدر کردن است وبس چنانکہ ذکرش کردہ ازینجاست کہ آرزو کشیدن بنظرش غریب مینماید جستجو پسندان سیر نشوندکہ **مولف** ذکر ہر قدر مصادر کہ کردہ است انحصار را نشاید۔

آرزو وکہنہ شدن (مصدر اصطلاحی) آرزوے کہ تادیر برنیاید کہنہ باشد چنانکہ ظہوری گوید (ص) آرزوے آستان بوسیم درلب کہنہ شد ٭ میکند خون دریم ہر روز درمان نوی ٭ (**اردو**) آرزو کہنہ ہونا۔

آرزو گاہ (اصطلاح) بقول صاحب انند مرادف آرزو کدہ باشد کہ گذشت بہار ہم ذکراین می کند واین ہر دو محققین از معنی ہر دو ساکت اند۔ **مولف** گوید کہ (۱) مقام آرزو باشد و (۲) کنایہ از دل وجگر وسینہ ہم۔ (نظامی ص) دران آرزو گاہ فرخار ویس ٭ نکرد آرزو با مقابل بکیس ٭ (**اردو**) بقول صاحب جامع اللغات (۱) امید کا مقام وبقول مولف (۲) دل۔ جگر۔ سینہ۔

آرزو گذاشتن (مصدر اصطلاحی) آرزو از دل دور کردن باشد صاحب ارمغان آصفی ہم ذکراین کردہ۔ سندے کہ از کلام صائب پیش میکند بر (آرزو در کنار گذاشتن) گذشت وبخیال **مولف** ازین مصدر تعلق ندارد امّا شاہدے از کلام ظہوری بنظر آمدہ (ص) بہ بحث دیگ تمنا بشعلہ طالع ٭ بحسرت از تو دل آرزو گذار گذشت ٭ (**اردو**) آرزو دل سے نکال دینا۔

آرزو گرفتن (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو کردن است چنانکہ کمال خجند گوید (ص) از بوسہ ہاے سرولبم پوست باز کرد ٭

ہرگہ کہ پاے بوس توام آرزو گرفت ÷ صاحب
ارمغان آصفی بحوالۂ چراغ ہدایت پیدا شدن
خواہش نوشتہ و مولف را بنظر نیامد۔

(۵۵۹) **آرزو گل کردن** (مصدر اصطلاحی) پیدا
شدن آرزو است چنانکہ ظہوری گوید (ﷺ)
گل کرد آرزوے حرم راہ نازک است ÷ پا
از سمن کشم بمغیلان فرو برم ÷ (اُردو) آرزو
پیدا ہونا۔

آرزوم بقول صاحب شمس نام شہریست
(اُردو) ایک شہر کا نام۔

آرزو ماندن (استعمال) آرزو باقی
ماندن است صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر
کردہ است۔ (ظہوری ﷺ) فرو نشستہ تف
داغ شعلہ انگیز است ÷ نماندہ آرزوے آہ
حسرت آلود است ÷ (ولہ ﷺ) صبر و آرام
و دل و دین ہمہ یکیک رفتند ÷ آرزو بیکس و
بے کو بشہلسے تو ماند ÷ (حافظ ﷺ) نفسم

با خر آمد نظرم ندید سیرش ÷ بجز این نماند مارا
ہوسے و آرزو ویے ÷ (اُردو) آرزو رہنا۔

(۵۶۰) **آرزو مردن** (مصدر اصطلاحی) زائل
شدن و باقی نماندن آرزوست چنانکہ ظہوری
گوید (ﷺ) آرزو مرد و گرفتم باظہوری ماتمش ÷
عشوۂ پنہان دگر جانش چہ در تن می کند ÷
(اُردو) بقول امیر آرزو مٹ جانا۔ آرزو
خاک میں ملجانا۔ مایوس ہوجانا۔ (ناصر
ﷺ) دل اڑا لیگئے جو تیر ستم ÷ آرزو مٹ گئی
ہماری آج ÷ (مومن ﷺ) ہے یقین یہ کہ
خاک ہی میں ملے ÷ آرزوے وصال سیمین برنہ

آرزومند (اصطلاح) بقول صاحب
انند مرادف آرزو خواہ۔ **مولف** گوید کہ
کسے کہ آرزو دارد و بقول بہار مرادف آرزو
ناک (جامی ﷺ) برلب افتادہ زبان گریں
سگے ام تشنہ جان ÷ آرزومند سگے زبحر احسان
تو ام ÷ (اُردو) آرزومند بقول امیر تمنا

کرنے والا۔ حسرتی۔ (آتش سے) آرزومند
شہادت مرگئے حسرت سے یار ٭ بگینہ جب تیغ
سے تیری ہمارا خون ہوا ٭ ۔

آرزومندی (استعمال) بقول صاحب
انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ خواہش و رغبت مولف
گوید کہ این حاصل بالمصدر آرزومند بودن باشد
(اُردو) آرزومندی ۔

آرزوناک (استعمال) بقول صاحب
انند مرادف آرزوخواہ و آرزومند و بقول
بہار مرادف آرزومند (حکیم زلالی سے) پے
اظہار عشق آرزوناک ٭ چو لعل از کان تہمت
دامنش پاک ٭ ۔

آرزونمودن (استعمال) مرادف
آرزو کردن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی
ہم ذکر این بصلۂ (از) فرمودہ است (عرشی
اصفہانی سے) نتوان نمودن آرزو یک تیر
بیش از غمزہ اش ٭ رحم است بر جانم اگر بر سینہ
پیکان بشکند ٭ ۔

آرزو نہادن بطبع (مصدر اصطلاحی)
آفریدن آرزوست۔ صاحب ارمغان
آرزو نہادن را بصلۂ (بہ) ذکر کردہ (وحشی
وافقی سے) بہر طبعے نہادہ آرزویے ٭ تگ و
پو دادہ ہر یک را بسویے ٭ (اُردو) طبیعت
مین آرزو پیدا کرنا ۔

آرزو وانہ (اصطلاح) بقول بہار آنچہ
بدان آرزو کنند مولف گوید کہ ہمان (آرزوانہ)
کہ گذشت بہار ذکر این بحوالۂ صاحب سروری
می کند و در سروری بحوالۂ تحفۃ السعادت
(آرزوانہ) نوشتہ نہ (آرزو وانہ)۔

آرزوے جوان (استعمال) فارسیان
لفظ (جوان) بہ صفت آرزو استعمال کردہ
اند پس از آرزوے جوان۔ آرزوے قوی مراد
است چنانکہ ظہوری گوید (سے) کردہ از
حسرتے چہ خوش پیرم ٭ آرزو ہاے بس

جوان دارم ؛ (اُردو) آرزوے جوان اُردو مین کہہ سکتے ہین۔

آرزوے خام (استعمال) آرزوے کہ پختہ نباشد از قبیل خیال خام چنانکہ ظہوری گوید (ــــــہ) ز برق سرکشم ، دوسے نزد بزم نشم ہرگز ؛ شد انبار آرزوے خام تا کے از اثر جوشم ؛ (اُردو) بقول امیر آرزوے خام اُردو مین مستعمل ہے بمعنی خیال خام۔ (آتش ــــــہ) وہی تحصیل محبت کا ہے عالم تا حال ؛ پختہ کرتے ہین ہنوز آرزوے خام کو ہم ؛۔ (۵۲۸)

آرزوے خام جوشیدن (استعمال) جوش زدن آرزوست وجوش آرزو غلبۂ آرزوست (ظہوری گوید ــــــہ) ز تاب چہرۂ ساقی بمستی جام می جوشد ؛ ز گرمیہاش بر دل آرزوے خام می جوشد ؛ (اُردو) آرزوے خام کا جوش مارنا۔ (۵۲۹)

آرزوے مرده (استعمال) تمنایے کہ دارد۔ ہرگاہ بعض از متقدمین مزنیدن بمعنی سرد شده باشد از مایوسی چنانکہ ظہوری گوید (ــــــہ) داشتم صد آرزوے مرده پیش ؛ از نگاہے جملہ را جان در تن است ؛ (اُردو) مٹی ہوی آرزو۔ آرزوے مرده بہی کہہ سکتے ہین۔ (۵۳۰)

آرزوے مشکل (استعمال) آرزویے کہ بر آمدن آن دشوار باشد (بیدل ــــــہ) حیرت دل را علاج از تشنۂ دیدار پرس ؛ خانۂ آئینہ را قفل آرزوے مشکل است ؛ (اُردو) وہ آرزو جسکا بر آنا مشکل اور دشوار ہو۔

آرزوییدن مصدریست کہ اہل لغت ازین ساکت اند۔ **مولف** گوید کہ مرادف آرزو کردن باشد۔ صاحب ناصری بذیل لفظ آرزو می فرماید کہ آرزوینده بمعنی آرزو کننده آمده۔ محقق زبا ندان ذمہ دار تحقیق خود است حیف است کہ شاہدے پیش نکرد۔ ما **مولف** را مقولۂ او سند باشد کہ خود او زبان مادری (۵۳۱)

سفر مدینه کردن و مکیدن بمعنی بتکرار رفتن و طوفیدن بمعنی طواف کردن و عمریدن و ابا بکریدن بمعنی زیارت مقابر عمر و ابا بکر رضی الله تعالے عنهما کردن و سیریدن بمعنی سیر کردن و مکریدن بمعنی مکر کردن گرفته اند آرزوییدن غلط نباشد (ملا طغرا ؎) مدینیدیم [illegible] مکیدن [illegible] بکس حیله وسنے مکریدن ؛ [illegible] طوفیدیم ؛ عمریدیم و ابا بکریدیم ؛ (عرفی ؎) بگیر تحفه نظمے که زاده از طبعم ؛ درو بسیر و بیندیش کین لطیف نهاد ؛ نه گوهر است و لے هست زاده دریا ؛ نه جوهر است و لے هست قابل العاد ؛ صاحب ناصری هم بر لفظ آرزو۔ آرزوییده را بمعنی آرزو کننده نوشته۔

آرزه بقول صاحب برهان بفتح زائے هوز کاه گل را گویند و آن خاکیست که با کاه آمیزند و گل بسازند [illegible] خانه مالند. صاحبان جهانگیری و رشیدی هم ذکر این می کنند. (اردو) بقول صاحب آصفیه کہگل (مونث) گھانس اور مٹی کی لپائی۔

(۱) آرزه کن (۲) آرزه کر (استعمال) (۱) بقول صاحب جهانگیری کسے را گویند که کاه گل کشد. صاحب برهان بر نمبر (۲) فرماید که بفتح کاف فارسی و سکون رائے قرشت شخصیکه کاه گل بسازد. صاحبان سروری و رشیدی هم ذکر این می کنند. (اردو) کہگل کرنے والا۔

(الف) آرست (ب) آرستن (ج) آرسته صاحب برهان نسبت (الف) فرماید که بر وزن وارست بمعنی (۱) توانست باشد که ماضی توانستن است و (۲) مخفف آراست هم هست که از آراستن باشد. صاحبان سروری و جهانگیری و شمس همزبان برهان. مولف گوید که معلوم نمی شود که بعض اهل ست چرا اصل را می گذارند و ذکر

فرع می کنند آرست ماضی مطلق است از مصدر (ب) و بقول صاحب بحر عجم آرستن بفتح
رائے قرشت مخفف آراستن بمعنی آرایش کردن و (۲) بمعنی توانستن نیز آمده و آرد بمعنی
تواند۔ لاغیر۔ یعنی دیگر صیغہ ہائے غیر سالم نیامدہ۔ صاحب انند ذکر ہر دو معنی بالا کردہ و از
انحصار اشتقاق ساکت۔ صاحب رشیدی گوید کہ آرست و آرستہ مشتق از ہمین مصدر است
و این لغتے است در ایارستن ماخوذ از یاریدن صاحب شمس ہم صرف از دو معنی مذکور الصدر
ذکر کند و آرست و آرستہ را اسم لغتے خاص قرار می دہد۔ و (ج) آرستہ بقول صاحب
برہان بمعنی وارستہ مخفف آراستہ باشد۔ **مولف** گوید کہ تسامح باشد کہ آرستہ بمعنی وارستہ
ہرگز نیامدہ بلکہ مفعول از ہمان مصدر آرستن است کہ بر (ب) گذشت بہر دو معنی متذکرہ
(سراج راجی سلہ) کسے آرستہ زنیسان حرب کردن ؛ مگر آن کش بود از حفظ جوشن ؛
(فرخی سلہ) ایا بہ بزمگہ آرستہ تر ز صد حاتم ؛ و یا بمعرکہ مردانہ تر ز صد سہراب ؛ خلاصہ
اینست کہ آرستن مصدر است و آرست ماضی مطلق و آرستہ مفعول مشتق از ہمین مصدر۔
انچہ صاحب بحر عجم انحصار کند قابل غور است و بس۔ (**اُردو**) (۱) دیکھو آراستن
(۲) بقول صاحب آصفیہ سکنا۔ فعل لازم توانستن کا ترجمہ۔ لائق ہونا۔ قابل ہونا۔
ممکن ہونا۔

آرسن | بقول صاحب مؤید الفضلا بمعنی مجمع و مجلس و انجمن و محفل باشد۔ دیگر کسے
از اہل لغت ذکر این نہ فرمودہ۔ بتحقیق حلیۂ لفظ **مولف** منفرد ماند (**اُردو**) مجمع۔
(مذکر) مجلس۔ انجمن۔ محفل۔ (مونث) صاحب آصفیہ نے لفظ محفل پر مجمع۔ مجلس۔ انجمن کا

ذکر فرمایا ہے یہ چارون لفظ ایک دوسرے کے مرادف ہین (ناسخ ؒ) جتنا ہے عیش استعداد اسکو نہین ثبات ٭ برہم شتاب کیون نہو محفل شراب کی ٭ (نسیم ؒ) شعلے سے زیادہ پاکدامان آکر ہوئی انجمن مین رقصان ٭ ۔

آرش بقول صاحب برہان بفتح ثالث وسکون شین نقطہ دار (۱) نام پہلوانے بود ایرانی از لشکر منوچہر در صفت تیراندازی عدیل ونظیر نداشتہ چنانچہ تیرے از آمل پرواند اختہ کہ قریب بچہل روزہ راہ است گویند آن تیر مجوف بودہ است وآنرا از شبنم پرکردہ بود وبوقت طلوع آفتاب بجانب مشرق انداختہ و (۲) نام پسر دوم کیقباد ہم ہست کہ اورا کی آرش گفتندے وبکسر ثالث (۳) بمعنی معنی باشد کہ مقابل لفظ است (ہروی ؒ) سلطان سلاطین فرش جمشید کمان آرش ٭ بہرام زحل ترکش لشکر کش ایرانرا ٭ صاحب ناصری گوید کہ بفتح وکسر ثالث ہر دو آمدہ ۔ (فخرالدین گرگانی ؒ) ازان خواند آرش را کمانگیر ٭ کہ از آمل برو انداختہ تیر ٭ صاحب سروری ہمین شعر را مال نظامی گوید ۔ صاحبان دری دہپلوی، درشیدی وجہانگیری ہم ذکر این فرمودہ اند ۔ (**اُردو**) (۱) ایک ایرانی پہلوان کا نام جو لشکر منوچہر مین تیراندازی مین طاق تہا ۔ (۲) شاہ کیقباد کے دوسرے فرزند کا نام ۔ (۳) معنی (مونث)

آرشی بقول صاحب برہان بکسر ثالث ورابع وسکون تحتانی بمعنی معنوی باشد کہ در مقابل لفظے است از آرش کہ بمعنی معنی است ۔ صاحب ناصری ہم بعضی آرش ذکر این فرمودہ ۔ (**اُردو**) بقول صاحب جامع اللغات اندرونی ۔ باطنی ۔ معنوی ۔ بقول صاحب آصفیہ منسوب بمعنی ۔

آرغ | بقول صاحب برہان بضم ثالث وسکون غین نقطہ دار مخفف آروغ است و آن بادے باشد کہ باصدا از گلو بیرون آید۔ صاحب دری فرماید کہ بادے است بدبو کہ در وقت او خال از دہن آید آنرا آجل ورجک ہم گویند وصاحبان سروری ومؤید و سراج وانندہم ذکر این می فرمایند۔ (کمال سپاہانی ؎) گیرد چو صبح آرغ از صبح آفتاب ؛ آنرا کہ تو بخوان کرم میہمان کنی ؛ (اُردو) ڈکار۔ بقول صاحب آصفیہ اسم مونث۔ آروغ معدے کی وہ ہوا جو منہ کی راہ نکلے۔

آرغادہ | بقول صاحب برہان بروزن ناستادہ نام رود خانہ ایست۔ صاحبان مؤید واندہم ذکر این فرمودہ (اُردو) ایک ندی کا نام۔

آرغدہ | بقول صاحب برہان بضم ثالث بروزن آزُردہ بمعنی (۱) غضبناک و خشمگین و قہر آلود وجنگ آور باشد و (۲) بفتح ثالث حریص در چیزہا را گویند۔ صاحب ناصری ہم ذکر کند۔ وصاحب رشیدی فرماید کہ بہمین معنی ارغدہ نیز آمدہ وصاحب سروری صرف ذکر معنی دوم فرمودہ (منوچہری ؎) آرغدہ بر ثنائے تو جان فست از انکہ ؛ پروردۂ مکارم اخلاق تو منم ؛ صاحبان مؤید وبہلوی وجہانگیری وسراج ہمزبان برہان۔ (اُردو) (۱) غصیلا۔ جنگجو۔ (۲) حریص۔

آرغیش | بقول صاحب ناصری پوست بیخ درخت زرشک است کہ برائے دوائے چشم بکار آید۔ صاحب برہان ہم ذکر این فرمودہ است امّا در حلیۂ لفظ تسامح واقع۔ می فرماید کہ بفتح اوّل وثانی است بروزن صنم کیش۔ پس اندرین صورت آرغیش باشد

نہ آرغیش ولیکن شک نیست کہ بالمد است۔ فارسیان از یونانی و بربری گرفتہ اند و اصلش آرعیس بود۔ صاحب محیط اعظم ذکر آرعیس فرمودہ است۔ صاحب برہان ہم بذیل باب الف ممدودہ این را نگاشتہ است و در الف مقصورہ ازین بحثے نکردہ۔ (اُردو) درخت زرشک کی جڑ کی چھال۔

آرم بقول صاحب ناصری بروزن دارم نام جائے بود در مازندران بربالاے دربند کوہ طاقے بزرگ موسوم بکرکیلی وژ داشتہ و دران طاق از یک پارہ سنگ بودہ کہ آنرا پانصد کس برنہادندے و باز پانصد کس برگرفتندے وچون دربستہ بود بربیگانہ راہ آن طاق ودر معلوم نمی گشت چون اسپہبد خورشید حاکم مازندران از ابومنصور خلیفہ عباسی قطع خدمت کرد عیال خود را بدانجا فرستاد وبعد از وسکن زندان شد۔ (اُردو) مازندران مین ایک خاص جگہ کا نام۔

آرمان بروزن آسمان بقول صاحب برہان بمعنی (۱) حسرت وآرزو۔ و (۲) رنج بردن باشد و (۳) پشیمانی وافسوس را نیز گویند۔ صاحب ناصری صرف معنی اوّل را ذکر می کند وفرماید کہ بے الف ممدودہ نیز آمدہ۔ **مولّف** گوید کہ مقصودش از الف مقصورہ بیش نیست نہ حذف الف۔ صاحبان رشیدی وجہانگیری ہم بر معنی اوّل قانع۔ (مولوی معنوی ؎) ہر حوایج را کہ بود دلش آرمان ٭ راست کردے میر شہری رایگان ٭ (خواجوے کرمانی ؎) از فراقت روز وشب عشاق راہست الامان ٭ ہر کہ دیدار تو بیند نیستش ہیچ آرمان ٭ صاحب نوادر این را بذیل مصدر آرمانیدن آوردہ کہ بمعنی حسرت بردن و اندوہ خوردن است و پشیمانی کشیدن۔ ومراد فاین آرمانیدن

بالف ممدوده یا مده پس ارمان بدون مد حاصل بالمصدر ارمانیدن تواند شد ولیکن آرمان را از ارمانیدن تعلقے نباشد۔ صاحب دری وپہلوی ہم این را لفظ مستقل دانسته است۔ وتعلق بمصدرے نکرده۔ (اُردو) (۱) حسرت وآرزو۔ مونث۔ (۲) رنج (مذکر)۔ (۳) پشیمانی۔ مونث۔ افسوس۔ (مذکر)۔

(الف) آرمدن (الف) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مخفف آرمیدن آت

(ب) آرمده و (ب) مرادف ومخفف آرمیده که مفعول از آرمدن باشد صاحب برہان نسبت (ب) فرماید که (۱) انچه مخفف آرمیده است بکسر میم باشد یعنی قرار گرفته و ساکن شده وبسکون میم بروزن دارنده (۲) بمعنی افسوس وپشیمانی ہم۔ صاحب رشیدی صرف (ب) را ذکر کند بمعنی اوّل واز حکیم اسدی سند آرد (ﺳﮧ) گران ساخت سنگ و سبک باد پاک ٭ روان کرد گردون وآرمده خاک ٭ امّا صاحب سروری ہمین آرمده را بروزن ناکرده گوید وبر معنی اوّل قانع وسندے از کلام عنصری پیش می کند (ﺳﮧ) بود مرد آرمده در بند سخت ٭ چو جنبنده گرد دشود نیکبخت ٭ وصاحب دری در حلیۂ لفظ ومعنی ہمزبانش۔ خلاصه این است که چون آرمدن یا آرمده را مخفف آرمیدن گیریم وجہے نباشد که رائے مہمله را مکسور نخوانیم انچه صاحب برہان معنی اوّل را بکسر میم فرماید از کلام قدما که خلاف آن ثابت میشود وہرگاه آرمدن مصدر قرار یافت ہیچ وجه نیست که معنی دوم بیان کرده۔ صاحب برہان ہم متعلق بدو نباشد یعنی افسوس کردن وپشیمانی کشیدن۔ (اُردو) (الف) (۱) آرام پانا (۲) افسوس کرنا۔ پشیمان ہونا۔ (ب) اسی کا مفعول۔

آرمش بقول صاحب برہان مخفف آرامش است کہ گذشت (حکیم آذری ؎)
تا ز خورشید پرورش یابد ٭ در دل خلق آرمش یابد ٭ صاحب نوادر بذیل مصدر آرمیدن ذکر
این کرده و درست است کہ آرامش حاصل بالمصدر آرامیدن باشد و آرمش حاصل مصدر
آرمیدن ـ صاحبان سروری و جہانگیری و انند و شمس ہم ذکر این فرموده اند ـ

آرمگاه بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مخفف و مرادف آرامگاه کہ گذشت ـ

آرمون بقول صاحب برہان بروزن واژگون زرے را گویند ـ صاحب سروری
بالف مقصوره فرماید کہ زرے باشد کہ قبل از کار بمزدوران دہند و آنرا بعربی عربون و اربون
نیز گویند ـ صاحب سراج ہم ذکر این فرموده است ـ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات
پیشگی مزدوری جو مزدور کو دیجائے ـ

آرمیدگی بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ طمانیت و آرام ـ (صائب ؎)
ز بستہ لب ز سخن آرمیدگی مطلب ٭ نکرده رخنۂ دیوار استوار مخسپ ٭ (بیدل ؎) بآرمیدگی
شمع رفتہ ایم ز خویش ٭ دلیل مقصد از سرگذشتگان پانیست ٭ (اردو) آرام ـ (مذکر) ـ

آرمیدن بقول صاحب بحرعجم مخفف آرامیدن و آرمد مضارع آن صیغۂ امر و نہی
ازین مصدر نیامده (کامل التصریف) صاحبان نوادر و رشیدی ہم این را مرادف آرامیدن
گویند ـ صاحب انند صراحت کند کہ قرار گرفتن و ساکن شدن است ـ (صائب ؎) مرگ
سبک روان طلب آرمیدن است ٭ چون نبض زندگانی ما در طپیدن است ٭ (ظہوری ؎)
بر تابہ ولا طپیدی آخر ٭ در بیخودی آرمیدی آخر ٭ مولف گوید کہ فارسیان جمع این

(آرمیدنہا) آوردہ اند (بیدل ؎) چو اشک آنکس کہ می چیند گل از عیش طپیدنہا ؛ شود دل تنگ اگر گوید بود از آرمیدنہا ؛ مخفی مباد کہ آرامیدن را اکثر صاحبان لغت لازم گفتہ اند و بعضے شان متعدی ہم چنانکہ گذشت۔ و آرمیدن را ہم بران قیاس باید کرد و صاحب موید الفضلا این را بصراحت ذکر کردہ است کہ آرامیدن و آرمیدن ہر دو متعدی ہم آمدہ **مولف** را سندے از کلام جامی بدست آمد (؎) رمیدہ بود دل از ہوش و صبر شکر خدا ؛ کہ آن رمیدہ بدیدارت آرمیدمرا ؛ ظہوری آرمیدن را بمعنی آرام استعمال کردہ است (؎) بردست آرمیدئم از دست غمزہ ؛ کارم تمام شد ز طپیدن برآمدم ؛

آرمیدن آتش (استعمال) باضافت نون زبانہ نہ کشیدن آن باشد۔ چنانکہ در آتش آرمیدہ گذشت۔

(۵۴۳) **آرمیدن بزم** (استعمال) سکوت اہل بزم باشد۔ چنانکہ صائب گوید (؎) آمد شد نگاہ بود ترجمان ما ؛ در بزم آرمیدۂ ما قیل و قال نیست ؛ (اردو) محفل کی خاموشی۔

(۵۴۴) **آرمیدن تیر** (استعمال) باضافت نون۔ قائم بودن تیر در خانۂ کمان است چنانکہ بیدل گوید (؎) درین چمن نفسے میکشیم و می گذریم ؛ بسر گمان بکمانخانہ آرمیدن تیر ؛ (اردو) تیر کا چلّے مین قائم رہنا۔

(۵۴۵) **آرمیدن دریا** (استعمال) نبودن تموج و تلاطم در دریا باشد (صائب ؎) دیوانۂ خموش بغافل برابر است ؛ دریاے آرمیدہ بساحل برابر است ؛ (اردو) دریا مین تلاطم نہ ہونا۔ جوش نہ ہونا۔ دریا کا سکون۔

(۵۴۶) **آرمیدن دل** (استعمال) باضافت نون۔ سکون و قرار دل است چنانکہ بیدل

گوید (ش) بطبع قطرہ دلش آرمید گوہر شد ؛ چہ فیض ہا کہ ندارد طریقۂ آداب ؛ (اُردو) دل کا آرام پانا۔

(۵۴۴) **آرمیدن شدن** (استعمال) بمعنی سکون اختیار کردن (ظہوری ش) آرمیدن میشود آخر رمید ہاے دل ؛ طرح الفت اول افگند وحشت گونۂ ؛ (اُردو) تسکین پانا۔ آرام حاصل کرنا۔

(۵۴۵) **آرمیدن شور** (استعمال) باضافت نون باقی نماندن شور وغوغا وفرونشستن آنست چنانکہ بیدل گوید (ش) دل شکستم شور طوفان ہوسہا آرمید ؛ شیشۂ ناخوردہ بر سنگ انجمن را ننگ داشت ؛ (اُردو) شور وبنا۔ شور فرو ہونا۔ شور باقی نہ رہنا۔

(۵۴۶) **آرمیدن موج** (استعمال) باضافت نون۔ بلند نہ شدن آنست (بیدل ش) فسادہا بہ تحمل صلاح می گردد ؛ سرے ز تیغ کشیدن شد آرمیدن موج ؛ (اُردو) موج بلند نہ ہونا۔ تلاطم نہ رہنا۔

(۵۴۷) **آرمیدن ہوس** (استعمال) باضافت نون۔ کم شدن آن باشد۔ چنانکہ ظہوری گوید (ش) تمکین عشوۂ بہ شور آوردہ ؛ ہوس آرمیدۂ مارا ؛ (اُردو) ہوس کم ہونا۔ ہوس دبنا۔

آرمیدہ اسم مفعول باشد از مصدر آرمیدن آنا بہار گوید کہ کنایہ از متحمل ومزاج گرفتہ باشد واز کلام صائب سند آرد۔ (ش) صائب ہمین بود دل بے آرزوے ما ؛ امروز زیر چرخ اگر آرمیدہ است ؛ ورائے این سندہاے دیگر ہم مذکور است۔ ہمان کہ در آرمیدن آتش وبزم ودریا۔ گذشت ولیکن ہیچ یک ازان بکار بہار نمی خورد ودیگر کسے از اہل لغت ذکر این معنی خاص نکردہ۔ (اُردو) متحمل۔

آرمیدہ شدن (استعمال) آرام یافتن چنانکہ ظہوری گوید (س) خاطر عاشق آرمیدہ شود ؛ اگر آسودگی رسیدہ شود ؛ (اُردو) آرام پانا۔ فیضیاب ہونا۔ کامیاب ہونا۔ شفا یاب ہونا کہتے ہین لیکن آرام یاب یا راحت یاب یا تسکین یاب ہونا نہیں سُنا گیا۔

آرمین بقول صاحب شمس نام پسر چارمین کیقباد شاہ است برادر خورد کیکاوس شاہ (اُردو) کیقباد کے چوتھے لڑکے کا نام جو کیکاوس سے چھوٹا تھا۔

(۱) آرن بقول صاحب برہان (۱) بروزن قارن مخفف (۲) آرنج است کہ بندگاہ ساعد

(۲) آرنج و باز و باشد و بعربی مرفق خوانند و نسبت (۲) فرماید کہ بمعنی باز و ہم بنظر رسیدہ از مرفق تا دوش۔ (آغاجی گوید ۵) زمانے دست کردے جفت رخسار ؛ زمانے جفت را نو کردے آرن ؛ (امیر خسرو ۵) ز بہر سنگ طفلی کآید در دست ؛ بسا کسان کہ شکستی بسنگستان آرنج ؛ (اُردو) (۱) کہنی (مونث) (۲) بازو۔ کہنی سے کندھے تک۔

آرند بقول صاحب شمس بمد و فتح (۱) معین و (۲) مرادف پیکار و پرخاش نیز (اُردو) (۱) معین۔ مددگار۔ (۲) لڑائی۔ (مونث)۔

آرندوہ بقول صاحب شمس بمعنی رود و دجلہ (اُردو) ندی (مونث)۔

آرِندہ بقول صاحب ناصری بحوالۂ فرہنگ فرنگ مزدور و باربردار و بارگیر و حمال **مولف** گوید کہ این معنی مجازی از معنی حقیقی اش پیدا شدہ باشد کہ اسم فاعل مصدر آوردن است۔ (اُردو) حمال۔ بقول صاحب آصفیہ اُردو مین مستعمل ہے۔ بوجھ اُٹھانے والا۔ باربردار۔ مزدور۔

آرنگ بقول صاحب برہان با کاف فارسی (۱) بر وزن و معنی آرنج است کہ مرفق
باشد و تا دوش و (۲) رنگ و لون را نیز گفتہ اند و (۳) بمعنی ہمانا و پنداری و گمان بری
ہم آمدہ و (۴) رنج و محنت ہم و (۵) مکر و حیلہ و فریب نیز و (۶) بمعنی گونہ و روش چنانکہ
گویند بدین آرنگ یعنی باین طرز و باین روش و (۷) نام میوۂ و (۸) حاکم ملک را نیز
گویند. صاحب ناصری بر معنی اوّل قانع و صاحب مجمع الفرس سروری باستثناء معنی (۷) موید
برہان. صاحب جہانگیری بجز معانی ۶ و ۷ باقی شش معانی را ذکر فرمودہ است. صاحب
رشیدی گوید کہ آرنگ مغیّر آرنج است و لغتے علیحدہ نیست چنانکہ مشہور شد و بہ تسلیم معانی
(۱ و ۲ و ۳ و ۵ و ۸) فرماید کہ معنی رنج و محنت غلط باشد و (۹) بمعنی ہرگز نیز آمدہ و صاحب
شمس متفق با صاحب جہانگیری. غالب دہلوی در (قاطع برہان) اعتراضہا بر صاحب
برہان وارد فرمودہ و براے بعض معانی طالب سند است اگرچہ صاحب قاطع القاطع
بجدے جواب ترکی بترکی دادہ است ولیکن در اسناد ہمہ معانی کامیاب نشد مؤلف
گوید کہ حق بجانب برہان است و استعمال آرنگ در پارسی زبان بمعانی متذکرہ بالا یافتہ
می شود (منصور شیرازی ۵۱) گر بعہد تو ظلم باز دہنگ ۞ باد دستش بریدہ از آرنگ ۞
(سروری ۵۲) از من خوے خوش گیر ازانکہ گیرد ۞ انگور ز انگور رنگ و آرنگ ۞ (ظہیر
فاریابی ۵۳) آرنگ زرد باد چو نارنگ روے خصم ۞ پاداش سر بریدہ چو سر کشتہ باد رنگ ۞
(استاد رودکی ۵۴) ہرگز نکند سوے من خستہ نگاہے ۞ آرنگ نخواہد کہ شود شاد دل
من ۞ (خلاق المعانی کمال اسمٰعیل ۵۵) نہ ہرگز از تو رسیدہ ببوے آرنگے ۞ نہ ہرگز از تو

رسیدہ بمورے آزارے ﴿ (عضایری رازی ۵۰) گشتہ ترا مسلم شوق و نشاط و اقبال ﴿
بودہ نصیب دشمن آلرنگ و رنگ ادبار ﴿ (شرف شفروہ ۵۰) بر طبل قمر مے زند رایت ﴿
کاے شاہد پیشہ اینچہ آرنگ است ﴿ اگرچہ شواہد معانی ۲ و ۷ و ۸ و ۹ گیر نیامدہ ولیکن این
نقص تلاش ماست۔ متاخرین معاصرین تصدیق تحقیق زباندانان میکنند و بس۔ صاحب
رشیدی قول سامانی را ذکر کردہ است فرماید کہ آرنگ لغتے است در رنگ بمعنی لون یا آنکہ
رنگ مخفف اوست و لغتے است در رنگ مرادف رنج یا آنکہ رنج مغیر اوست و تعقیب برنگ در بیت
عضایری از باب تفنن است کہ در کلام قدما شائع است و در بیت ظہیر بمعنی لون و
بمعنی ہرگز نیز آوردہ و بیت رودکی شاہد این معنی می تواند شد۔ اگرچہ در فرہنگ بمعنی ہمانا
آوردہ است۔ (اُردو) (۱) دیکھو آرنج۔ (۲) رنگ (مذکر) (۳) بے شک۔ بہ تحقیق۔
(۴) رنج (مذکر) محنت۔ مونث۔ (۵) مکر۔ حیلہ۔ فریب (مذکر) (۶) روش (مونث) طرز
(مذکر) (۷) ایک میوہ کا نام۔ (۸) حاکم۔ پادشاہ۔ (مذکر) (۹) ہرگز۔

آرُو | بضم را۔ بقول صاحب رشیدی بمعنی امروز و ظاہرا این لغت صفاہانست (اُردو)
آج۔

آرزانہ | بقول صاحب موید گلے است صحرائی۔ صاحب سروری فرماید کہ اروانہ بلا مدا ست
و گل خیری صحرائی را گویند چون آنرا بخور کنند بوے گندہ کہ باشد زائل گرداند۔ (اُردو)
گل خیرو بقول صاحب آصفیہ خطمی کا پھول جو نیلے رنگ کا ہوتا ہے اور مزاجا اول درجہ میں
گرم و خشک۔

آروت وَس (اصطلاح) بقول صاحب رشیدی بلغت صفاہان بمعنی امروزت بس است چنانچہ مرویست کہ حضرت امیر علیہ السلام بصفاہانئے کہ استفادہ حدیث از آنحضرت کرد بود از حدیث (ما احبّنی الصفاھانی قط) گفت آروت وس یعنی امروزت بس است۔ (اُردو) آج کا دن تجھ کو کافی ہے۔

آروغ بقول صاحب برہان باغین نقطہ دار بروزن فاروق بادے راگویند کہ از گلو باصدا برآید و بجاے غین۔ قاف نیز گفتہ اند و باعیوق قافیہ کردہ اند۔ صاحبان سروری و شمس و رشیدی و سراج ذکر این فرمودہ اند۔ (نظامی ؎) ہمیشہ لب مردہ بسیار خوار ؛ در آروغ بد باشد از ناگوار ؛ (اُردو) ڈکار (مونث)۔

آروغ زدن (استعمال) مصدر متعدی است بمعنی گرفتن آروغ است۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کند بصلۂ (از) چنانکہ باقر کاشی گوید (؎)۔ تا چند زنی از دہن کون آروغ ؛ اے مشک تو چون ہمت مردان پر دوغ ؛ (حکیم انوری در ہجو بدون صلہ گوید ؎) ز امتلا ہضم نیا بد بد وصد کوزہ فقاع ؛ گر کسے نان خورد و بر ورش آروغ زند ؛ (اُردو) بقول صاحب آصفیہ ڈکارنا۔ ڈکار لینا۔

آروغ گرفتن (استعمال) مرادف ماضیہ و بقول صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (از) (کمال اصفہانی ؎) گیرد چو صبح آروغ از قرص آفتاب ؛ آنرا کہ تو بخوان کرم میہمان کنی ؛

آروغیدن بقول صاحب صفوۃ المصادر مرادف ماضیہ۔ سندے پیش نشد و زباندانان معاصر تصدیق این نمی کنند۔

آروق بہار گوید کہ مثل آروغ است چون قاف در فارسی نیاید پس بقاف ترکی باشد

و یا از تغیر لہجہ بود چنانچہ عراقیان حال غین را قاف می خوانند۔ صاحب جام جم گوید (ع) باچنین خوردن وچنان اُروق ؛	کے بری زخت خویش بر عیوق ؛ صاحبان رشیدی وسروری ہم ذکراین می کنند کہ مرادف آروغ است ۔

آرون | بقول صاحب برہان بروزن قارون صفت ہاے خوب ونیک را گویند وصاحبان ناصری ورشیدی وجہانگیری وشمس وسراج وموید ہم ذکراین فرمودہ اند (عنصری ع) بآرون اونیست در بوم ورست ؛ جہان را بآرون وآذین بجست ؛ (اردو) نیک صفت۔ عمدہ صفت ۔

آروند | بقول صاحب برہان بفتح رابع وسکون نون ودال ابجد شان وشوکت وشکوہ را گویند۔ غالب دہلوی در قاطع برہان اعتراض میفرماید وسند می طلبد کہ ہرگاہ (اروند) بالف مقصورہ معانی متعددہ دارد۔ صاحب برہان آروند راچرا بریک معنی قناعت کرد وقاطع القاطع جواب شافی دادہ است۔ **مولف** گوید کہ معترض بحث بے کارے بمیان آوردہ۔ اعتبار زبان برہان را ہمین قدر کافی است کہ معاصرین عجم ہم بااو ہمزبانند و **مولف** باکثرے ازانہا گفتگو کرد وتصدیق قول برہان شد صاحبان ناصری وہفت قلزم ہم ہمزبان برہان اند۔ (اردو) شان (مونث) شوکت (مونث) شکوہ۔ (مذکر)۔

آردین | بقول صاحب برہان بروزن پاکدین تجربہ وامتحان وآزمایش را گویند۔ صاحبان رشیدی وجہانگیری وناصری وانند ہمزبان برہان۔ سنداین در

استعمال ذیل می آید۔ (اُردو) تجربہ۔ امتحان (مذکر) آزمایش (مونث) (وزیر ؎)
ہر رگ و پے مین سمائے ہو تہین کھینچو نہ تیغ ؛ امتحان میرا تمہارا امتحان ہو جائے گا ؛
(غالب ؎) حضور شاہ مین اہل سخن کی آزمایش ہے ؛ چمن مین خوش نوایانِ چمن کی
آزمایش ہے ؛

آروین کردن (استعمال) بمعنی تجربہ کرنا۔ آزمایش کرنا۔ جانچنا۔ آزمانا۔ (داغ ؎)
و امتحان کردن باشد چنانکہ صاحب ناصری امتحان کرکے تم اصاف پشیمان ہوئے ؛ ہمنے
در کلام خود آوردہ و بر لفظ (آروین) ذکرش جانا تھا کہ غیرون سے بھی کینا ہوگا ؛ (رشک
فرمودہ (؎) ہرگز نکند زرمش آرمان ؛ ؎) کس کس طرح فلک نے نہ کین آزمایشین ؛ بسبب
ہرکو کندش یکرہ آروین ؛ (اُردو) امتحان امتحان کے ہین دل ممتحن مین داغ ؛۔

آرہ بقول صاحب برہان بروزن چارہ بیخ و بن دندانہا را گویند۔ صاحبان موید
واند ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) دانتون کی جڑ۔ (مونث)۔

آرے بقول خان آرزو کہ در چراغ ہدایت نوشتہ۔ اسم فعل است بمعنی قبول و ارم۔
کمال اسمٰعیل این را آوردہ (؎) از پئے وصل چنان ہجر چنین ؛ آرے بیکار نباشد دردے ؛
فارسیان برائے تاکید استعمال این بتکرار می کنند۔ (ظہوری ؎) رفتہ در طوفان غم برباد
اسباب نفس ؛ آرے آرے ظاہر است از آہ بے پایان ما ؛ صاحب شمس آرے را مرادف
بلے گوید (اُردو) ہان۔ بقول صاحب آصفیہ کلمۂ ایجاب۔ ایسے موقع پر بے شک بھی
کہتے ہین ۔

آرے۔ بلے (استعمال) فارسیان آرے را مرادف بلے گرفتہ اند و آرے بلے ہر دو را بالفظ کردن استعمال می کنند معاصرین باندان حالا بر زبان دارند می گویند کہ چرا آرے بلے می کنی یعنی بدل نمی خواہی کہ این کار کنی یعنی دفع الوقتی ولیت و لعل می کنی پس آرے بلے مرادف دفع الوقتی باشد۔ بسیار عجب است۔ کہ صاحبان لغت این را فرو گذاشتہ اند ظہوری در کلام خود آرے و بلے را با مصدر راندن استعمال کردہ است (ع) غیر آرے و بلے راندہ ظہوری از لب ؛ نیست در کام و زبان جاے چرا و چون را ؛ (اُردو) بقول امیر آرے بلے کرنا۔ ٹالنا حیلہ حوالہ کرنا۔ (نکہت ع) واے قسمت جن پہ ہم مرتے رہے ؛ آجکل۔ آرے بلے کرتے رہے ؛۔

آرید برید بقول صاحب برہان بکسر ثالث و سکون تحتانی و دال ابجد این لغت از اتباعست بمعنی دواے باشد مانند پیاز شگافتہ و آنرا از سیستان آورند و بر بواسیر طلا کنند نافع باشد و خوردن آن زنان را خون حیض آورد و بکسر ہمزہ نیز گفتہ اند کہ ارید برید باشد۔ صاحب رشیدی بحوالہ قانون فرماید کہ دواے است مانند بصل مشقوق (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک دوا کا نام جو سیستان مین پھٹی ہوی پیاز کی طرح پیدا ہوتی ہے۔ اسکے طلا سے بواسیر جاتی رہتی ہے۔ اور کھانے سے عورت کا بند حیض کھل جاتا ہے۔ اور بقول صاحب محیط سوسن بری سرخ یا بیخ سوسن سفید جسکو فارسی مین سوسن آزاد بھی کہتے ہین۔

آریدن بقول صاحب موید الفضلا باراے مہملہ ہمان آرستن یعنی توانستن کذا فی زفانگویا و صاحب بحر عجم بمعنی آرایش کردن نوشتہ سالم التصریف کہ غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول

نیابد. وصاحب نوادر المصادر را در معنی با صاحب بحر اتفاق است. (اُردو) دیکھو آراستن ۔

آرسے طریق دولت چالاکی است و چستی (مثل) صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده اند و از تعریف ساکت مولف گوید که این مثلے است کہ فارسیان بطریق پند و نصیحت می زنند یا از برائے کسے کہ از چالاکی و چستی خود دولت مند شده باشد۔ (اُردو) بقول امیر یہی مصرع اُردو مین بھی مستعمل ہے سستی چھوڑنے اور چالاکی اختیار کرنے کے لئے نصیحتاً کہا جاتا ہے۔

آریغ بقول صاحب برہان بکسر ثالث و سکون تحتانی و غین نقطہ دار کینہ و عداوت باشد و سردی و نفرت را نیز گویند کہ از شخصے در دل کسے جاکند و باین معنی بازائے نقطہ دار هم آمده. صاحب ناصری این را ذکر کند و فرماید کہ بزائے معجمہ اصح است. وصاحب رشیدی بر معنی اول قانع و سروری را با صاحب برہان اتفاق است. (خسروانی ـہ) آه از غم آن نگار بدمہر ؛ کاریغ زمن بدل گرفتہ ؛ (شمس فخری ـہ) از جفاے زمانہ چند رسد ؛ بدل خستہ محنت و آریغ ؛ (اُردو) کینہ. (مذکر) عداوت. (مونث) نفرت (مونث) (غالب ـہ) ذکر میرا مجھ سے بہتر ہے کہ اُس محفل مین ہے ؛ رتبہ کینے کا مرے دیکھو کہ اُن کے دل مین ہے ؛ ـــ

الف ممدودہ بازائے معجمہ

آز بقول صاحب برہان بسکون زائے نقطہ دار بمعنی (۱) آرزو و خواہش (۲) و ابرام و حرص باشد و در جمیع امور و (۳) نام جائے و مقامے و نام شہرے و مدینہ هم ہست

صاحب ناصری بر معنی دوم قانع وبقول سروری حرص وخواہش و نام شہرے۔ صاحبان دری وپہلوی ورشیدی وجہانگیری ہم ذکر معنی دوم کنند۔ صاحب انند وبہار گویند کہ خواہش بابرام است کہ ترجمہ حرص باشد وبالفظ نشاندن مستعمل۔ **مولف** گوید کہ ہیچ تخصیص از مصدر نشاندن ندارد تا بحدے کہ استعمال این با مصادر مختلفہ یافتہ شد انحصار را نشاید (ادیب صابر سے) سبز گشت از سحاش کشت امید ٭ سیر گشت از عطاش معدۂ آز ٭ (حکیم خاقانی سے) افسر عقل بایدت بر سر ٭ از سر آز خون دل چہ خوری ٭ (اُردو) (۱) دیکھو آرزو (۲) بقول امیر آز اردو مین مستعمل ہے بمعنی اعتدال سے زیادہ ہوس۔ حرص وآز۔ دونون مستعمل ہین (مومن سے) خاکستر انکے نسخۂ اکسیر اثر کی ہے ٭ کحل الجواہر رمد چشم حرص و آز ٭ (کیف سے) جان دیتے ہین حرص نعمت ہین ٭ مگس شہد آز ہین ہم لوگ ٭ (۳) ایک جگہہ اور مقام اور شہر کا نام۔

آز شکستن (استعمال) زائل شدن وزائل کردن وکم کردن حرص باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این فرمودہ (ظہیر فاریابی سے) حاضر بخوان مکرمتت کے شود طمع ٭ کانجاش آز معدۂ ناہار بشکند ٭ (اُردو) حرص مٹنا۔ حرص مٹانا۔ ہوس بجہانا۔

آز گذاشتن (استعمال) حرص را اول کردن دراہ ندادن۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است۔ (سعدی سے) آز بگذار و بادشاہی کن ٭ گردن بے طمع بلند شود ٭ (اُردو) حرص چہوٹنا۔

آز نشاندن (استعمال) مرادف معنی متعدی (آز شکستن) صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ۔ (اوحدی مراغی سے) از سر عربدہ برخیز و برمن بنشین ٭ تا زمانے بنشانم

بتو آز دل خویش ؛ (اُردو) ہوس بجھانا۔	حرص مٹانا۔

آزاد | بقول صاحب برہان بروزن آباد (۱) نام شہریست در توابع نخچوان۔ مردم آنجا سفید پوست می باشند۔ وشراب آن ملک شہرتے عظیم دارد۔ صاحبان ناصری وسروری ورشیدی ہم ذکر کنند۔ (اُردو) توابع نخچوان مین ایک شہر کا نام جہان کے باشندے گورے ہوتے ہین اور وہان کی شراب مشہور ہے۔

(۲) مطلق بےعیب را نیز گویند یعنی ہرچیز کہ آن عیب نداشتہ باشد وبقول فرہنگ ... نجات یافتہ وبسیط ضد مرکّب وصاحب سروری ہم ذکر این می کند (سعدی ع) بخصمان بی ... فرستاد کس ؛ کہ اے نیک مردان آزاد کس ؛ (اُردو) بےعیب۔

(۳) بےقید ومجرّد وخلاص شدہ ونجات یافتہ را نیز گویند چنانکہ کسے گوید کہ فلان را آزاد کردم یعنی از قید بندگی فارغش ساختم وخلاصش کردم۔ صاحبان سروری ورشیدی ہم ذکر کنند۔ (سعدی ع) رسمے است کہ مالکان تحریر ؛ آزاد کنند بندہ پیر ؛ صاحب شمس گوید کہ بمعنی علحدہ وجدا ہم باشد مقصودش ہمین بےقید ومجرّد باشد کہ اکثر اہل لغت برین متفق اند۔ امّا صاحب مویدالفضلا لفظاً باصاحب شمس اتفاق دارد **مولف گوید** کہ سندے کہ از کلام سعدی پیش شدہ است (آزاد کردن) راست البتہ در کلام جامی سند این یافتہ شد (ع) عید شد یکدل نمی بینم کہ اکنون شاد نیست ؛ جز دل من کین زمان ہم از غمت آزاد نیست ؛ (اُردو) بقول امیر لفظ آزاد اردو مین انہین معنون مین مستعمل ہے (ناسخ ع) آزاد ہین قیود سے افتادگان خاک ؛ اُڑتا پھرا شجر سے جو برگ خزان گرا ؛۔

(۴) سوسن سفید را نیز آزاد گویند چہ او از علت کجی و تکیہ بشاخ دیگر کردن فارغست۔ صاحب ناصری گوید کہ بوجہ آنکہ میوہ ندہد آزاد است۔ صاحبان سروری و رشیدی ہم ذکر کردہ اند۔ (ابو عاصم ؎) زبس جود او خلق را بندہ کرد ٭ بجز سرو و سوسن کس آزاد نیست ٭ مولف گوید کہ این سند معنی نمبر ۳ باشد۔ استعمال سوسن آزاد و سرو آزاد بنظر آمدہ و مجرد لفظ آزاد بمعنی سوسن بنظرم نیامد۔ صاحب برہان ذمہ دار تحقیق خود است۔ (اُردو) سوسن۔ اسم مونث۔ بقول صاحب آصفیہ ایک قسم کے آسمانی رنگ کے پہول کا نام جسکی چہہ قسمین ہین (سوسن سفید بہی ایک قسم ہے۔ مولف)۔

(۵) درختے ہم ہست کہ آنرا در ہندوستان بکاین می گویند و نیز درخت آزدن باشد و درخت گادرس را نیز گویند۔ صاحب ناصری گوید کہ درختے است در دار المرز مازندران راست و صاف بلندیش بہفتاد درع میرسد و شاخہایش ہمہ بر بالا است و تنہ اش اصلا شاخ ندارد۔ (شرف الدین شفروہ اصفہانی گوید ؎) من بندۂ آن قد چو آزاد درختم ٭ من ہندوِ آن صورت چون لعبت چینم ٭ صاحب سروری و رشیدی ہم ذکر این کردہ فرماید کہ چوب این چوب ہر دار باشد و صاحب جہانگیری گوید کہ این درختے است کہ اگر جانوران برگہایش خورند بمیرند۔ صاحب سروری این را آزرن گوید کہ بادام کوہی است۔ صاحب رشیدی گوید کہ این را آزاد درخت گویند نہ صرف آزاد۔ و صاحب موید فرماید کہ درخت نیم باشد و در بعض لغات طب درخت بکاین۔ (اُردو) ایک درخت کا نام جسکی بلندی ستر گز کی کہی گئی ہے اور اسکی شاخین بہی اوپر کیجانب رخ کرتی ہین لعض

نے درخت (بکاین) کہا ہے۔ اور بعض نے (درخت باجرہ) اور بقول بعض جنگلی بادام اور
نیم کا درخت۔ اردو مین بقول امیر لفظ آزاد راست اور مستقیم کے معنون مین مستعمل ہے۔
(۶) ہر درخت کہ میوہ ندہد۔ ہماناکہ سوسن وسرو را باین اعتبار آزاد خواہند۔ (اُردو)
جو درخت کہ بارور نہو۔ اُردو مین مجرد آدمی کو آزاد کہتے ہین۔ دیکھو امیر اللغات۔
(۷) نام درخت سرو ہم ہست گویند از حکیمے پرسیدند کہ چندین درخت نامور و برومند آ
چرا ہیچیک را آزادنی گویند مگر سرو را کہ ہیچ ثمرہ و میوہ ندارد۔ گفت کہ ہریک را فصلے
و دقتے معلوم است کہ گاہے تازہ باشد وگاہے پژمردہ و سرو ازینہا فارغ است وپیوستہ
تازہ و نیکو باشد پس صفت آزادگان این است۔ صاحب ناصری آوردہ (سے) گرت
ز دست برآید چو نخل باش کریم ✤ ورت ز دست نیاید چو سرو باش آزاد ✤ صاحبان سروری
ورشیدی ہم ذکر کنند۔ **مولف** گوید کہ سند ناصری ہم متعلق بمعنی سوم است زسند آزاد
بمعنی سرو۔ (اُردو) اردو مین سرو آزاد تو کہتے ہین لیکن مجرد لفظ آزاد سرو کے معنون
مین مستعمل نہین ہے۔ امیر فرماتے ہین کہ سرو و شمشاد و سوسن و قد کی صفت مین جو آزاد
آتا ہے اسکے وجوہ مختلف ہین بعض کی راے ہے کہ سرو آزاد سرو راست کے معنی ہین بعض
کہتے ہین کہ بہ قید خزان سے آزاد ہے۔
(۸) نزد محققین کسے است کہ از تعلقات ظاہری و باطنی خلاص یابد۔ وبقول صاحب
ناصری کاملے کہ قطع تعلق از ماسوا کردہ۔ (اُردو) اُردو مین لفظ آزاد بےغم بے پروا
دنیا کے بکھیڑون سے الگ (غالب سے) غم نہین ہوتا ہے آزادون کو بیش از یک نفس ✤

برق سے کرتے ہین روشن شمع ماتم خانہ ہم ؛ اُردو مین آزاد اُن فقیرون کو بھی کہتے ہین جو ملت اور مقام وغیرہ کے معتقد نہین ہوتے۔ (صبا ؎) قید مذہب واقعی اک روگ ہے؛ آدمی کو چاہیے آزاد ہو ؛ (امیر اللغات)۔

(۹) بقول صاحب ناصری نام ماہیے است کہ گوشت آن بغایت لذیذ و آنرا آزا دماہی گویند صاحب سروری ہم ذکر این می کند و گوید کہ این را از گیلان آرند۔ صاحب رشیدی گوید کہ این را آزاد ماہی گویند نہ صرف آزاد۔ (اُردو) ایک مچھلی کا نام۔

(۱۰) بقول صاحب سروری نام قسمے از خرما ہم۔ (لامعی جرجانی ؎) گاہ از عنب ازقی اندر کف ماے ؛ گاہ از رطب معقلی و برنی و آزاد ؛ (اُردو) کھجور کی ایک قسم کا نام جسکے متعلق خود مولف نے اپنی تالیف فلاحتہ النخل مین لکھا ہے کہ عربی زبان مین ازاد بفتح اوّل خرما کی ایک قسم کا نام ہے مصنف صراح نے اسکی تصدیق کی ہے بعضون نے لکھا ہے کہ اسکا اصلی لفظ آزاد ہے توابع فارس کے ایک قسم خرما کے لئے یہ نام تجویز ہوا جسکی شادابی تنہائی سے مخصوص تھی۔

(۱۱) بقول صاحب شمس بمعنی سخی ہم۔ (اُردو) سخی۔

(۱۲) بقول بہار و صاحب انند بمعنی کامل و تمام ہم مستعمل چنانکہ والہ ہروی در احوال اسلاف گفتہ (؎) بود ند ہزار سال آزاد ؛ از دولت خانہ زادیت شاد ؛ (اُردو) کامل۔ بالآخر صاحب انند فرماید کہ بالفظ کردن و شدن مستعمل است خصوصاً بالفظ بندہ و امثال آن۔ مولف گوید کہ استعمالش نا بجد بے کہ بنظر گذشت بذیل می آید و محققین استعمال را انحصار نشاید۔

آزاد آمدن (استعمال) بمعنی آزاد شدن و بے فکر بودن است. صاحب ارمغان بصلۂ (از) ذکر این فرمودہ است۔ (حافظ شیرازی ؎) زیر بارند درختان و تعلق دارند ؛ اے خوش آن سرو کہ از بار غم آزاد آمد ؛ (اُردو) آزاد رہنا۔ بے فکر رہنا۔ (داغ ؎) پابندیون نے عشق کی بیکس رکھا ہے مجھے ؛ مین سوا اسیرون مین بھی آزاد رہگیا ہو۔

آزاد برآمدن (استعمال) پابندیہا نداشتن و بے فکر زیستن و بے قید بودن۔ (ظہوری ؎) ویران تو گر دیدم و آباد برآیم ؛ دربند تو افتادم و آزاد برآیم ؛ (اُردو) بے فکر بسر کرنا۔ مطلق العنان رہنا۔

آزاد بودن (استعمال) مطلق العنان و بے فکر بودن است بقول صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (از) مستعمل ؛ (حالتی طہرانی ؎) دل کہ عاشق شد اگر شاد نباشد بہتر ؛ مرغ بے بال و پر آزاد نباشد بہتر ؛ (خسرو ع) آزاد بود تیغ چو سوسن ز بند یال ؛ (اُردو) آزاد رہنا۔

آزاد بہمن (اصطلاح) بقول صاحب ناصری بمعنی عقل اول است چنانکہ در فرہنگ دساتیر است. صاحب انند ہم ذکر این میکند۔ (اُردو) عقل اول بقول صاحب آصفیہ وہ پہلا فرشتہ جو باقی نو فرشتون سے اول پیدا ہوا۔ جوہر اول جبرئیل۔ نور محمد۔ (مذکر)۔

آزاد دار (اصطلاح) بقول صاحب رشیدی مراد است آزاد درخت کہ می آید۔

آزاد دارو (اصطلاح) بقول صاحبان برہان و بحر و موید نوعے از چقندر صحرائیست در بیخ او را حلیمو گویند. ضماد آن نقرس و مفاصل را نافع است۔ (اُردو) صحرائی چقندر کی ایک قسم کا نام۔ چقندر بقول صاحب آصفیہ اسم مذکر۔ ایک جڑ کا نام جو نہایت سرخ اور شلغم کی قسم مین سے ہے۔

آزاد داشتن (استعمال) رہا داشتن باشد چنانکہ نظیری نیشاپوری گوید (ف)
مرغ دل دارا ز قفس آزاد ٭ بردر خانہ آب و دانہ منہ ٭ صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (از) ذکر این فرمودہ. **مولف** گویدکہ بردیگر معانی لفظ آزاد ہم. چنانکہ بیدل گوید (ف) پاس مطلب نالہ را نفس فرسائی نکرد ٭ بے بری این سرو را بے ریشہ ہم آزاد داشت ٭ یعنی بیفکر داشت. (**اردو**) آزاد رکھنا یعنی بے قیدی کیحالت مین رکھنا. (داغ ف) اسکے پھندے مین پھنسے دیکھیے کیونکر نکلین ٭ جو نہ آزاد رکھے اور نہ آزاد رہے ٭.

آزاد درخت (اصطلاح) بقول صاحب برہان درختے است کہ آنرا درکرکان زہرزمین و در فارس درخت طاق وطلنک می گویند و بعربی علقم و شجرہ جرہ خوانند وحنظل میوہ آن درخت است اگر برگ آنرا بہائم بخورند بمیرند واگر سر بدان شویند موے سر را دراز کند و بعضے گویند آزاد درخت. درخت طاق است و ہیزم آن بہترین ہمہ ہیزم ہاست چنانکہ آتش آن مدتے بماند وارستہ ہم ذکراین فرماید وگوید کہ درجرجان روید (والہروی ف) آزاد درخت چمن عشقم و دہقان ٭ پیراہن بلبل کند از برگ خزانم ٭ صاحب شمس اللغات فرماید کہ در (سامی) مذکوراست کہ این را درہند بکاین خوانند و (۲) صمغیست کہ بدان زرحل کنند بقول رشیدی بحوالۂ شیخ الرئیس شجرہ الیست بری شبیہ بکنار بطبرستان تا خک گویند برگ آن سم بہائم است. مرادف (آزاد دار) صاحبان سراج وبہار وانند وسروری وموید ذکراین کردہ اند. **مولف** گویدکہ بر لفظ (آزاد) ہم ذکراین شدہ است و در راسے **مولف** درخت آزاد و آزاد درخت (۳) سرو راہم گویند چنانکہ شرف شفروہ گفتہ (ع)

من بندۂ آن قد چو آزاد درختم ؛ درین مصرع کہ شاعر آزاد درخت را با قد معشوق تشبیہ دادہ است مقصودش غیر از سرو نباشد چراکہ از راستی درخت طاق وطلق فارسیان ذکرے نکردہ اند۔ بلکہ سرو وشمشاد را ہمیشہ بہ تشبیہ قد معشوق می گیرند۔ صاحب بحر عجم فرمودہ کہ درخت آزاد سرو یک شاخہ راست رستہ باشد۔ ونیز نام درختے۔ ہرگاہ درخت آزاد سرو را گویند آزاد درخت ہم کہ مقلوب آن است سرو باشد (اُردو) (۱) بکاین یا بکان لقول صاحب فرہنگ آصفیہ اسم مذکر۔ ایک درخت کا نام جسکے پتے نیم کے مشابہ ہوتے ہین۔ اور انمین بکولون کے گچھے کے گچھے لگتے ہین (۲) ایک قسم کا گوند جس سے سونا حل ہوتا ہے (۳) درخت سرو۔

(۱) آزاد رفتن (مصدر اصطلاحی) بہیچ چیز مقید نبودن۔ و

(۲) آزاد رو

بہ آزادی بسر کردن و آزاد رو ازہمین مصدر است کسے کہ مقید بہیچ چیز نباشد بہار (آزاد رو) را مرادف آزاد طبع و آزاد مرد گوید (جامی ؎) خاک بادا سر من در رہ آن سرو روان ؛ کہ گرفتاری من بیند و آزاد رود ؛ صاحب ارمغان آصفی نمبر (۱) را ذکر کند و شدے کہ پیش می کند نمبر (۲) راست۔ (صائب ؎) نیست آزاد روان رانجم اسباب سفر ؛ توشہ ورا حلۂ ما کمر بستہ بود ؛ (اُردو) (۱) آزادانہ بسر کرنا۔ (دیکھو امیر اللغات بضمن معنی (۸) لفظ آزادانہ) آزاد جینا۔ (۲) آزاد طبع۔ آزاد منش۔

(۵۶۵) **آزاد زبان** (استعمال) زبان دراز باشد (ملا منیر ؎) دلم را کن ز معنی نزہت آباد ؛ زبانم را چو سن ساز آزاد ؛ (اُردو) زبان دراز۔ مُنہ پھٹ۔ (اسیر ؎) گلشن مین کیا کرون مین زبان فغان دراز ؛ غنچہ دہن بریدہ ہے سوسن زبان دراز ؛ ۔

آزاد زیستن (استعمال) مرادف آزاد رفتن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است۔ (خسرو دہلوی ؒ) در رہ عشق از بلا آزاد نتوان زیستن ؛ تا غمش در سینہ نبود شاد نتوان زیستن ؛۔

آزاد ساختن (استعمال) از قید چیزے آزاد کردن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر کردہ است (زلالی خوانساری ؒ) خریداران کہ در بازار نازند ؛ غلام ناقبول آزاد سازند ؛ (حزین اصفہانی ع) نمی سازی چرا آزاد از قید خودی مارا ؛ (صائب ؒ) چون بشکرانہ نسازم دو جہان را آزاد ؛ چشم وام شدہ روشن بنگاریکہ مپرس ؛ (اُردو) آزاد کرنا۔ بقول امیر قید غلامی سے نجات دینا۔ کسی کو قید سے رہا کرنا۔ خلاصی دینا۔ (قلق ؒ) مثل سرو و صنوبر و شمشاد ؛ سیکڑون کردیے غلام آزاد ؛ (آتش ؒ) عاشق کیطرح مین جو لگا کرنے بندگی ؛ آزاد داغ دیکے خریدار نے کیا ؛ (ناسخ ؒ) غم سے کردے مثل سرو آزاد خط ؛ جلد بھیج اد غیرت شمشاد خط ؛۔

آزاد شدن (استعمال) لازم مصدر ماضیہ صاحب ارمغان آصفی ہم نوشتہ (صائب ؒ) شد مسیحا بتجرد ز علائق آزاد ؛ چہ کند رشتہ بآن تیغ کہ سوزن برداشت ؛ (ظہوری ؒ) قیدہا شدم آزاد مبتلا کہ منم ؛ نماند غیر تو بیگانہ آشنا کہ منم ؛ (اُردو) آزاد ہونا۔ آزادی ملنا۔ نجات ملنا۔ چھٹکارا ہونا۔ (ناسخ ؒ) کیا فقط مجھکو غم دنیا سے آزادی ملی ؛ چھٹ گیا تکلیف دینے سے بھی جو دیوانہ ہے ؛۔

آزاد طبع (استعمال) بقول بہار مرادف آزاد رو و آزاد مرد کہ ہیچ چیز مقید نہ باشد۔ (صائب ؒ) بر سر آزاد طبعان سایۂ بال ہما ؛ در گرانی ہیچ کم از تیشۂ فرہاد نیست ؛ (اُردو) بقول امیر آزاد طبع وہ جسکی طبیعت

اور نظرت مین آزادی ہو اور تکلفات سے بری۔ (ناصر ؎) آزاد طبع لوگ ہین اللہ کے فقیر ؛ منصب سے کچھ غرض ہے نہ مطلب ہے مال سے ؛۔

آزاد کردن (استعمال) (۱) از قید رہا کردن و (۲) عموماً بے قید کردن باشد صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است (سلمان ساوجی ؎) بسان سوسن اگر بندہ را کنی آزاد ؛ بصد زبان کنم از بندگیت آزادی ؛ (شرف ماژندرانی ع) مفلسی کرد ز زندان وطن آزادم ؛ (سعدی ؎) رسم است کہ مالکان تحریر ؛ آزاد کنند بندہ پیر ؛ (صائب ؎) تا صبا دا گاہ از ذوق گرفتاری شوند ؛ میکنم آزاد طفلان از مکتب غنا ہا ؛ (ظہوری ؎) اے زروے بہشت منزل ما ؛ عیش آزاد کردہ دل ما ؛ (اردو) آزاد کرنا۔ دیکھو آزاد ساختن۔

آزادگان (اصطلاح) بقول صاحب شمس جمع آزاد است یعنی احرار و جوانمردان و اولیا و حلال زادگان (صائب ؎) از گرفتاران این گلشن چہ می پرسی کہ من ؛ ہمچو سرو آزادگانرا پاے در گل یافتم ؛ (سعدی ؎) بسرو گفت یکے میوہ چرا ناری ؛ جواب داد کہ آزادگان تہی دستند ؛ (اردو) بقول امیر آزاد لوگ بے پروا. بے تعلق لوگ آزاد فقیرون کا گروہ۔ (انشا ؎) ہولی مین جوگن ایسی بنی وہ کہ جسکو دیکھ ؛ آزاد لوگ بھول گئے اپنی چال ڈھال ؛ (فقرہ امیر) ہم آزاد لوگ ہین جہان شام ہوی وہین ڈیرا ہو گیا۔

آزادگان تہی دستند (مثل) صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ اند و از تعریف ساکت. مقصود ہمین است کہ آزاد مردان از علائق دنیوی رستہ اند و از لوازم

دنیا چیزے درست ندارند سند این اصطلاح ماضیہ گذشت (اُردو) دکن مین کہتے ہین کہ آزاد لوگ لنگوٹ کے بہی پابند نہین۔ آزاد لوگ دنیا ہی سے آزاد ہین۔ یعنی قید خانہ دنیا سے باہر ہین۔

آزادگاہِ جامہ (اصطلاح) باضافت ہاے اوّل بقول صاحب بحر عجم جائیکہ استادان جولاہہ پارچہ بافتہ شدہ را از کارگاہ می برند۔ (اُردو) بنے ہوے کپڑونکے رکہنے کی جگہہ۔

آزادگردیدن (استعمال) مرادف (۵۲۴۲)
آزاد شدن باشد۔ چنانکہ صائب گوید (ـہ) مرا بیزار کرد از اہل دولت دیدن دربان ؛ بیک دیدن زصد نادیدنی آزاد گردیدم ؛۔

آزادگشتن (استعمال) مرادف ماضیہ صاحب ارمغان آصفی ذکراین کردہ است۔ (نظیری نیشاپوری ـہ) خندہ زد برطرز مجلس دل زغم آزاد گشت ؛ نکتہ راانداز درج لب

عقل از پریشانی نشست ؛۔

آزادگفتن (استعمال) آزاد نام نہادن است۔ صاحب ارمغان آصفی از عبارت صاحب جہانگیری چہ خوش سندے آوردہ کہ "درخت ارزن را آزاد گویند" (اُردو) آزاد کہنا۔

(۵۲۴۷)
آزادگی (استعمال) مرادف آزادی باشد جامی فرماید (ـہ) چو حکم عقل نافذ نیست نے آزادگی باشد ؛ کہ داری چون غلامان نقل گردن طوق فرمانش ؛ (اُردو) اُردو مین بہی آزادگی مستعمل ہے۔ امیر نے آزادی کے ذیل مین اسکا ذکر کیاہے (داغ ـہ) یہ قید محبت اک آزادگی ہے ؛ مگر کوئی جانے بہی محبوس رہنا ؛ (رشک ـہ) کیفیتین وصل کی آزادگی کے ساتہ ؛ قید حیات سے جو چہٹا یار سے ملا ؛۔

آزادماہی (اصطلاح) بقول صاحب

رشیدی کہ بذیل لفظ آزاد ذکر کند ماہیے است کہ ذکر آن بذیل آزاد گذشت کسانیکہ یک قسم ماہی را (آزاد) نام نہادہ اند غلط کردہ اند۔ ہمین ماہی را آزاد ماہی گویند نہ (آزاد) —

آزاد مرد (استعمال) بقول صاحب انند و بہار مرادف آزاد طبع و آزاد رو۔ باشد (صائب ــــہ) مغز چون کامل شود از پوست گردد بے نیاز ؛ از دو عالم خاطر آزاد مردان فارغ است ؛ (نظامی ــــہ) بخندید صراف آزاد مرد ؛ ذرآمیزش زر بد و قصہ کرد ؛ خان آرزو بشرح این بیت فرماید کہ صفت صراف بہ آزاد مردی بجہت آنست کہ این قوم از بس گرفتار تحصیل فوائد خویش اند و بندۂ غرض خود یک حرف ہم کہ دران غرض ایشان دخلے نباشد نمی گویند و آن صراف کہ این ہمہ گفتگو بان درویش کرد۔ خالی از زندہ دلی نبود۔ (اردو) آزاد مرد بقول امیر بے قید۔ بیرنگ۔ لوث سے پاک۔ (غالب ــــہ) یہ نعش بے کفن اسد خستہ جان کی ہے ؛ حق مغفرت کرے عجب آزاد مرد تھا ؛ —

آزاد مرد خداست (مثل) باضافت دال دوم۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این می کنند و از تعریف ساکت مقصود این است کہ کسے کہ از بند دنیا آزاد است از خاصان خداست۔ (اردو) آزادگان خاصان خدا سے ہین۔

آزاد مُردن (استعمال) مردن در عالم آزادی باشد چنانکہ یحیی لاہجی گوید (ــــہ) عاشق آنست کہ غمگین زید و شاد بمیرد ؛ ہمہ عمر بود بندہ و آزاد بمیرد ؛ (ارمغان متقی) (اردو) آزادی کے عالم مین مرنا۔ آزاد مرنا۔

آزاد مردی کردن (مصدر اصطلاحی) (۵۷۵)
خان آرزو فرماید کہ باید دانست کہ ہرچند کسے مردانہ باشد تا ہمان وقت جنگ کردن را راضی خواہد بود کہ احتمال فتح یافتن ہم داشتہ

باشد اما شخصے کہ در جنگ است باکسے کہ بہ یقین می داند کہ از عہدہ وسے نمیتوان برآمد و بجان دادن خود کمر بندد۔ این مردی نیست بلکہ زیادہ ازان است و آزاد مردی عبارت از ہمین باشد چنانکہ نظامی گفتہ (سہ) اگر با من او ہم نبردی کند ۞ نہ مردی کہ آزاد مردی کند ۞ پس **مولف** گوید کہ آزاد مردی کردن۔ انتہاے مردانگی را بکار بردن باشد و بس۔ (اردو) بڑی مردانگی کرنا۔ بے حد دلیری کرنا۔

آزاد میوہ (اصطلاح) بقول صاحب برہان بکسر میم حلوائیست کہ از قند و مغز بادام و پستہ و نخود مقشر سازند و بعضے نخود قندی و بادام قندی و پستہ قندیرا گویند کہ برنگہاے مختلف ساختہ باشند صاحب سروری ہم ذکر کند۔ (بسحق اطعمہ سہ) کعب الغزال دارد از بوسے شک سبہے ۞ آزاد میوہ دارد از قند سودہ گردسے ۞ صاحبان رشیدی و جہانگیری و موید و شمس و بحر عجم ہمزبان برہانند۔ (اردو) ایک قسم کے حلوے کا نام جو قند اور مغز بادام اور پستہ اور نخود وغیرہ سے بناتے ہین۔

آزاد نامہ (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم دستاویز آزادی باشد و ارستہ ہم ذکر این می کند۔ (میر الہی ہمدانی سہ) من بادہ کش اوطرفہ کہ از قید دو رخم ۞ آزاد نامہ جز خط ساغر نمی شود ۞ (اردو) آزادی کا خط۔ بقول امیر۔ آزاد نامہ۔ رہائی کی سند۔ (مومن سہ) کیون لگے دینے خطّ آزادی ۞ کچھ گنہ بھی غلام کا صاحب ۞ (غافل سہ) نشئہ مے نے کیا بندِ دو عالم سے رہا ۞ خطِ آزادی ہمین تو خطِ پیمانہ ہوا ۞ امیر فرماتے ہین کہ آزادی کا نوشتہ اور سند بھی کہتے ہین اور ذوق نے آزادی کا کاغذ بھی کہا ہے۔ (سہ) مژدہ قتل سے اس عہد شکن کا کاغذ ۞ ہے مری روح کو آزادیِ تن کا کاغذ ۞

آزاد نشستن (استعمال) بے فکر نشستن
و از ہیچ سروکار نداشتن (رسمی یزدی ؎)
مصیبت دیدۂ ہجر تو از دل شاد ننشیند ٭ بہ بند
وصل ہم از بند غم آزاد ننشیند ٭ صاحب ارمغان
آصفی ہم ذکر این فرموده است۔ (اُردو)
آزاد رہنا۔ آزاد بیٹھنا۔

آزاد نمودن (استعمال) مرادف آزاد
کردن است. صاحب ارمغان آصفی سندے
از عالی شیرازی آورده (نثر) ابو الحسن ہر دو
را بمقتضاے (خلو سبیلہم) آزاد نموده۔

آزاد وار (اصطلاح) بقول صاحب
برہان با واو بالف کشیده و براے قرشت
(۱) نام صوتے است از موسیقی و (۲) نام
موضعیست از قراے اسفراین۔ گویند
در انجا انگور بسیار خوب می شود۔ (منوچہری
؎) صلصل باغی بباغ اندر ہمی نالد ببد ٭
بلبل راغی براغ اندر ہمی نالد بزار ٭ این
زند بر چنگہاے سغدیان پالیزبان ٭ وان
زند بر نایہاے لوریان آزاد وار ٭ صاحبان
انند و سراج و رشیدی و سروری و جہانگیری
و شمس و بحر و ناصری بالاتفاق موید صاحب
برہان اند۔ (اُردو) (۱) ایک راگ کا نام۔
(۲) ایک موضع کا نام جس مین عمده قسم کے
انگور پیدا ہوتے ہین۔

آزاده (اصطلاح) بقول صاحب برہان۔ بروزن آماده۔ (۱) سوسن و سرو را گویند
و (۲) مردمان ولی شعار و مردمان پیر و صلحا و حلال زاده و اصیل را ہم گفته اند و باصطلاح
محققین نفسے باشد کہ از تعلقات بشری رسته و قیدش بمرتبۂ اطلاق پیوسته و قطرۂ وجودش
عین محیط ہستی گشته۔ (سروری ؎) مرد آزاده بگیتی نکند میل دو کار ٭ تا وجودش ہمه
ساله بسلامت باشد ٭ زن نخواہد اگرش دختر قیصر بدہند ٭ وام نستاند اگر وعده قیامت باشد ٭

صاحب سروری گوید که بمعنی (۳) حرّ نیز آمده که ضد عبد است چنانکه حافظ گوید (سہ) بشنو
این نکته که خود را زغم آزاده کنی ٭ خون خوری گر طلب روزی ننهاده کنی ٭ **مولف** گوید که
ازین سند معنی حریت خصوصاً پیدا نیست بلکه معنی عام است. صاحب سروری درست
می فرماید که صفتے است سرو و سوسن را. و بقول صاحب انند (۴) نام درختے که چلغوزه
میوه اوست. صاحبان شمس و موید هم ذکر این فرموده اند بهار گوید که جناب خیر المدققین
میفرماید که لفظ آزاد اکثر استعمال می یابد در حق کسے که رق ظاهری و قید عیان نداشته
باشد. مثلاً شخصے در زنجیر و زندان اسیر بود و ازان خلاص شود و آزاد گردد و ازین قبیل
می توان گفت قید غلامی چه آنهم گویا زنجیریست بر پاے بنده و آزاده مستعمل میشود.
در حق کسے که دلش از قید رسته باشد پس مرتبه آزاده از آزاد فائق باشد و تفرقهٔ
دیگر آنکه آزاد کسے را گویند که اختیار دادن خلاص و نا دادن آن بدست دیگرے باشد
اما چیزے که اختیار خلاص شدن ازان بدست اینکس باشد پس رهائی یافته از چنین
بند را آزاده گویند و صریح است که هر که آزاد نبود ملامت را مستحق نبود اما هر که آزاده نبود
مستوجب ملامت باشد و ها در آزاده بجهت بیان حرکت است چنانچه در جام و جامه که بجهت
تفرقهٔ معنی این قدر فرق پسند کرده اند انتهی. (صائب سہ) دل شود شاد از شکست
آرزو آزاده را ٭ این هوا از خود بر آرد در شکستن باده را ٭ سرو از فکر لباس عاریت
آسوده است ٭ جامه از پیکر بروید مردم آزاده را ٭ (جامی سہ) تحفة الاحرار گر هم
ضم کنم باآن رواست ٭ زانکه پئے مطلوب هر آزاده حجت گر است ٭ (اردو) (۱) سوسن

سرو- (۲) بقول امیر آزادہ قید سے فارغ - بے پروا - بے تعلق - ہائے مختفی اظہار حرکت ما قبل کے لئے ہے اصل آزاد ہے۔ (۳) آزاد - دیکھو لفظ آزاد - امیر فرماتے ہین کہ بعض اہل تدقیق آزاد اور آزادہ مین یہ فرق تجویز کرتے ہین کہ آزاد وہ ہے جسکی رہائی دوسرے کے اختیار مین ہو جیسے لونڈی غلام - اور آزادہ اُسے کہتے ہین جسکی رہائی خود اُسی کے ہاتھ ہے جیسے خواہش نفس سے آزادہ - (غالب ؔ بندگی مین بھی وہ آزادۂ خودبین ہین کہ ہم ؛ اُلٹے پھر آئے در کعبہ اگر وا نہوا ؛ (۴) چلغوزہ کا درخت -

آزادہ افتادن (استعمال) آزادہ واقع شدن - چنانکہ سعدی گوید (ف) سعدی افتادہ است آزادہ ؛ کس نیاید بجنگ افتادہ ؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است - (اُردو) آزاد واقع ہونا - آزادمنش ہونا -

آزادہ بودن (استعمال) مرادف آزاد بودن است کہ گذشت (ابن یمین فریومدی ف) آزادہ باش و فارغ و قانع زبہر آنکہ ؛ دل در خدائے بند و مجو آرزو بسے ؛

آزادہ خرام (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ خوش خرام (اُردو) خوش خرام اُردو مین مستعمل ہے - صاحب آصفیہ نے لفظ خوش رفتار پر اسکا ذکر کیا ہے بمعنی سبک رفتار - نازک خرام -

آزادہ خو (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ نام زن تور - (اُردو) تور ایک بادشاہ گزرا ہے اسکی عورت کا نام آزادہ خو تھا -

آزادہ دار (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بدال ابجد - لاف زن - خود فروش - خودستا - (اُردو) بقول

(۵۷۱)

صاحب آصفیہ لاف زن اردو میں مستعمل ہے بمعنی شیخی باز۔ اسی کے ذیل میں خودستا بمعنی خودسرا بھی لکھا ہے۔

آزادہ دل (اصطلاح) بقول صاحبان بحر و برہان بکسر دال ابجد تفسیر فارغ البال است و (۲) مردم صالح و حلال زادہ را نیز گویند۔ (اُردو) (۱) فارغ البال۔ اُردو میں مستعمل ہے۔ بقول صاحب آصفیہ۔ آسودہ دل۔ آسودہ حال مطمئن بے فکر۔ آزاد۔ (۲) نیک بخت حلال زادہ۔

آزادہ رفتن (استعمال) مرادف آزاد رفتن باشد کہ گذشت۔ (صائب ؎) فرض عین است بر آزادہ روان عزت خار با قطرہ باچشم درین مرحلہ می باید زد ؛ ۔

(۵/۵)

آزادی بقول صاحب برہان بروزن آبادی معروفست کہ (۱) نقیض بندگی باشد و (۲) شکر و شکر گزاری را نیز گویند۔ صاحبان رشیدی و ناصری و شمس متفق با برہان مولف گوید کہ از معنی اوّل مقصود صاحب برہان حریت است ولیکن حریت بمعنی خاص است و استعمال این در فارسی بمعنی عام ہم آمدہ یعنی آزادی از قیود۔ (ظہوری ؎) در کرم کند نگہ خوردہ پیچا ؛ آزادی از اسیری من آرزو کند ؛ (خاقانی ؎) نعمتے بہتر از آزادی نیست ؛ بر چنین مائدہ کفران چہ کنم ؛ (فردوسی ؎) ہم آزادی تو بہ یزدان کنم ؛ دگر بیش آزاد مردان کنم ؛ (اُردو) آزادی بقول امیر (۱) غلامی سے نجات۔ رہائی۔ رستگاری۔ (۲) شکر اور شکر گزاری اُردو میں مستعمل ہے۔ لیکن ان معنوں میں آزادی نہیں کہا جاتا۔ (آتش ؎) استادہ دیکھتا ہوں گلستان میں سرو کو ؛ آزادی پر بھی بو نہیں جاتی غلام کی ؛ (ناسخ ؎) مرگ عیسی ہے تری چشم کے بیماروں کو ؛ گرد آزادی

ہے زلفون کے گرفتارون کو ؎

آزادی کردن (مصدر اصطلاحی) بمعنی مصدری یعنی اسیری است و فارسیان (۵۶۲)
(۱) شکر کردن۔ (۲) بے قیدی اختیار کردن استعمال این کردہ اند (اُردو) (۱) شکر کرنا۔
سند نمبر (۱) بر لفظ آزادی در کلام فردوسی گذشت (۲) آزادی اختیار کرنا۔
و سند نمبر (۲) از کلام ظہوری بدست آمدہ۔
(ظ) کرد آزادی ظہوری بر اسیر ؎ بے گرفتاری
کسے ہرگز نرست ؎ مخفی مباد کہ لفظ اسیر درین شعر

آزادی گفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ توصیف کردن و مدح نمودن و شکر و سپاس نمودن (اُردو) تعریف کرنا سراہنا۔ شکر کرنا۔

آزار بقول صاحب ناصری (۱) نام ماہ ششم از ماہ ہاے رومی۔ (۲) رنج و محن۔ صاحب رشیدی بر لفظ معروف قانع و بقول صاحب نوادر (۳) امر از مصدر آزردن صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ فرماید کہ آزار رنج و بیماری است بالفظ کردن و گرفتن و دادن و دیدن و برداشتن و کشیدن و یافتن و رسیدن مستعمل۔ فرماید کہ این لفظ مرکب است از لفظ (آز) بمعنی حرص و شرہ و (آر) کہ کلمۂ نسبت است و چون شرہ از بیماریہاے جسمانی است پس استعمال این مرکب بمعنی بیماری بر سبیل تجوز بود و بمعنی (۴) آزار دادن نیز آمدہ۔ (ظہوری ؎) گر از دشمن رسد صد گونہ آزار ؎ ہمہ بردار و بے آزار بنشین ؎ مؤلف گوید کہ آزاریدن و آزارانیدن مرادف یکدیگر بمعنی دیگرے را آزار دادن و رنجیدہ ساختن است و آزاردن لازم و متعدی ہر دو و آزردن صرف لازم بمعنی خود آزردہ شدن آمدہ۔ و بحث این مصادر بجاے خود می آید ولیکن ہم برین مقام این امر قابل غور است

کہ آزار حاصل بالمصدر آزاردن وآزاریدن وآزارانیدن باشد بمعنی رنج رسانی وہمین است حقیقت معنی چہارم کہ صاحب انند فرمودہ (چنانکہ اسیر لاہجی گوید ع) کاشکے رحمے بدے آن فتنہ گر عیار را ٭ تا نکردے پیشہ خود آنہمہ آزار را ٭ (جامی ع) شرع را آزار اہل دل تصور کردہ است ٭ زان گرفتہ پیشہ خود شیوہ آزار را ٭ ہم برین قیاس معلوم میشود کہ حاصل بالمصدر آزاردن کہ بمعنی لازم ہم آمدہ (آزار) بمعنی آزردگی ورنج است چنانکہ برہان برمعنی (۲) ذکر کند ظہوری گوید (ع) چو شکرش برزبان خواہم کہ بیدادش فزون باشد ٭ خوشا راحت کہ آزار کسے اوراسکون باشد ٭ انچہ صاحب نوادر برمعنی سوم۔ آزار را امر از مصدر آزردن گفتہ۔ درین تامل است زیراکہ امر از مصدر آزردن (آزر) آمدہ۔ چنانکہ حکیم سوزنی گوید (ع) نگار آزرو مانی غلام صورت اوست ٭ زمن بدین کہ بگفتم گز آزری آزر ٭ پس متحقق شد کہ آزار صیغہ امر از مصدر آزردن نباشد چنانکہ صاحب نوادر گفتہ بلکہ امر از مصادر آزاردن وآزاریدن وآزارانیدن بمعنی متعدی است ونہی آن میازار چنانکہ سعدی فرماید (ع) میازار مورے کہ دانہ کش است ٭ کہ جان دارد وجان شیرین خوش است ٭ اختلاف معانی این ہرسہ مصادر برین مقام ضرورتاً بحدے بیان شد و تفصیلش بجاے خود بیاید انشاء اللہ۔ (اردو) (۱) رومی چھٹے مہینہ کا نام (۲) رنج۔ غم۔ (مذکر) (۳) ستا۔ ایذا دے۔ صیغہ امر ستانے کے مصدر سے۔ (۴) ایذا رسانی۔ تکلیف وہی۔ آزاری کا لفظ مرکب ہوکر انہیں معنوں میں مستعمل ہے جیسے دل آزاری۔ مردم آزاری۔ امیر فرماتے ہیں کہ آزار۔ آزاریدن سے حاصل مصدر ایذا اور رنج کے

معنون مین اُردو مین بھی مستعمل ہے (ناسخ ؎) وصل مین حاضر تو غائب ہجر مین ؛ دیتی ہے ہر شب نیا آزار صبح ؛ پھر آپ ہی فرماتے ہین کہ کبھی ایذا دینے ستانے کے معنی پر بھی آتا ہے۔ (غالب ؎) مہربانی ہاے دشمن کی شکایت کیجئے ؛ یا بیان کیجے سپاس لذت آزار دوست ؛ (بحر ؎) ہمارے درپے آزار ذرہ ذرہ ہے ؛ زمین کا بھی طبق ہمکو آسمان ہوا ؛ آپ ہی کا قول ہے کہ آزاریدن مصدر سے صیغہ امر حاضر (آزار) اسم کے ساتھ ملکر اسم فاعل کے معنی دیتا ہے (آتش ؎) طرہ اسے جو حسن دل آزار نے کیا ؛ اندھیر گیسوِ سیہ یار نے کیا ؛ **مولف** کہتا ہے کہ امیر نے (آزار) کو (آزاریدن) کا حاصل بالمصدر فرمایا ہے۔ اور آزاریدن صرف متعدی ہے۔ پس اسکے حاصل مصدر کے معنی رنج رسانی۔ ایذا رسانی تو ہوسکتے ہین۔ لیکن بقول امیر آزار کے معنی ایذا ورنج کے درست نہین ہوسکتے میری راے اور تحقیق مین جسکا ذکر مین نے فارسی مین کیا ہے (آزار) کو آزاردن کا حاصل مصدر ہی ماننا چاہیے۔ اسلیے کہ آزاردن لازم اور متعدی دونون ہے جسکے بعد لفظ آزار کے دونون معنی متذکرہ بالا درست ہونگے۔

آزار آئین کردن (مصدر اصطلاحی) بمعنی اہتمام آزار کردن باشد چنانکہ جامی فرماید (؎) آہنگ ناز و کین مکن تاراج عقل و دین مکن ؛ بہر خدا آئین مکن آزار یاران بیش ازین ؛ (اردو) ستانے کا سامان کرنا۔ ایذا رسانی کی فکر کرنا۔ (۵۶۹)

آزار افزودن (استعمال) زیادہ شدن وزیادہ کردن آزار باشد۔ صاحب ارمغان آصفی معنی لازمی راسندے ازکلام وحشی یافتی آورد (؎) جان سوخت زداغ دوری یار مرا ؛

افزود صد آزار بر آزار مرا ؛ (اُردو) تکلیف
در رنج بڑہنا۔ زیادہ ہونا۔ بڑہانا۔

آزارانیدن | بقول صاحب بحر عجم
آزار دادن۔ رنجیدہ ساختن متعدی آزردن
مضارع این آزاراند۔ بقولش کامل التصریف
می فرماید کہ حذف یاے حطی از مصادر یکہ بعد
از الف تعدیہ نون و یاے حطی و دال و نون
باشد۔ چہ در نظم و چہ در نثر صحیح الاستعمال است
و ہمین قاعدہ در تمامہ این قسم مصادر جاریست
چنانکہ از آزارانیدن آزاراندن گفتہ شود۔
(اُردو) اذیت پہونچانا۔ ایذا دینا۔ رنجیدہ
کرنا۔ (بحر ـــ) کس کس طرح نہ کے داغ یہ آنکھین
دکھائینگی ؛ کیا کیا اذیتین مجھے پہونچائیگا
یہ دل ؛ (فقرہ امیر) غریب کو ایذا پہونچانا
اچھا نہین ہے۔

آزار برافتادن | (مصدر اصطلاحی) (۵۶۱)
دور شدن و باقی نماندن و نابود شدن
آزار است چنانکہ سلیم طہرانی گوید (ـــ) براند
از جہان در عہدش آزار ؛ چو سبحہ پاے تار
مہرہ شد مار ؛ (اُردو) رنج و تکلیف دور ہو
دفع ہونا۔ باقی نہ رہنا۔

آزار برداشتن | (استعمال) برداشت
رنج و مصیبت کردن باشد صاحب ارمغان آصفی
از کلام ظہوری سند آرد۔ (ـــ) گر از دشمن
رسد ہر دم صد آزار ؛ ہمہ بردار و بے آزا
بنشین ؛ (اُردو) اذیت سہنا بقول ام
تکلیف برداشت کرنا۔ ایذا جھیلنا یعنی تکلیف
اُٹھانا۔ ایذا سہنا۔ (سحر ـــ) زنجیر پہنی پاؤن
مین کیا کیا کڑی سہی ؛ اسکے اذیت شب
فرقت بڑی سہی ؛ (کیف ـــ) آرام کی طلب
ہے تو ایذا کو جھیل لے ؛ راحت بھی ساتھ سا
ہے نادان قفاے رنج ؛ (سالک ـــ) سہک
ایذا سب آن پہونچے وہ ؛ بر سر مطلب آن
پہونچے وہ ہا۔

آزار پسندیدن (استعمال) پسند کردن رنج رسانی و آزار۔ (صائب ؎) گرچہ آزار بمورے نپسندم صائب ٭ ہر کرامی نگرم درپے آزار من است ٭ (اُردو) آزار پسند کرنا۔ اذیت رسانی۔ ایذا رسانی۔ رنج رسانی کو پسند کرنا اُردو میں اذیت دینا۔ ایذا دینا مستعمل ہے۔ اذیت رسانی۔ ایذا رسانی اسی کا حاصل بالمصدر ہوسکتا ہے۔ اگرچہ مولف کو اسکی سند نہیں ملی۔ تکلیف دہی بھی کہتے ہین۔

آزار تلخہ (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرض یرقان باشد۔ (اُردو) یرقان۔ مذکر ایک بیماری کا نام جسمین خون مین صفرا شامل ہوکر تمام جسم کی رنگت زرد کر دیتا ہے خصوصاً آنکھون کی زردی سے اس مرض کی کیفیت اوّل معلوم ہوجاتی ہے۔ اسی کو پنڈ روگ بھی کہتے ہین۔ (آتش ؎) خاک پا تو نے نہ اُس عیسیٰ نفس کی چھڑکی ٭ باغبان نرگس بیمار کا یرقان نہ گیا ٭۔

آزار جستن (استعمال) ارادۂ رنج رسانی کردن۔ صاحب ارمغان آصفی از کلام حمیدی ناگوری سند آوردہ (؎) باآنکہ نجستہ ام گہے آزارت ٭ وز تیغ جفا نہ کردہ ام افگارت ٭ (۲) انوری آزار جستن بالمعنی خواہش آزار آوردہ۔ (ع) آزار جفاے تو بجان جوید دل ٭ (اُردو) (۱) ایذا رسانی۔ رنج رسانی کا ارادہ کرنا۔ (۲) ایذا رسانی رنج و غم کی خواہش کرنا۔

آزار چیدن (مصدر اصطلاحی) از مصدر
آزار چین آزار چیدن آزار چین را استعمال کردہ اند بمعنی برداشت کنندہ رنج و تکلیف۔ (ظہوری ؎) صلاے صحبت آزادگان را ٭ کہ مارا خاطر آزار چین است ٭ (اُردو) ایذا سہنا۔ اذیت سہنا۔ جسکی

سند آزار برداشتن پر گزری ہے۔ آزارچین کا ترجمہ تکلیف سہنے والا اور کسی کی ایذا رسانی کی برداشت کرنیوالا۔ غم پینے والا۔

آزارخواستن (استعمال) ارادۂ رنج و ایذا رسانی کردن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی از کلام حامدی شوستری سند آورد (ف) فلک بر جان من میخواست آزار جہانے را ؛ دراخر مبتلاے عشق آن نامہربانم کرد ؛ (اردو) ایذا اور رنج رسانی کا ارادہ کرنا۔

آزاردادن (استعمال) مرادف آزار رسانیدن است۔ صاحب ارمغان آصفی از کلام عرفی شیرازی سند آوردہ۔ (ف) حسن ناز و عشوہ خواہد مردمی شرم و ادب ؛ حسن و اہلیت دہد آزار محبوب مرا ؛

آزارداشتن (استعمال) (۱) بمعنی بیماری و مرض داشتن آمدہ (نجات اصفہانی ف) مدعی گرچہ خود آزار مراقی دارد ؛ باب قصاب شکن گردن چاقی دارد ؛ (۲) بمعنی تکلیف و رنج و غم داشتن ہم آمدہ (مسعود سعد ع) دارد از روزگار آزارے ؛ (با با فغانی ع) چون لالہ بلبل در قفس دارد بدل آزارہا ؛ (جامی ف) داشتم بسیار درد و حسرت و آزار از و ؛ با من آزارش نمیدانم چرا بسیار داشت ؛ (اردو) (۱) مرض میں مبتلا ہونا۔ بیمار ہونا۔ مرض رکھنا۔ (۲) اذیت پانا۔ ایذا سہنا

آزاردن بقول صاحب نوادر مرادف آزردن بالمد و فتح دوم بمعنی (۱) آزار دادن و (۲) آزار یافتن باشد (سعدی ف) ہماے بر ہمہ مرغان ازان شرف دارد ؛ کہ استخوان خورد و طائرے نیازارد ؛ (نظامی ف) ز خلق ار چہ آزار بینم بسے ؛ نخواہم کہ آزار د از من کسے ؛ مؤلف گوید کہ لفظ آزار حاصل بالمصدر این باشد کہ استعمالش ہم بہر دو معنی بنظر آمدہ چنانکہ بجاے اوگذشت

صاحب بحرعجم کہ خصوصاً محقق مصادر است این را فروگذاشتہ وصاحب انند فرماید کہ بمعنی آزار دادن وآزردہ ساختن وزیان نمودن است سندے بمعنی آخرین پیش نشد وبرحوالۂ فرہنگ فرنگ اکتفا فرمود (اُردو) (۱) ایذا دینا۔ (۲) ایذا پانا۔ (رندؒ) دشمن جانی کو اپنے دی نہ ایذا رندنے ؞ دانت ہی توڑا نہ چھالا اسنے پھوڑا سانپ کا ؞ (قلقؔ) جتنے گذرے ہین انبیا اگلے ؞ پائی ایذا ہر اک نے امت سے ؞۔

آزاردہ (استعمال) بقول صاحب انند براے موقوف وکسر دال مہملہ وسکون ہا آزاردہندہ وآزاررسان است چنانکہ صاحب فرہنگ فرنگ آوردہ۔ **مولف** گوید کہ از مصدر آزاردادن کہ گذشت اسم فاعل است وبس۔

آزاردیدن (استعمال) مرادف آزار کشیدن است۔ صاحب

آزاردیدہ ارمغان آصفی از کلام قیدی شیرازی سند آوردہ۔ (سے) گویند کہ بخت عاشقان در خوابست ؞ از خفتہ کس این قدر نہ بیند آزار ؞ سندے از کلام نظامی برآزاردن گذشت۔ صاحب انند آزاردیدہ را ذکر کند کہ مفعول ہمین مصدر است۔ (اُردو) ایذا پانا۔ دیکھو آزاردن۔

آزاررسانیدن (استعمال) مرادف آزاردادن است کہ گذشت (فغانی شیرازی سے) چون دست بران تازہ چمن یافت فغانی ؞ آزار بہ گلبرگ ترا ونرساند ؞۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ (اُردو) ایذا پہونچانا۔ بقول امیر تکلیف دینا۔ صدمہ پہونچانا۔ (فقرہ) غریب کو صدمہ پہونچانا اچھا نہین ہے۔ آزار پہونچانا بھی کہتے ہین (دیکھو امیر اللغات)۔

آزار رسیدن (استعمال) لازم ماضیہ بمعنی عائد شدن تکلیف و رنج باشد. صاحب ارمغان آصفی از کلام نظیری سند آرد (؎) نظیری بس کن این آہ و فغان دلخراش آخر ؛ بردم تا کجے آزار دل خواہد رسید از من ؛ (ظہوری ؎) گر از دشمن رسد ہر دم صد آزار ؛ ہمہ بزار بے آزار نشین ؛ (اُردو) ایذا پہونچنا۔ (ظفر ؎) اے دل آزار اے ستمگر جس نے تجھکو دل دیا ؛ تجھسے ایذا اسکو بے تقصیر پھر پہنچی تو ہے ؛ (عرش ؎) دست قاتل کو نہ ایذا پہونچے ؛ آپ سر تن سے جدا کرتے ہین ؛ آزار پہنچنا بھی کہتے ہین (دیکھو امیر اللغات)

آزار رفتن (استعمال) بمعنی واقع شدن صدمہ و رنج و تکلیف باشد. صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است (ابو الحسن فراوانی ؎) افسوس کہ از کنار من یارے رفت ؛ بر چشم من از چشم وے آزارے رفت ؛ (اُردو) ایذا گزرنا۔ بقول امیر تکلیف ہونا۔ (رند ؎) صدمے گزرے ایذا گزری ؛ ہجر مین تیرے کیا کیا گزری ؛۔

آزارش بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ رنج و محنت و ایذا است و بقول صاحبان رشیدی و سروری و شمس مرادف آزار۔ (حکیم خاقانی ؎) چون بلبل اگرچہ نغز گویم ؛ آزارش گر گلی بجویم ؛

(۵۵۲) **آزارش آمدن** (استعمال) رنج و غم و ایذا رسیدن چنانکہ نظامی گوید (؎) چنان داشتم ملک ابیش و پس ؛ کہ آزارشے نامد از کس بہ کس ؛ (اُردو) دیکھو آزار رسیدن ۔

(۵۵۳) **آزارش جستن** (استعمال) مرادف آزار رسانیدن باشد. سندش بر لفظ آزارش گذشت ۔

(۵۵۴) **آزارش داشتن** (استعمال) رنج داشتن

چنانکہ جامی فرماید کہ در آزار داشتن گذشت
(اردو) رنج رکھنا۔

آزار فرمودن (استعمال) مرادف
آزار کردن باشد کہ می آید صاحب ارمغان آصفی
سند این از کلام حافظ شیراز آوردہ (ص)
رقیب آزارہا فرمود جائے آشتی نگذاشت ؛
مگر آہ سحر خیزان سوئے گردون نخواہد شد ؛

آزار کردن (استعمال) تکلیف دادن
و ایذا رسانی کردن باشد مرادف آزار رسانیدن
کہ گذشت۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این
فرمودہ است۔ (نظیری نیشاپوری ص)
بے سبب گر کردی آزارم خجل از من مباش ؛
کردہ ام خاطر نشان خویش صد تقصیر را ؛
(ظہوری کاشی ص) از جفائے خود نمیخواہم خبر دار
کنم ؛ خاطر آسودہ داری چہ آزارت کنم ؛

آزار کشیدن (استعمال) مرادف
آزار برداشتن است کہ مبتلائے آزار بودن باشد
چنانکہ صائب گوید (ص) ز شرم تست کہ آزار
می کشی صائب ؛ تو نیز بر در عرفان زدن مکرم
باش ؛ (شوکت بخاری ع) آیینہ ام از
نور نظر میکشد آزار ؛ صاحب ارمغان آصفی
ہم ذکر این فرمودہ۔ (ظہوری ص) ز اختران
ہمہ آزادگان کشند آزار ؛ فلک ز رحمت
تحصیل حاصل افتادہ است ؛۔

آزار گرفتن (استعمال) حاصل کردن
رنج و تکلیف است۔ صاحب ارمغان آصفی
ذکر این مصدر فرمودہ است (سنائی غزنوی
ص) تا کیست دل ما کہ ازو گردی راضی ؛
تا کیست تن ما کہ ازو گیری آزار ؛ (جامی ص)
مزن چوگان مبادا فگار گردد آن کف نازک ؛
مران توسن مبادا آزار گیرد آن تن سیمین ؛
(اردو) ایذا پانا بقول امیر۔ دکھ پانا۔
مصیبت جھیلنا۔ آزار پانا بھی مستعمل ہے۔
(بحر ص) عاشق خشک استخوان ہوں روندتا

ہے کیون مجھے ؛ پائیگا ایذا ستمگر پاؤن رکھکر خار پر ؛۔

(٥٥٥) **آزار گنجیدن** (استعمال) بمعنی درآمدن آزار است۔ صاحب بحر عجم فرماید کہ گنجیدن درآوردن و راست آمدن چیزے در چیزے و درآمدن در جائے تنگ است۔ (ظہوری ؎) بہر زخمے کہ تیغ رشک بر جان ظہوری زد ؛ اگر گویم کہ می گنجد ہزار آزار می گنجد ؛ (اُردو) رنج و غم سمانا۔ مثلاً کہہ سکتے کہ رنج اسقدر زیادہ ہے کہ دل مین نہین سما سکتا۔

آزارمند (استعمال) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بیمار و سقیم (اُردو) بیمار۔ (سقیم بقول صاحب آصفیہ علیل۔ مریض بیمار)۔

(٥٥٦) **آزار نمودن** (استعمال) مرادف آزار رسانیدن است۔ چنانکہ ظہوری گوید (؎) بظہوری عجب آزار نماید ایام ؛ خوانده آرام دل خویش دلارام مرا ؛ (اُردو) رنج و غم کھلانا۔

آزار نہادن (مصدر اصطلاحی) برداشت کردن آزار است۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرموده است۔ (وحشی یافقی ؎) اگر باشد ز خنجر خار آن راه ؛ نہم بر خویشتن آزار آن راه ؛ (اُردو) ایذا سہنا (دیکھو امیر اللغات)

آزارود (اصطلاح) بسکون رائے مہملہ و فتح واو۔ بقول صاحب رشیدی ماوراالنہر (رودکی ؎) اگر پہلوانی بدانی زبان ؛ از آزارود ماوراالنہر دان ؛ (اُردو) ملک توران کو ایرانیان ماوراالنہر کہتے ہین۔ اور اسی کا مخفف ماوراالنہر ہے اور ان دونون ملکون کے درمیان ایک نہر واقع ہے۔

آزاریدن بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف آزاردن صاحب بحر فرماید کہ آزاریدن بمعنی آزارانیدن است کہ دیگرے را آزار دادن باشد برخلاف آزاردن

کہ لازم ومتعدی ہر دو آمدہ۔ (اُردو) ایذا دینا۔ آزار دینا۔ (رشک ۹) وصل بھی اے رشک تجویز طبیب خلق ہے ٭ آپ دے آزار عشق آپہی دوا پیدا کرے ۹ —

آزاغ بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ ہر چیز کہ اندرون آن سیاہ وتاریک باشد۔ (اُردو) وہ چیز جسکے اندر سیاہی ہو۔

آزاک بقول صاحب موید الفضلا بر وزن ناپاک خشکی میان دریا باشد کہ بتازیش جزیرہ خوانند۔ (اُردو) ٹاپو۔ جزیرہ۔ (مذکر)۔

آزاے بقول صاحب موید الفضلا برابر چنانچہ گویند آزاے فلان اے برابر فلان۔ (اُردو) مقابل۔

آزخ بقول صاحب برہان بفتح ثالث وسکون خاے نقطہ دار۔ داہہاے سختے را گویند بقدر نخود کہ از اندام آدمی بر می آید و درد نمی کند و بعربی ثولول خوانند۔ وبقول صاحب سروری جو شیدگی کہ برروے اندام مردم پدید آید وآن را زخ نیز گویند بحذف الف (شمس فخری ۵) ہر آن بصر کہ بخاک درت نشد روشن ٭ بجاے مقلہ بنہد اندران فلک آزخ ٭ صاحب رشیدی این را گوشت پارہ گوید کہ بر رُو واعضا پدید آید صاحبان موید وپہلوی وانند ہم۔ (اُردو) مسا ومتا۔ (ذوق ۵) اس نزاکت پر نظر کرنا کہ وہ رشک پری ٭ بال بھی باندہے جو مسّے پر تو زلف حور کا ٭ —

(الف) آزدن (ب) آزدہ بفتح زاے ہوز (الف) بقول صاحب بحر عجم (۱) خلانیدن سوزن و امثال آن و (۲) بمعنی زنگ کردن ہم (سالم التصریف) وبقول صاحب

نوادر صرف معنی دوم صاحبان سراج و شمس و موید وانند هم ذکر فرموده اند و نسبت (ب) صاحب شمس گوید که (۱) خلانیده شده و رنگ کرده - و بقول صاحب ناصری صرف معنی دوم صاحبان برهان و سروری و موید و سراج و دری همزبان شمس صاحب رشیدی گوید که بفتح زاے منقوطه بمعنی زده باشد از زدن و این زدن بمعنی ضرب نیست بلکه از باب اینست که گویند جامه به نیل زد کذا فی السامانی - و در جهانگیری بمعنی رنگ کرده آورده و این معنی بقرینه از خود بر بسته و اصل معنی ندانسته - (فردوسی ؎) بلاغی جگر شان کنی آزده ؛ که بخشایش آید پریشان وده ؛ (وله ؎) سوے خانه شد دختر دل زده ؛ رخان معصفر بخون آزده ؛

(اُردو) (الف) (۱) چبونا - دیکھو آجیدن - (۲) رنگنا - (ب) (۱) چبویا ہوا - (۲) رنگا ہوا -

آزده پشت (اصطلاح) بقول بهار (۱) کوز پشت (۲) چار واے که پشت او ریش شده باشد از بس بارگران -

آزده کردن (استعمال) مرادف آزدن باشد - سند این از کلام فردوسی بر مصدر آزدن گذشت -

آزر بقول صاحب برهان بروزن مادر (۱) مخفف آزار هست و (۲) امر بآزردن و آزار دادن هم و (۳) بمعنی کج طبع نیز آمده و (۴) در عربی نام پدر ابراهیم علیه السلام بعضے گویند که عم ابراهیمؑ است چه پدر آن تارخ نام داشت لیکن بعد از فوت تارخ آذر او را پرورده است صاحب اند همزبان برهان و صاحب ناصری بر معنی چهارم قانع و صاحب سروری گوید که آزر نام پدر ابراهیم و امر بآزرده شدن - (سوزنی ؎) نگار آزر و مانی غلام صورت اوست ؛ زمن بدین که بگفتم گرآزری - آزر ؛ (سوزنی ؎)

نگار و صورت آن بُت بہند و چین ندہم ؛ شکست خامۂ مانی و رندۂ آزر ؛ **مولف گوید** کہ صاحب برہان در معنی دوم تسامح فرمودہ آزر را امر آزار دادن گرفتہ و ہمچنین صاحب سروری کہ امر بآزردہ شدن گیرد۔ مخفی مباد کہ امر آزار دادن و آزردہ شدن۔ آزاردہ۔ و آزردہ شو۔ باشد و بس۔ (**اُردو**) (۱) آزار کا مخفف دیکھو لفظ آزار۔ (۲) ستانے ایذا دینے کا امر (ستا۔ ایذا دے) (۳) کج طبع بقول صاحب آصفیہ بمعنی بدخو۔ بداخلاق۔ بدطینت۔ کج سرشت۔ اردو مین مستعمل ہے۔ (۴) آزر بقول امیر ایک بت تراش کا نام۔ (غالب ؎) نقش پا کی صورتین وہ دلفریب ؛ تو کہے بتخانۂ آزر کھلا ؛۔

آزرباد (اصطلاح) بقول صاحب برہان بروزن مادرزاد نام پسر مارا سپند است و او موبدے بود از اولاد زردشت معاصر اردشیر بابکان و در آن زمان حکیمے لاثانی بود۔ (**اُردو**) بقول صاحب جامع اللغات اسفندار کے بیٹے کا نام۔

آزرخش بقول صاحب برہان بروزن تاج بخش۔ شورش ؛ صاعقہ را گویند یعنی سرما و رعد و برقے کہ مردم را بیم ہلاک باشد۔ صاحب پہلوی ہم ذکر این فرمودہ۔ (**اُردو**) بجلی کی کڑک جس سے ہلاکت کا اندیشہ ہو۔ یا شدت کی سردی جس سے جان کا اندیشہ ہو

آزرد بقول صاحب برہان۔ بفتح ثالث و سکون رابع و دال ابجد بمعنی (۱) رنگ و لون باشد۔ صاحب ناصری گوید کہ بقول جہانگیری رنگ را گویند و بمعنی (۲) زرد ہم نوشتہ اند (حکیم قطران ؎) ابر پروردین بباران در چمن پرورد ورد ؛ گشت خیری با فراق نرگسش آزرد و زرد ؛ چنانکہ رنگ را آرنگ گویند اما در بیت ثانی (؎) بوستان

از بانگ مرغان پرخروش زیر گشت ؎ گلستان آزدگوہر چون سریر میر گشت ؎ بعض صاحبان لغت (از زر و گوہر) را (آزرد گوہر) دانستہ اند۔ شاعر سریر میر را طلا قیاس کردہ۔ اصل آنست کہ گلستان از زر و گوہر چون سریر میر گشت۔ یعنی مرصع و مطلا شد از گلہاے زرد و سپید و سرخ و سبز کہ تخت میر گردید کہ مرصع بجواہر گوناگون است۔ صاحب رشیدی فرماید کہ سامانی بمعنی لون معروف گفتہ کہ زرد مخفف آزرد باشد و بقول جہانگیری مطلق رنگ۔ می فرماید کہ بسند کلام حکیم قطران کہ گذشت معنی بیان کردۂ سامانی مناسب تر و چسپان تر است۔ صاحب شمس متفق با رشیدی۔ **مولف** گوید کہ در شعر اول الذکر (آزرد و زرد) بمعنی زرد و رنگ است و اتفاق زباندانان ہم بر معنی اول است و سند ہم ہمین معنی متقاضی۔ عجب است کہ صاحبان رشیدی و شمس با سامانی چگونہ اتفاق کردند و طرفہ ماجرا است کہ اینہا معنی شعر را بحسب دعاے سامانی درست خیال می کنند حالانکہ آزرد را درین شعر بمعنی زرد گرفتن درست نباشد کہ متصل آن لفظ زرد موجود است مہذا ہرگاہ آزردن در فارسی بمعنی رنگ کردن ہم آمدہ چنانکہ بخشش بجاے خود می آید پس وجہے نباشد کہ آزرد را حاصل بالمصدر آن نگیریم۔ (**اُردو**) رنگ۔ مذکر۔ (ناسخ ؎) جو سرخی آتی ہے عکس شفق سے بھی مرے منہ پر ؎ حسد سے رنگ ہوتا ہے مبدل چرخ گردون کا ؎۔

(۵۵۷) **آزردگان** | جمع آزردہ باشد کہ مفعول مصدر آزردن است۔ (جامی ؎) از نوازشہاے شیرین و ز نصیحت ہاے نرم ؎ خستگان را مرہم و آزردگان را مومیا ؎ (**اُردو**) آزردگان اُردو مین کہہ سکتے ہین اسلئے کہ آزردہ اور آزردگی اُردو مین مستعمل ہے۔

آزردگی بقول صاحب رشیدی مرادف آزارش و آزار است۔ **مولف** گوید کہ آزردگی حاصل بالمصدر آزردن است کہ می آید۔ صاحب شمس ہم ذکراین کردہ است۔ (صائب ؎) راست آزردگی از زخم زبان می گردد ٭ تیر کج باعث آرام نشان می گردد ٭ (**اُردو**) آزردگی بقول صاحب آصفیہ خفگی۔ ناخوشی۔ ناراضگی۔ رنجیدگی۔ ملال۔ افسردگی

آزردن بفتح زاے معجمہ بقول صاحب بحر عجم۔ (۱) مخفف آزاریدن و آزارانیدن و (۲) بمعنی خود آزردہ شدن و (۳) ماندہ گردیدن (۴) مجروح شدن۔ مضارع این آزرد۔ (کامل التصریف) و بقول صاحب شمس اللغات (۵) رنگ کردن ہم۔ صاحب ازالۃ الاغلاط فرماید کہ این مخفف آزاردن است پس بضم زاے معجمہ خواندن خطاست۔ صاحب موید ہم ہمزبانش۔ (نظامی ؎) دران یک سال کو فرماندہی کرد ٭ نہ مرغے بلکہ موے را نیازرد ٭ (ظہوری ؎) زبان شکر گو آزردنم را فرض می داند ٭ کہ میدانم بمغزم راحت آزار میماند ٭ (**اُردو**) (۱) ایذا دینا۔ ستانا۔ آزردہ کرنا۔ (۲) ایذا پانا یستایا جانا۔ آزردہ ہونا (۳) تھکنا۔ عاجز ہونا۔ (۴) زخمی ہونا۔ گھائل ہونا۔ (داغ ؎) کرین گے خوب ہی آزردہ خاطر احباب ٭ پڑے گا صبر کسیکا تو جان مضطر پر ٭ (آتش ؎) باغبان آنے دے صیاد کو آزردہ نہ ہو ٭ نظر آ دیگی نہ پھر بلبل گلزار کی شکل ٭ ۔

آزردن دل دوستان جہل است

(مثل) صاحبان امثال فارسی و خزینۃ الامثال ذکراین می کنند۔ این مثلے است کہ فارسیان می زنند و توضیحش از معنی حقیقی پیدا (**اُردو**) (سالک دکہنی ؎) دل احباب کو آزردہ نکر اے ظالم ٭ کبھی اچھا نہ ہوا زخم زبان مرہم سے ٭

آزردہ بقول صاحب شمس (۱) گل و (۲) نام درختے کہ چلغوزہ میوہ اوست صاحب موید الفضلا فرماید کہ بضم ثالث (۳) تنگ آمدہ و ماندہ شدہ و رنجیدہ (مفعول مصدر آزردن) (جامی ؎) آزار جہے را مکن آسودہ زائمنی ؛ کازردہ مردنش بہ از آسودہ زیستن ؛ صاحب انند آزردہ خاطر را ذکر کند بمعنی دل تنگ و دلگیر۔ (اُردو) (۱) گلاب کا پھول (۲) درخت چلغوزہ (۳) بقول امیر آزردہ۔ خفا۔ ناخوش۔ افسردہ (آتش ؎) یار آزردہ ہے آتش آسمان ہے برخلاف ؛ کون سنتا ہے ہماری آہ وزاری ان دنون ؛ آزردہ خاطر اور آزردہ دل اُردو مین مستعمل ہے (ناسخ ؎) ہوا آزردہ خاطر اسقدر جو اسکے سُنتے ہی ؛ ہمارا شعر بھی کیا اے لئیم آواز سائل ہے ؛ (میر ع) آزردہ دل کو حرف پہ لانیکا لطف کیا ؛

آزردہ پشت (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) کوز پشت و (۲) مرکبے کہ پشت او مجروح باشد بقول صاحبان برہان و شمس و ناصری کنایہ از پیر کوز پشت و چارواے کہ پشتش ریش و افگار باشد۔ (اُردو) (۱) وہ بڈھا جو کبڑا ہو۔ (۲) وہ چارپایہ جسکی پیٹھ چھلی ہو۔ یا پیٹھ پر زخم ہو۔ جیسے پیٹھ لگا ہوا ہو۔

آزردہ دل آزردہ کند انجمنے را۔ (مثل) صاحبان امثال فارسی و خزینۃ الامثال ذکر این کردہ اند و تعریفش از معنی حقیقی روشن۔ (اُردو) (درد ؎) کہین عیش تمہارا بھی منغص ہووے ؛ دوستو درد کو محفل مین نہ تم یاد کرو ؛۔

آزرم بقول صاحب برہان بفتح ثالث و سکون رابع و میم۔ چند معنی وارد۔ (۱) حیا و شرم۔ صاحبان ناصری و جہانگیری و سروری و رشیدی و شمس و پہلوی ادرین معنی با برہان باتفاق۔ (امیر خسرو ؎) دلم ناندیشہ بے آزرم ترگشت ؛ چو بازار تمنا گرم ترگشت ؛

مولف گوید کہ ہمین شعر را سند معنی سوم ہم میتوان گرفت۔ (**اُردو**) شرم۔ حیا۔ (مونث)
(مومن **ﷺ**) کیونکہ حیرت سے فلک کو دیکھون ٭ شرم آتی ہے حیاسے تیری ٭۔

(**۲**) بزرگی و عزت و حرمت۔ صاحبان ناصری و جہانگیری و سروری و رشیدی دہلوی درین معنی ہمزبان صاحب برہان۔ (انوری **ﷺ**) اے بزرگے کہ از بلندی وقدر ٭ آسمان را نداشتے آزرم ٭ (محمد بکر **ﷺ**) آزرم دارش ارچہ بخشش بود حقیر ٭ ازران شمارش ارچہ بنزد شما بود گران ٭ (**اُردو**) بزرگی۔ عزت۔ حرمت (مونث)۔

(**۳**) تاب و طاقت۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی درین معنی با صاحب برہان اتفاق دارند۔ (فردوسی **ﷺ**) سر پہلوانان بد و گرم گشت ٭ دل طوس و نورانی آزرم گشت ٭ **مولف** گوید کہ درین شعر کہ صاحب جہانگیری بسند معنی تاب و طاقت آوردہ است معنی بے طاقت پیداست کہ نتیجۂ آن خوف زدہ و خوفناک است۔ ہرگاہ معنی تاب و طاقت باتفاق سرتا لغت محقق است بنابران چارۂ جز این نیست کہ این سند را کشان کشان بسوے معنی مسبر بریم کہ مطیع باشد۔ اما مشکل اینست کہ لفظ (نورانی) کہ در شعر مستعمل است بپایۂ تحقیق نمیرسد کہ چہ چیز است و صاحبان لغت از و ساکت **مولف** را این شعر در شاہنامۂ فردوسی گیر نیامد کہ نقص تلاش باشد اما بخیالم میرسد کہ نوذر نام پسر منوچہر بود کہ بدست افراسیاب گرفتار و کشتہ شد (کذافی الرشیدی) و طوس بقول صاحب غیاث نام مردے۔ پس اگر مصرع ثانی را چنان بگیریم (دل طوس و نوذر بے آزرم گشت) معنی شعر درست میشود و ہمین شعر بسند معنی تاب و طاقت میتوان گرفت۔ (**اُردو**) تاب و طاقت۔ (مونث)۔

(۴) رحم و شفقت و مہر و محبت و نرمی و آدمیت و مردمی۔ صاحبان ناصری و سروری و رشیدی و شمس و پہلوی ہمزبان برہان و بہار صرف بریک معنی رفق و مدارا قناعت فرمودہ شاہدے براے این معنی بدست نیامدہ۔ امّا اتفاق اکثر اہل لغت و خصوصاً صاحبان پہلوی و سروری و برہان اعتبار را شاید۔ (اُردو) رحم۔ (مذکر) شفقت۔ مہر۔ محبت۔ نرمی۔ آدمیت (مونث) یہ سب الفاظ اُردو مین مستعمل ہین۔ (دیکھو فرہنگ آصفیہ)۔

(۵) غم و اندوہ و تنگی و سختی و الم۔ صاحب جہانگیری با صاحب برہان اتفاق دارد۔ (فردوسی ؎) کہ اندر زمانہ مرا کو دکیست ؛ کز آزرم او بر دلم خواب نیست ؛ (اُردو) غم۔ اندوہ۔ الم۔ (مذکر) تنگی۔ سختی۔ (مونث) (آتش ؎) طفلی سے سامنا غم و اندوہ کا رہا ؛ کیا کیا نہ حادثے ہوے ہم پر قدیم سے ؛ (برق ؎) جاتے رہے ملال و الم کام ہو گیا ؛ مرکز فراق یار مین آرام ہو گیا ؛۔

(۶) عدل و انصاف و یکدلی۔ صاحبان ناصری و جہانگیری و سروری و رشیدی و شمس را درین معنی با صاحب برہان اتفاق است۔ در عدل و انصاف۔ نمیدانم کہ صاحب برہان یکدلی را درین مقام بچہ معنی و مناسبت و ترادف آوردہ است۔ (نظامی ؎) اے ملک آزرم تو کم دیدہ ام ؛ وز تو ہمہ سالہ ستم دیدہ ام ؛ (اُردو) عدل۔ انصاف۔ (مذکر) (رند ؎) روندا قتیل جرم محبت کی لاش کو ؛ انصاف ترک شوخ کے رہوار نے کیا ؛۔

(۷) ظاہر و آشکار۔ اگرچہ کسے از اہل لغت درین معنی با صاحب برہان اتفاق ندارد امّا **مولّف** راسندے از کلام امیر خسرو بدست آمد (؎) باز دو گنجینہ گرہ کرد باز بگہ سخن

آزرم شد و گاہ زار ؛ عجب است کہ بعض اہل لغت ہمین شعر را بسند معنی اوّل آوردہ اند۔
قاتل۔ (اُردو) ظاہر۔ آشکارا ۔ ؛ ور آشکار۔ تینون لفظ اُردو مین مستعمل ہین۔ (مومن ۵)
غم چین جبین سے آشکارا ؛ اک دم بھی فراق ناگوارا ؛ ۔
(۸) سلامتی و راحت۔ صاحبان ناصری وجہانگیری وسروری ورشیدی درین معنی متفق
باصاحب برہان۔ (نظامی ۵) دو کس را روزگار آزرم داد است ؛ یکے کو مرد و دیگر کو نزاد
است ؛ (اُردو) سلامتی۔ راحت۔ دونون اُردو مین مستعمل ہین۔ (آصفیہ)۔
(۹) نگاہداشت و پاس خاطر و تحمل۔ صاحبان جہانگیری وسروری ورشیدی وشمس
ہمزبان صاحب برہان۔ (نظامی ۵) صواب آنچنان شد کہ آزرم شتاب ؛ کہ آزرم دشمن
بود ناصواب ؛ (اُردو) پاس خاطر۔ لحاظ۔ تحمل اُردو مین مستعمل ہے۔
(۱۰) غضب و قہر و خشم۔ صاحبان ناصری وجہانگیری ورشیدی درین معنی باصاحب برہان
اتفاق دارند۔ (نظامی ۵) دباغت چنان دادم این چرم را ؛ کہ برتابد آسیب آزرم را ؛
صاحب رشیدی فرماید کہ درین شعر آسیب آزرم یعنی آفت آزرم بمعنی خشم است نکہ آزرم
مطلق بمعنی خشم۔ **مولف** را با رشیدی اتفاق نیست کہ معنی شعر درست وشاہد مطابق ادعاست
ومعنی این شعر حل میشود بملاحظۂ معنی مصدر برتافتن ولفظ آسیب۔ (اُردو) غضب۔ قہر۔
خشم۔ (مذکر) اُردو مین مستعمل ہے۔
(۱۱) بخواری وزاری گذاشتن۔ صاحب جہانگیری با برہان متفق است امّا **مولف گوید**
کہ معنی مصدری درین لفظ قابل غور است وعجب است صاحب جہانگیری سند این پیش نکرد۔

(اردو) ذلت وخواری سے بسر کرنا۔ روتے دھوتے گزارنا۔

(۱۲) تقصیر وگناہ۔ صاحبان جہانگیری وشمس ابا صاحب برہان اتفاق است (اردو) تقصیر (مونث) گناہ (مذکر)۔

(۱۳) مسلمان شدن۔ صاحب جہانگیری ہم ذکر کند۔ مولف گوید کہ از مسلمان شدن اطاعت گردن با طاعت نہادن مرادباشد چنانکہ نظامی گوید (ے) بکایک ہمہ لشکر از شرم شاہ ؛ نگشتند یک ذرہ زآزرم شاہ ؛ (اردو) اطاعت۔ (کیف ے) طاعت سے عجب کیا ہے جو خوشنود خدا ہو ؛ ہوتے ہیں یہ بت رام اطاعت کے سبب سے ؛۔

(۱۴) نام دختر پرویز کہ چار ماہ بادشاہی کرد۔ صاحبان جہانگیری وسروری ہم ذکر این می کنند۔ (فردوسی ے) یکے دخترے بود آزرم نام ؛ ز تاج بزرگان شدا دشاد کام ؛ (اردو) پرویز کی لڑکی کا نام جس نے چار مہینہ تک بادشاہی کی۔

آزرم دادن

(مصدر اصطلاحی) راحت وآرام رسانیدن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است سند این بر معنی نمبر (۸) لفظ آزرم گذشت۔ (اردو) راحت پہنچانا۔ آرام دینا۔

آزرم داشتن

(مصدر اصطلاحی) حرمت وعزت کردن است۔ صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این کردہ است وسند این بر نمبر (۲) لفظ آزرم گذشت۔ (اردو) عزت کرنا۔ ادب کرنا۔ تعظیم وتکریم سے پیش آنا۔ (آصفیہ)

آزرم دیدن

(مصدر اصطلاحی) دیدن ویافتن عدل وانصاف است۔ سند این بر معنی نمبر (۶) لفظ آزرم گذشت۔ صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این کردہ است (اردو)

انصاف دیکھنا۔ عدل و داد کا مشاہدہ کرنا۔

آزرم ساختن (مصدر اصطلاحی) آشتی و صلح کردن باشد (خسرو دہلوی ؎) آمد و آورد و پذیرائے راز ٭ قصہ آزرم بہ آزرم ساز ٭ بہار و صاحب ارمغان آصفی آزرم ساز را صاحب رفیق ہمدارا نوشتہ و از ہمین شعر سند آوردہ۔ (اُردو) صلح کرنا۔ بقول صاحب آصفیہ آشتی کرنا۔ ملاپ کرنا (داغ ؎) صلح دشمن سے بھی کر لین گے تری خاطر سے ٭ جس طرح سے ہو غرض رفع ملال اچھا ہے ٭

آزرم شدن (مصدر اصطلاحی) بمعنی آشکارا و افشا شدن است چنانکہ خسرو گوید (؎) باز در گنجینہ گرہ کرد باز ٭ کہ سخن آزرم شد و گاہ راز ٭ ارمغان آصفی (اُردو) آشکار ہونا۔ افشا ہونا۔ (ناسخ ؎) یاد آگئیں شباب کی رنگین مزاجیان ٭ جب شام کو شفق کا ہوا آشکار رنگ ٭ (برق ؎) خواب مین شکوۂ دل لب پہ نہ آیا ہرگز ٭ بعد مرنے کے بھی افشا نہ مرا راز ہوا ٭۔

آزرم گشتن (مصدر اصطلاحی) بمعنی (۱) طاقت حاصل کردن کہ نفی آن بے طاقت شدن باشد (۲) شرمناک شدن کہ نفی آن بے شرم شدن است۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر نمبر (۲) کند۔ (فردوسی ؎) سر پہلوانان بدو گرم گشت ٭ دل طوس و نوذر بے آزرم گشت ٭ (امیر خسرو ؎) دلم ز اندیشہ بے آزرم تر گشت ٭ چو بازار تمنا گرم تر گشت ٭ (اُردو) (۱) طاقت ور ہونا۔ (۲) بے شرم ہونا۔

آزرماہ (اصطلاح) بقول صاحب موید مدت ماندن آفتاب در برج حوت است۔ (کذا فی الادات) وہم او در آذرماہ بذال معجمہ نوشتہ کہ ماہ نہم از سال شمسی است۔ دیگرے کسے این را بزائے ہوز نہ نوشت (اُردو) وہ زمانہ جس مین آفتاب برج حوت مین رہتا ہے۔

(الف) آزریدخت (اصطلاح)

(ب) آزرمین دخت (الف) بقول صاحب برہان بکسر میم وضم دال (۱) نام دختر خسرو پرویز است واو چار ماہ وبعضے گویند ششماہ پادشاہی کرد و (۲) نام شہرے ہم ہست کہ بنا کردۂ اوست۔ صاحب ناصری فرماید کہ معنی ترکیبی این دختر با حیا وشرم است واصل آن آزرمین دخت بودہ واز عقلاے نسوان وجمیلہاے جہان محسوب می شد۔ و مستبد براے خود ومستعد بعقل وتدبیر بودہ۔ و در زمان خود وزارت ودخالت احدے را درکار ملک خویش قبول نمودہ وباوجود حسن وجمال بکمال عیرت وجلال داشتہ چنانکہ فرخ زاد شہریار خراسان کہ از عہد خسرو پرویز تا اینوقت درخراسان استقلال داشت پسر خود رستم نام را نائب خود کردہ بدرگاہ آمد وبرچہرۂ ملکہ عاشق گردیدہ وبواسطہ محرمے استدعاے خواستگاری ووصال ملکہ کردہ۔ ملکہ جواب داد کہ پادشاہان را شوہر داشتن ننگے بزرگ است اگر سپہبد در دوستی ما صادقست باید بہ تنہائی فلان شب بقصر ما درآید تا کام دل حاصل کند۔ سپہبد امیدوار گردیدہ بگرمابہ رفتہ تن ولباس را پاک ومصفا کردہ مقدارے مفرح یاقوتی کہ مقوی قوت باہ بودہ تناول فرمودہ شب موعود بقصر ملکہ درآمد چون عرض کردند کہ او حاضر است حکم کرد کہ تا سر اورا از تن جدا کردند وتنش را بردر قصر افکندند علی الصباح خلق متحیر شدند و آخر دریافتند چون این خبر برستم پسر فرخ سپر رسید لشکر خراسان را بمدا این کشیدہ وبرآزرمی دخت ظفر یافتہ وے را ہلاک کرد چنانکہ فردوسی گفتہ (ے) ہمی بود برتخت بر چار ماہ ؛ بہ پنجم شکست اندر آمد بگاہ ؛ شد او نیز وآن تخت بے شاہ ماند ؛ بکام دل مرد بدخواہ ماند ؛ صاحب شمس ہم ذکر این کند وصاحب رشیدی گوید

که بدالف و بغیر مد هر دو آمده و صاحب سروری را با صاحب رشیدی اتفاق است ۔ ذکراین بر لفظ آزرم هم گذشت (اُردو) (۱) خسرو پرویز کی لڑکی کا نام جس نے چار مہینے تک اور بقول بعض چھ مہینے تک بادشاہت کی ۔ (۲) ایک شہر کا نام جو اسی کا آباد کیا ہوا تھا ۔

آزرمیدن بقول صاحب آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بزرگ داشتن و تعظیم کردن و مہربان نمودن دیگرکسے از اہل لغت ذکراین نکردہ و شگفتے نیست کہ از ہمان آزرم مصدر باشد کہ گذشت ۔ (اُردو) تعظیم کرنا ۔ دیکھو آزرم داشتن ۔

آزرنگ بفتح رابع بروزن بادرنگ بقول صاحب برہان (۱) غم سخت و محنت صعب و رنج و ہلاکت و (۲) بمعنی خیار سبز ہم ۔ صاحبان سروری و پہلوی صرف معنی دوم را ذکر کنند ۔ کذا فی المؤید ۔ و صاحب شمس بر معنی اول قانع و صاحب جہانگیری را با برہان اتفاق (حکیم سوزنی ؎) انصاف و عدل شاہ بتدبیر راے تو ✽ برداشت از جہان ستم و جور و آزرنگ ✽ صاحب مؤید بحوالۂ ادات ذکر معنی دوم کند ۔ **مؤلف** گوید کہ بتخصیص معنی اول مرادف (آذرنگ بذال معجمہ) باشد کہ گذشت ۔ (اُردو) (۱) سخت غم ۔ شدید رنج (مذکر) ہلاکت (مونث) ۔

آزروان بقول صاحب ناصری بفتح ثالث نام فرشتہ ایست کہ بعقیدۂ پارسیان ربّ النوع درخت سرو است و از لغات دساتیر است کذا فی المؤید ۔ (اُردو) ایک فرشتہ کا نام ہے جو پارسیوں کے عقیدہ میں درخت سرو کی پرورش اور حفاظت پر متعین ہے ۔

آزشکستن (مصدر اصطلاحی) بذیل استعمالات لفظ (آز) ذکراین شدہ است ۔

آزغ بقول صاحب برہان بضم ثالث و سکون غین نقطہ دار ۔ آنچہ از شاخہاے درخت خرما

وتاک انگور و درختان دیگر ببرند و آنرا بعربی جلمہ خوانند۔ صاحب سراج ہم ذکر این کردہ۔
(اردو) درختون کو چھانٹے سے کٹی ہوی ڈالیان اور پتے۔

آزغنداک | بقول صاحب جامع اللغات آسمانی کمان۔ یعنی قوس قزح۔ صاحب برہان ہمین لفظ را آزفنداک بفا نویسد و صاحب سروری و رشیدی را با صاحب برہان اتفاق است معلوم میشود کہ صاحب جامع اللغات تسامح فرمودہ است یا غلطی کتابت و طبع فا را غین کردا و سندے پیش نمی کند۔ (اردو) دیکھو آزفنداک۔

آزفت | بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم زائے معجمہ و سکون فا و تائے مثناۃ نوعے از سنگ است کہ آب را منجذب میسازد۔ (اردو) ایک قسم کا پتھر جو پانی کو جذب کر لیتا ہے۔

آزفنداک | بقول صاحبان برہان و سروری و رشیدی بفتح فا و سکون نون و دال بالف کشیدہ و بکاف زدہ قوس قزح (حکیم اسدی ؎) کمان آزفنداک شد زالہ تیر ؛ گل غنچہ پیکان زرہ آبگیر ؛ (اردو) قوس قزح۔ (مونث) جسکو کمان شیطان۔ کمان رستم۔ دہنک بھی کہتے ہین۔

آزگذشتن | (استعمال) بذیل استعمالات لفظ (آز) گذشت۔

آزما | صاحب سروری ذکر این کردہ است بمعنی آزمایندہ و امتحان کنندہ و
آزمائے | امر باین معنی نیز۔ **مولف** گویدکہ اصل این مصدر آزمودن است کہ می آید

(بیدل ؎) ہرکجا ذوق تماشایت براندازد نقاب ؛ کیست گرد دیک مژہ برہم زن

صبر آزما ؛ (سعدی ؎) من این گفتم اکنون ملک راست رائے ؛ منش آزمودم تو نیز آزمائے ؛ اکثر از صاحبان لغت مصدر را می گذارند و از مشتق آن ذکر کنند۔ صاحب شمس فرماید که آزما امتحان کننده و امر بآزمودن طرز بیانش مینماید که فارسیان آزما را بمعنی اول لفظ مستقل دانند و اصلش ہمان که مذکور شد۔ (اردو) آزما۔ آزمانے کا امر۔

آزمایش | بقول بہار تجربہ وامتحان فرمایند که با لفظ افگندن مستعمل۔ **مولف** گوید که حاصل بالمصدر آزمودن و آزمایش کردن ہم برزبانست۔ (اردو) آزمایش بقول امیر تجربہ وامتحان آزمودن سے حاصل بالمصدر (رشک ؎) کس کس طرح فلک نے نکین آزمایشین ؛ سب امتحان کے ہین دل ممتحن مین داغ ؛۔

آزمایش افگندن (مصدر اصطلاحی) بمعنی آزمایش کردن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کرده است (نظامی ؎) فگند آزمایش بدان چار چیز ؛ چنان بود کو گفت بل بیش نیز ؛ (اردو) آزمایش کرنا۔ اسکی سند لفظ آزمایش پر گزر چکی ہے۔

(۷۵۵)

آزمائی ہا | آزمائی مرادف آزمایش است وفارسیان با لفظ ہا ہم استعمال کرده اند۔ چنانکہ بیدل گوید (؎) کسے یارب مباد افسرده نیرنگ خود رائی ؛ شرارم سنگ شد از کلفت صبر آزمائی ہا ؛ (اردو) اردو مین بھی آزمائی بمعنی آزمایش مستعمل ہے۔ جیسا کہ کہا جاتا ہے کہ آپ ناحق زور آزمائی کرتے ہین۔ یا قسمت آزمائی کا موقع ہے امیر نے اس لفظ کو ترک فرمایا ہے صاحب فرہنگ آصفیہ نے قسمت آزمائی کے ذیل مین تقدیر آزمائی کا بھی ذکر کیا ہے بمعنی طالع کی آزمایش۔ نیز قسمت آزمائی کرنا بھی لکھا ہے اسیطرح طبع آزمائی بھی

کہتے ہین یعنی جودت طبیعت اور رسائی کا امتحان ۔

آزمُردہ (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ حریص و کاہل (اُردو) حریص ۔ کاہل ۔

آزمند بقول صاحب سروری بر وزن بازبند بمعنی حریص و صاحب آنند باشد مرادف آزور (سوزنی ؎) حاسد و بدخواہ جاہ او ہمہ گست آزمند ؛ گردین حسرت بمیرد باک نبود گو بمیر ؛

آزمودن بقول صاحب بحرعجم بازائے موقوف آزمایش نمودن ۔ کال التصریف مضارع این آزماید و بقول صاحب نوادر ۔ امتحان و تجربہ کردن ۔ (ارسلان ؎) مجوے لطف سخن ارسلان ز ہر شاعر ؛ کہ آزمودہ ام و دیدہ ام ہزاران را ؛ (اُردو) بقول امیر ۔ آزمانا ۔ تجربہ کرنا ۔ امتحان کرنا ۔ (امیر ؎) غنی ہین ہم فقیری سے ہمین کیا کام تھا لیکن ؛ فقط اچھے برون کو آزماتے ہین گدائی مین ؛ ۔

(الف) آزمودہ را آزمودن جہل است

(ب) آزمودہ را چہ آزمائی

(ج) آزمودہ را نباید آزمود

این ہر سہ مثل بالمقصد مرادف یکدیگر است ۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی بالاتفاق اوّل و دوم را ذکر کردہ اند و سوم صرف در دوم محل استعمالش از معنی حقیقی پیداست (اُردو) بقول امیر (الف) اردو مین بھی مستعمل ہے جسکو ایک مرتبہ آزما چکے پھر اسکو بار بار آزمانا جہالت ہے ۔

آزمودہ کار (اصطلاح) بقول صاحب انند تجربہ کار ۔ جہاندیدہ ۔ گرم و سرد زمانہ چشیدہ ۔ (اُردو) آزمودہ کار بقول امیر تجربہ کار ۔ ہوشیار ۔ جہاندیدہ (قلق ؎) ساتھ

کچھ آزمودہ کار کرین ٭ تا وہ آگاہ کارزار
کرین ٭ -

آزمون بقول صاحب برہان بروزن
وارگون. آزمایش و امتحان را گویند کہ
مرادف آزمایش باشد. صاحبان ناصری
ورشیدی وسروری وشمس وپہلوی ذکر این
کردہ اند (حکیم ازرقی در تعریف اسپ گوید
ے) از کمین بیرون جہد چون باد روز معرکہ ٭
گر کسے گوید ز بہر آزمون او را کہ ہان ٭ بہا
گوید کہ بالفظ کردن مستعمل و **مؤلف** گوید کہ
آزمون نمودن ہم بنظر آمدہ (اُردو) دیکھو آزمایش

آزمون کردن (استعمال) مرادف

آزمون نمودن یکدیگر است بمعنی تجربہ
وامتحان کردن - (جامی ے) دل مرا بملامت
میازما کہ کسے ٭ بہ سنگ خارہ نکرد است آزمون
شیشہ ٭ (زلالی خوانساری ے) طراز آستین
را آزمون کرد ٭ نمود ارید بیضا برون کرد ٭
(خسرو ے) چون نمود آزمون بکردہ خویش ٭
خواست بیرون فتد ز پردۂ خویش ٭ (اُردو)
دیکھو آزمایش افگندن -

آزنشاندن (استعمال) ذکر این بذیل استعمالات (آز) گذشت -

آزندن بفتح زا، بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بروزن آگندن بمعنی
آجیدہ کردن - می فرماید کہ صاحب برہان این را بہ زاے فارسی ذکر کردہ (مرادف
آژندن کہ می آید) -

آزود بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم زا وسکون واو ودال تیز نظر - چالاک
و تیز فہم - (اُردو) تیز نظر - تیز فہم - چالاک اُردو مین مستعمل ہے -

آزوز بقول صاحب برہان بروزن ساطور صاحب حرص و آز کہ حریص باشد این

لفظ مرکب ست ہمچو گنجور و رنجور و بمعنی ہوسناک ہم گفتہ اند و برتوں دا دگر ہم آمدہ لہٰذا گفتہ خداوند حرص باشد چہ آز بمعنی حرص ست و ور بمعنی صاحب۔ صاحبان سرور و جہانگیری و مؤید و رشیدی و شمس ذکر این فرمودہ اند۔ (خلّاق المعانی کمال اسمٰعیل ۵) دہان تیر چنار باز مانده از پئے حیبت ؛ اگر نشد بجگر گوشئہ عدوت آزور ؛ (حکیم اسدی ۵) بچیزے فریبندہ دل آزور ؛ کہ باشد نیازش بدان بیشتر ؛ بہار شعرا و ل الذکر را مال انوری گوید (اردو) حریص۔ لالچی

آزوری | بمعنی ہوسناکی آمدہ چنانکہ عمید لوئکی گوید (۵) چو مرغ در قفس محنتم فرو مانده ؛ کہ طوطیا نہ نوائے زدم ز آزوری ؛ (اردو) ہوسناکی۔ مؤنث۔ (۵۵۸)

آزوغ | بقول صاحب برہان آزوغ بمعنی پیراستن باشد یعنی بریدن شاخہائے زیادتی و بعضے شاخہا را گویند کہ از درخت خرما و تاک وغیرہ بریدہ باشند۔ (اردو) شاخوں کی کاٹ چھانٹ یا وہ شاخیں جو درخت سے چھانٹی گئی ہوں۔

آزیانہ | بقول صاحب جامع اللغات فرش سطح زمین کہ از خشت و سنگ سازند (اردو) سطح زمین کا فرش جو اینٹ یا پتھر سے بنایا جاوے۔

آزیدن | بقول صاحب بحر عجم خلانیدن سوزن و امثال آن (۲) رنگ کردن و (۳) آزار دادن (سالم التصریف) صاحب انند ہم ذکر این فرمودہ است و صاحب آنند در گوید کہ مرادف آزریدن ست کذا فی البرہان۔ امّا ظاہر آن ست کہ آزیدن لغتی ست از آختن بر قیاس بازیدن و باختن و سازیدن و ساختن و برین تقدیر صحیح بمعنی اول باشد نہ بمعنی دوم۔ صاحب برہان نسبت معنی سوم لازم و متعدی ہر دو گفتہ **مؤلف** گوید کہ

معنی اول مرادف آجیدن ست کہ گذشت (اردو) (۱) دیکھو آجیدن (۲) رنگ کرنا (۳) ایذا دینا اذیت پانا۔

آزیر | بقول صاحب جہانگیر بروزن جاگیر بمعنی آزار و رنج و محنت باشد صاحب آنند گوید که آزار آزار ست باشیر و زیر قافیه کرده اند (انوری ؎) درجهان چندانکه خواهی بیشمار: نیستی و محنت و آزار ست: مؤلف گوید که حاصل بالمصدر آزیدن باشد (اردو) دیکھو آزار

آزیراک | بقول صاحب سراج مخفف آژیراک بزاے فارسی که می آید۔

آزیریدن | بقول صاحب بحر عجم بروزن بازی چیدن۔ آزار دادن و مرادف آزردن و کشیدن کامل التصریف مضارع این آزیرد و بقول صاحب کشیدن و سنجیدن و وزن کردن و برآوردن چیزے از چیزے چون تیغ از غلاف و دست از بغل و جیب و دراز کردن۔ و کسی را ترقی دادن و قدر افزودن صاحب آنند بذیل مصدر آزیدن فرماید که آزیریدن تحریف آزیردن ست بزیادت تحتانی دوم الخ آزاردن بود مؤلف گوید که آزیر که گذشت حاصل بالمصدر همین مصدر ست و بس را صاحب مؤید نوشته که آزیریدن همان آزردن است۔

آزیغ | بقول صاحب برهان بکسر زاے هوز و سکون یاے حطی و غین نقطه دار تنفر و نفرتے را گویند که از اقوال و افعال کسے در ظاهر و باطن بهم رسد۔ صاحبان ناصری و جهانگیری و شمس و رشیدی که این فرموده اند (خسروانی ع) کا زیغ زمن بدل گرفتند: (شمس فخری ؎) از جفاے زمانه چند رسد: بر دل خسته نفرت و آزیغ: (اردو) تنفر (مذکر) نفرت مونث

آزین | بقول صاحبان شمس آنند بمعنی چنین (سلمان ؎) گر در خیبر بزور بازو

حیدر کشادہ ؛ بسکہ آزین قلعہا اسایہ حق درکشادہ ؛ (اردو) ایسا بقول میر ایدرش سر گرم کر جاتا ہے جو
سنسکرت مین نہین معنون مین ہی اس قسم کا ۔ اس شکل کا ۔ اس قدر ۔ اتنا ۔ مماثل ۔ مانند ۔ سطرح ؛

الف ممدودہ بازائے فارسی

آژہ | بقول صاحب برہان بسکون زائے فارسی بمعنی آسودن باشد وامر بآسودن ہم
ہست یعنی بیاسا وآسودہ شو (ناصر خسرو ؎) از گرد سفاہت بلب جوئے سخندان ؛ جان را
بلفظ عقل ہمی شوی وہمی آژ ؛ صاحبان ناصری ورشیدی ہم ذکر این فرمودہ اند (اردو)
آرام پانا ۔ آسودہ ہونا ۔ اسی کا امر آرام پا ۔ آسودہ ہو ۔

آژخ | بقول صاحبان برہان ورشیدی بفتح ثالث وسکون خائے نقطہ دار مرادف
آزخ کہ بزائے عربی گذشت (حکیم سوزنی ؎) بگرد عارض آن ماہ روے چاہ زنخ ؛
سیاہ رنگ برآمد بسان مور وملخ ؛ گلے ز خالش مشک سیاہ خالے داشت ؛ چہ جبر
کرد کہ گل خار گشت وخال آژخ ؛ (از جہانگیری)

آژدن | بقول صاحب بحر عجم بفتح زائے فارسی (۱) خلانیدن سوزن وامثال آن
و (۲) استرہ زدن (۳) آژینہ بر سنگ آسیا زدن (سالم التصریف) وبسکون زائے
فارسی (۴) آسودن مضارع این آژد ۔ سند معنی دوم بر آژ گذشت ۔ صاحب رشیدی گوید کہ
مرادف آجیدن (اردو) (۱) گودنا (۲) پچھنے لگانا (۳) رہانا (۴) آسودہ ہونا ۔

آژدہ | بقول صاحب جہانگیری بازائے
عجمی مفتوح ودال واخفائے ہا (۱) سوزن زدن
(۲) استرہ زدن (۳) آژینہ بر سنگ آسیا زدن
باشد نزدیک یکدیگر بنوعی کہ نشانہ آن دیدہ شود

ونزدیک ہم واقع شود وہرچہ مثل اینہا باشد
آنرا آژدہ خوانند (ظہیر فاریابی ﷺ) رخ عدوت
چونارنگ زرد آژدہ باد :: بسوزنیکہ نہ آتش گدازد
ونہ زنگ :: صاحب جہانگیری سندے دیگر
از حکیم اسدی آوردہ کہ بر لفظ (آزدہ بزاے عربی)
گذشتہ است وہمین شعر بفردوسی منسوب باختلاف
لفظی (ﷺ) بداغ جگر شان کنی آژدہ :: کہ بخشایش
آنگہ بر ایشان زدہ :: صاحب لغت پہلوی کہ از اہل
زبان ست بضمن تعریف لفظ آزدہ ذکر لفظ آژدہ
ہم فرمودہ وصاحب برہان این را مرادف آزدہ
گوید بمعنی خلانیدہ شدہ وآجیدہ کردہ شدہ اعم
از آنکہ با سوزن یا چیز دیگر کنند مؤلف را با صاحب
برہان اتفاق ست ونسبت معنی بیان کردہ صاحب
جہانگیری میتوان گفت کہ با تسامح مصنف آن
یا اہل مطبع بغلطی کتابت آژدن را آژدہ نوشتہ اند
والا وجہے نیست کہ بر صیغۂ اسم مفعول معنی مصدری
بیان کردہ شود (اردو) انہیں معانی مصدری
کا مفعول جو لفظ آژدن پر بیان ہوی۔

آژدہا بقول صاحب ناصری (۱) مار بزرگ (۲) لقب ضحاک۔ گویند کہ ضحاک ببابل
پرورش یافتہ وجادوئی آموختہ روے خود را بصورت اژدہائے بر پدر تمنود۔ پدر او را از علم
جادوئی ممانعت کردہ۔ دیوے کہ معلم او بود گفت اگر خواہی ترا جادوئی بیاموزم پدر را بکش
وے پدر خود را کشتہ وبسیار خونہا بناحق ریختہ واو را اژدہا میخوانند۔ اژدہا نہ ترکیب لغت
دہان کشادہ۔ بخاطر صاحبان ذوق میرسد کہ شاید مخفف اژدہان بودہ ودر اصل مار اژدہان
یعنی مار دہان کشادہ۔ در فرہنگ گفتہ بجہت عظم جثہ آنرا بصیغۂ جمع آوردہ وصحیح آن ست کہ
اژدہاک لغتی ست واژدہا مخفف آن ست (اردو) بقول امیر (۱) اژدہا بہت بڑا اور موٹا سانپ
اکثر پہاڑون اور بڑے بڑے غارون مین رہتا ہے۔ کہتے ہین کہ اپنی سانس کی کشش سے

ہرن وغیرہ کو کھینچکر نگلجاتا ہے (ناسخ ؎) زلف کا سودا جسے جنگل کی یون کرتا ہون سیر ؎ اژدہے کی ہے سواری اور کوڑا سانپ کا ؎ (۲) اردو مین ضحاک کو اژدہا نہین کہتے۔

اژدہ بقول صاحب جامع اللغات۔ پرخوری۔ اندرین صورت آژدن بمعنی پرخوردن باشد مگر دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ (اردو) پرخوری پیٹ بھر کے کہانا (جامع اللغات)

آژغ بقول صاحب برہان مرادف آزغ کہ (۱) شاخہاے درخت بریدہ باشد۔ (۲) لیف خرما را نیز گویند۔ صاحب ناصری معنی اول را با درخت تاک مخصوص کند و صاحب رشیدی و جہانگیری را با ناصری اتفاق (اردو) (۱) درخت انگور کی کاٹی ہوئی شاخین (مؤنث) (۲) درخت خرما کی چھال (مؤنث)

اژفنداک بفتح فا و سکون نون و دال ابجد بالف کشیدہ بکاف زدہ۔ بقول صاحب برہان مرادف آزفنداک باشد۔ صاحب دری و پہلوی ہم ذکر این کردہ و سند از ہمان شعر استاد اسدی طوسی آوردہ کہ بر آزفنداک گذشت۔

اژکہان و آژکہن بقول صاحب انند و ناصری کاہل (منوچہری در صفت اسپ گوید (ع) ورد با اوارجل وہجوم بادے آژکہن ؎ صاحب ناصری ہم ہمین لغت را با الف ممدودہ و ہمین مصرع را بسند آوردہ۔ اگر در لفظ کہن ہا را ساکن گیریم سند ممدودہ باشد۔ و اگر ہا را متحرک گیریم سند مقصورہ۔ حالا ضرورت بتحقیق لفظ کہن افتاد کہ با ہاے مضموم ست یا ساکن عجب است کہ صاحبان لغت لفظ کہنہ و کہن ہر دو را گذاشتہ اند اما از کلام حکیم زلالی یافتہ میشود کہ فارسیان ہاے ہوز را مضموم گرفتہ اند نہ ساکن (؎) از غیرت نافۂ دو اتم ؎ خون در شکم ختن کہن شد

از دیدن چشم زخم دہرم :: نظارۂ سرد وزن کہن شد :: اگرچہ کہن مخفف کہنہ معلوم میشود و در لفظ کہنہ ہائے ہوز ساکن ست ۔ و برین قیاس :: ر لفظ کہن ہم ہا را ساکن گرفتن ممکن ست ولیکن قطع نظر از سکوت اہل لغت و استعمال خاص و عام متقدمین لفظ کہن بضم ہاست ۔ پس بخیال مؤلف نسخۂ صاحب ناصری و انند باشند کہ آژکہان و آژکہن را بالف ممدوده نوشتہ اند و در سند منوچہری در لفظ کہن ہائے ہوز را ساکن خوانده ۔ صاحب سروری بر ہمین دو لفظ صراحت میکند کہ آژکہن بروزن آہرمن ست ۔ و اژکہان بروزن زعفران ۔ و سندش ہم الف مقصوره را ثابت میکند (شاکر بخاری ؎) بدان بودن مردی و شاطری ازمہ :: جو سہ دادن جان پدر بس اژکہنی (بہرام ؎) اشو گفت آنکہ می بینی روانش :: بدے اندر جہان کار اژکہانش :: مختصر این است کہ دعوائے صاحب انند بے دلیل ہست (اردو) (۱) کاہل ۔ سست ۔ مجہول (ظفر ؎) اٹھا سکتے ہین وہ رنج و مصیبت کب محنت مین :: جو کاہل ہین دم اپنا راحت و آرام پہ دیتے (۲) بقول صاحب فرہنگ آصفیہ بر لفظ کاہل ۔ الکسیا ۔ آلسی ۔ امیر نے لفظ الکسی کو الف مقصوره کے ساتھ بمعنی کاہن و سستی لکھا ہے ۔

آژگن | بقول صاحب برہان بازائے فارسی ساکن و کسرۂ کاف فارسی بنون زده در سے باشد کہ آنرا مانند پنجره ساختہ باشند و از عقب آن بتوان نگاه کرد ۔ و بقول صاحب سروری در سے مشبک (اردو) جالدار دروازه ۔ تیلی دار دروازه ۔ دکن مین ۔ جلدار دروازه ۔

آژن | بقول صاحب سروری بزائے فارسی بروزن دادن (۱) خلاننده تیر و سوزن و غیرہا مطلقاً چنانکہ سید ذوالفقار شیروانی گوید (ع) (۱) بسان خار پشتش کرد شست چرخ تیر آژن

(۲) بمعنی امر نیز آمدہ۔ صاحب نوادر گوید کہ امر از مصدر آجیدن ست (استاد فرخی ۵) چشم مخالفان بیاژن بہ تیر۔ ہمچون کف دلی بزرآزری ؛؛ (اردو) دیکھو آژندن و آژدن۔

آژند | بقول صاحب برہان بازائے فارسی بروزن پابند۔ گلے باشد کہ بر روئے خشت پہن کنند و خشت دیگر بالائے آن گذارند و (۲) گل ولا بہ تہہ حوض و (۳) جوی را نیز گویند و (۴) گلابہ را ہم گفتہ اند۔ صاحب جہانگیری صرف معنی اول و چہارم را ذکر کند۔ صاحب سروری بہ بیان معنی اول و دوم سیفرماید کہ بالف مقصورہ ہم آمدہ۔ صاحبان سراج و مؤید ہم ذکر این کردہ اند۔ و صاحب نوادر بہ معنی اول قانع (اردو) (۱) گارا۔ مذکر (۲) تہہ حوض کی مٹی (۳) نالی۔ مؤنث (۴) گلابہ بذیل لفظ گارا۔ مذکر۔ فرہنگِ آصفیہ۔

آژندن | بفتح زائے فارسی بقول صاحب بحر عجم (۱) آجیدہ کردن (۲) اسوزن زدن (سالم التصریف) وبقول صاحب نوادر سوزن زدن آژیدہ کردن (فرخی ۵) (۱) چشم مخالفان بیاژن ؛ ہمچون کف ولی بزرآزری ؛؛ صاحب شمس گوید کہ مرادف آژدن باشد۔ (اردو) (۱) سینا بخیہ کرنا۔ (۲) گودنا۔ (آصفیہ)

آژندہ | بقول صاحبان ناصری سروری مرادف معنی اول لفظ آژند و صاحب شمس مرادف آژند گوید

آژندیدن | بروزن واخندیدن بقول صاحب بحر عجم (۱) گل آگندن درمیان دو خشت۔ (سالم التصریف) پس آژند کہ گذشت حاصل ہمین مصدر باشد۔ وبقول صاحب شمس (۲) بازائے فارسی بمعنی ہوشیار و بانگ زدن۔ صاحب رشیدی را با معنی اول اتفاق ست و گوید کہ بالف مقصورہ ہم آمدہ (اردو) (۱) دو اینٹ کے درمیان گارا رکھنا۔ ڈالنا۔

آژنگ بقول صاحب برہان بفتح ثالث وسکون رابع وکاف فارسی (۱) چین وشکنجے را
گویند کہ بر روی واندام مردم افتد خواہ از پیری خواہ از قہر وغضب - صاحب رشیدی گوید کہ بے مد
نیز آمدہ - صاحبان جہانگیری وناصری با برہان متفق (حکیم ازرقی ؎) اکنون کہ شدم پیر وبرخ
صد آژنگ :: از من زن وفرزند ہمیدار د ننگ :: صاحب شمس گوید کہ بازائے عجمی وکاف عجمی
(۲) بمعنی میوہ ہم - وبحوالۂ مؤید فرماید کہ (۳) آبے ست (سیف اسفرنگ ؎) است شد از
اثر عدل تو ایام چنانکہ :: دیہ جبین ثمر از باد نیفتد آژنگ :: بخیال مؤلف این شعر ہم سند معنی اول است
صاحب مؤید گوید کہ شکنج روے واندام است ودرادوات است (۴) جبین دوکوہہ و(۵) پیمانہ
و(۶) پا باشد وبغیر مد ہم آمدہ - عجب ست کہ انچہ صاحب شمس اللغات بحوالۂ مؤید نوشتہ بدست
نیامد - صاحبان سروری ودری وپہلوی را با برہان اتفاق است (فرخی ؎) بزرگواری وکردار
او وبخشش او :: زروے پیران بیرون ہمی برد آژنگ :: (اردو) (۱) چین - مونث - شکن - بل
مذکر - جھرّی - مؤنث - (۲) میوہ - مذکر - (۳) پانی - مذکر - (۴) شکن دار پیشانی (۵) پیمانہ
مذکر - فرہنگ آصفیہ (۶) پاؤں - مذکر -

آژوغ بقول صاحب برہان بروزن ومعنی آزوغ است کہ شاخہاے بریدۂ درخت خرما وتاک
وغیرہ باشد ولیفِ خرما را نیز گویند (مرادف آزوغ)

آژہ بقول صاحبان سروری ورشیدی بمعنی آہک - ہر دو بحوالۂ فرہنگ می نویسند وصاحب
شمس بحوالۂ فرہنگ بمعنی آہنگ نوشتہ - وبرحاشیۂ رشیدی نوشتہ کہ در جہانگیری وسراج وغیرہ
بقصر بوزن مزہ باشد - صاحبان شمس وجہانگیری در بیان معنی غلطی کردہ اند -

ہم۔ امّا از صراحت بیانش مے کشاید کہ ترجمہ تازی آن نُورہ و کلس است پس معنی آژہ یا اژہ آہک است نہ آہنگ (اردو) چونا۔ مذکر۔

آژیانہ بقول صاحب برہان بروزن تازیانہ فرشے را گویند کہ از خشت پختہ و سنگ کردہ باشند و صاحبان جہانگیری و سراج و رشیدی و شمس ہم ذکر این کردہ (عبید لوکی ؎) براے زینت درگاہ عالیت ٭ زمہر و ماہ گر دیدآژیانہ ٭ صاحب رشیدی گوید کہ آژیانہ بسکون ژا و یاے حطی مبیّن از الف و نون باشد (اردو) پختہ فرش۔ مذکر۔ جو اینٹ اور پتھر سے بنایا گیا ہو۔

آژخ بقول صاحب برہان بازاے فارسی و یاے حطی بروزن تاریخ (۱) مطلق چرک را گویند عموماً و (۲) چرک گوشۂ چشم را خصوصاً۔ و بعربی رمص۔ صاحب جہانگیری ان ہر دو را آژیخ نوشتہ۔ بخیالم میرسد کہ غلطی کتابت ست۔ صاحب سروری فرماید کہ آژیخ آبے کہ در کنج چشم جمع شود و خشک گردد چنانکہ (طیان گوید ؎) شدہ کہ دماغ از بخار دہان ٭ رخش زیر آژیخ چشمش نہان ٭ و صاحب رشیدی بصراحت گوید کہ آژیخ بخاے معجمہ در آخر و ماقبل از و یاے حطی و آژخ بحذف یا ہم آمدہ چنانکہ کسائی گوید (ع) بربام دو چشم سخت باشد آژخ ٭ (اردو) (۱) چرک۔ مذکر۔ (۲) چیپڑ۔ مذکر۔ بقول صاحب آصفیہ۔ چرک چشم۔ آنکھ کا میل۔

آژیدن بقول صاحب بحر عجم خلانیدن سوزن و امثال آن۔ و آجیدہ کردن (سالک التصریف) و بقول صاحب نوادر سوزن زدن و استرہ زدن و آژینہ کردن و ہرچہ مثل این (مراد خنہ آجیدن کہ گذشت۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی ہم ذکر این کردہ اند۔

آژیدہ بقول صاحب نوادرالمصادر از مصدر آژیدن مفعول است۔ صاحب رشیدی معنی آنرا گرا آژیدہ (در لغت آجیدن گذشت) یعنی سوزن و اُسترہ زدن و آژینہ بر آسیا زدن نزدیک یکدیگر بنوعے کہ نشانہ ریزہ ہا نزدیک ہم واقع شود۔ بخیال مؤلف میرسد کہ مقصود صاحب رشیدی ہم غیر از صاحب نوادر نباشد اگرچہ از الفاظ این معنی نمی آید۔ صاحب دری و پہلوی بضمن لفظ آزدہ ذکر این میکند (انوری ؎) از ملاقات صبا روے غدیر بر راست چون آژدہ سوہان است۔ (اردو) مصدر آژیدن کا مفعول یعنی سِلا ہوا۔ گودا ہوا۔ پچھنے لگا یا ہوا۔ دیکھو آجدہ و آجیدہ و آزدہ۔

آژیر بقول صاحب برہان بازائے فارسی بروزن جاگیر (۱) بمعنی آمادہ و مہیا کردن باشد مطلقاً (۲) تالاب و آبگیر و استخر را نیز گویند (۳) بمعنی شبہ و نزدیک (۴) بانگ و فریاد (۵) زیرک و ہشیار و ہوشمند (۶) پرہیزگار۔ مؤلف گوید کہ مقصود صاحب برہان از معنی اول جز این نباشد کہ آژیر از مصدر آژیریدن کہ می آید بمعنی آمادہ باشد۔ و صاحبان ناصری و رشیدی و شمس و جہانگیری ہم مؤید مؤلف۔ و سند و معنی پنجم (؎) زبان در سخن گفتن آژیر کن بخرد کمان و سخن تیر کن۔ و در معنی دوم ناصری و سروری و شمس و جہانگیری با برہان متفق (منوچہری در صفت بہار در درختان گوید ؎) اشیہ و بستان چلیپے تا در آژیر کوہ کرد ہی کجا بپاے خور د شیر۔ اما صاحبان ناصری و رشیدی در این شعر تادر را مادر خواندہ اند و این شعر را بسند معنی نمبر ۲ مطابق نمیدانند۔ و در آخر بیت شمس تیکی بہ لفظ شیر لفظ آب نوشتہ اند۔ مؤلف گوید کہ مادر آژیر را بمعنی مادر ہشیار یا آمادہ گرفتن معنی شعر

درست نمی کند مقصود شاعر این است کہ موسم بہار درختان را در آذر یعنی در مقامیکہ آب جمع میشود۔ آبیاری بپاے شان می کند۔ صاحب جہانگیری ہم این شعر را سند معنی دوم گیرد۔ صاحبان سروری و شمس و رشیدی ذکر معنی سوم کرده اند۔ ونسبت معنی چہارم ہم صاحبان سروری و رشیدی و شمس و جہانگیری را اتفاق است وعلی ہذا معنی پنجم ناصری ہم ہمزبان ایشان است۔ (فردوسی ۵۵) سپه را نگہدار و آذر بباش ٭ شب و روز با ترکش و تیر باش بعض اہل لغت گویند کہ این شعر را بسند معنی اول ہم میتوان گرفت۔ در معنی ششم صاحبان ناصری و سروری و شمس را با برہان اتفاق است ولیکن صاحبان جہانگیری و رشیدی آذر بمعنی پرہیزگاری گویند نہ پرہیزگار۔ اسدی در صفت برہمنان کہ در کوہ دور از آبادی بعبادت مشغول بوده اند گوید (۵۶) ہمہ سر بسر ہمہ دشت نخچیر بود ٭ گیا خوردن و پوششش آذر بود ٭ مخفی مباد کہ صاحب سروری و پہلوی بر لفظ آذیر (بزاے عربی) معنی پنجم را ذکر کند۔ و در کلام فردوسی کہ بر شمرده اند نیز آذیر بزاے عربی نویسد (اردو) (۱) آماده (۲) تالاب (۳) جلیبہ (۴) بانگ و فریاد (۵) زیرک۔ ہوشیار (۶) پرہیزگاری (دیکھو فرہنگ آصفیہ) (ناسخ ۵۷) دوست جب سے اک برہمن زاده ہے ٭ دل ہمارا کفر پر آماده ہے ٭ (ذوق ۵۸) نام منظور ہے تو فیض کے اسباب بنا ٭ پل بنا چاه بنا مسجد و تالاب بنا ٭

آذیراک بضم صاحب برہان بزاے بے نقطہ بالف کشیده وبکاف زده بمعنی (۱) زیرک و ہوشیار و ہوشمند (۲) پرہیزگار۔ صاحب جہانگیری گوید (۳) بازاے عجمی مکسور و یاے معروف بانگ و فریاد کردن۔ وبقول صاحب سروری بانگ ستوران۔ کذا فی المؤید۔ وبمعنی مطلق بانگ

زدن۔ وفرباد نیز (اردو) دیکھو آژیرہ۔

(۱) **آژیر بودن** (استعمال) اول بمعنی ہوشیار وآمادہ بودن۔ و دوم بمعنی آمادہ کردن۔

(۲) **آژیر کردن** سند این ہردو بر لفظ آژیرہ گذشت (اردو) آمادہ بیٹھنا۔ آمادہ کرنا۔ (دیکھو امیراللغات)

آژیریدن بروزن بازی چیدن بقول صاحب بحر (۱) بانگ زدن۔ ہوشیار نمودن آمادہ ساختن (سالم التصریف) وبقول صاحب نوادر (۲) ہوشیار شدن۔ ہوشیار کردن صاحب ناصری با بحر متفق است (اردو) خبردار کرنا۔ ہوشیار کرنا۔ آمادہ کرنا۔

آژیغ بقول صاحب مؤید۔ ممدودہ بازا ویاے فارسی۔ سردی کہ از کسی در اُفتد مؤلف گوید کہ مرادف آزیغ است کہ گذشت۔

آژینہ بقول صاحب برہان بازاے فارسی بروزن آیینہ آلتے باشد از فولاد کہ سنگ آسیا را بدان تیز کنند۔ صاحب جہانگیری گوید کہ این را آسیازنہ نیز گویند وسنگ آسیا بدان درست شود تا دانہ بزودی آرد شود۔ صاحب رشیدی فرماید کہ آلتے است کہ بدان چیزہا بیاژنند۔ (تخصیص صاحب جہانگیری باسنگ آسیا ناموجہ است)۔ صاحب مؤید گوید کہ منقار آسیا کہ بدان دندانہ آسیا تیز کنند۔ صاحب نوادر را با رشیدی اتفاق است (اردو) بقول صاحب فرہنگ آصفیہ۔ ٹانکی۔ مؤنث۔ سنگ تراشون کے ایک اوزار کا نام۔ خانی۔ چھینی۔ وبقول جامع اللغات۔ چکّی راہا۔ مذکر۔ صاحب فرہنگ آصفیہ چکّی راہنے والے یعنی آسیابان کو چکّی راہا کہا ہے۔